

sborník

PŘÍSPĚVKŮ K AKTUÁLNÍM TÉMATŮM NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE

MPSV 2015

 PRÁVO NA DĚTSTVÍ

evropský
sociální
fond v ČR

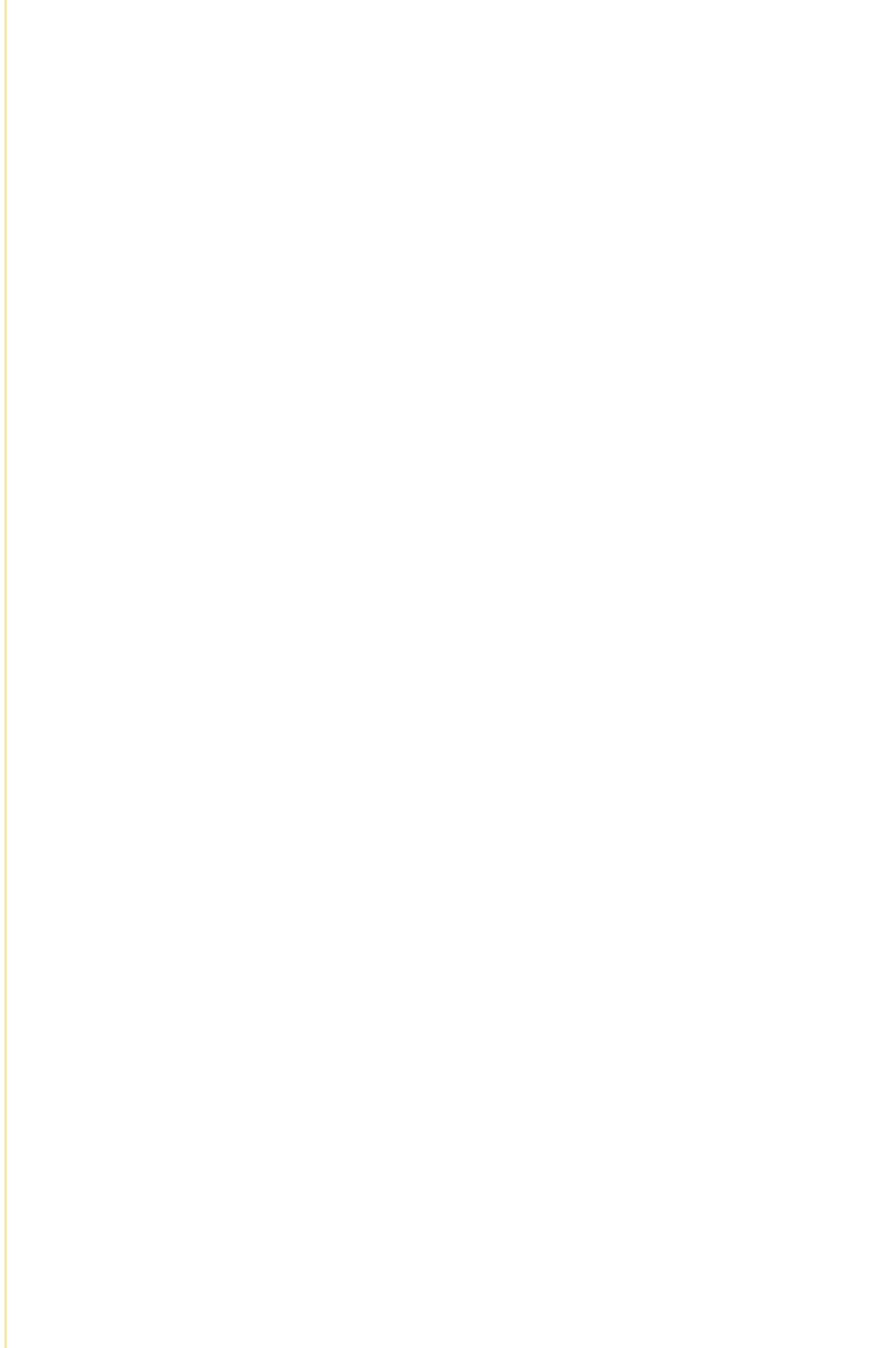

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

© Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2015
ISBN 978-80-7421-103-4

OBSAH

Úvod	10
1 Děti v náhradní rodinné péči a jejich potřeby	13
1.1 Dítě a jeho potřeby	13
1.1.1 Přístupy k vymezení potřeb dítěte	16
1.1.2 Vývoj potřeb v závislosti na věku dítěte	16
1.1.3 Naplňování potřeb dětí z hlediska společnosti	16
1.2 Potřeby zakotvené v právu	18
1.2.1 Právní ukotvení potřeb dítěte před přijetím Úmluvy o právech dítěte	18
1.2.2 Potřeby dětí v Úmluvě o právech dítěte	19
1.2.3 Faktory pro stanovení nejlepšího zájmu dítěte	21
1.3 Potřeby dětí v náhradní rodině, následky neuspokojení potřeb	23
1.3.1 Potřeby dětí v náhradní rodinné péči	23
1.3.2 Následky neuspokojení potřeb dětí, které přicházejí do náhradní rodinné péče	24
1.3.2.1 Typy psychické deprivace	24
1.3.2.2 Psychologické problémy jako následky poruchy vztahů	25
1.3.2.3 Dopady špatného zacházení na zdraví a vývoj dítěte	26
1.3.3 Náhradní rodina jako šance pro naplnění potřeb	27
1.4 Literatura	28
2 Práva dětí v náhradní rodinné péči	29
2.1 Právní aspekty svěřování dětí do náhradní rodinné péče	29
2.1.1 Vymezení obsahu práva na respektování rodinného života	29
2.1.2 Aplikace obecných principů na případy svěření dítěte do náhradní rodinné péče	33
2.2 Práva dítěte v průběhu náhradní rodinné péče	38
3 Zájemci o náhradní rodinnou péči a jejich motivace	41
3.1 Vymezení základních pojmů	41
3.2 Motivace zájemců o náhradní rodinnou péči	41
3.2.1 Motivace altruistická	45
3.2.2 Motivace z důvodu uspokojení rodičovských potřeb	45
3.2.3 Motivace finanční	47
3.2.4 Motivace z důvodu sociální prestiže	47
3.3 Motivace dítěte	48
3.4 Úloha přípravného kurzu v rámci motivace zájemců o náhradní rodinnou péči	49
3.5 Literatura	50
4 Pracovnice a pracovníci systému náhradní rodinné péče	51
4.1 Obecné předpoklady pro výkon povolání v oblasti náhradní rodinné péče ...	51
4.2 Pracovníci zařazení do orgánů sociálně-právní ochrany	54
4.2.1 Odborná způsobilost a další profesní předpoklady pracovníků zařazených do orgánů sociálně-právní ochrany	54
4.2.2 Standardy kvality sociálně-právní ochrany v oblasti personálního zabezpečení a profesního rozvoje pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany	56
4.2.3 Působnost jednotlivých orgánů sociálně-právní ochrany a specifické požadavky na pracovníky těchto orgánů	61
4.2.3.1 Obecní úřady obcí s rozšířenou působností	61

4.2.3.2 Krajské úřady	62
4.2.3.3 Úřad práce ČR	63
4.2.3.4 Ministerstvo práce a sociálních věcí	65
4.3 Pracovnice a pracovníci osob pověřených k výkonu sociálně-právní ochrany	65
4.3.1 Činnost osob pověřených k výkonu sociálně-právní ochrany v oblasti náhradní rodinné péče	65
4.3.2 Odborná způsobilost a požadavky na dovednosti pracovníků pověřených osob	66
4.3.3 Standardy kvality v oblasti personálního zabezpečení a profesního rozvoje pracovníků pověřených osob	67
4.4 Dobrovolnictví v oblasti doprovázení náhradní rodinné péče	68
4.5 Shrnutí	68
4.6 Literatura	69
5 Systém vyhledávání a vedení evidence dětí	71
5.1 Cílová skupina dětí	71
5.1.1 Možné situace, kdy je zapotřebí dětem zprostředkovat náhradní rodinnou péči	71
5.1.2 Kdo má povinnost tyto děti vyhledávat	72
5.1.3 Podmínky zprostředkování náhradní rodinné péče	74
5.1.4 Vyhodnocení potřeb dítěte pro zprostředkování náhradní rodinné péče ...	75
5.1.4.1 Kontinuita a stabilita péče	76
5.1.4.2 Děti se specifickými potřebami	76
5.1.5 Právo dítěte být informováno a vyjádřit svůj názor	77
5.2 Formy náhradní rodinné péče	78
5.2.1 Svěření dítěte do péče jiné osoby (dále jen „cizí péče“)	78
5.2.2 Pěstounská péče na přechodnou dobu	78
5.2.3 Poručenská péče	79
5.2.4 Pěstounská péče	79
5.2.5 Osvojení	80
5.3 Vedení a obsah spisové dokumentace dítěte	80
5.3.1 Obecní úřad obce s rozšířenou působností	81
5.3.2 Krajský úřad	81
5.3.3 Ministerstvo práce a sociálních věcí	82
5.3.4 Postoupení dokumentace dítěte na ÚMPOD	82
5.4 Kazuistika	83
5.5 Shrnutí	85
5.6 Literatura	85
6 Systém vyhledávání a vedení evidence zájemců o náhradní rodinnou péči	87
6.1 Vyhledávání v praxi	87
6.1.1 Náborové kampaně – důvody dosavadních „neúspěchů“	87
6.1.2 Význam specializovaných kampaní	88
6.2 Efektivní vedení evidence	90
6.3 Specializace žadatelů	97
6.4 Role neziskového sektoru v rámci vyhledávání žadatelů o náhradní rodinnou péči	98
7 Příprava žadatelů o náhradní rodinnou péči	101
7.1 Smysl a cíle příprav na náhradní rodinnou péči	101

7.2	Legislativní ukotvení příprav na náhradní rodinnou péči	102
7.3	Provázanost příprav na náhradní rodinnou péči a posuzování žadatelů	103
7.4	Obsah a forma příprav na náhradní rodinnou péči	104
7.4.1	Témata příprav na náhradní rodinnou péči	104
7.4.2	Formy příprav na náhradní rodinnou péči	106
7.4.3	Rozsah a časová forma příprav na náhradní rodinnou péči	107
7.5	Role a kompetence v systému příprav na náhradní rodinnou péči	107
7.5.1	Krajský úřad	107
7.5.2	OSPOD	107
7.5.3	Lektoři	107
7.6	Specifika příprav na náhradní rodinnou péči dle účastníků	108
7.6.1	Přípravy pěstounů a osvojitelů – společně nebo odděleně?	108
7.6.2	Přípravy na pěstounskou péči na přechodnou dobu (PPPD)	108
7.6.3	Přípravy dětí	109
7.6.4	Přípravy příbuzných nebo blízkých osob dětí	110
7.6.5	Přípravy druhožadatelů	111
7.7	Materiály pro účastníky	111
7.8	Místo příprav na náhradní rodinnou péči	111
7.9	Výstupy z příprav na náhradní rodinnou péči	111
7.10	Návaznost příprav žadatelů a vzdělávání náhradních rodičů	112
7.11	Hodnocení kvality příprav na náhradní rodinnou péči	113
7.12	Shrnutí	114
7.13	Literatura	114
	<i>Příloha 7.1</i>	115
8	Práce s žadatelem v průběhu zprostředkování	121
8.1	Fáze odborného posouzení a zařazení žadatelů do evidence	121
8.1.1	Legislativní rámec	121
8.1.2	Spolupráce s OSPOD obecních úřadů obcí s rozšířenou působností při zpracování dokumentace žadatelů postupované na krajský úřad	123
8.1.3	Průběh a vyhodnocení odborného posouzení žadatelů v kontextu budoucího zprostředkování	124
8.2	Fáze výběru vhodného žadatele pro dítě, kterému je třeba zprostředkovat náhradní rodinnou péči formou osvojení nebo pěstounské péče	131
8.2.1	Legislativní rámec	131
8.2.2	Příprava podkladů pro vytipování vhodných budoucích osvojitelů nebo pěstounů	132
8.2.3	Kolegium jako nástupnictví poradního sboru pro zprostředkování náhradní rodinné péče	133
8.2.4	Týmová práce před osobním seznámením žadatelů s dítětem	135
8.3	Fáze osobního seznámení vytipovaných žadatelů a dítěte a vyhodnocení této fáze	136
8.3.1	Legislativní rámec	136
8.3.2	Průběh prvního jednání s žadatelem (dobrá praxe KÚ LK)	136
8.3.3	Další průběh zprostředkování a vyhodnocení fáze seznámení žadatelů s dítětem	137
8.4	Fáze sledování průběhu péče budoucích osvojitelů nebo pěstounů před vydáním soudního rozhodnutí	143
8.4.1	Legislativní rámec	143
8.4.2	Spolupráce krajského úřadu a dalších subjektů při sledování péče náhradních rodičů před vydáním soudního rozhodnutí	143
8.5	Shrnutí	144

<i>Příloha 8.1</i>	145
<i>Příloha 8.2</i>	148
<i>Příloha 8.3</i>	150
<i>Příloha 8.4</i>	152
<i>Příloha 8.5</i>	155
9 Specifika práce s dítětem v náhradní rodinné péči	157
9.1 Specifické chování/prožívání dětí v náhradní rodině a specifické situace náhradní rodiny	157
9.1.1 Naučené vzorce chování	157
9.1.2 Potřeba tělesného kontaktu a vývojová regrese v adaptačním období	159
9.1.3 Opatrnost v navazování vztahů, ostražitost dítěte	160
9.1.4 Jiné zvyky dítěte versus zvyky náhradní rodiny	161
9.1.5 Rozdílný přístup ve výchově vlastních a přijatých dětí	161
9.1.6 Reakce okolí a školy	163
9.1.7 Agresivní chování, sebepoškozování	163
9.1.8 Přejítelnost/konečnost vztahu mezi dítětem a pěstounem na přechodnou dobu	164
9.1.9 Role pracovníků OSPOD a pracovníků systému náhradní rodinné péče .	164
9.1.9.1 Doporučení průvodcům náhradních rodin	164
9.1.9.2 Doporučení pro pracovníky OSPOD	165
9.2 Příčiny specifického chování/prožívání dětí v náhradní rodině	165
9.2.1 Vrozené vady, vliv genetiky, vliv prenatálního a perinatálního období	165
9.2.2 Život v nevhodném prostředí	167
9.2.2.1 Nevhodné prostředí	167
9.2.2.2 Syndrom CAN	167
9.2.2.3 Psychická deprivace a ústavní výchova	170
9.3 Dítě v krizi – specifika chování dítěte po separaci	170
9.3.1 Dítě v krizi a jeho projevy	171
9.3.1.1 Formy krize podle projevu	171
9.3.2 Projevy ztráty z hlediska času	174
9.3.3 Jak může pěstoun pomoci dítěti v akutní krizi	172
9.3.4 Doporučení průvodcům náhradních rodin	175
9.3.5 Doporučení pro pracovníky OSPOD	176
9.4 Kazuistika	176
9.5 Literatura	177
10 Doprovázení dítěte v jeho měnícím se prostředí včetně přípravy všech zapojených osob	179
10.1 Principy doprovázení dítěte v jeho měnícím se prostředí	179
10.2 Sociální pole dítěte při přechodech z péče do péče	181
10.2.1 Přemístění dítěte z rodiny a příprava všech zapojených osob	182
10.2.1.1 Komunikační zásady s dítětem v krizové situaci	182
10.2.1.2 Senzobiografická anamnéza	183
10.2.2 Přechodný pobyt dítěte v pěstounské péči na přechodnou dobu nebo v zařízení	184
10.2.2.1 Podpora úspěšné adaptace dítěte v novém prostředí	184
10.2.2.2 Plánování přechodu dítěte do následného prostředí	186
10.2.2.3 Příprava dítěte na ukončení současnému pobytu a přesun do následné péče	186
10.2.3 Varianty dalšího umístění dítěte a příprava všech zapojených osob	187
10.2.3.1 Specifika přípravy malých dětí	188
10.2.3.2 Specifika přípravy starších dětí	190

10.2.3.3 Specifika přípravy dětí se zdravotním postižením	192
10.3 Kazuistika	193
10.4 Shrnutí	195
<i>Příloha 10.1</i>	196
<i>Příloha 10.2</i>	197
11 Podpora náhradní rodiny	199
11.1 Náhradní rodina a specifika její struktury	199
11.1.1 Pěstouni	199
11.1.2 Biologické děti v rodině	200
11.1.3 Přijaté dítě	200
11.1.4 Prarodiče a širší rodina	201
11.1.5 Širší sociální prostředí rodiny	201
11.2 Role klíčového pracovníka	201
11.2.1 Úloha klíčového pracovníka při práci s rodinou	202
11.2.1.1 Sdílení, vytváření prostředí důvěry	202
11.2.1.2 Vyhledání a podpora vnitřních rezerv rodiny	204
11.2.1.3 Práce s dítětem	204
11.2.2 Mapování potřeb rodiny	206
11.2.2.1 Potřeby dospělých osob v rodině	206
11.2.2.2 Potřeby dítěte v náhradní rodinné péči	206
11.2.2.3 Potřeby ostatních dětí v rodině	207
11.2.2.4 Potřeby rodiny jako celku	207
11.2.3 Ukončení pěstounské péče	207
11.2.4 Vzdělávání pěstounů	209
11.2.4.1 Témata vzdělávání	209
11.2.4.2 Vzdělávání u příbuzenské PP	209
11.2.4.3 Možné způsoby vzdělávání	210
11.2.5 Dohled nad výkonem PP	210
11.2.5.1 Konflikt rolí	210
11.2.5.2 Supervize	211
11.2.5.3 Možné metody práce při zjištěných nedostatcích ve výkonu PP	211
11.3 Respitní služba	211
11.3.1 Důležitost respitní služby	211
11.3.1.1 Respitní služba pro děti zdravé a děti se specifickými potřebami	212
11.3.1.2 Další možnosti respitní služby	213
11.3.2 Formy respitní služby	213
11.3.2.1 Skupinová respitní služba	213
11.3.2.2 Individuální respitní služba	214
11.3.2.3 Frekvence a možnosti zajištění respitní služby	214
11.4 Poradenství a vyhledávání dalších odborníků	215
11.4.1 Pravidla pro poskytování poradenství	215
11.4.2 Režim vyhledávání dalších odborníků	215
11.5 Krizové situace	215
11.5.1 Charakteristika krizové situace	216
11.5.1.1 Příčiny krizových situací	216
11.5.1.2 Rizikové signály	216
11.5.1.3 Možnosti terapie	217
11.5.2 Krizový plán	217
11.5.2.1 Vytváření KP	217
11.5.2.2 Podoba a náležitosti KP	218
11.5.2.3 Aktivace KP	218

11.6 Zajištění výpomoci	218
11.6.1 Jak se liší výpomoc od respitní služby	218
11.6.2 Možnosti poskytování výpomoci	218
11.6.2.1 Vlastní zdroje rodiny	218
11.6.2.2 Externí výpomoc	219
11.6.2.3 Zajištění výpomoci poskytovatelem služeb v rámci dohody o výkonu PP	219
11.7 Shrnutí	219
11.8 Literatura	219
12 Nejčastější praktické problémy při výkonu náhradní rodinné péče	221
12.1 Práva a povinnosti pěstounů dle občanského zákoníku	221
12.2 Práva a povinnosti pěstounů podle zákona o sociálně-právní ochraně dětí	222
12.2.1 Práva pěstounů	222
12.2.2 Povinnosti pěstounů	223
12.3 Dávky	224
12.3.1 Dávky pěstounské péče	224
12.3.1.1 Příspěvek při převzetí dítěte	225
12.3.1.2 Příspěvek při ukončení pěstounské péče	226
12.3.1.3 Příspěvek na zakoupení osobního motorového vozidla	226
12.3.1.4 Příspěvek na úhradu potřeb dítěte	226
12.3.1.5 Odměna pěstouna	227
12.3.2 Dávky státní sociální podpory	231
12.3.2.1 Rodičovský příspěvek	231
12.3.2.2 Přídavek na dítě a příspěvek na bydlení	232
12.3.3 Dávky pro osoby se zdravotním postižením	232
12.3.3.1 Příspěvek na mobilitu	232
12.3.3.2 Příspěvek na zvláštní pomůcku	233
12.3.3.3 Průkaz osoby se zdravotním postižením	233
12.3.3.4 Příspěvek na péči	234
12.4 Zdravotnictví	235
12.5 Školství	236
12.5.1 Předškolní vzdělávání	236
12.5.2 Školní družina	237
12.5.3 Internátní ubytování	237
12.5.4 Škola v přírodě	237
12.5.5 Zájmové vzdělávání	237
12.5.6 Asistent pedagoga	237
12.5.7 Osobní asistent	238
12.6 Vydávání cestovních pasů dětem v pěstounské péči	238
12.7 Poplatky za komunální odpad	239
12.8 Spoření dítěte	240
12.9 Shrnutí	241
<i>Příloha 12.1</i>	242
<i>Příloha 12.2</i>	242
13 Příbuzenská pěstounská péče	243
13.1 Cílová skupina	243
13.2 Změna postavení prarodičů pěstounů v rámci novely zákona o sociálně- právní ochraně dětí	244
13.3 Specifika cílové skupiny prarodičů pěstounů, rizika a východiska	245

13.3.1 Finanční nouze	245
13.3.2 Izolace	246
13.3.3 Strach o zdraví	247
13.3.4 Mezigenerační rozdíl	247
13.3.5 Citlivé téma biologických rodičů přijatých dětí	248
13.4 Metody vhodné pro práci s cílovou skupinou příbuzných-pěstounů	249
13.4.1 Sociálně-právní poradenství	250
13.4.2 Doprovázení	250
13.4.3 Podpůrné skupiny	250
13.4.4 Vzdělávací aktivity	251
13.4.5 Terapie	251
13.4.6 Případové a rodinné konference	251
13.4.7 Supervize příbuzných pěstounů	252
13.4.8 Mediace	252
13.4.9 Doplňkové aktivity	252
13.5 Příbuzenská pěstounská péče z pohledu dětí svěřených do tohoto druhu náhradní rodinné péče	253
13.6 Shrnutí	254
13.7 Literatura	254
<i>Příloha 13.1</i>	255
14 Biologická rodina dítěte v náhradní rodinné péči	257
14.1 Biologická rodina dítěte ve vztahu k rodině náhradní	258
14.1.1 Boj o rodičovství	258
14.1.2 Nedostatek informací	259
14.1.3 Problémy s identitou	259
14.2 Pyramida míry a způsobu kontaktu dítěte s biologickým rodičem	260
14.3 Komunikace s dítětem o vlastních rodičích	261
14.3.1 Zásady komunikace o biologické rodině dítěte	262
14.3.2 Jak sdělovat nepříjemné věci o rodiči: technika přeznačkování	262
14.3.3 Podpora dítěte při hledání kořenů	263
14.3.4 Podpora fantazie a její hranice	264
14.3.5 Aktivity pro děti pro pochopení svého životního příběhu a rodiny	265
14.3.5.1 Kniha života	265
14.3.5.2 Tvorba rodinné mapy	265
14.3.5.3 Ekomapa	265
14.3.5.4 Další tipy pro pochopení kořenů dítěte	266
14.3.6 Role pracovníka v systému náhradní rodinné péče	266
14.3.7 Role pracovníka oddělení sociálně-právní ochrany dětí	267
14.4 Kontakt dítěte s biologickou rodinou	267
14.4.1 Forma a míra kontaktu	267
14.4.1.1 Forma kontaktu	267
14.4.1.2 Míra kontaktu	268
14.4.1.3 Kritéria pro stanovení míry a formy kontaktu	268
14.4.2 Metodika asistovaného kontaktu	269
14.4.2.1 Doporučená chronologie postupu	269
14.4.2.2 Dohoda o kontaktu	270
14.4.3 Tým pracovníků kontaktu a jejich činnost	271
14.4.3.1 Koordinace celého procesu kontaktu	271
14.4.3.2 Tvorba dohody o kontaktu mezi náhradním a biologickým rodičem (jiným příbuzným)	272
14.4.3.3 Příprava klientů na kontakt	272
14.4.3.4 Vedení/moderování samotného kontaktu	272

14.4.3.5 Vyhodnocení kontaktu, doporučení a následná péče o klienty kontaktu	273
14.4.4 Příprava na kontakt	273
14.4.4.1 Společné prvky přípravy všech zúčastněných	273
14.4.4.2 Specifika přípravy biologického rodiče	274
14.4.4.3 Příprava dítěte	275
14.4.4.4 Příprava náhradního rodiče	275
14.4.5 „Předsetkání“ pěstouna s biologickým rodičem (bez dítěte)	276
14.4.6 Klíčové setkání – asistovaný kontakt	276
14.4.6.1 Místo	276
14.4.6.2 Délka prvního kontaktu	276
14.4.6.3 Členové klíčového setkání	276
14.4.6.4 Co mít s sebou	277
14.4.6.5 Pravidla kontaktu	278
14.4.6.6 Doporučená struktura kontaktu	278
14.4.6.7 Role facilitátora/moderátora	278
14.4.7 Mezidobí (po kontaktu)	279
14.4.7.1 Pravidla pro mezidobí	279
14.4.7.2 Vyhodnocení po klíčovém setkání	279
14.5 Ostatní aneb co ještě se může stát	281
14.5.1 Kontakt nelze zrealizovat	281
14.5.2 Biologický rodič v minulosti dítě týral, ubližoval mu a má zájem se setkat	281
14.5.3 Biologický rodič dítě již nepravidelně navštěvuje	281
14.6 Způsoby zprostředkování kontaktu	282
14.6.1 Dopis	282
14.6.2 Cesta pomocí oddělení sociálně-právní ochrany dětí	282
14.6.3 Cesta pomocí Ministerstva vnitra ČR	283
14.7 Role OSPOD v procesu kontaktu dítěte s biologickou rodinou	283
14.8 Role pracovišť náhradní rodinné péče v procesu kontaktu dítěte s biologickou rodinou	283
14.9 Role pracovišť sociálních služeb v procesu kontaktu dítěte s biologickou rodinou	284
14.10 Kazuistika	284
14.11 Shrnutí	286
14.12 Literatura	287
Průvodce dítěte pěstounskou péčí - Instrukce pro pracovníky	289
„Průvodce dítěte pěstounskou péčí“ (komiks pro děti)	291
„Jsem speciální brácha/jsem speciální ségra... protože naši jsou pěstouni!“ (knížka pro děti)	311
Autoři	343
Zkratky	347

Vážení pracovníci v oboru náhradní rodinné péče,

dostává se vám do ruky Sborník příspěvků k aktuálním tématům náhradní rodinné péče (dále jen sborník), který je určený pracovníkům všech subjektů činných v rámci sociálně právní ochrany dětí, především pak odborníkům v oblasti náhradní rodinné péče (NRP) – sociálním pracovníkům, psychologům, právníkům, soudcům, státním zástupcům, stejně jako i studentům všech těchto oborů. Velice nám záleží na tom, aby byl sborník dostupný a srozumitelný i pro samotné osvojitele a pěstouny a doufáme, že i jim bude užitečný.

Jelikož jde o velmi širokou problematiku týkající se nejen sociálních aktivit státu, realizovaných prostřednictvím státních orgánů, ale i široké sítě nestátních organizací a institucí, je důležitá vzájemná komunikace a výměna informací. To je i hlavním cílem předkládaného sborníku.

Rodina je na prvním místě mezi výchovnými institucemi a měla by mít přednost před výchovou mimo rodinu. Pro ty děti, které z nějakého důvodu nemohou ve vlastní rodině vyrůstat, je nutné, aby se rozvíjela náhradní rodinná péče. Pracovníci, ale i náhradní rodiče žádají pokud možno přesné a spolehlivé návody, jak si v určitém případě počínat, co říkat, co doporučovat, jak postupovat. Takový „návod“ připravit nelze, protože každý případ je individuální. Ve sborníku proto poskytujeme obecné zásady a principy, které lze při výkonu náhradní rodinné péče použít takřka univerzálně.

Sborník obsahuje příspěvky řady autorů. To proto, že i problematika náhradní rodinné péče je mnohotvárná a různorodá. Jednotliví autoři se nevyhnou subjektivnímu výběru pro ně důležitých poznatků ani příkladům, které jim zůstávají v paměti, či cílům, které považují za klíčové. Je tedy zřejmé, že sjednotit styl zpracování textů nebylo jednoduché, stejně jako nebylo možné zajistit, aby se příspěvky částečně nepřekrývaly. Sborník je napsán v upřímné snaze každého autora přispět k poznání současných problémů náhradní rodinné péče a poskytnout možný způsob a návod, jak je řešit. Nejde však o neměnné pravdy, ale o instrukce a doporučení.

Většina příspěvků obsahuje kromě vlastního odborného textu i kazuistiku, zkušenosti objasňující popisované principy, vzory a záznamové formuláře. Sborník je členěn do 14 kapitol a záměrně vložen do pořadače, abyste si mohli jednotlivé části dle potřeby a zájmu vyjmout a případně nové informace doplňovat. Řazení kapitol je dáno posloupností všech nutných aktivit při výkonu NRP. Na konci celého sborníku jsou dvě publikace určené pro děti – komiks *„Průvodce dítěte pěstounskou péčí“* a knížka *„Jsem speciální brácha... jsem speciální ségra..., protože naši jsou pěstouni!“*. Budeme rádi, pokud je při práci s dětmi využijete. Literaturu jsme záměrně řadili za jednotlivými kapitolami, tak abyste si mohli snadno rozšířit a prohloubit ty informace, které vás zajímají.

MPSV již v minulosti vydalo několik publikací týkajících se náhradní rodinné péče. Smyslem vydání tohoto sborníku je shrnutí již léta známých poznatků i poznatků nově pojmenovaných. Praxe a legislativní vývoj v této oblasti však zajisté vyvolá v dalších letech potřebu jeho aktualizace.

Závěrem bychom chtěli poděkovat všem autorům, kteří se na vzniku tohoto sborníku podíleli, vedoucí zpracovatelského týmu Markétě Bačákové a oponentům Zdeňku Moldrzykovi a Miloslavu Kotkovi, kteří nemalou měrou přispěli k výsledné podobě sborníku.

Přejeme vám hodně sil pro vaši další citlivou podporu dětí a jejich rodin, ať už původních či náhradních. Budeme rádi, pokud právě zde ve sborníku najdete podněty a inspiraci.

Sborník vznikl v rámci projektu MPSV ČR „Systémová podpora procesů transformace systému péče o ohrožené děti a rodiny“. Finančně je projekt zajištěn z Evropského sociálního fondu prostřednictvím Operačního programu lidské zdroje a zaměstnanost.

Praha, říjen 2015
Kolektiv autorů

Mgr. Zuzana Jentschke Stöcklová
náměstkyně ministryně
pro sociální a rodinnou politiku

1 DĚTI V NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČI A JEJICH POTŘEBY

Hana Solařová

Kapitola přináší přehled vybraných konceptů pro definici potřeb dítěte (a specificky dítěte v náhradní rodinné péči) a popis vývoje postoje společnosti k potřebám dětí. Ten je demonstrován na faktorech k posuzování nejlepšího zájmu dítěte, které představují zřejmě nejucelenější souhrn jeho potřeb. Tento souhrn je díky souboru mezinárodních úmluv zakotven i v právním rámci České republiky a lze se ho dovolávat při řešení konkrétních případů ohrožených dětí a rodin. Kapitola se rovněž zabývá potřebami dítěte z perspektivy vědeckého zkoumání a přináší i přehled některých typů chování, které vzniká jako důsledek nedostatečného či špatného uspokojování potřeb dítěte.

1.1 Dítě a jeho potřeby

1.1.1 Přístupy k vymezení potřeb dítěte

Potřeby dětí jsou tématem, na něž se zaměřuje řada vědních disciplín. Existuje velké množství teorií, které se snaží o popis a hierarchizaci potřeb. Ty jsou popisovány z perspektivy jednotlivých vědních oborů a neztřídky dochází k soupeření věd o to, které potřeby je nutné naplňovat nejvíce a které jsou nejdůležitější.¹ A tak mezi sebou „soutěží“ například lékařské pojetí, které akcentuje právo dítěte na ochranu zdraví, oproti psychologické teorii vazby a připoutání se, která naopak bude zastávat jako nezbytnou podmínku pro naplňování potřeb dítěte existenci stabilního a vřelého vztahu dítěte s blízkou pečující osobou. Současné pojetí potřeb dětí je významně ovlivňováno právy dítěte, která jsou zakotvena zejména v Úmluvě o právech dítěte² (dále jen Úmluva). Úmluva dbá na naplňování nejlepšího zájmu dítěte, na jednání v nejlepší zájmu dítěte a aktivní prosazování jeho nejlepšího zájmu. Ten může být vymezen právě prostřednictvím potřeb, které má každé dítě. Je tedy zřejmé, že pro určení či naplnění nejlepšího zájmu dítěte je nutné jednání a chování, které vede k uspokojení a respektování potřeb dětí. Vaníčková et al. (2012, s. 37–38) uvádí, že „*naplňování všech základních potřeb je významnou determinantou nejlepšího zájmu dětí a podmínkou rozvoje jeho potenciálu*“ a poskytuje následující výčet potřeb.

Základní biologické potřeby dětí:

- vzduch, voda, teplo,
- výživa,
- spánek,
- obydlí, ošacení,
- ochrana před nemocemi a úrazy.

Základní psychické potřeby dětí:

- množství, kvalita a proměnlivost podnětů,
- řád a smysl podnětů pro učení,
- citové a sociální vazby pro utváření osobnosti,

¹ V některých zemích dochází k odklonu od definice zájmu dítěte prostřednictvím jeho potřeb. Existují rovněž názory, že koncept potřeb dítěte je přežitý a zastaralý (Kovařík a kol., 2004). V českém prostředí, které má v porovnání s vyspělými sociálními systémy na tomto poli významný deficit, jsou však tyto úvahy více než předčasné.

² Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb.

- potřeba identity,
- potřeba otevřené budoucnosti.

Základní sociální potřeby dětí:

- sociální dovednosti,
- vzory pravidel chování v sociální komunikaci a porozumění nonverbální komunikaci,
- ochrana před všemi formami interpersonálního násilí,
- zvládání stresových situací v různých sociálních prostředích,
- porozumění intra- a interkulturním rozdílům.

Základní emocionální potřeby dětí:

- pozitivní výchova dítěte a jeho bezpodmínečná akceptace navozující pocit lásky, jistoty a bezpečí,
- jeden emocionální průvodce v útlém dětství,
- potřeba uvědomělého prožívání situací a schopnost empatie,
- dobrovolná činnost, dobrý skutek,
- pocit sounáležitosti,
- pocit jistoty v očekávání sociální podpory.

Základní duchovní potřeby dětí:

- potřeba přiměřeného sebepojetí,
- potřeba hierarchie životních hodnot,
- rodinná konstelace – paměť – svědomí,
- životní příběh.

Z uvedeného výčtu je zřejmé, že potřeby dětí jsou komplexní skutečností a že je žádoucí, aby byly naplňovány společně a smysluplně tak, jak je vhodné vzhledem k věku, vývoji a jedinečné situaci každého dítěte.

Potřeby dítěte se mění v průběhu času v souvislosti s jednotlivými etapami vývoje dítěte. Jako klíčové je označováno období raného dětství, kdy jsou dopady nesprávného či nedostatečného uspokojení potřeb dítěte na jeho vývoj nejmarkantnější a v některých případech i trvalé. *„Pro dítě je v období rané výchovy obzvláště důležitá individuální péče s možností navázání blízkého vztahu. Pokud je tato péče nebo interakce nedostatečná nebo chybí úplně a děti prožívají nevyhraněné a neosobní vztahy v ústavním prostředí, poruchy ve vývoji jsou již nenapravitelné.“* (Ptáček et al., 2011, s. 15).

Další přehled potřeb přináší dnes již notoricky známá „deprivační teorie“ profesorů Zdeňka Matějčka a Josefa Langmeiera, která definuje pět základních psychických potřeb: potřebu stimulace, potřebu smysluplného světa, potřebu životní jistoty, potřebu identity a potřebu otevřené budoucnosti. Naplňování těchto potřeb je žádoucí jak v dětství, tak v dospělém věku (Matějček a kol., 1999). Významnými výzkumy, které ovlivnily právě i u nás studie profesora Matějčka, jsou práce a zjištění Johna Bowlbyho, jež se týkají sociálního a emocionálního vývoje dítěte jako nezbytných potřeb pro zdravý vývoj. V 50. letech formuloval Bowlby často citovaný závěr o dopadech péče na děti, ve kterém uvádí, že jednou ze základních potřeb člověka je vytvoření bezpečné a jisté citové vazby s pečující osobou (Ptáček & Kuželová, 2013; Woodhead et al., 2003). Od dob Bowlbyho výzkumů se teorie attachmentu (připoutání, přimknutí) dále vyvíjí a znalost vývoje vzniku attachmentu se jeví jako užitečná také pro sociální pracovníky, kteří spolupracují s náhradními rodiči při jejich péči o svěřené děti, jež často neměly možnost zažít bezpečnou citovou vazbu.

Bowlby se zabýval podrobně tématem ztráty a opuštění, které je významné pro děti v náhradní rodinné péči. Pochopení pocitů plynoucích ze ztráty „přirozené“ pečující osoby musí být nedílnou součástí příprav náhradních rodičů. Vliv ztráty biologického rodiče či rodičů přesahuje období dětství a promítá se i do jednání a chování v dospělosti.

Jako příklad lze uvést životopis slavného Stevena Paula Jobse, zakladatele firmy Apple. Součástí jeho dětství je také období ztráty, které jeho blízcí vnímají tak, že mělo zásadní vliv na jeho chování a jednání. Jeho nejbližší přátelé si myslí, že vědomí toho, že byl hned po narození opuštěn, v něm zanechalo určité jizvy: *„Myslím, že jeho touha kompletně ovládat všechno, co dělá, tryská přímo z jeho osobnosti i z faktu, že byl hned po narození opuštěn,“* prohlásil jeho dlouholetý kolega Del Yocam.

Jobs byl znám svým krutým chováním k ostatním lidem. Jeden z jeho přátel to popisoval: *„Zásadní otázka týkající se Steva zní, proč není schopen se vždy kontrolovat a proč je občas instinktivně krutý k některým lidem a tolik jim ubližuje. Podle mě je to kvůli tomu, že byl po narození opuštěn. Skutečným problémem Stevova života je fakt, že byl po narození nabídnutý k adopci.“* (Isaacson, W., 2011, s. 23).

Steve Jobs je příkladem opuštěného dítěte, které v dospělosti dosáhlo nebývalého úspěchu. Z hlediska vztahu k dalším lidem však ztráta blízkých znamenala handicap. Tento příklad je zde uveden mimo jiné i z toho důvodu, aby demonstroval význam vytváření příležitostí pro děti, které jsou v určitém znevýhodnění proti svým vrstevníkům. Ne z každého dítěte, které vyrůstá v České republice v náhradní rodinné péči, vyroste budoucí Steve Jobs. Každé dítě má však právo dostat příležitost žít plnohodnotný život a (terminologií nového občanského zákoníku) mít přirozené právo brát se o vlastní štěstí.

Ptáček a Kuželová (2013) v publikaci *Vývojová psychologie pro sociální práci* podávají zevrubný přehled potřeb dítěte v každém vývojovém stadiu až do adolescence. Podrobně tak provází sociální pracovníky a pracovnice (dále jen „pracovník“) oblastmi potřeb dětí. U každého vývojového stupně jsou rozebrána též rizika pro dané období, která mohou mít za následek nenaplnění potřeb v dostatečné míře či kvalitě. Autoři dále uvádějí vodítka pro určení vhodného typu náhradní péče pro dítě, které se ocitá bez možnosti péče vlastní rodiny. Je možné konstatovat, že pro naplňování potřeb dětí je v každém období jednoznačně nejvhodnější formou nutného řešení náhradní rodinná péče.

„Základním principem citového vztahu je uspokojení základní psychické potřeby bezpečí a jistoty. Kojit a krmit dítě je možno bez lásky – dávat dítěti pocit důvěry, opory a jistoty však bez lásky nejde. Tyto poznatky mluví zřetelně ve prospěch psychologického rodičovství, tj. tedy i ve prospěch náhradní rodinné péče založené na citových vztazích, v kontrastu s péčí ústavní, která na citových vztazích z principu založena není.“ (Matějček, 1999, s. 61).

Význam prostředí, kde dítě vyrůstá a způsob péče a výchovy zásadně ovlivňují další vývoj dítěte. Formují jeho budoucí dospělý život a mají vliv i na výskyt duševních i somatických onemocnění. *„Řada významných vědeckých studií poukazuje na skutečnost, že děti, které navzdory dobrému zdravotnímu stavu strávily první měsíce a roky života v ústavní péči, významně selhávají později ve škole, zaměstnání i partnerském životě. Vykazují také větší nemocnost a řadu specifických zdravotních a psychických obtíží.“* (Ptáček et al., 2011, s. 14–15).

1.1.2 Vývoj potřeb v závislosti na věku dítěte

Ptáček a Kuželová (2013) potřeby dítěte vymezují níže uvedeným způsobem. V prenatálním období patří mezi základní potřeby dítěte péče matky o vlastní fyzické zdraví a pohodu, péče matky o zdraví dítěte, utváření emočního kontaktu s matkou, dle možností i s otcem. Jako základní potřeby novorozence autoři uvádějí biologické potřeby, potřebu bezpečí, potřebu emočně vřelého, individuálního a stabilního osobního kontaktu, potřebu stimulace. „V současné době víme, že zásadní potřeby i několik hodin narozeného dítěte jsou i na rovině emocionální a na rovině potřeby přiměřené senzomotorické stimulace.“ (Ptáček & Kuželová, 2013, s. 12).

Potřeby kojence zahrnují biologické potřeby, potřebu bezpečí, potřebu emočně vřelého, individuálního, stabilního a vzájemně uspokojujícího osobního kontaktu, potřebu stimulace, potřebu interakce (Ptáček & Kuželová, 2013). V tomto období dítě vnímá opravdovost vztahu. Potřeby batolete se oproti předchozím obdobím zvyšují v kategorii potřeby interakce a rozrůstají se o kategorii potřeby cílené a regulované aktivity (ibid.).

U předškolních dětí platí, že „rodiče stále musí být schopni zajistit základní potřeby, ale charakter i obsah jejich naplňování se mění. Mění se i potřeby v oblasti stimulace. Doposud veškerá stimulace dítěte probíhala prakticky formou hry, která bezvýhradně a nutně nevyžadovala specifickou formu. Předškolní dítě je nicméně nutné připravovat na budoucí nároky ve škole, a to jak sociální, tak kognitivní. Potřeby dítěte se tedy rozvíjejí především v oblasti cíleného a specifického rozvoje v oblasti kognitivní a sociální.“ (Ptáček & Kuželová, 2013, s. 35).

S postupným osamostatňováním se významně mění i potřeby dítěte v mladším školním věku. Dítě potřebuje dostat prostor pro vlastní iniciativu, rodič tudíž „ustupuje do pozadí“ a namísto aktivního provázení dítěte má za úkol zejména vytvářet vhodné situace a dávat k nim prostor (Ptáček & Kuželová, 2013). „Potřeby staršího školáka se rozvíjejí především v oblasti podpory zvládnání školních povinností a významně narůstají v oblasti potřeby akceptace a respektu k jeho osobnosti. Pro dítě je důležitá možnost vyjádřit vlastní názor, který bude akceptován. Zásadním způsobem narůstá potřeba sociálních vzorů a identifikace se sociální skupinou.“ (Ptáček & Kuželová, 2013, s. 43). Bouřlivé období puberty je charakteristické vedle přetrvávajících potřeb z předchozích období významnou potřebou „vlastního sebeurčení a rozvoje a potřeby vlastní identity. Rodič tyto potřeby bohužel nemůže naplňovat přímo, ale může vytvářet prostor a podporu pro jejich naplňování.“ (Ptáček & Kuželová, 2013, s. 46).

U mladých dospělých je stále nutná péče rodiny, která naplňuje jejich základní potřeby, významná je ovšem potřeba samostatnosti a partnerský a respektující vztah ze strany rodičů (Ptáček & Kuželová, 2013).

1.1.3 Naplňování potřeb dětí z hlediska společnosti

Ne vždy však byly potřeby dětí a jejich uspokojování středem zájmu lidské společnosti. A ani dnes neplatí, že by všechny společnosti přistupovaly k naplňování potřeb dětí stejně. Rozvinuté a civilizované země investují do potřeb dětí hodně – zkoumají je vědci a existují celé studijní obory, které se zabývají dětstvím a vším, co s ním souvisí. Na druhé straně existuje stále mnoho zemí, kde je běžná dětská práce,³ nebo míst, kde je velmi vysoká

³ http://www.childinfo.org/labour_countrydata.php

⁴ http://www.childinfo.org/files/Child_Mortality_Report_2013.pdf (str. 2)

úmrtnost dětí do pěti let věku. V roce 2012 6,6 milionu dětí zemřelo před dovršením pátých narozenin, a to většinou z důvodů, kterým lze předcházet, nebo na léčitelné nemoci, navzdory tomu, že pro tyto případy existují znalosti a technologie, které by mohly životy zachránit.⁴

Vnímání dětí a jejich potřeb se měnilo v průběhu vývoje lidské společnosti. Langmeier a Krejčířová (1998) analyzovali knihy o výchově pro rodiče od druhé poloviny 19. století. Konstatují, že „všechny knihy z druhé poloviny minulého (rozuměj 19.) století zdůrazňují nutnost naprosté, doslova až slepé poslušnosti dětí. Poslušnost je prostředek, který zajišťuje reprodukci společenských norem z generace na generaci a upevňuje stabilitu společenských institucí. Děti mají být proto přivýkány poslušnosti už od nejútlejšího věku, kdy ještě ani nerozumějí smyslu příkazů a zákazů, a jsou povinny poslušností svým rodičům i v dospělosti.“ (Langmeier & Krejčířová, 1998, s. 309). Počátek 20. století je stále v duchu poslušnosti a respektu k autoritám, nicméně poslušnost dětí už nemá být slepá a beze smyslu, stejně tak vychovávající autority mají jednat uvědoměle. Požadavek poslušnosti přetrvává v českém prostředí až do 50. let 20. století, kdy je kladen důraz na pořádek a pravidelnost v životosprávě. „Řídit pořádek podle přání dítěte se v té době pokládá za nejhorší výchovnou chybu, která vytváří z dítěte tyrana.“ (Langmeier & Krejčířová, 1998, s. 310). „Až od 50. let 20. století se začíná dostávat do povědomí přístup, který doporučuje ponechat od počátku dítěti iniciativu v jeho vlastním duševním vývoji.“ (Langmeier & Krejčířová, 1998, s. 311).

Myšlenka definování dětství jako sociálního konstruktů a jeho vážnější zkoumání je poměrně mladým vědním odvětvím. Důsledněji jsou zkoumána zejména minulá dvě století, kdy jsou vnímání dětství, jeho vývoj a změny ilustrovány na tématech dětské práce, zavádění povinné školní docházky a prodloužení věkové hranice jejího ukončení a reakcí dospělých na měnící se pojetí dětství (Cunningham, 2003). „Zejména pochopení a odlišení dětství a dospělosti v celém svém rozsahu, tzn. změna v paradigmatu prosazující, že děti jsou jen zmenšení dospělí, odstartovala diskuzi o specifických potřebách dětí, o jejich nenaplnění, a tudíž i o týrání, zneužívání a zanedbávání.“ (Pemová & Ptáček, 2012, s. 18). Dětství jako období nevinnosti, které zasluhuje speciální ochranu, se začalo profilovat v 18. století.

„První právní normy v této oblasti se zaměřily na ochranu majetkových práv dětí včetně ochrany před chudobou a primitivní regulací dětské práce. O potřebě zákonných norem chránících děti před fyzickými tresty nebo ranými sexuálními aktivitami ze strany dospělých však společnost ještě vůbec ani neuvažovala. Až koncem 19. století začalo být toto téma společností vnímáno jako palčivé a vyžadující regulaci.“ (Pemová & Ptáček, 2012, s. 19). Druhá polovina 20. století je potom již ve znamení rozvoje systémů na ochranu dětí v jednotlivých státech. Aktivity na ochranu dětí jsou důsledkem uznání potřeb dětí, které je u nich žádoucí naplňovat a uspokojovat. Důsledná revize přijímaných opatření na ochranu dětí je projevem pochopení potřeb dětí jako vyvíjejícího se konceptu v souladu se změnami ve společnosti, rodinném životě a pokroku ve zkoumání vývoje dětí a jejich potřeb.

⁵ <http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2005020127>

1.2 Potřeby zakotvené v právu

1.2.1 Právní ukotvení potřeb dítěte před přijetím Úmluvy o právech dítěte

Ve 20. století je právům, která se vztahují k dětem, věnována značná pozornost. Mezi významné milníky na cestě k nejkompaktněji ukotveným potřebám v právním rámci, jež představuje Úmluva o právech dítěte, patří založení Mezinárodní unie pomoci dětem v Ženevě v roce 1920 a příprava Ženevské deklarace práv dítěte (dále jen Deklarace⁵), která byla v roce 1924 přijata Shromážděním Společnosti národů. Podle této Deklarace musí být základním principem a cílem dát dětem to nejlepší, aby mohly být zabezpečeny jejich základní potřeby. Další důležitou událostí je bezesporu založení Dětského fondu UNICEF při Valném shromáždění OSN v roce 1946 (původně Mezinárodní fond OSN dětí v nouzi). Schválená Všeobecná deklarace lidských práv⁶ Valným shromážděním OSN ze dne 10. 12. 1948 zahrnuje základní princip rovnosti všech lidí, zákaz diskriminace, právo každého na život a svobodu, zákaz všech forem otroctví. V článku 25 odst. 2 nalzáme ochranu dětí, kdy *„mateřství a dětství mají nárok na zvláštní péči a pomoc, všechny děti, ať narozené v manželství nebo mimo ně, požívají stejné sociální ochrany“*; dále v článku 16 odst. 3 ochranu rodiny, kdy je *„rodina přirozenou a základní jednotkou společnosti a má nárok na ochranu ze strany společnosti a státu.“* Článek 25 odst. 1 ukotvuje právo každého *„na takovou životní úroveň, která by byla s to zajistit jeho zdraví a blahobyt i zdraví a blahobyt jeho rodiny.“* Potřebu vzdělání jako nezadatelné právo obsahuje článek 26, kdy *„každý má právo na vzdělání, rodiče mají přednostní právo volit druh vzdělání pro své děti“*.

Dne 4. 11. 1950 byla sjednána v Římě Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod⁷, která vstoupila v platnost dne 3. září 1953, jejíž součástí je rovněž právo na ochranu před neoprávněným zasahováním do rodinného života popsané v článku 8.

Dne 20. 11. 1959 byla schválena Valným shromážděním OSN Deklarace práv dítěte, která znamenala rozšíření a prohloubení Ženevské deklarace z roku 1924. Podle Deklarace práv dítěte se musí státy při zajišťování ochrany dětí řídit následujícími zásadami: ⁸

- I. Dítě požívá všech práv stanovených v této Deklaraci. Tato práva má bez výjimky každé dítě, bez rozlišování nebo diskriminace podle rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, náboženství, politického nebo jiného smýšlení, národnostního nebo sociálního původu, majetku, rodu nebo postavení, ať již jeho samého nebo jeho rodiny.
- II. Dítě požívá zvláštní ochrany. Zákon a ostatní opatření nechť mu poskytují příležitost i prostředky k tomu, aby se mohlo rozvíjet fyzicky, duševně, morálně, duchovně a sociálně zdravým způsobem a v podmínkách svobody a důstojnosti. Nejvyšším měřítkem zákonodárné činnosti v této oblasti je zájem dítěte.
- III. Dítě má od narození právo na jméno a na státní příslušnost.
- IV. Dítě požívá výhod sociálního zabezpečení. Je oprávněno vyrůstat a rozvíjet se ve zdraví; proto se jemu i jeho matce poskytuje zvláštní péče a ochrana včetně přiměřené péče v době před jeho narozením i po něm. Dítě má právo na přiměřenou výživu, bydlení, zotavení a lékařskou péči.

⁶ <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/vseobecna-deklarace-lidskych-prav.pdf>

⁷ http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_CES.pdf

⁸ <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/deklarace-prav-ditete.pdf>

- V. Dítěti, které je fyzicky, duševně nebo sociálně postiženo, se poskytuje zvláštní zacházení, výchova a péče, jak to vyžaduje jeho zvláštní postavení.
- VI. Dítě potřebuje k plnému a harmonickému vývoji své osobnosti lásku a porozumění. Pokud je to možné, má vyrůstat v péči svých rodičů, kteří jsou za ně odpovědní, a v ovzduší přízně, morálního i materiálního zabezpečení; dítě v útlém věku může být odloučeno od své matky pouze za výjimečných okolností. Společnost i úřady jsou povinny poskytovat zvláštní péči dětem bez rodičů a dětem bez přiměřených prostředků k životu. Finanční podpora státu a jiná pomoc dětem z početných rodin je žádoucí.
- VII. Dítě má nárok na vzdělání, které má být bezplatné a povinné, alespoň v počátečních stupních. Má mu být poskytována výchova, která pomáhá zvýšit jeho všeobecnou kulturní úroveň a umožní mu na základě stejných příležitostí rozvíjet jeho schopnosti, úsudek a smysl pro morální a sociální odpovědnost, a stát se tak platným členem společnosti. Nejlepší zájmy dětí mají být vůdčími zásadami pro ty, kdož odpovídají za výchovu a vedení dítěte. Tuto odpovědnost nesou v první řadě rodiče dítěte. Dítě má mít plnou možnost ke hrám a zotavení, jež by měly mít stejné poslání jako vzdělání; společnost a státní úřady mají usilovat o to, aby dítě mohlo tohoto práva užívat.
- VIII. Dítě bude za všech okolností mezi prvními, komu bude poskytnuta ochrana a pomoc.
- IX. Dítě má být chráněno před všemi formami nedbalosti, krutosti a vykořisťování. Nesmí být předmětem obchodu v žádné podobě. Dítě nesmí být přijato do zaměstnání před dosažením přiměřeného minimálního věku; v žádném případě mu nebude vnuceno nebo dovoleno vykonávat jakékoli povolání nebo zaměstnání, jež by mohlo škodit jeho zdraví nebo výchově, anebo by překáželo jeho tělesnému, duševnímu nebo morálnímu vývoji.
- X. Dítě musí být chráněno před činy, jež by mohly podporovat rasovou, náboženskou nebo jakoukoli jinou formu diskriminace. Musí být vychovááno v duchu porozumění, snášenlivosti, přátelství mezi národy, míru a všeobecného bratrství a v plném vědomí, že svou energii a nadání má věnovat službě bližním.

Zásady Deklarace zahrnují většinu potřeb, jak je známe dnes. Deklarace aspiruje na garanci práv dětí a naplňování jejich potřeb, jako je potřeba bezpečí a ochrany, potřeba rozvíjení identity, potřeba vzdělávání, potřeba rodinné péče, potřeba péče o zdraví a další. Do středu staví nejlepší zájmy dětí, které mají být vodítky při jejich výchově i při přijímání opatření na jejich ochranu.

1.2.2 Potřeby dětí v Úmluvě o právech dítěte

Nejlepší zájem dítěte je dodnes diskutovaným spojením, a to i v souvislosti se zásadním dokumentem, kterým je Úmluva o právech dítěte,⁹ která dále zdůrazňuje nutnost jednání v nejlepším zájmu dítěte. Úmluva o právech dítěte byla přijata Valným shromážděním OSN jednomyslně dne 20. 11. 1989 a v platnost vstoupila dne 2. 9. 1990. Bývalá Československá federativní republika podepsala Úmluvu o právech dítěte dne 30. 9.

⁹ <http://www.vlada.cz/cz/ppov/rlp/rlp-uvod-17537/>

¹⁰ https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11&chapter=4&lang=en

1990, v platnost vstoupila dne 6. 2. 1991. V souladu s čl. 10 Ústavy České republiky je Úmluva o právech dítěte součástí právního řádu České republiky. V případě rozporu se zákonem se přednostně aplikuje ustanovení Úmluvy. Aktuálně má Úmluva již 193¹⁰ smluvních stran a jedná se o mezinárodní smlouvu s nejvyšším počtem smluvních stran.

Mezi základní principy Úmluvy o právech dítěte patří:¹¹

I. Vymezení pojmu „dítě“ (viz článek 1 Úmluvy):

„Pro účely této úmluvy se dítětem rozumí každá lidská bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve.“
Ve vnitrostátní úpravě bylo toto ustanovení promítnuto do § 2 odst. 1 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění.

II. Zákaz diskriminace (viz článek 2 Úmluvy):

1. *„Státy, které jsou smluvní stranou této úmluvy, se zavazují respektovat a zabezpečit práva stanovená touto úmluvou každému dítěti nacházejícímu se pod jejich jurisdikcí bez jakékoli diskriminace podle rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, náboženství, politického nebo jiného smýšlení, národnostního, etnického nebo sociálního původu, majetku, tělesné nebo duševní nezpůsobilosti, rodu a jiného postavení dítěte nebo jeho rodičů nebo zákonných zástupců.“*
2. *„Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, učiní všechna potřebná opatření k tomu, aby dítě bylo chráněno před všemi formami diskriminace nebo trestání, které vyplývají z postavení, činnosti, vyjádřených názorů nebo přesvědčení jeho rodičů, zákonných zástupců anebo členů rodiny.“*

III. Princip ochrany nejlepšího zájmu a blaha dítěte (viz čl. 3 odst. 1, 2 Úmluvy):

1. Zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárnyými orgány.
2. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, se zavazují zajistit dítěti takovou ochranu a péči, jaká je nezbytná pro jeho blaho, přičemž berou ohled na práva a povinnosti jeho rodičů, zákonných zástupců nebo jiných jednotlivců právně za něho odpovědných a činí pro to všechna potřebná zákonodárna a správní opatření.“ V zákoně o sociálně-právní ochraně dětí je toto promítnuto v ustanovení § 5: „Předním hlediskem sociálně-právní ochrany dětí je zájem a blaho dítěte.

IV. Ochrana rodiny jako přirozeného prostředí pro výchovu dítěte (viz preambule Úmluvy):

„...rodina, jako základní jednotka společnosti a přirozené prostředí pro růst a blaho všech svých členů, a zejména dětí, musí mít nárok na potřebnou ochranu a takovou pomoc, aby mohla beze zbytku plnit svou úlohu ve společnosti... v zájmu plného a harmonického rozvoje osobnosti musí dítě vyrůstat v rodinném prostředí, v atmosféře štěstí, lásky a porozumění...“

¹¹ <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-o-pravech-ditete.pdf>

Práva dítěte zakotvená v Úmluvě je možné členit podle různých hledisek. Zajišťovaná práva v řadě případů zrcadlí potřeby dítěte zkoumané psychologii, medicínou, sociální prací a dalšími vědními obory. Můžeme vysledovat dělení na práva, která mají všechny děti bez rozdílu. Úmluva o právech dítěte dále sleduje zvláštní práva dětí ve specifických situacích (děti-uprchlíci, děti s postižením, děti náležející k etnickým, náboženským nebo jazykovým menšinám, děti v trestním řízení apod.). I dítě v náhradní rodinné péči má zvláštní potřeby, které mu „přibylly“ vzhledem ke specifické situaci, ve které se ocitá.

Další paralelu mezi právy a potřebami můžeme najít v systematickém členění práv dětí na ty, které se týkají přežití, kam zahrnujeme zejména právo na život a na zachování života (čl. 6), právo na jméno a státní příslušnost (čl. 7), právo na dosažení nejvýše dosažitelné úrovně zdravotní stavu (čl. 24). Tato práva se týkají potřeby zdravého vývoje a potřeby identity. Další skupinou jsou práva rozvoje, mezi něž patří právo dítěte na svobodu myšlení, svědomí a náboženství (čl. 14), právo dítěte na přístup k informacím (čl. 17), právo dítěte na vzdělání (čl. 28), právo dítěte na odpočinek a volný čas (čl. 31). Tato skupina práv odráží potřeby vzdělávání, potřebu zdravého vývoje, potřebu aktivit odpovídajících věku a vyspělosti dítěte.

Práva týkající se ochrany dětí zahrnují zejména právo dítěte na ochranu před nezákonným oddělením od svých rodičů (čl. 9), právo na ochranu soukromého a rodinného života (čl. 16), právo na ochranu před jakýmkoli násilím, zneužíváním nebo zanedbáváním (čl. 19), právo dítěte zbaveného rodinného prostředí na zajištění náhradní výchovy (čl. 20), ochranu dítěte v postavení uprchlíka (čl. 22), ochranu dětí s postižením (čl. 23), ochranu dítěte před hospodářským vykořisťováním (čl. 32), ochranu před užíváním návykových látek (čl. 33), ochranu dítěte před sexuálním vykořisťováním a zneužíváním (čl. 34), ochranu dítěte v trestním řízení (čl. 37, 40). Jedná se tedy o potřebu ochrany a zažití bezpečného světa a nutnost uspokojení potřeb, které vyplývají ze specifických životních situací, které děti zažívají nebo v nichž se ocitají a žijí.

Potřeba vyjádření vlastního názoru a realizace je zahrnuta v právech participačních, jako jsou zejména právo dítěte na svobodné vyjádření názoru (čl. 12), právo dítěte vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky (čl. 13), právo dítěte na svobodu sdružování a shromažďování (čl. 15), právo účasti na umělecké a kulturní činnosti (čl. 31).

1.2.3 Faktory pro stanovení nejlepšího zájmu dítěte

Veškeré konání, které se dotýká dítěte, by se mělo dít v jeho nejlepším zájmu. Nejlepší zájem je také mnohokrát zmiňován v Úmluvě o právech dítěte a jednání všech aktérů systému péče o děti by mělo být plně v souladu s tímto přístupem. Úmluva o právech dítěte v článku 3 odst. 1 stanoví, že:

„Nejlepší zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárnými orgány.“

V praxi je však velmi často problematické nejlepší zájem vyhodnotit a shodnout se na tom, co je v nejlepším zájmu daného dítěte. Většina odborníků nahlíží na zájem dítěte prizmatem svého oboru, a tak jsme často svědky „bojů“ o určení toho nejlepšího

¹² [http://www.vlada.cz/cz/ppov/r1p/aktuality/vybor-osn-pro-prava-ditete-vydal-k-nejlepsimu-zajmu-dite-te-107820/](http://www.vlada.cz/cz/ppov/r1p/aktuality/vybor-osn-pro-prava-ditete-vydal-komentar-k-nejlepsimu-zajmu-dite-te-107820/)

z nejlepších zájmů dítěte. Jako kvalitní vodítko při posuzování nejlepšího zájmu dítěte, které je klíčové pro určení intervencí a postupů, jejichž prostřednictvím jsou naplňovány potřeby dětí, slouží Obecný komentář č. 14¹² (dále jen Obecný komentář) z roku 2013 k právu dítěte na uplatňování jeho nejlepšího zájmu jako předního hlediska (čl. 3 odst. 1), který byl přijat Výborem pro práva dítěte na jeho šedesáté druhé schůzi (14. ledna – 1. února 2013). Tento Obecný komentář definuje faktory, které musí být zohledněny při posuzování nejlepšího zájmu dítěte. Při naplňování potřeb dětí, které mají vyrůstat či již vyrůstají v náhradní rodinné péči, je průběžné posuzování jejich situace za pomoci těchto faktorů velmi účelné. Faktory jsou využitelné jak při vyhodnocování situace dítěte, tak i při následné revizi či evaluaci poskytované náhradní rodinné péče a zahrnují:

Názory dítěte:

Při zjišťování potřeb dítěte a vyhodnocování jeho situace je vždy nutné zjišťovat jeho názor. Skutečnost, že je dítě velmi malé nebo v jiné „nevýhodné“ situaci, neznamena, že jeho názor nemá či nemůže být zjišťován. Je úkolem všech, kdo řeší situaci dítěte, zabezpečit takové podmínky, aby mohl být jeho názor zjištěn.

Identitu dítěte:

Zachování identity je základní potřebou dítěte. Identitu dítěte utváří pohlaví, sexuální orientace, národnost, náboženství a přesvědčení, kulturní příslušnost a osobnost. Obecný komentář uvádí příklad z oblasti náhradní rodinné péče: „*V rámci náboženské a kulturní identity by se například při posuzování umístění dítěte do pěstounské či jiné péče mělo přihlížet k vhodnosti kontinuity ve výchově dítěte a k jeho etnickému, náboženskému, kulturnímu a jazykovému zázemí (čl. 20 odst. 3). Tyto souvislosti musí osoba s rozhodovací pravomocí, která posuzuje a určuje nejlepší zájem dítěte, zohlednit. To samé platí v případě osvojení, oddělení od rodičů nebo rozvodu rodičů. Řádné posouzení nejlepšího zájmu dítěte znamená, že by děti měly mít přístup ke kultuře rodné země (pokud možno i k jazyku) svojí i své rodiny a že by měl být dítěti umožněn přístup k informacím o jeho biologické rodině v souladu s právními a odbornými normami dané země (viz čl. 9 odst. 4).*“

Ochranu rodinného prostředí a udržování vztahů:

Rodina je nejlepším místem pro život dítěte. Tento bod se zabývá situacemi, kdy dochází k zásahům do rodinného života, či může dokonce dojít k odebrání dítěte z jeho původní rodiny. Je zdůrazňována potřeba důkladného posouzení a zhodnocení situace dítěte. Potřebou dítěte je vědomí jeho vlastní rodiny, udržování kontaktu s ní a možnost znovusjednocení. Rodinné prostředí, které má být pro dítě zachováno, je chápáno v širším slova smyslu a zahrnuje jak příbuzné, tak i další blízké osoby (přátelé, školu a další osoby).

Péči, ochranu a bezpečí dítěte:

Potřeba zajištění péče a ochrany patří také mezi základní faktory, které musí být vzaty v potaz při zajišťování nejlepšího zájmu dítěte. Bezpečná a citově založená péče je základní potřebou dítěte již od raného věku. Péče a ochrana musí být chápána jako prostředek pro zabezpečení prosperity (blaha) dětí. „*Blaho dětí v širším slova smyslu zahrnuje jejich základní materiální, fyzické, vzdělávací a emocionální potřeby, stejně jako potřebu lásky a bezpečí.*“

Zranitelné postavení dítěte:

Děti se specifickými potřebami (například děti s postižením), které se nacházejí v různých životních situacích, potřebují individuální posouzení své situace zahrnující jejich specifické potřeby. Nejlepší zájem těchto dětí se liší od zájmu ostatních dětí (bez speciálních potřeb), které se ocitají ve stejné životní situaci.

Právo dítěte na zdraví:

Zdravotní stav dítěte je hlavním kritériem pro posuzování nejlepšího zájmu. Opět je kladen důraz na informovanost dětí a možnost vyjádřit se k záležitostem týkajícím se zdraví dítěte a léčby. Je v nejlepší zájmu dětí a mladistvých, aby měli přístup k informacím, které se týkají péče o zdraví.

Právo dítěte na vzdělání:

Vzdělání a přístup k němu je potřebné zajistit všem dětem, vzdělání má poskytovat tvůrčí poznání a být realizováno kvalifikovanými lidmi.

V důsledku nejednotného přístupu k naplňování Úmluvy o právech dítěte v případě dětí, jež vyrůstají bez vlastních rodičů nebo jsou ohroženy ztrátou své rodiny, přijalo mezinárodní společenství Směrnici o náhradní péči o děti.¹³ Směrnice obsahuje vodítka k naplňování potřeb dětí v průběhu celého procesu náhradní péče. V rámci vytyčených pravidel jsou dodržovány dvě hlavní zásady: nezbytnost a vhodnost přijímaných opatření, a to jak ve fázi plánování náhradní rodinné péče, tak ve fázi jejího průběhu, přemísťování dětí, ukončování péče a jejího vyhodnocování. Směrnice apeluje na důležitost zajištění stabilního domova a uspokojení základní potřeby dítěte v podobě trvalé vazby k pečujícím osobám.

1.3 Potřeby dětí v náhradní rodině, následky neuspokojení potřeb

1.3.1 Potřeby dětí v náhradní rodinné péči

Z pohledu výše definovaných potřeb dítěte lze konstatovat, že potřeby dětí v náhradní rodinné péči se ve svém základě neliší od potřeb dětí, které vyrůstají ve vlastních rodinách. Rozdíl je však v tom, že děti se do náhradní péče dostávají v různých situacích a za různých okolností. U vlastních dětí, se kterými je rodič v neustálém kontaktu, probíhá uspokojování potřeb většinou přirozeně a nenásilně. Rodič své dítě zná, a pokud disponuje rodičovskými kompetencemi, je schopen vyvíjet řadu strategií, jak co nejlépe naplnit jeho potřeby. Náhradní rodič by měl být v naplňování potřeb profesionál a měl by mít výrazně hlubší znalosti v oblasti naplňování potřeb svěřených dětí.

I proto se zahraniční systémy příprav náhradních rodičů zaměřují zejména na zkoumání a hodnocení schopností a kompetencí dospělých ve vztahu k chápání a uspokojování potřeb dětí. Základem příprav je porozumění potřebám dětí, které přicházejí do náhradní rodinné péče, a nutnost osvojení si znalostí, v čem jsou tyto potřeby odlišné a specifické.

Jak již bylo řečeno, na první pohled jsou potřeby dětí v náhradní rodinné péči stejné jako u všech ostatních dětí. Základním rozdílem je, že děti v náhradní rodinné péči se do ní dostávají po předchozích traumatických zkušenostech a zážitcích. A i když se jedná o novorozence, který přichází do láskyplné náruče pěstounů na přechodnou dobu, i ten zažívá traumatickou zkušenost ztráty své primární pečující osoby, se kterou byl spojen v prenatálním období svého vývoje a která uspokojovala jeho potřeby.

¹³ http://www.vzd.cz/sites/default/files/UN%20Guidelines_CZ_final.pdf

1.3.2 Následky neuspokojení potřeb dětí, které přicházejí do náhradní rodinné péče

Nedostatečnost v péči o dítě má dopad na jeho další vývoj. Děti, které potřebují náhradní rodinu, bezpochyby vždy prošly obdobím či obdobími, kdy nebyly jejich potřeby plně satureovány. „V této souvislosti lze u dětí v dětských domovech i pěstounských rodinách předpokládat podstatně výraznější rodinnou i raně vývojovou zátěž než u dětí z původních biologických rodin – a to úplných i neúplných.

Ve většině případů tato zátěž představuje pro další vývoj dítěte prognosticky silně negativní prvek, který se odráží do dalšího vývoje. U dětí v náhradních formách péče se jasně ukazuje, že vzdělání, sociální statut, ale i konkrétní obtíže jejich rodičů (například konflikt se zákonem nebo v oblasti pracovní anamnézy nezaměstnanost) mají pro dítě výrazněji negativně prognostický charakter. Stejně tak zmíněná raná anamnéza obsahuje silně negativní prvky, jako jsou například průměrně výrazně nižší porodní váha a délka, raný vývoj v kojeneckých ústavech apod. Z tohoto hlediska lze jednoznačně konstatovat, že děti v náhradních formách péče, a to zvláště děti v náhradní výchovné péči (dětských domovech), vykazují zcela výrazně apriorní negativní vývojovou zátěž, a to ještě před vstupem do dětského domova. Nicméně i přes tuto skutečnost jsou takto ohrožené děti vystavovány další vývojově nepřiměřené zátěži, a to zvláště ve smyslu jevů, jako je střídání pobytu v různých dětských domovech, opakované návraty z pěstounské péče apod.“ (Ptáček et al., 2011, s. 40–41).

1.3.2.1 Typy psychické deprivace

Náhradní rodiče musejí počítat se skutečností, že „je spíše výjimkou, přichází-li do náhradní rodinné péče dítě, které by nebylo nějak poznamenáno životem v předchozím nevhodném prostředí.“ (Matějček, 1999, s. 84). Typy psychické deprivace byly popsány ve studiích následovně (Matějček, 1999):

Typ relativně dobře přizpůsobený:

Tyto děti dovedly ze sníženého podnětného prostředí vytěžit maximum, neprojevovaly se nijak nápadně a v prostředí ústavu byly oblíbené pro svoji „bezproblémovost“.

Typ útlumový:

Tyto děti reagují na podněty ochuzeného prostředí snížením vlastní aktivity, jsou pasivní až apatické.

Typ náhradního uspokojení:

Tyto děti si vynahrazují nedostatek a neuspokojení psychických potřeb přemrštěným chováním v jiných činnostech – například shromažďováním jídla a přejídáním se, agresivním chováním, masturbací, sadistickými tendencemi apod.¹⁴

Typ sociálně hyperaktivní:

Takové děti se zaměřují na kontakt s lidmi, který je však povrchní a rozptýlený. Nedokážou navázat hlubší vztah.¹⁵

Typ sociální provokace:

Násilně se domáhá práva na lásku, provokuje dospělé a chce mít své pečovatele výhradně pro sebe.

¹⁴ Neznalost možných příčin a souvislostí daného chování vede až k selhání náhradní rodinné péče, kdy náhradní rodiče nezvládnou intenzitu chování deprivovaného dítěte.

¹⁵ Tyto děti působí „nesympaticky“, jejich hlad po kontaktu a snaha se zalíbit je náhradními rodiči popisována jako protivná. Opět bez porozumění souvislosti tohoto chování jako následku deprivace může dojít k selhání náhradní rodinné péče.

1.3.2.2 Psychologické problémy jako následky poruchy vztahů

Velkým tématem života náhradních rodin je vztah. Děti, jež prošly problematickou péčí různé závažnosti, mají narušené schopnosti vytvářet vztahy, udržovat vztahy nebo být ve vztahu spokojeny. Celá teorie attachmentu se zabývá způsoby, jak narušenou schopnost utváření vztahů vyhodnocovat a jak ji reparovat. Vera Fahlberg (1994) popisuje následující symptomy, které lze často pozorovat u dětí s problémy při utváření vztahu:

Psychologické problémy nebo problémy s chováním

a) vývoj svědomí:

- Neprojevuje běžnou úzkost a neklid po agresivním nebo hrubém chování.
- Neprojevuje pocit viny při porušení zákonů nebo pravidel.
- Může svalovat vinu na jiné.

b) ovládání impulzů:

- Vykazuje nedostatečné ovládání, zajistit ho musejí ostatní.
- Vykazuje nedostatečnou předvídatost.
- Má omezený rozsah pozornosti.

c) sebeuvědomění:

- Není schopno cítit uspokojení z dobře splněných úkolů.
- Vnímá sebe sama jako nehodné.
- Vnímá sebe sama jako neschopné změny.
- Nedovede se bavit.

d) mezilidské interakce:

- Nedůvěřuje ostatním.
- Vyžaduje náklonnost, ale jeho vztahy postrádají hloubku.
- Vykazuje nepřátelskou závislost.
- Musí mít kontrolu nad všemi situacemi.
- Má sníženou sociální vyzrálost.

e) emoce:

- Má potíže s uvědomováním si vlastních pocitů.
- Má potíže s vhodným vyjadřováním pocitů, zejména zlosti, smutku a zklamání.
- Má potíže s rozpoznáváním pocitů u jiných.

Kognitivní problémy

- Může mít potíže rozlišit základní příčinu a důsledek.
- Může mít problémy s logickým myšlením.
- Jeho myšlenkové procesy se mohou zdát být zmatené.
- Může mít potíže s uvažováním dopředu.
- Jeho smysl pro čas může být oslabený.
- Může mít potíže s abstraktním myšlením.

Vývojové problémy

- Může mít potíže se zpracováním slyšeného.
- Může mít potíže s verbálním vyjadřováním se.
- Může mít problémy s hrubou motorikou.

- Jeho osvojování si dovedností z oblasti jemné motoriky může být opožděné.
- Jeho osobnostně-sociální vývoj může být opožděný.
- Úroveň dovedností ve všech uvedených oblastech může vykazovat výkyvy.

1.3.2.3 Dopady špatného zacházení na zdraví a vývoj dítěte

Pro inspiraci uvádíme i příklad zahraničního přístupu k práci s potřebami dětí v multidisciplinárním pojetí. Anglie kontinuálně rozvíjí systém ochrany práv dětí a péče o děti a rodiny, a to také skrze pravidelnou revizi komplexního dokumentu v rámci iniciativy Working Together to Safeguard Children: A guide to inter-agency working to safeguard and promote the welfare of children. Tento materiál podrobně upravuje pravidla a konání všech aktérů systému a obsáhle také popisuje východiska pro práci s dětmi a rodinami, které jsou předpokladem pro její kvalitní výkon. Jedním ze základních pilířů je důkladná znalost potřeb dětí a souvislostí mezi způsobem naplnění potřeb a následným chováním dětí a mladých lidí. Dopady špatného zacházení na zdraví a vývoj dítěte zahrnují:

Dopady týrání dětí

Týrání dětí – fyzické, citové, sexuální nebo prostřednictvím zanedbání péče může mít dlouhodobé dopady na všechny aspekty zdraví, vývoje a blaha dítěte. Bezprostřední a dlouhodobé dopady zahrnují úzkost, deprese, zneužívání návykových látek, problémy s příjmem potravy, sebedestruktivní chování, disociální a asociální chování. Týrání bude mít pravděpodobně hluboký dopad na sebeúctu dítěte, na to, jak se vnímá, i na jeho budoucí život. Problémy mohou přetrvávat i v dospělosti. Zkušenosti s dlouhodobým zneužíváním mohou vést k obtížím při vytváření či udržování blízkých vztahů, prosazování se v práci a k mimořádným problémům při osvojování si nezbytných dovedností a postojů pro dobré rodičovství.

Fyzické zneužívání

Fyzické zneužívání může přímo vést k neurologickým poškozením, fyzickým zraněním, postižení, případně v extrémních situacích k úmrtí. Fyzické zneužívání je spojováno s následným agresivním chováním u dětí, citovými a behaviorálními problémy, případně s problémy ve vzdělávání. Zneužívání dětí zpravidla existuje v rodinách s domácím násilím.

Citové zneužívání

V rostoucí míře se objevují důkazy, že trvalé citové zneužívání, včetně vážné šikany, má dlouhodobé negativní vliv na vývoj dítěte. Citové zneužívání má důležitý dopad na rozvoj duševního zdraví dítěte, chování a sebeúctu.

Sexuální zneužívání

Narušené chování, včetně sebepoškozování, nevhodné sexuální chování, sexuálně škodlivé chování, deprese a ztráta sebeúctu jsou spojovány se sexuálním zneužíváním. Jeho negativní dopady mohou přetrvávat až do dospělosti. Závažnost dopadu na dítě se může zvyšovat tím více, čím déle zneužívání trvá, čím je rozsáhlejší a čím je dítě starší. Schopnost dítěte vyrovnat se s prožitkem sexuálního zneužívání (po odhalení či rozpoznání takového jednání) je posílena podporou nezneužívajícího dospělého pečovatele, který dítěti věří, pomáhá mu zneužívání pochopit a je schopen nabídnout pomoc a ochranu.

Zanedbání péče

Vážné zanedbání péče u dětí má negativní dopady na jejich schopnosti utvářet vztahy a může zapříčinit významné narušení růstu a intelektuálního vývoje. Trvalé zanedbávání péče může vést k vážnému poškození zdraví a vývoje, případně k dlouhodobým problémům v oblasti sociálního chování, vztahů a vzdělávání. Zanedbané děti mohou mít rovněž nízkou úroveň sebeúctu, případně se mohou cítit nemilované či izolované.

Domácí násilí

Domácí násilí ze strany jednoho rodiče vůči druhému ovlivňuje děti mnoha způsoby. Děti jsou vystaveny zvýšenému riziku fyzického zranění, a to většinou náhodně nebo v důsledku pokusu zasáhnout. I pokud nedojde k přímému zranění, je pro ně fyzické nebo citové utrpení rodiče velmi výrazným zdrojem úzkosti. V případě, že jsou děti vystaveny vlivu konfliktu rodičů, a to i při neexistenci násilí, může to vést k stresu a úzkosti, což se může odrážet v konfliktním nebo kriminálním jednání.

Významnými zdroji stresových situací u dětí a rodin jsou skutečnosti:

- rodina je postižena sociálním vyloučením,
- duševní poruchy rodičů nebo pečovatелů,
- užívání drog ze strany rodičů,
- problémová konzumace alkoholu ze strany rodičů,
- rodiče s mentálním postižením.

Více souběžných negativních faktorů prohlubuje problémy, se kterými se rodiče potýkají při uspokojování potřeb svých dětí, a zvyšuje pravděpodobnost, že dítě bude vystaveno problematické zanedbávající péči. Další informace k tématu důsledků špatného zacházení s dětmi přináší kapitola 9.1.

1.3.3 Náhradní rodina jako šance pro naplnění potřeb

Z výše uvedeného vyplývá, že se náhradní rodiče musí po celou dobu péče o přijaté dítě potýkat s následky špatného zacházení, které nutně vyústilo v nenaplnění potřeb dítěte a v jehož důsledku dítě prožívá svět kolem sebe, vztahy a „běžné“ životní situace jinak než děti bez traumatických zážitků. Při přípravách náhradních rodičů by měl být kladen velký důraz na získávání kompetencí, které se týkají pochopení prožívání přijatého dítěte. Vzdělávací a přípravný program náhradních rodičů PRIDE (Parent Resource for Information, Development and Education)¹⁶ vychází z přesvědčení, že dětem nemůže nic nahradit život v rodině. K jeho cílům patří pomáhat s naplňováním potřeb dětí umístěných do pěstounských a adoptivních rodin, které se týkají ochrany, vývoje, povědomí o vlastní kultuře a dlouhodobosti péče. Program rozvíjí pět hlavních skupin vědomostí a dovedností:

- ochranu a výchovu dětí a péči o ně,
- naplňování potřeb dětí spojených s jejich vývojem a věnování se problémům spojeným s opožděným vývojem,
- podpora vztahů mezi dětmi a jejich rodinami,
- podporu dětí při budování bezpečných pozitivních vztahů, které přetrvávají celý život,
- zapojení se do práce profesionálního týmu.

Tyto znalosti a dovednosti jsou pro celý proces společného hodnocení, výběru, přípravy, poskytování podpory a dalšího rozvoje pěstounů a adoptivních rodičů klíčové. Znalosti týkající se náležitého vývoje, růstu dětí a jejich potřeb staví tento přípravný program do centra pozornosti pěstounů a adoptivních rodičů. Hlavními úkoly dle programu PRIDE je zajistit bezpečí dětí, pomáhat jim udržovat či navazovat pozitivní vztahy a vazby, podporovat jejich sebeúctu a kulturní sounáležitost a pomáhat jim udržovat dlouhodobé vztahy.

¹⁶ V roce 2013/2014 je tento program zkoušen a ověřován při přípravách zájemců o náhradní rodinnou péči v České republice za podpory Individuálního projektu Systémová podpora procesů transformace systému péče o ohrožené rodiny a děti.

Náhradní rodiče musí být profesionály v péči o děti. To, co je ale jejich největším vkladem do péče o ohrožené děti, je ochota nabídnout svůj domov a svůj běžný život ke sdílení přijatým dětem. Dostatečně dobrý domov je tou nejlepší náhradou, které se nemůže vyrovnat žádná jiná forma péče. A i když rodiče často pochybují, zda se starají správně, podporu v jejich úsilí o přirozenou péči jim nabízí i nestoři vědecké stránky péče o děti:

„Rodiče si dávají za vinu, že neumí dítě správně vychovávat, když se setkají s obtížemi, které jsou často nevyhnutelným doprovodem vývojového procesu. Někdy slýcháme argumentaci, že by člověk měl nejprve dlouho studovat psychologii a pedagogiku, než se stane rodičem. Je sice jisté, že lepší poznání vývoje je žádoucí a může v mnoha případech pomoci, ale přirovnávat výchovu k přípravě na povolání je zásadně nesprávné. Vývoj dítěte je ve skutečnosti daleko více závislý na spontánním soužití všech členů rodiny než na křečovitě řízené pedagogické činnosti.“ (Langmeier & Krejčířová, 1998, s. 317).

1.4 Literatura

- Cunningham, H. (2003). Children's changing lives from 1800 to 2000. In J. Maybin, & Woodhead, M., *Childhoods in Context* (s. 81–114). UK: John Willey & Sons Ltd. and The Open University.
- Fahlberg, V. (1994). *Child's Journey Through Placement*. Indianapolis: Perspectives Press.
- Isaacson, W. (2011). *Steve Jobs*. Praha: Práh.
- Kovařík, J. a kol. (2004). *Náhradní rodinná péče v praxi*. Praha: Středisko náhradní rodinné péče a Portál.
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (1998). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada.
- Matějček, Z. a kol. (1999). *Náhradní rodinná péče*. Praha: Portál.
- Ptáček, R. a kol. (2011). *Vývoj dětí v náhradních formách péče*. Praha: MPSV.
- Ptáček, R., & Kuželová, H. (2013). *Vývojová psychologie pro sociální práci*. Praha: MPSV.
- Pemová, T., & Ptáček, R. (2012). *Sociálně-právní ochrana dětí pro praxi*. Praha: Grada.
- Purvis, K., Cross, D., & Sunshine, W. (2013). *Dítě v nové rodině*. Praha: Grada.
- Vaníčková, E., Faierajzlová, V., Nejedlá, M., & Votavová, J. (2012). *Škola přátelská dětem. Stručný průvodce manuálem UNICEF pohledem nejlepšího zájmu dětí*. Praha: 3. LF UK.
- Woodhead, M., & Montgomery, H. (2003). *Understanding Childhood: an interdisciplinary approach*. UK: John Willey & Sons Ltd. and The Open University.

2 PRÁVA DĚTÍ V NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČI

David Strupek

2.1 Právní aspekty svěřování dětí do náhradní rodinné péče

2.1.1 Vymezení obsahu práva na respektování rodinného života

Svěření dítěte do náhradní rodinné péče je vždy odůvodňováno jeho nejlepším zájmem, což může vést k mylné představě, že v rámci rozhodovacích procesů, které svěření do náhradní rodinné péče provázejí, není nutné řešit výkladové otázky a vážit či porovnávat vzájemně kolidující práva a zájmy. Mohlo by se zdát, že jakmile je jednou rozhodnuto, že je v nejlepším zájmu dítěte, aby bylo odňato z péče biologických rodičů, může takto definovaný nejlepší zájem nadále sloužit jako pomyslná divoká karta pro všechny další kroky, které činí zavedení náhradní rodinné péče i její další průběh hladší a snazší. Opak je pravdou. A co více, ani výklad samotného pojmu nejlepšího zájmu dítěte, ani síla oné pomyslné „divoké karty“, nejsou vůbec tak jednoznačné, jak by se na první pohled mohlo zdát.

Náhradní rodinná péče v drtivé většině případů nenavazuje přímo na péči rodičů, v mezidobí se dítě zpravidla nachází v ústavní výchově nebo v péči zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, a to přinejmenším na základě předběžného opatření vydaného soudem, většinou však přímo na základě rozsudku. O tom, zda je odebrání dítěte z péče rodičů v souladu s právem na respektování rodinného života, je proto rozhodováno v předchozím řízení a při rozhodování o svěření do náhradní rodinné péče již tyto otázky většinou znovu řešeny nejsou.

Ve skutečnosti je třeba i při rozhodování o svěření dítěte do náhradní rodinné péče zvažovat, jaké rozhodnutí je v souladu s právem na respektování rodinného života. A nemusí se jednat jen o otázku, zda vůbec má být dítě biologickým rodičům odebráno, kdy lze souhlasit s tím, že takovou otázku není nutné automaticky přezkoumávat v případě, že od meritorního rozhodnutí o odnětí dítěte z péče biologických rodičů uplynula jen krátká doba a zjevně nedošlo ke změně poměrů. Otázek, které vyvstávají, je mnohem více.

Protože se právo na respektování rodinného života, které patří do katalogu základních lidských práv, prolíná prakticky veškerou rozhodovací či jinou úřední činností v oblasti péče o ohrožené děti, zaměříme se nyní na to, co je vlastně jeho obsahem, co vše zahrnuje a co je třeba v rámci rozhodování o svěření dítěte do náhradní rodinné péče i jejím dalším trvání zohlednit. Pochopení tohoto rámce je totiž východiskem pro téměř všechny další úvahy právního charakteru.

Podle čl. 10 odst. 2 Listiny základních práv a svobod (dále „Listina“) má každý právo na ochranu před neoprávněným zasahováním do rodinného života. Často odkazovaným pramenem práva je v tomto směru i Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (dále EÚLP) přijatá na půdě Rady Evropy, jež je součástí českého ústavního pořádku a na jejímž základě se jednotlivci mohou obracet na Evropský soud pro lidská práva (dále ESLP), jehož judikatura bude dále zmiňována. Podle čl. 8 EÚLP má každý právo na respektování svého rodinného života.

Žádné ze základních lidských práv (s jedinou výjimkou) není absolutní, do výkonu takového práva lze zasáhnout tam, kde se toto právo dostává do střetu s jinými právy či zájmy. Takový zásah je pak zásahem oprávněným. Dle čl. 8 odst. 2 EÚLP lze do práva na respektování rodinného života zasáhnout, jen je-li to v souladu se zákonem a nezbytné

v demokratické společnosti pro ochranu některého z vyjmenovaných zájmů, mimo jiné pro ochranu práv jiných. Jinými slovy, právo na respektování rodinného života lze omezit, je-li to potřeba z důvodu ochrany práv jiných osob, je-li takový zásah činěn na základě zákona a je-li nezbytný a přiměřený.

V této souvislosti hovoříme o tzv. třístupňovém testu oprávněnosti zásahu, který ve stručnosti zahrnuje tyto stupně:

- **Legalita** – zásah musí mít oporu v zákoně. S ohledem na skutečnost, že institut náhradní rodinné péče i postupy orgánů při její realizaci jsou v zákoně zakotvené a zákonná úprava je dostupná a srozumitelná, je tento požadavek zpravidla splněn. Samozřejmě, orgány musí podle předepsané procedury postupovat, nesmí jednat mimo její rámec.
- **Legitimita** – zásah musí sledovat legitimní cíl, v daném případě ochranu práv jiných. V případě náhradní rodinné péče jde vždy o ochranu práv nezletilého dítěte, legitimní cíl je proto dán vždy.
- **Proporcionalita** – právě třetí stupeň testu je většinou kamenem úrazu. Podle Ústavního soudu je třeba zkoumat splnění následujících hledisek:

- **vhodnost** – zda je opatření vhodné k dosažení legitimního cíle, tj. provedení zásahu je efektivním prostředkem k jeho dosažení. Náhradní rodinná péče bude zpravidla vhodným prostředkem k ochraně práv nezletilého dítěte, které nemůže být v péči biologických rodičů;

- **subsidiarita a potřebnost** – k opatření lze přistoupit jen tehdy, nejsou-li k dispozici méně zasahující opatření nebo pokud zde takové méně zasahující prostředky k dispozici jsou, ale byly marně vyčerpány. Tyto úvahy se zpravidla uplatní ve fázi, v níž se rozhoduje o odnětí dítěte z péče rodičů;

- **vážení kolidujících práv a zájmů** (proporcionalita v užším smyslu) – zde vážíme újmu, která vzniká zásahem, oproti újmě, k níž by mohlo dojít, kdybychom k zásahu nepřistoupili. Zásah nebude oprávněn, je-li zásahem způsobená újma zřetelně větší. Zde nelze jinak než pečlivě hodnotit individuální okolnosti každého jednotlivého případu.

ESLP pak hovoří o tom, že pro zásah musí existovat naléhavá společenská potřeba a důvody pro zásah musí být relevantní (což odpovídá hlediskům vhodnosti a potřebnosti) a dostatečné (což odpovídá hledisku proporcionality v užším smyslu).

Co je tedy obsahem práva na respektování rodinného života? Dle judikatury ESLP je esenciálním prvkem rodinného života právo členů rodiny žít společně tak, aby se rodinné vztahy mohly „normálně rozvíjet“ a aby se členové rodiny mohli „vzájemně těšit ze své společnosti“ (viz například rozsudky ESLP Marckx proti Belgii, 6833/74, §§ 31, 34 a Olsson proti Švédsku /č. 1/, 10465/83, § 59). Pro rodiče a dítě je možnost být spolu podle základním prvkem rodinného života (Kutzner proti Německu, 46544/99, § 58).

Jak jsme zmínili výše, při rozhodování o svěření dítěte do náhradní rodinné péče již je zpravidla o oprávněnosti jeho odnětí z péče rodičů rozhodnuto, přesto si ve stručnosti připomeňme, jaké základní podmínky pro omezení práva rodičů a dítěte být spolu ESLP shledává.

Soud připomíná, že rozdělení rodiny představuje vždy velmi závažný zásah, takové opatření se tedy musí opírat o dostatečně závažné a pádné argumenty motivované zájmem

dítěte. Sám pak ve svých rozhodnutích naznačuje, kdy tak závažná situace nastane. V rozsudku Wallová a Walla proti České republice, 23848/04, § 72 soud vyjmenovává případy, v nichž zásah shledal oprávněným, například pokud děti byly vystaveny násilí nebo špatnému zacházení, pohlavnímu zneužívání nebo byl zjištěn nedostatek citového zázemí či znepokojivý zdravotní stav a psychická nerovnováha u rodičů. V témže rozsudku (a v následujícím rozsudku Havelka a další proti České republice, 23499/06) ESLP vyslovil, že takovým důvodem nejsou sociální obtíže rodičů, například ohledně bytového zázemí, což bylo následně zakotveno i do zákonné úpravy (§ 971 odst. 3 občanského zákoníku).

Obecně ESLP konstatuje, že odnětí biologickým rodičům nemůže sama o sobě ospravedlnit skutečnost, že dítě může být umístěno do prospěšnějšího prostředí pro jeho výchovu (K. A. proti Finsku, 27751/95, § 92, Havelka a další proti České republice, 23499/06, § 56). Důvodem pro odnětí dětí z péče rodičů může být záškoláctví závažnějšího rozsahu (za předpokladu marného vyčerpání méně zasahujících opatření – například ve věci vedené před Okresním soudem pro Prahu-západ pod sp. zn. P 70/2002 Krajský soud v Praze jako soud odvolací dvakrát zamítl návrh na nařízení ústavní výchovy pro závažné záškoláctví, napotřetí nicméně rozsudek okresního soudu nařizující ústavní výchovu potvrdil s tím, že pozitivní opatření ani dohled nevedly k nápravě závadného stavu). Ve věci II. ÚS 1945/08 se nicméně Ústavní soud vyhnul přímé odpovědi na otázku, zda je dostatečným důvodem pro ústavní výchovu potřeba zajistit pokračování vzdělávání dítěte v rámci nepovinné středoškolské docházky.

I když je v době rozhodování o svěřeni dítěte do náhradní rodinné péče otázka odnětí z péče biologických rodičů již zpravidla vyřešena, neznamená to, že není třeba brát shora uvedená kritéria nadále v potaz. Je tomu tak z následujících důvodů.

Opatření, jímž jsou děti odňaty z péče rodičů, je třeba za běžných okolností považovat za opatření dočasné, které bude zrušeno okamžitě, jakmile to dovolí okolnosti (rozsudek ESLP ve věci Haase proti Německu, 11057/02, § 93). Evropská lidsko-právní doktrína i judikatura se již dlouhodobě shoduje na názoru, že zákaz neoprávněných zásahů do práva neznamená jen to, co z jazykového znění přímo vyplývá, tj. že veřejná moc je povinna zdržet se aktivních zásahů do rodinného života, ale má navíc i pozitivní povinnosti vězící v účinném respektování rodinného života, tj. nejen povinnost zdržet se zásahů veřejné moci, ale i svými aktivními úkony přispívat k tomu, aby děti a rodiče mohli žít spolu a těšit se vzájemně ze své společnosti.

Dle judikatury má proto veřejná moc pozitivní povinnost usilovat o to, aby rodina nebyla rozdělena. Takové pozitivní povinnosti pak zahrnují především pomoc v nelehké sociální situaci ve formě poradenství či podpůrných programů (srov. též nálezy Ústavního soudu II. ÚS 485/10, §§ 33–34), ale i v případě nedostatků ve výchovných kompetencích či postupech rodičů.

Pokud již k rozdělení rodiny nutně dojde, má veřejná moc povinnost usilovat, aby ji bylo možné v co nejkratší době znovu sjednotit (K. a T. proti Finsku /Velký senát/, 25702/94, § 178). Právě tento princip, společně se shora zmíněnou zásadou, že odnětí dítěte od rodičů je prioritně nutné vnímat jako dočasné, je třeba mít na zřeteli při implementaci dalších opatření poté, co je dítě z péče rodičů odňato, tedy i při rozhodování o svěřeni dítěte do náhradní rodinné péče.

Tam, kde rodič nemůže mít dítě ve své péči, zůstává mu zachováno právo udržovat svůj vztah s dítětem v maximální možné míře, v jaké nedochází k narušení legitimního cíle, který byl zásahem sledován. ESLP vyslovuje, že povinnost přijmout opatření s cílem usnadnit sloučení rodiny, jakmile to jen bude možné, mají vnitrostátní orgány již od počátku období, kdy došlo k odnětí dítěte rodičům, a tato povinnost se stává s postupem času naléhavější,

je však zároveň omezena péčí o nejlepší zájem dítěte. Je-li patrné, že je tento zájem kontaktem s rodiči ohrožen, musí vnitrostátní orgán zachovat spravedlivou rovnováhu mezi zájmy dítěte a zájmy rodičů (T. proti České republice, 19315/11, § 123).

Právě princip spravedlivé rovnováhy mezi právy dítěte a dalších účastníků – zpravidla rodičů – vyvrací shora zmíněnou široce zakořeněnou představou, že nejlepší zájem dítěte je onou „divokou kartou,“ která a priori „přebíjí“ všechna práva a zájmy kolidující. Hledání spravedlivé rovnováhy na prioritě nejlepšího zájmu dítěte nic nemění, znamená však, že naprostá ideální spokojenost dítěte v novém prostředí není prioritou bezbřehou, dítě může být podrobena určitým omezením, která může vnímat jako jisté nepohodlí či nejistotu, nesmí mu však působit závažnou újmu či je traumatizovat.

ESLP k tomu ve zmíněném rozsudku T. proti České republice uvádí (§ 112): „*Soud dále připomíná, že v případech tohoto druhu je zásadním hlediskem především zájem dítěte. Zdůrazňuje však, že tento zájem má dvě roviny: na straně jedné zaručit dítěti vývoj ve zdravém prostředí a na straně druhé zachovat vazby dítěte s jeho rodinou, ledaže tato rodina nemá o dítě vůbec zájem, protože narušení této vazby znamená odříznutí dítěte od jeho kořenů. Z toho vyplývá, že zájem dítěte znamená, že k přerušení rodinných vztahů mohou vést pouze zcela výjimečné okolnosti a že je třeba učinit vše pro zachování osobních vztahů, a případně, až k tomu nastane vhodný okamžik, pro ‚obnovu‘ rodiny.*“

Vyslovuje se zde, že právo na rodinný život v době, kdy o dítě nemohou pečovat rodiče, není jen právem rodičů – zůstává nadále i právem dítěte. To odráží i speciální úprava mj. v čl. 32 odst. 4 Listiny systematicky zařazeného mezi sociální práva, dle kterého je právem dítěte být vychováváno rodiči. Obdobně je právo dítěte na rodičovskou péči a styk s rodiči garantováno čl. 9 Úmluvy o právech dítěte přijaté na půdě OSN (dále ÚPD), která je taktéž součástí českého ústavního pořádku.

ESLP ve své judikatuře dále vyslovil, že součástí práva na respektování rodinného života jsou i procesní záruky. Především je vyžadována soudní kontrola všech opatření, která jsou v případě zásahů do rodinného života činěna, a to i z úřední povinnosti. Neúčinnost soudní kontroly a prodlení soudu při rozhodování o vzájemných právech a povinnostech může vést k vyslovení porušení práva na respektování rodinného života (jak se stalo právě ve věci T. proti České republice).

S ohledem na význam rodinných vazeb je nutné, aby účastníci řízení byli do procesu řádně zapojeni, byl zjištěn jejich názor a byli poučeni o možných následcích svého jednání (W. proti Spojenému království, 9749/82). Mezi takové záruky patří i výslech samotného dítěte v případech, kdy to jeho věk a rozumová vyspělost umožňují (shora cit. Havelka a další proti České republice, § 62). Nutnost zjištění názoru dítěte a jeho přiměřené zohlednění pak nejenže lze zahrnout pod procesní složku práva na respektování rodinného života, ale je speciálně chráněna i čl. 12 ÚPD garantujícím právo dítěte formulovat své názory a být vyslyšeno.

Konečně zbývá podotknout, že právo na respektování rodinného života nesvědčí pouze rodičům a dětem, ale také dalším osobám, které fakticky rodinný život vedou (a naopak, rodič, který se svým dítětem rodinný život nevedl ani o to neusiloval, toto právo nemá). To může vést i k některým paradoxním situacím, k nimž se dostaneme níže.

2.1.2 Aplikace obecných principů na případy svěření dítěte do náhradní rodinné péče

Pro další výklad si nejprve odlišme typy náhradní rodinné péče, a to dle intenzity zásahu do práva na rodinný život, který jejich implementace působí. Ponechme přitom stranou případy, kdy zde rodiče nejsou nebo byli zbaveni rodičovské odpovědnosti.

Nejmenší intenzita zásahu do práva na rodinný život je v případě svěření dítěte do péče člena širší rodiny, například prarodičům nebo sourozenci rodiče, a to ať již v režimu pěstounské péče nebo v režimu péče jiného člověka dle § 953 a násl. občanského zákoníku. V takovém případě lze často předpokládat, že mezi osobami blízkými dojde k dohodě, případně spory pak jsou řešeny na základě obdobných principů, jako v případě sporů mezi rozvádějícími se či rozvedenými rodiči. Těmito případy se proto zabývat nebudeme.

Jiná situace nastává tam, kde je dítě svěřeno osobě, která do širší rodiny nenáleží a není zde žádná historie jejich vztahů s rodiči. V drtivé většině se bude jednat o institut pěstounské péče.

Samostatnou kapitolou pak je institut osvojení, kde je zásah do práva na respektování rodinného života nejzávažnější, neboť oddělení dítěte od rodičů je v zásadě nezvratné.

Pokud jde o svěření do pěstounské péče osoby, která dosud nebyla dítěti blízká, předchází soudnímu rozhodnutí zprostředkování pěstounské péče orgánem sociálně-právní ochrany dětí. Na základě nové právní úpravy účinné od 1. 1. 2014 již nemají orgány sociálně-právní ochrany dětí možnost svěřit dítě do dočasné péče osoby, která má zájem stát se pěstounem (dříve § 45b odst. 2 zákona o rodině). Osoba, která má zájem stát se pěstounem (zájemce), je dle současné právní úpravy vyzooměna o tom, že je pro takový případ vhodná, a má 30 dní na to, aby se s dítětem seznámila a podala návrh soudu na svěření dítěte do předpěstounské péče podle § 963 občanského zákoníku. Procedura je upravena v § 24 zákona o sociálně-právní ochraně dětí.

O návrhu zájemce následně rozhoduje soud, přičemž v soudním řízení se účastní i rodiče. Ačkoli ve většině případů půjde o situaci, kdy o odnětí dítěte z jejich péče již bylo rozhodnuto dříve, neznamená to, že by rozhodnutí o svěření dítěte do pěstounské, eventuálně předpěstounské péče nemělo na jejich právo na respektování rodinného života dopad. Nadále proto platí, že rodičům musí být umožněna plnohodnotná účast v řízení, včetně práva prezentovat své stanovisko.

Je otázkou, jak dalece musí soudy vyjít rodiči vstříc. V rozsudku Havelka a další proti České republice ESLP kritizoval, že soudy nepředvolaly za účelem zjištění stanoviska otce opakovaně, ačkoli se poprvé bez omluvy nedostavil (resp. důvody absence prezentoval až dodatečně). Na druhé misce vah leží nesporně potřeba rozhodnout o návrhu na svěření do pěstounské či předpěstounské péče urychleně, zejména pokud jde o změnu z ústavní výchovy či péče zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, kdy je v zájmu dítěte, aby bylo co nejrychleji předáno do péče rodinného typu, případně procesní obstrukce rodičů prodlužující řízení proto mohou být obtížně tolerovány.

Právo na respektování rodinného života může být rozhodnutím o svěření do pěstounské či předpěstounské péče dotčeno především tím, že se může ztížit možnost rodičů udržovat s nezletilými dětmi osobní styk, a to především s ohledem na vzdálenost od místa bydliště. Narozdíl od ústavní výchovy, v případě pěstounské péče zákon nestanoví povinnost umístit dítě co nejbližší rodiče. Dokonce ani ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí o zprostředkování pěstounské péče neuvádí, že mají být přednostně vyhledávány

žadatelé evidovaní u krajského úřadu dle bydliště rodičů, naopak, § 24 odst. 1 zákona staví žadatele evidované u příslušného krajského úřadu naroveň s těmi evidovanými u jiných krajských úřadů.

Povinnost pokusit se upřednostnit pěstouny bližší bydlišti rodičů nicméně vyplývá právě ze shora rozebraného kritéria přiměřenosti zásahu do práva na respektování rodinného života. Pokud má být i v zájmu dítěte udržována vazba mezi ním a rodiči, pak je nutné volit takové opatření, které zasahuje do uvedených práv méně. Jestliže by měl být upřednostněn zájemce evidovaný u jiného než příslušného krajského úřadu, měly by k tomu existovat pádné důvody, například nedostatek žadatelů evidovaných v kraji, kde mají rodiče bydliště, nebo specifické potřeby dítěte, pro něž je vzdálenější žadatel s ohledem na své schopnosti a zkušenosti vhodnější. Nakonec bude vždy nutné vyhodnotit individuální okolnosti každého případu a kolidující zájmy vážit.

Kromě toho, že zákon takovou povinnost nestanoví, spočívá další obtíž ve skutečnosti, že postup podle § 24 zákona o sociálně-právní ochraně dětí nepodléhá přímému soudnímu dohledu. O tom, jaký zájemce byl pro dítě vyhledán, se rodiče dozví zpravidla až z podaného návrhu. Rodiče samozřejmě mohou v rámci soudního řízení namítnout, že byl neoprávněně zvolen zájemce s příliš vzdáleným bydlištěm, takové situaci je však namístej předejít pečlivým a uvážlivým vážením všech pro a proti již v rámci zprostředkování pěstounské péče. Postup krajského úřadu by pak rozhodně měl být přezkoumatelný, tj. krajský úřad by měl být schopen soudu vysvětlit, z jakých možností volil a proč se rozhodl právě takto. Transparentnost zprostředkování má i preventivní účinky směrem k větší důvěře občanů ve státní správu. Koneckonců, podezření, že pěstouni s bydlištěm co nejdále od bydliště rodičů jsou vybíráni záměrně právě proto, aby byl kontakt rodičů s nezletilým ztížen, jsou pravidelně prezentována a na straně citově zaangažovaných rodičů se jim lze obtížně divit, jde-li o praxi opakující se a nedostatečně průhlednou a přezkoumatelnou.

V nejlepším zájmu dítěte je nepochybně i stabilita výchovného prostředí, proto je třeba předcházet riziku změny pěstounské rodiny. Jakkoli je pěstounská péče opatřením dočasným, v zájmu dítěte nelze bránit vzniku emočních vazeb mezi dítětem a pěstouny, zbytečné změny pěstounské rodiny pak jistě nejsou žádoucí. Může se tak stát, že po určité době, kteou dítě v pěstounské rodině stráví, převáží zájem na stabilitě výchovného prostředí nad zájmy, které by na počátku řízení mohly odůvodnit zamítnutí návrhu. A opět to může vyvolávat podezření, že je dopředu kalkulováno s tím, že až si dítě u pěstounů „zvykne,“ soud již změnu nepřipustí. Proto by již na počátku soudního řízení mělo být učiněno vše proto, aby byla minimalizována rizika podávání opravných prostředků či rušení soudních rozhodnutí s delším časovým odstupem. Samozřejmě rodiče, kteří oponují pěstounské péči jako takové, podají patrně odvolání proti rozhodnutí vždy bez ohledu na to, zda bylo k jejich právům přihlíženo či nikoli, je však zbytečné zvyšovat vyhlídky na úspěšné opravné prostředky například neprůhledným postupem při zprostředkování pěstounské péče, který dostatečně neváží právo dítěte i rodičů na udržování jejich rodinné vazby.

Také v případě rozhodování o svěřeni do pěstounské péče by dítě mělo být vyslechnuto a jeho závěr zohledněn, pokud to jeho věk a rozumové schopnosti dovolují. Podrobně se výslechem nezletilého dítěte zabýval opakovaně Ústavní soud, zmínit lze především náleží II. ÚS 1945/08. V tomto rozhodnutí se Ústavní soud detailně zabýval výslechem dítěte z několika pohledů – z pohledu práva na spravedlivý proces, z pohledu shora popsané procesní složky práva na respektování rodinného života, z pohledu speciálního práva dítěte na zohlednění názoru podle čl. 12 odst. 2 ÚPD a v neposlední řadě z pohledu práva na osobní svobodu, protože Ústavní soud shledal, že je-li dítě odnímáno z rodinného prostředí, (a to bez ohledu na to, do jaké míry je toto prostředí prospěšné zájmům dítěte, které má stát upřednostňovat), dochází k zásahu do práva na osobní svobodu, neboť pouze rodinné prostředí je pro dítě prostorem osobní svobody, žádné jiné prostředí

za prostor osobní svobody považovat zásadně nelze (§ 19).

Ústavní soud podtrhl, že to platí především pro případy ústavní výchovy, které se rozhodnutí týkalo, a není sporu o tom, že v pěstounské rodině se bude dítě zpravidla cítit svobodněji než v ústavní výchově, nicméně obecně lze mít za to, že toto hledisko se uplatní i na rozhodování o náhradní rodinné péči. Ústavní soud uzavřel, že v daném případě je nutné zjistit názor dítěte, přičemž s ohledem na procesně právní úpravu (§ 100 odst. 3 občanského soudního řádu) je zásadně třeba, aby šlo o výslech provedený přímo soudem, jen výjimečně má být názor dítěte zjišťován prostřednictvím jiných osob (například orgánem sociálně-právní ochrany dětí).

Věková hranice, kdy je výslech namístě, není ostrá, je vždy třeba přihlídnout k individuálním okolnostem. Ve zmíněném nálezu nicméně Ústavní soud s odkazem na odbornou literaturu konstatuje, že u dítěte staršího 12 let zásadně neexistuje důvod pro odepření práva dítěte na slyšení přímo soudem. Naproti tomu v nálezu I. ÚS 1506/13 Ústavní soud vyslovil, že soudy nepochybily, pokud ve sporu mezi rodiči odmítly provést výslech dítěte ve věku 6 let.

Ustanovení § 100 odst. 3 občanského soudního řádu se pak nepochybně použije i pro nesporná řízení upravená zákonem o zvláštních řízeních soudních, a to ve smyslu § 1 odst. 3 zákona o zvláštních řízeních soudních, dle kterého se občanský soudní řád použije, pokud z povahy ustanovení zákona o zvláštních řízeních soudních nevyplývá něco jiného. Takové ustanovení, které by svou povahou vylučovalo užití § 100 odst. 3 občanského soudního řádu, však v zákoně o zvláštních řízeních soudních nenalezneme.

V případě osvojení je zásah do práva na respektování rodinného života obzvláště závažný. Zaniká nejen rodičovská odpovědnost biologických rodičů, ale příbuzenský poměr k celé původní rodině vůbec. Osvojení lze zrušit jen po dobu tří let, a to pouze na návrh osvojitele nebo osvojence, nikoli na návrh rodičů. Na rozdíl od ostatních opatření, jimiž se zasahuje do práva dítěte a rodičů být spolu a těšit ze vzájemné společnosti, u nichž se předpokládá dočasnost a veřejná moc má pozitivní povinnosti směřující ke znovusjednocení rodiny, osvojení je naopak opatřením, u něž se dopředu předpokládá trvalost. Znovusjednocení rodiny je vyloučeno.

K osvojení by proto mělo být přistupováno pouze v případě, že na znovusjednocení rodiny není reálná naděje, protože:

- rodiče zde nejsou,
- rodiče dají k osvojení souhlas či se chovají způsobem, z něž lze dovodit, že osvojení fakticky neoponují, jejich souhlas pak lze nahradit,
- rodiče se k újmě dítěte dopustili tak závažného chování, že to odůvodnilo zbavení rodičovské odpovědnosti a práva dát souhlas k osvojení.

Ani v případě, že tyto podmínky splněny jsou, by k osvojení nemělo dojít, pokud jsou zde blízcí příbuzní, kteří jsou schopni se dítěte ujmout, neboť péče v rámci širší rodiny musí mít přednost před trvalým zrušením příbuzenských vztahů. Zákon bohužel neobsahuje žádnou výslovnou úpravu, která by se zabývala otázkami osvojení dítěte, které má nezletilého sourozence. Osvojením totiž zanikají rodinné vazby i k takovému sourozenci, což je také velmi závažný zásah do přirozených práv dítěte.

S ohledem na závažnost zásahu osvojení do práva na rodinný život stanoví občanský zákoník účinný od 1. 1. 2014 poměrně přísné podmínky, za nichž lze osvojení realizovat.

Dítě má být v každém případě vyslechnuto soudem, a to i v případě, že je mladší 12 let. Podmínkou je, že je takový výslech možný. Na názor dítěte mladšího 12 let se bere zřetel

s ohledem na stupeň jeho duševního vývoje (§ 807 obč. zák.) Ačkoli to zákon výslovně neuvádí, je nesporné, že lze od výslechu zcela upustit, pokud dítě je ve věku, eventuálně jeho rozumové schopnosti jsou takové, že není vůbec schopno situaci posoudit.

Pokud pak jde o dítě, které dosáhlo věku 12 let, vyžaduje zákon jeho souhlas, a to vyslovený před soudem (§ 806). Zákon výslovně stanoví, že soud musí dítě řádně poučit o účelu souhlasu a následcích, které souhlas s osvojením přinese.

Souhlas dítěte, které dosáhlo 12 let, se nevyžaduje pouze tehdy, není-li dítě schopno posoudit důsledky takového rozhodnutí, a dále tehdy, pokud by byl postup požadující osobní souhlas dítěte v zásadním rozporu s jeho zájmy.

V tuto chvíli můžeme obtížně předvídat, jaké situace soudní praxe podřadí pod případy, kdy by nesouhlas dítěte s osvojením mohl být v zásadním rozporu s jeho zájmy. Samotná skutečnost, že je namístě, aby dítě bylo ve stabilní náhradní rodinné péči namísto ústavní péče z důvodu stabilizace výchovných poměrů, by dostačující být neměla, neboť existují alternativy náhradní rodinné péče, které nejsou nezvratné a souhlas dítěte nevyžadují. Přesto si lze představit individuální situaci, kdy trvalé přijetí dítěte do konkrétní rodiny přinese natolik významnou přidanou hodnotu pro poměry dítěte oproti péči pěstounské, že bude namístě nesouhlas dítěte překonat. V takových případech bude ale nutné pečlivě zkoumat, proč dítě souhlas s osvojením odmítá.

Zmíníme se na tomto místě i o požadavku na souhlas rodičů s osvojením, jakkoli je tento požadavek spíše ochranou práv rodičů, nicméně, jak bylo uvedeno výše, zásah do vztahu mezi rodičem a dítětem a jejich možnosti být spolu je i zásahem do práv dítěte, které má na vztah s biologickým rodičem právo. Skutečnost, že se zásah děje v zájmu dítěte, ještě neznamená, že se jím nezasahuje do jeho práv.

Rodič může dát souhlas jen osobně u soudu a po řádném poučení. Byť toto zpřísnění znamená prodloužení celé procedury, jeho účelem je především eliminovat šířená podezření, jakkoli obtížně ověřitelná, že v jednotlivých případech dochází k přemlouvání a k tlaku na rodiče, aby vyslovili souhlas s osvojením, zvyšuje se proto i důvěra ve fungování systému. Je samozřejmě nezbytně nutné garantovat, aby rodiče souhlas udělovali poté, co jsou poučeni o následcích, zejména o nevratnosti procesu, a po důkladném rozmyslu.

Souhlas rodiče se nevyžaduje v případech uvedených v § 818 občanského zákoníku, a sice

- a) pokud byl zbaven rodičovské odpovědnosti a práva dát souhlas k osvojení,
- b) není schopen projevit svou vůli nebo rozpoznat následky svého jednání nebo je ovládnout,
- c) zdržuje se na neznámém místě a to se nepodaří zjistit ani při vynaložení potřebné pečlivosti.

Souhlas rodiče je dále možné nahradit rozhodnutím soudu, pokud rodič o dítě zjevně nemá zájem. Podle § 820 občanského zákoníku se má za to, že nezájem rodiče je zjevný, trvá-li alespoň tři měsíce od posledního projeveného zájmu. Nelze-li však v chování rodiče spatřovat hrubé porušování jeho povinností, je třeba, aby byl orgánem sociálně-právní ochrany dětí poučen o možných důsledcích svého chování a aby od takového poučení uplynuly alespoň tři měsíce. Orgán sociálně-právní ochrany dětí je povinen poskytnout rodiči nejpozději po tomto poučení poradenství a pomoc za podmínek stanovených zákonem o sociálně-právní ochraně dětí.

Kromě případů, kdy je jednání rodiče hrubým porušováním jeho povinností, lze od poučení upustit též v případě, opustí-li rodič místo, kde se zdržoval, a nepodaří se ho dohledat ani za tři měsíce.

Úprava v novém občanském zákoníku reflektuje judikaturu zejména Ústavního soudu, která podrobila kritice výklad tehdy platného § 68 zákona o rodině. Na tomto místě je třeba připomenout již shora zmiňovaný rozsudek ESLP ve věci W. proti Spojenému království. V něm byl posuzován případ, kdy bylo rozhodnuto o tom, že souhlas rodičů k adopci není nutný. ESLP uvedl, že při rozhodování o tak závažném zásahu, který může mít nezvratné následky na rodinné vztahy, je nutná maximální ochrana proti libovůli. Příslušné úvahy autorit veřejné moci musí v každém případě zahrnovat úvahy o stanovisku a zájmech biologických rodičů. Je třeba zajistit, aby tato stanoviska a zájmy byly orgánům známy, a orgány se s nimi musí při rozhodování náležitě vypořádat. Může se tak stát jednak na základě neustálého monitorování, jednak na základě pravidelného kontaktu a pravidelné komunikace mezi pracovníky příslušné autority a rodiči. Je třeba zkoumat, zda rodiče byli zahrnuti do rozhodovacího procesu jako celku v náležité míře, která jim poskytuje ochranu jejich zájmů (§§ 62–64).

V případě W. proti Spojenému království shledal ESLP porušení čl. 8 Úmluvy proto, že biologičtí rodiče nebyli v prvotní fázi upozorněni na možnost podání příslušného návrhu a varování ohledně následků, včetně rizika adopce. Později byli upozorněni na možnost umístění dítěte do dlouhodobé pěstounské péče, varování však neobsahovalo zmínku o možnosti adopce. Varování bylo navíc dáno v době, kdy přicházel v úvahu návrat dítěte domů, a nebylo následně opakováno na dalších dvou schůzkách rodičů se sociálními pracovníky, které se konaly po devíti resp. čtrnácti dnech (§ 67).

Ústavní soud se rozhodováním o tom, že není nutný souhlas rodiče s osvojením, zabýval například v nálezech I. ÚS 669/2002 a II. ÚS 485/2010. Konstatoval, že zákonem stanovené podmínky pro závěr, že je dán opravdový nezájem, musí být splněny beze zbytku a nesmí existovat nejmenší pochybnost o tom, že v konkrétním případě naplněny nejsou. Soudy navíc musí vždy přihlížet ke snaze rodičů a k mezím jejich možností. Při rozhodování o neexistenci opravdového zájmu rodičů o děti musí soud především posoudit, zda, popř. jaký mají rodiče skutečný vnitřní vztah k dětem. Soud se tedy musí zabývat i hodnocením vnějších projevů rodičů vůči dětem, vůči orgánům ve věci rozhodujícím apod., to vše s přihlédnutím k jejich snaze a možnostem, k jejich sociálním poměrům, schopnosti jejich sociální orientace, stupni jejich inteligence a vzdělání.

Ústavní soud dále uvedl, že nepostačí, že podmínky pro vyslovení jsou splněny k okamžiku podání návrhu. Soudy musí zkoumat i chování rodiče po podání návrhu do doby vydání rozhodnutí tak, aby byl v co největší míře minimalizován zásah do základních práv účastníků řízení. Podotkl, že vzhledem ke komplikovanosti mezilidských vztahů a v úvahu přicházejících krizových situací není možno paušálně stanovit „lhůtu“ rodiči k zahájení řádného výkonu jeho rodičovských práv, neboť ta má charakter spíše podpůrný, nýbrž je třeba pečlivě a citlivě hodnotit jeho chování a případné důvody neprojevení zájmu, zvažovat různá v úvahu přicházející opatření, přičemž adopce a s ní související zbavení rodičovské odpovědnosti je prostředkem nejkrajnějším.

I v případě, že zde rodiče nejsou nebo jejich souhlasu není třeba, jmenuje soud opatrovníka, jenž musí souhlas udělit. Jeho úkolem je především ověřit, zda nemá dítě blízké příbuzné, kteří by o něj měli zájem pečovat, a vyslechnout osobu, která o dítě aktuálně pečuje.

Okamžikem, kdy je dítě osvojeno, jeho právo na rodinný život s dosavadní rodinou zaniká. Na výběr osvojitelů proto není třeba uplatňovat tatáž kritéria, jako v případě pěstounů, zejména není třeba zohledňovat vzdálenost od místa bydliště rodičů, neboť právo rodičů a dítěte na vzájemný styk zde již po osvojení není.

2.2 Práva dítěte v průběhu náhradní rodinné péče

Po dobu, po kterou je náhradní rodinná péče realizována, má dítě prakticky totožná práva, jaká mu svědčí, je-li v péči rodičů. V této části se vůbec nemusíme zabývat dítětem osvojeným, neboť osvojitelé plnohodnotně vstupují do pozice rodičů, osvojené dítě získává rovné postavení s případnými biologickými dětmi osvojitelů a vzniká mu právo na respektování rodinného života s osvojiteli.

Ponechme také stranou dítě v péči osoby ze širší rodiny, kde se situace ohledně práv dítěte také nebude příliš lišit od situace, kdy je dítě v důsledku rozvodové či obdobné situace v péči jednoho z rodičů. Jediný moment, který činí péči osoby ze širší rodiny analogickou pěstounské péči, je, že pečující osoba není zákonným zástupcem dítěte (není-li zároveň poručníkem), a může proto dítě zastupovat jen v běžných záležitostech, musí navíc respektovat některá přání a úkony rodičů, k čemuž se dostaneme níže.

Dítě v pěstounské péči má zachována stejná práva jako dítě v péči rodičů, rozdíl se odvíjí od rozdílu mezi postavením pěstounů a rodičů. Pěstouni především nejsou zákonnými zástupci dítěte (ledaže jsou zároveň poručníky dítěte). Podle § 966 občanského zákoníku pěstoun při výchově dítěte vykonává přiměřeně práva a povinnosti rodičů, oprávněn je však rozhodovat o běžných záležitostech. V těch může dítě zastupovat a spravovat jeho jmění (nejsou nicméně výjimkou případy, kdy je pěstoun zároveň jmenován i opatrovníkem pro správu dalších majetkových hodnot).

Skutečnost, že pěstouni při výchově vykonávají přiměřeně práva a povinnosti rodičů, znamená, že právo rodičů vychovávat děti dle svého přesvědčení je výrazně omezeno, stejně jako shora zmiňované právo dítěte být vychováváno svým rodičem. Omezení práva ale neznamená jeho úplné zbavení. Skutečnost, že pěstouni mají volbu výchovných přístupů, neznamená, že nemusí respektovat určité základní vymezení stanovené rodiči.

To se týká právě například filozofického či náboženského přesvědčení rodičů. V převážně ateistické České republice nebude zatím takový konflikt příliš častý, k jednotlivým případům ale může docházet. Medializován byl však například případ z Velké Británie, kdy byli pěstouni postiženi za to, že se pokoušeli dítě muslimských rodičů vychovávat v křesťanské víře. Je třeba mít neustále na paměti, že na pěstounskou péči je třeba pohlížet jako na opatření dočasné, nelze proto při výchově dítěte činit kroky, které by se základnímu výchovnému rámci stanovenému rodiči zcela protivily.

V zájmu stability výchovného prostředí je nutné, aby dítě nepociťovalo konkurenci mezi výchovnými přístupy pěstounů na straně jedné a rodičů na straně druhé. Pěstouni i rodiče proto musí být po celou dobu pěstounské péče vedeni k tomu, aby v očích dítěte vyjadřovali respekt k tomu druhému, dítě by mělo mezi rodiči a pěstouny cítit spolupráci a podporu, nikoli střet zájmů. Pěstounům zákon povinnost rozvíjet a podporovat sounáležitost dítěte a rodiče výslovně stanoví v § 967 občanského zákoníku, ledaže soud stanoví jinak. Opět lze těžko obecně vymezit situace, kdy nebude v zájmu dítěte, aby pěstoun udržoval a rozvíjel sounáležitost dítěte a rodičů, zákon spíše chce vůbec umožnit, aby taková výjimka ze zákonem stanovené povinnosti byla hypoteticky možná, a současně se stanoví pojistka, že výjimku musí posvětit soud.

Ačkoli u rodiče, který oponoval odejmutí dítěte ze své péče, lze zpravidla očekávat, že nebude příliš motivován k tomu, aby podporoval vztah dítěte a pěstouna, nepochybně k tomu musí být veden. Je přitom třeba projevit značnou míru empatie a trpělivosti, protože emočně zaangażovaný rodič bude racionální argumentaci obtížně přístupný.

Plnění povinnosti pěstouna podporovat a rozvíjet sounáležitost dítěte s rodičem by měla být i průběžně monitorována, zejména v případech, kdy existují náznaky, že se vztahy dítěte k rodiči zhoršují. Neustále je třeba vnímat dočasný charakter pěstounské péče a mít na paměti povinnost vyvíjet úsilí ke znovusjednocení rodiny.

Rodič má zákonem garantované i právo na pravidelný styk s dítětem a na informace o dítěti (§ 960 odst. 2 občanského zákoníku), nerozhodne-li soud jinak. Soud může styk upravit, z důvodů hodných zvláštního zřetele může rozhodnout, že osobní styk realizován nebude (může probíhat například styk písemný, eventuálně elektronický), případně ve zcela extrémním případě může styk zakázat. I tato omezení by měla být vnímána jako dočasná. Styk dítěte s rodičem je součástí práva dítěte a rodiče na respektování rodinného života, stát má proto pozitivní povinnost výkon těchto práv podporovat.

Také tyto pozitivní povinnosti státu mají své hranice, neboť neustále je nutné porovnávat kolidující zájmy a hlídat spravedlivou rovnováhu mezi nimi, přičemž nejlepší zájem dítěte je hlavním hlediskem. Tak ve shora již zmíněné věci T. proti České republice shledal ESLP porušení práva na respektování rodinného života proto, že soudy a státní orgány zanedbaly své pozitivní povinnosti v okamžiku, kdy se nezletilá dcera s otcem měla zájem stýkat, a styk v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc probíhal bez závažných komplikací. Další porušení ESLP konstatoval proto, že orgány byly pasivní a nereagovaly na podněty z různých stran v momentu, kdy dcera začala otce odmítat. Na druhé straně však ESLP připustil, že státu nelze vytýkat, že neprosazoval další terapie a mediace za situace, kdy dlouhodobě nedocházelo k posunu a další trvání na styku dcery s otcem již působilo dítěti psychickou újmu. Bylo dosaženo hranice, kdy zájem dítěte na psychické rovnováze a stabilitě převýšil právo obou na respektování rodinného života. Tuto hranici nelze přesně definovat, každý případ je třeba posoudit individuálně. Dítě jistě může být podrobeno přiměřenému znepokojení realizací rodinné terapie či znaleckého zkoumání, ale ve chvíli, kdy by se psychická újma jevila nepřiměřená, bude namísto plnění pozitivních povinností směřujících k obnovování a podpoře vztahu dítěte a biologického rodiče přinejmenším odložit.

S ohledem na dočasný charakter pěstounské péče a s ohledem na povinnost veřejné moci směřovat ke znovusjednocení rodiny je nutné dovozovat povinnost pravidelně zkoumat, zda nenastaly okolnosti příznivé pro návrat dítěte k biologickým rodičům, a to z úřední povinnosti. Je přitom třeba držet se kritérií, která byla shora zmiňována v rámci úvah, za jakých okolností lze dítě rodičům odebrat. Nepostačí tedy, že dítě v pěstounské péči prospívá, a to ani v případě, že podmínky pro výchovu jsou v pěstounské výchově výrazně lepší. Základním kritériem je, zda odpadly překážky rodičovské péče, které vedly k odnětí dítěte.

Při ukončení pěstounské péče – ať již z důvodu, že se dítě vrací k rodičům nebo proto, že pěstouni nadále nemohou o dítě pečovat – může vzniknout komplikace z důvodu nově vzniklých citových vazeb mezi dítětem a pěstouny. Vzniku takových vazeb samozřejmě nelze bránit. Je-li podstatou náhradní rodinné péče, aby bylo dítě vychováváno v rodinném prostředí a nebylo postiženo citovou deprivací, pak je třeba takové vazby podpořit. Zároveň je ale nutné, aby dítě vědělo o možnosti návratu k rodičům. Právě proto, aby návrat z fungující pěstounské péče do rodiny byl pro dítě co nejméně nepříjemný, je nutné podporovat udržování vazeb s rodiči v průběhu pěstounské péče.

Otázkou je, zda zejména v případě dlouhodobějšího pobytu dítěte v pěstounské rodině lze již hovořit o rodinném životě, který sám již požívá ochrany podle čl. 10 odst. 2 Listiny, resp. čl. 8 EÚLP. Jak bylo již uvedeno, podstatné je, zda osoby spolu skutečně vedou rodinný život, nikoli jaký je jejich formální vztah. Na základě tohoto kritéria lze uzavřít, že i mezi pěstouny a dítětem právo na ochranu rodinného života vzniká, jeho obsah ale bude specifický.

Bude-li se jednat o případ návratu dítěte k biologickým rodičům, pak nepochybně má právo dítěte a rodičů na společný život přednost, a to – jak jsme uvedli výše – i v případě, že byly podmínky pro výchovu v pěstounské rodině lepší. Složitější může být posouzení tam, kde má být pěstounská výchova ukončena z jiných důvodů, například pro vady ve výkonu pěstounské péče nebo jinou ztrátu schopnosti o dítě pečovat (například kvůli zdravotnímu stavu). Dítě se pak vrací buď do ústavní výchovy, nebo přechází do péče jiných pěstounů.

V takovém případě bude třeba vážit obdobně jako v případě odnětí dítěte rodičům, zda újma vzniklá dítěti zpřetrháním citových vazeb nebude větší, než bude-li ponecháno v pěstounské péči, která je vykonávána s vadami. Ani tak ale nelze postavit pěstouny v tomto směru rodičům naroveň. Zatímco jsou rodinné vazby mezi dítětem a rodiči přirozené, pěstounská péče je výkonem opatření vrchnostensky nařízeného státem, v rámci systému veřejné péče o ohrožené děti. Lze také dovodit, že stát za řádný výkon pěstounské péče odpovídá. Proto právo na respektování rodinného života mezi pěstounem a dítětem požívá podstatně nižší ochrany, vůči pěstounům je na místě větší přísnost.

Každopádně je-li citová vazba mezi dítětem a pěstounem natolik silná, že je v zájmu dítěte ji i po ukončení pěstounské péče podporovat, bude vhodné uvažovat o právu bývalého pěstouna a dítěte na styk, a to podle § 927 občanského zákoníku, podle kterého má dítě právo na styk i s jinou než příbuznou osobou, jde-li o osobu dítěti společensky blízkou, pokud k ní má dítě citovou vazbu, jež není přechodná, a nedostatek styku s ní by dítěti přivodil újmu. Rozsah takového styku může být určen dohodou, například v rámci případové konference, případně soudem.

3 ZÁJEMCI O NÁHRADNÍ RODINNOU PÉČI A JEJICH MOTIVACE

Jana Nožářová

3.1 Vymezení základních pojmů

Spojení „náhradní rodinná péče“ (NRP) slovník sociální práce nezná, namísto něj definuje termín „náhradní výchovná péče“ jako: „...všechny formy náhrady rodiny u dětí bez vlastního funkčního rodinného zázemí, tj. kojenecké ústavy, dětské domovy, diagnostické ústavy, výchovné ústavy...“ (Matoušek, 2003, s. 115). Zároveň dělí náhradní výchovnou péči na dvě formy: ústavní a rodinnou, zmiňuje se i o (tehdy) zahraničních „profesionálních rodinách“.

Přestože se nejedná o zcela aktuální publikaci, takovéto rozlišení pojmů – „náhradní rodinná péče“ a „náhradní výchovná péče“ nebylo ani v roce vydání dostačující. I přes snahu ústavních či různých jiných kolektivních zařízení o vytvoření rodinných buněk nebyl výsledek nikdy dostatečně efektivní a kvalitní, aby tato péče mohla být přirovnávána k rodinnému prostředí. Přínos těchto rodinných buněk je nesporný, nicméně v praxi se ukazoval jako stále nedostačující, jen velmi hrubě suplující rodinné prostředí. I kdyby bylo vytvoření rodinných buněk v konkrétním zařízení sebedokonalejší, jde vždy o simulaci skutečnosti, nikoli reálnou situaci. I za těchto podmínek si sice děti mohou odnést některé poznatky vhodné pro svůj další život, avšak množství těchto poznatků je závislé právě na kvalitě simulace, která bývá v naprosté většině případů zcela nedostatečná. Přejít z ústavního zařízení do skutečného života je pak velmi často problematický.

Odborníci se dlouho snažili sjednotit terminologii právě prostřednictvím pojmu „náhradní výchovná péče“ a jeho rozčleněním na ústavní a rodinnou formu (Matoušek, 2003). Tato dvojakost bohužel v praxi někdy stále přetrvává a nebude jednoduché ji zcela vymýtit. Sociální práce je vědní obor, a proto je nezbytné, aby měl svou pevně danou, striktně dodržovanou a vysoce odbornou vlastní terminologii.

Obdobná je i situace u pojmů „zájemce o NRP“ a „žadatel o NRP“. V praxi se v současnosti upouští od termínu „žadatel“, neboť toto slovo může být vnímáno negativně. Zájemce o NRP přichází s nabídkou. Zejména u zájemců o různé formy NRP reaguje nabídka na poptávku státu. Slovo „zájemce“ navíc asociuje skutečnost, že dotyčný má o situaci a problematiku zájem. A bez toho nelze náhradní rodinnou péči vykonávat.

Sociálně-právní ochrana je dynamická disciplína, která se neustále vyvíjí. Na změny (a to i změny legislativní) je nutné pohlížet nikoli jako na revoluci, ale jako na evoluci (Pemová & Ptáček, 2012). „Sociálně-právní ochrana dětí tak, jak jí vnímáme dnes, je důsledkem složitých a dlouhodobých společenských změn a právního vývoje v oblasti občanského, rodinného i trestního práva.“ (ibid., s. 11).

3.2 Motivace zájemců o náhradní rodinnou péči

Motivaci můžeme chápat jako souhrn pohnutek k určitému jednání. Pátráme-li tedy po motivaci klientů k NRP, je nutné se ptát: Co klienty k podání žádosti o NRP vede? Proč takto jednají? Co za jejich rozhodnutím stojí? Jaký k tomu mají důvod?

Objasnění motivace sociálnímu okolí zájemců je často velmi obtížné. Zájemci musí opakovaně zodpovídat velmi soukromé, intimní a emočně niterné otázky, někteří klienti také často čelí neinformovanosti okolí a jeho předsudkům. Lidé, kteří se o NRP nijak nezajímalí a neprošli tímto procesem, nemají zpravidla o NRP povědomí. Zejména některé teze a úvahy mohou být bolestné, a to nejen pro budoucí rodiče samé. Domníváme se, že budoucí pěstouny tento jev ohrožuje méně, neboť své rodičovské potřeby již mají zpravidla satureovány a jejich nejvýraznější motivací bývá touha pomoci dítěti, které to potřebuje.

Přestože institut náhradní rodinné péče má dlouhou historickou tradici, motivace zájemců jako taková je zkoumána až v posledních několika desetiletích. Příkladem může být právě formální proces adopce. V historii byly děti odkládány do mramorových nádob umístěných v kostelech, poté se jich ujímali věřící. Jednalo se tedy v podstatě „pouze“ o výchovu dítěte, která byla akceptována okolím. Formální proces adopce, tedy i se všemi právními náležitostmi, probíhal pouze u šlechty, a to zejména z důvodů existence nemanželského dítěte, zajištění pokračování rodu nebo jako „náhrada“ za zemřelé dítě (Vodák a kol., 1967). S nadsázkou se dá říci, že v podstatě totožné důvody převládají i u současných zájemců o osvojení.

V minulosti nebylo výjimkou, že motivací pro pěstounskou péči byla finanční odměna, a to zejména s ohledem na skutečnost, že pěstounky (v podstatě vždy se jednalo o ženy) pocházely většinou z chudých poměrů. Aby byly peníze vyplaceny, musel vzhledem k tehdejší vysoké úmrtnosti dětí, chudobě apod. vždy místní farář potvrdit, že dítě žije. Když dítě dosáhlo věku šesti let, mohli o něho pěstouni dále bezplatně pečovat nebo ho vrátit do nalezince a vzít si jiné (Gabriel a kol., 2008).

Motivace finanční, která je v současnosti kritizována a obvykle bezdůvodně vzbuzuje velké obavy, má v České republice prokazatelnou tradici. Úzce souvisí s dočasnou povahou péče, tedy se současným institutem pěstounské péče na přechodnou dobu (PPPD). Kritici pěstounské péče na přechodnou dobu hovoří o návratu zpět. Na situaci lze ale nahlížet i tak, že vychází z tradic (jak říkají příznivci pěstounské péče na přechodnou dobu), rozvíjíme se a budujeme sice nové, ale na již postavených a osvědčených základech.

Finanční motivace nebo časové omezení tedy není motivací zavrženíhodnou, ale naopak motivací, se kterou je zapotřebí pracovat a využít ji. Pokud mají zájemci o NRP vysoký potenciál stát se kvalitními pěstouny a nabízí prostředí, ve kterém bude dítě prospívat (být dočasně a být za finanční odměnu jeho pěstounů), prostředí, ve kterém se mu dostane individuální péče a dostatek lásky, pak tato motivace není špatná ani odsouzeníhodná.

Domníváme se, že s ohledem na finanční náklady související s výchovou a péčí o dítě a na aktuální ekonomickou situaci bychom si naopak měli cenit klientů, kteří se neschovávají za nepřiměřený altruismus. Finanční motivace je nevhodnou a neakceptovatelnou pouze v těch případech, kdy se jedná o motivaci jedinou nebo primární.

Motivací u osvojitelů je často satureování rodičovských potřeb. *„Mít děti je pro některé manžele životní nutností a nemít je znamená pro ně nebytí šťastni a žít ve vědomí, že jim chybí něco, co je pro jejich život nezbytné.“* (Vodák, 1968, s.9).

Motivace hraje velmi významnou roli v procesu celého zprostředkování NRP. Již v úvodních dotaznících, které zájemci o NRP vyplňují při případném podání žádosti, lze zaznamenat právě otázky na motivaci vedoucí klienty k tomuto zásadnímu kroku. Jedná se zejména o Dotazník – přílohu k žádosti o zprostředkování náhradní rodinné péče, část D – Představy a očekávání. Tuto část vyplňují žadatelé společně (v případě, že se jedná o manželský pár, nikoli o tzv. samožadatele). Jedná se o otevřenou otázku, kdy žadatel

má možnost se vlastními slovy vyjádřit. Žadatel zde má například popsat skutečnost, proč se pro NRP rozhodl a co od NRP očekává. Tato část dotazníku se věnuje i představám o dítěti. Vzhledem k tomu, že se jedná o poslední část dotazníku, je zde i prohlášení o pravdivosti údajů.¹⁷

Motivace žadatelů je tedy významným faktorem a v žádném případě by neměla být podceňována, nebo dokonce přehlížena. V praxi se tak přesto někdy děje, což je přístup nejen nežádoucí, ale i v rozporu s § 27, odst. 2, zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění (dále jen ZSPOD). Pochopení motivace je velmi důležitou součástí vyhodnocení žádosti a je třeba vhodně s motivací pracovat v průběhu celého procesu NRP. I pouhá motivace klientů může totiž být důvodem pro jejich nezařazení do evidence žadatelů vhodných stát se osvojiteli či pěstouny.

Pracovníci v NRP se někdy mohou setkat u klientů s motivací skrytou. Skutečná motivace pro NRP tak zůstává skryta za motivací, kterou zájemce deklaruje. Je na odbornících, aby odhalili pravý důvod podání žádosti a aby pracovali se skutečnou motivací, která bývá často utajována proto, že se s principem náhradní rodinné péče neshoduje. U některých pěstounů se můžeme setkat s motivací finanční, naopak u některých osvojitelů s pózou, kdy velkou roli hraje obdiv sociálního okolí. V tomto případě bývá skutečná motivace snáze odhalitelná, neboť vystupování klientů v těchto případech je poměrně specifické a neméně specifické jsou jejich představy o přijatém dítěti. Důvod, proč někteří klienti tají svou skutečnou motivaci, může být někdy ale též velmi závažný (například různé sexuální odchylky jako pedofilie, členství v různých sektách aj.), a proto je nutné nejenom po skutečné motivaci cíleně pátrat.

Motivaci klientů je tedy nutné posoudit a toto posouzení zohlednit v celkovém zhodnocení žádosti. Náhradní rodinná péče je velmi zásadní krok, který zájemce činí bez ohledu na formu NRP vždy na dlouhé časové období. I pěstounská péče na přechodnou dobu je svým způsobem dlouhý časový úsek, a to i u těch nejkratších forem. Zde je navíc předpoklad opakování určité formy NRP, neboť je vhodné využít jak ekonomických zdrojů již vložených do klientů, tak je vhodné a žádoucí i využití jejich praktických zkušeností s konkrétní formou NRP. Z tohoto důvodu by se v praxi nemělo jednat o pěstouny na přechodnou dobu „jednorázové“. Samozřejmě, že tento případ v praxi může nastat, vše ale závisí na individuální situaci žadatelů.

Manželé K., paní pracovnice pošty, pán obchodní zástupce, mají dvě děti. Dcera (15 let) je studentkou prvního ročníku gymnázia a syn (21 let) je studentem prvního ročníku vysoké školy. Obě děti žijí stále s rodiči. Rodina obývá prostorný byt 3+1, žijí v menším městě, kde je dobrá občanská vybavenost. Manželé měli zájem o pěstounskou péči na přechodnou dobu, svou žádost podávali ještě před účinností novely zákona o sociálně-právní ochraně dětí s tím, že vykonávat pěstounskou péči na přechodnou dobu by chtěli až po přijetí novely, neboť si nyní nemohou dovolit být bez jednoho příjmu. Jejich motivace nebyla (správně) vyhodnocena jako finanční, hlavní motivací byl altruismus a pocity nenaplněnosti. Oba manželé shodně uváděli, že chtějí pomoci dítěti, které tuto pomoc potřebuje. Jejich představa byla, že s dítětem bude doma žena, která opustí své zaměstnání (bylo na dobu určitou, v podstatě bez možnosti prodloužení). Rádi by pomohli dítěti, maximální věkovou hranici si stanovili na mladší školní věk. Manželé nechtěli do své péče přijmout novorozence, nebo naopak děti staršího školního věku. Rádi by přijali dítě jen jedno, podle jejich vyjádření majoritního etnika (obávali se reakcí okolí).

¹⁷ Jedná se o aktualizovanou verzi formulářů, kterou MPSV zpracovalo v dubnu 2013. Veškeré formuláře k NRP jsou k dispozici na stránkách www.mpsv.cz, v sekci Rodina a ochrana práv dětí, pod záložkou Náhradní rodinná péče, část Proces zprostředkování.

Manželům byla NRP zprostředkována téměř ihned po jejich zařazení do evidence, a to i přes to, že se jednalo o období před účinností novely ZSPOD. Žadatelce v té době končil pracovní poměr. Žadatelům byla nabídnuta dívka ve věku 5 let majoritního etnika. Jednalo se o děvče s určitým vývojovým opožděním pocházející ze sociálně nepodnětného prostředí s podezřením na týrání. Dívka měla ADHD, nerespektovala autority a největší opoždění vykazovala v oblasti řeči a v sociální oblasti. Hygienické návyky měla velmi slabé.

Navazování vztahu probíhalo velmi dobře, po několika návštěvách manželů a poté společných návštěvách s dětmi si rodina odvezla děvče domů. Do rodiny pravidelně docházela klíčová sociální pracovnice. Rodina byla dále v kontaktu s neziskovou organizací – účastnila se například víkendových programů pro pěstouny a další pečující osoby. Ze strany sociální pracovnice i ze strany neziskové organizace byla PPPD hodnocena jako velmi dobrá, kvalitní, přínosná pro obě strany – zejména pro dítě. Sociální pracovnice OSPOD i nezisková organizace se shodly, že manželé jsou jako pěstouni velmi pečliví, obětaví, dívce se maximálně věnují, jsou trpěliví.

Dívka byla v rodině asi 9 měsíců, v mezidobí vešla v účinnost již zmíněná novela zákona. Vzhledem k tomu, že rodiče ani nikdo jiný z rodiny nejevil o dívku zájem, byl soudem vysloven nezáměr (došlo k tzv. právní volnosti dítěte) a dívka byla nahlášena ke zprostředkování NRP formou osvojení. Budoucí osvojitelé dobře navazovali kontakt s dívkou, pěstouni byli komunikativní, vše probíhalo v pořádku. Dívka přešla plynule do osvojitelé rodiny.

Po předání dítěte se manželé K. obrátili na svou sociální pracovnici a sdělili jí, že jako pěstouni na přechodnou dobu již nechtějí pokračovat. Celá situace pro ně byla velmi vyčerpávající, zpočátku i finančně náročná. Pěstouni přiznávali, že byli projevy dítěte velmi zaskočeni (i přes absolvování kvalitní přípravy), zároveň jim dívka velmi přirostla k srdci. I vzhledem ke svému věku měli pocit, že již nezvládnou dítě s výchovnými problémy a s projevy ADHD. Pěstouny navíc trápilo, z jakých poměrů dívka pochází, a těžce nesli, že její rodina o ni nejeví zájem. Psycholog z krajského úřadu se pěstounům věnoval, a poté jim doporučil i skupinu, kterou vedla zmíněná nezisková organizace. Pěstouni se zároveň velmi těžko smířovali s odchodem dívky, byť péče o ni byla velmi náročná. Stýskalo se jim, a to i přes to, že se s osvojiteli domluvili, že zůstanou v kontaktu (jako jacísi teta a strýc). Celou situaci konzultovali v neziskové organizaci, se kterou spolupracují. Věc důkladně zvážili a v současnosti si přejí vyřadit z evidence žadatelů. O přerušení nemají zájem, v budoucnu neuvažují o tom, že by se k poskytování PPPD vrátili.

Žadatelka má možnost vrátit se zpět do zaměstnání (její kolegyně odchází na mateřskou dovolenou, ona tak získá pracovní poměr, byť opět na dobu určitou), uvádí, že jí chybělo pracovní prostředí a kontakt s dospělými. Oba žadatelé uváděli, že si v průběhu poskytování PPPD uvědomili své osobnostní limity. Zároveň vidí, jak je situace těžká i pro jejich děti, které velkou měrou ztratily soukromí. Manželé se obávají, že by další PPPD ohrozila chod a fungování rodiny.

Manželům byla nabídnuta ještě konzultace s psychologkou krajského úřadu, té žadatelé využili, na svém stanovisku však trvali.

Uvedený příklad není zcela typický, ale je na něm dobře vidět, že i přes kvalitní posouzení a přípravu může dojít k nepřesným očekáváním. Vzhledem k tomu, jak moc je NRP zásadním krokem v životě dospělých i dítěte, je nutné pracovat s motivací. Pro účely tohoto textu můžeme rozeznávat následující druhy motivace:

- motivace altruistická,
- motivace z důvodu uspokojení rodičovských potřeb,

- motivace finanční,
- motivace z důvodu sociální prestiže.

3.2.1 Motivace altruistická

Tento druh motivace se objevuje zejména u pěstounů, případně u pěstounů na přechodnou dobu. Hlavní roli při podání žádosti o zprostředkování náhradní rodinné péče hraje zejména touha pomoci takovému dítěti, které pomoc potřebuje. Zájemci se vyznačují nižšími představami o dítěti, jsou tolerantnější. Zpravidla mají pevný hodnotový žebříček, podání žádosti dobře zvážili a často přicházejí velmi dobře teoreticky připraveni.

„Někteří klienti uvažovali o přijetí dítěte do PP ještě před narozením svých dětí, ale založení vlastní rodiny pro ně bylo prioritou. Poté, co děti alespoň částečně „odrostou“, přicházejí zpravidla na OSPOD a podávají žádost. Tito klienti jsou často velmi dobře informováni, zpravidla se o problematiku pěstounské péče dlouhodobě zajímali. Jejich hlavním motivem je touha pomoci dalšímu dítěti, rozšířit svou rodinu, rozdělit se o zdroje, které mají, ukázat dítěti z dětského domova, že lze žít i jinak – rodinně.“ (Nožičková, 2012, s. 39).

U osvojitelů se tento druh motivace objevuje jen sporadicky. Zpravidla se jedná o takové osvojitelé, kteří již mají své biologické děti, přesto ale cítí kapacitu pomoci dalšímu dítěti. Pěstounské péče se ovšem z různých důvodů obávají. Jako nejčastější důvody uvádějí strach z toho, že by dítě nebylo právně „jejich“, a oni by tak o ně mohli přijít. Mnohdy se obávají kontaktu s biologickou rodinou, ohrožení i své vlastní rodiny, zejména dětí. Takové obavy jsou legitimní a je třeba je brát vážně. Tito žadatelé jsou často také tolerantnější, ve svých požadavcích otevřenější. Zpravidla netrvají na dítěti kojeneckého nebo batolecího věku, neboť si toto odžili již se svými dětmi.

Spíše výjimečně se pak lze setkat s ochotou přijmout dítě bez ohledu na jeho etnickou příslušnost nebo zdravotní stav. V této oblasti mají proto pracovníci systému NRP velký prostor pro další práci s žadateli a pro pečlivou, kvalitní a dlouhodobou přípravu zájemců, která bude reagovat na potřeby dětí. Je třeba jim opětovně vysvětlovat, jaké děti se ke zprostředkování náhradní rodinné péče dostávají a dobře zužitkovat altruistické pohnutky zájemců.

Sociální pracovník by měl zájemcům pomoci zvážit jejich reálné možnosti a pomoci předejít tomu, aby se žadatelé přecenili. Byť může být u některých zájemců altruismus motivací velmi silnou, je důležité, aby zájemci dobře znali své možnosti a limity a uměli s nimi pracovat. Je nezbytné, aby zájemci uměli i nadále chránit sebe a svou rodinu. Zájemci by se za své případné limity neměli stydět.

3.2.2 Motivace z důvodu uspokojení rodičovských potřeb

Tento druh motivace převládá právě u žádostí o zprostředkování náhradní rodinné péče formou osvojení. Ve výjimečných případech se ale objevuje i u žádostí o zprostředkování pěstounské péče. V těchto případech obvykle zůstává saturace rodinných potřeb skrytou motivací. Zájemci o pěstounskou péči žádost podávají často jen proto, aby jim bylo dítě zprostředkováno co nejrychleji, přičemž doufají, že péče o ně se nebude od osvojení zásadně lišit.

„Bohužel, čím více mají žadatelé sklon si vymáhat přednostní a rychlé vyšetření, trvají neústupně na určitých vlastnostech dítěte, čím více jsou ochotni jít do konfliktu s organizacemi, zaangažovat vyšší instance, tisk apod., aby si vymohli svoje práva, tím jsou ipso facto rizikovějšími žadateli o NRP.“ (Klimeš, 2002, s. 11).

Toto chování je jistě pochopitelné, všichni žadatelé si přejí „obdržet“ dítě co nejdříve, avšak v žádném případě není akceptovatelné a sociální pracovníci mu musejí v zájmu dítěte předcházet. Primární úlohu hraje právě první článek v procesu NRP, tedy nejčastěji sociální pracovníci na obecním úřadě obce s rozšířenou působností, resp. na úřadu městské části. Je nutné žadatelům o pěstounskou péči, kteří ale ve skutečnosti o pěstounskou péči v pravém slova smyslu nemají zájem, vysvětlit komplexně celou problematiku. Zájemci samozřejmě i přesto mají právo svou žádost o zprostředkování pěstounské péče podat. Protože je však zřejmé, že taková pěstounská péče by pro ně neplnila svůj účel, preferují dítě, u nějž je předpoklad osvojení v budoucnosti, chtějí dítě co nejmenší a neakceptují biologickou rodinu. Je pak úkolem krajského úřadu, aby takovou žádost zamítl.

V případě zamítavého rozhodnutí je nezbytné vypracovat podrobné odůvodnění, nejenom pro informaci zájemců samých, ale i pro účely případného odvolání. Mnozí sociální pracovníci se obávají zamítavé rozhodnutí vydat, v praxi se lze setkat i s případy, kdy vydají pozitivní (zařazující) rozhodnutí s úmyslem „nikdy žadatele neuspokojit“. Pokud má příslušný sociální pracovník krajského úřadu předem indicie o tom, že PP nebude plnit svůj účel, má povinnost vydat zamítavé rozhodnutí. Jen tak lze hájit zájmy dítěte, což je prvotním posláním každého odborníka v oblasti NRP.

Samozřejmě nelze spoléhat na vlastní dojmy, je potřeba kvalitně posuzovat, trvat na multidisciplinární spolupráci, upozornit na chyby, konzultovat lektory příprav, zaměřit se na motivaci a rozhodnutí řádně odůvodnit.

Není zájmem státu, aby měl takové pěstouny, kteří jsou skrytí osvojitelé, protože pěstounská péče v takových případech není efektivní. Často v praxi není vůbec ku prospěchu dítěte, nevyhovuje ani pěstounům (respektive skrytým osvojitelům), kteří jsou příliš stresováni nejistou právní situací. Mnohdy si až „za pochodu“ uvědomí svou zranitelnost, svou ztrátu anonymity i po případném osvojení a další problémy. Pokud pracovníci systému NRP tomuto přihlížejí a podání žádosti o PP (skryté osvojení) akceptují, jedná se o hrubé porušení všech obvyklých a žádoucích principů a ochrany práv dítěte.

Je samozřejmě pravdou, že žádostí o PP nikdy nebylo mnoho, naopak jich byl velký nedostatek. V poslední době se i díky novele ZSPOD situace zlepšuje. Nicméně zařazovat i zájemce, kteří jsou pro výkon PP nevhodní, situaci neřeší, naopak ji závažným způsobem komplikuje. Dítě, které za sebou má již minimálně jedno velké zklamání, nelze umísťovat do rodiny, kde reálně hrozí další zklamání.

Již od fáze úvodních setkání je nutné rozlišovat, k jaké formě NRP zájemci inklinují. Zpravidla vždy zcela jasně preferují jednu formu. Z tohoto důvodu je také žádoucí, aby zájemci podávali žádost jen o jednu formu NRP, neboť v ní se budou zcela jistě cítit nejlépe. Vícečetné žádosti představují zbytečnou administrativní zátěž, která vede ke zmatenosti zájemců a mnohdy i sociálních pracovníků. Pokud žadatelé uvádí, že mají zájem o pěstounskou péči i osvojení, je nutné se ptát, zda o rozdílů vůbec vědí. A pokud ne, pak je třeba zjistit, zda jsou takoví zájemci vhodní pro NRP.

Vraťme se ale k tématu uspokojení rodičovských potřeb. *„Děti představují pro české rodiče jinou hodnotu: především očekávají od dítěte obohacení svého života o pocit radosti a potěšení z jeho rozvoje, a především pro ženy je porodit a vychovat dítě mnohdy vlastním smyslem jejich života.“* (Konečná, 2003, s. 213) Děti mají po emoční stránce nevyčísitelnou hodnotu. Právě tato hodnota nás motivuje k tomu, abychom je měli (Konečná, 2003).

Motivaci z důvodu neuspokojení rodičovských potřeb lze téměř vždy najít u žadatelů, kteří buď děti nemají vůbec, nebo o ně začali pečovat až v pozdějším věku dítěte. *„Žadatelé*

k nám přicházejí s přáním, abychom jim uspokojili jejich potřebu mít dítě. Touha mít dítě je u nich v popředí a s tím často souvisí i jejich zidealizovaná představa o rodičovství, která se dotýká výchovných očekávání. Cílem naší práce je, abychom zkorigovali jejich ideály a dali jim reálnou podobu. A to je právě jeden z důvodů k prohloubení práce se žadateli. Je obecně známo, že člověk se tak snadno od svých představ a přání odvést nedá, nemluvě o tom, jsou-li tak silně biologicky a sociálně podložena. Za důležité považujeme i to, že poruchy plodnosti mají četné psychologické důsledky, a to jak u žen, tak i u mužů“. (Kalábová & Schneyderová, 1999, s. 43).

Většina mladých manželů a párů plánuje založení rodiny. Tato představa je však u některých zničena diagnózou neplodnosti. To u mnohých vyvolává pocit beznaděje, vlastní nedostatečnosti, někdy dokonce vede ke ztrátě partnera nebo sebe sama (Schoolerová, 2002).

Motivace uspokojit rodičovské potřeby není špatná ani škodlivá. Je jen nezbytné, aby žadatelé měli na paměti, že se nevyhledává dítě pro ně. Sociální pracovník neřeší zakázku žadatelů. V procesu NRP se vždy hledají dítěti rodiče, nikoli naopak. V těchto případech je nutné zároveň i pracovat s trpělivostí zájemců, neboť zájemci se do procesu NRP často dostávají v době, kdy již měli představu o tom, že jejich rodičovské potřeby budou satureovány. Důležitá je i práce s případnými traumaty, jako je například neplodnost, neúspěšné umělé oplodnění, potraty a sociální stigma.

3.2.3 Motivace finanční

Neexistují žádná podložená data, která by potvrzovala, že by se v praxi finanční motivace objevovala zvlášť často.

Zájemci o pěstounskou péči a o PPPD, kterých se toto téma týká především, musí splňovat přísná kritéria. Aby finanční prostředky od státu získali, musí splnit nejenom zákonem stanovené podmínky, ale zároveň se poté o dítě starat. Jedná se o náročnou a nepřetržitou službu, navíc pod dohledem státu.

Pokud jsou s tímto žadatelé seznámeni a pokud žadatelé předem obdrží kvalitní a objektivní informace, lze z velké části minimalizovat počet žádostí, jejichž motivací by bylo právě získání finančních prostředků.

Na druhé straně nelze motivaci finanční předem jednoznačně odsuzovat. Motivace finanční je zcela relevantní, důležité je, aby se nejednalo o motivaci primární. Je nutné si uvědomit, že žadatelé o PP nebo o PPPD činí pro stát službu a ušetří mu nemalé finanční prostředky. Pobyt dítěte v ústavním zařízení je podstatně dražší než pobyt dítěte v PP nebo v PPPD. Zároveň se dítě z ústavní péče hůře začleňuje do společnosti, často jej provázejí různé sociálně patologické jevy, s čímž má stát další náklady. Přínos PP nebo PPPD pro společnost je nevyčísitelný.

Pro sociální pracovníky by naopak měl být varující zájemce, který žádá o PP nebo PPPD zcela bez nároků na finanční prostředky. Pokud by se nejednalo o žadatele extrémně movitého, je vhodné blíže pátrat po jeho skutečné motivaci.

3.2.4 Motivace z důvodu sociální prestiže

Ve většině těchto případů se jedná o určitou pózu. Nejčastěji se můžeme setkat s páry, které si přejí přijmout dítě výrazně odlišné, například černocho. Motivací zde bývá touha

po tom, aby bylo co nejpatrnější, že dítě skutečně biologicky není dotyčného páru, nýbrž se jedná o dítě přijaté.

Stejně jako v případě jiných nevhodných představ o etniku dítěte, kdy se zájemci vymezují negativně, je i v případě výslovných požadavků na odlišnou příslušnost dítěte nutné pátrat po příčinách a motivacích a ptát se, zda je takovýto zájemce vhodný pro NRP. Pokud ano, je výhodné doporučit mu vhodnou formu NRP a předat mu dostatek informací o dětech, kterých se NRP týká. Je důležité vyloučit, že dítě bude jakýmsi doplňkem rodiny, které bude zvyšovat sociální či jiný status. V případě, že sociální pracovník vyhodnotí klienty z důvodu nevhodné motivace jako nežádoucí pro proces NRP, je nutné toto klientům přiměřeným způsobem sdělit a jejich žádost zamítnout.

3.3 Motivace dítěte

V praxi se jedná o často opomíjené téma. Dospělí pracovníci rozhodují o dítěti, aniž znají jeho názor nebo pracují s jeho motivací, případně naopak s nemotivovaností. Na obhajobu takového přístupu lze říci, že se tak často děje ve víře, že jakákoli forma (nikoli způsob) náhradní rodinné péče je pro dítě lepší než ústavní výchova. Sociální pracovníci mnohdy s motivací dítěte nepracují z časových důvodů nebo proto, že nepředpokládají, že by dítě nechtělo do NRP jít, případně mělo jiná očekávání.

Motivace dítěte ale v žádném případě není opomíjena jen pracovníky OSPOD, ale často i zaměstnanci ústavních zařízení. Praxe ukazuje, že dítě v naprosté většině případů nemá dostatek informací o NRP, neví, jak proces probíhá, co ho čeká, proč je to pro něj dobré. Z obav z nepoznaného může dítě NRP dokonce odmítat. Rovněž může disponovat chybnými a mylnými informacemi, které obdrží zpravidla od zkušenějších kamarádů nebo z internetu. Bohužel není výjimkou, že dítě nedostane informace přiměřeným způsobem, tedy takovým, který odpovídá jeho věku a rozumové vyspělosti.

V školském ústavním zařízení byla dlouhodobě umístěna velmi hezká a talentovaná dívka minoritního etnika. Její intelekt byl nadprůměrný, krásně hrála na flétnu, vyhrávala různé talentové soutěže. Vzhledem ke svému původu později vyhrávala i dětské soutěže krásy. Rodina udržovala s dívkou kontakt jen sporadicky. OSPOD se dotázal na krajském úřadě, zda tuto dívku musí nahlásit také ke zprostředkování NRP formou PP, neboť dívka při návštěvě OSPOD sdělila, že o NRP nemá zájem, o NRP se nechce vůbec bavit, tuto variantu vůbec nepřipouští. Krajský úřad sdělil, že je nutné nahlásit dívku (tehdy 11 let, v dětském domově – DD – asi od necelých devíti let) ke zprostředkování NRP a doporučil OSPOD, aby s dívkou důkladně promluvil a situaci jí úměrně věku vysvětlil. Vzhledem k dívčině vysoké inteligenci a s ohledem na její sociální zralost nepředpokládal, že by dívka neměla o zprostředkování NRP zájem.

Po dalším rozhovoru mezi OSPOD a dívkou vyplynulo, že se dívka obává NRP, protože by ztratila kontakt s biologickou rodinou. Zejména se svými zletilými sourozenci má pozitivní vztah. V zařízení ji sice nenavštěvují (pouze občas babička), nicméně vídá se s nimi v případě, že je na víkend doma. Dívka se zároveň obává rasismu. Personálem DD jí bylo sděleno, že v DD je v bezpečí, neboť je „mezi svými“. Dále se dívka od personálu DD dozvěděla, že i když ji budou mít pěstouni rádi, což je dle personálu naprosto výjimečné, nebudou ji mít rádi děti pěstounů, neboť se budou obávat o přízeň a lásku svých rodičů. Dívka personálu neměla důvod nevěřit, a proto se NRP obávala. Po rozhovoru s OSPOD svůj názor změnila a svolila k tomu, že NRP zkusí. OSPOD dívce vysvětlil, že pokud by něco nebylo v pořádku, může od zprostředkování NRP odstoupit, může se hledat jiná, vhodnější rodina.

Krajský úřad požadoval doplnění spisové dokumentace, včetně jejího zaktualizování. S personálem DD byla poměrně složitá domluva a špatná komunikace. Závěr psychologického posouzení například zněl, že dívka není vhodná do náhradní rodinné péče, a to bez bližšího odůvodnění.

Krajský úřad vyvolal jednání s odpovědnými osobami, včetně zástupců DD. Z jednání vyplynulo, že důvodem, proč DD nesouhlasí s umístěním dívky do NRP, je její oblíbenost u personálu, její výjimečnost. Částečnou motivací k neprofesionálnímu jednání byla i vypočítavost, neboť dívka velmi dobře prezentovala DD na různých akcích, z čehož DD profitoval.

Dívce se podařilo najít vhodnou rodinu. Jednalo se o rodinu vnímavou, citlivou, empatickou, s již dospělými dětmi. Dívka je v rodině dlouhodobě spokojená, kontakt s biologickou rodinou udržuje zhruba ve stejné intenzitě jako při svém pobytu v DD. Kvůli neprofesionalitě některých pracovníků DD trvalo zprostředkování NRP výrazně déle.

Je důležité, aby dítě mělo dostatek kvalitních informací o NRP, aby mělo možnost se ptát a obdrželo srozumitelné informace. Tyto informace by měly být jednotné, neměly by se lišit (a to ani v detailech) v závislosti na poskytovateli těchto informací. Je proto třeba, aby si personál zařízení a pracovníci OSPOD předem stanovili, jakým způsobem budou dítě informovat. Předání informací by mělo probíhat vždy s ohledem na věk dítěte a zároveň s ohledem na jeho rozumovou vyspělost. Dítě by mělo mít dostatek času na zpracování těchto informací, zejména pokud jsou pro něho nové. Obzvláště citlivě je nutné pracovat s takovým dítětem, jež má s NRP negativní zkušenost, a to ať již vlastní, nebo zprostředkovanou.

V praxi se někdy můžeme setkat s tím, že pracovníci systému NRP promítají své osobní postoje do práce s žadateli. Často se jedná o rasismus. Je poměrně běžné, že zájemci, kteří chtějí přijmout romské dítě, jsou od tohoto záměru odrazováni. Namísto relevantních informací jsou zastrašováni mýty a manipulování, odkazováni na „tragické“ filmy, které údajně vznikaly na základě skutečných událostí. Každý pracovník by měl být profesionál a neměl by dopustit diskriminaci na základě čehokoli (sexuální orientace, etnická odlišnost, pohlaví apod.).

U starších dětí se často můžeme setkat s tím, že jsou nemotivované z důvodu jakési „lenosti“ či obav měnit prostředí. V zařízení si již zvykly a jsou zde spokojené. Někdy se objevují i obavy z poklesu životního standardu, neboť si, zejména v pubertálním věku, uvědomují, že zařízení jim nabízí více materiálních výhod než pěstounská (nebo jiná) rodina s několika dětmi.

3.4 Úloha přípravného kurzu v rámci motivace zájemců o náhradní rodinnou péči

Povinnost absolvovat přípravný kurz vyplývá ze ZSPOD. Úlohou přípravného kurzu v rámci systému náhradní rodinné péče již není osvěta v pravém slova smyslu, ale je to spíše doplnění a prohloubení vědomostí, rozvoj dovedností zájemců a posílení rodičovských kompetencí. Tyto vědomosti ale nemusí být jen obecného rozsahu, mohou se týkat například osobností klientů samých. Klienti by měli na přípravný kurz již přicházet se základními obecnými znalostmi, které obdrželi od sociálních pracovníků.

V průběhu přípravného kurzu se může motivace žadatelů výrazným způsobem posunout, nebo dokonce změnit. V naprosté většině případů vede kvalitní příprava k rozvoji tolerance u zájemců, k jejich větší otevřenosti.

Přípravné kurzy nejsou školení. Nejedná se tedy o soubor přednášek, ale jde o interaktivní činnost se zážitkovými prvky. Častá je práce se skupinovou dynamikou, která se v praxi ukazuje jako velmi efektivní.

Přípravný kurz by tedy měl pomoci žadatelům v nastavení vlastních kritérií. Pokud jsou tyto limity nastaveny dostatečně kvalitně, není vhodné je nerespektovat nebo překračovat, zejména pod vlivem emocí (dlouhá „čekací doba“ aj.).

Pokud porovnáme kurz, který je sestaven z přednášek, kde se lektori střídají, je zcela samozřejmé a běžné, že se klienti snaží více „hlídat“ a méně spontánně se projevují. Naprostá většina klientů si však získává informace o NRP ještě před podáním své žádosti, a postavit tedy přípravný kurz výhradně na přednáškové činnosti se jeví jako nedostatečné.

V poslední době se v praxi naopak velmi uplatňují zážitkové přípravné kurzy. Tyto kurzy jsou interaktivní, nejsou tolik přednáškové. Osvědčují se zejména s ohledem na nízký počet lektorů (zpravidla dva). Může tak dojít k navázání užší vazby, a zároveň tak k bližšímu poznání klientů. Tento typ kurzů běžně funguje již několik desítek let v zahraničí. V některých případech přípravné kurzy probíhají částečně i v domácnosti klientů, což v důsledku vede ke snadnější eliminaci rizik. Přípravný kurz by měl zároveň klienty dostatečně motivovat pro další spolupráci s odborníky.

3.5 Literatura

- Gabriel, Z., & Novák, T. (2008). Psychologické poradenství v náhradní rodinné péči. Praha: Grada Publishing.
- Kalábová, S., & Schneyderová, L. (1999). Vývoj a perspektivy psychologické přípravy žadatelů o svěřeni dítěte do náhradní rodinné péče. In J. Kolouchová (Ed.), Sborník přednášek z 6. Konference o náhradní rodinné péči (s. 41–44). Praha: MPSV ČR.
- Konečná, H. (2003). Na cestě za dítětem. Praha: Academia.
- Klimeš, J. (2002). Reakce na ambivalentní objekt. Praha: Univerzita Karlova.
- Matoušek, O. (2003). Slovník sociální práce. Praha: Portál.
- Pemová, T., & Ptáček, R. (2012). Sociálně-právní ochrana dětí pro praxi. Praha: Grada.
- Schoolerová, J. E. (2002). Adopce vztah založený na slibu. Praha: Návrat domů.
- Nožířová, J. (2012). Náhradní rodinná péče. Praha: Linde.
- Vodák, P. a kol. (1967). Problémy osvojení dětí. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství.
- Vodák, P. (1968). Adoptivní dítě a jeho rodiče. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství.

4 PRACOVNICE A PRACOVNÍCI SYSTÉMU NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE

Hana Solařová

Kapitola se věnuje postavení a odpovědnosti pracovnic a pracovníků (dále jen pracovník) zařazených do různých součástí systému náhradní rodinné péče. Je zaměřena na sociální pracovníky, kteří vykonávají přímou práci se zájemci o náhradní rodinnou péči, dětmi svěřenými do náhradní rodinné péče a náhradními rodinami, a pracovníky zajišťující správní činnosti spojené s touto přímou prací. Popisuje jejich činnost, odpovědnost a nároky na odbornou způsobilost a osobnostní předpoklady. Kapitola je členěna podle jednotlivých úrovní veřejné správy, samostatná část je věnována pracovníkům pověřeným k výkonu sociálně-právní ochrany a otázce dobrovolnictví.

4.1 Obecné předpoklady pro výkon povolání v oblasti náhradní rodinné péče

Sociální práce patří mezi profese, kde hraje významnou roli lidský vztah. Sociální pracovník se setkává s lidmi ve složitých životních situacích, kteří potřebují pomoc a ocitají se proto do jisté míry v závislém postavení. Klient potřebuje důvěru, přijetí ze strany sociálního pracovníka a bezpečí. Bez tohoto vztahového rámce se povolání sociálního pracovníka stává jen výkonem svěřených pravomocí (Kopřiva, 2000). Všechny tyto aspekty jsou výraznější, pokud je klientem dítě, které bylo nuceno opustit své rodiče a další blízké osoby a vyrůstá (v lepším případě) v náhradní rodinné péči.

Kvalifikační předpoklady pro výkon povolání v oblasti náhradní rodinné péče jsou stanoveny především úpravou odborné způsobilosti v zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění (dále jen ZSPOD). Podrobný popis těchto předpokladů a dalších zákonných úprav kvalifikace je obsahem následujících částí této kapitoly. Profesionál působící v oblasti náhradní rodinné péče však kromě předpokladů stanovených zákonem musí disponovat osobnostními předpoklady a dalšími dovednostmi, které mu umožní nejen kvalitní výkon práce z hlediska odbornosti, ale i navázání bezpečného vztahu s klientem.

Nároky na pracovníka se odvíjejí od práv a potřeb dítěte, které je do náhradní rodinné péče svěřeno. Odpovědnost klíčového sociálního pracovníka vůči dítěti umístěnému v náhradní péči (včetně péče rodinné) je definována mj. Směrnicí o náhradní péči o děti Organizace spojených národů.¹⁸ Tato odpovědnost zahrnuje:

- zajištění toho, že práva dítěte jsou chráněna a že je dětem poskytována odpovídající péče, ubytování, lékařská péče, že mají příležitosti k osobnímu rozvoji a dostává se jim psychologické a sociální podpory, vzdělávání a jazykové podpory,
- zajištění toho, že dítě má v případě nutnosti přístup k právnímu a jinému zastoupení, konzultování příslušných záležitostí s dítětem, aby jeho názory byly brány v potaz orgány s rozhodovací pravomocí, a informování dítěte o jeho právech,

¹⁸ Směrnice o náhradní péči o děti. Rámec Organizace spojených národů (2011), s. 22.

- podílení se na určení stálého řešení, které bude v nejlepším zájmu dítěte,
- zprostředkování spojení mezi dítětem a různými organizacemi, jež mohou dítěti nabídnout své služby,
- pomáhání dítěti při pátrání po vlastní rodině,
- zajištění toho, aby se případný návrat do rodiny uskutečnil v nejlepším zájmu dítěte,
- pomáhání dítěti při udržování styku s vlastní rodinou, pokud je to žádoucí.

Všechny tyto aspekty se promítají do procesu příprav, doprovázení a dohledu nad výkonem náhradní rodinné péče. Klíčový sociální pracovník je spoluodpovědný za zdárný průběh náhradní rodinné péče a naplňování nejlepšího zájmu dítěte.

V systému péče o ohrožené děti v České republice se však na činnost profesionálního pracovníka primárně prostřednictvím zájmů dítěte nenahlíží. Existují například pracovníci a pracovní pozice, jejichž náplní je komunikovat se zájemci o náhradní rodinnou péči, připravovat budoucí pěstouny a osvojitele, doprovázet pěstounské rodiny atd. Při stanovování profesních předpokladů pro výkon povolání na těchto pracovních pozicích jsou vyžadovány různé dovednosti, které však souvisí především s kontaktem a prací s dospělými osobami. Jak bylo řečeno, primárním klientem náhradní rodinné péče je dítě. Základní kompetencí pro činnost pracovníka v oblasti náhradní rodinné péče je proto znalost práv a potřeb dětí bez rodičovské péče a jejich ochrana, schopnost vytvořit si přímý vztah s dítětem, včetně dovednosti pracovat s jeho názorem. Každý pracovník by se měl dobře orientovat v oblastech:

- práv dítěte (resp. lidských práv obecně) a ochrany těchto práv,
- potřeb psychického vývoje dítěte (důležitost citových vazeb, reakce dítěte na citové strádání a zanedbávání),
- identity dítěte, práce s identitou v náhradní rodinné péči a důležitosti kontaktů dítěte s jeho biologickou rodinou,
- procesů vytváření vztahů dítěte k náhradním rodičům,
- rodičovských kompetencí s přihlédnutím ke specifickým náhradního rodičovství.

Vedle toho jsou nutné znalosti procesního a systémového charakteru:

- o jednotlivých formách náhradní rodinné péče a náhradní výchovy, jejich účelu a specifikách (příbuzenská péče, osvojení, pěstounská péče, pěstounská péče na přechodnou dobu atd.),
- o procesu zprostředkování, úloze jednotlivých orgánů sociálně-právní ochrany, soudů a dalších institucí,
- standardů kvality sociálně-právní ochrany pro příslušnou oblast činnosti,
- metod sociální práce, které jsou v oblasti sociálně-právní ochrany dětí využívány pro stanovení míry ohrožení dítěte a další řešení jeho situace (vyhodnocování situace dítěte a rodiny, individuální plán ochrany dítěte, případová konference atd.) a dalších metod a postupů sociální práce, které odpovídají současným vědeckým poznatkům,
- v souvisejících oborech, včetně schopnosti mezioborové spolupráce, resp. týmové práce obecně.

Další předpoklady souvisejí přímo s osobností pracovníka a jsou úzce spojeny s otázkou motivace. Zaměstnavatel by měl v rámci procesu přijímání a zaškolování cíleně zkoumat, proč chce pracovník působit právě v oblasti náhradní rodinné péče, zda nejde například o způsob řešení jeho vlastních problémů. Těmito předpoklady jsou zejména:

- sociální zralost,
- komunikační dovednosti v přímé práci s klientem, především dětmi, s přihlédnutím k různosti klientely (děti s různými potřebami, rozdílného věku a stupně vývoje),
- schopnost naslouchat, respekt k přáním a názorům dítěte,¹⁹ podpora účasti dítěte v rozhodovacích procesech,
- psychická odolnost, schopnost řešit konflikty a vyjednávat, pracovat se stresem,
- tolerance a respekt k odlišnosti,
- podpora rovného přístupu k dítěti a vytvoření příležitostí pro každé dítě,
- otevřenost k získávání nových poznatků,
- v případě vedoucích pracovníků také manažerské dovednosti.

Tyto dovednosti jsou nezbytné pro řešení složitých situací, s nimiž se bude pracovník v náhradní rodinné péči (na jakékoli pozici) při výkonu svého povolání setkávat, jako jsou například:

- specifické potřeby dětí (prožitá traumata, zdravotní znevýhodnění, vzdělávací potřeby, sociální znevýhodnění), což je v podmínkách České republiky spojeno se špatnou dostupností služeb pro některé děti či skupiny dětí („neřešitelné situace“),
- nevhodná péče o dítě v náhradní rodinné péči, resp. střet zájmu mezi dospělým klientem a svěřeným dítětem,
- nenaplněná očekávání náhradních rodičů,
- komplikovaný či konfliktní styk dítěte s jeho rodiči a dalšími blízkými osobami,
- nepředvídatelné situace (onemocnění náhradního rodiče či dítěte, úmrtí v rodině apod.),
- další mimořádné či konfliktní situace.

Za určitou „kontraindikaci“ pro výkon povolání v oblasti náhradní rodinné péče lze naopak označit nedostatečnou empatii pracovníka, nízký nebo neexistující respekt k lidským právům, rasové, etnické, náboženské a jiné předsudky, skeptický postoj k významu rodičovství či neznalost základních poznatků v oblasti vývojové psychologie dítěte (například přesvědčení pracovníka o prospěšnosti institucionální péče či neznalost dopadů ústavní péče na vývoj dítěte). V oblasti náhradní rodinné péče rovněž není přípustné, aby sociální pracovník podporoval případné názory pěstounů o nevhodnosti styku dítěte s jeho rodiči a dalšími blízkými osobami, když udržování a rozvíjení sounáležitosti dítěte s těmito osobami a umožnění styku dítěte s těmito osobami (pokud není omezen rozhodnutím soudu) patří dle § 967 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (dále jen občanský zákoník) mezi základní povinnosti pěstouna. V této souvislosti je nutno uvést, že v českém prostředí ani mezi náhradními rodiči nedochází k zřetelnému rozlišování jednotlivých typů náhradní rodinné péče, jejich účelu a práv a povinností, která jsou s těmito typy náhradní rodinné péče spojena. Řada pěstounů tak svoji roli vnímá spíše jako pozici osvojitele (jemuž příbuzní dítěte „komplikují“ péči). Profesionální sociální pracovník proto musí být schopen na takové názory a situace adekvátně reagovat.

Uchazeči, který některý z výše uvedených postojů v rámci procesu přijímání nebo zaškolování projeví, by mělo být doporučeno profesní uplatnění v oblastech, kde se nepracuje s dětmi. Podle Úmluvy o právech dítěte²⁰ je zájem dítěte předním hlediskem u jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správním nebo zákonodárnými orgány (čl. 3 Úmluvy).

¹⁹ Podle § 8 ZSPOD musí dítě, které je schopno s ohledem na svůj věk a rozumovou vyspělost posoudit dosah a význam rozhodnutí vztahující se k jeho osobě, obdržet informace o všech závažných věcech, které se týkají jeho osoby. U dětí starších 12 let se má za to, že jsou schopny informaci přijmout, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit. Zákonem stanovená věková hranice však automaticky neznamená, že se názor a přání mladších dětí nezjišťují.

²⁰ Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb.

²¹ Zákon č. 94/1963 Sb.

U pracovníků s delší praxí v oblasti sociálně-právní ochrany vyplývají tyto přístupy ze stereotypu nebo neinformovanosti. Sociálně-právní ochrana byla v minulých dobách pojímána jako součást společenské kontroly nad životem rodin, například dle již zrušeného zákona o rodině²¹ byli rodiče „*odpovědní společnosti za všestranný duševní a tělesný rozvoj svých dětí, a zvláště za jejich řádnou výchovu tak, aby jednota zájmů rodiny a společnosti byla upevňována*“. Sociální pracovník byl tím, kdo naplňování této odpovědnosti rodičů kontroloval. Tento desítky let přežívající náhled (například citovaná pasáž byla ze zákona o rodině vypuštěna až na počátku roku 2000) se projevuje dodnes. Proto je pro řadu sociálních pracovníků tak obtížně uchopitelná úprava práv dítěte a lidských práv obecně. Tato záležitost by se proto měla stát jednou ze základních součástí hodnocení pracovníka a jeho podpory například formou dalšího vzdělávání (viz kapitola 4.2.2).

S tím souvisí otázka přístupu pracovníka k rodinám obecně. Jednou ze základních zásad sociálně-právní ochrany je ochrana práva dítěte na příznivý vývoj v rodinném prostředí. § 1 ZSPOD uvádí jako jednu ze základních činností sociálně-právní ochrany zabezpečení náhradního rodinného prostředí pro dítě, které nemůže být trvale nebo dočasně vychováno ve vlastní rodině. Dle § 9 ZSPOD mají přednost ta opatření sociálně-právní ochrany, která zabezpečí řádnou výchovu a příznivý vývoj dítěte v rodinném prostředí, a není-li to možné, v náhradním rodinném prostředí. Stejně tak občanský zákoník jednoznačně upřednostňuje náhradní rodinnou péči před ústavní výchovou, která je považována za krajní řešení. Při jejím nařizování soud vždy zvažuje, zda není na místě dát přednost svěření dítěte do péče fyzické osoby (§ 971 občanského zákoníku). Respekt k těmto základním právům a potřebám dítěte a porozumění významu náhradní rodinné péče je proto nutné považovat za zcela klíčový (byť zákonem výslovně nestanovený) předpoklad pro výkon povolání v této oblasti.

Určitá vodítka pro přístupy pracovníka ke klientovi a postupy práce lze nalézat prostřednictvím standardů sociálně-právní ochrany (více viz podkapitola 4.2.2). Zaměstnavatel může (vedle vzdělávání) pracovníka podpořit formou zpracování etického kodexu. V České republice jsou sice k dispozici obecné etické kodexy sociálního pracovníka,²² je však vhodné ho specifikovat pro oblast náhradní rodinné péče a konkrétní organizaci a situace, kdy by mohlo docházet ke střetu zájmů pracovníka a klienta, zásahům do jeho práv nebo dalších oprávněných zájmů (právo na soukromí, důstojnost atd.).

4.2 Pracovníci zařazení do orgánů sociálně-právní ochrany

4.2.1 Odborná způsobilost a další profesní předpoklady pracovníků zařazených do orgánů sociálně-právní ochrany

Vzhledem k tomu, že je sociálně-právní ochrana na úrovni obcí a krajů vykonávána v rámci přenesené působnosti, jsou odborná způsobilost a dalších profesní předpoklady pracovníků zařazených do orgánů sociálně-právní ochrany upraveny v několika právních normách. V první řadě jde o zákon č. 312/2002 Sb., o úřednících územních samosprávných celků a o změně některých zákonů (dále jen „ZÚÚSC“). Za úředníka se pro účely tohoto zákona považuje zaměstnanec, který se podílí na výkonu správních činností (tj. plnění úkolů v samostatné nebo přenesené působnosti samosprávného celku podle zvláštních právních předpisů). Úředníkem se může stát fyzická osoba, která je občanem České

²² Etický kodex sociálního pracovníka přijala v říjnu roku 2004 Mezinárodní federace sociálních pracovníků (IFSW). Nahradil předchozí dokument „Zásady a standardy etiky sociální práce“ z června roku 1994. V České republice byl Etický kodex sociálního pracovníka České republiky přijat v roce 2006. Dostupné z: <http://sspcr.xf.cz/code.html>

republiky (u cizích státních občanů se vyžaduje trvalý pobyt v České republice), dosáhla věku 18 let, je způsobilá k právním úkonům, je bezúhonná, ovládá jednacím jazyk a splňuje další předpoklady pro výkon správních činností stanovené zvláštním právním předpisem.

Předpokladem pro výkon činností v oblasti sociálně-právní ochrany dětí je zvláštní odborná způsobilost. Výjimečně může tuto činnost vykonávat i úředník bez zvláštní odborné způsobilosti, nejdéle však po dobu 18 měsíců od vzniku pracovního poměru. Podmínky pro získání zvláštní odborné způsobilosti jsou stanoveny vyhláškou č. 512/2002 Sb., o zvláštní odborné způsobilosti úředníků samosprávných celků, ve znění pozdějších předpisů. Na úrovni obecního úřadu obce s rozšířenou působností se vyžaduje zvláštní odborná způsobilost mimo jiné při výkonu následujících činností:

- rozhodování ve správním řízení,
- zajištění plnění úkolů obecního úřadu obce s rozšířenou působností při zprostředkování náhradní rodinné péče,
- sledování vývoje dětí, které byly svěřeny do výchovy jiných fyzických osob než rodičů, zajišťování návštěv rodičů těchto dětí,
- provádění terénní sociální práce v rámci plnění úkolů obecního úřadu obce s rozšířenou působností,
- vykovávání opatrovnictví a poručenství.

Na úrovni krajského úřadu jde mimo jiné o:

- rozhodování ve správním řízení a přezkoumávání rozhodnutí obecních úřadů vydaných ve správním řízení,
- metodické a odborné vedení a usměrňování činnosti obcí při výkonu státní správy,
- kontrola a dozor nad výkonem přenesené působnosti a kontrola výkonu sociálně-právní ochrany pověřenými osobami,
- vytváření koncepce a programů k rozvoji sociálně-právní ochrany dětí na území kraje,
- plnění úkolů krajského úřadu při zprostředkování náhradní rodinné péče,
- zajišťování konzultací o výkonu pěstounské péče,
- zajišťování přípravy fyzických osob vhodných stát se osvojiteli nebo pěstouny k přijetí dítěte do rodiny a poskytování poradenské pomoci související s osvojením dítěte nebo svěřením dítěte do pěstounské péče včetně speciální přípravy k přijetí dítěte pěstounem na přechodnou dobu,
- spolupráce s Úřadem pro mezinárodněprávní ochranu dětí za účelem realizace mezinárodních smluv a poskytování sociálně-právní ochrany.

Zvláštní odborná způsobilost se ověřuje zkouškou. Dle § 33 ZÚÚSC nemá povinnost prokazovat zvláštní odbornou způsobilost úředník, který získal vzdělání v bakalářských nebo magisterských studijních programech stanovených vyhláškou č. 304/2012 Sb., o uznání rovnocennosti vzdělání úředníků samosprávných celků. V této vyhlášce jsou vyjmenovány obory, jejich absolvování zprošťuje úředníka povinnosti složit zkoušku v obecné či zvláštní části. Úředník nebo jeho zaměstnavatel může dále požádat dle § 34 ZÚÚSC o vydání osvědčení, kterým se uznává rovnocennost vzdělání nebo jeho části získaného v jiném studijním programu. O této žádosti rozhoduje Ministerstvo vnitra.

Pracovník v oblasti sociálně-právní ochrany musí dále splňovat předpoklady pro výkon povolání sociálního pracovníka stanovené zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění (dále jen „ZSS“). Část předpokladů se kryje s podmínkami stanovenými ZÚÚSC (bezúhonnost, způsobilost k právním úkonům atd.). Specificky je řešena otázka odborné způsobilosti. Tu lze získat následujícím způsobem:

- a) absolvováním vyššího odborného vzdělání v oborech zaměřených na sociální práci a sociální pedagogiku, sociální pedagogiku, sociální a humanitární práci, sociální práci, sociálně-právní činnost, charitní a sociální činnost,
- b) vysokoškolským vzděláním získaným studiem v bakalářském, magisterském nebo doktorském studijním programu zaměřeném na sociální práci, sociální politiku, sociální pedagogiku, sociální péči, sociální patologii, právo nebo speciální pedagogiku,
- c) absolvováním akreditovaných vzdělávacích kurzů v oblastech uvedených v písmenech a) a b) v celkovém rozsahu nejméně 200 hodin a praxí při výkonu povolání sociálního pracovníka v trvání nejméně 5 let, za podmínky ukončeného vysokoškolského vzdělání v oblasti studia, která není uvedena v písmenu b),
- d) absolvováním akreditovaných vzdělávacích kurzů v oblastech uvedených v písmenech a) a b) v celkovém rozsahu nejméně 200 hodin a praxí při výkonu povolání sociálního pracovníka v trvání nejméně 10 let, za podmínky středního vzdělání s maturitní zkouškou v oboru sociálně-právním, ukončeného nejpozději 31. prosince 1998.

4.2.2 Standardy kvality sociálně-právní ochrany v oblasti personálního zabezpečení a profesního rozvoje pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany

Obě výše popsané právní úpravy odborné způsobilosti pracovníků v oblasti sociálně-právní ochrany se spojují v oblasti standardů kvality sociálně-právní ochrany, jimiž jsou povinny se dle § 9a ZSPOD řídit orgány sociálně-právní ochrany, zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc a pověřené osoby, a to nejpozději od 1. ledna 2015.

V případě orgánů sociálně-právní ochrany jsou podrobná kritéria standardů sociálně-právní ochrany upravena vyhláškou č. 473/2012 Sb., o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí (dále jen „prováděcí vyhláška“), konkrétně v příloze č. 1 této vyhlášky. Prováděcí vyhláška v kritériu 5a stanovuje, že každý zaměstnanec zařazený v orgánu sociálně-právní ochrany musí splňovat předpoklady pro výkon povolání sociálního pracovníka podle zákona o sociálních službách a disponovat zvláštní odbornou způsobilostí na úseku sociálně-právní ochrany. Kromě toho prováděcí vyhláška poměrně podrobně upravuje otázky personálního zabezpečení, přijímání a zaškolování a profesního rozvoje zaměstnanců.²³

Personální zabezpečení úřadu musí respektovat míru náročnosti sociální práce (sociálně-právní ochrany) v příslušném správním obvodu. Na základě tohoto kritéria se stanovuje odpovídající počet zaměstnanců celého orgánu sociálně-právní ochrany. Zavedení tohoto kritéria je reakcí na neuspokojivý stav počtu pracovníků zařazených do orgánů sociálně-právní ochrany, který byl prokázán předchozími výzkumy.²⁴ Problematiku personálního zabezpečení řeší kritéria 4a–4c ve spojení s kritériem 8d, které upravuje maximální počet rodin, s nimiž může zaměstnanec pracovat. V organizační struktuře úřadu (povinně zpracovávaný dokument) by mělo dojít k vyčlenění odpovídajícího počtu pracovních pozic i pro oblast náhradní rodinné péče. Zároveň jsou v organizační struktuře

²³ Obdobnou úpravu standardů, ovšem nikoli ve formě závazného právního předpisu, ale doporučení lze nalézt například ve standardech Quality4Children (Standardy pro péči o děti mimo domov v Evropě), konkrétně ve standardu č. 9 „Pěčovatelé jsou kvalifikovaní a mají odpovídající pracovní podmínky“.

²⁴ Analýza současného stavu v oblasti terénní činnosti orgánů sociálně-právní ochrany dětí a stanovení optimálních podmínek výkonu sociálně-právní ochrany dětí ve vazbě na počet klientů, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2009. Výzkum mj. dospěl ke zjištění, že rozdíl mezi reálným a optimálním počtem pracovníků činí 32 %. Největší požadavek na větší časovou dotaci se objevoval v oblasti šetření týkajícího se dítěte a rodiny a také práce týkající se náhradní rodinné péče. Nejvyšší rozdíl mezi reálným a potřebným časem byl zjištěn u vyhledávání osob vhodných pro výkon náhradní rodinné péče.

stanovena oprávnění a povinnosti, které se s příslušnou pracovní pozicí pojí. Mělo by být například zřejmé, jaké povinnosti a odpovědnost nese klíčový sociální pracovník, kdo je odpovědný za metodické vedení v oblasti náhradní rodinné péče, kdo vyhledává zájemce a jedná se zájemci o náhradní rodinnou péči, kdo jménem úřadu uzavírá dohody o výkonu pěstounské péče a jedná o jejich změnách, kdo rozhoduje, jaké služby a v jakém rozsahu budou čerpat osoby pečující a osoby v evidenci atd. Příslušná pracovní pozice má být vyhrazena výlučně výkonu sociálně-právní ochrany, kumulace pozice s dalšími nesouvisejícími agendami tedy nepřipadá v úvahu.

Součástí organizační struktury jsou i pracovní profily. Pracovní profil popisuje, jakou kvalifikaci, praxi a dovednosti je nutno splňovat pro zastávání konkrétního pracovního místa. Pracovní profil nelze považovat za klasickou „náplň práce“. Tento dokument by kromě výčtu činností, které jsou s příslušnou pracovní pozicí spojeny, měl obsahovat:

- požadavky na vzdělání, kvalifikaci a předchozí praxi,
- popis specifických dovedností a znalostí, kterými by měl pracovník disponovat,
- osobnostní a morální předpoklady.

Obecní úřad má rovněž zpracována vnitřní pravidla pro přijímání nových zaměstnanců a zajišťuje jejich zaškolování (kritéria 5b a 5d). V oblasti náhradní rodinné péče by se zaškolování mělo zaměřovat mj. na oblast práv dítěte umístěného v náhradní rodinné péči, specifika jednotlivých typů náhradní rodinné péče, způsoby komunikace s dítětem umístěným do náhradní rodinné péče atd. Součástí zaškolení a adaptace pracovníka je nejen seznámení se s pracovním prostředím, ale také počáteční kontakt s dětmi svěřenými do náhradní rodinné péče, se zájemci o náhradní rodinnou péči, s osobami pečujícími a osobami v evidenci ve spolupráci se zkušeným pracovníkem, tedy proces směřující k postupnému osamostatňování pracovníka a předávání případů, v nichž bude vystupovat jako klíčový sociální pracovník (koordinátor případu).

Standardy kvality sociálně-právní ochrany ošetřují rovněž otázku dalšího profesního rozvoje zaměstnanců. Povinnost dalšího (průběžného) vzdělávání vyplývá jednak z § 17 a násl. ZÚÚSC, který hovoří o plánu vzdělávání osahujícím časový rozvrh prohlubování kvalifikace úředníka v rozsahu nejméně 18 pracovních dnů po dobu následujících 3 let, a jednak z § 111 ZSS, který stanovuje rozsah dalšího vzdělávání sociálního pracovníka na 24 hodin za kalendářní rok.²⁵ Zatímco dle ZÚÚSC je formou průběžného vzdělávání účast na kurzech, ZSS připouští širší okruh forem dalšího vzdělávání:

- specializační vzdělávání zajišťované vysokými školami a vyšší odbornými školami,
- účast na kurzech s akreditovaným programem,
- odborné stáže (výkon odborné činnosti na základě písemné smlouvy mezi zaměstnavatelem a zařízením zajišťujícím odbornou stáž),
- účast na školicích akcích (vzdělávací akce v maximálním rozsahu 8 hodin organizovaná zaměstnavatelem nebo jinou odbornou organizací, jejímž je zaměstnavatel členem a která je vzdělávacím zařízením akreditovaným ministerstvem).

Kritérium 6c upřesňuje tyto povinnosti v tom smyslu, že další vzdělávání zaměstnance zařazeného do orgánu sociálně-právní ochrany má probíhat v kurzech akreditovaných Ministerstvem práce a sociálních věcí v rozsahu minimálně šesti pracovních dnů

²⁵ Pemová a Ptáček (2012) uvádí, že v zahraničí je běžné, že pro výkon sociálně-právní ochrany dětí je požadováno ještě další (klasické) postgraduální vzdělávání více zaměřené na praktické dovednosti v rozsahu až jednoho roku. V některých státech je tento proces povinný a lze ho připodobnit k systému atestací známému v medicínských profesích i u nás. Kromě toho je samozřejmý formalizovaný a povinný systém celoživotního teoretického a praktického vzdělávání.

za kalendářní rok. Cílem tohoto opatření je nasměrovat pracovníky do vzdělávacích aktivit, které rozšíří jejich znalosti a dovednosti v oblastech, které přímo souvisí s výkonem povolání sociálního pracovníka v celém rozsahu jejich vzdělávací povinnosti (dosud stačilo 24 hodin ve vzdělávacích aktivitách dle ZSS, ve zbytku do celkových 18 dnů vzdělávání dle ZÚÚSC mohl být sociální pracovník vyslán na kurz, který se sociální oblastí a výkonem jeho práce vůbec nespojuje).

Základem pro rozhodnutí, jaké vzdělávací akce se příslušný zaměstnanec zúčastní, je individuální plán dalšího vzdělávání (kritérium 6b). Tento plán vychází z pravidelného hodnocení zaměstnance (provádí se minimálně jednou ročně). Hodnocení je zaměřeno na stanovení, vývoj a naplňování osobních profesních cílů a potřeb další odborné kvalifikace (kritérium 6a). Pokud je v rámci pravidelného hodnocení zjištěna potřeba rozvoje určitých dovedností zaměstnance, určitý deficit v oblasti přístupu ke klientovi či komunikace s klientem nebo si zaměstnanec sám vytyčí určité profesní cíle, měl by na to reagovat i zmíněný plán vzdělávání. Následné hodnocení by mělo být mj. zaměřeno na to, zda bylo odborné vzdělávání pro pracovníky dostupné (časové hledisko, cena, existence a kapacita potřebných kurzů) a znamenalo přínos pro profesní rozvoj pracovníka (zda se promítlo do jeho práce, přístupu ke klientům atd.).

Řada potřebných znalostí a dovedností byla popsána v úvodní části této kapitoly. Vzhledem k velké oborové a rezortní rozříštěnosti systému péče o ohrožené děti v České republice by se vzdělávání mělo zaměřovat také na integrovaný přístup k dítěti, komunikaci a sdílení informací mezi odborníky (pojmy, přístupy atd.) a schopnost řízení a koordinace činnosti týmu. Tato potřeba vychází z role, kterou orgány sociálně-právní ochrany v oblasti péče o ohrožené děti mají, tedy koordinátora a garanta multidisciplinárního přístupu k řešení situace dítěte. Tento multidisciplinární přístup se promítá do řady postupů ve vztahu k dítěti, jemuž je třeba zajistit péči formou náhradní rodinné péče (vyhodnocení situace dítěte a rodiny, individuální plán ochrany dítěte, na mezioborovém základě by měla být založena i příprava zájemců o náhradní rodinnou péči atd.).

Nově získané dovednosti a praxe by se měly promítnout i do oblasti finančního oceňování. Orgán sociálně-právní ochrany je povinen dle kritéria 6d zpracovat systém odměňování ve formě vnitřního předpisu. Dle nařízení vlády č. 222/2010 Sb., o katalogu prací ve veřejných službách a správě (dále jen „Katalog prací“), jsou činnosti v oblasti náhradní rodinné péče ve veřejné správě (část. 2. 10. 19. Katalogu prací – referent sociálních věcí) zařazeny do 10. platové třídy (zajišťování sociálně-právní ochrany dětí, zajišťování náhradní rodinné péče), resp. do 11. platové třídy u pracovníků na úrovni krajských úřadů a Magistrátu hlavního města Prahy (kontrola, metodické usměrňování a koordinace výkonu sociálně-právní ochrany dětí v působnosti kraje nebo hlavního města Prahy; odborné posuzování žadatelů a dětí pro potřeby zprostředkování náhradní rodinné péče krajským úřadem, výběr vhodných osvojitelů a pěstounů pro konkrétní dítě, zajišťování poradenské pomoci osvojitelům a pěstounům, zajišťování agendy pověřování k výkonu sociálně-právní ochrany právníky a fyzickými osobami včetně kontroly pověřených osob).

Zařazení do příslušného pracovního stupně řeší nařízení vlády č. 564/2006 Sb., o platových poměrech zaměstnanců ve veřejných službách a správě. Ačkoli § 4 nařízení popisuje poměrně detailně způsob stanovení platového stupně,²⁶ § 6 nařízení dává zaměstnavateli možnost zvláštního způsobu určení platového tarifu, tzn., že zaměstnavatel může zaměstnanci určit platový tarif v rámci rozpětí platových tarifů stanovených

²⁶ Při určení platového stupně se vychází z délky praxe. V plném rozsahu započte zaměstnavatel zaměstnanci dobu praxe v oboru požadované práce. Praxí v oboru požadované práce se pro účely toho-to nařízení rozumí výkon práce, pro kterou jsou potřebné znalosti stejného nebo obdobného zaměření jako pro výkon požadované práce. V rozsahu nejvýše dvou třetin započte zaměstnavatel zaměstnanci dobu jiné praxe, a to v závislosti na míře její využitelnosti pro výkon požadované práce. Nařízení vlády dále řeší otázky započtení doby vojenské základní služby, civilní služby, mateřské a rodičovské dovolené atd. a také „odečty“ za nesplněné vzdělání určené pro příslušnou platovou třídu.

pro nejnižší až nejvyšší platový stupeň příslušné platové třídy. Současná právní úprava tedy dává zaměstnavateli dostatečný prostor, aby v oblasti odměňování zohlednil skutečné kompetence pracovníka, jeho přístup ke klientovi a další faktory ovlivňující kvalitu práce, neboť zkušenost pracovníka nelze odvozovat čistě jen z délky praxe.

Jak již bylo uvedeno, pro stanovení odpovídajícího personálního zabezpečení pro úsek náhradní rodinné péče má velký význam také kritérium 8d, na jehož základě je sledována přiměřená zátěž jednotlivých pracovníků, resp. takový počet rodin, který umožňuje, aby se pracovník mohl věnovat systematické sociální práci. Dle kritéria 8d může zaměstnanec současně pracovat maximálně s 80 rodinami, v případě práce s osobami pečujícími a osobami v evidenci se 40 rodinami. Je nutné zdůraznit, že jde o počet maximální. Jde o počet rodin, kde sociální pracovník vystupuje jako koordinátor případu (tedy kde je klíčovými sociálním pracovníkem). Dle kritéria 8c koordinátor řídí průběh výkonu sociálně-právní ochrany u daného případu. Při přidělování případu (rodiny) příslušnému pracovníkovi na úseku náhradní rodinné péče je nutno zohlednit, na jakých dalších činnostech se pracovník v rámci úřadu podílí (tato otázka je podrobně řešena v následujících částech kapitoly).

V případě práce s osobami pečujícími a osobami v evidenci upravuje kritérium 8d především počet rodin, které příslušný pracovník doprovází na základě uzavřené dohody o výkonu pěstounské péče. Dosavadní praxe ukazuje, že kvalitní a systematické doprovázení 40 dohod o výkonu pěstounské péče jedním pracovníkem je na hranici únosnosti. Jako příklad lze uvést povinnost pracovníka být v rámci sledování naplňování dohody o výkonu pěstounské péče minimálně jednou za 2 měsíce v osobním styku s osobou pečující, osobou v evidenci a s dětmi svěřenými do jejich péče (§ 47b odst. 5 ZSPOD). Samotný dohled, pokud není vykonáván čistě formálně (tedy alespoň dvouhodinový rozhovor či návštěva) zabírá při 40 rodinách čtvrtinu pracovní doby, nepočítaje v tom čas strávený na cestě. Na základě dosavadních zkušeností lze konstatovat, že optimální počet doprovázených rodin se pohybuje mezi 20–25 na jednoho pracovníka. V odůvodněných případech však může být tento počet ještě nižší. Při stanovení odpovídajícího počtu rodin připadajících na klíčového sociálního pracovníka je nutno vycházet z několika kritérií:

- předpokládaná náročnost práce s ohledem na potřeby osob pečujících, osob v evidenci a svěřených dětí,

Na základě individuálních plánů ochrany dítěte nebo na základě analýzy potřeb rodin je třeba provést odhad intenzity sociální práce. Pokud půjde o vícečetné náhradní rodiny, nebo o rodiny pečující o děti se zvýšenými či speciálními potřebami, měl by se tento fakt odrazit i na nižším celkovém počtu rodin připadajících na jednoho pracovníka.

- systém práce,

Je rozdíl, když pracovník zajišťuje některé služby sám (například provádí přímé vzdělávání osob pečujících a osob v evidenci), nebo zda plní především roli koordinační (služby zprostředkovává). Důležitým aspektem je také dostupnost těchto externích služeb (kolik času pracovník stráví sháněním poskytovatele). V této souvislosti je dále třeba vzít v úvahu, že zmíněný dohled nad dodržováním dohody o výkonu pěstounské péče může provádět pouze zaměstnanec subjektu, s nímž osoba pečující nebo osoba v evidenci dohodu uzavřela, nelze ji tedy delegovat na jiný subjekt.

- rozlišení, zda jde o pěstouna dlouhodobého nebo pěstouna na přechodnou dobu,

V případě pěstounské péče na přechodnou dobu, kde dochází ke střídání dětí, může být i činnost sociálního pracovníka intenzivnější.

- rozloha správního obvodu,
- další součásti pracovní náplně zaměstnance,

Pokud pracovník zároveň pracuje se zájemci o náhradní rodinnou péči, nebo se podílí na dalších aktivitách orgánu sociálně-právní ochrany, je nutno tuto záležitost v celkovém počtu rodin zohlednit.

- počet rodin, ve kterých je zároveň řešena otázka přípravy svěřeného dítěte na samostatný život.

Dle kritéria 14b se orgán sociálně-právní ochrany věnuje oblasti přípravy na samostatný život u dětí starších 16 let, které se nacházejí v ústavní výchově, v náhradní rodinné péči nebo péči kurátorů. Tuto přípravu koordinuje klíčový sociální pracovník dítěte, podílí se však na ní i doprovázející pracovník náhradní rodiny.

V závislosti na těchto skutečnostech se bude počet případů připadajících na jednoho pracovníka průběžně v čase měnit. Při přidělování případu by měla být sledována rovněž kontinuita sociální práce, aby nedocházelo ke změně klíčového sociálního pracovníka rodiny z administrativních důvodů. Systém přidělování případů by měl zohledňovat i dovednosti a zkušenost pracovníka. Složitější případy by měly být svěřovány zkušenějším pracovníkům (tato skutečnost je ovšem zohledňována v jejich finančním ohodnocení). I zkušený pracovník by však neměl pracovat výhradně s komplikovanými či náročnými případy (existuje významné riziko „vyhoření“), přestože bylo odbornými studiemi zjištěno, že u starších sociálních pracovníků dochází k syndromu vyhoření méně často než u pracovníků mladších. Kromě tohoto zjištění tyto studie konstatovaly (Pemová & Ptáček, 2012):

- u žen se objevuje emocionální vyčerpání více než u mužů, ale méně se u nich dostavují procesy depersonalizace,
- burnout a depersonalizace se vyskytuje méně u lidí vdaných a ženatých než u osob žijících samostatně,
- u osob majících děti se vyhoření dostavuje méně často,
- jako významný stresor se pro většinu sociálních pracovníků jeví administrativní zátěž.²⁷

Důležitou součástí podpory pracovníků v oblasti náhradní rodinné péče jsou proto supervize, tedy proces sloužící k pravidelné korekci profesionálního chování a také k zajišťování prevence zmíněného syndromu vyhoření (Tošner & Tošnerová, 2000). Nárok na podporu nezávislého kvalifikovaného odborníka (supervizi) vyplývá ze standardů sociálně-právní ochrany (kritérium 6e u orgánů sociálně-právní ochrany, kritérium 8d u pověřených osob). V oblasti náhradní rodinné péče by měla být pracovníkovi dostupná nejen pravidelná týmová či skupinová supervize, ale i supervize individuální, resp. případová (Matoušek a kol., 2003).

V sociální oblasti se však organizace i pracovníci setkávají s nedostatkem kvalifikovaných supervizorů. Standardy stanovují nárok na externí supervizi, je ale otázkou, zda bude

²⁷ Pemová a Ptáček (2012) uvádějí, že některých zemích jsou sociálním pracovníkům k dispozici re-kvalifikační programy pro případ, že se rozhodnu změnit profesi, ať už na přechodnou dobu v rámci prevence vyhoření nebo trvale, kdy již v sobě neshledávají kapacitu pro další práci v systému.

pracoviště schopno v dostatečném rozsahu či četnosti tuto podporu zajistit. Vedle supervize by proto součástí práce týmu náhradní rodinné péče měla být i pravidelná intervize, která se může zaměřit na pomoc při řešení problémových situací či klientů (procesy revize složitých případů), prevenci syndromu vyhoření či na řešení případných neshod na pracovišti. Další formou může být mentoring, například formou podpory ze strany zkušenějšího kolegy na pracovišti. Mentor může být definován jako „starající se osoba, která nabízí podporu, doprovod a dodává odvalu“ (National Foster Parent Association, 2009).

Využívání supervizí, intervizí i mentoringu je nedílnou součástí kvalitního výkonu sociální práce. Pracovníci orgánů sociálně-právní ochrany dětí se velmi často setkávají s nepochopením ze strany nadřízených pracovníků úřadu, kteří se dívají na tyto metody jako na nadbytečné. Důležitost pravidelných supervizí, které v důsledku vedou ke zvyšování kompetencí pracovníků a profesionalitě celého pracoviště, je obtížně vysvětlitelnou skutečností v prostředí, kde se především odehrává správní činnost založená na podáních a rozhodování ve věcech spíše technického rázu.

4.2.3 Působnost jednotlivých orgánů sociálně-právní ochrany a specifické požadavky na pracovníky těchto orgánů

4.2.3.1 Obecní úřady obcí s rozšířenou působností

Obecní úřady obcí s rozšířenou působností plní v oblasti náhradní rodinné péče zejména následující úkoly:

- vyhledávají vhodné uchazeče o náhradní rodinnou péči (§ 19a ZSPOD),
- poskytují poradenskou pomoc těmto uchazečům, přijímají žádosti o zařazení do evidence žadatelů o zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče,
- vyhledávají děti, kterým je třeba zajistit péči v náhradním rodinném prostředí formou pěstounské péče nebo osvojení (§ 19a ZSPOD),
- vedou dokumentaci dětí, pro něž je vyhledávána náhradní rodinná péče,
- dohlíží nad průběhem pěstounské péče a úspěšností osvojení,
- uzavírají dohody o výkonu pěstounské péče, vydávají správní rozhodnutí nahrazující dohody o výkonu pěstounské péče,
- zajišťují služby, na něž má pěstounská rodina ze zákona nárok (odlehčovací služby, pomoc při zajištění kontaktu dítěte s jeho rodiči a dalšími blízkými osobami, další formy odborné pomoci, bezplatné vzdělávání).

Tyto činnosti jsou úzce propojeny se sociální prací vyvíjenou vůči dítěti a vlastním rodičům dítěte. Pracovník na úseku náhradní rodinné péče by proto měl mít přehled i o dalších činnostech OSPOD. Činnost pracovníků na úseku náhradní rodinné péče na úrovni obecního úřadu obce s rozšířenou působností lze rozdělit na určité dílčí specializace:

- práce se zájemci o náhradní rodinnou péči,
- správní činnosti na úseku náhradní rodinné péče,
- sociální práce s dítětem umístěným do náhradní rodinné péče (a jeho vlastní rodinou),
- doprovázení osob pečujících a osob v evidenci.

Z vymezení kompetencí obecního úřadu obce s rozšířenou působností vyplývají specifické dovednosti a znalosti pracovníka tohoto úřadu na úseku náhradní rodinné péče podle

výše uvedené dílčí specializace (není samozřejmě vyloučeno, že jeden pracovník bude zastávat pozici, v jejímž rámci bude vykovávat více nebo všechny tyto činnosti):

- speciální komunikační dovednosti (pro pracovníky na úseku vyhledávání vhodných zájemců o náhradní rodinnou péči),
- znalost správního řádu a souvisejících právních předpisů,
- znalost hmotného zabezpečení náhradní rodinné péče (dávky pěstounské péče, pojistné a nepojistné sociální systémy),
- znalost povinností orgánů sociálně-právní ochrany dalších subjektů při sdělování údajů a jejich ochrany,
- dovednosti související s vedením spisové dokumentace, tedy nikoli pouze dodržování tzv. spisové instrukce,²⁸ ale i vedení záznamů takovým způsobem, aby byly srozumitelné pro klienta.

Orgán sociálně-právní ochrany na úrovni obecního úřadu obce s rozšířenou působností může zároveň plnit funkci „doprovázející organizace“. Požadavky na klíčového pracovníka zajišťujícího doprovázení jsou popsány v kapitole 4.3.2, která se věnuje obdobné pracovní pozici v rámci osoby pověřené k výkonu sociálně-právní ochrany.

4.2.3.2 Krajské úřady

Krajské úřady v oblasti náhradní rodinné péče vykonávají zejména tyto úkoly:

- vedou evidenci dětí, jimž je třeba zajistit péči v náhradním rodinném prostředí (§ 22 ZSPOD),
- zajišťují odbornou přípravu fyzických osob vhodných stát se osvojiteli nebo pěstouny (§ 19a ZSPOD),
- provádí odborné posouzení pro zprostředkování osvojení a pěstounské péče (§ 27 ZSPOD),
- provádí zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče (§ 24 ZSPOD),
- vedou evidenci osob vhodných stát se osvojitelem nebo pěstounem a rozhodují o zařazení zájemce do této evidence,
- vedou evidenci osob, které mohou vykonávat pěstounskou péči na přechodnou dobu (§ 27a ZSPOD),
- jsou metodickým a kontrolním orgánem vůči obecním úřadům obcí s rozšířenou působností (včetně kontroly dodržování standardů kvality sociálně-právní ochrany po 1. lednu 2015),
- vydávají pověření k výkonu sociálně-právní ochrany,
- podílí se na inspekci kvality sociálně-právní ochrany (zaměstnanec krajského úřadu může být členem inspekčního týmu).

Činnost pracovníků krajského úřadu na úseku náhradní rodinné péče lze rozdělit na určité dílčí specializace:

- práce se zájemci o náhradní rodinnou péči včetně jejich přípravy na náhradní rodičovství,
- zajištění procesu zprostředkování (výběr vhodných náhradních rodičů pro dítě ve spolupráci s příslušnými orgány sociálně právní ochrany na úrovni obcí s rozšířenou působností),

²⁸ Směrnice Ministerstva práce a sociálních věcí č.j. 2013/26780-21 ze dne 19. září 2013, o stanovení rozsahu evidence dětí a o obsahu spisové dokumentace o dětech vedené orgány sociálně-právní ochrany a o stanovení rozsahu evidence a obsahu spisové dokumentace v oblasti náhradní rodinné péče.

- kontrolní činnost ve vztahu k osobám pověřeným k výkonu sociálně-právní ochrany a orgánům sociálně-právní ochrany na úrovni obcí,
- správní činnosti na úseku náhradní rodinné péče,
- doprovázení náhradních rodin (pokud kraj přímo uzavírá dohody o výkonu pěstounské péče s osobami v evidenci a osobami pečujícími).

Z tohoto vymezení vyplývají potřebné dovednosti a znalosti pracovníka krajského úřadu na úseku náhradní rodinné péče. V mnoha ohledech se kryjí s požadavky na pracovníka obecního úřadu obce s rozšířenou působností. Pracovník krajského úřadu by měl navíc disponovat dovedností metodického vedení a následujícími specifickými znalostmi (v závislosti na jeho specializaci):

- hmotného zabezpečení náhradní rodinné péče (dávky pěstounské péče, pojistné a nepojistné sociální systémy),
- činnosti osob pověřených k výkonu sociálně-právní ochrany (právní úprava, metody práce, souběh či překryv s činností poskytovatele sociálních služeb atd.),
- příprav zájemců o náhradní rodinnou péči (metody příprav, způsob zajištění, proces odborného posuzování, následná podpora náhradního rodiče atd.).

U krajských úřadů není personální standard stanoven prostřednictvím kvantifikovaného kritéria, jako je tomu u obecních úřadů obcí s rozšířenou působností (kritérium 4b stanoví jako výchozí počet jednoho sociálního pracovníka na 800 dětí s trvalým pobytem ve správním obvodu obce s rozšířenou působností). Při stanovení odpovídajícího počtu pracovníků krajského úřadu na úseku náhradní rodinné péče je možno vycházet z následujících kritérií:

- počet vydaných rozhodnutí,
- počet odvolání proti rozhodnutím vydaných obecními úřady obcí s rozšířenou působností (správní rozhodnutí nahrazující dohody o výkonu pěstounské péče),
- počet náhradních rodin v regionu,
- počet dětí, jimž je třeba zajistit náhradní rodinnou péči.

4.2.3.3 Úřad práce ČR

Úřad práce ČR v oblasti náhradní rodinné péče vykonává dva druhy zcela nesouvisejících činností. Krajská pobočka Úřadu práce ČR:

- rozhoduje o dávkách pěstounské péče a státním příspěvku na výkon pěstounské péče a provádí jejich výplatu,
- zajišťuje inspekci poskytování sociálně-právní ochrany u pověřených osob (§ 50a ZSPOD), přičemž na postup při inspekci platí obdobně ustanovení zákona o sociálních službách pro provádění inspekce sociálních služeb.

Pracovník působící v první ze jmenovaných oblastí je především dávkovým specialitou. Jeho předpokladem je precizní znalost hmotného zabezpečení náhradní rodinné péče (dávky pěstounské péče) včetně průmětů do dalších systémů (například oblast nemocenského

²⁹ Směrnice o náhradní péči o děti. Rámcem Organizace spojených národů (2011), s. 25.

a důchodového pojištění). Vzhledem k tomu, že i v rámci řízení o dávkách se může klient obracet na Úřad práce ČR s dotazy směřujícími i mimo oblast dávek péstounské péče, měl by mít i tento dávkový specialista základní přehled o účelu a cílech náhradní rodinné péče, jejích formách a také o kompetencích dalších orgánů sociálně-právní ochrany a pověřených osob, aby mohl případně klienta odkázat na příslušný orgán.

Samostatnou problematiku představují inspekce poskytování sociálně-právní ochrany. Podle Směrnice o náhradní péči o děti²⁹ by kontrolní mechanismus měl plnit mj. tyto funkce:

- konzultace s dětmi ve všech typech náhradní péče vedené v důvěrnosti, návštěvy dětí v místě, kde je jim poskytována péče, a prošetřování všech domnělých případů porušení práv dětí vyrůstajících v péči určitého zařízení či osoby, a to na základě stížnosti nebo z vlastní iniciativy,
- doporučování vhodných pravidel a postupů příslušným orgánům s cílem zlepšit zacházení s dětmi bez rodičovské péče a zajišťování toho, aby tato pravidla a postupy odpovídaly poznatkům o ochraně, zdraví a vývoji dětí a o péči o dítě.

Kvalifikační předpoklady a odborná způsobilost inspektora sociálních služeb (sociálně-právní ochrany) jsou stanoveny Ministerstvem práce a sociálních věcí, resp. podmínkami pro vedení Seznamu specializovaných odborníků – inspektorů kvality sociálních služeb. Zájemce o činnost specializovaného odborníka – inspektora kvality sociálních služeb – musí projít vstupním vzděláváním pořádaným ministerstvem. Zájemce musí splňovat následující kvalifikační požadavky:

- vysokoškolské vzdělání získané studiem v bakalářském nebo magisterském studijním programu nebo vyšší odborné vzdělání,
- pět let praxe v poskytování sociálních služeb, práce přímo s klienty nutností,
- bezúhonnost.

Výhodou jsou zkušenosti s vedením týmu. Před vstupem do vzdělávání jsou prověřovány osobnostní předpoklady pro stresovou a týmovou práci, znalost a aplikace standardů kvality sociálních služeb a motivace a podmínky pro budoucí výkon inspekční činnosti. Vzdělávací program má rozsah asi 150 hodin po dobu šesti měsíců. Skládá se z teoretické a praktické části. Ten, kdo úspěšně absolvuje vzdělávání pro specializované odborníky – inspektory kvality sociálních služeb a obhájí své portfolio před odbornou komisí, získá doporučení pro zápis do Seznamu specializovaných odborníků – inspektorů kvality sociálních služeb Ministerstva práce a sociálních věcí. Pouze zapsaný inspektor může působit v inspekčním týmu.

Inspektor, který má zkušenosti z oblasti sociálních služeb, se jistě orientuje v procesech zjišťování kvality služby, právech klienta a jejich ochraně a dalších záležitostech, které jsou společné pro oblast sociálních služeb i sociálně-právní ochrany. Specifickými dovednostmi pro oblast sociálně-právní ochrany jsou témata komunikace s dítětem, zjišťování jeho názoru a přání, orientace v systému a zásadách sociálně-právní ochrany včetně náhradní rodinné péče.

³⁰ Do konce roku 2012 provádělo Ministerstvo práce a sociálních věcí rovněž zprostředkování náhradní rodinné péče, tato kompetence byla zrušena novelou zákona o sociálně-právní ochraně dětí č. 401/2012 Sb.

4.2.3.4 Ministerstvo práce a sociálních věcí

Ministerstvo práce a sociálních věcí jako ústřední orgán státní správy v oblasti péči o rodinu a děti a zároveň národní orgán pro implementaci Úmluvy o právech dítěte plní roli koordinační, metodickou a legislativní. Je zároveň odvolacím orgánem ve věci rozhodnutí krajských úřadů, tedy i v oblasti náhradní rodinné péče.³⁰ Ministerstvo práce a sociálních věcí je zároveň orgánem sociálně-právní ochrany, vztahují se tedy na něj přiměřeně také standardy kvality sociálně-právní ochrany (ovšem s řadou výjimek, v oblasti personálního zabezpečení jde například o kritéria 4b, 5a, 5c, 8d atd., podobně je tomu u další z institucí na centrální úrovni, Úřadu pro mezinárodně-právní ochranu dětí). U pracovníků tohoto orgánu se tedy předpokládá kromě výše uvedených požadavků rovněž vysoká míra specializace, znalost legislativního procesu, povědomost o zahraničních systémech a schopnost metodického vedení.

4.3 Pracovnice a pracovníci osob pověřených k výkonu sociálně-právní ochrany

4.3.1 Činnost osob pověřených k výkonu sociálně-právní ochrany v oblasti náhradní rodinné péče

Novela ZSPOD č. 401/2012 Sb., účinná od 1. ledna 2013 podstatně rozšířila okruh činností osob pověřených k výkonu sociálně-právní ochrany (dále jen „pověřené osoby“), především v oblasti náhradní rodinné péče. Pověřené osoby mohou dle § 48 odst. 2) ZSPOD vykonávat tyto činnosti:

- vyhledávat děti, kterým je třeba zajistit péči v náhradním rodinném prostředí formou pěstounské péče nebo osvojení a oznamovat je obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností,
- vyhledávat fyzické osoby vhodné stát se osvojitelem nebo pěstounem a oznamovat je obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností,
- uzavírat dohody o výkonu pěstounské péče dle § 47b ZSPOD,
- zajišťovat přípravy žadatelů o zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče k přijetí dítěte do rodiny, kterou jinak zajišťuje krajský úřad, provádět přípravy žadatelů o zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče a poskytovat odborného poradenství a pomoc těmto žadatelům, poskytovat poradenskou pomoc fyzickým osobám vhodným stát se osvojiteli nebo pěstouny a pomoc osvojitelům nebo pěstounům související s osvojením dítěte nebo svěřením dítěte do pěstounské péče,
- poskytovat výchovnou a poradenskou péči při výkonu pěstounské péče a sledování výkonu pěstounské péče osobě pečující a osobě v evidenci, s níž pověřená osoba uzavřela dohodu o výkonu pěstounské péče.

Klíčový pracovník náhradní rodiny se v rámci doprovázení setkává s celou řadou procesů v rámci náhradní rodinné péče:

- příprava náhradní rodiny na příchod dítěte,
- adaptace dítěte na nové prostředí,
- uzavírání dohody o výkonu pěstounské péče,
- zajišťování služeb pro pěstouny (odlehčovací péče),
- hospodaření s prostředky v rámci státního příspěvku na výkon pěstounské péče,
- pomoc při zajištění kontaktu dítěte s vlastními rodiči,

- provádění dohledu nad dodržováním dohody o výkonu pěstounské péče,
- vytváření plánu průběhu pobytu dítěte v pěstounské rodině a vzdělávacího plánu zaměřeného na rozvoj kompetencí osoby pečující a osoby v evidenci (kritéria 10c a 10d standardů kvality sociálně-právní ochrany),
- krizové a nepředvídatelné situace v pěstounské rodině,
- příprava dítěte na odchod z pěstounské rodiny (zpracování plánu přechodu dítěte do jiného typu péče, příprava dítěte na samostatný život v souvislosti s dosažením zletilosti atd.),
- vedení dokumentace o průběhu pěstounské péče, podávání zpráv orgánu sociálně-právní ochrany,
- spolupráce s orgánem sociálně-právní ochrany, účast na případových konferencích.

Z tohoto důvodu by pracovník doprovázení měl kromě formálních požadavků na odbornou způsobilost a předpokladů, které jsou uvedeny v úvodní části této kapitoly, disponovat těmito znalostmi procesů spojených s uzavíráním dohod o výkonu pěstounské péče a jejich naplňováním, ale také metod sociálních práce využívaných orgány sociálně-právní ochrany.

4.3.2 Odborná způsobilost a požadavky na dovednosti pracovníků pověřených osob

ZSPOD v § 49a stanovuje požadavky na odbornou způsobilost pracovníků pověřených osob. Jde o poněkud rozdílnou úpravu než v případě úředníků samosprávných celků na úseku náhradní rodinné péče (sociálně-právní ochrany), na něž se vztahuje § 110 ZSS. ZSPOD definuje požadavky následujícím způsobem:

- a) Řádně ukončené vysokoškolské vzdělání v oblasti pedagogických a společenských věd, zaměřených na sociální péči, sociální politiku, sociální práci, pedagogiku, právo, psychologii, vychovatelství nebo ošetrovatelství, a v oblasti lékařství zaměřených na všeobecné a dětské lékařství.
- b) Řádně ukončené studium ve vzdělávacích programech uskutečňovaných vyššími odbornými školami v oboru sociální práce, pedagogika, charitní a sociální péče, charitní a sociální činnost, sociálně-právní činnost, dvouoborové studium pedagogika a teologie a ukončené studium pro diplomované zdravotní sestry nebo řádně ukončené maturitní studium v těchto oborech.
- c) Vzdělání v rozsahu, ve kterém se vyžaduje pro získání osvědčení o zvláštní odborné způsobilosti na úseku sociálně-právní ochrany a praxe v trvání nejméně 1 roku.
- d) Absolvování akreditovaných vzdělávacích kurzů pro sociální pracovníky podle zákona o sociálních službách v rozsahu nejméně 200 hodin a praxe v oblasti péče o rodinu a dítě v trvání nejméně 2 roky, jde-li o osoby, které:
 1. řádně ukončily vysokoškolské nebo vyšší odborné vzdělání v jiné oblasti studia nebo v téže oblasti studia, avšak v jiném zaměření, než je uvedeno v písmenech a) a b),
 2. dosáhly středního nebo základního vzdělání nebo
 3. absolvovaly přípravu pro dobrovolníky organizovanou vysílající organizací, které byla udělena akreditace Ministerstvem vnitra podle zvláštního právního předpisu, je-li tato příprava zaměřena na pomoc při péči o děti, mládež a rodinu v jejich volném čase.

Na přímé práci s náhradními rodinami se mohou podílet i osoby, které nezískaly odbornou způsobilost, pokud tuto činnost vykonávají pod dozorem odborně způsobilé osoby. Nemohou však poskytovat poradenství osvojitelům, pěstounům a zájemcům o osvojení dítěte nebo o přijetí do pěstounské péče.

V případě osob pečujících a osob v evidenci je minimální rozsah poradenství poskytovaného při zajištění osobní péče o svěřené dítě upraven v § 4 prováděcí vyhlášky. Z tohoto vymezení lze definovat oblasti, v nichž by se měl odborně způsobilý pracovník zajišťující doprovázení náhradních rodin orientovat. Pracovník pověřené osoby je rovněž povinen účastnit se dalšího vzdělávání podle ZSS (je popsáno v podkapitole 4.2.2).

U příprav fyzických osob vhodných stát se osvojitelem nebo pěstounem k přijetí dítěte do rodiny jsou požadavky na složení týmu a kvalifikaci jeho členů řešeny v kapitole 8. Z hlediska zákonné úpravy odborné způsobilosti je nutno upozornit na drobnou odlišnost od ostatních typů pověření, spočívající v požadované praxi v oblasti náhradní rodinné péče (§ 48 odst. 4 ZSPOD), zatímco u ostatních druhů pověření se hovoří o praxi v oblasti péče o rodinu a dítě.

4.3.3 Standardy kvality v oblasti personálního zabezpečení a profesního rozvoje pracovníků pověřených osob

Prováděcí vyhláška v příloze č. 2 stanoví kritéria pro naplnění standardů kvality sociálně-právní ochrany pro osoby pověřené k výkonu sociálně-právní ochrany, které provádí přípravy zájemců o náhradní rodinnou péči, uzavírají dohody o výkonu pěstounské péče a doprovázejí náhradní rodiny na základě těchto dohod. Některá z kritérií se kryjí s kritérii pro orgány sociálně-právní ochrany (odpovídající technické a materiální vybavení, nárok na supervize), u některých z nich je zohledněno specifické postavení pověřených osob. Jako příklad lze uvést standard 8c, který stanoví povinnost zpracovat systém finančního a morálního oceňování zaměstnanců. Dle Katalogu prací (díl 02. 08. Sociální pracovník) existuje u pověřených osob poměrně široké rozpětí od 9. platové třídy (řešení sociálně-právních problémů klientů) do 13. platové třídy (metodik) pro zařazení činnosti sociálního pracovníka v oblasti náhradní rodinné péče do příslušné platové třídy.³¹

Odborně způsobilý pracovník, který samostatně doprovází náhradní rodiny, by mohl být zařazen do 11. nebo 12. platové třídy, neboť součástí jeho práce je poskytování poradenství osobám pečujícím a osobám v evidenci dle § 4 prováděcí vyhlášky. Dle § 2 nařízení vlády č. 564/2006 Sb., o platových poměrech zaměstnanců ve veřejných službách a správě, se kvalifikační předpoklady pro zařazení do těchto tříd pohybují od vyššího odborného vzdělání nebo středního vzdělání s maturitní zkouškou (9. platová třída) přes vysokoškolské vzdělání v bakalářském studijním programu nebo vyšší odborné vzdělání (10. platová třída) a vysokoškolské vzdělání v bakalářském studijním programu (11. a 12. platová třída) po vysokoškolské vzdělání v magisterském studijním programu (13. platová třída).

Jak bylo uvedeno v části týkající se odměňování pracovníků zařazených do orgánů sociálně-právní ochrany, existuje v rámci právní úpravy odměňování poměrně velký prostor k nastavení spravedlivého systému finančního odměňování, zohledňujícího skutečnou kvalitu práce příslušného pracovníka. Na rozdíl od oblasti sociálních služeb, kde jsou poskytovatelé vystaveni každoroční nejistotě výsledku dotačního řízení, může zaměstnavatel, který je pověřenou osobou v oblasti doprovázení náhradní rodinné péče

³¹ Nařízení vlády č. 564/2006 Sb., o platových poměrech zaměstnanců ve veřejných službách a správě.

na základě dohod o výkonu pěstounské péče, počítat s předem známým a zákonem garantovaným finančním transferem ze strany státu (státní příspěvek na výkon pěstounské péče).

4.4 Dobrovolnictví v oblasti doprovázení náhradní rodinné péče

Využívání dobrovolnictví v oblasti náhradní rodinné péče (resp. služeb, které s ní souvisí) je jistě prospěšné. Vzhledem k tomu, že dítě svěřené do náhradní rodinné péče požívá zvláštní ochrany, je činnost dobrovolníků v mnoha ohledech limitována. Základní právní úpravou je zákon č. 198/2002 Sb., o dobrovolnické službě a změně některých zákonů (dále jen ZoD). Tento zákon se nevztahuje na činnosti upravené zvláštními právními předpisy, i když tyto činnosti splňují znaky dobrovolnické činnosti. Podle § 2 ZoD se mezi činnosti v rámci dobrovolnické služby považuje i pomoc při péči o děti, mládež a rodiny v jejich volném čase. U konkrétní činnosti dobrovolníka tak bude nutné sledovat, kdy jde o výkon sociálně-právní ochrany dle ZSPOD a kdy jde o typickou dobrovolnickou činnost. Dobrovolník není v tak úzkém (pracovně-právním) vztahu k úřadu nebo pověřené osobě. Je proto nutné vždy prověřit předem důvody či informace, které by případně bránily dobrovolníkům při práci s dětmi.

Podle § 3 ZoD může být dobrovolníkem fyzická osoba starší 15 let, jde-li o výkon dobrovolnické služby na území České republiky. Dobrovolník vykonává dobrovolnickou službu na základě smlouvy uzavřené s vysílající organizací. Podle kritéria 5c standardů sociálně-právní ochrany je orgán sociálně-právní ochrany povinen určit, zda umožní činnost dobrovolníků na pracovišti a za jakých podmínek. Dobrovolník může působit v této oblasti na základě smlouvy a proškolení. Touto smlouvou může být kontrakt mezi vysílající organizací (právnícká osoba akreditovaná Ministerstvem vnitra se sídlem v České republice, která dobrovolníky vybírá, eviduje, připravuje pro výkon dobrovolnické služby a uzavírá s nimi smlouvy o výkonu dobrovolnické služby) a tzv. přijímající organizací, tedy pracovištěm, které využívá jeho služeb. Přestože zákon nevyžaduje písemnou smlouvu, je tato forma doporučena. V oblasti sociálně-právní ochrany je nutno prokazatelně „ošetřit“ otázku mlčenlivosti. Dle § 57 ZSPOD má každá osoba povinnost zachovávat mlčenlivost o skutečnostech, se kterými se při provádění sociálně-právní ochrany nebo v přímé souvislosti s ní seznámila. Je proto vhodné ve smlouvě nebo formou písemného prohlášení ověřit, že si je dobrovolník této povinnosti vědom a bude ji dodržovat.

Rozsah využívání dobrovolníků je omezen rovněž nároky na odbornou způsobilost. V případě pověřených osob se osoba bez odborné způsobilosti může podílet na její činnosti pouze pod dohledem odborně způsobilé osoby. Je tedy jistě možné například využít dobrovolníky bez odborné způsobilosti při pořádání aktivit pro pěstounské rodiny (víkendové pobyty, dny pěstounských rodin atd.) a při zajišťování pomoci osobám pečujícím a osobám v evidenci, která je nad rámec služeb definovaných v § 47a ZSPOD.

4.5 Shrnutí

Pracovníci a pracovnice v oblasti náhradní rodinné péče musí disponovat předpoklady v oblasti odborných znalostí a dovedností (ty jsou ověřovány systémem odborné způsobilosti) a osobnostními předpoklady pro výkon povolání v této oblasti (ty je nutno zjišťovat zaměstnavatelem v rámci procesu přijímání a zaškolování pracovníka).

Tyto dovednosti je třeba rozvíjet v rámci dalšího profesního rozvoje pracovníků. V České republice v současné době neexistuje ucelený systém celoživotního vzdělávání sociálních pracovníků (měl by být řešen novým zákonem o sociální práci). Částečně

tuto problematiku řeší standardy kvality sociálně-právní ochrany, které budou závazné pro orgány sociálně-právní ochrany a pověřené osoby od 1. ledna 2015. Kromě profesního rozvoje řeší i otázku potřebného zázemí pro výkon práce, personální zabezpečení pracoviště a další.

4.6 Literatura

- Havrdová, Z. (1999). Kompetence v praxi sociální práce. Praha: Osmium.
- Havrdová, Z., & Hajný, M. (2008). Praktická supervize. Průvodce supervizí pro začínající supervizory, manažery a příjemce supervize. Praha: Galén.
- Hawkins, P., & Shonet, R. (2004). Supervize v pomáhajících profesích. Praha: Portál.
- Kopřiva, K. (2000). Lidský vztah jako součást profese. Praha: Portál.
- Kovářik, J., & Bubleová, V., & Šlesingerová, K. (2004). Náhradní rodinná péče v praxi. Praha: Středisko náhradní rodinné péče.
- Matějček, Z. a kol. (1999). Náhradní rodinná péče. Průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny. Praha: Portál.
- Matoušek, O. a kol. (2001). Základy sociální práce. Praha: Portál.
- Matoušek, O. a kol. (2003). Metody a řízení sociální práce. Praha: Portál.
- National Foster Parent Association, & Baldino, R. (2009). Success as a foster parent. US: Alpha Books.
- Pemová, T., & Ptáček, R. (2012). Sociálně-právní ochrana dětí pro praxi. Praha: Grada.
- Quality4Children. (2008). Standardy pro péči o děti mimo domov v Evropě. Iniciativa FICE, IFCO a SOS dětských vesniček.
- Tošner, J., & Tošnerová, T. (2000). Burn out syndrom. Praha: Hestia.

5 SYSTÉM VYHLEDÁVÁNÍ A VEDENÍ EVIDENCE DĚTÍ

Kateřina Romančáková

Cílem této kapitoly je seznámit čtenáře s tím, kterým dětem a v jakých situacích by měla být zprostředkována náhradní rodinná péče, kdo má povinnost vyhledávat tyto děti a kdo vede jejich evidenci.

5.1 Cílová skupina dětí

Obecně můžeme říci, že náhradní rodinnou péči potřebují všechny děti, kterým hrozí, že budou muset být dočasně nebo trvale umístěny mimo vlastní rodinu. Tedy ty děti, jejichž řádná výchova a příznivý vývoj byly vážně ohroženy či narušeny a jejichž rodiče nebo jiné osoby odpovědné za výchovu nebyli schopni nebo nemohli tuto situaci řešit vlastními silami či s odbornou pomocí.

Orgán sociálně-právní ochrany dětí (dále jen OSPOD) by se měl snažit nejprve zajistit dítěti potřebnou ochranu a pomoc. K tomu může využít výchovná opatření nebo opatření sociálně-právní ochrany, která by na sebe měla vzájemně navazovat tak, aby výchova a péče o dítě mohly být zajišťovány v jeho přirozeném rodinném prostředí. V této fázi je velice dobré navázat spolupráci s poskytovateli sociálních služeb a využít jejich kapacit, schopností a znalostí k dosažení požadovaného cíle. Nepodaří-li se zabránit umístění dítěte mimo jeho vlastní rodinu, měla by mít vždy přednost náhradní rodinná péče před péčí o dítě v zařízení. Není-li možné dítěti zajistit vhodné náhradní rodinné prostředí, může soud rozhodnout o svěřeni dítěte do péče zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, případně o nařízení ústavní výchovy.

Dítětem se dle § 2 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění (dále jen ZSPOD), rozumí nezletilá osoba. ZSPOD také upravuje, kterým dětem, v jakém rozsahu a za jakých podmínek se poskytuje sociálně-právní ochrana (dále jen SPOD).

5.1.1 Možné situace, kdy je zapotřebí dětem zprostředkovat náhradní rodinnou péči

- Hospitalizace, výkon trestu odnětí svobody nebo úmrtí rodičů či osob odpovědných za výchovu dítěte,
- děti opuštěné – babyboxy, utajené porody, zanechané po porodu ve zdravotnickém zařízení apod.,
- děti opakovaně umísťované do zdravotnického nebo jiného zařízení zajišťujícího nepřetržitou péči,
- děti zanedbávané, tělesně nebo duševně týrané či zneužívané,
- děti, na kterých byl v rodině spáchán trestný čin ohrožující jejich život, zdraví, svobodu, lidskou důstojnost, mravní vývoj,
- v případě nedostatečné péče – jsou-li výchova dítěte, jeho tělesný, rozumový či duševní stav anebo řádný vývoj vážně ohroženy nebo narušeny do té míry, že je to v rozporu se zájmem dítěte. Také v případě, kdy nastanou vážné důvody, pro které rodiče nemohou výchovu dítěte zabezpečit,
- situace, kdy se dítě ocitlo bez péče přiměřené jeho věku.

Postup, jak takové situace řešit, je stanoven zákonem, který říká, že ocitne-li se dítě ve stavu nedostatku řádné péče anebo je-li jeho život, normální vývoj nebo jiný důležitý zájem vážně ohrožen či narušen, je obecní úřad povinen zajistit takovému dítěti neodkladnou péči. Při zajišťování této péče by měl dát zpravidla přednost příbuznému dítěti a neprodleně o tomto opatření vyrozumět obecní úřad obce s rozšířenou působností (dle § 15 ZSPOD), který je povinen neprodleně podat návrh soudu na vydání předběžného opatření (dle § 16 ZSPOD).

V praxi je to však většinou tak, že je k řešení situace dítěte (nejčastěji policií) přivolán rovnou sociální pracovník obecního úřadu obce s rozšířenou působností, který má na starosti sociálně-právní ochranu dětí, aniž by nejprve konal obecní úřad. Na těchto pracovnících potom zůstává, aby ve spolupráci s obecními úřady v první řadě vyhledali příbuzné ohrožených dětí či osoby blízké, kteří by mohli děti dočasně převzít do své péče. Vždy by mělo mít přednost svěření dítěte do péče jiné fyzické osoby před jeho umístěním do zařízení (například zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc nebo zařízení ústavního).

Obecní úřad obce s rozšířenou působností je povinen poskytovat ohroženým dětem sociálně-právní ochranu a založit spisovou dokumentaci pro účely zprostředkování náhradní rodinné péče. Nejpozději však musí být spisová dokumentace založena po podání návrhu soudu podle § 14 ZSPOD nebo pokud bylo zahájeno soudní řízení, které by mohlo vést k odebrání dítěte z péče rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu.

Často se setkáváme s různými předsudky vůči příbuzným dětem nebo blízkým osobám, které děti dobře znají, v případě, že tyto osoby byly například v minulosti klienty orgánů sociálně-právní ochrany dětí, a s názory, že bude lepší dítě umístit na přechodnou dobu do zařízení než do péče těchto osob. Vždy je však třeba mít na paměti především zájem dítěte. Pokud se tedy nejedná o patologické osobnosti, které by dítě mohly na jeho řádném vývoji dále ohrožovat, měla by jim být dána přednost, i kdyby to znamenalo pouze dočasné řešení. Pokud je to jen trochu možné, mělo by být dítě na umístění mimo svou rodinu připraveno, nemělo by se jednat o řešení z hodiny na hodinu, kdy se nemůže rozloučit nebo si sbalit svoji oblíbenou hračku apod.

5.1.2 Kdo má povinnost tyto děti vyhledávat

- Dle § 21 ZSPOD má obecní úřad obce s rozšířenou působností povinnost vyhledávat děti uvedené v § 19a odst. 1 ZSPOD; tyto děti může vyhledávat a doporučit obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností také obec a osoby pověřené k výkonu SPOD.
- Osoby pověřené k výkonu SPOD mají povinnost vyhledávat děti, kterým je třeba zajistit péči v náhradním rodinném prostředí formou pěstounské péče nebo osvojení a oznamovat je obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností, a to dle § 48 odst. 2 písm. h) ZSPOD.

Nejčastěji je to obecní úřad obce s rozšířenou působností, který vyhledává děti (respektive spíše řeší situace dětí), kterým je zapotřebí zprostředkovat náhradní rodinnou péči. Zřídka se setkáváme s tím, že by v tomto směru činil kroky obecní úřad. Málokdy je tomu také v případě osob pověřených k výkonu SPOD, i když ty mnohdy upozorní na situaci ohrožující zdárný vývoj dítěte (mají oznamovací povinnost), která může v konečném důsledku vést k umístění dítěte mimo rodinu.

Oznamovací povinnost vůči obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností se týká:

- obecních úřadů, které mají povinnost dle § 10 odst. 1 ZSPOD vyhledávat a oznámit skutečnosti, které nasvědčují tomu, že jde o děti uvedené v § 6 ZSPOD,
- státních orgánů, pověřených osob, škol, školských zařízení a poskytovatelů zdravotních služeb, popřípadě dalších zařízení určených pro děti, které jsou dle § 10 odst. 4 ZSPOD povinny oznámit obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností skutečnosti, které nasvědčují tomu, že jde o děti uvedené v § 6, a to bez zbytečného odkladu po tom, kdy se o takové skutečnosti dozví,
- zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (dále jen „ZDVOP“), jejichž zřizovatel má dle § 10 odst. 4 ZSPOD povinnost při přijetí dítěte do zařízení bez zbytečného odkladu ohlásit tuto skutečnost obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností, v jehož správním obvodu má dítě trvalý pobyt, a není-li tento pobyt znám, obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností, v jehož správním obvodu se nachází zařízení, do kterého bylo dítě přijato. Jedná se o situace, kdy rodiče nebo osoby odpovědné za výchovu umístí dítě na vlastní žádost do zařízení,
- poskytovatelů zdravotních služeb, kteří jsou dle § 10a odst. 1 ZSPOD povinni neprodleně oznámit obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností, že matka po narození dítěte dítě opustila a zanechala je v jeho zdravotnickém zařízení,
- každého, kdo se souhlasem rodiče nebo jiné osoby odpovědné za výchovu dítěte a bez rozhodnutí příslušného orgánu převezme dítě do své péče s úmyslem přijmout dítě do své trvalé péče a kdo je povinen tuto skutečnost v souladu s § 10a odst. 2 ZSPOD neprodleně oznámit obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností,
- každého, kdo je dle § 7 ZSPOD oprávněn upozornit orgán sociálně-právní ochrany na porušení povinností nebo zneužití práv vyplývajících z rodičovské odpovědnosti a na skutečnost, že rodiče nemohou plnit povinnosti vyplývající z rodičovské zodpovědnosti nebo na skutečnosti uvedené v § 6 písm. b) až h); tím není dotčena povinnost vyplývající ze zvláštního právního předpisu.

Obecní úřad obce s rozšířenou působností je povinen:

- dle § 16a ZSPOD posoudit, zda je nutné učinit opatření směřující k ochraně dítěte, jestliže je dítě se souhlasem rodiče nebo jiné osoby odpovědné za jeho výchovu bez rozhodnutí příslušného orgánu předáno do péče osoby, která má úmysl přijmout dítě do své trvalé nebo dlouhodobé péče, nebo jestliže je dítě se souhlasem rodičů a bez rozhodnutí soudu předáno do péče budoucího osvojitele. Obecní úřad obce s rozšířenou působností je povinen taková opatření učinit zejména v případě, kdy osoba, která převzal dítě do své péče, bez zbytečného odkladu nepodá příslušnému orgánu návrh na osvojení dítěte, na svěřeni dítěte do pěstounské péče nebo do předpěstounské péče, návrh na svěřeni dítěte do péče jiné osoby nebo návrh na jinou právní úpravu svého vztahu k dítěti,
- dle § 19 odst. 1 písm. e) ZSPOD přijímat oznámení soudu o udělení souhlasu rodiče s osvojením a informovat bezodkladně o této skutečnosti krajský úřad, pokud je dítě zařazeno v evidenci dětí pro zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče,
- dle § 973 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění, (dále jen „OZ“) na žádost soudu podat zprávu, zda trvají důvody pro nařízení ústavní výchovy a zda není možné zajistit dítěti náhradní rodinnou péči,
- mimo jiné dle § 14 ZSPOD podat návrh soudu na rozhodnutí, zda je třeba souhlasu rodiče k osvojení dítěte a na svěřeni dítěte do pěstounské péče na přechodnou dobu a jeho zrušení.

Bylo-li soudem rozhodnuto o nařízení ústavní výchovy, je soud povinen dle § 973 OZ nejméně jednou za šest měsíců přezkoumat, zda trvají důvody pro nařízení tohoto opatření nebo zda není možné zajistit dítěti náhradní rodinnou péči. Za tím účelem si zejména vyžádá zprávy příslušného OSPOD, opatří si vyjádření názoru dítěte a vyzve rodiče dítěte k vyjádření jejich stanoviska.

Naopak obecní úřad obce s rozšířenou působností má dle § 19 odst. 3 ZSPOD právo kdykoli v době, po kterou je dítě rozhodnutím soudu předáno do péče budoucího osvojitele, do péče před osvojením nebo do předpěstounské péče, ověřit, zda nedošlo ke změně skutečností rozhodných pro osvojení dítěte nebo pro svěření dítěte do pěstounské péče, zejména zda jsou rodiče nebo jiné osoby dítěti blízké schopny a ochotny převzít dítě do své péče. Zjistí-li takové skutečnosti, podá návrh na zrušení rozhodnutí soudu. V případě, že došlo ke svěření dítěte po předchozím zprostředkování krajským úřadem, oznámí podání tohoto návrhu krajskému úřadu.

5.1.3 Podmínky zprostředkování náhradní rodinné péče

Zprostředkování osvojení a pěstounské péče spočívá dle § 19a ZSPOD ve vyhledávání dětí uvedených v § 2 odst. 2 ZSPOD, kterým je třeba zajistit péči v náhradním rodinném prostředí formou pěstounské péče nebo osvojení, ve vyhledávání fyzických osob vhodných stát se osvojitelem nebo pěstounem a jejich odborné přípravě k přijetí dítěte do rodiny a v konečné fázi ve výběru určité fyzické osoby vhodné stát se osvojitelem nebo pěstounem určitého dítěte, jemuž se náhradní rodinná péče zprostředkovává. Další podrobnosti k tématu přináší kapitola 8.

Zprostředkování se v souladu s § 20 odst. 3 ZSPOD neprovádí v případě osvojení, pokud:

- rodiče dali souhlas k osvojení dítěte předem s určením pro určitou osobu jako osvojitele,
- podal-li návrh na osvojení manžel rodiče dítěte, pozůstalý manžel po rodiči nebo osvojiteli dítěte nebo
- podal-li návrh na osvojení příbuzný dítěte nebo jiná osoba blízká dítěti, u které není vyloučeno osvojení dítěte
- v případě pěstounské péče, podala-li návrh na svěření dítěte do pěstounské péče fyzická osoba dítěti příbuzná nebo fyzická osoba blízká dítěti nebo jeho rodině.

Vyžaduje-li to zájem dítěte, může ho soud svěřit do péče jiné fyzické osoby než rodiče, jestliže tato osoba poskytuje záruku jeho řádné výchovy a se svěřením dítěte souhlasí. Při výběru vhodné osoby dá soud zpravidla přednost příbuznému dítěti. Většinou však záleží na orgánu sociálně-právní ochrany dětí, jaké úsilí vyvine a zda vůbec se mu podaří vhodnou osobu najít.

Krajský úřad posuzuje v souladu s § 27 odst. 2 ZSPOD pro účely zprostředkování osvojení a pěstounské péče u dětí:

- úroveň tělesného a duševního vývoje dítěte, včetně jeho specifických potřeb a nároků, sociální prostředí, ze kterého dítě pochází, jakož i jeho statusová práva a etnické, náboženské a kulturní prostředí dítěte,
- posuzuje vhodnost náhradní rodinné péče a její formu.

Posoudit veškeré potřeby dítěte a jeho nejlepší zájem nebývá jednoduché. Krajský úřad vychází převážně z informací, které mu zprostředkuje obecní úřad obce s rozšířenou působností. Je zde samozřejmě možnost například navštívit dítě umístěné v zařízení a zjistit si potřebné doplňující informace.

5.1.4 Vyhodnocení potřeb dítěte pro zprostředkování náhradní rodinné péče

Pro úspěšnost náhradní rodinné péče je třeba dobře vyhodnotit potřeby dítěte a aktuální situaci dítěte, včetně informací o tom, s jakými osobami má/mělo dítě blízký vztah, případně jak byl ukončen. Všechny tyto informace jsou zjišťovány jak při vyhodnocení situace dítěte prováděné příslušným obecním úřadem obce s rozšířenou působností, tak posléze při procesu odborného posuzování pro účely zprostředkování osvojení a pěstounské péče.

Pro potřeby zprostředkování náhradní rodinné péče je zejména nutné se při vyhodnocování a odborném posuzování zaměřit na okolnosti, které mohou vyžadovat pozorný přístup budoucích náhradních rodičů. Jedná se zejména o:

- prožité trauma a stres (například z odloučení od rodičů),
- rizikový prenatální vývoj (například zneužívání drog nebo alkoholu matkou v době těhotenství),
- poruchy attachmentu – zejména u dětí, které mnohokrát měnily výchovné prostředí, děti, které strávily nějaký čas v ústavní péči (zejména v raném věku),
- CAN, včetně sexuálního zneužívání dítěte,
- dítě se závažnými poruchami chování,
- dítě „obětním beránkem“,
- dítě se zkušeností neúspěšné NRP.

Je-li to možné, mělo by dítě být umístěno společně se svými sourozenci. Pokud to není možné, je třeba zajistit pravidelný vzájemný kontakt sourozenců, s výjimkou případů, kdy je indikováno, že to není v jejich zájmu. Sourozenecký vztah je jedním z nejdůležitějších a nejdéle trvajících vztahů v našem životě, proto je třeba při rozhodování o osudu sourozenecké skupiny mít na zřeteli:

- Sourozenci mají různé zkušenosti, i když vyrůstali ve stejné rodině.
- Sourozenci zároveň sdílejí stejné zážitky a stejný osud.
- V případě, že rodiče neposkytovali dětem dostatečnou péči, starší sourozenci v mnoha případech přebírají odpovědnost za mladší. Tuto odpovědnost cítí i v době, kdy jsou děti v náhradní péči. Mohou pak například pěstouny vnímat jako konkurenty ve „výchově“ mladších sourozenců.
- Každý ze sourozenců má jiné potřeby a každý z nich je potřebuje naplnit.
- Vazby obdobné těm sourozeneckým vznikají i mezi dětmi, které společně vyrůstají (dětí v pěstounské péči, příbuzní, polorodí sourozenci apod.).

Sourozenecké vztahy mohou být závažným způsobem narušeny, pokud mezi dětmi docházelo k týrání nebo zneužívání, nebo pokud bylo jedno dítě „obětním beránkem“ rodiny a na jeho odstrkování, či dokonce týrání se, byť nepřímo, podíleli i sourozenci. V takových případech je třeba zvážit, zda je v zájmu dětí jejich společné umístění a případně vzájemný kontakt.

Došlo-li v minulosti k rozdělení sourozenců a nyní se plánuje jejich opětovné sjednocení, je třeba tento krok naplánovat a děti na něj postupně připravovat.

Je-li některý ze sourozenců již umístěn v systému náhradní péče a narodí se další sourozenec, je třeba vyhodnotit možnost společného umístění. Proto by jak osvojitelé, tak pěstouni měli rozumět důležitosti sourozeneckých vazeb pro dítě. Nelze sice od náhradních rodičů požadovat závazek, že v budoucnu přijmou jakékoli další dítě, které se narodí matce dítěte, které již přijali, nicméně pokud náhradní rodina, byť osvojitelská, není ochotna spolupracovat v otázce dalších sourozenců dítěte, je ke zvážení, nakolik skutečně rozumí potřebám dítěte a je připravena je naplňovat.

Pokud není možné společné umístění sourozenců, je třeba zajistit předání informací všem těmto dětem, případně náhradním rodičům (nebo jiným pečovatelným), u kterých vyrůstají, a umožnit jejich co nejintenzivnější vzájemný kontakt.

Jedná-li se o větší sourozenecké skupiny a v daném okamžiku se nepodaří vyhledat rodinu, která přijme všechny sourozence, je vhodné hledat více náhradních rodin, které přijmou některé ze sourozenců. Je však třeba vyhodnotit vzájemné vazby a další potřeby všech dětí. Před takovým umístěním sourozenců je důležité naplánovat pravidelný vzájemný kontakt dětí.

V případě, že jeden ze sourozenců má specifické potřeby například vzhledem ke svému zdravotnímu postižení, setkáváme se s názory, že je vhodnější děti rozdělit, aby zdravé dítě nebo děti měly větší šanci na nalezení náhradní rodiny. Takový postup však může i zdravému dítěti dávat signál, že pokud nebude dostatečně naplňovat naše očekávání, bude posláno někam jinam. I v takových případech je třeba v zásadě doporučit hledat možnost společného umístění sourozenců.

5.1.4.1 Kontinuita a stabilita péče

Při zvažování vhodných náhradních rodin pro dítě je obvykle zvažováno také zachování kontinuity v co nejvíce oblastech života. Je třeba zahrnout dřívější praxi cíleného umisťování dítěte co nejdále od jeho rodičů v zájmu „ochrany“ klidného života náhradní rodiny. Přestože kontakty s původní rodinou dítěte mohou být zdrojem konfliktů a napětí, jsou součástí náhradní rodinné péče, ze zákona péče pěstounské, a lze jen vítat, pokud bude praktikována tzv. otevřená adopce, kdy je sice dítě osvojeno, nicméně osvojitel v zájmu dítěte dobrovolně udržuje kontakty s rodiči dítěte, kteří se o něj nemohou starat.

Při rozhodování o tom, jaká forma péče bude pro dítě nejvhodnější, lze obecně uvést pořadí: původní rodina, blízcí příbuzní nebo jiné osoby blízké dítěti, osvojitelé, pěstounská péče a mezinárodní osvojení. Vždy je důležité pečlivě zvážit individuální potřeby konkrétního dítěte.

Osvojení je možnost, kde přijímající rodina dává ve vztahu k dítěti největší právní závazek. Proto je třeba klást na osvojitele značné nároky ohledně jejich připravenosti tyto závazky nést.

5.1.4.2 Děti se specifickými potřebami

Pro některé děti je obtížnější nalézt vhodnou rodinu vzhledem k jejich specifickým potřebám daným například zdravotním stavem, věkem nebo výchovnými nároky, životními okolnostmi (například děti, kde již náhradní rodinná péče v minulosti opakovaně selhala apod.), sourozeneckými vazbami atd. Pro nalezení vhodné rodiny připravené přijmout takové děti je třeba kreativně hledat postupy, které mohou vhodné zájemce oslovit.

Je odpovědností krajského úřadu aktivně vyhledávat náhradní rodiny pro děti ze své evidence (a děti vedené v evidenci jiných krajů, pro které se v daném kraji nepodařilo najít náhradní rodinu). Pokud v evidenci není dostatek žadatelů připravených přijmout děti, které v daném kraji náhradní rodinu potřebují (zejména pro děti se specifickými potřebami), je povinností krajského úřadu realizovat náborové aktivity k získání nových zájemců právě pro tyto děti.

K vyhledávání vhodných náhradních rodin pro konkrétní děti ze své evidence mají

pracovníci krajského úřadu přistupovat kreativně a hledat takové způsoby, které povedou k nalezení vhodných žadatelů za současného zachování diskrétnosti údajů o dětech, které náhradní rodinu potřebují. S čím užším okruhem zájemců o dětech hovoří, tím více informací je možné poskytnout.

Krajský úřad může například:

- projednávat anonymizované stručné charakteristiky dětí se žadateli vedenými v evidenci (například formou písemného dokumentu, který je k dispozici během setkání žadatelů, žadatelé tak nejsou do ničeho nuceni a je na nich, zda projeví zájem o některé konkrétní dítě). Touto cestou je možné oslovit žadatele, kteří obecně nevyjádřili ochotu přijmout dítě se specifickými potřebami, ale po seznámení se s konkrétním osudem dítěte jsou ochotni o pomoci takovému dítěti uvažovat. V dokumentu je uveden stručný výtah z IPOD dítěte se základními údaji (bez uvádění osobních údajů). Přesto jsou žadatelé poučeni, že informace, které se o dětech dozvěděli, jsou důvěrné a je nutné zachovávat o nich mlčenlivost,
- projednávat již specifitější informace se žadateli, kteří projevili o konkrétní dítě zájem nebo které krajský úřad na základě spisové dokumentace předběžně vytipoval,
- spolupracovat s dalšími kraji,
- spolupracovat s pověřenými osobami. Kraj může požádat pověřené osoby o pomoc s vytipováním vhodných žadatelů ke konkrétním dětem ze své evidence,
- spolupracovat s Ministerstvem práce a sociálních věcí.

Často je na překážku zprostředkování jakési označování dítěte, ať již tím, že se jedná o dítě s postižením, o dítě s konkrétní diagnózou nebo o dítě, jehož rodiče byli příslušníky určité etnické skupiny. Mnohdy je takové označení jakýmsi blokem, který brání nejen žadatelům, ale i pracovníkům provádějícím zprostředkování, aby se na dítě podívali v kontextu jeho celého života. Proto je třeba pracovat na vytváření strategií, jak předávat pravdivé informace o dítěti tak, aby byly úplné a nezkreslené. Jednou z možností může být například video z každodenních situací dítěte s postižením, kde je vidět, jakým způsobem dítě zvládá běžné činnosti.

5.1.5 Právo dítěte být informováno a vyjádřit svůj názor

Orgán sociálně-právní ochrany je při své činnosti povinen poskytnout dítěti informace o všech závažných věcech, které se týkají jeho osoby. Dítě, které je schopno formulovat své vlastní názory, má v souladu s § 8 ZSPOD právo pro účely sociálně-právní ochrany tyto názory svobodně vyjadřovat při projednávání všech záležitostí, které se ho dotýkají, a to i bez přítomnosti rodičů nebo jiných osob odpovědných za jeho výchovu.

Vyjádření dítěte, jeho přání a pocitům by měla být věnována náležitá pozornost odpovídající jeho věku a rozumové vyspělosti tak, aby nedošlo k ohrožení nebo narušení jeho citového a psychického vývoje.

Pohovory s dětmi vedené za účelem seznámení dětí se skutečnostmi, které se jich týkají, a zjištění jejich názoru by měly být vedeny citlivým způsobem, a to zejména v situacích, kdy musí dojít k odloučení dítěte od jeho rodičů či jiných osob odpovědných za jeho výchovu. Každý pracovník orgánu sociálně-právní ochrany dětí, který řeší situace umístění dítěte mimo jeho vlastní rodinu, by měl být kvalitně proškolen alespoň v krizové intervenci a vedení rozhovoru s dětmi. Jinak hrozí, že děti budou traumatizovány nejen situací, ve které se ocitly, ale také neodborně vedeným pohovorem. Každé dítě by také mělo dostat prostor pro zpracování přijatých informací a pro kladení dotazů, a to i s odstupem času.

5.2 Formy náhradní rodinné péče

Každé dítě má právo na péči svých rodičů a mělo by vyrůstat v láskyplném, bezpečném a pečujícím prostředí. Nastane-li však situace, kdy mu toto není možné zabezpečit a hrozí jeho dočasné či trvalé umístění mimo jeho původní rodinné prostředí, měly by být učiněny veškeré možné kroky pro to, aby mu bylo zajištěno náhradní rodinné prostředí.

Existuje několik forem náhradní rodinné péče, která má vždy přednost před péčí ústavní. Každá z forem má svá specifika, pozitiva i možná úskalí. O svěřeni dítěte do náhradní rodinné péče rozhoduje vždy soud, a to s ohledem na nejlepší zájem dítěte. Na náhradní rodiče jsou kladeny vysoké požadavky. Ti, kteří projdou odbornou přípravou, by měli mít jasnější představu, co pro ně přijetí dítěte do náhradní rodinné péče bude znamenat, oproti například osobám blízkým či příbuzným, kterým není náhradní rodinná péče zprostředkovávána. Všichni bez rozdílu však potřebují odbornou podporu a vedení, a to od prvního okamžiku, kdy převezmou dítě do své péče. Pouhá vůle poskytnout domov dítěti, které ho potřebuje, nestačí.

5.2.1 Svěření dítěte do péče jiné osoby (dále jen „cizí péče“)

Přijme-li dítě do osobní péče osoba jemu příbuzná nebo blízká, dá jí soud přednost před jinou osobou, ledaže to není v souladu se zájmy dítěte (§ 954 odst. 2 a § 962 odst. 2 OZ). Stejně tak v případě rozhodování soudu o umístění dítěte mimo jeho rodinné prostředí má přednost vždy svěření dítěte do péče osoby příbuzné nebo blízké. S cizí péčí se setkáváme nejčastěji u prarodičů.

Osoba, která pečuje o přijaté dítě v tomto režimu, nepobírá pěstounské dávky, ale rodičům dítěte je určeno výživné, které by měli na své dítě hradit. Velice často, opět v případě prarodičů, dochází k tomu, že výživné není řádně hrazeno, ale prarodiče toto neoznámí a raději hradí veškeré potřeby dětí ze svých úspor či starobních důchodů. Zde je na místě, aby konal orgán SPOD a tyto situace aktivně řešil a pomohl prarodičům uplatnit jejich nároky.

Na tyto pečující osoby také většinou nejsou cíleny sociální služby a záleží na OSPOD, zda bude v tomto směru aktivní a služby zprostředkuje.

5.2.2 Pěstounská péče na přechodnou dobu

Evidenci osob, které mohou pěstounskou péčí po přechodnou dobu vykonávat (dále jen „PPPD“), vede krajský úřad. Tyto osoby jsou pečlivě vybírány a proškoleny.

Do PPPD může na návrh OSPOD svěřit dítě osobám v evidenci pouze soud, a to na dobu:

- po kterou nemůže rodič ze závažných důvodů dítě vychovávat,
- po jejímž uplynutí může dát matka souhlas k osvojení nebo po kterou může rodič souhlas k osvojení dítěte odvolat nebo
- do nabytí právní moci rozhodnutí soudu o tom, že souhlasu rodičů k osvojení není třeba.

Soud je následně povinen nejméně jednou za 3 měsíce přezkoumat, zda důvody, pro které bylo dítě svěřeno do pěstounské péče, stále trvají. Za tím účelem žádá zejména zprávy příslušného orgánu sociálně-právní ochrany. Soud rozhodne o výchově dítěte vždy, odpadnou-li důvody, pro které bylo dítě do PPPD svěřeno.

Tato forma náhradní rodinné péče může trvat nejdéle jeden rok. To neplatí, pokud jsou do pěstounské péče téhož pěstouna svěřeni sourozenci dítěte, kteří byli do této péče svěřeni později, ne však na dobu delší, než po kterou má trvat pěstounská péče podle věty první u sourozence, který byl do pěstounské péče na přechodnou dobu téměř pěstounovi svěřen jako poslední.

Pěstouni na přechodnou dobu by měli být připraveni přijímat do své péče v podstatě kterékoli dítě, které jejich péči potřebuje. Krajský úřad při posuzování a zařazování těchto osob do evidence zohledňuje specifika každé náhradní rodiny (věk a počet dětí, které v rodině již vyrůstají; možnosti a schopnosti rodiny apod.) a podle toho se pak rodiny různě specializují například na děti útlého věku, mladšího školního věku, sourozenecké skupiny, děti s výchovnými problémy. Jedním z doporučení také je, aby nejmladší děti vyrůstající v rodině pěstounů na přechodnou dobu byly starší alespoň osmi let.

Není například přípustné, aby si pěstoun na přechodnou dobu kladl podmínky, že nebude přijímat děti menšinového etnika. Pěstouni také mají povinnost úzce spolupracovat s biologickou rodinou dítěte.

5.2.3 Poručenská péče

Tato forma náhradní rodinné péče je vymezena § 928–942 OZ. Poručník, který má ve své osobní péči dítě, má nárok na stejné dávky jako pěstoun, je povinen uzavřít dohodu o výkonu pěstounské péče a řídit se povinnostmi pěstounů. Na rozdíl od pěstounů má však větší pravomoc, protože dítě, které mu bylo svěřeno do péče, zastupuje namísto jeho rodičů.

Rodiče dětí svěřených do poručenské péče byli své rodičovské zodpovědnosti buď zbaveni, byla jim pozastavena či omezena, anebo nežijí. Dítě tedy nemá zákonného zástupce a musí mu být ustanoven poručník. Shora uvedené platí v případě, že poručník o dítě osobně pečuje. Z výkonu své funkce se zodpovídá soudu, kterému podává zprávy o výkonu poručenské péče.

5.2.4 Pěstounská péče

Pěstounská péče je forma náhradní rodinné péče, kterou v ČR garantuje a financuje stát. Děti ke zprostředkování pěstounské péče je mnohonásobně více než dětí ke zprostředkování osvojení.

Soud může o pěstounské péči rozhodnout na dobu, po kterou trvá překážka bránící rodičům v osobní péči o dítě. Rodič může požadovat dítě zpět do své osobní péče a soud návrhu vyhová, pokud je to v souladu se zájmy dítěte (§ 959 odst. 1 a 2 OZ).

Pěstoun musí skýtat záruky řádné péče, mít bydliště na území ČR a musí souhlasit se svěřením dítěte do pěstounské péče (§ 962 odst. 1 NOZ). Vůči svěřenému dítěti nemá vyživovací povinnost a může ho zastupovat pouze v běžných záležitostech. Pěstounská péče zaniká nejpozději, nabude-li dítě plné svéprávnosti, jinak jeho zletilostí.

Specifickou formu pěstounské péče je příbuzenská pěstounská péče. Tato forma péče v ČR převažuje, neboť i zákon říká, že přednost mají příbuzní dítěte před jinou formou náhradní výchovy. V tomto případě obvykle nedochází ke zprostředkování náhradní rodinné péče krajským úřadem, to znamená, že dítě není hlášeno do evidence pro účely zprostředkování a svěřuje se přímo do pěstounské péče osoby blízké nebo příbuzné. I v tomto případě se však pečlivě posuzuje, zda tyto osoby skýtají záruku řádné péče (jejich trestní bezúhonnost a výchovné předpoklady). Více informací k tématu příbuzenské PP přináší kapitola 13.

5.2.5 Osvojení

Osvojit lze nezletilé dítě, které nenabýlo plné svéprávnosti. Osvojením se rozumí přijetí cizí osoby za vlastní. Předpokladem osvojení je takový vztah mezi osvojitelem a osvojencem, jaký je mezi rodičem a dítětem, nebo musí být vytvořeny alespoň základy takového vztahu. Osvojení nezletilého musí být v souladu s jeho zájmy. Podmínky, proces i následky osvojení jsou upraveny v §§ 794 – 845 OZ.

V evidenci dětí pro zprostředkování osvojení jsou zařazeny všechny děti, kterým je možné osvojení zprostředkovat. To znamená děti, které je možné umístit do péče budoucího osvojitele nebo do péče před osvojením. Není rozhodující věk, zdravotní stav, vývojové potřeby dítěte nebo jeho etnikum. Pro zařazení do evidence jsou rozhodující potřeby dítěte, ne to, zda se v danou chvíli podaří v evidenci žadatelů o osvojení nalézt vhodného zájemce pro dané dítě. Pro dítě, které není v danou chvíli možné umístit do osvojitelství rodiny, je třeba hledat vhodnou rodinu pěstounskou.

Osvojitelem se může stát pouze zletilá a svéprávná osoba, zaručuje-li svými osobními vlastnostmi a způsobem života, jakož i důvody a pohnutkami, které ji vedou k osvojení, že bude pro osvojované dítě dobrým rodičem. Mezi osvojitelem a osvojovaným dítětem musí být přiměřený věkový rozdíl, zpravidla ne menší než šestnáct let.

Osvojení je vyloučeno mezi osobami spolu příbuznými v přímé linii a mezi sourozenci. To neplatí v případě náhradního mateřství.

Dosáhlo-li osvojované dítě věku alespoň dvanácti let, je třeba vždy jeho osobního souhlasu, ledaže je mimo jakoukoli pochybnost, že by byl postup požadující osobní souhlas osvojovaného dítěte v zásadním rozporu se zájmy dítěte nebo že dítě není schopno posoudit důsledky souhlasu. Nedosáhlo-li dítě věku alespoň dvanácti let, dá jeho jménem souhlas s osvojením jeho opatrovník, opatrovníkem soud jmenuje zpravidla orgán sociálně-právní ochrany dětí. Dříve než dá opatrovník souhlas, zjistí všechny rozhodné skutečnosti, které ho povedou k závěru, že osvojení bude v souladu se zájmy dítěte. Je-li to možné, soud vyslechne i osvojované dítě a vezme na jeho vyjádření zřetel s ohledem na stupeň jeho duševního vývoje. Osvojované dítě může svůj souhlas odvolat až do rozhodnutí o osvojení.

„Osvojitel má vůči osvojenému dítěti rodičovskou zodpovědnost, vyživovací povinnost a další právní závazky, ale i nároky. Osvojenec má mimo jiné například dědické právo. Osvojením absolutně zanikají vzájemná práva mezi osvojencem a jeho původní rodinou. Osvojitelé jsou uvedeni v rodném listě osvojence, a to na místě rodičů (matka/otec). K zápisu do knihy narození, vedené na místě příslušné matrice, dojde po nabytí právní moci rozhodnutí soudu o osvojení.“ (Nožičková, 2012, s. 13).

5.3 Vedení a obsah spisové dokumentace dítěte

Dle § 21 ZSPOD obecní úřad obce s rozšířenou působností (příslušný podle místa trvalého pobytu dítěte) založí spisovou dokumentaci o dítěti pro účely zprostředkování náhradní rodinné péče na základě vyhodnocení situace dítěte a jeho rodiny a na základě individuálního plánu ochrany dítěte. Tuto spisovou dokumentaci založí obecní úřad obce s rozšířenou působností vždy po podání návrhu soudu podle § 14 odst. 1 písm. a) až f), i) a k) nebo pokud bylo jinak zahájeno řízení soudu, které může vést k odebrání dítěte z péče rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte.

Dále je obecní úřad obce s rozšířenou působností povinen přijímat oznámení soudu o udělení souhlasu rodiče s osvojením a informovat bezodkladně o této skutečnosti krajský

úřad, pokud je dítě zařazeno v evidenci dětí pro zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče (§ 19 ZSPOD).

5.3.1 Obecní úřad obce s rozšířenou působností

Spisová dokumentace, jejíž kopii obecní úřad obce s rozšířenou působností bezprostředně poté, co ji založí, předkládá krajskému úřadu pro účely zprostředkování NRP, musí dle § 21 odst. 4 ZSPOD obsahovat:

- osobní údaje,
- doklad o státním občanství, o povolení k trvalému pobytu na území České republiky nebo o hlášení k pobytu na území České republiky po dobu nejméně 90 dnů podle zvláštního právního předpisu upravujícího pobyt cizinců na území České republiky nebo doklad o oprávnění trvale pobývat na území České republiky podle zvláštního právního předpisu anebo doklad o podání žádosti na zahájení řízení o udělení azylu mezinárodní ochrany,
- údaje o sociálních poměrech dítěte, jeho rodičů, sourozenců, prarodičů,
- doklad, že dítě splňuje podmínky pro osvojení podle zvláštního právního předpisu,
- rozhodnutí příslušných orgánů o výchově dítěte, bylo-li vydáno,
- zprávu o zdravotním stavu a vývoji dítěte.

Obecní úřad obce s rozšířenou působností může dle § 19 odst. 3 ZSPOD kdykoli v době, po kterou je dítě rozhodnutím soudu předáno do péče budoucího osvojitele, do péče před osvojením nebo do předpěstounské péče, ověřit, zda nedošlo ke změně skutečností rozhodných pro osvojení dítěte nebo pro svěření dítěte do pěstounské péče, zejména zda jsou rodiče nebo jiné osoby dítěti blízké schopny a ochotny převzít dítě do své péče. Zjistí-li takové skutečnosti, podá návrh na zrušení rozhodnutí soudu. V případě, že došlo ke svěření dítěte po předchozím zprostředkování krajským úřadem, oznámí podání tohoto návrhu krajskému úřadu. Zprostředkování náhradní rodinné péče se pak neprovede.

Pracovníci obecních úřadů obcí s rozšířenou působností jsou povinni děti, které byly umístěny do ústavního zařízení nejméně jednou za tři měsíce navštěvovat a zjišťovat, zda trvají důvody pro trvání tohoto opatření. Pokud zjistí, že došlo ke změně, jsou povinni o tomto informovat soud. Také jsou povinni aktivně napomáhat řešení celé situace, aby se dítě v nejlepším možném případě mohlo vrátit zpět do své rodiny. K tomu je dobré využívat potenciálu neziskových organizací a osob pověřených k výkonu sociálně-právní ochrany dětí, navázat s nimi úzkou spoluprací a plánovat společné kroky k sanaci rodinného prostředí, posilování kompetencí rodičů a v případech, kdy není možný návrat dítěte do rodiny, k vyhledávání a motivování zájemců o náhradní rodinnou péči.

5.3.2 Krajský úřad

Krajský úřad vede pro účely zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče evidenci dětí, kterým je zapotřebí zajistit náhradní rodinnou péči. Spisová dokumentace těchto dětí, vedena krajským úřadem obsahuje:

- kopii spisové dokumentace předložené obecním úřadem obce s rozšířenou působností,
- odborné posouzení podle § 27 odst. 2 ZSPOD, je-li ho třeba s ohledem na:
 - věk dítěte,
 - stanovisko odborného lékaře nebo
 - jiné vážné skutečnosti,

- vyjádření dítěte zajištěné krajským úřadem,
- další doklady potřebné pro zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče.

Jestliže krajský úřad nezprostředkuje osvojení do šesti kalendářních měsíců ode dne zařazení dítěte do evidence dětí a podle všech okolností je zřejmé, že dítěti nelze zprostředkovat pěstounskou péči ani osvojení v České republice, nebo nelze předpokládat, že by v budoucnu mohla převzít dítě do péče osoba dítěti příbuzná nebo jemu blízká, zpřístupní údaje z evidence Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí (dále jen ÚMPOD), který zprostředkovává osvojení ve vztahu k cizině a současně zašle oznámení o těchto skutečnostech obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností. Tyto skutečnosti je krajský úřad povinen řádně odůvodnit.

Krajský úřad vyřadí v souladu s § 24c ZSPOD dítě z jím vedené evidence dětí:

- na základě rozhodnutí o osvojení nebo o svěření dítěte do pěstounské péče nebo
- zjistí-li závažné důvody, pro které nelze dítěti zprostředkovat osvojení nebo pěstounskou péči.

Krajský úřad je povinen pro účely vedení evidence dětí ÚMPOD:

- na žádost ÚMPOD zjistit potřebné údaje a doplnit spisovou dokumentaci o dítěti vhodném k osvojení v cizině,
- neprodleně oznámit ÚMPOD datum nabytí právní moci rozhodnutí o osvojení dítěte.

5.3.3 Ministerstvo práce a sociálních věcí

Ministerstvo práce a sociálních věcí je oprávněno podávat podněty krajskému úřadu a ÚMPOD ke zprostředkování osvojení a pěstounské péče. Krajský úřad nebo ÚMPOD je povinen ministerstvo vyrozumět o tom, jak s podnětem naložil.

Krajský úřad je povinen umožnit ministerstvu za účelem kontroly přístup do evidence dětí nebo evidence žadatelů pro zprostředkování osvojení a pěstounské péče.

5.3.4 Postoupení dokumentace dítěte na ÚMPOD

ÚMPOD vede pro účely zprostředkování osvojení evidenci:

- a) dětí uvedených v § 2 odst. 2 ZSPOD vhodných k osvojení v cizině,
- b) dětí vhodných k osvojení v České republice, které nemají na území České republiky povolen trvalý pobyt nebo nejsou hlášeny k pobytu na území České republiky po dobu nejméně 90 dnů podle zvláštního právního předpisu upravujícího pobyt cizinců na území České republiky ani nejsou oprávněny podle zvláštního právního předpisu trvale pobývat na území České republiky.

Děti uvedené pod písm. a) jsou vedeny v evidenci ÚMPOD na základě oznámení krajského úřadu.

Děti uvedené pod písm. b) jsou zařazovány do evidence ÚMPOD na základě oznámení státních orgánů České republiky nebo státních orgánů nebo jiných organizací cizího státu řádně pověřených ve svém státě výkonem povinností při mezinárodním osvojení.

ÚMPOD vyřadí z evidence:

- dítě, kterému bylo zprostředkováno osvojení, a to ke dni rozhodnutí o osvojení,
- dítě, vedené v evidenci dle písm. b), požádají-li o to orgán nebo organizace, které dítě ÚMPOD nahlásily.

Osvojení dítěte do ciziny je ÚMPOD povinen oznámit:

- obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností,
- matričnímu úřadu příslušnému podle zvláštního právního předpisu,
- krajskému úřadu, na základě jehož oznámení ÚMPOD do evidence dítě zařadil.

5.4 Kazuistika

Petr se narodil v únoru 2012 z partnerského vztahu dvou mladých lidí. Matka se v průběhu těhotenství nedostavovala na pravidelné lékařské prohlídky. Jednalo se o první těhotenství, porod byl spontánní, záhlavím. Chlapec měl nízkou porodní váhu. Trpěl častými akutními záněty průdušek, které si opakovaně vyžádaly hospitalizaci. Rodiče se s Petrem nedostavovali na pravidelné kontroly dětským lékařem a na povinná očkování.

Matka Hana, narozena v roce 1992, má základní vzdělání, otec Lukáš, narozen v roce 1993, nedokončil učební obor. Partnerský vztah rodičů byl ovlivněn výbušnou povahou matky, neschopností otce udržet si zaměstnání, častým stěhováním a špatnou finanční situací. Oba rodiče pochází z neúplných rodin a vyrůstali v péči otců, s matkami udržovali pouze nepravidelný kontakt.

Petrův bratr Pavel se narodil v březnu 2013. Jednalo se o druhé těhotenství, porod byl spontánní, záhlavím. Chlapec měl nízkou porodní váhu. Rodina začala být orgánem sociálně-právní ochrany dětí sledována na základě oznámení dětské lékařky, že se rodiče se synem Petrem nedostavují na pravidelné prohlídky a očkování. Spolupráce s rodinou byla velice problematická, neboť se kvůli dluhům na nájmu často stěhovali, a to bez udání nové adresy. V rodině často zasahovala policie, kterou volali buď sami rodiče, nebo jejich sousedé. Důvody byly různé od plačících dětí přes hádky a fyzické potyčky mezi rodiči až po demonstrativní výhrůžku sebevraždou ze strany matky. Matka sama uváděla, že se cítí vyčerpaná a že není schopna zajistit péči o děti. Otec situaci nezvládal a rodinu často opouštěl. Rodiče obtížně zajišťovali základní péči o děti a otec začal páchat trestnou činnost.

V březnu 2013 se do rodiny narodil další chlapec – Pavel. Na začátku července byly děti na žádost matky umístěny do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (dále jen „zařízení“). OSPOD o tomto úmyslu matky nevěděl, o umístění dětí se dozvěděl na základě oznámení zařízení. S ohledem na nestabilní chování rodičů a jejich postoj k péči o děti bylo následně vydáno soudní rozhodnutí, kterým byly děti svěřeny do péče zařízení. Matka vyslovila zákaz kontaktu dětí s prarodiči, kteří o ně projevovali zájem. Ani ona, ani otec však děti v zařízení nenavštěvovali ani jinak o ně neprojevovali zájem.

OSPOD začal ihned po umístění dětí do zařízení hledat možnost umístění dětí do péče někoho z rodiny – prarodičů či jiných blízkých osob. Nikoho vhodného se však nepodařilo nalézt. Matka matky navázala po rozchodu s otcem matky několik partnerských vztahů, ze kterých se narodilo několik dětí. Některé z těchto dětí jsou v péči cizí osoby. Dvě děti má matka matky ve své péči, nad kterou je stanoven soudní dohled, protože vykazuje závažné nedostatky. Nebyla tedy shledána jako osoba vhodná k převzetí dvou malých dětí do své péče.

Otec matky žije v pronájmu v garsonce, má partnerku, se kterou nesdílí společnou domácnost, je zaměstnaný na tři směny, má velké dluhy. Při dotazování uvedl, že si netroufá na péči o dvě malé děti, ale rád by s nimi udržoval kontakt.

Matka otce je opět provdaná a z nového svazku se jí narodily další děti, nejmladší holčičce jsou 3 roky. Uvedla, že její rodinné poměry ji neumožňují převzít vnoučata do své péče.

Otec otce uzavřel také nový svazek, ze kterého se sice nenarodily děti, ale u partnerky byla diagnostikována vážná nemoc, která vyžaduje časté hospitalizace v nemocnici a zvýšenou péči okolí. Otec otce s manželkou projeví zájem o kontakt s dětmi, ve kterém jim matka do té doby bránila, ale děti do své trvalé péče převzít nemohli.

Jinou vhodnou osobu se v rodině ani jinde nepodařilo nalézt. OSPOD vyhodnotil situaci dětí a v jejich individuálních plánech ochrany stanovil další kroky, kterými bylo kromě podpory matky také nahlášení dětí krajskému úřadu a hledání vhodného náhradního rodinného prostředí. V prosinci 2013 rozhodl okresní soud o nařízení ústavní výchovy nad nezletilými dětmi. Pěstounskou rodinu, která by byla ochotna převzít do své péče sourozence, se podařilo nalézt až v lednu 2014. Do té doby probíhal kontakt dětí s prarodiči – otcem matky a otcem otce a jeho partnerkou. Babičky zájem o děti neprojevily. Matka navštívila děti pouze jednou v září 2013, s OSPOD po celou dobu nespolupracovala, odmítala uvést, kde se zdržuje a k jednáním se nedostavovala. Otec byl kvůli trestné činnosti zadržen ve vazbě a následně odsouzen k odnětí svobody na 4 roky.

Pěstounská rodina, která byla krajským úřadem vytipovaná jako vhodná pro péči o Petra a Pavla, byla vyzvána, aby se na krajském úřadu seznámila se situací dětí a jejich specifickými potřebami. Pěstouni se rozhodli s dětmi seznámit v zařízení, a to za účelem převzetí dětí do své péče. Podali návrh k soudu na svěřeni dětí do předpěstounské péče a zároveň s tím také návrh na svěřeni dětí do pěstounské péče. OSPOD svolal případovou konferenci, které se zúčastnili matka dětí, pěstouni a prarodiče (otec matky, otec otce a matka otce). Matka na případové konferenci uvedla, že si je vědoma své situace, kdy není schopna zabezpečit péči o děti a souhlasí s jejich svěřením do pěstounské péče, má však zájem o kontakt s dětmi a do budoucna by si ráda děti vzala zpět do své péče. Opět odmítla jakoukoli pomoc a stejně tak nechtěla uvést, kde a s kým žije, zda pracuje apod. Okresní soud rozhodl o svěřeni dětí do předpěstounské péče, a to na 6 měsíců. Matka se proti rozhodnutí soudu, přes své sdělení na případové konferenci, odvolala. Rozhodnutí soudu však bylo vykonatelné – pěstouni si děti po několika návštěvách ze zařízení odvezli. Odvolací soud potvrdil rozhodnutí soudu prvního stupně. V rámci případové konference byl nastaven asistovaný kontakt dětí s prarodiči a s matkou, která se však ani na jeden plánovaný kontakt nedostavila. Pouze jednou projevila zájem o kontakt s dětmi v jiném čase, než bylo stanoveno, na ten se však také nedostavila.

Oba chlapci přišli do péče pěstounů s opožděným vývojem. Z počátku se stále drželi pěstounů, nechtěli se od nich vzdalit ani na krátkou chvíli či vzdálenost, úsměv na jejich tváři se neobjevoval. V noci plakali ze spaní, museli mít rozsvícenou lampičku u postýlky apod. Téměř dvouletý Petr v podstatě vůbec nemluvil. Díky opakovaným a nedostatečně léčeným zánětům průdušek má zdravotní omezení – při zadýchání se rozkašle, až se dává a musí používat „dýchátko“ a užívat léky. Pavel v raném věku neabsolvoval povinná očkování, proto mu musel být nastaven speciální očkovací kalendář, aby mu mohly být vakcíny doočkovány. První zuby začaly Pavlovi růst až po jednom roce věku.

Po půl roce láskyplné péče v klidném a podnětném prostředí se z Petra a Pavla staly usměvavé děti, které k sobě mají velice pěkný vztah. Petr mladšího bratra opečovává, používá už několik slov a je velice samostatný (sám se oblékne i svlékne). Pavlovi vyrostly zoubky, začal chodit sám bez opory, dokáže skládat na sebe tři kostky a místo řeči používá zatím dětské žvatlání.

Pěstouni přistupují k péči o chlapce velice zodpovědně, podporují jejich identitu a všestranný rozvoj. Zprostředkovávají také kontakt s prarodiči, kteří jsou rádi, že mohou být součástí života vlastních vnoučat, i když se o ně nemohou starat osobně.

5.5 Shrnutí

Systém vyhledávání a evidence dětí je vymezen zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění. Prvořadě by měla být všem dětem, kterým hrozí dočasné nebo trvalé umístění mimo jejich vlastní rodinu, zprostředkována náhradní rodinná péče. Vždy je zapotřebí zohledňovat nejlepší zájem dítěte a je otázkou, zda vůbec mohou nastat situace, kdy je pro dítě vhodnější umístění do zařízení (například zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc nebo ústavní zařízení) než do rodinného prostředí.

5.6 Literatura

- Nožířová, J. (2012). Náhradní rodinná péče. Praha: Linde.

6 SYSTÉM VYHLEDÁVÁNÍ A VEDENÍ EVIDENCE ZÁJEMCŮ O NÁHRADNÍ RODINNOU PÉČI

Jana Nožířová

6.1 Vyhledávání v praxi

S aktivním vyhledáváním potenciálních zájemců o náhradní rodinnou péči (dále jen NRP) v praxi má dosud praktickou zkušenost jen malý počet krajů či organizací. Mnoho sociálních pracovníků a dalších odborníků netuší, jak by měl tento nábor vypadat a vedou se dlouhodobé diskuse o vhodné formě. Právě proto, že je velmi těžké definovat, co je vhodnou a zároveň efektivní formou vyhledávání, v praxi se mnohdy neprovádí nebo se provádí nedostatečně.

Z některých diskusí vyplývá nepochopení skutečnosti, že náborové kampaně jsou dlouhodobým procesem, který nikdy neustane, a stejně jako v jiných profesích (policie, armáda) je trvalý nábor základním předpokladem k uspokojení poptávky.

Je jen několik krajů, které se na vyhledávání zájemců o NRP aktivně podílejí, a to mnohdy proto, že v jejich regionu působí nezisková organizace, která tento proces koordinuje a organizuje. Nutno konstatovat, že neziskové organizace jsou v této oblasti oproti státní správě ve velkém náskoku. Nicméně veřejná správa by neměla být pasivní a měla by se snažit tento trend dohnat.

6.1.1 Náborové kampaně – důvody dosavadních „neúspěchů“

Jedním z důvodů, proč se ve veřejné správě náborové kampaně neujaly, je určitá její nepružnost. Úředníci jsou často velmi vytížení a stíhají se věnovat pouze nejnaléhavějším úkolům. OSPOD je výkonem přenesené působnosti, v naprosté většině případů bojují OSPOD s personální poddimenzovaností, často i v důsledku toho s velkou fluktuací zaměstnanců, v malých regionech naopak například s neoborností a nekvalifikovaností pracovníků.

Sociálním pracovníkům OSPOD často již nezbývá čas a prostor pro realizaci náborových kampaní – někdy ani energie pro to být tvůrčí, kreativní a vymýšlet něco nového. Často chybí i praktické informace, jak nábor realizovat. A neméně často chybí také peníze. Vhodná náborová kampaň nemusí být nutně nepřiměřeně drahá, nemusí jít o reklamní spoty, ale bez finančních prostředků ji též nelze realizovat.

Dalším diskutabilním faktorem je přínos náborových kampaní. Tento druh kampaní sice osloví velké množství potenciálních zájemců, ale proces posuzování zpravidla ukáže, že vhodných zájemců, které můžeme pro NRP získat, je minimum. Novela zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí (dále jen novela ZSPOD) sice velmi pozitivně zviditelnila pěstounskou péči na přechodnou dobu, téměř všechny kraje se ale i nadále potýkají s nedostatkem tzv. dlouhodobých pěstounů. V praxi tak může nastat paradoxní situace, kdy pěstounská péče na přechodnou dobu (PPPD) bude trvat 1 rok, ale po uplynutí této doby bude chybět návazná adekvátní péče, tedy pěstounská péče „klasická“ nebo osvojení.

U náborových kampaní je nutné zvažovat jejich vhodnost a zároveň etiku. Kampaň by měla být přiměřeně informativní a v žádném případě by neměla cílit na emoce. Emotivní rozhodnutí k výkonu náhradní rodinné péče se totiž neosvědčují.

Pokud budeme cílit na možné zájemce o NRP slogany typu „chudák dítě bude vděčné za každou rodinu“, tito zájemci zpravidla neprojdou procesem posouzení. Obvykle jej sami vzdají poté, kdy obdrží relevantní informace. Tedy informace o tom, že do náhradní rodinné péče nechodí usměvavé a krásné děti z plakátů, které jim budou za péči vděčné, a že se nejedná jen o kojence a děti v raném věku. Potenciální zájemce je tak často rozčarován, neboť pro svou účast v systému NRP již podnikl nemálo kroků.

Praxe nám ukazuje, že nejkvalitnější, nejpřínosnější a paradoxně také nejlevnější náborovou kampaní je pozitivní zkušenost v rámci sociálního okolí. Například člověk, který žije ve vesnici nebo v malém městě a udržuje běžné sociální kontakty se sousedy, kteří si vzali dítě do pěstounské péče, se začne ze zvědavosti ptát: Co je to za dítě? Jak jste k němu přišli? Je hodné?... Postupem času začne sám přemýšlet o tom, zda by i on mohl přijmout dítě do NRP, protože má třeba podobně staré děti jako sousedi-pěstouni. Začne se tedy ptát víc. Co jste museli udělat pro to, abyste dítě získali? Jak dlouho to trvá? Je to těžké? A co na úřadě? Na co se tam ptali?

Tatáž zkušenost se potvrzuje i z jiných zemí. Neměla by ale vést k tomu, že se orgány veřejné správy vzdají náborových kampaní. Důležité je vypracovat kampaň tak, aby byla efektivní. Tedy aby oslovila co největší počet lidí a zároveň takové lidi, které oslovit chceme.

Krajské úřady i Magistrát hlavního města Prahy mají mnoho možností, jak kampaň vytvořit. Mohou navázat spolupráci se zkušenými neziskovými organizacemi, nabízí se zde i možnost využití sponzoringu, i když veřejná správa často nemá s fundraisingem dost zkušeností. Přesto může jít o dobrou příležitost začít, protože náborová kampaň bývá zpravidla vidět. Sponzor tak má možnost ojedinělé reklamy, která je navíc spojena s dobrou věcí.

6.1.2 Význam specializovaných kampaní

O kampaně s cílem získat potenciální zájemce se pokoušejí jak některé neziskové organizace, tak i některé OSPOD. Vzhledem k tomu, že tyto snahy mají zatím spíše krátké trvání, nemáme ucelenou zkušenost ověřenou praxí, která by jasně dokazovala, jaká kampaň je nejefektivnější.

Pokud je kampaň zacílena příliš emotivně, potenciální zájemci o NRP se sice ozvou, ale zpravidla budou dříve či později vyhodnoceni jako nevhodní pro NRP. Velkým problémem (avšak neřešitelným) se ukazuje neinformovanost zájemců nebo jejich mylné informování. Zájemci tak přicházejí k odborníkům se specifickým (a většinou nerealizovatelným) požadavkem, jako například výhradní požadavek na děti kojeneckého věku.

Praxe tedy ukazuje, že kampaň má být zároveň informativní, resp. informativní kampaň by měla předcházet kampaním náborovým, čímž se může výrazně zvýšit její efektivita. Zájemci se totiž na odborníky obracejí ve chvíli, kdy už mají alespoň základní informace, a nedochází k plýtvání lidskými a dalšími zdroji. Dále je vhodné ke spolupráci přizvat zkušeného PR odborníka, ať již ze soukromého sektoru (může být financován například z dotací MPSV pro OSPOD) nebo PR pracovníka úřadu (například z tiskového oddělení, odboru komunikace, odboru pro styk s veřejností apod.).

Dalším bodem, který se v odborných diskusích často projednává, je etický rozměr tohoto druhu kampaní. Někteří odborníci tvrdí, že pokud mají zájemci o výkon NRP zájem, není nutné činit velkolepé kampaně, neboť zájemci si najdou cestu k NRP sami například formou internetu nebo prostřednictvím jiných dostupných informací v literatuře nebo na OSPOD. Vycházejí z předpokladu, že pro zájemce je nezbytná určitá dávka iniciativy a samostatnosti, a to zejména pro pěstouny.

Z výše uvedeného vyplývá, že kampaně můžeme dělit na osvětové (informativní) a náborové. První druh kampaní je vhodné mířit nejen na potenciální zájemce o NRP, ale na celou veřejnost. Právě povědomí veřejnosti a postoj společnosti sehrává ve vývoji NRP velkou roli. Druhý typ kampaní, tj. kampaně náborové, by měl být zacílen nikoli na celkovou populaci, ale pouze na potenciální zájemce o NRP.

Praxe ze zahraničí ukazuje, že zkušenosti s kampaněmi jsou velmi různé. Téměř vždy se osvědčuje využít místní zdroje (například místní noviny, místní rádio, televizi atd.), a to zejména tehdy, pokud se jedná o doplnění kampaně celonárodní (například celonárodní informační kampaň a lokální náborová kampaň). Vždy je nutné uvést aktuální a funkční kontakt, kam se mohou případní zájemci o NRP obracet. Zájemci by zde za všech okolností měli obdržet správné, aktuální a kompletní informace.

Systému nesvědčí, pokud zájemci obdrží v neziskové organizaci část informací (například tu pozitivnější část) a zbylé informace se dozvědí na OSPOD, případně jsou získané informace nejednotné, nebo se dokonce vzájemně popírají. Tato informační nejednotnost vyvolává u zájemce zmatení a chaos, což je může někdy i odradit od toho, aby náhradní rodinnou péči vykonávali. Klasickou ukázkou jsou informace na internetu, zejména anonymní informace „z první ruky“, které jsou často mylné a zavádějící.

Mnoho zájemců má navíc počáteční nedůvěru v úřad, respektive v OSPOD. Na OSPOD se zájemci obrací zpravidla až tehdy, když v sobě učinili finální rozhodnutí o podání žádosti o zprostředkování náhradní rodinné péče. Velká část zájemců preferuje získání informací z neformálních zdrojů. Pokud nemají ve svém okolí někoho, kdo by jim tyto informace podal, obracejí se zpravidla na neziskovou organizaci. Tu si vyhledávají buď na internetu, nebo ji navštíví na základě pozitivních referencí ze svého okolí.

Kampaně je vhodné zaměřit na takové formy náhradní rodinné péče, které jsou v praxi potřebné, tj. především pěstounská péče a pěstounská péče na přechodnou dobu. V případě osvojení se nepotýkáme s nedostatkem zájemců, nýbrž s tím, že se jejich očekávání a představy nepotkávají s anamnézou dětí k osvojení. Zatímco náborová kampaň by v tomto případě byla zbytečná, potřebná by naopak byla kampaň informativní.

Kampaně v oblasti sociálně-právní ochrany dětí nemají v ČR tradici a je vhodné se jim v terénu věnovat intenzivněji. Zejména v průběhu schvalování novely a po jejím přijetí se tématu SPOD a NRP věnovala média. Informace v nich však mnohdy byly neúplné, zavádějící, často i zcela mylné. V době, kdy veřejnost žádala informace, bohužel žádná osvětová kampaň neprobíhala. I to může být jeden z důvodů nedostatku zájemců o NRP vzhledem k obrovským počtům dětí, které v ČR pobývají v ústavní péči.

Velmi elegantním řešením náborových a informativních kampaní je otevření přípravných kurzů pro pěstouny i zájemcům bez podání žádosti. Například nezisková organizace Natama v Praze začleňuje do svých přípravných kurzů i klienty, kteří teprve o podání žádosti uvažují.

Závěrem tedy lze konstatovat, že význam náborové kampaně zcela určitě mají, neboť vzbudí zájem. Pokud se v procesu posuzování poté ukáže, že tito zájemci nejsou vhodní pro účely NRP, případně pokud to lidé sami zjistí, i to je pozitivním výstupem náborových kampaní, který ukazuje, že systém posuzování je dobře propracován.

6.2 Efektivní vedení evidence

Povinnost vést evidenci vyplývá z § 54 a 55 ZSPOD. V těchto paragrafech je vymezeno veškeré vedení evidence a spisové dokumentace jak na obecních úřadech obcí s rozšířenou působností, tak na krajských úřadech (respektive Magistrátu hlavního města Prahy).

Vedení spisové dokumentace, ať už ve státní či nestátní organizaci je nezbytnou součástí sociální práce a je třeba mít na paměti, že spisová dokumentace je nejenom pracovním nástrojem nejen sociálního pracovníka. Je žádoucí, aby sociální pracovník do spisové dokumentace uváděl i své postřehy a poznatky, aby obsahovala vše, co při rozhodování hraje roli. Takto vedený spis má velkou hodnotu nikoli jen pro kontaktního sociálního pracovníka, ale usnadní práci i dalším odborníkům. Podrobně vedený spis je neocenitelnou pomůckou zejména v případech předávání klienta z jednoho pracovníka na druhého, a to v rámci úřadu nebo mimo něj. Ne vždy se v praxi podaří důsledné předání (například příliš rychlý odchod sociálního pracovníka, velký počet spisů na jednoho pracovníka, přestěhování klientů mimo region původního OSPOD atd.), a proto je velmi důležité, aby se nový sociální pracovník o rodině dozvěděl detailní informace.

Nevýhodou takto vedeného spisu jsou zejména následující skutečnosti. Pokud pracovník uvádí do spisové dokumentace své postřehy a poznatky, jedná se (do jisté míry) o velmi subjektivní informace. Sociální pracovník tak může různým způsobem ovlivnit nového sociálního pracovníka, který ke klientovi vstupuje již zatížen a ovlivněn. Změna názoru na klienta je potom těžká. Pokud je ale sociální pracovník skutečný profesionál, načerpá ze spisu informace, které sám vyhodnotí.

Dalším úskalím takto vedené spisové dokumentace je skutečnost, že informace, které sociální pracovník ve spisu uvádí nadstandardně, mohou být použity proti němu, zejména v případech různých stížností. Klienti, kteří nahlíží do spisu, často očekávají strohost a maximální objektivitu. Mnohdy jsou tak zvyklí z jiných spisů (například policejních a soudních). Je nutné si ale uvědomit, že charakter spisové dokumentace v sociální práci je zcela jiný. Předmětem stížnosti se pak často stává slovíčkaření a vytrhávání dílčích sdělení z kontextu. Je na orgánu, který stížnost vyřizuje, aby se věnoval zejména předmětu stížnosti a zároveň aby klienta poučil o charakteru spisové dokumentace OSPOD.

Pokud má spisová dokumentace OSPOD přispívat k efektivnímu provádění sociální práce, není zde strohost na místě. Důležitou součástí sociální práce je kontakt, vztah, chování, vystupování a detail, čemuž odpovídá i spisová dokumentace.

V případech, kdy je vedena spisová dokumentace příliš strohým jazykem, může se sociální pracovník dostat taktéž do potíží. A to přesto, že tento způsob vedení spisové dokumentace zpravidla zvolil právě proto, aby se dalších potíží vyvaroval. Takto vedená spisová dokumentace postrádá nejenom dílčí informace, ale i informace zásadního charakteru. Při předání spisové dokumentace jinému pracovníkovi tak nedojde k předání informací všech, a to zejména těch, které by novému sociálnímu pracovníkovi usnadnily jeho první vstup do rodiny klienta a první kontakt s klientem.

V každém případě se vedení spisové dokumentace řídí směrnicí Ministerstva práce a sociálních věcí, č.j.: 2013/26780-21, ze dne 19. září 2013, o stanovení rozsahu evidence

děti a obsahu spisové dokumentace o dětech vedené orgány sociálně-právní ochrany dětí a o stanovení rozsahu evidence a obsahu spisové dokumentace v oblasti náhradní rodinné péče (dále jen směrnice). Tato směrnice obsahuje i přílohy, které jsou nezbytnou součástí prakticky vedené spisové dokumentace.

Spisová dokumentace musí být v každém případě řádně označena. Je nutné, aby číslo uvedené na spisu souhlasilo s příslušnou rejstříkovou evidencí. Každý list ve spisu musí být označen číslem spisu. I přesto, že si sociální pracovníci spisy označují od počátku, stává se, že jejich OSPOD obdrží například z jiného regionu spis, který je neoznačen a nemá všechny náležitosti. Je poté na novém sociálním pracovníkovi, aby jej dal do pořádku, neboť za něj nyní zodpovídá.

Všechny stránky ve spisové dokumentaci musí být očíslovány a seřazeny chronologicky. Není určeno, zda je aktuální stránka spisu na konci nebo na začátku. Toto je na volbě sociálního pracovníka, záleží na tom, co mu více vyhovuje a jaké na pracovišti panují zvyklosti. Je vhodné, aby byla v rámci úřadu stanovena jednotná pravidla.

Spis je třeba svázat pevně, aby se z něj v žádném případě nemohly dokumenty ztráct. Zejména při kopírování, převážení spisové dokumentace (například jednání soudu) nebo nahlížení klientů do spisu se toto může stát. I z těchto důvodů je nutné dodržovat postup výše uvedený.

Spisová dokumentace by měla být za každých okolností vedena pečlivě. Často se práce sociálního pracovníka posuzuje právě jen podle spisové dokumentaci. Do spisové dokumentace je nutno zaznamenávat veškerý kontakt s klientem, a to i neúspěšný, například pokus o telefonické spojení, kdy se pracovník klientovi nedovolal, nebo záznam ze sociálního šetření, kdy ale klient nebyl zastížen doma. Právě zápis i těchto aktivit, které se mnohdy mohou zdát bezvýznamné, mohou sociálním pracovníkům pomoci. Prokazatelným způsobem je totiž vykázána jejich činnost.

Sociální pracovník by se neměl bát využívat veškerých možností, které mu vedení spisové dokumentace umožňuje. Tedy například i využívání tzv. zvláštní složky spisu, která obsahuje informace zásadního charakteru, které nejsou určeny dalším osobám, a to ani těm, které mají právo nahlížet do spisové dokumentace. V praxi bývá zvláštní složka spisu vložena ve spisové dokumentaci (například speciální obálka nebo desky), a pokud klient nahlíží do spisové dokumentace, zvláštní složka se vyjme. Obvykle obsahuje informace o třetích osobách, například jméno osoby, která upozornila na týrání dítěte.

Na OSPOD se telefonicky obrátila sousedka rodiny (představila se, sdělila i svou konkrétní adresu, včetně čísla bytu), ve které je často slyšet hluk a křik, a to zejména v nočních hodinách. Rodina má několik dětí, ty často pláčou. Sousedka děti potkává, hodnotí je jako milé a přátelské, relativně slušně vychované. Děti jsou vždy špinavé a velmi často nedostatečně oblečené. Sousedka má podezření, že rodiče nechávají děti v bytě bez dozoru dospělé osoby a sami pobývají v některém z restauračních zařízení. Minimálně otec požívá alkohol pravidelně a ve velkém množství. Sousedka žádala OSPOD o pomoc, děti jí je líto, neví, kam se má obrátit a co dělat.

Oznamovatelce bylo sděleno, že OSPOD ve věci podnikne nezbytné kroky a v každém případě informaci prověří. Sousedce velmi záleželo na tom, aby se rodina nedozvěděla, že se obrátila na OSPOD. Obávala se zhoršení sousedských vztahů, které již (zejména díky častému rušení nočního klidu) nebyly dobré. Oznamovatelce bylo sděleno, že jí OSPOD v tomto vyhoví.

Kompletní záznam z telefonického rozhovoru, včetně jména sousedky a její adresy, bude uložen ve zvláštní složce spisu. Ve spise samotném bude buď záznam z telefonického hovoru neúplný – uveden tak, aby obsahoval jen ty údaje, které nepovedou k odhalení identity oznamovatelky, nebo bude na tomto listě pouze odkaz na to, že záznam je uložen ve zvláštní složce spisu.

Pokud bude do spisové dokumentace nahlížet klient (respektive jeho zákonný zástupce) nebo další osoby oprávněné nahlížet do spisové dokumentace, nebudou mít pocit, že před nimi OSPOD něco zatajuje, a to zejména tehdy, pokud před nahlížením do spisové dokumentace byli řádně poučeni o všech okolnostech a dalších skutečnostech, jakou je například vedení zvláštní složky spisu.

Je vyloučené a v praxi nepřipustné, aby OSPOD klientovi odhalil identitu oznamovatelky. Takové jednání je zcela chybné, nezodpovědné a neprofesionální.

Třídní učitelka si všimla, že jedna dívka z její třídy (2. třída) je v poslední době mlčenlivější a zakřiknutější. Někdy bývá unavená a nevyspalá. Nyní se u ní objevily modřiny, a to zejména na zadní straně stehů a na zádech. Učitelka si toho všimla v době, kdy se děti převlékaly na tělocvik. Paní učitelka se snažila s dívkou mluvit mimo kolektiv, ale neobdržela žádné informace. Původ modřin dívka neuměla vysvětlit. Paní učitelka věděla, že matka má relativně krátkou dobu nového přítele, a obávala se, zda změna v dívčině chování nesouvisí právě s touto skutečností.

Paní učitelka předala informace pracovníci OSPOD, neboť se potkaly na případové konferenci v rámci jiné kauzy. Poté, co sociální pracovnice dorazila do své kanceláře, vyhotovila zápis. Na základě tohoto zápisu byla zavedena spisová dokumentace, rodina dosud nebyla v evidenci OSPOD. Sociální pracovnice provedla v rodině šetření, s rodinou se začalo pracovat. Ukázalo se, že přítel matky je velmi konfliktní, na dívku má přísné nároky, neumí jednat s dětmi a nepřiměřeně jí trestá. Do rodiny chodila i nezisková organizace, matka s dcerou navštěvovala psychologa. Rodině bylo doporučeno, aby matka s přítelem podstoupili párovou, případně rodinnou terapii, přítel matky se však odmítl zúčastnit.

Po několika měsících matka taktéž začala odmítat spolupráci s OSPOD i s neziskovou organizací. Domnívala se, že právě toto ohrožuje její vztah s přítelem. Na jeho radu se rozhodla nahlédnout do spisové dokumentace své nezletilé dcery. OSPOD toto umožnil. Poté, co se matka dozvěděla, že původním oznamovatelem byla třídní učitelka, rozhodla se ihned převést dceru do jiné školy, a to přesto, že dcera byla ve škole spokojena. S třídní učitelkou měla ostrou hádku, kdy si na ni stěžovala i ředitelce školy. Matka se domnívá, že tvrzení učitelky byla vykonstruovaná a lživá.

Na některých krajských úřadech se můžeme setkat s tím, že evidence žadatelů vhodných ke zprostředkování náhradní rodinné péče (dále jen „evidence“) je vedena chybně. Spisy nejsou rozčleněny, v evidenci jsou i spisy, které jsou například v procesu posuzování. Tyto spisy do evidence nepatří. V evidenci musí být pouze spisy, které jsou po pravomocném rozhodnutí.

Dalším nedostatkem je neaktuálnost spisové dokumentace, a tím pádem i celé evidence. Toto neplatí jen o spisech na OSPOD (Om a Nom) v relativně běžných kauzách (kuratela pro mládež, rozvodové a rozchodové kauzy, špatná péče, podezření na CAN, domácí násilí aj.), kdy sociální pracovník je s klientem v poměrně častém kontaktu. Aktuálnost je třeba zajistit i u těch spisů, kdy může mít sociální pracovník pocit, že se nejedná o akutní případy a chodit do rodiny není potřeba. Jedná se zejména o spisovou dokumentaci žadatelů o NRP, a to hlavně ve fázi po zařazení do evidence osob vhodných stát se osvojiteli či pěstouny.

Sociální pracovník OSPOD obce s rozšířenou působností (tzv. obce III. typu) je zpravidla zvyklý spolupracovat s klienty, se kterými řeší poměrně velké množství problémů. U zájemců o NRP ale zpravidla shromáždí podklady pro spisovou dokumentaci, které odešle na příslušný krajský úřad, případně Magistrát hlavního města Prahy, a poté pasivně čeká, než budou zájemci zařazeni do evidence (zpravidla několik měsíců až 1,5 roku) a než dojde ze strany krajského úřadu, Magistrátu hlavního města Prahy nebo Úřadu pro mezinárodně právní ochranu dětí ke zprostředkování zvoleného typu náhradní rodinné péče. Tento přístup je však nežádoucí a neprofesionální.

Se žadateli je nutno pracovat, a to i po vydání rozhodnutí o zařazení do evidence. Toto období je pro klienty náročné, protože je pro ně svým způsobem velmi nejisté. Není zřejmé, jak dlouho toto období bude trvat, nicméně s jistotou můžeme tvrdit, že během těchto změn dojde u žadatele (rodina, pár, samožadatel) k poměrně velkému množství změn, které mohou být zdrojem stresu. Pokud žadatelé čekají v evidenci dlouho, mohou se u nich objevit například manželské či partnerské krize. Může u nich také docházet ke změnám faktickým, jako je změna bydliště. S každou touto změnou je ale nutné pracovat, a to zejména pak se změnami takovými, které mají přímý vliv na zprostředkování náhradní rodinné péče.

Je logické, že žadatelé v průběhu čekání o budoucím dítěti přemýšlejí. Zpravidla dochází i ke změnám v jejich očekávání a i tyto změny je nutné zapracovat do spisové dokumentace. Tato zodpovědnost leží primárně na sociálním pracovníkovi OSPOD. Nicméně je na krajském úřadě (případně Magistrátu hlavního města Prahy), aby OSPOD metodicky vedl a dohodl se s nimi nejen na intervalech, ale i formě těchto sdělení. Je povinností krajského úřadu, neboť právě ten evidenci vede, aby dožadoval aktuální informace o klientech. Jen tak může kvalitně zprostředkovávat náhradní rodinnou péči.

Z druhé strany je nutno uvést, že tento postup není v žádném případě pravidlem a jsou OSPOD, na kterých tento pasivní přístup rozhodně nemá místo. Častěji se ale můžeme setkat s tím, že spisy v těchto „čekacích“ obdobích aktualizovány nejsou. Důsledky neaktuálnosti spisové dokumentace nastiňuje následující kazuistika.

Manželé H. podali v roce 2006 žádost o osvojení. Jednalo se o celkem typický manželský pár, který zdárně prošel procesem posuzování a v roce 2007 byl zařazen do evidence osob vhodných stát se osvojiteli. V roce 2008 požádal pár o přerušování řízení do poloviny roku 2009. Od té doby nebyla o žadatelích žádná zpráva.

Na podzim roku 2013 se spisovou dokumentaci začala zabývat nově příchozí sociální pracovnice na krajském úřadě, úseku NRP. Žádala OSPOD o spolupráci, neboť ani jeden z kontaktů na žadatele již nebyl aktivní. Žadatelka na sebe uvedla tehdy služební telefonní číslo, ve firmě bylo sděleno, že tam již několik let nepracuje, neodešla v dobrém, informace o ní zaměstnavatel nemá. Žadatelovo číslo bylo zrušeno. Dopis zaslaný z Krajského úřadu na adresu žadatelů se vrátil nevyzvednutý. Sociální pracovnice OSPOD po dvou měsících zjistila, že žadatelé již nebydlí na původní adrese, nebyly o nich žádné zprávy. V registru mají uvedený stále stejný trvalý pobyt. Žadatelé za celou dobu OSPOD ani krajský úřad nekontaktovali. Sociální pracovnice OSPOD se domnívá, že zapomněli na skutečnost, že si žádost o zprostředkování NRP podali, pravděpodobně mají vlastní děti.

Výše popsaným potíží se dalo předejít intenzivní, pravidelnou a přiměřenou sociální prací. Žadatelé museli být jak sociální pracovníci OSPOD, tak v rámci procesu posuzování (například přípravný kurz) poučeni o své povinnosti informovat o rozhodných skutečnostech majících vliv na zprostředkování NRP. Nicméně tato povinnost není vymahatelná.

Výše popsaná pasivita může mít hned několik příčin. Jednou z nich je bezesporu přetíženost sociálních pracovníků, kteří musí volit své priority. A jejich prioritami se logicky stávají takoví klienti, kde je přítomnost a intervence sociálního pracovníka potřebnější.

Další příčinou je zcela jistě skutečnost, že zákon neupravuje, v jakých intervalech by měl být sociální pracovník v kontaktu s klientem, jako je tomu například při výkonu pěstounské péče nebo ústavní výchovy. V případě NRP je vhodné, aby byl sociální pracovník s každým žadatelem v kontaktu minimálně 1x ročně. A to, ať už se jedná o žadatele v procesu posuzování, žadatele, kteří mají přerušené řízení, nebo žadatele, kteří tzv. čekají. Forma kontaktu může být libovolná, v každém případě by ale vždy měl sociální pracovník OSPOD o tomto kontaktu vyhotovit krátkou zprávu, kterou si založí do svého spisu a zároveň ji postoupí na příslušný krajský úřad nebo Magistrát hlavního města Prahy.

V tomto kontaktu by se měl sociální pracovník zaměřit na změny, které u žadatelů nastaly nebo v blízké době nastanou. Zaměřit se tedy na skutečnost, zda se žadatelé nepřestěhovali (zda například není nutné postoupit spisovou dokumentaci), zda nezměnili zaměstnání, zda neočekávají narození biologického potomka, zda je u nich vše v pořádku (manželství – riziko latentní krize aj.), zda jejich zájem o zprostředkování NRP stále trvá (někdy se žadatelé cítí „staří“ a svou žádost vezmou zpět), zda se nějak změnila jejich představa o přijatém dítěti a zda spolupracují s nějakou organizací (například zda navštěvují kluby budoucích rodičů).

Argument, že iniciativa by v tomto případě měla být na žadatelích samotných, je sice logický, nicméně není důvodný. Žadatelé předpokládají, že podáním žádosti vyjádřili svůj zájem a ten zpravidla trvá.

Manželé K. podali žádost v roce 2011, v témže roce došlo i k zařazení klientů do evidence. V prosinci roku 2013 byla spisová dokumentace zaslána ke zprostředkování na jiný krajský úřad v rámci republiky (tento krajský úřad zasílal po dalších krajích spisovou dokumentaci dítěte, pro které by tito žadatelé mohli být vhodnými náhradními rodiči). „Cizí“ krajský úřad tyto žadatelé skutečně vyhodnotil jako nejvhodnější k danému dítěti. Po kontaktu se žadatelem ale bylo zjištěno, že již mají své roční biologické dítě.

Neaktuálností spisové dokumentace došlo ke zbytečným prodlevám ve zprostředkování náhradní rodinné péče pro další dítě. Na toto je třeba žadatelé také upozorňovat a vhodně je tak motivovat k předávání zásadních informací na OSPOD.

Dílejší příčinou, proč sociální pracovník není v kontaktu s klienty čekajícími na zprostředkování určité formy NRP, je mnohdy i to, že klienti o kontakt se sociálním pracovníkem nemají zájem, obtěžuje je, považují ho za nepotřebný a obávají se ho. S touto příčinou se ale dá velmi dobře pracovat a sociální pracovník, který je znalý svého oboru, dovede vytvořit s klienty nejen kvalitní profesionální vztah, ale zároveň je i motivovat ke spolupráci. Řešením může být i využití spolupráce s pověřenou osobou nebo relevantním poskytovatelem služeb.

Klienti sice v rozhodnutí o zařazení do evidence osob vhodných stát se osvojiteli či pěstouny mají uloženou povinnost hlásit rozhodné změny mající vliv na zprostředkování NRP, a to do 15 dnů, ale tato povinnost je velmi obtížně vymahatelná. Pokud tak klienti neučiní, v podstatě pro ně nejsou stanoveny žádné sankce. Klienti v rozhodnutí tuto svou povinnost často přehlédnou, důležité pro ně je, že jsou zařazeni do evidence, že již „jen“ čekají na vytoužené dítě. Je tedy na sociálních pracovnících, aby klientům tuto povinnost připomínali.

Sociální pracovník tak při aktualizaci spisu může postupovat následujícím způsobem:

Sociální pracovník obce s rozšířenou působností již při prvních jednáních klienty uvědomí o tom, že spolu budou v kontaktu i nadále. Vysvětlí jim, že postoupením spisové dokumentace na krajskou úroveň jeho role v žádném případě nekončí. Ozřejmí jim, že s nimi nebude v kontaktu jenom v průběhu „čekání“, ale zároveň i po přijetí dítěte. Sdělené informace si zapíše do spisu, například formou záznamu ze šetření nebo protokolu z jednání. V ideálním případě toto žadatelé podepíší a kopii taktéž obdrží. Sociální pracovník mimo jiné poučí klienty o tom, že budou-li zařazeni do evidence osob vhodných stát se osvojiteli či pěstouny, mají povinnost sdělit do 15 dnů všechny rozhodné změny mající vliv na zprostředkování náhradní rodinné péče. Je vhodné, aby klientům uvedl i praktické příklady (například rozvod, zhoršení zdravotního stavu, změna adresy, těhotenství), neboť klienti mu tak lépe porozumí.

V době, kdy jsou klienti zařazeni v evidenci osob vhodných stát se osvojiteli či pěstouny, je skutečně nezbytné, aby kontakt s klienty v žádném případě neustal. Je chybné, pokud klienty několik let nikdo nekontaktuje a poté jim je sděleno, že byli vytipováni jako potenciální osvojitelé či pěstouni k určitému dítěti.

Pokud má být sociální práce v těchto případech vykonávána kvalitně, je vhodné být s klienty v kontaktu alespoň jedenkrát ročně. Ideální je samozřejmě kontakt osobní, zejména provedení sociálního šetření. Mnohdy ale postačuje i kontakt telefonický nebo mailový. Sociální pracovník tak zmapuje aktuální situaci, zjistí, zda se u klientů něco nezměnilo, zda je vše v pořádku, zda jsou stále vhodní stát se osvojiteli či pěstouny. Zároveň by měl dát dostatečný prostor pro dotazy klientů. Nezbytné je i poskytnutí aktuálních informací, například pokud došlo k nějakým změnám v legislativě, ale i konkrétní informace o tom, co se právě děje s jejich spisovou dokumentací.

V průběhu rozhovoru je vhodné zaměřit se na aktuální představy o dítěti. Klienti je často v průběhu času různě modifikují. Pokud v jejich představách došlo ke změnám, je nezbytné toto sdělit na krajský úřad, případně Magistrát hlavního města Prahy. Nezbytná je i aktualizace kontaktů (například telefonní čísla).

Pokud klienti disponují dostatečným množstvím informací, jsou klidnější. Mají lepší vztah k sociálnímu pracovníkovi, vnímají, že na vyřízení jejich žádosti někomu záleží, získají dojem, že se ve věci něco činí. Toto je nezbytné pro spokojenost klientů.

Pokud si sociální pracovník s klienty vytvoří dobrý vztah, často může již v počátku odhalit zásadní skutečnosti, jakými jsou například latentní krize v partnerství. Proto je nutné nepodceňovat tento kontakt.

S klienty by ale měl být v kontaktu i krajský úřad, případně Magistrát hlavního města Prahy. Taktéž je dostačující, pokud je iniciován kontakt se žadatelem alespoň 1x za rok, a to ze strany psychologa nebo sociálního pracovníka.

V současné době se objevilo i několik neziskových organizací, které se věnují žadatelům o náhradní rodinnou péči. Většina těchto neziskových organizací je zcela automaticky v kontaktu s klienty i v době po zařazení do evidence. Pracuje s nimi a tato práce se velmi osvědčuje.

Manželé H. podávali žádost o zprostředkování NRP formou osvojení již v pozdějším věku. Vzhledem ke svým náročnějším představám o dítěti byli zařazeni v evidenci téměř šest let. Za tuto dobu je nikdo nekontaktoval ani oni nekontaktovali OSPOD nebo krajský úřad. Psycholožka, která působí na krajském úřadu, uvedla, že toto je v pořádku, neboť

žadatelé jsou „ze svého naturelu pasivnější“, je přesvědčená, že mají stále zájem o dítě a že se na jejich představách o přijatém dítěti nic nezměnilo. Žadatelé byli vytipováni k dítěti (tehdy prostřednictvím poradního sboru – tj. před novelou ZSPOD). Po telefonátu sociální pracovnice z krajského úřadu byli velmi překvapeni, netušili, že jejich žádost „ještě platí“, nicméně byli potěšeni, uvedli, že jejich zájem stále trvá. Byli seznámeni se spisovou dokumentací. Žadatelé již při pohovoru působili výrazně starším dojmem, byli pasivní, v kontaktu s dítětem nepřírození, neobratní.

Po prvním kontaktu v kojeneckém ústavu se kojenecký ústav obrátil na krajský úřad a sdělil, že se mu žadatelé „nelíbí“, zdravotní sestry a další personál se domnívají, že žadatelé vytipováni krajským úřadem nezvládnou péči o takto malé dítě (10 měsíců). Navazování kontaktu prý bylo velmi problematické.

Krajský úřad poučil kojenecký ústav o tom, že musí respektovat rozhodnutí poradního sboru. Vzhledem k tomu, že žadatelé mají stále zájem o získání vytipovaného dítěte, bylo domluveno, že krajský úřad bude se žadateli pracovat. Psycholožka krajského úřadu s žadateli jednala. Ti byli v kojeneckém ústavu nespokojení a nervózní a přijetí ze strany ústavu hodnotili jako chladné a nepřátelské. Z vytipovaného dítěte ale byli nadšení, moc se těší, až budou mít dívku doma, začali již nakupovat věci pro miminko a připravují a zařizují další nutné věci.

Psycholožka nabídla, že se dalšího setkání zúčastní spolu se žadateli. Kojenecký ústav i žadatelé souhlasili. Součástí této návštěvy byla i samostatná procházka žadatelů s kočárkem mimo areál kojeneckého ústavu. Tuto druhou návštěvu hodnotil kojenecký ústav, žadatelé i psycholožka jako zdařilou. Psycholožka dále doprovázela žadatele v navazování kontaktu, po převzetí dítěte do domácího prostředí je i navštívila. Dítě bylo v rodině dobře aklimatizováno. Žadatelka změnila účes, „omládla“. K péči o dítě neměla dětská lékařka ani OSPOD žádné výhrady.

Tento příklad ilustruje to, že kdyby se se žadateli pracovalo i v průběhu „čekání“, situace po vytipování vhodného dítěte mohla být zcela jistě jednodušší.

Žadatelé XY byli zařazeni v evidenci osob vhodných stát se osvojiteli dva roky. Poté, kdy je poradní sbor doporučil (před novelou ZSPOD) a vytipoval jako vhodné osvojitele k tříměsíčnímu chlapečkovi, telefonicky je zkontaktovala sociální pracovnice krajského úřadu. Žadatelka uvedla, že manželé jsou již přes rok rozvedeni. Uvedla, že jí nebylo známo, jak má postupovat. O dítě nyní zájem tedy nemají, je vysoce pravděpodobné, že žadatelka bude mít biologické dítě s novým partnerem. Žadatelka byla poučena o dalším postupu ve věci.

Žadatelé AB byli zařazeni v evidenci osob vhodných stát se osvojiteli tři roky a dva měsíce. Poté, kdy je poradní sbor (před novelou ZSPOD) doporučil a vytipoval jako vhodné osvojitele k šestiměsíčnímu chlapci, telefonicky je zkontaktovala sociální pracovnice krajského úřadu. Žadatelka uvedla, že s manželem mají již dvě vlastní děti (2,5 roku a 3 měsíce) a o přijetí dítěte nemají zájem. Žadatelka byla poučena o dalším postupu.

V různých internetových diskusích je častým tématem skutečnost, co by měla spisová dokumentace žadatelů NRP obsahovat. Mnoho žadatelek se obává, že součástí spisové dokumentace je i posudek zaměstnavatele nebo vyjádření z místa bydliště. Toto bylo běžnou praxí v minulosti, poměrně dlouhodobě se od toho ale ustupuje. Vyjádření zaměstnavatele bylo zpravidla neúčelné a nepřinášelo žádné nové poznatky. Docházelo navíc k tomu, že zaměstnavatel disponoval informacemi, které mohl zneužít například při propouštění. Zaměstnavatel tedy nyní dává pouze potvrzení o příjmech.

6.3 Specializace žadatelů

V poslední době se objevují diskuse o tom, zda je vhodné, aby se žadatelé o zprostředkování NRP, zejména formou pěstounské péče na přechodnou dobu, výrazným způsobem profilovali. Je samozřejmě logické, že žadatelé inklinují k určitému způsobu a průběhu NRP. Velkou roli zde hraje i motivace, tedy z jakého důvodu žádají právě o pěstounskou péči na přechodnou dobu, nikoli o jinou formu NRP. Zprostředkující orgán by tuto profilaci žadatelů zcela jistě měl brát do jisté míry v potaz, ovšem jen tehdy, je-li to možné.

Jako odborníci tedy nemůžeme akceptovat žadatele o pěstounskou péči na přechodnou dobu, kteří z různých pohnutek trvají na přijetí výhradně kojenců do tří měsíců věku a tzv. majoritního etnika. Takové žadatele je nutno obeznámit ještě před zařazením do evidence s tím, že jejich žádosti nemůže být vyhověno, a je nutné je upozornit také na skutečnost, že bude třeba, aby poskytovali služby jakémukoli dítěti, které bude pěstounskou péči potřebovat. Pokud žadatelé avizují, že jiné děti nehodlají přijmout do své péče, nejsou vhodnými pěstouny na přechodnou dobu.

Proti příliš úzké profilaci pěstounů na přechodnou dobu hovoří hned několik skutečností. Hlavní je, že je zde velké množství dětí, pro které je zapotřebí najít pěstounskou rodinu na přechodnou dobu. Poptávka po pěstounské péči na přechodnou dobu je tedy výrazně vyšší než současná nabídka. Umísťování dětí do rodin je také zcela na rozhodnutí státu. Nikdo jiný, tedy ani pěstouni samotní, by do tohoto konkrétního procesu neměl zasahovat.

Pěstouni na přechodnou dobu jsou financováni z veřejných prostředků a jsou velmi specifickými poskytovateli služby. Měli by tedy přijmout nejenom svá práva, ale i povinnosti, tak jako je tomu v běžném zaměstnání. Pěstouni by se navíc neměli projevovat v žádném případě diskriminačně, ať už se to týká odlišného etnika, věku nebo zdravotního stavu dítěte.

Princip pěstounské péče na přechodnou dobu vychází zejména z potřeby dětí vyrůstat v rodině. Budoucí pěstoun tedy nemá právo určovat, jaké dítě bude v rodině vyrůstat a jaké ne. Budoucí pěstoun má velké právo rozhodnout se, zda se pěstounem na přechodnou dobu stane. Zda podstoupí veškeré nezbytnosti a zda poté bude s láskou a trpělivostí vykonávat pěstounskou péči na přechodnou dobu téměř pro jakékoli dítě.

Je nutné si uvědomit, že odborníci, kteří o zprostředkování náhradní rodinné péče rozhodují, vždy zvažují možnosti konkrétní rodiny. Snaží se zabránit jejímu přetížení a využít případné praktické znalosti v konkrétní rodině.

Péče o kojence³² v žádném případě jednoduchá není, zahrnuje noční vstávání a velmi nelehký proces předání dítěte. Na druhé straně je tato péče méně konfliktní, méně náročná a někdy také méně vysilující.

S těmi, kdo pěstounskou péči na přechodnou dobu u nejmenších dětí prosazují, lze zcela jistě souhlasit v tom, že potřeba rodinného prostředí je u kojenců obrovská, ale v současné době nemáme dostatek pěstounských rodin na přechodnou dobu. Přesto by se pěstounské rodiny aktuálně neměly výrazným způsobem profilovat, neměly by předem diskriminovat určitou kategorii dětí. Naopak by měly být natolik profesionální a natolik

³² Zákon nezná termín raná pěstounská péče. Je třeba tedy pracovat s termínem pěstounská péče na přechodnou dobu.

připraveny, že budou schopny přijmout jakékoli dítě, kterému v rámci svého pěstounství poskytnou kvalitní, byť dočasné zázemí.

Podrobnější informace o profilaci pěstounů na přechodnou dobu a o kritériích na pěstouny samotné obsahuje „*Informace ze dne 14. března 2013 o postupech spojených s umístováním dětí do pěstounské péče na přechodnou dobu, po přijetí novely zákona č. 359/1999 Sb.*“³³

6.4 Role neziskového sektoru v rámci vyhledávání žadatelů o náhradní rodinnou péči

Je zřejmé, že role neziskového sektoru v rámci vyhledávání žadatelů o NRP je velmi výrazná. Je to právě neziskový sektor, který se pohybuje v terénu mnohdy daleko víc než OSPOD (myšleno v „klientském“ terénu, nikoli návštěva soudu aj.). Neziskový sektor má prostor pro vyhledávání žadatelů, a pokud tento prostor nemá, může si ho udělat, například formou různých grantových výzev.

Přestože některé OSPOD roli vyhledávání žadatelů o NRP nepodceňují, v praxi se ukazuje hned několik problémů. OSPOD mnohdy nemají kapacity pro vyhledávání, chybí jim personál i zkušenosti. OSPOD jsou často „svázány“ výkonem jiných činností, které se v tu chvíli jeví potřebnější. Tyto činnosti zároveň připadají výhradně OSPOD. Je proto velmi přínosné, pokud se OSPOD ve vyhledávání může spolehnout právě na neziskový sektor, případně s ním aktivně spolupracovat.

Kromě toho se ukazuje, že právě v terénu se noví zájemci o NRP hledají nejlépe. Pasivní vyhledávání zpravidla příliš nefunguje. Praxe nám zároveň ukazuje, že největší „reklamou“ pěstounské péči je pěstounská rodina sama. Budoucí žadatele tedy nejlépe získáme, pokud oni sami mají s pěstounskou péčí nějakou pozitivní zkušenost. Mohli si tak získat informace, vidět na vlastní oči, jak pěstounská péče probíhá a v čem spočívá. Pěstounská péče tak pro ně není už jen prázdným pojmem, ale je souslovím, pod kterým si již něco konkrétního dovedou představit. Pozitivní je i to, pokud vidí v pěstounské rodině i těžkosti. Žadatelé si tak vyhodnotí, zda by obdobné těžkosti zvládli a zda je vůbec zvládat chtějí.

Rodina K. má v pěstounské péči pět dětí. V rodině zároveň žijí tři biologické děti (jedno je pěstounka z předchozího manželství, druhé je pěstouna z předchozího manželství, třetí je jejich společné). Rodina obývá nový rodinný dům na okraji menšího města. Pěstounka pracuje z domova. Všechny děti v rodině vypadaly vždy velmi spokojeně. Pěstounka je mírná, pozitivní, děti motivuje, na každém najde to dobré. O dětech vždy velmi pěkně hovoří, nestěžuje si. Děti chválí i za dílčí úspěchy. Je velmi srdečná a vlídná. V domácnosti vždy panuje příjemná atmosféra.

Pěstoun zaujímá v rodině mužskou roli, dětem se věnuje, učí je například pracím na zahradě. Je vtipný a situaci často odlehčuje. I on děti motivuje. Rodina má dobré přátelské vztahy se všemi sousedy. Oceňují zejména trpělivost sousedů, neboť děti bývají někdy dost hlučné, ale někdy provedou i nějakou „výtržnost“. Sousedé, kteří mají dvě vlastní děti (dcery) a jsou sami v produktivním věku, o pěstounské péči dlouho uvažují.

³³ http://www.mpsv.cz/files/clanky/14851/umistovani_deti_PPPD.pdf

Obávali se ale, zda by zvládli být takto trpěliví a zároveň, zda by se zvládli postarat o další děti. Poté, kdy do pěstounské rodiny „přibylo“ další dítě (tedy již deváté celkem a šesté do PP) se rozhodli, že si podají žádost o pěstounskou péči. Vzhledem k tomu, že se s rodinou K. dlouhodobě přátelí a o procesu zprostředkování NRP několikrát hovořili, jim tento proces není cizí. Vědí, co vše musí podstoupit, kam se obrátit, s kým budou jednat. Uvedli (s nadsázkou), že když se sousedé K. zvládnou postarat o devět dětí, oni o tři také. Vzhledem k tomu, že v rodině K. jsou i děti odlišného etnika, žadatelé nemají žádné diskriminační požadavky. Mají zájem o „klasickou“ pěstounskou péči, nechtějí, aby u nich dítě pobývalo příliš krátkou dobu. Obávají se přílišného navázání vztahu. Tato rodina prošla procesem posuzování, a posléze byla zařazena do evidence osob vhodných stát se pěstouny.

7 PŘÍPRAVY ŽADATELŮ O NÁHRADNÍ RODINNOU PÉČI

Alena Svobodová

Kapitola pojednává o přípravách žadatelů o náhradní rodinnou péči, zabývá se smyslem a cíli příprav, přípravy včetně kompetencí legislativně ukotvuje a zdůrazňuje nutnost provázání příprav s hodnocením žadatelů. Představuje formy, obsah a témata příprav a rozlišuje specifika příprav dle jednotlivých typů účastníků, včetně příprav dětí. Kapitola dále popisuje, jaké výstupy z příprav jsou žádoucí, a závěrem se věnuje tématu hodnocení kvality příprav.

7.1 Smysl a cíle příprav na náhradní rodinnou péči

Cílem náhradní rodinné péče (NRP) je poskytnout pečující, bezpečné a stabilní prostředí pro děti, které nemohou vyrůstat ve vlastní rodině. Cílem příprav na NRP je získání znalostí a dovedností žadatelů a posouzení jejich kompetencí starat se o přijaté dítě. Přípravy zároveň slouží jako prevence před selháním NRP.

Je vůbec potřeba dělat přípravy u žadatelů o NRP, kteří dobře vychovali několik dětí, u žadatelů, kteří celou svou profesní kariéru věnovali dětem, nebo žadatelů, kteří mají mnoho dlouholetých zkušeností s dětmi různého věku a různých potřeb, například ze zájmových kroužků? Je třeba dělat přípravy, když se žadatelé často přípravám brání a říkají: „*Co nás mohou nějací teoretici naučit, když my máme tolik praktických zkušeností? Co nového se vůbec můžeme dovědět?*“

Odpověď je jednoznačná: Ano, příprava na náhradní rodinnou péči je nezbytná. Vlastní rodičovství je jiné než rodičovství náhradní. Ne každý dobrý vlastní rodič je dobrým rodičem náhradním. Děti, které přicházejí do náhradní rodiny, mají část svých potřeb shodných s dětmi vlastními, mají ale i potřeby, které u vlastních dětí není nutné naplňovat nebo je jejich naplňování běžnou součástí výchovy a společného života. Historie dětí, které přicházejí do náhradní rodiny, je plná ztrát, traumat, odloučení, odmítnutí, může být naplněna týráním, zneužíváním, zanedbáváním, tedy zážitky, které se většinou dětí v životě vyhnou. A právě z těchto důvodů je nutné přípravy realizovat tak, aby byli budoucí náhradní rodiče schopni na tyto odlišnosti adekvátně reagovat. A i z dětí, které toho mají tolik za sebou, vychovat sebevědomé a šťastné dospělé.

Přípravy na NRP mají za cíl:

- pomáhat žadatelům porozumět roli náhradních rodičů,
- osvětlit rozdíl mezi rodičovstvím u vlastních dětí a dětí přijatých,
- učit žadatele reflektovat své rodičovské kompetence,
- pomoci budoucím náhradním rodičům porozumět specifickým potřebám přijatých dětí,
- zjistit motivaci žadatelů o NRP,
- odkrýt vztahovou síť žadatelů, poznat jejich historii a způsob navazování a udržování vztahů,
- učit žadatele porozumět tomu, jak důležitá je biologická rodina pro dítě a jak udržovat nebo navazovat kontakty s ní,

- připravit budoucí náhradní rodiče na to, že budou vědomě a aktivně budovat identitu přijatých dětí,
- učit žadatele adekvátně reagovat na případné výchovné obtíže dětí a připravit děti na změny v jejich životě,
- otevřít žadatelům nová témata a pracovat s jejich předsudky.

Kromě výše uvedeného je také nutné zjišťovat kapacitu celé rodiny přijmout další dítě a možný vliv přijetí dítěte na naplňování potřeb dětí, které již v rodině vyrůstají.

Mottem celého procesu náhradní rodinné péče je, že hledáme náhradní rodiče pro dítě, nikoli dítě pro rodiče. V rámci procesu odborného posouzení a příprav to platí dvojnásob.

7.2 Legislativní ukotvení příprav na náhradní rodinnou péči

Příprava a odborné posouzení náhradních rodičů se řídí zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění (dále jen ZSPOD). Za přípravy zájemců o NRP jsou zodpovědné jednotlivé krajské úřady v přenesené působnosti. Tyto buď přímo přípravu realizují, nebo její realizaci pověří jiný subjekt. Takový subjekt musí získat pověření k zajišťování přípravy fyzických osob vhodných stát se osvojiteli nebo pěstouny k přijetí dítěte do rodiny. Krajský úřad je dále povinen zajistit přípravu dětí žijících v rodině osob vhodných stát se osvojiteli nebo pěstouny; příprava dětí se provádí přiměřeně vzhledem k jejich věku, rozumové vyspělosti a v nezbytném rozsahu.

Tato zákonná nařízení blíže specifikuje v § 3 vyhláška č. 473/2012 Sb., o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí (dále jen prováděcí vyhláška k ZSPOD) a k tématu příprav a odborného posouzení existují též dvě metodická doporučení MPSV.³⁴

Další zákonnou normou jsou Standardy kvality sociálně-právní ochrany dětí, jejichž znění je součástí prováděcí vyhlášky k ZSPOD a které blíže specifikuje Manuál implementace standardů kvality sociálně-právní ochrany dětí (dále jen Manuál).³⁵ Přípravy náhradních rodičů upravuje standard č. 9, a to především část 9b, která stanovuje povinnost mít písemně zpracovaná vnitřní pravidla pro realizaci příprav ve všech fázích a jejich vyhodnocení. Manuál udává, že pravidla pro realizaci odborných příprav žadatelů o zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče k přijetí dítěte do rodiny mají především zajistit jednotný přístup těch, kteří přípravy realizují, což je důležitou zárukou společného přístupu, dodržení minimální kvality příprav a jejich výstupu. Pravidla by proto měla podrobně popisovat dílčí etapy příprav, včetně rozšířené přípravné fáze pro žadatele o zařazení do evidence osob, které mohou vykonávat pěstounskou péči na přechodnou dobu, pracovní postupy uplatňované v jednotlivých fázích a způsob vyhodnocování příprav po jejich ukončení. Pravidla musí dále obsahovat časový harmonogram přípravy, podrobný popis vybraných tematických okruhů, jména lektorů a všechny tyto informace musí krajský úřad zveřejnit, aby si zájemci mohli vybrat přípravu, o které si myslí, že jim bude vyhovovat.

Důležitou součástí realizace příprav je dle Manuálu i nastavení systému hodnocení jejich přínosu a získávání zpětné vazby od žadatelů, kteří přípravu absolvovali. Tyto výstupy pak mohou velmi dobře posloužit zejména pro účely zvyšování kvality a efektivity dalších plánovaných příprav.

³⁴ Metodické doporučení MPSV č. 6/2009 k pěstounské péči na přechodnou dobu, dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/7270/Metodicke_doporuceni_MPSV_c-6.pdf, Metodické doporučení MPSV č. 7/2009 k odbornému posuzování žadatelů o zprostředkování náhradní rodinné péče, dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/7271/Metodicke_doporuceni_MPSV_c-7.pdf

³⁵ http://www.mpsv.cz/files/clanky/19081/manual_PO_170914.pdf

Vzhledem k rozšiřující se nabídce různých typů příprav, které splňují nejenom zákonem stanovený rozsah, ale i výše zmíněné nároky na obsah, je doporučena možnost, aby jeden kraj poskytoval „svým“ žadatelům širší nabídku příprav. V takovém případě je vhodné připravit žadatelům stručný informační materiál, který postihne základní rozdíl nabízených příprav, přičemž rozhodnutí o tom, které přípravy si žadatel vybere, je ponecháno na žadateli.

7.3 Provázanost příprav na náhradní rodinnou péči a posuzování žadatelů

V současném systému jsou přípravy žadatelů o NRP ve většině krajů odděleny od odborného posouzení žadatelů. Přípravy i odborné posouzení by však měly být pro žadatele partnerským procesem. Žadatel by neměl být vnímán jako někdo, kdo něco žádá, ale jako někdo, kdo přichází s nabídkou pomoci dítěti, které nemůže vyrůstat ve vlastní rodině.³⁶ V rámci příprav pak zúčastnění společně hledají, zda žadatelé mají dostatek kompetencí starat se o přijaté dítě, případně pro jaký typ péče a jaké dítě jsou vhodné. Dále je nezbytné zjistit, jakou další podporu budou žadatelé při přijetí dítěte potřebovat a jaké jsou jejich vzdělávací potřeby.

Krajský úřad si může vytvořit vlastní model příprav žadatelů o NRP nebo využít některý ze zahraničních systémů dostupných v ČR, které jsou popsány v příloze 8.1. Každý systém by měl být vždy založen na zjišťování kompetencí a předpokladů žadatelů k NRP. Inspirativním vodítkem pro zjišťování předem daných kompetencí je například systém PRIDE, který definuje čtyři úrovně kompetencí (1. povědomí, 2. znalost/porozumění, 3. Porozumění, jak uplatnit znalosti a dovednosti v praxi, 4. získání dovedností). Před zařazením do evidence žadatelů o NRP by měli být potenciální náhradní rodiče kompetentní na prvních dvou úrovních.

Znaky kvalitní přípravy jsou:

- Přípravy a odborné posouzení probíhají jako společný proces.
- Přípravy i odborné posouzení jsou založeny na týmové spolupráci mezi odborníky a žadateli.
- Přípravy i odborné posouzení jsou založeny na hodnocení kompetencí žadatelů stát se náhradními rodiči.
- Přípravy a odborné posuzování jsou vedeny individuální i skupinovou formou.
- Skupinová forma je vedena interaktivně a je z části založena na sebezkušenosti.
- Individuální příprava se zaměřuje i na specifika jednotlivých forem náhradního rodičovství, tj. osvojení, pěstounská péče, pěstounská péče na přechodnou dobu, příbuzenská pěstounská péče, poručenství.
- Přijetí dítěte do rodiny je zvažováno v kontextu celé rodiny.
- Přípravy zahrnují témata uvedená v prováděcí vyhlášce k ZSPOD.
- Účastníci mají k dispozici materiály, které potřebují během přípravy a odborného posouzení a které jim zůstanou i po skončení příprav.
- Účastníci jsou seznámeni s výstupy z přípravy a odborného posuzování a mají možnost se k nim písemně vyjádřit.
- Obsah a forma přípravi systému odborného posuzování jsou pravidelně podrobovány kontrole kvality, případně upravovány na základě výstupů z kontroly.

³⁶ viz také kapitola 3.1

7.4 Obsah a forma příprav na náhradní rodinnou péči

Prováděcí vyhláška k ZSPOD upřesňuje obsah, rozsah a formu odborné přípravy fyzických osob vhodných stát se osvojitelem nebo pěstounem k přijetí dítěte do rodiny a definuje tematické okruhy příprav:

- sebezpoznání fyzických osob vhodných stát se osvojitelem nebo pěstounem, jejich rodinného systému a sociálních kontaktů,
- poznání a naplňování práv a potřeb dítěte v náhradní rodinné péči,
- osvojení si spolupráce s dalšími odborníky,
- komunikace s dítětem a přístup k dítěti s vědomím jeho důstojnosti a lidských hodnot,
- rozvoj schopností a zájmů dítěte,
- uspokojení citových, vývojových, sociálních a vzdělávacích potřeb dítěte a péče o zdraví dítěte,
- styk dítěte v náhradní rodinné péči s rodiči a dalšími osobami blízkými,
- práce s dětmi žijícími v rodině žadatele.

Prováděcí vyhláška k ZSPOD dále specifikuje formy příprav:

I. individuální forma, která spočívá zejména v sebezpoznání fyzických osob vhodných stát se osvojitelem nebo pěstounem v oblasti:

1. motivace k náhradní rodinné péči,
2. fungování rodinného systému,
3. mapování sociálních kontaktů,
4. očekávání od dítěte svěřeného do péče;

II. skupinová forma, která spočívá zejména v osvojení znalostí a dovedností v oblasti:

1. náhradní rodinné péče a související právní úpravy,
2. vývoje a potřeb dítěte včetně specifických potřeb dítěte v náhradní rodinné péči,
3. práv dítěte včetně práv dítěte v náhradní rodinné péči a práva dítěte na udržování a rozvoj rodinných vazeb,
4. podpory dítěte při uplatňování jeho práva vyjádřit svůj názor a účastnit se rozhodování, která se ho týkají,
5. práv a povinností rodičů dítěte,
6. práv a povinností pěstounů.

7.4.1 Témata příprav na náhradní rodinnou péči

Ve všech existujících systémech příprav³⁷ je možné najít témata, která obsah příprav definovaný prováděcí vyhláškou k ZSPOD naplňují. Součástí příprav by tak měla být tato témata:

1. Co obnáší náhradní rodičovství?

Děti, které přicházejí do NRP, mají obvykle své vlastní rodiče, kteří jsou různou měrou

³⁷ Jejich přehled nabízí příloha 7.1.

součástí jejich života. Někdy se hovoří o tzv. sdíleném rodičovství. Děti v NRP mají také svou vlastní historii, kterou je nutno akceptovat. Náhradní rodičovství přináší mnoho změn nejen žadatelům, ale i celému jejich okolí, je emocionálně náročné a obsahuje výzvy spojené s výchovou těchto dětí, budováním jejich identity, kontaktem s jejich biologickými rodinami, vyrovnáváním se se ztrátami, traumaty a nutností na některých těchto tématech spolupracovat s dalšími odborníky.

2. Potřeby dětí, které přicházejí do NRP

Potřeby dětí, které přicházejí do NRP, mohou být stejné jako potřeby jiných dětí, není to ale pravidlem. V přípravě by měla být věnována pozornost v první řadě navázání vztahové vazby, vyrovnání se se ztrátami, traumaty a budování identity. Základní otázkou přípravy je právě to, zda budou konkrétní žadatelé schopni naplňovat potřeby dětí, které přicházejí do náhradní rodiny. Více informací k tématu potřeb dětí v NRP přináší kapitola 1.

3. Vztahová vazba

Navázání hlubokého a blízkého vztahu k dospělé pečující osobě umožňuje dítěti se dobře vyvíjet. Pokud má dítě poruchu vztahové vazby, je jeho vývoj vždy ohrožen. Navázání vztahu dítěte v nové rodině je tedy podmínkou k jeho dalšímu zdravému vývoji. Vztahové vazbě je v českém prostředí zatím věnována malá pozornost, přestože je v NRP tématem stěžejním.

4. Ztráty, traumata

Každé dítě zažije v životě nějaké ztráty. Každé dítě, které přichází do NRP, zažívá zásadní ztrátu nejbližších osob – rodičů, ale i dalších členů rodiny, ztrátu prostředí, zvyků. Téma ztrát a traumata je tak vždy součástí NRP. Náhradní rodiče musí umět pomoci dítěti se vyrovnávat se ztrátami.

5. Kontakt s biologickou rodinou dítěte

Pro děti v NRP je jejich vlastní rodina důležitou součástí života, a to i v případě, že se rodiče k dítěti nechovali dobře. Pokud náhradní rodiče přijmou vlastní rodinu dítěte, může ji přijmout i dítě, a tak přijmout i sebe samo. Je důležité naučit náhradní rodiče škálu možných způsobů kontaktu s biologickou rodinou, a jak tyto kontakty podporovat.

6. Identita dítěte vyrůstajícího v NRP

Identita je jednoduše řečeno odpověď na otázku, kdo jsem, kam patřím, odkud přicházím (Klimeš, 2008). Na tyto otázky si dítě v NRP bude také muset hledat odpověď a náhradní rodiče mají být schopni pomoci dítěti vybudovat jeho zdravou identitu. Při budování zdravé identity, tj. práci se životním příběhem dítěte, musí aktivita vycházet vždy ze strany pečovatелů.

7. Chování dítěte v NRP

Některé děti vyrůstající v náhradní rodině se chovají způsobem, který může být pro náhradní rodiče výzvou. Děti, které zažily ve svém životě týrání, zneužívání, zanedbávání, odloučení, ztráty a další traumata, se cítí jako děti nechtěné, nemilované, bezmocné, zraněné, někdy mají vztek a prožívají i jiné silné emoce. Svoje pocity pak vyjadřují chováním. Je třeba dát náhradním rodičům příležitost poznat škálu výchovných metod tak, aby si poradili i ve výchovně náročných situacích a nikdy nepoužili tělesné tresty. Heslem výchovy v náhradních rodinách je porozumět dítěti, a ne ho trestat. Více informací k tématu chování dítěte v NRP přináší kapitola 9.

8. Bezpečná péče

Cílem NRP je mimo jiné zajistit bezpečné prostředí pro děti. Náhradní rodiče musí znát rizika spojené s péčí o děti, které k nim přicházejí. Náhradní rodiče se mají naučit, jak zajistit bezpečné prostředí pro přijaté i vlastní děti a také pro sebe.

9. Změny v životě dítěte v NRP

Děti umístěné v NRP většinou zažívají více změn než většina dětí z vlastních rodin. Náhradní rodiče musí mít kompetenci pomoci dětem vyrovnat se s těmito změnami. Více informací k tématu nabízí kapitola 10.

10. Týmová spolupráce

Mají-li být náhradní rodiče schopni pomáhat dítěti vyrovnat se se svou historií, ztrátami a traumaty, budovat pevnou vztahovou vazbu a poradit si s výchovou těchto dětí, potřebují na těchto tématech pracovat cíleně, vědomě a spolupracovat s ostatními lidmi, kteří jsou součástí života dítěte. Do poskytování NRP je vždy zapojena celá rodina žadatele, to je první tým, kde je nutno spolupracovat. Dále pak by měl náhradní rodič být členem týmu, který pomáhá dítěti v náhradní rodině, aby vyrostlo ve zdravého a spokojeného dospělého. Součástí tohoto týmu může být i původní rodina dítěte.

Není nezbytné, aby se struktura příprav shodovala s výše zmíněnými tématy. Témata se prolínají a mohou být zařazena v různém pořadí. Zároveň by žádné z těchto témat nemělo být opomenuto, protože díky kvalitní a komplexní přípravě můžeme předcházet vzniku krizových situací v náhradních rodinách.

7.4.2 Formy příprav na náhradní rodinnou péči

Skupinová část přípravy dává možnost žadatelům vyjadřovat své názory k tématům a srovnávat je s názory jiných účastníků a lektorů. Pracuje s dynamikou skupiny a měla by být vedena interaktivní formou, nikoli formou přednášek. Přednášky nedovolují aktivní zapojení žadatelů, čímž znemožňují hodnocení jejich kompetencí. Vhodnými formami skupinové práce jsou diskuse v celé skupině, práce a diskuse v malých skupinách, práce s kazuistikami, sledování filmů s následnou diskusí, hraní rolí, imaginace či sebezkušenostní/zážitková cvičení. Ideální velikost skupiny je mezi 10 a 16 osobami.

Skupinové přípravy je žádoucí spojit s individuálními návštěvami lektorů nebo posuzujícího pracovníka v domácím prostředí žadatelů. Individuální setkání poskytují žadatelům možnost se doptat na témata, jež se před skupinou neodvážili otevřít, a naopak pracovník může znovu otevřít citlivější témata, která se objevila na skupinové přípravě. Slouží nejen ke zjišťování motivace k náhradní rodinné péči, fungování rodinného systému, mapování sociálních kontaktů, jak uvádí prováděcí vyhláška k ZSPOD, ale i k pozorování interakcí mezi členy rodiny a zjišťování, jakým způsobem žadatelé naplňují potřeby stávajících dětí v rodině. V rámci individuálních setkání je možné se věnovat také tématům vztahujícím se ke specifikům konkrétní formy NRP, například neplodnost osvojitelů, selhání žadatele jako rodiče u příbuzenské pěstounské péče, finanční motivace pěstounů atd.

Vhodnost či nevhodnost jakékoli formy příprav je vždy třeba posuzovat ve vztahu k poslání příprav, tj. jak daný tematický blok a jeho forma rozvíjí žadatelovy dovednosti být dobrým náhradním rodičem. Návštěva ústavního zařízení k rozvoji kompetencí v oblasti NRP nevede a těžko si lze představit, jak v takové situaci hodnotit kompetence žadatelů o NRP. Návštěvou zařízení se navíc narušuje soukromí dětí, které v zařízení žijí. Z těchto důvodů nelze považovat návštěvu zařízení za vhodnou součást přípravy.

Forma přednášek také z výše uvedených důvodů není vhodná forma pro přípravu náhradních rodičů. Pokud ovšem lektori během příprav situaci vyhodnotí tak, že by bylo v případě určitého žadatele vhodné, aby absolvoval přednášku na určité téma, případně se dál vzdělával v určité oblasti nebo navštívil ústavní zařízení, lze takový specifický požadavek řešit individuálně. V kontextu dříve uvedeného se jeví nejvhodnějším na tuto potřebu upozornit v závěrečné zprávě z příprav a navrhnout krajskému úřadu, aby žadatelé takové vzdělání zprostředkoval, s určením, zda je, či není dle lektorů podmínkou uzavření podkladů pro rozhodnutí či je lze absolvovat později, například po přijetí dítěte do rodiny.

7.4.3 Rozsah a časová forma příprav na náhradní rodinnou péči

Časový rozsah přípravy pro osvojení nebo pěstounskou péči činí dle ZSPOD § 11 nejméně 48 hodin a u žadatelů o pěstounskou péči na přechodnou dobu nejméně 72 hodin. Je třeba zdůraznit, že se jedná o minimální rámec, který je možno navýšit dle uvážení krajského úřadu.

Časová forma příprav může být různá. Přípravy mohou probíhat pravidelně vždy jednou týdně ve stejnou dobu nebo se může jednat spíše o intenzivní víkendová setkání. Výhodami varianty pravidelného setkávání po stejných časových úsecích je, že žadatelé mají dostatek času na přemýšlení o tématech, která jsou na skupinových sezeních probírána. Dále mají dostatek času na studium materiálů, které buď na přípravách dostávají, nebo jim jsou doporučeny k samostudiu. Výhodou varianty intenzivního setkávání je koncentrace zážitků, sebezkušenosti a znalostí do krátkého a intenzivního časového rámce.

7.5 Role a kompetence v systému příprav na náhradní rodinnou péči

7.5.1 Krajský úřad

Jak již bylo dříve uvedeno, krajský úřad je zodpovědný za přípravu budoucích náhradních rodičů. Ve většině krajů realizuje přípravy náhradních rodičů příspěvková organizace kraje, v několika případech pak nezisková organizace (Institut projektového řízení, 2013). Role krajského úřadu však při přípravách a odborném posuzování zůstává klíčová. Během procesu rozhoduje o tom, koho zařadí, případně nezařadí do přípravy, popřípadě jaký další proces musí žadatelé absolvovat. Z toho vyplývá také hlavní odpovědnost za kvalitu celého procesu, a tím i za to, aby budoucí náhradní rodiče získali kompetence pro poskytování kvalitní péče dětem, které přijdou do jejich rodiny.

7.5.2 OSPOD

Pracoviště orgánu sociálně-právní ochrany dětí (dále jen OSPOD) na úrovni obce s rozšířenou působností (ORP) se procesu posouzení a zařazení aktivně neúčastní, nadále je ale tím, na koho se žadatel obrací, například když neví, proč ještě nebyl zařazen do příprav nebo potřebuje jakoukoli další podporu. V rámci své působnosti se OSPOD ORP do procesu podpory náhradní rodiny opět zapojuje po přijetí dítěte.

7.5.3 Lektori

Lektor příprav je zodpovědný za průběh a kvalitu přípravy, včetně hodnocení kompetencí žadatelů o NRP. V případě, že lektor realizuje i individuální přípravu, je také zodpovědný za komunikaci se všemi členy domácnosti žadatele, včetně zhodnocení kapacity

a připravenosti rodinného systému. Lektor vždy vypracovává závěrečnou zprávu, která slouží jako podklad pro rozhodování krajského úřadu.

Skupinové přípravy by měla vést dvojice lektorů, přičemž každý z lektorů by měl krajskému úřadu prokázat svoji odbornou způsobilost k vedení příprav. Ideální je, pokud lektorskou dvojici tvoří žena a muž, ale není to nezbytné. Přínosem pro kvalitní přípravy je, když je jeden z lektorů odborníkem v oblasti NRP a druhý je člověkem, který má sám přímou zkušenost s NRP, tedy ji poskytuje nebo jí prošel. Odborníkem může být sociální pracovník, psycholog, speciální pedagog, pedagog nebo terapeut, který se NRP zabývá. Člověk, který má zkušenosti s NRP, může být stávající nebo bývalý pěstoun, stávající adoptivní rodič nebo adoptivní rodič, který má již dospělé děti, nebo dospělý, který jako dítě sám vyrostl v NRP jakéhokoli typu.

Otázka požadované odbornosti se úzce váže k tomu, zda v budoucnu budou různé typy příprav podléhat systému akreditace. Ty by pak krajům usnadnily možnost výběru, resp. poskytly záruku kvality obsahu kurzu i kvality školitelů.

Individuální přípravy mohou vést stejní lektori jako skupinové přípravy nebo je může provádět sociální pracovník či psycholog, který úzce spolupracuje s lektory.

Lektori by měli mít k dispozici pravidelnou supervizi.

7.6 Specifika příprav na náhradní rodinnou péči dle účastníků

7.6.1 Přípravy pěstounů a osvojitelů – společně, nebo odděleně?

Polovina krajů v ČR realizuje přípravy pěstounů a osvojitelů odděleně, druhá polovina připravuje obě skupiny společně (Institut projektového řízení, 2013). Z českých a některých zahraničních zkušeností vyplývá, že forma společné přípravy osvojitelů, pěstounů a pěstounů na přechodnou dobu je přínosná pro všechny zúčastněné.

Je třeba zdůraznit, že děti, které přicházejí do NRP, bez ohledu na její právní formu, mají podobné potřeby. V závislosti na typu NRP, resp. očekávané délce pobytu dítěte v náhradní rodině, se pak může lišit způsob, jímž náhradní rodina tyto specifické potřeby naplňuje. Témata příprav popsána výše jsou tedy relevantní pro přípravu všech náhradních rodičů. Stejně tak není vyloučeno, že žadatelé, kteří se připravují na pěstounskou péči na přechodnou dobu, se jednou rozhodnou pro pěstounskou péči bez časového omezení, popř. se pěstouni rozhodnou pro osvojení dítěte.

Obě skupiny také vzájemně poznají své motivace. Například pěstouni na přechodnou dobu oceňují, že poznali osvojitelé rodiny a že vědí, komu budou dítě předávat, pokud se dítě nebude vracet do vlastní rodiny. Osvojitelé oceňují, že poznali pěstouny na přechodnou dobu, protože od nich mohou „přebírat“ dítě. Zkušenost osobního setkání, seznámení se s tím, kdo o dítě pečuje před nimi či po nich, účastníci příprav velmi oceňují. Všichni žadatelé mohou realističtěji posoudit svoje kompetence a možnosti a během procesu se též rozhodnout pro jinou formu NRP. Společné přípravy jsou proto nejenom obohacením ve vztahu ke vzájemnému poznání, ale hrají svou roli i v základní přípravě na možnosti změny typu náhradní péče.

7.6.2 Přípravy na pěstounskou péči na přechodnou dobu (PPPD)

Přípravy pěstounů na přechodnou dobu se odlišují od příprav ostatních žadatelů počtem hodin, mají o 24 hodin vyšší dotaci, a dále také specifickými tématy a kompetencemi, které

musí žadatelé prokázat. Pro tuto formu náhradní péče je charakteristické časté střídání dětí, o které pěstouni pečují, a vyšší intenzita kontaktu a spolupráce s biologickými rodinami dětí v souvislosti s jejich očekávaným návratem do původní rodiny. Předpokladem je, že se žadatelé umí dobře vyrovnávat se ztrátami, umí komunikovat a porozumět biologické rodině dítěte, mají znalosti, jak dobře zvládnout přechod dítěte do jiné péče a jak vyhodnocovat potřeby dítěte. Prováděcí vyhláška k ZSPOD stanovuje, že obsahem příprav na PPPD jsou dovednosti žadatelů potřebné pro spolupráci s rodinou dítěte, proces předání dítěte a obsah a forma pravidelného vyhodnocování situace dítěte.

7.6.3 Přípravy dětí

V současné situaci v ČR není popsána praxe v oblasti příprav dětí, které vyrůstají v rodině, jež žádá o NRP. Z praxe víme, že jsou organizace, které děti připravují, ale není jednotný rozsah ani obsah a forma těchto příprav.

Jediným materiálem, který uceleně a koncepčně popisuje přípravu dětí rodičů žádajících o NRP, je Metodika přípravy k pěstounství³⁸ (Černá & Svoboda, 2011). Následující část kapitoly využívá jako zdroj informací především tuto publikaci.

Příprava dětí a mladých lidí ideálně probíhá paralelně s přípravou dospělých zájemců o pěstounství, rodina tak může vzájemně sdílet své zkušenosti a být v podobném procesu. Zároveň je v této fázi dětem k dispozici i lektor příprav nebo hodnotící pracovník v rámci návštěv v jejich domácnosti a může s nimi některé nedořešené otázky individuálně konzultovat.

Příprava dětí může probíhat jak individuálně, tak skupinově. Individuálně by měla probíhat v rámci návštěv doma. Při seznamování se s rodinou je dobré rozhodnout, zda děti připravovat pouze individuálně, nebo oběma formami najednou. Toto rozhodnutí je společným rozhodnutím posuzujícího pracovníka/lektora příprav a náhradních rodičů dítěte, ve složitějších případech může být přizván psycholog. Individuální příprava samotná, bez skupinové přípravy, je vhodná například u dětí, které přišly do rodiny a stále se ještě srovnávají se svým životním příběhem, nebo u dětí, které jsou velmi plaché atd., v těchto případech by mohla skupinová příprava dítě spíše poškodit než připravit.

Skupinová příprava dětí se doporučuje v minimálním rozsahu čtyř hodin, osm hodin by mělo být dostatečných. Vzhledem k obecně stanovené míře rozumové vyspělosti i schopnosti práce ve skupině u dětí se považuje za vhodné, aby se skupinové přípravy účastnily děti starší čtyř let. Skupiny je třeba dobře rozdělit dle věku, například na děti mladšího a staršího školního věku, zároveň je vhodné rozdělit děti biologické a děti vyrůstající v náhradní péči. Velikost skupin je nejméně čtyři, nejvíce deset dětí. Lektorem skupinové přípravy by měla být tatáž osoba jako u skupinových příprav rodičů nebo hodnotící pracovník, ideálně někdo, koho už dítě zná. Druhým lektorem by měl být mladý dospělý, který sám prošel NRP.

Cílem skupinových příprav je umožnit setkání dětí, které čeká podobná životní situace a budoucnost, tj. do jejich rodiny přibude nový člen. Dalším cílem je pomoci dětem a mladým lidem zorientovat se v celém procesu náhradní rodinné péče, podpořit je ve vyjadřování jejich potřeb a práv, zprostředkovat jim bližší informace o tom, jaké děti obvykle do pěstounské péče přicházejí, jaké mají potíže a co všechno budou potřebovat od pěstounů, ale i jejich dětí. Dále je potřebné pracovat s dalšími tématy, jako jsou dělení se o pozornost s nově

³⁸ http://www.amalthea.pardubice.cz/projekty/ostatni/nrp_systemova_zmena/vystupy/0101-metodika-priprav/010101-metodika-pripravy-k-pestounstvi.pdf

příchozími dětmi, důvěrnost informací, změny po příchodu dítěte atd.

Příprava na NRP by měla dětem pomoci si uvědomit následující:

- Pěstounská péče nebo osvojení dítěte změní běžný chod naší domácnosti.
- Příchod dětí do rodiny a jejich život u nás může v nás všech vyvolat velmi silné emoce – kladné i záporné.
- Pro zajištění bezpečí všech členů domácnosti budeme muset některé věci dělat jinak.
- Budu se mít na koho obrátit, když budu potřebovat.
- Je důležité, jak se v souvislosti s pěstounskou péčí nebo osvojením cítím já samo a k mému názoru je opravdu přihlíženo.
- Jsem součástí pěstounské péče a můžu hrát pro příchozí dítě velmi důležitou roli.

Při vyhodnocování individuálních potřeb dítěte je třeba se zaměřit také na:

- míru informovanosti dítěte a jeho zapojení do rozhodování v rámci rodiny,
- schopnost dítěte vyjádřit své pocity, myšlenky, potřeby,
- postavení dítěte v rámci rodiny – kde se dítě vidí, jak o sobě mluví,
- přístup dítěte k rozhodnutí rodičů stát se pěstouny či adoptivními rodiči,
- ukotvenost dítěte v rodině, kvalitu vztahu k rodičům,
- míru schopnosti dítěte se adaptovat na nové situace,
- míru empatie u dítěte.

7.6.4 Přípravy příbuzných nebo blízkých osob dětí

Stávající právní úprava dle § 20, odst. 3 ZSPOD určuje, že se zprostředkování osvojení neprovádí v případě,

1. že rodiče dali souhlas k osvojení dítěte předem s určením pro určitou osobu jako osvojitele,
2. podal-li návrh na osvojení manžel rodiče dítěte, pozůstalý manžel po rodiči nebo osvojiteli dítěte,
nebo
3. podal-li návrh na osvojení příbuzný dítěte nebo jiná osoba blízká dítěti, u které není vyloučeno osvojení dítěte.

Zprostředkování pěstounské péče se neprovádí, podala-li návrh na svěření dítěte do pěstounské péče fyzická osoba dítěti příbuzná nebo fyzická osoba blízká dítěti nebo jeho rodině.

Nejčastěji se jedná o tzv. příbuzenskou péči, případně o svěření do péče jiné fyzické osoby, kdy soud může rozhodovat přímo na návrh osoby, která o dítě žádá. Zjišťování, zda jsou žadatelé vhodní pro NRP, se provádí u soudu a v rámci sociálního šetření příslušného OSPOD dítěte. Krajský úřad v těchto případech neprovádí přípravy těchto žadatelů.

I přesto se jedná o situaci, na kterou se vztahuje sociálně-právní ochrana dětí a v rámci zkvalitnění celého systému NRP a v rámci prevence selhávání NRP je třeba tuto praxi změnit. Je nutné vyhodnotit, zda má blízká osoba předpoklady se o dítě dobře postarat. Skutečnost, že je někdo příbuzným dítěte, není kvalifikací pro to být dobrým náhradním rodičem. I tyto děti mají za sebou ztrátu blízkých osob, většina zažila odmítnutí a musí zde být pečující osoba, která jim pomůže tato témata zpracovat.

Po uzavření dohody o výkonu pěstounské péče je žádoucí, aby mezi první témata k povinnému vzdělávání pěstounů – blízkých osob – byla zařazena témata, která se objevují v přípravách žadatelů (více viz kapitola 11.2.4 a 13.4.4).

7.6.5 Přípravy druhožadatelů

V případě přípravy tzv. „druhožadatelů“ platí, že pokud žadateli byla zprostředkována náhradní péče a žadatel v dané chvíli o další dítě nežádá, je vyřazen z evidence žadatelů a o této skutečnosti jej krajský úřad vyrozumí. Naopak pokud v evidenci setrvává, má se obecně za to, že proces posouzení byl ukončen. V případě, kdy krajský úřad shledá další přípravu žadatele v evidenci jako žádoucí, je třeba přistoupit individuálně jak k obsahu přípravy, tak k její formě. Pokud jde o žadatele, kteří absolvovali přípravu před delší dobou, je možné jim nabídnout, aby prošli znovu celou přípravou, především pak v případě, je-li příprava koncipována převážně zážitkově. Další možností je pouze rozšíření vzdělávacího plánu náhradních rodičů, pokud ho mají (týká se jen pěstounů) o další témata, která by zvyšovala jejich kompetenci.

Pokud jsou „druhožadatelé“ hodnoceni doprovázející organizací a OSPOD jako vysoce kompetentní náhradní rodiče, je možné jejich přípravu zaměřit na rozvíjení tzv. terapeutického rodičovství.³⁹

Vždy je třeba zhodnotit, jak dobrou kompetenci žadatelé mají ohledně naplňování potřeb stávajících dětí, když žádají o další děti. Je nutné zvážit kapacitu celého stávajícího rodinného systému a dopad přijetí dalšího dítěte do rodiny na naplňování potřeb dětí, které již v rodině vyrůstají.

7.7 Materiály pro účastníky

Účastníci příprav potřebují, aby během příprav dostávali ucelené materiály, které by mohli používat během příprav, a pak i během výchovy přijatých dětí. Je důležité, aby krajské úřady daly podnět ke vzniku takovýchto materiálů pro účastníky příprav. Tyto materiály by měly obsahovat vysvětlení všech důležitých témat týkajících se NRP, práva dětí, práva a povinnosti náhradních rodičů a práva a povinnosti biologických rodičů.

7.8 Místo příprav na náhradní rodinnou péči

Místo příprav by mělo být dobře dostupné pro všechny žadatele. Mělo by mít možnost uspořádat židle do kruhu, což je žádoucí vzhledem k doporučeným zážitkovým aktivitám, které by měly převládat. Další požadavky na místo příprav jsou stejné jako na seminář pro tuto velikost skupiny – toalety, možnost větrat, občerstvení atd.

7.9 Výstupy z příprav na náhradní rodinnou péči

Závěrem příprav by mělo být rozhodnutí, zda lektori, případně lektori a sociální pracovník, který vede individuální přípravy, doporučují žadatele jako osobu vhodnou stát se náhradním rodičem.

Závěrečnou zprávu z přípravy by měli zpracovávat lektori, kteří se zájemci prošli celým procesem přípravy, případně lektori přípravy a posuzující sociální pracovník. Z toho důvodu nelze oddělovat vzdělávací část od posuzovací.

³⁹ Terapeutické rodičovství je termín používaný k popsání typu vysoce strukturovaného a pečujícího rodičovství, které je potřebné pro traumatizované děti, aby se cítily v bezpečí a uvolnily se natolik, aby se začaly léčit a navazovat vazby.

Závěrečné zprávy musí hodnotit kompetence žadatele ve vztahu k náhradní rodinné péči a obsahovat náležitosti požadované zákonem, tj. charakteristiku osobnosti, psychický stav, motivaci, která vedla k podání žádosti o osvojení dítěte nebo k jeho svěřeni do pěstounské péče a etnické, náboženské a kulturní prostředí žadatele. Veškerá tvrzení v závěrečné zprávě musí být podložena důkazy, které se musí vztahovat ke konkrétním kompetencím žadatelů a případně dalším požadovaným oblastem a musí uvádět zdroj. Pro účely závěrečné zprávy je možno hovořit o silných stránkách a potřebách žadatelů (to, v čem se ještě žadatelé potřebují zlepšit).

To znamená, že musí být vždy uvedeno, kde, kdy nebo z jakého úkolu se lektor/posuzující osoba o uvedené silné stránce nebo potřebě dozvěděli. Zdrojem informací mohou být jakékoli interakce mezi posuzující osobou a zájemci, informace z domácích individuálních konzultací, společných setkání nebo písemných materiálů, které zájemci v průběhu přípravy vypracovali. Každé tvrzení by mělo vycházet z něčeho, co bylo zjištěno, tedy napsáno nebo řečeno.

Před sepsáním zprávy by si měli lektor/posuzující osoba projít veškeré materiály a poznámky, které shromáždili v průběhu přípravy k danému zájemci, a spojit je s předem definovanými kompetencemi a oblastmi, které u náhradních rodičů posuzujeme. Toto shrnutí by nikdy neměla provádět jedna osoba, aby se předešlo zkreslení výstupů subjektivním přístupem lektora k zájemcům, ale měli by ho dělat společně oba lektoři, resp. oba lektoři a posuzující osoba.

Je důležité si též uvědomit, že je nutné být k zájemcům otevřený a sdělit jim i nepříjemná zjištění a ta také pečlivě zaznamenat do závěrečné zprávy. Není etické dát souhlas se zařazením rodiny, které nemáme v úmyslu svěřit do péče dítě, nebo odmítnout zájemce bez specifikování důvodů, které vedly k jeho odmítnutí. Důležité je také posouzení, pro jaký typ NRP a jaké dítě by byli zájemci vhodnými náhradními rodiči, což by také mělo být součástí závěrečné zprávy.

Závěrečná zpráva by měla být probrána s rodinou zájemce na poslední domácí konzultaci. Obzvláště v případě jejich nedoporučení je nutné dát rodině dostatek času na diskusi a projít společně všechny body závěrečné zprávy, tedy nezapomínat i na silné stránky a dobré kompetence rodičů. V každém případě by měli být zájemci oceněni za spolupráci při přípravě.

Vyjádření žadatelů k samotné zprávě je nezbytnou součástí procesu. Pro doplnění svého vyjádření by měli mít zájemci dostatek času, klidu a soukromí. Jejich vyjádření nemůže být dále jakkoli upravováno nebo doplňováno.

Příklad vyplněné závěrečné zprávy z příprav přináší příloha 7.2.

7.10 Návaznost příprav žadatelů a vzdělávání náhradních rodičů

Potřeby žadatelů, které jsou v závěrečné zprávě kvalitně popsány, by měly sloužit jako podklad pro další osobnostní rozvoj a vzdělávání náhradních rodičů. U osvojitelských rodin je pouze na jejich rozhodnutí, zda využijí možnosti se dále rozvíjet v zájmu jejich dítěte. Je možné, aby OSPOD během soudního řízení o osvojení dal soudu podnět, aby stanovil nad osvojením dohled, a to například tím, že stanoví témata vzdělání, která mají osvojitelé absolvovat.

Subjekt, se kterým schválení pěstouni podepíší dohodu o výkonu pěstounské péče, by měl na základně informací ze zprávy sestavit ve spolupráci s pěstouny plán dalšího

rozvoje pěstounů a podle něj vybírat i vhodná témata dalšího vzdělávání. Potřeby dítěte ani rodičovské schopnosti a dovednosti a kompetence dospělých nejsou ničím statickým, ale naopak se postupně se vyvíjejí v reakci na potřeby dítěte, dále ovlivňují i širší rodinu a prostředí a zároveň jsou širší rodinou a prostředím samy ovlivňovány.

7.11 Hodnocení kvality příprav na náhradní rodinnou péči

Kvalitu příprav na NRP je nutné dlouhodobě sledovat. Mělo by docházet ke sběru dat, jejich analýze a evaluaci, která by měla vyústit v návrhy změn v přípravách a jejich zavedení do praxe.

K tomu, aby mohl krajský úřad vyhodnotit kvalitu příprav, které nabízí, je třeba mít:

- Osobu, která kvalitu příprav na NRP kontroluje

Krajský úřad by měl mít zaměstnance – koordinátora, který bude zodpovědný za celý proces evaluace kvality příprav na NPR. Jeho rolí je koordinace sběru dat, včetně způsobu sběru, analýza těchto dat, jejich evaluace a navrhování změn a pomoc při jejich zavedení do praxe. Na jednotlivé části nebo na celek je možné si najmout i externí organizaci.

- Kritéria, podle kterých kvalitu příprav sleduje

Kritéria mohou být různá, bude vždy záležet na aktuální situaci v celé ČR, ale především v daném regionu. Kritéria budou vždy kvalitativní i kvantitativní. Může se jednat například o:

- statistické údaje ohledně počtu účastníků, počtu osob, které byly doporučeny/nedoporučeny, počtu dětí umístěných v rodinách, počtu odvolání protirozhodnutí KÚ, počtu osob, které v odvolání uspěly (včetně kvalitativního zhodnocení důvodů),
 - časový horizont umístění,
 - stabilitu umístění – jak dlouho je dítě v rodině, jak je umístění stabilní,
 - kvalitu zajištění přechodu dětí do jiné péče,
 - témata z příprav, která připadala náhradním rodičům užitečná po přijetí dítěte,
 - témata z příprav, která si náhradní rodiče pamatují (zkoumáno po různých časových úsecích),
 - hodnocení doprovázející organizace připravenost náhradních rodičů v jednotlivých oblastech,
 - zpětnou vazbu účastníků příprav, jak přípravy hodnotí.
- Proces monitoringu kvality příprav na NRP

Krajský úřad by měl mít jasně stanoven proces evaluace kvality příprav. V jakém časovém úseku, jakým způsobem a kdo provede sběr dat, analýzu dat a jejich evaluaci. Kdo a jakým způsobem provede změnu v přípravách a zavede tuto změnu do praxe.

- Zdroje monitoringu kvality příprav na NRP

Zdroji pro zjišťování kvality příprav mohou být zpětnovazebné dotazníky od účastníků příprav, lektorů, doprovázejících organizací či pracovníků OSPOD v různých časových úsecích po skončení příprav, rozhovory s účastníky příprav po delších časových odstupech od absolvování příprav, rozhovory s klíčovými pracovníky doprovázejících organizací, statistické údaje z oblasti příprav.

Změnu příprav lze provést též ad hoc, pokud dojde k selhání náhradní rodinné péče. Zjistíme-li, že jednou z příčin tohoto selhání byla nedostatečná příprava na NRP, je nutné reagovat změnou příprav právě v té části, která se neosvědčila.

7.12 Shrnutí

Přípravy NRP jsou důležitou a nezbytnou součástí procesu náhradní rodinné péče.

Cílem příprav na NRP je získání znalostí a dovedností žadatelů a posouzení jejich kompetencí starat se o přijaté dítě. Přípravy zároveň slouží jako prevence před selháním NRP. Přípravy a odborné posouzení probíhají jako společný proces, na kterém se podílí žadatelé a odborníci v partnerské spolupráci, důležité je posuzovat kompetence žadatelů ve vztahu k NRP.

Nezbytnou součástí příprav jsou i přípravy dětí, které již v rodině žijí, a posouzení kapacity celého rodinného systému přijmout další dítě.

Kvalitu příprav na NRP je nutné dlouhodobě sledovat. Mělo by docházet ke sběru dat, jejich analýze a evaluaci, která by měla vyústit v návrhy změn v přípravách a jejich zavedení do praxe.

7.13 Literatura

- Černá, R., & Svoboda, D. (2011). Metodika přípravy k pěstounství. Chrudim: Amalthea.
- Institut projektového řízení. (2013). Analýza náhradní rodinné péče. Závěrečná zpráva. Praha: MPSV.
- Klimeš, J. (2008). Budování identity dítěte. Praha: Rozum a cit.

Příloha 7.1

Závěrečná zpráva z přípravy na náhradní rodinnou péči

Žadatelé: Jana Nováková a Petr Novák

Děti: Adam – 13 let, David – 15 let

Lektoři: Adéla Žitná, Jan Kocourek

Historie žadatelů:

Rodiče paní Jany žijí v manželství už přes 40 let. V dětství žila s rodiči na malém městě. Paní Jana má mladšího bratra, se kterým je v častém kontaktu. Volají si několikrát do měsíce, navštěvují se na rodinných oslavách. O prázdninách si vzájemně hlídají děti. Paní Jana uvádí, že měla velmi silný vztah ke své babičce (z matčiny strany), která ji hlídala jako malou, když matka chodila do zaměstnání. Mluvila o tom, že plánují se širší rodinou společně setkat. Rodiče paní Jany ji podporovali v jejích zájmech, matka ji vozila na taneční kroužek. Paní Jana vzpomíná na to, jak rodiče večer seděli v pokoji, četli si a poslouchali rádio. Paní Jana uvádí, že v její rodině se nepoužívali tělesné tresty. Pokud se děti provinily, dostávali „domácí vězení“ nebo úkoly navíc. O trestu rozhodovali rodiče společně. Ona se k němu nemohla vyjadřovat. Svoje dětství považuje za šťastné.

Rodiče pana Petra se rozvedli, když mu bylo 12 let. Čtyři roky se se svým otcem neviděl. Z vlastní iniciativy pak otce vyhledal a poté se začali pravidelně vídat. V současné době bydlí otec pana Petra ve stejném domě jako žadatelé a byl přítomen na jedné domácí konzultaci. Rozhodnutí syna podporuje, ale vyjádřil obavy z biologických rodičů přijatého dítěte. Matka pana Petra zemřela před 5 lety. Před smrtí se o ni pan Petr staral, byla nemocná. Upravili jeden pokoj v bytě, kde byla v době, kdy nemohla bydlet sama. Petr hodnotí svoje dětství jako víceméně dobré, vlastně až během příprav si uvědomil, že mu v období dospívání chyběl táta.

Rodina a její fungování:

Novákovi jsou manželé 17 let. Paní Jana cítí ve svém muži oporu. Říká, že ji vždy podporoval v jejích zájmech. Pan Petr oceňuje schopnost své ženy vytvářet příjemné teplo domova. Svoje manželství hodnotí jako spokojené, někdy se hádají, ale vždy se dokážou poměrně rychle usmířit, jedná se většinou o malichernosti.

Rodina je zvyklá trávit čas hodně pospolu, většinou jsou všichni v prostorném obývacím pokoji a věnují se buď společným činnostem, nebo každý svému programu. Během návštěv v rodině bylo možno pozorovat, že komunikace mezi jednotlivými členy rodiny je otevřená a je z ní patrná vzájemná úcta a zájem. Rodiče se snaží od dětství o partnerský přístup ke svým dětem, zároveň jsou patrné jasné hranice, které vycházejí z blízkých vztahů – vzájemně se snaží vyjít si vstříc. Pravidla týkající se chodu domácnosti jsou spíše nevyřčená, většinou se každý se snaží, aby i ostatním bylo v rodině dobře. Rodina je členem Českobratrské církve evangelické, kam pravidelně dochází.

Motivace žadatelů k přijetí dítěte:

Paní Jana mluvila o tom, že cítí, že jí synové už tolik nepotřebují, a ona má pocit, že má ještě dost sil o někoho pečovat. Také se těší na holčičku, která by jí pomohla vyrovnat poměr mezi muži a ženami v rodině. Pan Petr řekl, že se těší na společné hry a na to, jak bude přijaté dítě učit novým věcem. Nechtějí dítě do osvojení, protože už mají vlastní děti a „nechtějí dítěti brát jeho rodinu“.

Uvědomují si, že se mají dobře, a proto chtějí něco ze svého rodinného života zprostředkovat dítěti, které v dané chvíli se svou rodinou být nemůže. Chtějí dítěti nabídnout zapojení do jejich rodinného života, ukázat mu pestrý životní styl, určitý vzor rodinného života, poskytnout mu péči, porozumění a svůj čas.

Finanční stránka pěstounství je pro žadatele důležitá v přiměřené míře, chtějí dítě dobře zabezpečit a dopřát mu dostatek příležitostí se rozvíjet. Oba jsou zaměstnaní a mají dostatečné příjmy.

Porozumění náhradnímu rodičovství:

Žadatelé si na začátku mysleli, že vlastní a náhradní rodičovství je velmi podobné. Během příprav se jejich názor změnil a oni jsou schopni vyjmenovat rozdíly mezi těmito rodičovstvími. Uvědomili si, že děti přicházejí do NRP se svojí historií, kterou je třeba přijmout. Uvědomili si, že identitu u svých dětí vůbec nereflektovali a rozumí tomu, že s dítětem přijatým s ní budou muset vědomě pracovat. Jana i Petr pochopili, že náhradní rodinná péče bude mít dopad i na jejich širší rodinu.

Schopnost naplňovat potřeby dětí v NRP:

Jana i Petr jsou schopni naplňovat potřeby svých dětí. Při návštěvách bylo možno vidět, že jejich děti jsou spokojené a jsou schopné přiměřeně svému věku komunikovat s cizími dospělými osobami - lektory. Rodiče tráví s dětmi co nejvíce času, děti jsou schopny popsat jejich společné aktivity, včetně jejich četnosti. Rodiče svoje děti podporují v různých volnočasových aktivitách, straší syn hraje hokej, otec ho vozí každý víkend na zápasy. Mladší syn chodí do skauta, na fotbal a na plavání. Rodiče během návštěvy v domácnosti uvedli, že chtějí, aby děti měly pestré zájmy, ale volbu kroužků nechají na dětech.

Oba žadatelé jsou schopni popsat potřeby dětí v NRP a znají jejich specifické potřeby. Oba jsou schopni popsat dopad přijetí dítěte do rodiny na naplňování potřeb vlastních dětí.

Pan Petr je při popisování svého dětství zpočátku opatrnější, sám reflektuje, že potřebuje získat důvěru, než mluví s někým o takto osobních tématech. Přiměřeně chrání své soukromí a soukromí osob ze své rodiny. Postupně je ale ochoten diskutovat i o citlivých tématech, uvědomuje si důležitost otevřenosti ve vztahu k přijatému dítěti. Uvědomují si, že dítě, které se ocitne v situaci, kdy musí odejít z vlastní rodiny ať již z jakéhokoli důvodu, může být velmi vystrašené, nedůvěřivé.

Manželé mají vyčleněný pokoj pro přijaté dítě, neboť vnímají, že dítě bude potřebovat svůj vlastní prostor. V průběhu příprav paní Jana hovořila o pěstounské péči s řadou lidí, přečetla několik zapůjčených knih věnovaných tomuto tématu a navštívila setkání pěstounů v místní neziskové organizaci.

Schopnost navazovat a udržovat vztahy:

Sociální a podpůrná síť obou žadatelů je velká a je i ověřená životními situacemi (např. pomoc při nemoci paní Jany). Největší oporu v případě pěstounství mají žadatelé navzájem sami v sobě a v kamarádovi Karlovi a jeho rodině. Mohou se spolehnout ale i na pomoc dědečka – Petrova tatínka – a rodičů Jany.

Ze vztahové mapy jsou zřejmé početné vztahy obou manželů s přáteli. Mají společné rodinné přátele i každý své vlastní. Oba mají dlouhodobé vztahy s přáteli z dob studií, paní Jana se přátelí se spolužačkou ze ZŠ. Pan Petr se pravidelně jednou měsíčně schází s kolegy ze zaměstnání na společný sport – volejbal. S přáteli a jejich rodinami jezdí na společné zimní dovolené na hory. V jejich domě občas přespávají kamarádi jejich dětí, stejně jako jejich děti přespávají u kamarádů. Starší syn je aktivní ve skautském oddíle a pomáhá s vedením malých dětí. Členové rodiny a přátelé se účastnili panelového

setkání a aktivně se zajímali o diskutovaná témata. Pan Petr je aktivní v místním sdružení dobrovolných hasičů, kde vede oddíl dětí. Paní Jana je členka rady rodičů a přátel školy ve škole mladšího syna.

Pan Petr si sám zpracoval strom života pro svou rodinu i rodinu manželky. Z genogramu vyplývá, že obě rodiny jsou rozvětvené a pan Petr zůstává v kontaktu i se svými vzdálenějšími příbuznými. Paní Jana se se širší rodinou po smrti babičky vídá spíše málo, což vnímá jako chybu.

Pan Petr má sestru, se kterou se nestýká. Podle jeho slov se pohádali kvůli dědictví po matce. V průběhu přípravy nám ukázal dopis, který sestře napsal. Dopis byl napsán s pochopením a se snahou o navázání kontaktu.

V rodině jsou navázány úzké vztahy mezi dětmi a rodiči. Během návštěv bylo možno pozorovat spontánní projevy náklonnosti mezi sebou – poplácávání po ramenu, hlazení, držení za ruku.

Adam a David oba nakreslili svoje ekomapy, z nichž vyplývá, že obě děti mají dostatečné množství vztahů vzhledem ke svému věku. Obě děti uvádí, že si bez svých rodičů nedovedou představit život. David zároveň říká, že ho rodiče někdy pěkně štvou. Sourozenci spolu vychází dobře, ale jsou rádi, že mají každý svůj pokoj, myslí si, že kdyby ho neměli, bylo by mezi nimi více hádek. Rádi spolu „paří“ na počítači.

Schopnost pomoci dítěti zpracovat ztráty, včetně zpracování vlastních ztrát:

Paní Jana uvádí jako největší ztrátu smrt babičky, která o ni pečovala, když byla malá. Dosud jí hodně chybí. V některých situacích si přeje, aby ji babička mohla vidět. Snaží se, aby její děti měli podobně silný vztah se svými prarodiči. Proto je hodně navštěvují. Jana je schopna vyjmenovat i další svoje životní ztráty, umí popsat, jak se se ztrátami vyrovnává, co jí v tom pomáhá.

Pro pana Petra byla největší ztráta rozvod rodičů. Při skupinové práci v rámci příprav si zpětně uvědomil, jak prožíval jednotlivé fáze procesu ztráty a jak to ovlivňovalo jeho vnímání světa kolem něj. Také si uvědomil, jak moc mu otec chyběl během dospívání. Dosud není vyrovnaný se ztrátou vztahu se sestrou. Po sezení na téma ztráty se rozhodl sestru kontaktovat.

Oba žadatele byli schopni uvést ztráty, které prožily jejich děti, a také popsali, jak jim oni jako rodiče pomáhali se se ztrátami vyrovnávat. Oba žadatelé citlivě diskutovali o tom, jaké ztráty mohou prožívat děti, které přicházejí do NRP.

Kontakt s vlastní rodinou dítěte:

Žadatelé rozumí tomu, jak důležitou roli v životě dítěte hraje jeho vlastní rodina.

V individuálních rozhovorech pan Petr na vlastním životě dokládal, jak je pro dítě v každém věku důležitý kontakt s rodiči a rodinou. Otevřeně mluvil o strachu, že ztratí vztah a kontakt se svojí sestrou.

V rámci diskusí nad filmy a práce s kazuistikami žadatelé prokázali, že vědí, jak navázat kontakt s rodiči dítěte. V rámci domácích úkolů zpracovali dopis pro rodiče dítěte, které by mohlo v jejich rodině být. V dopise byli vstřícní kontaktu, zajímali se o širší rodinu dítěte. V diskusí při skupinovém sezení opakovaně paní Jana hájila rodiče dětí před negativními názory jiných účastníků.

Budování identity dítěte:

Cestu, jak rozvíjet kulturní dědictví dítěte vnímají zejména v tom, dobře mu naslouchat a zajímat se o jeho názory a prožívání. Zdroj informací o životě dítěte vidí také ve spolupráci s jeho příbuznými. Pan Petr sám přišel s nápadem vytvořit v budoucnosti s přijatým dítětem stejný strom života, jako má jejich rodina.

Dítěti umožní vyznávat takové přesvědčení, které pro něj je přirozené, nemají ambice vést ho k víře, kterou vyznávají. Pokud například nebude ochotné účastnit se s nimi pravidelných návštěv kostela, budou se střídat v tom, kdo se mu bude v té době věnovat. Mají zkušenosti i s tím, že své zvyky uzpůsobí tomu, kdo je u nich na návštěvě tak, aby se návštěva nedostala do rozpaků.

Oba se těší, že budou dítěti pomáhat tvořit jeho Knihu života, připadá jim to jako kreativní činnost.

Výchovné předpoklady:

Pan Petr a paní Jana si myslí, že jejich děti jsou dobře vychované. Během přípravy mluvili o tom, že by takovou přípravou měli procházet všichni rodiče a že i oni sami by některé věci ve výchově nyní dělali jinak. Jsou schopni uvádět svoje chyby ve výchově.

Žadatelé při výchově vlastních dětí řešili specifické vývojové potřeby, zejména ve vztahu ke škole – syn má astma a měl velké absence. V případě různých názorů na výchovu společně diskutují a hledají řešení. Děti vědí, co od nich rodiče očekávají, nezdá se, že by proti tomu revoltovaly, zároveň se nebojí říci svůj názor, i když třeba zrovna neodpovídá tomu, co považují rodiče za správné. Problémům se rodiče vždy snažili spíše předcházet. Jako nejlepší prevenci proti tomu, aby dítě porušilo nějak výrazně pravidla, vidí paní Jana to, že se dítěti věnuje a je s ním – upozorní ho tedy včas, co a jak je potřeba udělat. V případě, že došlo u dětí k tomu, že měly nějaký problém, oceňovali rodiče vždy upřímnost a snahu situaci řešit. Když byl starší syn malý, používali rodiče při výchově také systém odměn a sankcí v podobě přidělování puntíků – paní Jana si vyzkoušela, že to v určitém věku může fungovat, zejména u dětí, které jsou více soutěživé. Zároveň vnímá tento výchovný postup jako poměrně náročný pro dospělého a ne ideální pro vývoj charakteru dítěte. Upřednostňuje spíše to, aby dítě pochopilo správnost očekávaného chování a aby s ním dospělí co nejvíce byl a pomohl mu zvnitřnit určité návyky.

Při přípravě na pěstounství projevovali zájemci kreativitu při přemýšlení o příčinách problematického chování dítěte, dokázali najít porozumění pro to, jak chování vzniká a co jím dítě vyjadřuje. Jsou tvořiví při vymýšlení možných reakcí, které jsou v takových případech vhodné.

Pan Petr vede mladé hasiče, kde podle jeho slov často pracují s dětmi, které mají problémy s chováním nebo jsou živější.

Oba žadatelé by ještě potřebovali rozšířit výchovné prostředky, které podporují zodpovědnost dítěte.

Připravenost na změny v rodině:

Rodina žije poměrně klidným životem bez větších změn. Pan Petr při individuální konzultaci mluvil o tom, že je dost konzervativní. Od konce studií pracuje ve stejném zaměstnání. Paní Jana se po ukončení mateřské dovolené nevrátila do bývalého zaměstnání, ale využila možnosti a změnila dokonce obor (dříve prodávala letenky v cestovní kanceláři, nyní pracuje jako učitelka v soukromé mateřské školce). Rodina se před dvěma roky přestěhovala z městského bytu do domu na venkově. Změnu podle svých slov zvládli dobře. Děti nemusely měnit školu, raději dojíždí do města. V místě nového bydliště si všichni členové rodiny navázali nějaké vztahy. Pan Petr nejvíc díky hasičům. Děti mají

nové přátele, se kterými se vídají ve volném čase, ale udržely si i předchozí přátelství. Kamarádi za nimi jezdí na víkendy nebo oni k nim.

Rodina rozumí tomu, že se bude muset přizpůsobit i dítěti, i když spíše očekává, že se dítě bude přizpůsobovat jim.

Schopnost zajistit dítěti bezpečnou péči:

Manželé i starší syn mluvili o zkušenosti s šikanou na základní škole. Rodiče situaci řešili s třídní učitelkou a následně i s ředitelem školy. Nejednalo se o šikanu jejich dítěte, ale rodiče byli v tomto případě velmi aktivní, měli strach, aby se nestalo také něco jejich dítěti.

Žadatelé rozumí tomu, že dítě potřebuje ke svému životu pocit bezpečí, že skupinové práce nad kazuistikou je zřejmé, že tématu rozumějí a vědí, jak dítěti bezpečné prostředí zajistit. Pokud bude dítě mladšího věku, chtějí dát zábranu na schody a také přikrýt bazének.

Schopnost týmové spolupráce:

Oba žadatelé jsou ve svém zaměstnání členy profesionálních týmů. Uvědomují si důležitost týmové práce pro zajištění kvality a efektivitu jejich práce. Pan Petr mluvil o tom, že je zvědavý na případové konference a těší se na zapojení do nich. Paní Jana mluvila o tom, že je ráda za možnost doprovázení vzhledem k tomu, jak náročná je péče o dítě v NRP. V rámci skupiny byli vždy aktivní, účastnili se všech aktivit ve velké skupině i v malých skupinách. Pan Petr rád vtipkuje, a tak odlehčuje napětí a nervozitu z neznámé situace. Pan Petr má tendenci přebírat aktivitu za ostatní a nedává jim dost prostoru a času na rozmyšlenou.

Přípravenost dětí v rodině na přijetí dítěte do NRP:

Obě děti prošly individuální přípravou. Oba synové jsou od rodičů velmi dobře informovaní o tom, co je to PP. Při domácí konzultaci se zajímali o to, z jakých rodin děti přicházejí. Mladší syn nám ukázal, jaké hračky plánuje přijatému dítěti půjčovat a které si uloží do bezpečí. Starší syn mluvil o tom, že má kamaráda, který je adoptovaný. Oba kluci byli při domácí konzultaci otevření a přirozeně komunikovali. Ochotně nám ukázali svůj pokoj. V pokoji měli fotografie z rodinných akcí i sportovních aktivit. Oba chápou, že to na začátku může být s novým dítětem těžké, protože zažil „blbé“ věci. Doufají ale, že to nebude příliš dlouho. Adam se na nové dítě těší, chtěl by, aby to bylo děvče. Z pracovních listů vyplývá, že oba synové jsou schopni vyjadřovat emoce, také svoje potřeby. Mají dostatečnou sebedůvěru, to vyplývalo také z jejich chování.

Rozhodnutí lektorů: Doporučujeme zařadit žadatele do evidence jako vhodné žadatele o pěstounskou péči pro dítě do 8 let.

Témata, okruhy, jejichž rozvoj je třeba ještě podporovat:

- Je třeba monitorovat naplňování potřeb obou biologických dětí žadatelů po přijetí dítěte do NRP.
- Podpora vztahů v rodině – podpora při navázání vztahu pana Petra se svou sestrou.
- Podpořit žadatelé, aby v rámci svého vzdělávání absolvovali kurs Budování identity dítěte – kniha života.
- Oba žadatelé by ještě potřebovali rozšířit výchovné prostředky, které podporují zodpovědnost dítěte.
- Žadatelé budou potřebovat podporu v procesu vzájemné adaptace s dítětem a podporu ve větším porozumění, že změny v životě musí udělat obě strany.
- Podpora vnímavosti a respektu k ostatním lidem u pana Petra vzhledem k potřebné týmové práci.

Vyjádření žadatelů ke zprávě: Nemáme ke zprávě žádné připomínky.

V.....dne.....

Lektoři příprav:

Žadatelé:

8 PRÁCE S ŽADATELEM V PRŮBĚHU ZPROSTŘEDKOVÁNÍ

Jana Navrátilová

Cílem kapitoly je nastínit možné pracovní postupy pracovníků sociálně-právní ochrany dětí krajských úřadů, kteří se podílejí na zajištění zprostředkování náhradní rodinné péče, a to ve všech jeho fázích společně s dalšími odbornými pracovníky, zejména společně s náhradními rodiči a při stálé reflexi toho, v jehož zájmu se zprostředkování provádí, tedy dítěte a jeho potřeb. V jednotlivých částech kapitoly se budeme věnovat zařazení žadatelů do evidence, výběru vhodného žadatele pro dítě, kterému je třeba zprostředkovat náhradní rodinnou péči, prvnímu pohovoru a prvnímu setkání žadatelů s dítětem, vzájemnému setkávání a způsobu vyhodnocování zprostředkování, tedy svěřením dítěte do péče budoucích osvojitelů nebo pěstounů. V závěru kapitoly si přiblížíme sledování průběhu péče budoucích osvojitelů nebo pěstounů před vydáním soudního rozhodnutí.

Každé fázi zprostředkování je věnován samostatný oddíl. V každém oddílu jsou uvedena legislativní vymezení práce odborných pracovníků krajských úřadů, popis běžné praxe a možné jiné postupy (zejména ty, které by mohly být realizovány při dostatečném personálním obsazení těchto pracovišť). Dále uvádíme kazuistiky, které mohou upozornit na nedostatky stávajícího systému a vyvolat diskusi k potřebě legislativních nebo metodických změn ve zprostředkování zejména směrem ke sjednocení praxe.

V době, kdy dochází k zásadním změnám ve výkonu sociálně-právní ochrany dětí (včetně procesů náhradní rodinné péče), i s ohledem na rozdílnou situaci jednotlivých krajů, je třeba zdůraznit, že následující příspěvek vychází z dobré praxe Libereckého kraje a nastíněné postupy se proto nemusí shodovat s praxí jiných krajských úřadů. Praktické postupy, které v Libereckém kraji (LK) uplatňuje Krajský úřad (KÚ), ale samozřejmě může uplatnit kterýkoli jiný subjekt, který se do dané fáze zprostředkování na žádost Krajského úřadu zapojuje. Doufáme proto, že tato kapitola přispěje k diskusi o sjednocení praxe a zavedení podrobnějších standardů ve zprostředkování náhradní rodinné péče krajskými úřady, včetně standardů personálních.⁴⁰

8.1 Fáze odborného posouzení a zařazení žadatelů do evidence

8.1.1 Legislativní rámec

Postupy pro podání žádosti o zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se osvojiteli nebo pěstouny, odborné posouzení žadatelů a zařazení do evidence jsou upraveny v § 19a až § 27a zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění (dále jen ZSPOD). Žadatelé mohou být jen fyzické osoby starší 18 let, které mají obvyklé bydliště v České republice nebo splňují podmínky pobytu na území ČR podle zvláštního právního předpisu upravujícího pobyt cizinců na území ČR po dobu nejméně 365 dnů. Žádost fyzické osoby podávají u obecního úřadu obce s rozšířenou působností (dále jen ORP) příslušného podle místa jejich trvalého bydliště. Přijetí žádosti a další postup je

⁴⁰ Kritérium 4b standardů kvality sociálně-právní ochrany dětí (personální zabezpečení výkonu SPOD) upravené vyhláškou č. 473/2012 Sb., o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí se nehodnotí u pracovníků na úseku SPOD krajských úřadů.

upraven v § 21 ZSPOD a obecně se řídí správním řádem, jedná se tedy o správní řízení, kdy řízení o zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se osvojiteli, pěstouny nebo pěstouny na přechodnou dobu je zahájeno podáním žádosti a je ukončeno pravomocným rozhodnutím krajského úřadu (dále jen KÚ). Proti rozhodnutí KÚ je možné podat odvolání, které se podává u toho KÚ, který rozhodnutí vydal. Odvolacím správním orgánem je Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, kterému je odvolání spolu se spisovou dokumentací žadatelů s vyjádřením KÚ postoupeno k dalšímu řízení.

Orgán SPOD ORP zajišťuje k žádosti žadatelů zákonem určené doklady, které jsou jednak předkládány žadateli a jednak jsou opatřovány přímo tímto orgánem. Veškeré doklady se stávají součástí spisové dokumentace žadatelů, kteří mají v průběhu celého řízení i po jeho ukončení v souladu se správním řádem právo do dokumentace nahlížet a pořizovat si kopie jednotlivých listin. Podáním žádosti také žadatel poskytuje souhlas orgánu SPOD se zjišťováním dalších údajů potřebných pro zprostředkování, zejména o tom, zda žadatel svým způsobem života bude pro dítě zajišťovat vhodné výchovné prostředí; k tomu, aby kdykoli zjišťoval, zda nedošlo ke změně rozhodných skutečností a vyjadřuje souhlas s účastí na přípravě fyzických osob k přijetí dítěte do rodiny. Pokud má žadatel svěřeno dítě do pěstounské péče (dále jen PP) nebo je poručníkem, musí dokumentace vždy obsahovat vyjádření toho, s kým žadatel uzavřel dohodu o výkonu PP. K žádosti se vyjadřuje rovněž orgán SPOD ORP.

Po doručení žádosti a dokumentace KÚ je zahájeno odborné posouzení. Odborné posouzení dle § 27 ZSPOD zahrnuje posouzení charakteristiky osobnosti, psychický stav žadatele, posouzení jeho zdravotního stavu, zhodnocení přípravy k přijetí dítěte do rodiny, motivace žádosti o přijetí dítěte, vyjádření dětí žadatele k přijetí dítěte, jsou-li takového vyjádření schopny s ohledem na svůj věk a rozumovou vyspělost; posouzení schopnosti dětí žijících v domácnosti žadatele dítě přijmout do rodiny; zjištění bezúhonnosti žadatele a dalších osob žijících v jeho domácnosti; u pěstounů na přechodnou dobu posouzení schopnosti pečovat o děti vyžadující speciální péči a schopnost spolupráce s rodiči těchto dětí.

Zákon také výslovně stanoví, že zprostředkování osvojení a pěstounské péče na území ČR zajišťují pouze krajské úřady, a vymezuje případy, ve kterých se zprostředkování neprovádí. Skutečnost, že krajské úřady neprovádějí odborné posouzení fyzických osob příbuzných nebo blízkých dítěti, není laické veřejnosti příliš známa.⁴¹ Je otázkou, zda a do jaké míry by mělo být odborné posouzení rozšířeno i na tyto osoby. Nový občanský zákoník⁴² v § 954 o svěřením dítěte do péče jiné osoby říká jen tolik, že pečující osoba musí skýtat záruky řádné péče, mít bydliště na území ČR a souhlasit se svěřením dítěte do osobní péče. Ujala-li se osobní péče o dítě osoba příbuzná nebo dítěti blízká, dá jí soud přednost před jinou osobou, ledaže to není v souladu se zájmy dítěte. Ani zde tedy zákon nepočítá s tím, že by pečující osoby z okruhu příbuzných nebo blízkých osob dítěti měly být vždy podrobovány odbornému posuzování nebo jeho části (zejména přípravě k přijetí dítěte do rodiny) a ověření záruk řádné péče soudy často provádí formou vyžádání zprávy orgánu SPOD ORP příslušného dle místa trvalého bydliště dítěte.⁴³

⁴¹ V rámci úvodních rozhovorů a přípravy k přijetí dítěte do rodiny v Libereckém kraji o tom s žadateli o PP hovoříme a zjišťujeme, že s tímto faktem jsou seznámeni prakticky jen žadatelé, kteří již mají v pěstounské péči svěřeno dítě z jejich rodiny, například prarodiče.

⁴² Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, účinnost ode dne 1. 1. 2014

⁴³ Například ve Skotsku se přípravě podrobují i osoby dítěti blízké, které žádají o svěřením dítěte do péče.

8.1.2 Spolupráce s OSPOD obecních úřadů obcí s rozšířenou působností při zpracování dokumentace žadatelů postupované na krajský úřad

Jsou to sociální pracovníci OSPOD ORP, kteří se na úřední půdě poprvé setkávají se zájemci o přijetí dítěte do rodiny. Odbornost těchto pracovníků a jejich připravenost podat žadatelům správné informace je proto klíčová. Již v této fázi je totiž nezbytné, aby potenciálním zájemcům o náhradní rodinnou péči (dále jen NRP) vysvětlili nejenom proces zařazení do evidence a podali základní informace o formách NRP, ale zejména o dětech, které potřebují náhradní rodinu.

Sociální pracovníci provádí ohlášená šetření v místě jejich bydliště. Krajský úřad má možnost v rámci metodického vedení OSPOD ORP ovlivňovat způsob a obsah komunikace těchto sociálních pracovníků se zájemci, obsah zpráv OSPOD ORP o žadatelích zasílaných krajskému úřadu a vyjádření se k jejich zařazení do evidence a tím tak ovlivnit podklady pro pozdější vytipování vhodných žadatelů ke konkrétnímu dítěti a snížení rizik neúspěšného zprostředkování. V rámci metodické činnosti KÚ je možné předávat metodická doporučení k jednotnosti postupů na pravidelných poradách s pracovníky specializovanými na NRP, doplnit povinnou dokumentaci písemnými vzory tiskopisů pro žadatele nebo doporučeními ke struktuře zpráv zasílaných krajskému úřadu. Pracovníkům OSPOD ORP Libereckého kraje jsou zajišťována pravidelně intervizní setkání.

Ze spisové dokumentace KÚ čerpá podstatné informace o žadatelích, proto je její úroveň velmi důležitá. To, co se pracovníci krajských úřadů mohou dozvědět z dotazníků pro žadatele a zprávy sociálního pracovníka, může ovlivnit proces odborného posouzení (například rozsah a zaměření psychologického šetření, přípravy k přijetí dítěte do rodiny, počtu pohovorů s žadatelem, vyžádání dalších doplňujících zpráv). V rámci metodického vedení jsme poskytli sociálním pracovníkům podkladový materiál k obsahu zpráv a k tomu, co je pro další odborné posouzení z našeho pohledu podstatné sledovat.⁴⁴ Ačkoli to zákon doslovně neuvádí, požádali jsme například o sdělení, zda žadatelé jsou, či nejsou kuřáci. Tato skutečnost může být důležitá například při rozhodování o vytipování vhodných žadatelů k dítěti, které trpí astmatem nebo jiným onemocněním, při kterém by kuřácké rodinné prostředí mohlo nepříznivě ovlivnit jeho zdravotní stav.

„Povinnou“ spisovou dokumentaci jsme rozšířili i o krátký dotazník, týkající se představ žadatelů o dítěti, které by chtěli do rodiny přijmout. Jeho obsah se liší podle typu péče, o kterou se jedná.⁴⁵ Dotazník nevypovídá ani tak o tom, jaké dítě po zařazení žadatelé skutečně přijmou, jako spíše reflektuje, s jakým očekáváním a představou o svých možnostech žadatelé na počátku řízení přicházejí (před přípravou k přijetí dítěte do rodiny a před poskytnutím podrobných informací o dětech žijících mimo svou původní rodinu).

Tento dotazník využíváme v rámci pohovorů s žadatelem například ke zjištění úrovně jejich porozumění situaci dětí, které se do NRP dostávají, ke zjištění případné tolerance žadatelů k jiným dětem než dle jejich představy. Ověřujeme si také vzájemné pochopení obsahových významů pro žadatele – například pod pojmem „dobrý zdravotní stav“ si může jeden žadatel představovat vše, co neomezuje dítě v samostatném pohybu, a pro jiného jen situaci, kdy zdravotní stav dítěte je bez jakéhokoli lékařského nálezu. Žadatele také vyplňování dotazníků může přivést k zamyšlení nad některými alternativami, například úvaze nad přijetím dítěte se zdravotním omezením. Žadatelé je ale třeba jednoznačně

⁴⁴ Viz příloha 8.1.

⁴⁵ Vzory těchto formulářů předávaných žadatelům OSPOD ORP Libereckého kraje jsou v příloze 8.2 až 8.4.

vysvětlit účel dotazníku tak, aby nedošlo k nedorozumění a tento nebyl považován za „požadavky“, jimž má zprostředkující subjekt vyhovět.

Otázkou je proto, i kdy žadateli takové otázky položit: Je-li tomu před přípravou, lze s případnými předsudky či nereálnými požadavky dále pracovat. Pokud dotazník vyplní až po přípravě, lze uvedené skutečnosti zvážit v kontextu celého posouzení, částečně může posloužit i jako zpětná vazba kvality příprav žadatelů.

Obsah a odborná úroveň jednotlivých zpráv úřadů se může výrazně lišit. V rámci zprostředkování se setkáváme se zprávami OSPOD ORP nejenom z našeho, ale i z jiných krajů. Zprávy mohou být od velmi formálních a stručných až po obsáhlé a vypravěčské s použitím mnoha výrazně emocionálních a hodnotících výrazů. Zprávy s mnoha expresivními výrazy mohou vzbuzovat u žadatelů i odborných pracovníků obavu o zachování profesionality pracovníků a neovlivnění jejich hodnocení například momentální náladou žadatele, pracovníka nebo objektivitou informací z okolí.

Jako vhodné pro další využití se jeví, aby zprávy obsahovaly jak anamnestická data, tak i zachycení atmosféry, ve které probíhala veškerá jednání s žadateli. Při úvodních setkáních s žadateli lze autenticky zaznamenat prvotní vyjádření a motivace, se kterými žadatelé přicházejí. V pozdějších jednáních se již mohou žadatelé vědomě či nevědomě přizpůsobovat očekáváním ze strany posuzujících odborníků. I z tohoto důvodu se v rámci metodické činnosti s pracovníky OSPOD ORP o obsahu zpráv snažíme vést opakovaně diskusi včetně vysvětlování, z jakého důvodu a k jakému účelu konkrétní informace slouží (například vazba na psychologické nebo zdravotní posouzení žadatelů).

Řada pracovníků vyjadřuje nejistotu v situacích, kdy žadatelé vzbuzují pochybnosti o předpokladech stát se náhradním rodičem, avšak získané informace není v danou chvíli možné spolehlivě potvrdit ani vyvrátit (například neoficiální sdělení zaměstnavatele o podezření na požívání alkoholu žadatelem). Pokud tato sdělení nejsou sociálním pracovníkem do zprávy zaznamenána, nelze téma na úvodním jednání s žadateli na krajském úřadu otevřít. I z tohoto důvodu považujeme průběžné diskuse se sociálními pracovníky OSPOD ORP o žadatelích jako vhodný nástroj ke sjednocení praxe v rámci kraje nebo republiky. Za účelem jednotné praxe by mohlo být částečným řešením doplnění zpráv sociálních pracovníků stanovením počtu bodů na škále hodnotící schopnosti a potenciál žadatelů. Škála s přesnými kritérii by také zajistila objektivizaci zjištění sociálních pracovníků.

8.1.3 Průběh a vyhodnocení odborného posouzení žadatelů v kontextu budoucího zprostředkování

Průběh a vyhodnocení odborného posouzení je nedílnou součástí následujícího zprostředkování, a pokud dojde v této fázi k nesprávnému vyhodnocení a ze strany žadatelů nesplnitelným očekáváním vůči procesu zprostředkování a vůči dítěti, zvyšují se možná rizika neúspěšnosti zprostředkování. Jak uvedeme dále, neexistují v současné době definovaná měřitelná kritéria toho, co to je „úspěšná a neúspěšná“ individuální náhradní rodinná péče.

Po doručení dokumentace přichází první kontakt se žadateli, jehož formy se různí. Některé krajské úřady osloví žadatele dopisem s informacemi o doručení žádosti a dalším postupu, některé telefonicky kontaktují žadatele, některé je písemně pozvou na osobní jednání. Žadatelé mají velký zájem o informace, jak řízení probíhá, jak se bude časově dále posouvat a sama informace o tom, že žádost byla krajskému úřadu doručena, je pro ně významná.

V poslední době je praxí KÚ LK telefonický kontakt se žadatelem, kdy mu sdělíme informace o doručení žádosti a současně datum prvního setkání a jeho obsahu. Žadatelé mají možnost se hned vyjádřit k vhodnosti termínu, vysvětlit případné důvody pro jeho odmítnutí a rovněž se hned zeptat na to, co je v tuto chvíli zajímavá. Oproti původnímu systému písemného pozvání se domníváme, že je telefonický kontakt příjemnější a pomáhá při navazování kontaktu ještě před osobním setkáním na úřadě. První telefonát je také zajímavou zkušeností s žadatelem, neboť každý žadatel má určitý způsob, kterým se představuje (nebo nepředstavuje) do telefonu, jak hovoří, jak je schopen naslouchat, zeptat se, požádat o vysvětlení nebo odložení telefonu na později apod.

Prvnímu osobnímu jednání na KÚ je věnována velká pozornost. Jsou zváni pouze žadatelé, jejich děti se tohoto pohovoru neúčastní. Účastní se ho vždy sociální pracovník, který se stane klíčovým sociálním pracovníkem žadatelů po celou dobu řízení a vedení v evidenci a posuzující psycholog. Jednání se skládá ze dvou částí a trvá až čtyři hodiny.

V úvodu s žadatelem hovoří sociální pracovník za přítomnosti psychologa. Oba se žadatelům představí, předají kontakty a domluví vhodné způsoby vzájemné komunikace po celou dobu řízení. S ohledem na snížení případného stresu u žadatelů (jsou v neznámém prostředí, cítí se být posuzováni) je jim nabídnuto občerstvení formou nápojů a je zajištěno klidné a důstojné místo pro jednání (přepojeny telefony, cedulka na dveře nerušit, dostatek prostoru a pohodlné sezení apod.).

Sociální pracovník vysvětlí žadatelům účel tohoto setkání a jeho strukturu. Vyzve je ke kladení dotazů v průběhu celého řízení. Žadatelé se pochopitelně zpočátku neorientují v tom, na základě čeho bude jejich žádost hodnocena a jaká jsou měřítko nebo kritéria, na základě kterých bude jejich žádost posuzována. Z tohoto důvodu je právě toto téma úvodním okruhem rozhovoru se žadatelem. Často už samotné sdělení, co znamená odborné posuzování, kým bude prováděno a jak bude časově probíhat, je pro žadatele podstatné a současně rozhovor uvolňující (zajímají se o praktický průběh přípravy, možnost změny termínů, odložení apod.). Žadatelé jsou informováni, že v případě, kdy budeme mít důvodné pochyby o jejich dalším pokračování v řízení nebo budeme mít závažné důvody pro jejich nezařazení do evidence, pozveme je ihned a tyto skutečnosti s nimi osobně projednáme. Nebudeme je nechávat v nevědomosti nebo nejistotě a skutečnost, že je nezařadíme do evidence, jim sdělíme co nejdříve.⁴⁶ Rovněž je seznámíme s možností kdykoli od žádosti odstoupit nebo řízení přerušit na dobu nezbytně nutnou.

Poté se sociální pracovník společně s žadatelem vrátí k jejich žádosti doručené z obecního úřadu a ujasní si zde uvedené skutečnosti. Okruh témat z dokumentace se může u jednotlivých žadatelů výrazně lišit. Žadatelům je průběžně přiměřeně vysvětlováno, proč jsou na konkrétní skutečnosti dotazováni, neboť někteří žadatelé v této pro ně stresové situaci mohou různě reagovat a často se jedná o reakci související více s pocitem nejistoty nebo ohrožení jejich záměru než se samotnou skutečností, na kterou jsou dotazováni. Případné nesrovnalosti nebo skutečnosti, které by již v tuto chvíli mohly být důvodem pro jejich nezařazení do evidence, jsou konkrétně pojmenovány a je projednáno, jak budou řešeny. Například finanční nebo bytová situace žadatelů může mít různou historii a perspektivu, žadatelé jsou proto dotazováni na současnou situaci, případně možnosti řešení, včetně toho, zda bude vyřešena do doby vydání rozhodnutí.

⁴⁶ Tato možnost má oporu i v § 22 odst. 6 ZSPD.

Pokud se jedná o závažnou skutečnost, která by mohla být důvodem pro nezařazení žadatele do evidence, v praxi se osvědčilo o této části jednání sepsat protokol (s veškerými náležitostmi dle správního řádu), ve kterém jsou žadatelé s touto skutečností prokazatelně seznámeni a je domluven konkrétní termín a způsob, jakým dojde k nápravě, a kde je popsáno, jak bude KÚ postupovat, nestane-li se tak. Tento způsob může působit velmi úředně a formalisticky, avšak v praxi se ukazuje, že mají-li žadatelé potíže v některých oblastech svého života již při podání žádosti a podají-li ji i přes upozornění sociálního pracovníka OSPOD ORP, pak často i další upozornění ze strany krajského úřadu vnímají jen částečně, sami nepřipouštějí možná rizika situace a po uplynutí určitého času (bohužel řízení probíhá po dobu více měsíců) mají tendenci tvrdit, že nebyli upozorněni, že nevěděli, že je kvůli tomu nezařadíme apod. Na druhé straně řada žadatelů je velmi nejistá například z důvodu dočasné ztráty zaměstnání nebo pracovní neschopnosti, ačkoli z našeho pohledu se nejedná nutně o skutečnost, která by omezovala nebo snižovala jejich předpoklady stát se náhradním rodičem. Z těchto důvodů považujeme společnou reflexi doručené žádosti v rámci prvního jednání s žadatelem za podstatnou.

Dalším velkým okruhem rozhovoru s žadatelem je jejich představa o dítěti, které by přijali do rodiny. Základem tohoto rozhovoru je dotazník, který žadatelé vyplnili, a také poskytnutí informací o dětech, pro které hledáme náhradní rodiče. Sdělujeme žadatelům, že zastupujeme zájmy dětí, které potřebují náhradní rodinu, a vysvětlujeme proces zprostředkování. Konkrétně sdělujeme, do jaké míry se jejich představa o dítěti blíží okruhu dětí, které pro danou formu náhradní rodinné péče máme v evidenci. Téma je příležitostí pro řadu dotazů, ze kterých vyplývá velké ovlivnění veřejnosti médii a prezentovanými dogmaty, například osvojitelé často sdělují, že měli z médií pocit, že osvojení dítěte bude otázkou chvíle, neboť děti jsou přece plně kojenecké ústavy a dětské domovy.

Toto téma je zejména u budoucích osvojitelů velmi náročné a emotivní, avšak pomáhá nám vzájemně pochopit své role v budoucím procesu zprostředkování. Žadatelé jsou více konfrontováni s tím, do jaké míry je jejich představa (nabídka) využitelná v praxi (poptávka). Téma představy o dítěti otevíráme také proto, abychom žadatele upozornili na nutnost v průběhu přípravy pracovat s případnými předsudky a na možnosti posunu (například rozšíření věkové hranice, pohlaví dítěte, etnika). Dotazováním zjišťujeme, jak se žadatelé orientují v některých pojmech, co je pro ně konkrétně na charakteristice přijímaného dítěte důležité, zda dokážou přijmout dítě takové, jaké je. Toto téma také často souvisí s motivací žadatelů k přijetí dítěte a přijetím vlastní situace.

V případech, že jsou již v rodině děti (ať již vlastní nebo svěřené), hovoříme s žadatelem o tom, jak vnímají tyto děti budoucí dítě, jaká je jejich představa o dítěti. Hovoříme o potřebách jejich dětí a slučitelnosti těchto potřeb s potřebami přijatého dítěte. Téma neslouží k hlubšímu porozumění žadatelů potřebám jejich a přijatých dětí, může však ukázat, zda a jak o nich žadatelé uvažují.

V závěru rozhovoru s žadatelem je dán prostor otázkám včetně ověření, zda pro ně byly informace srozumitelné a potřebné. Poté sociální pracovník odchází a žadatelům se věnuje psycholog a zahajuje s nimi druhou část jednání.

Cílem úvodního rozhovoru v rámci samotného psychologického vyšetření je snaha psychologa pomoci žadatelům snížit situační úzkost, resp. větší či menší nejistotu, obavy a napětí, které k situaci hodnocení přirozeně patří. Od žadatele se očekává otevřenost a schopnost ve velice krátké době nechat úplně cizího člověka nahlédnout do všech zákoutí jeho duše. Je proto zcela na místě, aby se vyšetřující psycholog představil nejenom jménem, ale uvedl alespoň i stupeň dosaženého vzdělání včetně praxe. Je to vstřícný krok, který žadatelé většinou, když ne přímo verbálně, tak spíše neverbálně oceňují, což se projevuje na celkovém uvolnění atmosféry. Poskytnutí informací o tom, jak

bude vyšetření probíhat, na jaké otázky má vlastně ve své zprávě psycholog odpovědět, co se od žadatelů očekává, a co naopak mohou oni očekávat od psychologa, je nejen základní společenskou slušností, ale přispívá to k vytvoření dobrého pracovního vztahu, které je pro psychologické vyšetření nezbytné.

Psychologické vyšetření obvykle zabere osm až deset hodin, skládá se jak z klinických, tak i testových metod a je rozděleno do nejméně dvou částí. Někdy je ovšem důvod k podrobnějšímu vyšetření, které je pak realizováno ve více setkáních. Hned po úvodním rozhovoru žadatelé vyplňují převážně dotazníky zaměřené na vyloučení psychopatologie a zmapování osobnostních dispozic. Tato část psychologického vyšetření většinou po úvodním záznamu není pro žadatele nijak intelektuálně náročná, ale je poněkud únavná a vyžaduje zhruba od dvou do čtyř hodin soustředěné práce.

Druhé setkání je plánováno tak, aby psycholog mohl ověřit výsledky použitých testových metod v podrobném rozhovoru s každým žadatelem zvlášť. Na závěr individuálního rozhovoru je také vhodná příležitost ke sdělení výsledků psychologického vyšetření a k diskusi zejména o sporných bodech psychologického posouzení, což by mělo být stejnou samozřejmostí jako představení se psychologa v rámci prvního setkání s žadatelem. Závažná psychopatologie jako jsou psychotická onemocnění, těžké neurózy, sexuální aberace či poruchy osobnosti se u žadatelů o zprostředkování náhradní rodinné péče tak často jako v klinické praxi nevyskytují. V těchto případech se psycholog může opřít o jasně definovaná diagnostická kritéria, propracované testové metody a v lepším případě i o vlastní klinickou zkušenost. Posuzování žadatelů o náhradní rodinnou péči se však většinou odehrává v daleko psychologicky subtilnější rovině, tj. v širokém pásmu „normality“.

Konečný výstup z psychologického posouzení by měl zahrnovat zhodnocení motivace žadatelů k přijetí dítěte, jejich očekávání a představ o dítěti, zmapování zkušeností žadatelů s výchovou v primární rodině i jejich současných předpokladů k výchově přijatého dítěte. Z osobnostních dispozic žadatelů je pak v centru zájmu psychologa především morální a charakterová vyspělost žadatelů, temperament, jejich psychická odolnost, sociální dovednosti, stabilita partnerského vztahu a řada dalších charakteristik. Žadatelé by měli mít určité vlastnosti, které jim dovolí být pro dítě autoritou a současně se mu přiblížit i citově, pochopit jedinečnost svého vychovatelského poslání a současně klást jen takové cíle a požadavky, které jsou dítěti dostupné. Měli by být schopni spolupracovat s odborníky a ochotní se dále vzdělávat, aby byli schopni a připraveni vyrovnat se s velmi náročnými výchovnými úkoly.

Zhodnocení předpokladů žadatelů pro výkon náhradní rodinné péče je však pouze dílčím cílem psychologického vyšetření. V případě doporučujícího výroku by nemělo chybět také odborné zhodnocení, pro jaké dítě by z hlediska jeho charakteristik, nároků a potřeb byli daní žadatelé nejvhodnější. Dodržujeme totiž zásadu, že nehledáme dítě pro žadatele, na jejich zakázku, ale naopak se snažíme konkrétnímu dítěti najít nejvhodnější náhradní rodiče.

V praxi náhradní rodinné péče se nezdědka objeví problémy, které někdy vzbuzují otázku, jak do péče takových žadatelů mohlo být svěřeno dítě. Na tomto místě je potřeba zdůraznit, že posouzení charakteristiky osobnosti, resp. psychického stavu vychází z aktuálního stavu a situace žadatelů a jakákoli prognóza je vždy pouze orientační. Na rozhodnutí o zařazení žadatele se podílejí další odborníci a další doprovázejí náhradní rodinu po příchodu dítěte do rodiny. Ti všichni nesou svůj díl zodpovědnosti za celý proces.

Po ukončení úvodního jednání s žadatelem jej sociální pracovník a psycholog zanalyzují a sociální pracovník o něm provede do spisu záznam. Pokud byl během jednání pořízen

protokol, je také součástí spisu. Pokud nebyly zjištěny závažné důvody pro případné zastavení řízení nebo zamítnutí žádosti již v tuto chvíli, jsou žadatelé nahlášeni organizátorovi příprav k přijetí dítěte do rodiny (v LK přípravy realizuje příspěvková organizace kraje). Nahlášení probíhá písemně spolu s přiloženými kopiemi části dokumentace (osobní dotazníky, představy o dítěti, zpráva OSPOD ORP). Po vyhodnocení diagnostických testů je průběžná zpráva psychologa založena do dokumentace a zaslána k odbornému posouzení posudkovému lékaři krajského úřadu (dle metodického vedení MPSV se posudkový lékař vyjadřuje k žadatelům až po psychologickém posouzení). Snažíme se, aby posouzení zdravotního stavu bylo ukončeno před zahájením přípravy nebo nejpozději během ní. Po doručení dokumentace poradně jejich sociální pracovník telefonuje žadatelům a informuje je o doručení žádosti a předběžně o termínu přípravy. Nejpozději měsíc před zahájením přípravy poradna žadatelům zasílá písemné pozvání na přípravu s rozpisem jednotlivých setkání.

Na tomto místě je třeba znovu připomenout, že jde o praxi, jež se osvědčuje v Libereckém kraji. Některé kraje naopak svými vlastními psychology nedisponují a průběh posouzení se proto může kraj od kraje výrazně lišit. Spíše v obecné rovině se v odborných kruzích také vedou již delší dobu diskuse o tom, nakolik je potřebné plošné psychologické posouzení a zda by naopak nebylo vhodné, aby bylo prováděno, až když je doporučí například lektor, který vede přípravu, nebo kontaktní pracovník apod.⁴⁷

Před zahájením každé skupiny přípravy se osobně setkává klíčový sociální pracovník a psycholog krajského úřadu s dvojicí lektorů, kteří danou skupinu přípravy povedou. Společně hovoří o jednotlivých žadatelích, jejich představách o dítěti a ze strany KÚ zaznívají případné okruhy témat, na které by bylo vhodné se v rámci přípravy více zaměřit, například nejasná motivace žadatelů, nesoulad představy o dítěti se situací žadatele, vztahy v rodině a zjištění názoru dětí žijících v rodině k přijetí dítěte do rodiny. Je také diskutována potřeba navýšení rozsahu přípravy o další individuální konzultace, například při podání žádosti o více forem náhradní rodinné péče, u rodin s více dětmi v péči apod.

Během přípravy jsou sociální pracovník a psycholog KÚ také zapojeni v rozsahu dle forem NRP. Přípravy se účastní vždy maximálně 16 osob, zpravidla osm párů nebo sedm párů a dva samožadatelé. Účast je nutná i u společně posuzované osoby s žadatelem, například žadatelka a její druh. Přípravy probíhají zpravidla v období 2,5 měsíce v několika setkáních, v Libereckém kraji v pracovních dnech.

Po úvodním setkání, které slouží k seznámení skupiny, se koná setkání, kterého se jako lektor účastní sociální pracovník OSPOD KÚ Libereckého kraje, zpravidla klíčový sociální pracovník žadatelů.⁴⁸ Tématem je systém sociálně-právní ochrany dětí a role budoucího náhradního rodiče v tomto systému (odlišné v jednotlivých typech NRP). Cílem je seznámit žadatele i s alternativami jejich péče o dítě a orientací v systému (kdo, o čem a proč v životě dítěte rozhoduje, kdo je jejich partnerem při péči o dítě, jaké má kompetence apod.). V rámci každé přípravy probíhají dvě individuální konzultace s žadatelem (tříhodinová setkání vedená psychology z poradny) u osvojitelů, u pěstounů a žadatelů o osvojení s dětmi je další individuální konzultace navíc zaměřena na jednání s dětmi žijícími v rodině. U pěstounů na přechodnou dobu je rozsah individuálních konzultací 20 i více hodin z přípravy a vždy se nejméně jedné z nich účastní i klíčový sociální pracovník a psycholog KÚ LK.

⁴⁷ Navýšení hodin přípravy je předtím vždy projednáno s žadatelem a je jim vysvětleno.

⁴⁸ Na KÚ Libereckého kraje má aktuálně jeden sociální pracovník na starost všechny žadatele o osvojení a pěstounskou péči, jeden sociální pracovník pěstouny na přechodnou dobu (mimo jiné agendy). Každý se tak specializuje na danou formu péče.

Posledního setkání žadatelů na přípravě se účastní klíčový sociální pracovník KÚ a zodpovídá dotazy, které vyvstaly během přípravy, popř. ujasňuje některá témata. Po tomto setkání psychologové vedoucí přípravu seznamují žadatele jednotlivě s obsahem zprávy, kterou budou zasílat krajskému úřadu. Zpráva hovoří kromě motivace žadatelů, rodinného systému a připravenosti na přijetí dítěte do rodiny i o případných rizicích na straně žadatelů a doporučeních pro zprostředkování.

Po ukončení přípravy se koná další osobní schůzka klíčového sociálního pracovníka a psychologa KÚ s psychologem, kteří vedli přípravu. Nyní pracovníci poradny sdělují své poznatky o žadatelích z přípravy a podrobněji odůvodňují vyjádření týkající se případného zařazení nebo nezařazení do evidence tak, aby psycholog KÚ důvodům dostatečně rozuměl a měl možnost je zpracovat do své závěrečné zprávy. Setkáním je zpravidla ukončeno odborné posouzení žadatelů a spis obsahuje veškeré podklady pro vydání rozhodnutí.

Dle správního řádu (SŘ) není povinné seznamovat žadatele s podklady pro vydání rozhodnutí, pokud je žádosti vyhověno. KÚ LK však žadatele zpravidla na tento úkon zve a všem žadatelům umožňuje se s podklady seznámit nebo je zve na závěrečnou konzultaci. Při osobním jednání klíčový sociální pracovník a psycholog znovu hovoří s žadatelem o představách o dítěti a žadatelům sdělují svá doporučení například využití doby „čekání na dítě“ k osobní terapii žadatelů (zejména u osvojitelů) nebo vhodného profilu dítěte. Tam, kde se představa žadatelů a doporučení KÚ výrazně liší, je toto téma již probíráno v průběhu řízení a před vydáním rozhodnutí jsou žadatelé již dříve informováni o tom, že může být z tohoto důvodu jejich žádost zamítnuta. V případě zamítnutí žádosti jsou o tom žadatelé informováni na předchozích jednáních a v rámci úkonu seznámení se s podklady před vydáním rozhodnutí⁴⁹ je do protokolu zaznamenáno jejich vyjádření a případné návrhy na doplnění řízení. Žadatelé jsou také poučeni o možnosti a způsobu podání odvolání.

Po výše uvedené poslední schůzce s žadatelem se schází všichni pracovníci sociálně-právní ochrany dětí krajského úřadu a jsou seznámeni klíčovým sociálním pracovníkem žadatelů s dokumentací žadatelů a návrhem na zařazení nebo nezařazení do evidence, k čemuž se vyjadřuje i posuzující psycholog. O jednání je sepsán protokol, který je součástí spisové dokumentace žadatelů. Je-li zvažováno zamítnutí žádosti o zařazení do evidence, je často již během procesu posouzení využívána individuální nebo týmová supervize, aby došlo k minimalizaci rizik neprofesionálního přístupu pracovníků a zvážení dalších možných alternativ. Klíčový sociální pracovník vyhotovuje rozhodnutí ve věci a odesílá je žadatelům. Odůvodnění rozhodnutí zahrnuje shrnutí zjištění o žadatelích v rámci odborného posouzení včetně vypořádání se s případnými sděleními žadatelů při seznámení s podklady pro vydání rozhodnutí. Sociální pracovník zajišťuje v průběhu celého řízení veškerou administraci žádosti v souladu se správním řádem.

Zásadami celého odborného posouzení je:

- otevřenost a transparentnost pro žadatele,
- sdílení informací o průběhu procesu se všemi spolupracujícími odborníky (pracovníky OSPOD ORP a pracovníky přípravy, posudkovým lékařem) a žadatelem,

⁴⁹ Dle § 36 správního řádu.

- průběžná informovanost žadatelů o možnostech dalšího postupu a předávání doporučení odborníků,
- respektování rozhodnutí žadatelů a jejich volby dalšího postupu, ochrana dítěte před potenciálními a reálnými riziky na straně žadatelů.

Cílem celého procesu pro odborníky i žadatele by mělo být poznání aktuální kapacity a schopnosti žadatelů k přijetí dítěte a dosažení vzájemné shody v charakteristikách dítěte, které by se v rodině žadatelů cítilo bezpečně a jehož potřeby by mohly být žadateli satureovány. Potenciál žadatelů by měl být v rámci výše popsaného průběhu odborného posouzení znám i žadatelům samotným. Schopnost náhledu někteří žadatelé získají, někteří částečně, nebo vůbec ne. Je zodpovědností krajského úřadu, aby měl schopnosti žadatelů zmapované a bral je v úvahu při zprostředkování více než slovně prezentovaný zájem žadatelů o určité dítě (zásada ochrany dítěte před zájmy žadatelů). Neschopnost žadatelů nahlédnout na své dispozice a své jednání vůči ostatním se jeví jako významné riziko pro další spolupráci a zprostředkování a v kontextu s dalšími riziky může být důvodem pro nezařazení do evidence. Příprava k přijetí dítěte do rodiny sama o sobě nemůže zajistit připravenost žadatelů na vše, co může nastat. Cílem je spíše seznámit žadatele s jinými pohledy na situaci přijetí dítěte a život s ním a informovat je o možnostech, kam se v případě potřeby obrátit s žádostí o další doprovázení a pozitivně žadatele motivovat k využívání těchto možností.

KÚ obdržel v roce 2010 žádost o zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se pěstouny od ženy ve věku 54 let se středoškolským vzděláním, třikrát rozvedené, která žila ve společné domácnosti s rozvedeným druhem a jeho dvěma nezletilými dětmi. Žadatelka žila s partnerem a jeho dětmi v domě, ke kterému nebylo dosud ukončeno majetkové vyrovnání po jejím třetím rozvodu. Žádost podala po třech měsících vztahu s partnerem, který se původně do domu nastěhoval jako podnájemník.

Žena měla děti z předchozích manželství, které byly již zletilé a žily mimo domácnost. Dům nebyl bezbariérový, obytný prostor tvořily tři místnosti a kuchyň. Žadatelka byla v době podání žádosti nezaměstnaná, její druh měl příjem, vysokoškolské vzdělání, byl zaměstnán na dobu určitou, za prací dojížděl. Žadatelka při jednání uvedla, že na nápad přijmout tři děti do pěstounské péče ji přivedl její druh. Ona sama měla touhu být nějak užitečná, avšak formu pomoci jí nabídl druh. V žádosti uváděla, že přijme jakékoli děti včetně dětí jiného etnika a se zdravotním postižením.

V průběhu vyřizování žádosti ženy si podal žádost o zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se pěstouny i druh žadatelky (trvalé bydliště měl v rámci jiného ORP). Také uváděl, že chce přijmout do PP tři děti bez omezení, tedy i s postižením, bez určení věku apod.

Zprávy OSPOD ORP k oběma žadatelům byly velmi podrobné a věnovaly se veškerým stránkám života žadatelů (jejich dětství, pracovní historii, rodinným vztahům, nezletilým dětem, představám o PP atd.).

Ze zpráv a z následujících jednání na KÚ bylo zjištěno několik rizikových okruhů, se kterými byli oba žadatelé seznámeni. Žena neměla vyřešenou bytovou situaci, muži byla zjištěna závažná nemoc s nepříznivou prognózou, představy žadatelů o přijetí celkem šesti dětí do PP v rámci jedné domácnosti neodpovídaly bytovým poměrům žadatelů, motivace muže k přijetí dětí se jevila jako sledující vlastní zájem zabezpečení stálého příjmu (žádost byla podána v době, kdy pěstoun pobíral odměnu pěstouna jako plat až po přijetí tří dětí). Jednání a motivace žadatelky se jevila jako altruistická, ale její náhled na potřeby dětí byl velmi idealistický. Žadatelova motivace a celkový přístup k přijetí dětí byl zcela neosobní, bez projeveného zájmu o potřeby dětí přicházející do náhradní péče.

Jeho zájem se orientoval na technický proces odborného posouzení a svěřeni dětí. Nebyl schopen ani ochoten přijmout i jiné názory týkající se NRP.

Žadatelova žádost byla zamítnuta ještě před absolvováním přípravy k přijetí dítěte do rodiny, zejména z důvodu jeho zdravotního stavu. Jeho onemocnění mělo nepříznivou prognózu s významným dopadem na jeho pečovatelské schopnosti v budoucnosti. Muž podal proti rozhodnutí odvolání, kdy zamítnutí z důvodu zdravotního stavu označil jako diskriminaci zdravotně postižené osoby.

Žadatelka spolu s druhem (jako společně posuzovanou osobou nikoli jako žadatelem) nastoupila do přípravy k přijetí dítěte do rodiny. Před zahájením přípravy byla informována o tom, že nejpozději do jejího ukončení musí doložit vyjasnění své bytové situace a finančních podmínek pro přijetí alespoň jednoho dítěte bez zdravotního postižení. Během přípravy se potvrdil přístup druhá žadatelky k NRP jako prostředku zajištění vlastní osoby v době nemoci a nemožnosti vykonávat povolání. Byly u něj pozorovány projevy nemoci bez přiznání potíží. Rovněž byla zjištěna netolerance ke kontaktu dětí s biologickou rodinou, kterou považoval spíše za „módní trend“. Žadatelka ani její druh nepovažovali nemoc druhá za možnou kontraindikaci realizace PP. Oba podceňovali zátěž spojenou s nemocí druhá pro rodinný systém. Žadatelka měla tendenci se přetěžovat. Muž možný vliv nemoci a současně přijetí dětí do PP na jeho vlastní děti nepřipouštěl.

Žádost žadatelky byla zamítnuta KÚ z důvodu nevyřešené bytové a finanční situace, krátké historie vztahu žadatelky a partnera, zdravotního stavu druhá, který bude vyžadovat zapojení žadatelky do péče o něj a převzetí péče o druhovy dvě nezletilé děti. Psycholog nedoporučil zařazení žadatelky do evidence z důvodu podceňování náročnosti pěstounské péče druhem žadatelky a jeho nepřipouštění si prognózy zdravotního stavu. V celkovém kontextu žádosti byla konstatována převažující motivace partnera žadatelky, jeho tlak realizovat pěstounskou péči skrze žadatelku. Žena měla tendenci podceňovat zátěž a tendence přetěžovat se.

Odvolání žadatele bylo ministerstvem práce a sociálních věcí (dále jen MPSV) zamítnuto. Odvolání žadatelky bylo také postoupeno MPSV, MPSV vyzvalo žadatelku k objednání na revizní psychologické posouzení, na které se však neobjednala. Byla vyzvána k vyjádření ohledně řízení a žadatelka po roce vzala své odvolání zpět a řízení bylo zastaveno.

8.2 Fáze výběru vhodného žadatele pro dítě, kterému je třeba zprostředkovat náhradní rodinnou péči formou osvojení nebo pěstounské péče

8.2.1 Legislativní rámec

Dle § 22 odst. 1 ZSPOD krajský úřad vede pro účely zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče evidenci dětí uvedených v § 19a odst. 1 (dále jen evidence dětí) a evidenci žadatelů vhodných stát se osvojiteli nebo pěstouny (dále jen evidence žadatelů). Dle § 53a zákona je ministerstvo správcem informačního systému sociálně-právní ochrany dětí, který obsahuje mimo jiné údaje o žadatelích o zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče a o dětech zařazených v evidenci dětí pro zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče. Elektronický informační systém je však prakticky několik let nefunkční.

Ustanovení § 21 zákona uvádí, co OSPOD ORP zajistí do spisové dokumentace dítěte, kterému je třeba zprostředkovat náhradní rodinnou péči, a stanoví povinnost ORP postoupit kopii spisové dokumentace dítěte neprodleně krajskému úřadu. Krajský úřad pro účely vedení dítěte v evidenci zajistí dle § 27 odborné posouzení dítěte, tedy posuzuje úroveň tělesného a duševního vývoje dítěte, včetně jeho specifických potřeb

a nároků, sociální prostředí, ze kterého dítě pochází, jakož i jeho statusová práva, etnické, náboženské a kulturní prostředí dítěte a posuzuje vhodnost náhradní rodinné péče a jejích forem. Odborné posouzení vychází především ze spisové dokumentace podle § 21 odst. 4, stanoviska odborného lékaře, vyjádření dítěte zjištěného krajským úřadem a dalších dokladů potřebných pro zprostředkování osvojení nebo PP.

Ust. § 24 až 24d ZSPOD upravuje činnost krajského úřadu při zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče, při přerušení zprostředkování, vyřazení dítěte nebo žadatele z evidence vedené krajským úřadem a postup ministerstva při zprostředkování osvojení nebo PP. Ustanovení § 25 upravuje postup Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí v Brně (dále jen ÚMPOD) při zprostředkování osvojení ve vztahu k cizině. Novelou ZSPOD č. 412/2012 Sb. došlo k odnětí funkce zprostředkovacího orgánu z ministerstva. Po účinnosti novely ministerstvo je oprávněno podávat krajským úřadům a ÚMPOD podněty ke zprostředkování a krajské úřady a ÚMPOD jsou povinny ministerstvu sdělit, jak s podnětem naložily. Výše uvedená nefunkčnost elektronického systému evidence dětí a žadatelů snižuje reálnou možnost ministerstva a krajských úřadů aktivně v systému vyhledávat vhodné žadatele ke konkrétnímu dítěti.

Je nutné zmínit možnost podávání podnětů ke zprostředkování NRP fyzickými nebo právníky osobami, kterým bylo rozhodnutím vydáno pověření k výkonu SPOD dle § 48 a následujících ZSPOD. Krajské úřady mohou s těmito subjekty spolupracovat a společně s nimi vyhledávat vhodné náhradní rodiče zejména pro děti, kterým se nedaří nalézt osvojitele a pěstouny v rámci jejich kraje.

8.2.2 Příprava podkladů pro vytipování vhodných budoucích osvojitelů nebo pěstounů

Klíčový sociální pracovník žadatelů odpovídá za vedení spisové dokumentace v listinné i elektronické podobě. Během přípravy jsou žadatelé informováni, aby se nejméně jednou za šest měsíců KÚ telefonicky ozvali a rovněž aby do 15 dní oznamovali veškeré změny rozhodné pro jejich vedení v evidenci. Pokud žadatelé nepřijmou dítě do dvou let od zařazení do evidence (zejména u osvojitelů nebo pěstounů s úzkou představou dítěte), jsou zkontaktováni a jejich žádost je aktualizována. Probíhá pohovor s žadateli nebo šetření v rodině, aktualizace zprávy od OSPOD ORP, případně nové posouzení zdravotního stavu a rovněž se s žadateli vracíme k jejich představě o dítěti.

Klíčový sociální pracovník dítěte odpovídá za vedení evidence a spisové dokumentace dětí nahlášených KÚ v rozsahu stanoveném zákonem. KÚ má během procesu odborného posouzení možnost dlouhodobě a intenzivněji poznávat osobnosti a předpoklady žadatelů. V případě dětí také dochází k nahlášení dítěte do evidence sociálními pracovníky OSPOD ORP a krajský úřad v první fázi nemá o dětech vlastní informace. U žadatelů má možnost získávat vlastní informace až do právní moci rozhodnutí o zařazení do evidence, teprve poté nastává možnost vytipovat žadatele jako vhodné náhradní rodiče. U dětí potřeba zprostředkování vyvstává po nahlášení do evidence a provedení odborného posouzení, které by mělo z hlediska dítěte proběhnout v co nejkratší možné době. Přitom se právě podrobná znalost dítěte včetně jeho potřeb jeví jako velmi podstatná pro snížení rizika nevhodného výběru náhradních rodičů.

Z tohoto důvodu KÚ LK v procesu zprostředkování vnímá jako nezbytné spolupracovat úzce s OSPOD ORP dítěte, jakož i s tím, u koho se dítě nachází. Jako nedílnou součást odborného posouzení považujeme psychologické posouzení dítěte. To by se mělo vyjadřovat nejenom k osobnosti dítěte, ale také k jeho postoji a představách o formě a realizaci NRP. Posouzení by mělo také sdělit, v jakých oblastech by mělo být dítě náhradními rodiči více podporováno a jaké jsou předpoklady a limity dítěte z hlediska jeho budoucího vývoje.

Toto šetření má však své výhody i nevýhody. V případech, kdy sociální pracovníci nebo psychologové hovoří s dětmi, u nichž v danou chvíli ví, že pro ně aktuálně nebo v dohledné době nebudou nalezeni vhodní náhradní rodiče (například děti staršího věku, minoritního etnika, se zdravotním postižením), je pro většinu odborníků otázkou, zda s nimi možnost náhradní rodiny vůbec probírat. Z jejich pohledu je neetické hovořit s dítětem o NRP za situace, kdy pro něj není vytipována vhodná rodina. Na druhé straně stojí systém s procesem posuzování a projednávání dětí, který není schopen zajistit neprodlené posouzení dítěte ve věci jeho zájmu o přechod do náhradní rodiny až za situace, kdy jsou nalezeni náhradní rodiče.

Dítě i přes citlivý přístup může získat dojem nebo naději, že odejde ze zařízení do náhradní rodiny, začne se těšit a bývá čekáním zklamané a odmítnuté. Domníváme se, že otázka, kdy začít s dítětem hovořit o náhradní rodinné péči jako alternativě k jeho současné životní situaci, je velkým etickým tématem a mělo by se stát i tématem odborné diskuse při stanovení jednotných postupů ve zprostředkování NRP, včetně jasného určení toho, kdo s dítětem bude o této možnosti hovořit první. S tím souvisí i systémově neošetřené téma doprovázení dítěte před jeho předáním do náhradní rodiny.

8.2.3 Kolegium jako nástupnictví poradního sboru pro zprostředkování náhradní rodinné péče

Od novely ZSPOD⁵⁰ pozbyl poradní sbor pro zprostředkování náhradní rodinné péče svého účelu a poradnímu sboru jsou nově stanoveny kompetence nesouvisející s přímým zprostředkováním NRP. Výběr a vytipování vhodných náhradních rodičů je plně v kompetenci zaměstnanců KÚ na úseku sociálně-právní ochrany dětí, přičemž krajskému úřadu je ponechána volnost v tom, zda a v jakém složení bude poradní orgány využívat.

KÚ LK z tohoto důvodu již od počátku roku 2013 přistoupil s vytvoření systému výběru žadatelů, k čemuž vedlo několik důvodů:

- snaha zachovat z původního systému jeho výhody (zejména multidisciplinární a komplexní přístup k potřebám dětí),
- transparentnost rozhodnutí o výběru z hlediska možnosti kontroly rozhodování KÚ, a tím i prevence korupčního jednání,
- zajištění rovného přístupu ke všem dětem nahlášeným do evidence KÚ,
- aktivní zapojení dalších subjektů, které osobně znají dítě, do procesu vytipování vhodných žadatelů i z hlediska zvýšení jejich spoluzodpovědnosti za proces zprostředkování NRP konkrétnímu dítěti,
- vedení dokumentace dětí a zajištění náhradního prostředí v souladu s legislativou.

Jednání o dítěti jsou připravena a vedena klíčovým sociálním pracovníkem dítěte. Ten zajišťuje založení spisové dokumentace dítěte po tom, co bylo KÚ nahlášeno OSPOD ORP a přípravu a průběh odborného posouzení dítěte. Domlouvá s psychologem KÚ potřebu zajištění dalšího šetření dítěte popř. kontaktuje toho, u koho se dítě nachází, a OSPOD ORP s žádostí o doplnění potřebných informací.

V této souvislosti se v praxi ukázalo, že úroveň informací o dítěti se nejvíce liší v oblasti informací o zdravotním stavu dítěte. Neexistuje jednotný systém vyšetřování dětí

⁵⁰ Zákon č. 412/2012 Sb.

pro účely náhradní rodinné péče, pediatři vyplňují zprávy o dítěti nejednotným způsobem a pracovníkům KÚ a žadatelům chybí větší porozumění dopadu jednotlivých diagnóz na budoucí vývoj dítěte. Sama diagnóza také nevypovídá o tom, jak konkrétně se u daného dítěte projevuje a jaká je prognóza jeho onemocnění.

V této souvislosti odkazujeme na velmi užitečnou publikaci Střediska náhradní rodinné péče vydanou ve spolupráci s Nadací Sirius „Dítě v náhradní rodinné péči očima pediatra“.⁵¹ V rámci zajištění jednotného posouzení zdravotního stavu dětí nahlášených do evidence KÚ by bylo vhodné sjednotit minimální rozsah vyšetření dětí, kterým je třeba zprostředkovat náhradní rodinnou péči (například včetně dětí nalezených v babyboxu) a systém objednávání (kdy a kdo je objedná) a úhrad těchto vyšetření.

Po provedení odborného posouzení svolává sociální pracovník tzv. kolegium.⁵² Účelem kolegia je projednat situaci konkrétního dítěte ve vztahu k možnosti zprostředkování náhradní rodinné péče krajským úřadem, tedy za situace, že krajský úřad má ve své evidenci nebo z podnětu jiného krajského úřadu žadatele, kteří by potencionálně mohli být k dítěti vytipováni jako vhodní osvojitelé nebo pěstouni. Klíčový sociální pracovník na jednání zve kromě dalších pracovníků OSPOD KÚ i OSPOD ORP dítěte, zástupce zařízení, ve kterém se dítě nachází (zpravidla sociálního pracovníka, ale může se jednat i o vychovatele nebo jiného pracovníka zařízení, který dítě osobně zná). Pracovníka OSPOD ORP nebo KÚ žadatelů zve zejména v případě zprostředkování PP a vždy, je-li k projednání pouze jeden možný žadatel. V rámci přípravy kolegia zve i spolupracujícího pediatra, který má zkušenosti s NRP (například bývalý člen poradního sboru před novelou) nebo od něj získá informace telefonicky. Není vyloučena ani účast pověřené osoby, která spolupracuje s žadatelem, který je již pěstounem a může se tak blíže vyjádřit k žadateli.

O průběhu a výsledku jednání pořizuje klíčový pracovník protokol, který na konci jednání přítomní podepisují. Součástí protokolu je poučení o mlčenlivosti. Protokol je součástí spisové dokumentace dítěte. Jednání je zahájeno seznámením přítomných s dokumentací dítěte a ti, kteří znají dítě osobně, se k němu mohou vyjádřit, doplnit údaje z dokumentace o aktuální informace, sdělit svá doporučení k výběru vhodných žadatelů a přechodu dítěte do rodiny. Poté jsou přítomní seznámeni s návrhy na projednání žadatelů. Návrhy na projednání připravují sociální pracovníci dítěte a žadatelů a vychází zejména z evidence žadatelů a jejich představ a pořadí, ve kterém byli žadatelé do evidence zařazeni s přihlédnutím k datu doručení žádosti na krajský úřad (zejména u osvojitelů). Klíčový pracovník žadatelů nebo psycholog seznámí přítomné s dokumentací jednotlivých žadatelů a důležitými informacemi o nich ve vazbě k projednávanému dítěti (například dostupnost lékařské péče pro dítě u žadatelů a schopnost žadatelů zajistit specializovanou péči o dítě, je-li projednáváno dítě se zdravotním postižením). Všichni přítomní se vyjádří k tomu, jaký žadatel by dle jejich názoru měl být vytipován pro dítě a proč, probíhá diskuse, jsou upřesňovány důležité aspekty života dítěte a žadatelů tak, aby bylo srozumitelné, jakým způsobem budou žadatelé o potřeby dítěte schopni a ochotni pečovat (u PP například o kontakt s rodinou dítěte).

⁵¹ Čermáková, M. (2012). Dítě v náhradní péči očima pediatra. Praha: Středisko náhradní rodinné péče.

⁵² Název pro tato jednání byl zvolen jako alternativa k pojmu „poradní sbor“, který již nemůže být pro tato jednání používán. Kolegium je dle slovníku cizích slov buď sdružení společných zájmů nebo poradní orgán, což dle našeho názoru odpovídá účelu setkávání.

Je-li projednáváno dítě vhodné k osvojení, které odpovídá představám 95 procent žadatelů v evidenci, není zpravidla problém vybrat z evidence vhodné osvojitele. KÚ přihlíží zejména k těmto kritériím:

- k datu podání žádosti o zařazení do evidence a datu zařazení do evidence (přednost mají žadatelé s nejdelší dobou „čekání“ bez ohledu na jejich věk a počet dětí),
- k eshodě základních charakteristik dítěte a představ žadatelů (věk, pohlaví, etnikum, zdravotní stav),
- k místu bydliště dítěte a žadatelů (nejsou projednáváni žadatelé ze shodného místa bydliště dítěte),
- tolerance žadatelů k anamnéze, aktuálnímu stavu dítěte a jeho prognóze (například pokud žadatelé chtějí přijmout dítě, u kterého jsou známy podrobnosti o jeho původu, netolerují alkohol a drogy u rodičů, nejsou připraveni na přijetí dítěte nalezeného v babyboxu),
- dalších rozhodných i doplňujících skutečností (například osobnostní předpoklady žadatelů, výchovné přístupy, vzhled žadatelů a dítěte).

Je-li projednáváno dítě vhodné do pěstounské péče, KÚ přihlíží k těmto kritériím:

- k eshodě základních charakteristik dítěte a představ žadatelů (věk, pohlaví, etnikum, zdravotní stav),
- bydliště rodiny dítěte nebo jemu blízkých osob, které s ním udržují kontakt a bydliště žadatelů,
- aktuální potřeby dítěte a potenciál žadatelů je uspokojit,
- možná rizika pro dítě u žadatelů a možnosti jejich ošetření (například výrazný nesoulad mezi schopnostmi dítěte a očekáváním žadatelů),
- další důležitá sdělení o dítěti i žadatelích, například motivace k přijetí dítěte, míra schopnosti žadatelů přijmout dítě takové, jaké je, schopnost žadatelů otevřeně komunikovat s odborníky zejména v adaptačním procesu dítěte v rodině.⁵³

Při projednávání dětí se setkáváme s tím, že si na jedné straně přejeme pro dítě, které prošlo řadou psychických i fyzických traumat, náhradní rodiče, kteří budou umět všechna tato traumata ošetřit a zmírnit a nezpůsobovat jim další. Na druhé straně máme však omezený výběr mezi žadateli, kteří mají své motivace k přijetí dítěte, své osobní schopnosti a vlastnosti a předpoklady takovým rodičem být. Na náhradní rodiče klademe vysoké nároky a očekávání, ale bez toho, že jim dítě svěříme, nemáme možnost skutečně hodnotit, jak péči o toto dítě zvládnou.

Při výkonu PP mají žadatelé povinnost uzavřít dohodu o výkonu pěstounské péče, čímž mají možnost využívat podpory ze strany subjektu, se kterým dohodu uzavřeli. Je třeba dodat, že základním předpokladem efektivního fungování takového multidisciplinárního týmu je jeho flexibilita a ochota setkávat se k jednotlivým případům NRP bez prodloužení.

8.2.4 Týmová práce před osobním seznámením žadatelů s dítětem

Po projednání a vytipování vhodných žadatelů je zpravidla již v rámci jednání kolegia prodiskutován i další postup a rozdělení kompetencí krajského úřadu a dalších subjektů v procesu seznámení žadatelů s dítětem. Je důležité s ohledem na osobní příběh každého dítěte připravit pravidla seznámení se s dítětem tak, aby bylo pro dítě bezpečné a dítě

⁵³ Tuto schopnost by jistě měli mít všichni žadatelé o PP, jedná se však o míru této schopnosti ve vztahu k potřebám u konkrétního dítěte.

se v něm dobře orientovalo. Také je potřeba domluvit, kdo bude reflektovat setkání s žadateli za dítě a jakým způsobem budou tyto informace předány zpět krajskému úřadu. KÚ LK má v evidenci pěstouny na přechodnou dobu a již došlo k několika předáním dětí z jejich péče, zatím vždy do péče budoucích osvojitelů. Osvědčila se praxe prvního setkání pracovníka KÚ (klíčového pracovníka dítěte a žadatele nebo psychologa) s žadateli v prostorách OSPOD ORP pěstounů na přechodnou dobu. Nejprve proběhne jednání s žadateli (popis viz dále), a poté jsou zavoláni pěstouni na přechodnou dobu i s dítětem. První kontakt mezi žadateli a pěstouny a dítětem proběhne tedy v neutrálním prostředí pro obě strany za účasti pracovníků KÚ. Pokud probíhá setkání tak, že dojde k navázání kontaktu zúčastněných, a zejména žadatelů s dítětem, odchází žadatelé s pěstouny do jejich místa bydliště (máme v evidenci pěstouny na PD, kteří s tím počítají a jsou na to připraveni). Zde dochází k dalšímu sblížení žadatelů a dítěte za přítomnosti pěstounů. Pěstouni pak předávají žadatelům veškeré informace o dítěti, které se vztahují zejména k tomu, jaké dítě je, jaký má denní režim, jaké jsou jeho zvyklosti, čím lze dítě utišit, co má, nebo nemá rádo apod. Zpětnou vazbu o kontaktu poskytují KÚ jak sami žadatelé, které žádáme o telefonický kontakt po návštěvě, tak i pěstouni.

8.3 Fáze osobního seznámení vytipovaných žadatelů a dítěte a vyhodnocení této fáze

8.3.1 Legislativní rámec

Ustanovení § 24 odst. 2 a následující ZSPOD upravují postup krajského úřadu a ÚMPOD v případě, že zjistí, že v evidenci žadatelů jeho nebo jiného úřadu je zařazen žadatel vhodný stát se osvojitelem nebo pěstounem dítěte. Tuto skutečnost písemně oznámí žadateli, jinému krajskému úřadu, ORP nebo pověřené osobě, pokud s nimi žadatel uzavřel dohodu o výkonu pěstounské péče. Na základě písemného oznámení krajského úřadu má žadatel právo seznámit se s dítětem, a ten, u něhož se dítě nachází, je povinen toto seznámení umožnit. Žadatel má možnost seznámit se s dítětem a podat soudu návrh na předání dítěte do péče budoucího osvojitele, na svěřeni dítěte do péče před osvojením nebo na svěřeni dítěte do předpěstounské péče nejpozději do 30 dnů ode dne, kdy mu bylo doručeno písemné oznámení. Tuto lhůtu může KÚ v odůvodněných případech prodloužit, nejvýše však o 30 dní. Krajský úřad může dávat podněty ke zprostředkování osvojení nebo PP i v případech, kdy jde o děti, které jsou v evidenci dětí vedené jiným KÚ nebo ÚMPOD. Tento jiný krajský úřad nebo ÚMPOD jsou povinny se těmito podněty zabývat.

8.3.2 Průběh prvního jednání s žadateli (dobrá praxe KÚ LK)

Jak už bylo uvedeno v předchozím textu, pro žadatele začíná seznámení se s dítětem skutečností, že je klíčový sociální pracovník dítěte telefonicky osloví a informuje je, že byli vytipováni k určitému dítěti, a domluví s nimi termín osobního setkání. Toto setkání se zpravidla uskuteční následující den po jednání kolegia a je mu přítomen sociální pracovník dítěte i žadatele, popřípadě psycholog. Za vhodnou považujeme účast dvou pracovníků. Jeden má možnost věnovat se plně žadatelům z hlediska procesu a druhý pracovník má možnost vnímat a reagovat na neverbální reakce žadatelů.

Žadatelé jsou poučeni o mlčenlivosti a jsou jim ústně předány veškeré informace, které jsou o dítěti známy. Jsou seznámeni s celou dokumentací dítěte, s rodinnou situací (zejména důvody umístění dítěte mimo rodinu), zdravotním stavem, výsledky psychologického posouzení dítěte, zprávami školy nebo předškolního zařízení, které dítě navštěvuje, zprávami od vychovatelů nebo informacemi od pěstounů na přechodnou dobu, u kterých se dítě nachází. Žadatelé jsou vyzýváni k dotazům, jsou s nimi probírány další kroky (jaký

bude další postup v případě jejich zájmu seznámit se osobně s dítětem). Pokud žadatelé chtějí, je jim poskytnut časový prostor pro komunikaci mezi sebou bez přítomnosti pracovníků KÚ. Je zdůrazněna možnost odmítnout seznámení s dítětem, pokud mají jakékoli pochybnosti o jejich připravenosti o dítě pečovat. Současně je nabídnuta diskuse k důvodům odmítnutí. V tomto případě je také znovu probírána jejich představa o přijímaném dítěti.

Jestliže se žadatelé vysloví, že mají zájem se s dítětem seznámit, je jim předáno písemné oznámení o vytipování vhodnými žadateli a předložena i fotografie dítěte. O jednání jako takovém je vždy vyhotoven protokol,⁵⁴ který je součástí spisové dokumentace žadatelů, do dokumentace dítěte je učiněn záznam. Sociální pracovník KÚ sděluje žadatelům termín seznámení s dítětem tam, kde se dítě nachází (vyjednaný pracovníkem již na kolegiu) a telefonicky sdělují zástupci zařízení nebo jiné osobě, zda se žadatelé dostaví.

Termín setkání je domlouván tak, aby probíhal v čase a formou, která je pro dítě co nejméně zatěžující, například ne po obědě před odpoledním spánkem, v době, kdy dítě má mít nějakou oblíbenou aktivitu, o niž nechce přijít apod. S ohledem na skutečnost, že žadatelé mají právo se s dítětem seznamovat po dobu 30 dní, než se vysloví, zda jej převezmou do péče, a může dojít k tomu, že jej nepřijmou, je nutné dítě před otevřeným odmítnutím dle možností chránit. Obecně jedná-li se o dítě, které je schopno chápat, za jakým účelem žadatelé přicházejí, je již na kolegiu projednáno, jakým způsobem budou žadatelé dítěti představeni.

Například je možné v zařízení, kterým běžně procházejí návštěvníci, žadatele představit jako někoho, kdo si přichází prohlédnout zařízení a chce se seznámit s tím, jak děti žijí, nebo jako někoho, kdo si s dětmi přišel dnes pohrát. Není zdůrazňováno, že přicházejí za určitým dítětem. Žadatelé mají možnost být například na herně se skupinkou čtyř dětí za přítomnosti vychovatelky nebo tety a vnímat dítě během her. Samozřejmě po prvním setkání a vyjádření zájmu žadatelů se i dále seznamovat s dítětem je už dítě obeznámeno s důvodem přítomnosti žadatelů a další kontakty probíhají pouze mezi žadateli a dítětem.

8.3.3 Další průběh zprostředkování a vyhodnocení fáze seznámení žadatelů s dítětem

Jak již bylo uvedeno, první kontakt žadatelů s dítětem je předjednaný na kolegiu, a poté i s žadateli, a je připraven tak, aby probíhal co nejšetrněji k dítěti. První kontakt je vyhodnocován ihned po jeho uskutečnění. Sociální pracovník dítěte na KÚ ve spolupráci s psychologem nebo klíčovým pracovníkem žadatelů získává informace o tom, jak kontakt probíhal, od žadatelů,⁵⁵ od pověřeného pracovníka zařízení, ve kterém se dítě nachází, nebo od pěstouna na PD, je-li dítě v jeho péči. Pokud se prvního kontaktu účastnil další odborník, například pracovník doprovázející organizace pěstouna nebo jiné pověřené osoby, je také požádán o své poznatky a doporučení pro další zprostředkování.

V současné době neexistuje jednotný způsob vyhodnocení celé fáze, což je v důsledku velkým rizikem pro dítě. Systém není chráněn před lidským faktorem z hlediska jednotného přístupu odborníků i neodborníků zapojených do seznámení žadatelů a dítěte (řada zaměstnanců pověřených osob nebo pěstouni na přechodnou dobu nemají

⁵⁴ Příloha 8.5 nabízí vzor protokolu o seznámení se spisovou dokumentací dítěte.

⁵⁵ Domluveno na seznámení, že žadatelé po kontaktu zavolají, jaké mají z návštěvy pocity, jestli chtějí pokračovat v seznamování s dítětem, jsou zodpovězeny případné dotazy apod.

vzdělání v sociální práci nebo psychologii). Průběh seznamování koordinuje KÚ, za jeho správné vyhodnocení je však zodpovědný každý, kdo je do procesu vytipování, a poté seznámení zapojen. Pokud totiž dojde k tomu, že KÚ nemá k dispozici úplné, objektivní a přesné informace od těchto subjektů, může dojít k nesprávnému vyhodnocení zprostředkování a svěření dítěte do náhradní rodiny.

Setkáváme se také se situacemi, kdy po ukončení například péče budoucích pěstounů, dochází ke sdělení odborníků, že si již při návštěvách žadatelů v zařízení všimli toho či onoho. Tyto informace však nikomu nepředali. Dříve či později pak může dojít k situacím, které se již v průběhu seznamování mohly identifikovat jako pro dítě rizikové, a k předání dítěte do péče nemuselo dojít. V současné době nejsou nastaveny formy nebo procesy vyhodnocování, jejichž rámce by byly srozumitelné a závazné nejenom pro pracovníky OSPOD (tam je možné je ošetřit v rámci standardů kvality výkonu OSPOD), ale i pro zaměstnance ústavních zařízení nebo pověřených osob a v neposlední řadě i pro žadatele. KÚ LK postupuje při vyhodnocování v jednotlivých krocích:

První kontakt žadatelů a dítěte:

- Nejprve se vyhodnotí první kontakt z hlediska závěru, zda je v zájmu dítěte, aby kontakty žadatelů s dítětem pokračovaly.
- Pokud se po prvním kontaktu vyhodnotí, že nikoli, zkontaktuje se žadatel s pozváním k osobnímu jednání a situaci a důvody zastavení zprostředkování je s ním osobně projednána.
- Jsou-li důvody pro zastavení zprostředkování závažná z důvodu jednání žadatelů, vždy se uváží, zda není důvod pro zahájení řízení o vyřazení žadatelů z evidence (například žadatel se dostavil na kontakt pod vlivem alkoholu).
- Pokud se v rámci prvního setkání nepodařilo navázat mezi žadatelem a dítětem kontakt, ale nejednalo se o odmítnutí žadatelů dítětem ani naopak, je zváženo, zda je nutná další účast odborné osoby při kontaktu (například větší podpora dítěte v nové situaci, podpora žadatelů ve vhodném jednání a přístupu k dítěti, zejména u dítěte s postižením nebo po traumatu).
- O průběhu prvního kontaktu je bezprostředně informován OSPOD ORP dítěte a žadatelů spolu s informací o dalším postupu.

Další kontakty:

- Krajský úřad vyhodnotí, zda je v zájmu dítěte, aby zprostředkování pokračovalo bez účasti zástupce KÚ, domluví s žadatelem a tím, u koho se dítě nachází, že si další kontakty s dítětem budou domlouvat již jen mezi sebou.
- Pokud KÚ vyhodnotí, že je účast psychologa nebo jiné odborné osoby při kontaktech i nadále třeba, je domluven další konkrétní průběh setkávání včetně toho, jaká bude role jednotlivých účastníků a co bude cílem těchto setkání.
- Případná podpora je žadatelům vždy nabídnuta, v praxi se žadatelé s dotazy ohledně dítěte nejvíce obrací na toho, u něhož se dítě nachází.
- Ten, u něž se dítě nachází, se musí cítit spoluzodpovědný za reflexi zprostředkování a předávat veškeré podstatné informace a postřehy pracovníkům KÚ, tzn. musí od KÚ vědět, jaké informace to jsou, čeho si má všimnout atd. (důležité je to zejména u pěstounů na přechodnou dobu nebo pověřených osob).
- O průběhu dalších kontaktů je průběžně informován OSPOD ORP dítěte a žadatelů spolu s informací o dalším postupu včetně toho, zda se žadatelé vyslovili k převzetí dítěte a k termínu tohoto převzetí.
- Pracovníci KÚ jsou v průběžném kontaktu s žadatelem za účelem zjišťování jejich vnímání situace a potřeby podpory, popřípadě ujasnění dalšího postupu.

Rozhodnutí žadatelů, že mají zájem převzít dítě do péče budoucích osvojitelů nebo pěstounů:

- V případech osvojení je rozhodnutí často vysloveno již po prvním kontaktu s dítětem, u PP zpravidla nejpozději po druhé nebo třetí návštěvě žadatelů za dítětem. OSPOD ORP dítěte a žadatelů jsou neprodleně informovány spolu s informací o termínu, ve kterém by žadatelé rádi převzali dítě do péče budoucích osvojitelů nebo pěstounů.
- OSPOD příslušný žadatelům je požádán o provedení šetření v bydlišti žadatelů za účelem ověření podmínek pro přijetí dítěte (nejedná se o nutné prokázání například plné výbavy pro dítě, ale základních podmínek pro pobyt dítěte), a především o ověření skutečnosti, že nedošlo k nějaké rozhodné změně od doby, kdy byli žadatelé zařazeni do evidence; zpráva je zasílána OSPOD ORP dítěte.⁵⁶

Příprava podkladů pro vydání rozhodnutí o svěřeni dítěte do péče budoucích osvojitelů nebo pěstounů:

- V kontextu nového občanského zákoníku bude KÚLK metodicky vést spolupracující subjekty k zasílání oficiálních písemných vyjádření o průběhu zprostředkování adresovaných OSPOD dítěte a KÚLK.
- Důvodová zpráva k § 799 nového občanského zákoníku hovoří o tom, že soud předpokládá, že OSPOD děti by měly z okruhu možných osvojitelů vyloučit osoby motivované snahou řešit své vlastní problémy, ať už problémy sebe sama nebo ve vzájemném vztahu. Totéž se týká zdravotního stavu žadatele. Všechny tyto informace by měly být soustředěny v evidenci žadatelů o osvojení. Tato skutečnost by ale neměla bránit soudu, aby při rozhodování o osvojení dále neplnil svou vyšetřovací povinnost (Nový občanský zákoník s důvodovou zprávou, 2012).
- V době zpracování tohoto textu jsme neměli žádnou praktickou zkušenost s postupem soudů při rozhodování o svěřeni dítěte do péče budoucích osvojitelů a pěstounů. Domníváme se, že soudy by mohly krajské úřady žádat o podání zprávy k průběhu zprostředkování jako podkladu pro vydání rozhodnutí ve věci samé. Vyžádání zprávy by také ošetřovalo situaci, kdy zprostředkování bude ze strany KÚ zastaveno, avšak žadatelé se obrátí na soud s návrhem na svěřeni dítěte do péče.
- OSPOD ORP dítěte je stále plně zodpovědný za vyhodnocování situace dítěte. Ve věci zastupování dítěte v soudním jednání o návrhu žadatelů je zpravidla ustanoven opatrovníkem dítěte. S ohledem na větší důraz nového občanského zákoníku na místo faktického bydliště dítěte se však do budoucna nedá vyloučit, že bude opatrovníkem ustanoven jiný ORP, než je ORP příslušný dle místa trvalého pobytu dítěte. Tento OSPOD pak nemusí být z různých důvodů plně informován o konkrétních důvodech zastavení zprostředkování, nebude z předchozích jednání znát ani situaci žadatelů a dítěte v celém kontextu.

V roce 2009 přijal KÚ žádost o zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se pěstouny od manželů z menšího města. Manželé již byli pěstouny od roku 2007, kdy jim soud svěřil do PP chlapce, narozeného v roce 2006, který byl synovcem muže. Rodina s OSPOD ORP dítěte spolupracovala, před podáním žádosti po dobu téměř tří let byla péče sledována a OSPOD neměl žádné negativní poznatky. Žadatelé měli „bouřlivou“ minulost, kterou však nijak neskrývali. Oba měli z doby před rokem 1989 záznamy v rejstříku trestů, které se týkaly trestných činů, které v době podání žádosti již trestnými činy nebyly, například příživnictví. Záznamy v rejstříku trestů byly již vymazány.

⁵⁶ Do konce roku 2013 byla zpráva důležitým podkladem pro vydání rozhodnutí ORP dítěte ve věci žádosti žadatelů o svěřeni dítěte do péče budoucích osvojitelů nebo pěstounů.

Manželství bylo druhé pro ženu, třetí pro muže, přičemž oba spolu uzavřeli manželství dvakrát. Předchozí ukončení vztahu a rozvod byla reakce ženy na problémy muže s hraním automatů, kdy cítila potřebu muži dát hranici. To se ukázalo jako účinné a po období abstinence partneri znovu obnovili soužití. Problémy muže spojené s hraním nepřesáhly hranici jejich domácnosti, epizoda trvala asi tři měsíce. Poté, co se souhlasem neteře muže začali navštěvovat jejího syna v kojeneckém ústavu, oba si více uvědomovali svou zodpovědnost vůči němu a po roce chlapce se souhlasem neteře převzali do péče. Jejich manželství bylo bezdětné a oba přijali chlapce jako vlastního. Matka dítěte s ním kontakt neudržovala. Muž byl zaměstnán, žena byla krátkodobě v evidenci úřadu práce. Žili v obecním bytě, k jejich osobám neměl výhrady ani místní úřad.

Po doručení žádosti na KÚ proběhla s žadateli jednání, absolvovali přípravu k přijetí dítěte a posouzení zdravotního stavu. Po celou dobu řízení byli žadatelé velmi otevření, dokázali hovořit o svém vlastním životě i zkušenostech s náhradním rodičovstvím bez snahy jakkoli popírat „slabá místa“. K podání žádosti přistoupili po delší úvaze. Přijetí chlapce bylo pro ně významným obratem v jejich životě, život pro ně získal nový smysl. Motivací k přijetí dalšího dítěte bylo přesvědčení, že pro přijatého chlapce bude lepší, když nebude vyrůstat jako jedináček. V jejich představách byl chlapec mladší než ten, který u nich vyrůstá, tzn. ve věku od tří až pět let, majoritního etnika.

Žadatelé byli do evidence zařazeni v roce 2010. Při zhodnocení celkové situace žadatelů byla vnímána rizika v jejich minulosti, včetně složitého dětství žadatelů. Oba však prokázali schopnost vytvořit pro přijaté dítě bezpečné a láskyplné prostředí s jasně vymezenými rolami. Jejich otevřenost, schopnost sdílet a ochota řešit úspěšně složité situace, které je v životě potkaly, se jevily jako pozitivní vklad do budoucí péče o další dítě. Po finanční i bytové stránce byli oba žadatelé dlouhodobě stabilizovaní.

Krátce po zařazení do evidence došlo u žadatelů ke změně. Matka žadatele, která bydlela v rodinném domě v sousední obci, byla postižena povodněmi. Manželé se rozhodli k matce přistěhovat a pomoci s opravami domu. Dům skýtal větší prostory a zahradu, matka i žadatelé vedli oddělené domácnosti. Manželé neplatili za užívání domu nájem, neboť se podíleli na jeho údržbě a budování dalších bytových prostor, opravy financoval bratr žadatele, který pracoval a žil v zahraničí. Zahrada byla vybavena řadou herních prvků pro chlapce. OSPOD ORP pěstounů shledal bytové podmínky jako vhodné pro přijetí dítěte do PP.

Žadatelé byli průběžně zasíláni k projednání poradními sbory k několika dětem, nebyli však vybráni nebo z kontaktu s dítětem sešlo na poslední chvíli pro změnu situace na straně dítěte. Žadatelé proto následující rok KÚ požádali o rozšíření představy o dítěti, a to na dva sourozence (dva chlapci nebo chlapec a dívka), kdy horní věková hranice dětí by mohla být i sedm let (jejich chlapci v té době bylo téměř šest let). Rodina byla navštívena v novém bydlišti psychologem a sociální pracovníci. Muž byl zaměstnán, ve volném čase se věnoval úpravám na domě, žena byla v domácnosti, pracovala brigádně na částečné úvazky. V přízemí žila matka žadatele v samostatném bytě, v prvním patře rodina žadatelů. Bytové podmínky byly shledány vhodné pro pobyt dalších dvou dětí. Chlapec stále projevoval zájem o příchod sourozence, bylo patrné, že v rodině je přijímán a milován a vztahy v rodině byly vřelé. Z tohoto důvodu psycholog souhlasil s přijetím i sourozenců a doporučil, aby věk dětí byl nižší, než je věk chlapce, u staršího ze sourozenců psycholog souhlasil se svěřením staršího dítěte, než je chlapec.

V listopadu 2011 byli žadatelé vytipováni MPSV jako vhodní budoucí pěstouni sourozenců, dívky ve věku pět let a chlapce ve věku čtyři roky. Jednalo se o děti z jiného kraje, nad nimiž byla nařízena ústavní výchova. Matka měla více dětí, jedno starší bylo svěřeno do péče babičky a další tři děti byly osvojeny. Sourozenci byli matkou opuštěni a z tohoto důvodu byli po vydání předběžného opatření předáni do ústavní péče. Z postoupené dokumentace

o dětech nebyly shledány žádné problémy z hlediska osobností dětí a výchovných potřeb. U děvčete byla uvedena diagnóza Patauův syndrom bez bližších informací o projevech onemocnění. Žadatelé děti navštívili a podali si návrh na svěřeni dětí do péče budoucích pěstounů. Na základě rozhodnutí OSPOD ORP převzali děti v prosinci 2011 do péče.

V červenci 2012 požádali oba pěstouni osobně na OSPOD ORP o ukončení před pěstounské péče a sdělili, že odvezou děti do zařízení. Oba současně požádali o vyřazení z evidence žadatelů vhodných stát se pěstouny. Následně se odstěhovali z místa trvalého bydliště, a to do jiného kraje.

Úplný obraz událostí bylo možné poskládat až zpětně na základě zpráv předaných krajskému úřadu, některých až v červenci 2012.

Na krajský úřad se pěstounka obrátila po telefonické domluvě počátkem dubna 2012 na popud sociální pracovnice OSPOD ORP žadatelů, která považovala situaci za kritickou a navrhovala variantu navrácení dětí do domova. Pěstounka uvedla, že toto řešení by považovala pro děti za zničující, bylo by bolestné i pro chlapce, mohl by jí to vyčítat. Uváděla, že pracovníky zařízení nebyla otevřeně informována jak o tělesném, tak i duševním stavu dětí. Nepočítala, alespoň tak brzo, ani s návštěvami biologických rodičů, zařízení tuto možnost bagatelizovalo. Je pro ni obtížné zvládat idealizovanou představu dětí o biologických rodičích a pracovat s ní.

S dívkou měla od počátku problém navázat vztah, v současné době se její vztah k ní zlepšil. U dívky se objevila sekundární enkopresa s manipulací se stolicí vázaná výhradně k osobě pěstounky. Manželé postupně vyzorovali, že sestru k tomuto chování navádí její bratr, který měl neskrývanou radost, když byla sestra za toto chování pěstouny trestána. Pěstounka se domnívala, že bratr chtěl docílit odchodu sestry z rodiny. Pěstounka měla nejvíce problémů s bratrem, který byl vzdorovitý, vulgární, ničil věci a ubližoval sestře a mladším dětem, než byl on. Pěstounům se nedařilo jej motivovat k nějaké zábavě nebo společné práci. Pěstounka u sebe pozorovala nárůst averze vůči chování bratra, manžel měl zase problém přijmout sestru. Pěstounce byla nabídnuta psychoterapeutická intervence dle její potřeby a psychologická diagnosticko-psychoterapeutická péče pro chlapce. Pěstounka se měla ozvat a domluvit konkrétní termín.

Koncem května 2012 bylo v rodině provedeno šetření sociálními pracovníky OSPOD ORP dětí. Sociální pracovnice zkonstatovaly problémy v přijetí dětí v rodině, používání tvrdších výchovných metod pěstouny i přes doporučení jiného přístupu. Bylo zjištěno, že v běžných projevech ze strany pěstounky chybí projevy náklonnosti vůči dětem a pozitivnější emocionální náboj. Bylo shledáno, že děti jsou výchovně náročné, potřebují důslednost a systematická odborná podpora je nezbytná. Přesto přijaté děti působily spokojeně, spíše chlapec pěstounů byl zamlklý bez spontánních projevů.

V červnu 2012 bylo provedeno neohlášené šetření v rodině za účasti dvou sociálních pracovnic a psychologičky KÚ. Významným impulsem bylo sdělení OSPOD pěstounů, že žena údajně opustila společnou domácnost. Před návštěvou v rodině bylo navštíveno předškolní zařízení pro děti se speciálními potřebami, kam docházela dívka. Bylo zjištěno, že pěstouni péči o dívku zajišťovali bez větších výhrad. Jednání a vystupování pěstounky se jevilo bez citlivosti a empatie vůči dítěti, muž byl pracovníky školky vnímán jako vřelejší. Dívka měla specifické projevy, které byly i pro řadu dětí ve školce nepříjemné. Patřilo k nim hltání jídla a snaha brát jídlo ostatním, což se postupně zlepšovalo. Také potíže spojené s vyprazdňováním se projevovaly a ve školce postupně ustupovaly. Z celkového pohledu by pracovnice doporučovaly ponechat dítě v péči pěstouna a poskytnout mu maximální podporu. Během pobytu holčičky v rodině viděli její posun, zklidňování a zlepšování jejího chování a návrat do zařízení by její stav nepochybně zhoršil.

Při návštěvě v rodině muž sdělil, že žena již v minulosti domácnost opustila, vždy se však ozývala a nakonec se vrátila (již před podáním žádosti o zařazení do evidence). Tentokrát se neožývala. Muž se domníval, že spouštěčem pro odchod ženy byl konflikt s jeho matkou, vztahy mezi manželkou a tchyní byly složité již předtím. Vztahy se zhoršily po přistěhování do domu. On sám byl jejím přístupem tak zklamán, že chtěl podat žádost o rozvod. Měl zájem o ponechání dětí ve své péči, chtěl zanechat zaměstnání a dětem se plně věnovat. Děti si dle něj v rodině zvykly, a pokud by mělo dojít k jejich odchodu, těžce by to všichni nesli. Uvědomoval si, že by bylo třeba vyřešit hodně záležitostí, aby zajistil děti a poskytl soudu dostatečné záruky, ale měl zájem toto udělat. Bylo domluveno předání veškerých informací OSPOD s požadavkem o spolupráci při řešení další situace. Muži byla mu nabídnuta spolupráce a zajištění podpory.

S dětmi bylo hovořeno bez přítomnosti pěstouna. Děti i přes nepřítomnost pěstounky (kromě chlapce) nebyly smutné, její nepřítomnost nijak nekomentovaly. Nejvíce si o pozornost říkala dívka, chlapec v PP pěstounů musel být naopak do hry a do kontaktu cíleně vtahován. Pokud byly děti ve společnosti muže, všechny se na něj přirozeně obracely a dotýkaly se ho, on je vnímal a vždy na ně reagoval.

Ve zprávě zařízení doručené OSPOD ORP dítěte pár dní před návratem dětí bylo uvedeno, že pěstouni se na zařízení obrátili již týden po převzetí dětí s informací, že dochází k velké rivalitě mezi sourozenci a k projevům agresivního chování u dívky. Sestra pěstounce zopakovala výchovné principy, které byly využívány u sourozenců. Bylo jí také doporučeno, aby se co nejdříve obrátili na psychologa v okolí, který bude rodinu provázet, a kontaktovali sociální pracovníci OSPOD. Před předáním dětí byly pěstounům předány veškeré potřebné informace a byla věnována dostatečně dlouhá doba provázení při párování s dětmi.

V daném případě došlo postupně k několika rozhodováním bez úzké spolupráce dotčených subjektů a znalosti komplexních informací o dětech i žadatelích. Na krajský úřad žadatelů se informace dostávaly nesystematicky a postupně a nebyl jasně vymezen subjekt, který by informace a další postup koordinoval. V průběhu zařazení a vedení žadatelů v evidenci došlo ke změně psychologa i sociální pracovnice na KÚ žadatelů, což mohlo mít vliv na znalost žadatelů a vyjádření se k nim v době příchodu dětí do rodiny.

O projednávaných dětech byly poskytnuty KÚ žadatelů informace, které nevytvářely o skutečných potřebách dětí. Svěření dvou dětí s výchovnými a zdravotními problémy jiným orgánem než tím, který o zařazení žadatelů rozhodoval, a tím, který vedl v evidenci děti, se v daném případě ukázalo jako problematické. Žadatelé se v průběhu adaptace přijatých dětí potýkali se svými vlastními vztahovými problémy, o kterých však s nikým nehovořili a jejichž řešení se vyhýbali. Některé důležité informace o žadatelích byly jimi samými KÚ sděleny až při odchodu dětí z rodiny.

V současné době by v samotném výběru vhodných pěstounů byl KÚ žadatelů více zapojen do projednávání vhodnosti žadatelů k dětem. Bylo by možné již od příchodu dětí do rodiny poskytovat intenzivní a soustavnou podporu pěstounům prostřednictvím doprovázející organizace. Po zjištění prvních závažnějších potíží s navázáním vztahu pěstounů s dětmi a dětí s pěstouny by bylo možné uspořádat případovou konferenci za účasti všech, kteří do rodiny vstupují společně s žadateli. Bylo by možné nastavit role jednotlivých subjektů vůči pěstounům a dětem tak, aby se rodině dostávalo maximální možné podpory a současně aby byly předávány všechny podstatné informace.

8.4 Fáze sledování průběhu péče budoucích osvojitelů nebo pěstounů před vydáním soudního rozhodnutí

8.4.1 Legislativní rámec

Ustanovení § 839 nového občanského zákoníku upravuje dohled nad úspěšností osvojení, ve kterém se hovoří o tom, že odůvodňují-li to okolnosti případu, nařídí soud i bez návrhu nad osvojitelem a osvojencem dohled na dobu nezbytně nutnou, jejíž délku zároveň určí; dohled vykonává zpravidla prostřednictvím orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Dle § 19 odst. 1 písm. d) ZSPOD vykonává ORP na žádost soudu dohled nad úspěšností osvojení, a i bez této žádosti podává soudu zprávy o průběhu dohledu. Není stanoveno, zda se má jednat o ORP dítěte nebo osvojitelů.

Dle § 19 odst. 3 a 4 ZSPOD obecní úřad obce s rozšířenou působností může kdykoli v době, po kterou je dítě rozhodnutím soudu předáno do péče budoucího osvojitele, do péče před osvojením nebo do předpěstounské péče, ověřit, zda nedošlo ke změně skutečností rozhodných pro osvojení dítěte nebo pro svěřeni dítěte do pěstounské péče, zejména zda jsou rodiče nebo jiné osoby dítěti blízké schopny a ochotny převzít dítě do své péče. Zjistí-li takové skutečnosti, podá návrh na zrušení rozhodnutí soudu. V případě, že došlo ke svěřeni dítěte po předchozím zprostředkování krajským úřadem, oznámí podání tohoto návrhu krajskému úřadu.

ORP sleduje vývoj dětí, které byly svěřeny do výchovy jiné osoby odpovědné za výchovu dítěte a vývoj dětí v předpěstounské péči. Zaměstnanci ORP zařazení do obecního úřadu jsou přitom povinni navštěvovat rodinu, kde dítě žije, popřípadě jiné prostředí, kde se dítě zdržuje, nejméně jednou za tři měsíce v období prvních šesti měsíců péče nahrazující péči rodičů a předpěstounské péče, a poté v souladu se zájmy dítěte podle potřeby, nejméně však jednou za šest měsíců, a to na základě zvláštního oprávnění vydaného ORP, v němž je uvedeno jméno a příjmení zaměstnance, jeho další osobní údaje a vymezena činnost, kterou může tento zaměstnanec vykonávat.

8.4.2 Spolupráce krajského úřadu a dalších subjektů při sledování péče náhradních rodičů před vydáním soudního rozhodnutí

Jak už bylo uvedeno, kompetence OSPOD ORP jsou ve sledování péče náhradních rodičů před vydáním rozhodnutí o osvojení nebo svěřeni dítěte do pěstounské péče jasně vymezeny. Dle § 47b a následujících ZSPOD musí osoba pečující nebo v evidenci uzavřít ve stanovené lhůtě dohodu o výkonu pěstounské péče, čímž je zajištěno nejenom doprovázení pěstounů po přijetí dítěte do péče, ale i sledování této péče z hlediska naplňování potřeb dítěte v novém prostředí v souladu s individuálním plánem ochrany tohoto dítěte. Analogické doprovázení u budoucích osvojitelů je zajištěno pouze pracovníky OSPOD ORP a jimi navázanými odborníky dle potřeb budoucích osvojitelů.

Do sledování péče může být na žádost OSPOD ORP zapojen i krajský úřad žadatelů. V rámci Libereckého kraje byla několikrát na žádost OSPOD ORP poskytnuta krizová intervence v rodině (podpora psychologa) nebo se krajský úřad zúčastnil případové konference týkající se přijetí rozhodnutí, zda bude, či nebude podán k soudu návrh na ukončení péče náhradního rodiče o dítě. Pěstouni se na základě předchozího kontaktu s pracovníky krajského úřadu obraceli se žádostí o konzultaci bez účasti svého sociálního pracovníka nebo doprovázející organizace (například v situaci, kdy pěstounka uvažovala o odchodu od manžela).

Možnosti zapojení krajského úřadu do této fáze jsou individuální a mohou se v rámci celé ČR významně lišit. Krajský úřad má možnost delegovat některé své pravomoci na jiné

subjekty, zejména na organizace, které sám zřizuje (příspěvkové organizace). Ty mohou mít větší časový a personální prostor pro podporu náhradních rodičů v této fázi (například i jako subjekt, který uzavřel s pěstouny dohodu o výkonu PP).

8.5 Shrnutí

Současná praxe a legislativní úprava neumožňuje krajským úřadům zajišťovat potřeby dětí a budoucích náhradních rodičů v procesu zprostředkování bez výhrad. Dle ZSPOD náleží zprostředkování pouze krajskému úřadu, který nese plnou odpovědnost za jeho průběh a výsledek. Krajské úřady však nemají v současné době vytvořeny jednotné a efektivní postupy pro všechny procesy probíhající v rámci zprostředkování ani kapacity k naplňování vytvořených procesů. Mezi témata, která nejsou dostatečně ošetřena a vyžadují pozornost, patří mimo jiné:

- příprava dítěte na zprostředkování a doprovázení dítěte při samotném zprostředkování,⁵⁷
- absence stanovení jednotných oblastí a způsobu hodnocení dítěte a žadatelů, které by měly být vždy brány v úvahu při „párování“ dítěte a náhradní rodiny,
- absence celorepublikově jednotných standardů pro proces seznámení vytipovaných žadatelů s dítětem a proces vyhodnocení seznámení před doporučujícím vyjádřením krajského úřadu se svěřením dítěte do péče budoucích osvojitelů nebo pěstounů,⁵⁸
- aktuální systém rozesílání informací o dětech vhodných do NRP,⁵⁹
- absence centrální funkční elektronické evidence dětí a žadatelů pro možnost vytipování potenciálně vhodných náhradních rodičů v kterémkoli čase kterýmkoli KÚ.⁶⁰

Řešením by mohlo být například vytvoření jednotných rámcových standardů zprostředkování ústředním metodickým orgánem sociálně-právní ochrany dětí (tedy MPSV) nebo legislativní zapojení dalších akreditovaných subjektů do procesu zprostředkování s jasně vymezenými kompetencemi a určením jednoho centrálního koordinátora zprostředkování na úrovni krajů. Přijatá novela ZSPOD⁶¹ přináší (v souvislosti s významným rozšířením dětí nahlašovaných do evidence KÚ a počtu pěstounů na přechodnou dobu) řadu praktických otázek při zprostředkování a ukázala na nejednotnost postupů krajských úřadů v rámci ČR, například v oblasti přebírání nebo předávání dětí z péče pěstounů na PD. Nyní je vhodná příležitost pro sjednocení praxe a vymezení kompetencí ve zprostředkování všech, kteří se na něm podílejí, a posun směrem ke skutečné podpoře dětí při zprostředkování NRP.

⁵⁷ Chybí systémová mezirezortní spolupráce, nelze například vyžadovat osobní přítomnost při setkáváních a kvalifikovanou referenci o průběhu zprostředkování.

⁵⁸ Absence jednotných postupů nezajišťuje kontrolu přístupu k dítěti v rámci ČR a neumožňuje zpětně přezkoumat rozhodnutí KÚ přerušit zprostředkování k důvodu, že nebylo v zájmu dítěte, což může vzbuzovat nedůvěru v postup těchto úřadů ze strany odborné i laické veřejnosti.

⁵⁹ Zejména u dětí vhodných do PP se jeví jako málo efektivní oproti rozesílání informací o zařazených pěstounech.

⁶⁰ Legislativně ošetřeno, avšak nerealizováno.

⁶¹ Zákon č. 402/2012 Sb.

Příloha 8.1

Osnova zprávy OSPOD ORP pro náhradní rodinnou péči k žadatelům o zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se osvojiteli, pěstouny nebo pěstouny na přechodnou dobu

Popis kontaktu s žadateli – jak se o možnosti NRP dozvěděli, jaké informace mají, jaký byl způsob a průběh jednání žadatelů se sociální pracovníci, zda například formuláře vyplnili samostatně, nebo bylo třeba jim výrazně při vyplňování a porozumění formulářům pomáhat. Jestli mluvil pouze jeden z žadatelů, nebo se doplňují apod. Jak působí, jednají, vystupují, jak jsou při jednáních naladěni, upraveni atd. Popsat nejen, co žadatelé sdělují, ale i jakým způsobem. Například zda umí naslouchat, zda přijímají jiné názory, jaké vytvářejí podmínky pro rozhovor v jejich domácnosti. Popsat veškeré nestandardní projevy žadatelů.

Osobní historie žadatelů – v jaké rodině vyrůstali, zda mají sourozence, kolikátí v pořadí se narodili, jak s členy rodiny vycházejí; kde žili (na vesnici, ve městě, v paneláku, na statku...); jaké výchovné přístupy jejich rodiče nebo jiné osoby v jejich okolí uplatňovali; co vnímají pozitivně nebo negativně ve svém dětství, ve své současnosti, jaké jsou jejich plány do blízké i vzdálenější budoucnosti, s kým z rodiny se stýkají, navštěvují, jak často. Jaké měli žadatelé před současným vztahem jiné vážnější známosti nebo manželství, jak a proč tyto vztahy skončily, kdo z partnerů je ukončil. V případě předchozích manželství – z jakých důvodů došlo k rozvodu, komu byly svěřeny děti do péče, jak probíhá kontakt s bývalým manželem a dětmi. Jaké mají žadatelé vzdělání, proč si zvolili danou školu, zda pracují v oboru, jestli je práce baví apod.

Historie vztahu žadatelů – jak se seznámili, jak dlouho trvá společné soužití, co na sobě manželé oceňují, čeho si u druhého váží, jestli se v něčem neshodnou, co je spojuje, jaké mají představy o budoucnosti vztahu. Jaká je dynamika vztahu – je někdo výrazněji dominantnější, vyhovuje jim to? Jak řeší případné problémy. S kým žadatelé udržují kontakt v rámci rodiny i širšího společenství – jsou společenštlí, nebo naopak žijí více uzavřeněji v rámci rodiny. Jaké jsou jejich zájmy, koníčky, jak tráví volný čas – spolu, odděleně ...

Motivace k přijetí dítěte do rodiny – jak dlouho o přijetí dítěte uvažují, co je k tomu vedlo, kde získávali informace, jaké mají případně obavy spojené s přijetím dítěte. Kdo z páru s návrhem přišel? Co si myslí, že mohou dítěti nabídnout (proč by jim mělo být dítě svěřeno). Jak se podle jejich názoru změní jejich život po příchodu dítěte (jak například budou měnit dosavadní způsob života, jaký vliv to bude mít na děti již žijící v rodině apod.). Jak si myslí, že přichodí dítě přijme jejich rodina (prarodiče, sourozenci apod.), sousedé, známí. Jestli mají v okolí nějakou výraznou podporu v jejich záměru, popř. výrazný odpor. Jak budou případný nesouhlas řešit například u odmítání ze strany svých rodičů apod.

Představa o dítěti – pro jaké dítě si myslí, že by byli vhodnými rodiči? Jaká je jejich představa o dítěti a jaká je jejich představa o dětech, které potřebují NRP? K charakteristice přijatých dětí je možné využít dotazník k představám o dítěti, současně s vysvětlením. Jakou mají žadatelé představu o důvodech, proč se dostávají děti do NRP – umožnit žadatelům prezentovat jejich vlastní představu před tím, než jim bude situace vysvětlena, a zaznamenat ji do zprávy.

Osvojení – jestli žadatelé budou dítě o osvojení informovat, v jakém věku, zda je jejich rodina seznámena s jejich záměrem osvojit dítě, jaký na to mají názor. Jaké mají obavy v souvislosti s osvojením dítěte. Jak vnímají skutečnost, že nemohou mít vlastní děti? Verbálně i neverbálně informace (zda působí jako vyrovnání a smíření s touto zkušeností, zda v době podání žádosti ještě probíhají nebo se plánují další pokusy o početí dítěte, zda je nenaplnění rodičovství pro žadatele ještě hodně bolestivé téma). Zda v případě narození vlastního dítěte chtějí pokračovat v řízení o osvojení.

Pěstounská péče – jakou mají představu o dětech, které jsou svěřovány do pěstounské péče, o kontaktu s biologickou rodinou dítěte. Zda jsou informováni o možnostech odchodu dítěte z rodiny (zda si tuto variantu připouštějí, nebo ne). Jaká je jejich představa o tom, jak připraví jejich děti nebo děti v rodině na příchod a odchod dítěte v PP, jak si myslí, že to budou zvládat oni, jejich děti, přijaté dítě. Kde čerpají energii (kde dobíjí)? Zda počítají se spoluprací s odborníky, zda se například již zajímali, kam by se mohli obrátit.

V rodině, kde jsou již děti – je v rodině už nyní pro přijaté dítě vytvořený prostor (fyzicky i duševně)? Jak jsou dostupné služby pro dítě se specifickými potřebami nebo dítě dle představ žadatelů (například bezbariérovost bytu, auto v rodině, dostupnost rehabilitace, sociálních služeb apod.).

Pěstounská péče na přechodnou dobu – jaká je jejich představa o dětech, které potřebují tuto formu NRP, pro jaké děti z hlediska věku, počtu a zdravotního stavu se vnímají jako vhodní náhradní rodiče (možno použít dotazník s vysvětlením). Jaké zázemí nabízejí dítěti (bude, nebo nebude mít vlastní pokoj, kde bude jeho místo v domácnosti a v rodině žadatele, kdo se bude s žadatelem na péči o dítě osobně podílet). Jsou žadatelé kuřáci, nebo nekuřáci? Pokud kouří, jakou mají představu o kouření v přítomnosti dítěte? Jakou mají představu o kontaktu s původní nebo náhradní rodinou dítěte? Kde by bylo dle nich vhodné, aby ke kontaktu docházelo (jestli mají prostory v domácnosti nebo počítají s kontakty mimo domácnost). Zda by uvítali přítomnost doprovázejícího pracovníka při těchto kontaktech nebo s ní přímo počítají (téma které spíše popisuje případné obavy žadatelů než požadavky na systém). Jak jejich rozhodnutí stát se pěstounem na PD vnímá jejich rodina a okolí? Informovali je? Zda již nyní uvažují o tom, do kdy by se chtěli PP na PD věnovat? (respektive zda již nyní vyjadřují nějaké důvody, pro které by PP na PD ukončili).

Sociální a ekonomická situace žadatelů – zaměstnání (kde a jak dlouho pracují, zda se jedná o pracovní poměr na dobu určitou – do kdy, nebo neurčitou, kde pracovali předtím, proč například ukončili zaměstnání – obecně se tématu více věnovat u žadatelů, kteří často mění zaměstnání (z jakých důvodů), nebo jsou aktuálně nezaměstnaní (posouzení zodpovědnosti, schopnosti plnit závazky, vycházet s druhými lidmi).

Jestli mají další příjmy například z pronájmů, podnikání (k možnosti posouzení, do jaké míry se věnují práci, podnikání a kolik jim zbývá volného času na přijaté dítě).

Jaká je finanční situace – jedná se o vyloučení rizika finančního motivu k přijetí dítěte a posouzení míry rizika pro dítě – zda mají půjčky, úvěry na bydlení apod. – kolik měsíčně hradí, kolik zbývá uhradit, zda proti nim není vedena exekuce. Zda mají zvýšené náklady na živobytí – například užívání léků, pomůcek. Pokud jsou příjemci dávek pomoci v hmotné nouzi – v jaké výši, jaký typ dávky (nejlépe ofotit rozhodnutí o přiznání dávky). V případě větších nebo dlouhodobých závazků – zda mají i nějaké úspory na okamžité výdaje apod. Dotazovat se, zda není proti nim vedeno insolvenční nebo exekuční řízení (již se vyskytli i žadatelé v insolvenční).

Bydlení – jedná se o posouzení stability a perspektivy bydlení a jeho vhodnosti pro přijaté dítě – v jaké formě právního vztahu žadatelé bydlí – vlastní bydlení, nájemní a podnájem (kopie nájemní nebo podnájemní smlouvy). Zda uvažují o změně bydlení v blízké době (do 2 let). Zda ve společné domácnosti žijí další osoby – kdo, z jakého titulu, zda trvale, nebo dočasně atd. Jaký je názor této osoby na jejich záměr (například žije-li ve společném domě příbuzenská osoba).

Bezúhonnost – jakékoli záznamy v přestupkovém řízení nebo trestním rejstříku – žádat vysvětlení žadatelů, upozornit na možnost nezařazení do evidence z důvodu záznamu, požádat o kopie rozsudků v trestních věcech, zejména došlo-li k odsouzení žadatelů v uplynulých 5 letech – individuální posouzení.

Zdravotní stav žadatelů – jaký je aktuální zdravotní stav žadatelů, zda užívají nějaké léky, zda jsou omezeni ve výkonu povolání (přiznání invalidního důchodu. Pokud ve zdravotním dotazníku uvedou žadatelé nějaká omezení nebo trvalou péči odborného lékaře, seznámit žadatele s tím, že posudkový lékař KÚ si může vyžádat další odborná vyšetření nebo aktuální zprávy, a pokud to bude důvodné, může být jejich zdravotní stav důvodem pro nezařazení do evidence nebo ovlivnění jejich představy o přijatém dítěti – jak jsou na to připraveni, zda s tím počítají. Zjistit, jaký je jejich náhled na onemocnění, jak s nemocí žijí, jak svůj zdravotní stav prožívají. V případě, že jsou nebo byli léčeni na psychiatrii, upozornit na možnost absolvování vyšetření klinickým psychologem.

Šetření v rodině – kromě popisu prostředí (velikost bytu, zařízení, útulnost) popsat, kdo byl šetření přítomen, kdo má kde svoje místo, jaké jsou zvyky rodiny – například zda společně večerí, kdo vaří. Jsou-li děti v rodině, kde mají svůj prostor a kde počítají s prostorem pro další dítě. Kde provozují svoje koníčky, mají-li zvířata v bytě – jaká, kdo se o ně stará. Jak si dělí povinnosti péče o domácnost, co kdo například v bytě udělal, jestli se zdržují převážně doma, nebo spíše chodí domů jenom spát apod. Popsat i zvyky a komunikaci v rodině, jak byla při šetření vnímána nebo zmíněna. Jsou žadatelé věřící? Jaká je atmosféra při šetření. Mají žadatelé sousedy? Jak s nimi vycházejí? Jsou informováni o záměru přijmout dítě do NRP, jaká byla jejich reakce (například při záměru přijmout dítě jiného etnika). Kam si chodí děti hrát mimo dům? Atd. Jako užitečné se jeví popsat i lokalitu, v níž rodina bydlí – je to samota, polosamota, rušné centrum, jaké služby jsou dostupné nebo jak daleko (nikam se bez auta nedostanou, nebo mají MHD, dopravu, lékaře, školy v místě apod.).

Vyjádření sociální pracovnice k vhodnosti zařazení nebo nezařazení žadatelů do evidence – k tomu, zda žadatelé mají vytvořeny předpoklady pro přijetí dítěte do rodiny, popř. jakého dítěte, zda se v rámci odborného posouzení má krajský úřad na něco konkrétního zaměřit. Sdělit, zda byli žadatelé poučeni o nutnosti hlásit změny v jejich poměrech uvedených v žádosti, o možnosti přerušování řízení, zastavení řízení a o dalším průběhu řízení.

Zpráva pracovníka pro náhradní rodinnou péči je důležitou a nezbytnou součástí odborného posouzení žadatelů a cenným podkladem pro další postup v řízení o zařazení žadatelů do evidence. Zpráva je také podkladem při jednání kolegia při zprostředkování NRP. Pracovník OSPOD ORP by tedy měl zodpovědně ve zprávě popsat veškeré podstatné skutečnosti, které při své práci s žadateli zjistil, a měl by případně i poukázat na rizika a omezení, která v možné realizaci NRP spatřuje.

Sociální situace:

- kriminalita
- prostituce
- bezdomovectví

Informace o rodičích:

- neuvedený otec
- neuvedení rodiče (dítě z babyboxu).

Vlastní vyjádření k biologické rodině dítěte:

.....

Zdravotní stav dítěte

Z níže uvedených léčitelných onemocnění připouštíte následující (prosíme podtrhněte):

Alergie, ekzém, snížená imunita, astma, operativně odstranitelné vady (tříselná, pupeční kýla, šilhání, kosmetické vady, rozštěp rtu, patra), oční vada (korigovaná brýlemi), sluchová vada (korigovaná sluchátky), sledování dítěte v odborné ambulanci: nefrologie (onemocnění ledvin), kardiologie, neurologie, rehabilitace (Vojtova metoda, masáže), logopedie (vada řeči), dietologie (bezlepková, bezmléčná, diabetická dieta).

Prosíme doplňte jiné, které připouštíte:

Protilátky žloutenky A, B, C	ano	ne
Protilátky HIV	ano	ne
Protilátky BWR (přenosné pohlavní choroby z matky na plod)	ano	ne

Psychomotorický vývoj dítěte

Uvažujete o přijetí dítěte, jehož psychomotorický vývoj je hodnocen (zaškrtněte zvolené varianty):

- v normě = odpovídá chronologickému věku dítěte
- nerovnoměrný = některé složky psych. vývoje jsou rozvinuty více, jiné méně
- lehce opožděný = vývoj neodpovídá věku dítěte v menší míře
- opožděný = vývoj výrazně neodpovídá věku dítěte

Děkujeme za informace, které jste nám poskytli. Umožní nám lépe Vás informovat o dětech, kterým hledáme náhradní rodinu formou osvojení. Vaše představy se mohou během řízení o zařazení měnit, informace Vámi poskytnuté při podání žádost nejsou závazné pro žadatele ani krajský úřad.

Dne

.....
podpis žadatelky

.....
podpis žadatele

Psychomotorický vývoj dítěte

Uvažujete o přijetí dítěte, jehož psychomotorický vývoj je hodnocen (zaškrtněte zvolené varianty):

- v normě = odpovídá chronologickému věku dítěte
- nerovnoměrný = některé složky psych. vývoje jsou rozvinuty více, jiné méně
- lehce opožděný = vývoj neodpovídá věku dítěte v menší míře
- opožděný = vývoj výrazně neodpovídá věku dítěte

Napište prosím, jaká je Vaše představa o kontaktu s rodinou dítěte, které Vám bude svěřeno: (např. zda souhlasíte s kontaktem, jakou formu kontaktu preferujete, co očekáváte od rodiny dítěte, od odborníků, máte-li nějaké obavy)

Děkujeme za informace, které jste nám poskytli. Umožní nám lépe vyhledat vhodné náhradní rodiče pro děti, kterým hledáme náhradní rodinu formou pěstounské péče. Vaše představy se mohou během řízení o zařazení měnit, informace poskytnuté při podání žádost nejsou závazné pro žadatele ani krajský úřad.

Dne

.....
podpis žadatelky

.....
podpis žadatele

Příloha 8.4

Představy o dítěti – pěstounská péče na přechodnou dobu

Jména a příjmení žadatelů:

Vaši odpověď zakroužkujte nebo podtrhněte. Vámi vyplněný dotazník bude předán spolu s Vaší žádostí o zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se pěstouny na přechodnou dobu na pracoviště Krajského úřadu Libereckého kraje a bude s Vámi projednán. Vaše vyjádření se týká Vašich představ, nikoliv skutečnosti, že takové dítě bude do Vaší péče svěřeno. Dotazník slouží k popisu Vašich představ o dítěti, o které jste schopni pečovat.

Uveďte spodní a horní věkovou hranici dítěte, které by jste přijali do rodiny:

od do

Uveďte maximální počet dětí, které by jste přijali do rodiny současně:

Zdravotní stav dítěte

Z níže uvedených léčitelných onemocnění připouštíte (prosíme podtrhněte):

Alergie, ekzém, snížená imunita, astma, operativně odstranitelné vady (tříselná, pupeční kýla, šilhání, kosmetické vady, rozštěp rtu, patra), dietní omezení (bezlepková, bezmléčná, diabetická dieta).

Prosíme doplňte jiná léčitelná onemocnění, která připouštíte:

.....

Protilátky žloutenky A, B, C	ano	ne
Protilátky HIV	ano	ne
Protilátky BWR (přenosné pohlavní choroby z matky na plod)	ano	ne

Uveďte, zda uvažujete o přijetí dítěte s trvalým zdravotním omezením:

- smyslové postižení (např. ztráta nebo částečná ztráta zraku, sluchu)	ano	ne
- tělesné postižení	ano	ne
- mentální postižení	ano	ne
- kombinované postižení	ano	ne

Psychomotorický vývoj dítěte

v normě = odpovídá chronologickému věku dítěte

nerovnoměrný = některé složky psych. vývoje jsou rozvinuty více, jiné méně

lehce opožděný = vývoj neodpovídá věku dítěte v menší míře

opožděný = vývoj výrazně neodpovídá věku dítěte

Děkujeme za informace, které jste nám poskytli. Vámi poskytnuté informace mohou být využity v rámci přípravy k přijetí dítěte do rodiny, pro Vás ani krajský úřad nejsou závazné.

Dne

.....
podpis žadatelky

.....
podpis žadatele

Spisová značka

Protokol

o jednání na Krajském úřadu Libereckého kraje, odboru sociálních věcí, oddělení sociální práce dne

mezi

.....
jméno, příjmení, datum narození žadatelka

.....
jméno, příjmení, datum narození žadatel

bytem (dále jen žadatelé)

a

.....
jméno, příjmení pracovníka orgánu SPOD KÚ LK

ve věci seznámení žadatelů s informacemi o dítěti, k němuž byli žadatelé vytipováni jako vhodní budoucí osvojitelé/pěstouni Krajským úřadem LK.

Žadatelé uvádějí, že u nich nenastaly žádné změny od zařazení do evidence, zejména ke změně bytových, finančních a zdravotních podmínek k přijetí dítěte do rodiny. Proti žadatelům není vedeno trestní ani insolvenční řízení a nejsou jim známy žádné jiné skutečnosti, které by mohli bránit převzetí dítěte do jejich péče.

Žadatelé byli seznámeni se spisovou dokumentací nezl. (jméno, příjmení, datum narození), která/ý je nyní v péči (celý název a adresa zařízení nebo jména a bydliště pěstounů na přechodnou dobu). Zejména jim byly předány dostupné informace o rodinné anamnéze dítěte, zdravotním stavu, zprávě o psychologickém posouzení dítěte a dalších důležitých skutečnostech.

Žadatelé byli poučeni, že dle § 24 odst. 3 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů na základě písemného oznámení krajského úřadu podle odstavce 2 písm. a) výše uvedeného zákona mají právo seznámit se s dítětem a ten, u něhož se dítě nachází, je povinen toto seznámení umožnit. Žadatel má možnost seznámit se s dítětem a podat soudu návrh na předání dítěte do péče budoucího osvojitele, na svěřeni dítěte do péče před osvojením nebo na svěřeni dítěte do předpěstounské péče nejpozději do 30 dnů ode dne, kdy mu bylo doručeno písemné oznámení krajského úřadu podle odstavce 2; tuto lhůtu může krajský úřad v odůvodněných případech prodloužit, nejvýše však o 30 dnů.

Žadatelé byli dále poučeni o mlčenlivosti o osobních a citlivých údajích dítěte, které se dozvěděli a byli poučeni o tom, že o svém rozhodnutí ve věci převzetí dítěte do péče budoucích osvojitelů/pěstounů budou krajský úřad neprodleně informovat. Žadatelé podpisem potvrzují převzetí Oznámení o vytipování vhodných žadatelů č.j.

Žadatelé si protokol přečetli, rozumí jeho obsahu, souhlasí s jeho zněním a nežadají jeho doplnění. Protokol je vyhotoven ve dvou výtiscích, jeden je předán žadatelům, jeden je založen do spisové dokumentace OSV xxx (dokumentace žadatelů).

.....
V Liberci dne

.....
Podpisy účastníků jednání

Příloha 8.5

Spisová značka

Protokol

o jednání na Krajském úřadu Libereckého kraje, odboru sociálních věcí, oddělení sociální práce dne

mezi

jméno, příjmení, datum narození žadatelka
jméno, příjmení, datum narození žadatel
bytem (dále jen žadatelé)

a

jméno, příjmení pracovníka orgánu SPOD KÚ LK
ve věci seznámení žadatelů s informacemi o dítěti, k němuž byli žadatelé vytipováni jako vhodní budoucí osvojitelé/pěstouni Krajským úřadem LK.

Žadatelé uvádějí, že u nich nenastaly žádné změny od zařazení do evidence, zejména ke změně bytových, finančních a zdravotních podmínek k přijetí dítěte do rodiny. Proti žadatelům není vedeno trestní ani insolvenční řízení a nejsou jim známy žádné jiné skutečnosti, které by mohli bránit převzetí dítěte do jejich péče.

Žadatelé byli seznámeni se spisovou dokumentací nezl. (jméno, příjmení, datum narození), která/ý je nyní v péči (celý název a adresa zařízení nebo jména a bydliště pěstounů na přechodnou dobu). Zejména jim byly předány dostupné informace o rodinné anamnéze dítěte, zdravotním stavu, zprávě o psychologickém posouzení dítěte a dalších důležitých skutečnostech.

Žadatelé byli poučeni, že dle § 24 odst. 3 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů na základě písemného oznámení krajského úřadu podle odstavce 2 písm. a) výše uvedeného zákona mají právo seznámit se s dítětem a ten, u něhož se dítě nachází, je povinen toto seznámení umožnit. Žadatel má možnost seznámit se s dítětem a podat soudu návrh na předání dítěte do péče budoucího osvojitele, na svěřením dítěte do péče před osvojením nebo na svěřením dítěte do předpěstounské péče nejpozději do 30 dnů ode dne, kdy mu bylo doručeno písemné oznámení krajského úřadu podle odstavce 2; tuto lhůtu může krajský úřad v odůvodněných případech prodloužit, nejvýše však o 30 dnů.

Žadatelé byli dále poučeni o mlčenlivosti o osobních a citlivých údajích dítěte, které se dozvěděli a byli poučeni o tom, že o svém rozhodnutí ve věci převzetí dítěte do péče budoucích osvojitelů/pěstounů budou krajský úřad neprodleně informovat. Žadatelé podpisem potvrzují převzetí Oznámení o vytipování vhodných žadatelů č.j.

Žadatelé si protokol přečetli, rozumí jeho obsahu, souhlasí s jeho zněním a nežadají jeho doplnění. Protokol je vyhotoven ve dvou výtiscích, jeden je předán žadatelům, jeden je založen do spisové dokumentace OSV xxx (dokumentace žadatelů).

V Liberci dne

Podpisy účastníků jednání

9 SPECIFIKA PRÁCE S DÍTĚTEM V NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČI

Veronika Uhlířová

Kapitola se věnuje specifickému chování dětí, které se dostaly do náhradní rodiny. Jejím cílem je poskytnout základní poradenství, vysvětlení možných příčin chování dětí a nabízí základní orientaci v problematice. Představuje též téma krize dítěte z důvodu náhlé separace jako jednu z výrazných příčin pozdějších obtíží. Jsme si vědomi toho, že situace dítěte v náhradní rodině má vždy individuální rozměr a že není možné postihnout všechna specifika. Vybrali jsme ta, se kterými se pěstouni obracejí s dotazy na poradenská zařízení, a ta, která jako odborníci považujeme za důležité zdůraznit.

Kromě popisných statí zde najdou tři skupiny pomocného týmu dítěte (pěstoun, pracovník NRP – průvodce – a pracovník OSPOD) doporučení, jak dětem v konkrétních situacích pomáhat. Základní filozofií kapitoly je, že děti potřebují naplňovat potřeby, aby se mohly rozvíjet ve zdravé jedince schopné pokračovat v kvalitním dospělém životě a tyto dovednosti předávat dál. Existuje řada systémově uchopených teorií potřeb, my zde na úvod vyjdeme z vývojových potřeb podle psychoterapeutů Alberta Pessa a Diany Boyden: děti potřebují naplnit potřebu místa, péče, podpory, ochrany a hranic (PBSP, 2014).

9.1 Specifické chování/prožívání dětí v náhradní rodině a specifické situace náhradní rodiny

9.1.1 Naučené vzorce chování

Děti, které musely často měnit prostředí, ztratily blízké lidi a musely za sebe bojovat, mívají i dlouho po přechodu do náhradní rodiny nastaveno chování s cílem „musím přežít“. Žene je pud sebezáchovy, kdy myslí především samy na sebe. Tento modus chování je pochopitelný, když vezmeme v úvahu, čím vším prošly. Mají jinak poskládaný žebříček hodnot než děti vyrůstající v bezpečném prostředí, děti, které díky samozřejmosti bezpečí mohou rozvíjet sociální citění, empatii, tendenci pomáhat, důvěru. Děti přicházející do náhradní rodiny takovou příležitost neměly. Je logické, že chrání samy sebe bez ohledu na to, jakým způsobem a s jakým následkem.

Pod tyto naučené vzorce chování spadá:

I. Hromadění potravy, schovávání jídla, jedení nestravitelných věcí, kradení jídla

Děti se takto chovají, i když mají v náhradní rodině pravidelnou stravu, i když jim nikdo nic chutného neodpírá. Děti si hromadí jídlo na zlé časy ze zvyku, protože dříve neměly jinou možnost. Připomínají válečné období, jako by potřebovaly vytvořit rezervy, protože čekají, že zase přijde změna nebo období nedostatku. Jsou i děti, které nemají stop stav v požívání jídla.

Pěstoun se často cítí bezmocný a neví, jak dětem v této činnosti zabránit. Možné rady jsou:

- Pravidelná strava, sladkosti v dosahu nebo dosažitelné pravidly chování v rodině (například jako odměna).

- Při nalezení schované potravy je lepší řešit situaci s klidem, bez silných výčitek. Požádejte dítě, aby vám jídlo pomohlo uklidit a vysvětlíte mu situaci. Tento postup vždy opakujte.
- Domluvte si s dítětem skrýš, kam mu občas můžete dát sladký dárek. Požádejte ho o souhlas, že mu skrýš někdy prohlédnete, aby se tam nic nekazilo.
- U požívání nestravitelných věcí reagujte včas. Některé děti i přes nasycenost začnou okusovat například dřevěnou nohu židle, polykají malé hračky nebo jedí mycí houby.
- Preventivně dávejte malé věci z dosahu dětí. Děti si s nimi nechte hrát pouze za vaší přítomnosti.
- Objevíte-li dítě krmící se nestravitelnou věcí, vyjměte mu ji z úst a vysvětlíte důvod. Dítěti nabídněte stravitelnou potravu.
- Reagujte klidně.
- Vytvářejte dítěti postupně pocit bezpečí a samozřejmosti, aby časem samo přestalo mít důvod vytvářet si zásoby. Pamatujte, že dítě má možná jiný a delší čas pro získání pocitu bezpečí než jiné děti. Buďte trpěliví.
- I když se vám potíže podařilo zredukovat a uplynula delší doba od přijetí dítěte, chování se může vrátit, například v období nejistoty, napětí. Dítě pak „přepíná“ na svůj známý naučený modus přežití. Nezoufejte a znovu vytvářejte bezpečí, chovejte se podle výše zmíněných doporučení.

II. Lhaní, zatajování prohřešků, kradení

Děti se takto chovají z velmi podobného důvodu jako při hromadění potravy. Jde jim především o sebe samotné, aby něco získaly a stále měly nějakou hodnotu. Snaží se vypadat lepší, hodnější a mít přízeň pěstounů. Zároveň chtějí „mít“ a hromadit, žene je modus přežití. Děti se pak dostávají do bludného kruhu: něco ukradnou nebo zatají, zapírají až do průkazného usvědčení, protože by do té doby přišly o statut „hodného dítěte“. Snaží se ho mít co nejdéle, těžit z něj. Pěstouni bývají zoufalí a nefunguje jim vysvětlování dítěti, že vše má přiznat, protože následky jsou pak mírnější. Snaží se svým vstřícným chováním dítěti dokázat, že se mu vyplatí být upřímné. A stále narážejí na opakující se vzorce chování. Přestože se jedná o velmi obsáhlé téma, nabízíme několik rad:

- Nadále pokračujte ve snaze dítěti svým vstřícným chováním ukázat, že lhaní či kradení se nevyplácí anebo že je lepší se přiznat. Vytvrvejte.
- Vytvořte jasná pravidla potrestání dopředu, která dítě bude znát. Je v pořádku, pokud dítě za krádež potrestáte. Tresty by však měly být relevantní činu, časově ohraničené a mělo by být jasné, že reagují pouze na krádež/lhaní a ne na celou osobnost dítěte.⁶²
- Hledejte ocenění pro dítě tam, kde nalézt jde. Chvalte ho nahlas a často. Právě že je pro vás cenné a důležité bez ohledu na lhaní a krádeže, že má i jiné světlé stránky povahy, začne své sebeochranné zbraně skládat. Bude-li z vás cítit, že ho vnímáte jako hodnotné, pak může vnímat jako hodnotné i samo sebe.
- Stále budujte v dítěti pocit bezpečí.
- Objeví-li se zjištění, že dítě opět něco důležitého zatajilo nebo něco ukradlo, jednejte bez afektu a křiku.
- Stojí za to dítěti říci, jak vám je, když stále opakuje své chování. Vaše sdělení však nesmí překročit hranici citového vydírání. Pozor na srdceryvné výlevy, ve kterých dítěti dáváte najevo, jak jste ti dobří a spravedliví lidé a ono je špatné.

⁶² Například dítě opět zatají špatnou známku a schová žákovskou knížku. Po objevení činu by mělo následovat řešení vzniklé situace, například naučit se do školy znovu a lépe, nechat se další den přezkoušet a možná i trest v podobě úkolu navíc. Nepřidávejte tři dny napjatého ticha, kterému dítě nerozumí, a snažte se též vyhnout teatrálním výstupům o vaší dobrotě.

Jak jste od sebe odlišní. Po takovýchto emocionálních výstupech můžete čekat pravý opak, než jste chtěli – dítě bude spíše zapírat, co nejdéle topůjde. Chce, abyste ho měli rádi, mysleli si, že je hodné, a nebyli nešťastní.

- Buďte trpěliví. Po delší době většinou modus přežití děti opustí.

9.1.2 Potřeba tělesného kontaktu a vývojová regrese v adaptačním období

Od pěstounů slyšíme vyprávění, jak se jich dítě nějakou dobu po příchodu do rodiny neustále drželo. Vyžadovalo hlazení, lehalo si do klína pěstounky a chodilo za ní jako nerozlučný stín. Některé děti neopouštěly svou novou blízkou osobu ani v noci, snažily se co nejtěsněji přitulit k jejímu tělu. Dokonce jsme ve zvýšeném počtu výpovědí našli i pokusy dětí tulit se k pěstounčiným prsům a napodobovat touhu sát. Výkladů může být mnoho. Jedním z nich je strach z opuštění konečně získanou blízkou dospělou osobou a snaha připoutat se k ní.

Druhý výklad stojí na teorii o separační úzkosti a vývoji separace – individuace podle Mahlerové (Říčan & Krejčířová a kol., 1997). Podle ní každé dítě od přibližně prvního měsíce života přirozeně prochází procesem, kdy je silně připoutáno k matce a považuje sebe a ji za jeden objekt (matka reaguje na jeho potřeby, pláč, uspokojuje ho, je mu stále na blízku). S přibýváním dalších měsíců začíná dítě odlišovat matku zřetelně od jiných lidí, objevuje se strach. V tomto období právě nalézáme separační úzkost. Dítě se poté přirozeně zkouší od matky vzdalovat a zase přibližovat, při krátkém odloučení si již dokáže mentálně matku vybavit. Dále se pak odpoutává od mámy, vnímá sebe samo jako samostatného jedince a začíná navazovat vztahy s dalšími lidmi. Příchod některých dětí do náhradní rodiny připomíná právě takový proces připoutání a odpoutání se. Jako by se potřebovaly těsně navázat na blízkou osobu (náhradu matky), stát se na chvíli její součástí, a to i tělesně, vytvořit zdravé pouto, aby se pak mohly postupně osamostatňovat. Velmi podobně se o tomto jevu vyjadřuje i teorie attachmentu. Vytvoření silného pouta mezi dítětem a pečující osobou (samozřejmě nejlépe matkou) je základem pro budoucí zdravé mezilidské vztahy.

Další výklad potřeby tělesného přilnutí k pěstounovi můžeme nalézt v jevu zvaném přichylnost, který byl již dříve popsán coby následek deprivace u dětí pobývajících v ústavním zařízení. Viditelné chování je například nevýběrovost lidí (dítě půjde za ruku s kýmkoli, kohokoli se zeptá, zda s ním může žít, návštěvu okamžitě pusinkuje a podobně), touha po tělesném kontaktu, až je dospělým takové chování dítěte nepříjemné. Dítěti chybí přirozený ostych, rozlišování cizích a blízkých osob. Touží po blízkosti.

Vysvětlení nabízí skutečnost, že děti mnohokrát prožily změnu pečujících osob, změnu prostředí, musely se často adaptovat na nové podmínky. Kvůli nestálosti lidí se nevytvořilo pouto k jednomu člověku nebo menší skupině důležitých osob, a dítě se pak nenaučilo rozlišovat mezi důležitostí/citovou blízkostí lidí okolo něj, tak jako tomu mohlo být ve funkční základní jednotce rodiny.

Kromě výše popsané touhy po tělesném kontaktu se může též stát, že se dítě vrátí vývojově zpět. Nejde o opoždění vývoje či vrozenou poruchu, ale o jev, kdy dítě v předchozím výchovném prostředí dosáhlo určitého stupně pokroku, který příchodem do náhradní rodiny na chvíli ztrácí. Pozitivní zprávou je, že jde o přechodnou záležitost a jakmile se dítě bude cítit bezpečně, nabyté dovednosti se opět vrátí. Jde pouze o reakci na důležitou životní změnu, tedy na přechod do rodiny.

- Dítěti doteky dovolujte, sami mu je poskytněte. Snažte se mezi sebou vytvořit tělesné pouto jako základ budoucího přirozeného osamostatnění a dalších zdravých vztahů.
- Buďte trpěliví, jakmile se bude dítě dostatečně cítit v bezpečí a tělesně přijaté, začne si samo tvořit hranice (začne mít ostych z cizích lidí, bude schopno být samo a hrát si samo, zvykne si, že se z nákupu či z práce vracíte, atd.).
- Jsou-li tělesné potřeby dítěte extrémní a pro vás nepřijatelné (například starší dítě se opravdu dožaduje kojení), vytvořte pro vás oba přijatelný kompromis a dítěti to citlivě vysvětlete.⁶³ Postupně přidávejte pravidla.⁶⁴
- Ujišťujte dítě o pevnosti vašeho vztahu, oceňujte ho, nabízejte mu bezpečné doteky. Bezpečnými doteky rozumíme doteky mimo genitální oblast, u dospívajících dívek i mimo oblast prsou. Za vhodné se nabízí pohlázení po hlavě, na zádech, na rukou, na nohou, objetí, polibek na tvář či čelo.
- Při dočasné ztrátě již nabytých dovedností buďte shovívaví, dejte dítěti čas.
- Pokud máte podezření, že se nejedná o dočasnou ztrátu dovedností, ale že je vývoj dítěte opožděn, vyhledejte odborníka na diagnostiku.
- Dítě, které se váže na jakékoli cizí osoby v okolí, uče, co to znamená mít rád. Povídejte si o tom. Dostane-li se před vaším zrakem dítě do situace, kdy ihned naváže tělesný kontakt s pro něj dosud neznámým člověkem, citlivě se dítěte dotkněte. S dotekem mu řekněte, že paní/pána ještě nezná. Oceňte, že se chce kamarádit, a nabídněte mu, že až se uvidí poněkolidkrát a budou si rozumět, může paní/pánachytnoutzaruku. Takové situace vyžadují následné popovídání s dítětem, jde o proces učení vysvětlováním, protože dítě to ještě nezažilo jinak. Jakmile s vámi dítě naváže bezpečný a silný vztah, budete pro něj výrazně důležitější a bližší než ostatní lidé.
- Pro všechny případy platí: dejte dítěti čas, buďte trpěliví a vřelí.

9.1.3 Opatrnost v navazování vztahů, ostražitost dítěte

Na rozdíl od výše popsaného chování existuje i část dětí přicházejících do náhradní rodiny, která naopak cítí velkou nedůvěru a navazuje vztahy velmi pomalu. Takové děti odmítají dotek a nevěří dobrým úmyslům nových rodičů, jelikož mají špatné zkušenosti. Mnohokrát byly zklamány, často mají více zkušeností než dospělí, a náhle jim náhradní rodina nabízí zpátky dětství a roli dítěte. V myslích dětí bychom našli mnoho pochybností, které brání se poddat nabízené náruči náhradních rodičů. Pěstouni takové chování dětí popisují jako uzavřenost, odtazitost, chybějící úsměv v úsměvných situacích, nechávání si věcí pro sebe, někdy dělání schválností jako test nových rodičů, co vydrží, nebo také jako otevřeně nepřátelství. Pěstouni pak navštěvují odborníky, jsou zoufalí, mají pocit, že už dítěti ukázali nejen své dobré úmysly, ale také své nasazení se poprat se vším, co přijde, a dítě chránit. Přichází pocity selhání a pochybnosti, zda jsou opravdu vhodnou náhradní rodinou.

- Dítě potřebuje více času, než si myslíte. Nestačí několik měsíců.
- Vytrvejte v poskytování pomoci, vřelých citů a bezpečí.
- Dítě si vás potřebuje otestovat, zda opravdu vydržíte. Někdy při těch zkouškách přežene ranice. Nebojte se pak sdělit dítěti autenticky, jak se cítíte.
- Chová-li se dítě opravdu špatně, nebojte se ho potrestat a nastavit pravidla vhodného chování. Při volbě řešení situace o tom s dítětem mluvejte, vysvětlete a zároveň dávejte najevo, že jste stále tady a pro něj.
- Buďte trpěliví.
- Nebojte se vyhledat psychologickou pomoc jak pro sebe, tak pro dítě.

⁶³ Například: „Karolínko, nemohu tě kojit, už jsi moc velká. Ale víš co? Polož si hlavu na můj klín, já tě budu hladit a houpat. Uvidíš, tohle bude taky příjemné.“

⁶⁴ Například: Přijaté dítě si zvyklo s vámi spát celou noc a nemůžete ho naučit, aby si ve svých osmi letech vlezlo do své postýlky. Domluvte se, že usínat bude ve své posteli, uspíte ho a necháte rozsvěcenou lampičku. Když se dítě v noci probudí, může k vám pod peřinu.

9.1.4 Jiné zvyky dítěte versus zvyky náhradní rodiny

Náhradní rodina fungující delší dobu jako společenství lidí, kteří se vzájemně znají, si postupně vytvořila své zvyky, hodnoty, humor. Patří sem pravidelné rodinné rituály (způsob, jakým slaví narozeniny, svátky, Vánoce, vysvědčení, návštěvy prarodičů), znalost toho, co se v rodině oceňuje a co je kritizováno, patří sem tradované historky rodiny, míra a typ humoru. Lidé v rámci jedné rodiny vědí, kde co v domě/ bytě je, jak zvoní zvonek, jaký styl úpravy domova se dodržuje, jaký způsob chování se preferuje v konkrétních situacích, atd. Dítě přicházející do takové rodiny se může cítit jako Alenka v říši divů. Ono samo si nese jinou zkušenost zvyků prostředí, ve kterém předtím žilo.

Slýcháme od pěstounů, kteří přijali dítě z dětského domova, že například bylo navyklé na přesný denní režim, v 12:30 si sedlo ke stolu a čekalo na oběd nebo si čistilo boty před vstupem do předsíně, protože tak to dělalo v ústavu.

Děti mají mnoho naučeného, zvnitřněný řád či zvyk bývá často jejich jedinou jistotou, takže i po příchodu do náhradní rodiny na něm lpí. Pokud děti přecházejí do pěstounské péče rovnou z vlastní rodiny, můžeme se setkat i s přetrváváním nevhodných návyků. Spadá sem například drobná krádež ze sousedovy zahrady nebo domu. Pěstouny překvapí, že dítě se za to necítí provinile. Když však projdeme jeho rodinnou historii, zjistíme, že krádeže v jeho vlastní rodině byly způsobem obživy, dítě bylo vysíláno něco „sehnat“, a poté odměněno. Nechápe pak, co je na jeho činu v novém prostředí špatně.

- Vzájemné sladění přijde s delším pobytem dítěte u vás. Potíže tohoto typu jsou přechodnou záležitostí.
- Netrestejte dítě za jiné zvyklosti, spíše se snažte dopátrat, kde a jak vznikly.
- Kromě toho, že se dítě časem přiučí tomu, jako to chodí u vás doma, vyjděte mu vstříc. Přiučte se naopak i vy jeho zvyklostem a ty, které považujete za užitečné nebo neutrální, zařaďte do vašeho rodinného repertoáru. Nejde o přizpůsobení se dítěte vaší rodině a přijetí jejího fungování, ale jde o vzájemné sladění.
- U nevhodných zvyků dítěte mu vysvětlujte „proč“ a citlivě ho učte jinému chování.
- Smiřte se s tím, že s některými zvyky nic nenaděláte. Přijměte dítě celé, tedy i s nimi.
- Pohlíďte si další děti v rodině (vlastní nebo již delší dobu přijaté), které zvyky vaší rodiny mají zaběhané, aby se jinakosti nového dítěte nesmály nebo mu výrazně neukazovaly, že chovat se má jinak. Pozor na negativní efekt jejich „mazáctví“.

9.1.5 Rozdílný přístup ve výchově vlastních a přijatých dětí

I přesto, že se klasičtí pěstouni na svou roli připravují a dopředu vědí, že výchova cizího dítěte bude jiná než výchova jejich vlastních dětí, setkání s realitou bývá překvapivé. Náhradní rodiče se trápí tím, že najednou musí nastavovat jiný metr hodnocení svým dětem a jiný metr hodnocení dětem přijatým. Pochopitelně vlastní děti jsou relativně hodné, zvyklé na rytmus a požadavky své rodiny, nemívají výrazné obtíže. Dítě v pěstounské péči si však nese své bývalé zvyky, citová zranění, někdy opožděný vývoj, a tudíž nižší laťku schopností, někdy extrémně zlobí. Pěstouni zjišťují, že to, co stačilo na jejich vlastní děti, nestačí na ty přijaté. Musí investovat více energie, více času a více důvtipu. Někdy se stane, že pak investice do přijatých dětí začínají převyšovat energetickou investici do dětí vlastních. Náhradní rodič pak zvýšeně kontroluje přijaté dítě, častěji a intenzivněji se s ním učí, chodí po odbornících, vstává k nočním můrám, je častěji zván do školy kvůli prohřeškům.

Oproti tomu vlastní děti fungují bez větší kontroly, důslednosti, mají hodnotový řád rodiny v sobě již zakotven. Pěstounům taková situace bývá líto. Jsou smutní, že pěstounskou

péči odnášejí jejich děti. Je jim líto, že se více věnují pěstounským dětem, protože to logicky potřebují, a méně se věnují dětem vlastním, protože bývají hodné a tolik péče nepotřebují. Tato lítost může být ještě přiživena negativní zpětnou vazbou přijatých dětí charakterizovanou nevděčností, odolností proti výchovnému působení, vyčítání, aj.

Když se na tuto nerovnoměrnou situaci podíváme pohledem dětí, i ony ji vnímají. Některé vlastní děti přijmou svou novou roli, stáhnou se do pozadí, aby měli rodiče možnost pomoci přijatému dítěti, pochopí to a rychleji se osamostatňují. Jiné vlastní děti na větší pozornost přijatých dětí žárlí a dávají to rodičům najevo různými způsoby. Někdy se pak v jejich dospělosti dozvídáme, že rodičům dávají za vinu přijetí cizího dítěte.

Další pohled na nerovnoměrnou situaci má samotné přijaté dítě. Mnohým bývá zvýšená pozornost příjemná, protože se jim dříve takové nedostávalo, to je ta pozitivní stránka věci. Na druhé straně tyto děti trápí, že nedosahují tolik, co děti v rodině vlastní. Vnímají porovnávání, a i přes snahu pěstounů je oceňovat téměř za cokoli, vědí, že nejsou tak hodné, tak schopné jako biologické děti pěstounů. Toto vědomí může vést k úporné snaze pěstounům dokázat, že jsou stejně schopné jako jejich děti, nebo naopak snahu být lepšími vzdávají, protože cítí vlastní limity a marnost.

Poslední částí tohoto tématu je pocit odlišné výchovy u pěstounů, kterým vlastní děti již vyrostly a v současnosti pečují o přijaté děti. V tomto případě odpadají problémy se žárlivostí mezi dětmi navzájem, ale pěstounům dělá vrásky zjištění, že to, co fungovalo na jejich děti, nepůsobí na ty v pěstounské péči. Najednou se musí naučit například být přísnější a důslednější a někdy je jim toto chování i nepříjemné.

- Přijměte fakt, že osvědčené způsoby výchovy vašich vlastních dětí nemusí fungovat na děti přijaté.
- Je třeba nalézt jiné způsoby, ušité na míru vašemu konkrétnímu dítěti v pěstounské péči. Zkoušejte a vyhodnocujte nové přístupy.
- Pomáhá si uvědomit, že dítě, které se k vám dostalo, již prošlo mnoha změnami, těžkou životní krizí a přichází k vám zraněné. Zraněné děti nereagují standardně jako děti „zdravé“, které žijí ve funkční rodině. Proto musíte vyvinout nový způsob péče/výchovy.
- Vnímáte-li nespravedlivě vyšší investice do výchovy cizích dětí, s těmi svými o tom mluďte. Pojmenujte, jak se cítíte, a domluvte se s nimi, co by od vás potřebovaly, aby se necítily na okraji jen proto, že jsou bezproblémové.
- Všimněte si reakcí obou typů dětí na nerovnoměrnost a jiný metr. S reakcemi pracujte.
- Nebojte se požádat o pomoc jiné instituce/organizace, aby vám v péči o přijaté děti ulehčily a vy jste se mohli věnovat také dětem vlastním.
- Žijete-li v páru, podělte mezi sebou pozornost vůči dětem.
- Přijatým dětem dejte šanci vyniknout, nebo alespoň být hezky hodnoceny v těch činnostech či chování, které jim jdou. Může to být i odlišný směr, než jakým šly vaše děti.⁶⁵
- Dávejte každému dítěti ve vaší rodině příležitost být s vámi o samotě a užít si vaší výjimečné pozornosti.

⁶⁵ Například: Vaše dcera je tichá, hodná, neprůbojná, která se seberealizuje ve výtvarných činnostech. Oproti tomu pomůže vašemu přijatému dítěti se spoustou energie, když mu budete fandit při fotbalových utkáních a dáte mu najevo, že i zdravá soutěživost je pro život důležitá.

9.1.6 Reakce okolí a školy

Širší společnost nemá příliš velké povědomí o náhradní rodinné péči, a tak často reaguje nepřiměřeně nebo vůbec nepočítá s tím, že tato péče je něčím specifická. Děti v pěstounské péči tak narážejí například ve škole na mnoho nepříjemných situací. V prouce nebo občanské výchově dostávají úkoly přinést si fotografie rodin a hledat vizuální podobnosti mezi sebou a rodinnými příslušníky nebo vytvářet rodokmeny. Tyto úkoly jsou pro děti v náhradní rodině velmi stresující. Vyniká v nich jejich jinakost, a dokonce se někdy setkají i s nepochopením učitele, když takový citlivý úkol nechtějí/neumí splnit. Když přijde babička-pěstounka vyzvednout své dítě do školy, často je dítě atakováno spolužáky otázkou: Ty máš tak starou mámu? A zase je konfrontováno se svým jiným rodinným příběhem a musí to řešit. Někdy odpoví, že žije s babičkou (a hned na to přijde logický dotaz „a proč“), někdy se odpovědi vyhýbá, protože se stydí.

Podobné peripetie děti zažívají nejen ve školním prostředí, ale také na obyčejném nákupu v samoobsluze, v dopravních prostředcích, aj. Výrazně viditelnou odlišností bývá romské dítě (nebo jiného etnika) v bílé pěstounské rodině, na kterou opět okolí reaguje. Dítě i pěstouni jsou pak téměř neustále konfrontováni společností s výjimečností své rodiny, s neustálým vysvětlováním, někdy nepochopením.

- Hromadně společnost nejde změnit. Přijměte fakt, že se neustále bude někdo divit, klást vám i dětem nepříjemné dotazy nebo se budete dostávat do nestandardních situací.
- Trpí-li dítě ve škole/mezi sousedy nepochopením, vypravte se za dospělými apožádejte je o shovívavost. Učitelům zdůrazněte nutnost alternativních úkolů k těm, co jsou zaměřené na rodinu. Vysvětlete jim, jak jejich chování působí na děti.
- S dítětem si domluvte společnou reakci, nacvičte odpověď na dotěrné dotazy okolí.
- Ptejte se pravidelně dítěte, jaké reakce od okolí dostává a zda s nimi potřebuje pomoci.

9.1.7 Agresivní chování, sebepoškozování

Pěstouni někdy přicházejí pro pomoc ve chvílích, kdy si stěžují učitelky školek nebo škol na hrubé chování přijatých dětí. Děti se dostávají do afektu, a to i v banálních situacích, který následně vyústí investicí negativní energie do reakce těla (strčí do spolužáka, kousnou, hrubě nadávají, aj.). Agrese často pramení z nezvládnutého afektu, kdy je tělo spíše než šedou kůrou mozkovou řízeno limbickým systémem zodpovědným právě za afekt. Dítě si neumí poradit s nahromaděným napětím, zlostí, negativní energií, takže je přirozeně vypustí ven.

Podobnou příčinu má i sebepoškozování a agrese vůči sobě. Říznutí, píchnutí, škrábání přináší dítěti úlevu právě od napětí. Zatím nenašlo jiný způsob, jak si ulevit, takže se řízne. Děti také přidávají vysvětlení, že si neumí pomoci, vědí, že zranit se není správné, ale nedokážou ovládnout tu chuť si tímto jediným a „osvědčeným“ způsobem ulevit. Jsou k tomu vnitřně puženy.

Dalším vysvětlením bývá touha něco vůbec cítit. Děti, které musely snášet příkoří, vydržet ho a přežít, se naučily od sebe oddělit tělo a pocity. Strategie se jich ale drží i v dalším prostředí, náhradní rodině. Agrese navenek (někomu ublížit) nebo ublížit sobě je pro ně jediný prostředek, jak něco cítit (cítit bolest). Někdy děti opakují chování agresivních osob ve svém okolí. Více se tomuto tématu věnujeme v části kapitoly o krizi ze separace (9.3).

- Dítě, které ubližuje druhým, potřebuje hranice a také vysvětlení.
- Buďte trpěliví.
- Ve chvílích, kdy dítě není v afektu, s ním probírejte důsledky takového chování (na vztahy s kamarády, na hodnocení učitelky, aj.) a nabízejte mu alternativní formy investice negativní energie.
- Nabízenou alternativní investici energie s dítětem trénujte a při úspěchu oceňujte.
- Využijte příběhy, pohádky, filmy, ve kterých může dítě najít identifikaci a také vhodné návody chování. O příbězích si společně povídejte a zpevňujte užitečné vzorce chování.
- Ubližuje-li dítě samo sobě, poradte se s psychologem a společně nastavte dítěti pomoc. Dítě může své trápení neutrální osobě svěřit.
- Při sebepoškozování dítě nehaňte, ale neustále mu nabízejte prostor si povídat či jiné alternativní způsoby úlevy od napětí.

9.1.8 Přechodnost/konečnost vztahu mezi dítětem a pěstounem na přechodnou dobu

Kapitola není věnována pěstounské péči na přechodnou dobu, protože i ta má svá specifika a byla by na ni potřeba celá příručka. Nicméně všechny popsané jevy se vyskytují i v přechodné péči a pěstouni se mohou inspirovat. Chceme na těchto řádcích ale zvýraznit konečnost vztahu mezi pěstounem na přechodnou dobu a dítětem v jeho péči.

Zvládnout takový vztah je velmi těžké – dítěti dát maximum, chovat se k němu jako k vlastnímu a zároveň žít s vědomím, že se nesmíte tak připoutat, protože dítě půjde za čas dál do jiného trvalého vztahu. Pěstouni by s dětmi měli mluvit o konečnosti jejich péče již od samotného začátku, stejně tak i se svými biologickými dětmi, které také vytvářejí s přijatými dětmi vztahy. Pěstouni by neměli slibovat dítěti, že ho nikdy neopustí nebo se nechat svazovat takovými prosbami od samotného dítěte. I když to bolí, dítě potřebuje slyšet pravdu, má právo se zlobit, má právo s tím bojovat. S dítětem je tedy vhodné plánovat, co vše za dobu, co budou společně, mohou udělat, co si mohou užít. Protože jde o přechodné umístění, může se stát, že dítě bude i přes veškerou snahu o bezpečí a lásku pěstounů stále v krizi, protože celému jeho putování ještě není konec.

Některá zranění potřebují více času, než je jeden rok, a některá se zahojí až v trvalém umístění právě pro jeho trvalost a stabilitu do budoucnosti. Je dobré pěstouny oceňovat za tu míru pomoci, kterou dítěti byli schopni dát, na kterou dítě bylo zralé a přijalo ji. Přechodní pěstouni potřebují silnou oporu ve svých průvodcích – pracovnících NRP, kteří jim s konečností vztahu dítě – rodič budou pomáhat.

9.1.9 Role pracovníků OSPOD a pracovníků systému náhradní rodinné péče

9.1.9.1 Doporučení průvodcům náhradních rodin (bez ohledu na to, zda jsou z OSPOD nebo organizace NRP)

- Pročtete si rady pro pěstouny uvedené v této kapitole, abyste s nimi obtížné situaci uměli řešit.
- Pokud se necítíte na takové poradenství (například problém je příliš složitý), nabídněte náhradnímu rodiči dostupnou psychologickou službu v regionu.
- Provázejte pěstouny výše zmíněnými situacemi, nabízejte jim pochopení.
- Netlačte příliš brzy na viditelnou změnu v projevech dítěte, všichni potřebují čas, vlastní tempo a pochopení pro individuální rozměr situace.

- Nepochybujte o schopnosti pěstounských dětí s dětmi z funkčních vlastních rodin. Přijaté děti jsou děti zraněné a mají nárok na shovívavé hodnocení.
- Náhradním rodičům pomáhá, pokud jim zprostředkujete setkání s jinými náhradními rodiči, aby mohli vzájemně sdílet, poradit si.
- Dětem v PP pomáhá, když mají možnost se občas potkat s jinými dětmi v náhradní rodině (například během vzdělávacího víkendu pro pěstouny). Nemusí tam nikomu nic vysvětlovat, protože mají podobné osudy.
- Pravidelně mluvte s dětmi přijatými i s dětmi biologickými v náhradních rodičů, zjišťujte, jak se mají, co potřebují, a pomáhejte jim řešit pro běžné rodiny netypické situace.
- V případě, že pěstoun opakovaně sděluje, že selhává, že si péči přestavoval jinak a hrozí vrácení dětí do ústavu, vyhodnoťte závažnost této situace. Může jít jen o přechodnou záležitost, než se vše v rodině „usadí“, nebo také o výraznou signalizaci potíží. Včas rodině nabídněte odbornou pomoc.
- Zjistíte-li, že pěstoun jinakost dítěte a nestandardní fungování rodiny nezvládá, s dítětem bojuje, aplikuje nevhodné výchovné a přehnané prostředky, zasáhněte.
- Poskytujte pěstounům tipy na pohádky, příběhy, filmy, které mají podobné znaky jako příběh dítěte a mohou mu pomoci.

9.1.9.2 Doporučení pro pracovníky OSPOD

- S budoucími pěstouny čekajícími na umístění dítěte v jejich rodině mluvte o všech peripetiích a odlišnostech od fungování běžné rodiny dopředu.
- Pravdivě jim sdělte, čím vším muselo dítě projít a jaké následky si může nést. Pozor na zatajování významných informací.
- Umístěním dítěte do náhradní rodiny nekončí vaše práce a starost, ale nastává vám jiný typ práce – podpora, kontrola, sledování, nabízení následných služeb. Mějme na paměti, že děti se z předešlých traumat nevyhlídí pouze umístěním do rodiny. Aby umístění dítěte do rodiny mělo pozitivní vliv na jeho život, musí být nová rodina kontinuálně podporována.

9.2 Příčiny specifického chování/prožívání dětí v náhradní rodině

9.2.1 Vrozené vady, vliv genetiky, vliv prenatálního a perinatálního období

„Rodiče, vlastní i náhradní, by měli vědět, že psychický vývoj dítěte může ovlivňovat mnoho různých faktorů. Tyto faktory nemusí mít vždycky stejný význam, mohou se lišit v závislosti na vývojové fázi i různých dalších vlastnostech daného jedince. Rozvoj jednotlivých psychických funkcí i celé dětské osobnosti je dán dispoziční složkou a komplexem vnějších vlivů, které zvyšují pravděpodobnost získání určité zkušenosti.“ (Vágnerová, 2012, s. 16).

V náhradní rodinné péči existuje vždy téměř neřešitelný problém, a to, co vše děti zdědily po svých rodičích. Když dítě v náhradní rodině prospívá, mívají pěstouni pocit, že se tak děje jejich působením. Když dítě neprospívá, často přisuzují nežádoucí chování dětí za vinu genům. Z úvodního textu této podkapitoly však vyplývá, že osobnost dítěte je tvořena oběma složkami, geny i vnějším působením. Na procentuálním rozložení těchto faktorů se odborná literatura neshoduje. Není divu, tento jev je totiž velmi těžko výzkumně uchopitelný.

Vedle vlivu genetiky a prostředí zůstává ještě důležitá otázka somatických nemocí, dědičnosti některých chorob, informací o chování matky vůči plodu v prenatálním období

či fatálního zranění dítěte v raném věku. Tyto otázky zůstávají často nezodpovězeny, informace chybí, zpětně se těžko dohledávají, chybí rodiče, kteří by tyto informace poskytli. Informace o dědičně podmíněných dispozicích jsou uloženy v DNA a „na to, jak se genetická informace realizuje, má vliv i vnější prostředí. Mnohé vlastnosti organismu se uskuteční tak, jak jsou v genetickém kódu zapsány, aniž se na jejich realizaci významněji podílelo prostředí. Ale u mnoha dalších je tomu jinak, jsou závislé jak na dědičných předpokladech, tak na vnějších vlivech.“ (Říčan & Krejčířová a kol., 1997, s. 48).

Dostáváme se tak k pojmu genetické dispozice, tedy informace o předpokladu rozvoje různých duševních a tělesných vlastností. Některé genetické dispozice se projeví až v době, kdy konkrétní funkce dozrávají. Proto neumíme dopředu říci, jak se bude dítě v dané oblasti rozvíjet (Vágnerová, 2012).

Nejčastěji se mluví o dědičnosti inteligence jako základu pro běžný život dítěte. Lehčí poruchy inteligence jsou polygenně dědičné, takže se na dispozici podílí více genů a v závislosti na prostředí. U rodičů se sníženou inteligencí se předpokládají i slabší rozumové schopnosti dětí. U závažnějších poruch inteligence se předpokládá patologie genetického aparátu. Může se stát, že závadný je jeden gen z páru, který zcela ovládne i normální fungování druhého genu. U dítěte tak dochází k mutaci, i když jeho rodiče jsou zdraví. Podobně tomu je i v případě, že zdravý rodič je přenašečem vadného genu. Dalším důvodem mentální retardace pak může být chromozomální porucha (Říčan & Krejčířová a kol., 1997). Abychom však dokázali pěstounům říci jednoznačnou informaci o důvodu intelektového postižení dítěte, museli by vlastní rodiče dítěte podstoupit speciální vyšetření, což se ve většině případů neděje.

Existují i nedědičné formy mentální retardace, u kterých vznik závisí na působení vnějších faktorů, prostředí, prenatálním a perinatálním období. V době těhotenství to mohou být léky, toxické látky, úrazy nebo i zarděnky. V době porodu je dítě ohroženo nedostatkem kyslíku nebo nevratným zraněním (ibid.). Stejní autoři uvádějí i tzv. pseudodědičnost, kdy sami rodiče dětí měli normální rozumové předpoklady, ale vyrůstali v nevhodném, nepodnětném prostředí, takže došlo k rozvoji „pseudoporuchy“ a oni se jevíli jako lidé s mentálním postižením. Odchytky v duševním vývoji se pak nedědí v pravém slova smyslu, ale takto prostředím postižení rodiče je pak přenášejí na další generace svými návyky, rodinným chováním a nedostatečným rozvojem (ibid.).

S tématem vrozených vad jdou ruku v ruce následky poškození plodu v době těhotenství matky (léky, alkohol, aj.), při porodu a v nejnižším věku dítěte (například zánět mozkových blan nebo úraz novorozence). Taková poškození mohou vyústit v poruchy centrálního nervového systému, smyslové vady, somatická onemocnění, vývojové poruchy, v rozvoj poruch chování a emocí.

Při záchytu prvotních obtíží dítěte, nedostatečném rozvoji některých věku poplatných dovedností je vhodné se obrátit na pediatra a nechat dítě vyšetřit a dlouhodobě sledovat.

V praxi se setkáváme s náhradními rodiči, kteří přikládají vlivu jejich výchovy takový význam, že nerespektují dispozice dítěte k určitým schopnostem. Tak moc se snaží dokázat, že jejich péče bude zázračná, že dítě přetěžují, přeceňují, neurotizují. Sami potom zápasí s vlastním pocitem selhávání a bezmoci, zároveň kolabují vzájemné rodinné vztahy. Určitě podněťová stimulace, snaha o rozvoj opožděného vývoje dítěte, podpora v dosahování cílů, láskyplná péče a další pozitivní projevy pěstounů dítěti pomáhají. Je pravdou, že tam, kde odborníci zlomili nad dítětem hůl a tvrdili, že dítě se víc nerozvine, vykřesala dobrá péče náhradních rodičů zázraky. Nechceme tímto textem brát pěstounům víru, že bezpečná rodinná náruč umožní dítěti dohnat vývoj nebo přeprat některé nemoci, pouze chceme upozornit na přehnané nároky na sebe i děti.

9.2.2 Život v nevhodném prostředí

9.2.2.1 Nevhodné prostředí

Nevhodné prostředí, ve kterém dítě žilo, není jediným faktorem následných obtíží v chování a prožívání. Vždy jde o kombinaci několika proměnných, a to o prostředí, věk a stav dítěte, jeho schopnosti odolnosti, vrozenou výbavu a kvalitu bezprostřední péče po intervenci. Jsou děti týrané, zneužívané, které i přes všechnu nepřízeň dokážou vytvořit zdravé vztahy, vyrovnají se s minulostí a dobře se vyvíjejí. Jsou děti, které byly zanedbávané, reagují stále agresí, posléze se jim nedaří mít kvalitní mezilidské vztahy, bývají klienty různých služeb. Z důvodů souhry mnoha proměnných nemůžeme nikdy dělat zkratkovité závěry. Problém je vícerozměrný a jasná kauzalita je velmi relativní.

Dítě potřebuje ke svému zdravému vývoji výlučné a stálé pouto s konkrétní pečující osobou (nejlépe matkou), která reaguje na jeho potřeby, poskytuje zpětnou vazbu a je svým naplňováním potřeb neustále k dispozici. I když jsme si vědomi pozitivního nasazení vychovatelů v dětských domovech snažících se roli nejbližších osob alternovat, nikdy toto pouto nebude stoprocentní. Po 12 hodinové službě se jedna teta vystřídá s druhou, vystřídá ji jiný typ hlasu, jiný typ reakce, jiný typ řešení situace aj. Dítě v ústavním zařízení strádá neúplným uspokojováním všech svých potřeb a absencí individuálního přístupu k jeho situaci, rozvíjí se psychická deprivace.

Dítě si též odnáší neblahé následky střídáním výchovného prostředí.

Petr přešel z péče matky do krátkodobé péče otce. Ten však po několika měsících přestal výchovu zvládat, v opilosti několikrát dítě napadl. Petra se následně ujala babička, která po čase vyhodnotila, že není schopna v péči pokračovat. Petr byl už v tu dobu agresivní, nebyl schopen se podřídit pravidlům, od babičky putoval do diagnostického ústavu. Tam se mu snažili pomoci další lidé, vychovatelky, učitelky, psychologové, etopedové. Nakonec přišlo řešení v podobě delšího pobytu v dětském domově. Jeho blízkými osobami se tak staly nové tety a jeho kamarády nové děti. Jenže Petr byl stále zlobivý, tetám se nedařilo zlomit jeho zpupnost, takže se na dva měsíce dostal na dětskou psychiatrii. Opět přišli noví lidé – zdravotní sestry, doktoři, psychologové, vychovatelky. Pak se zase vrátil zpět do dětského domova. Za další rok putoval k pěstounům, k dalším novým lidem. Petr musel spotřebovat největší díl energie na adaptaci na stále měnící se prostředí, měnící se lidi, vztahy, situace. Petr už neměl kapacitu rozvíjet jiné stránky své osobnosti, snažil se pouze přežít.

Celou Petrovu peripetii různými prostředími a osobami považujeme za nevhodnou a určující pro vznik psychické deprivace.

Za nevhodné prostředí samozřejmě považujeme to, kde dítěti chybí láska, péče a naplňování všech potřeb (od biologických po ty psychologické) nebo kde je mu ubližováno. Více informací naleznete v tématu zanedbávání a rozvoji syndromu CAN.

9.2.2.2 Syndrom CAN

Nejčastěji se setkáváme s pojmem syndrom CAN – týrání, zneužívání a zanedbávání dítěte. Jde o jakékoli vědomé i nevědomé chování pečující osoby, které je v dané společnosti nepřijatelné, ubližuje dítěti a poškozuje jeho tělesný, duševní i společenský vývoj (Dunovský, Dytrych & Matějček, 1995). Většina dětí žijících v současnosti v náhradní rodině dříve prošla takovým nevhodným působením rodičů nebo jiných blízkých osob/ústavu. Pěstouni jsou někdy v roli detektivů zjišťujících, co se vlastně dětem v původním prostředí dělo. Ne všechno bylo známo úřadům. Díky obranným mechanismům, které

pomáhají dítěti překonat největší krizi (míníme tím vytěsnění traumatické zkušenosti z mysli, derealizace, disociace a další), se v rámci vyšetřování nemusíme dozvědět vše.

Po dlouhém období stráveném v bezpečí náhradní rodiny sebeochranné mechanismy odpadávají a i po letech od činu se děti začnou rozpomínat. Bohužel nelze všechno zpětně vystopovat, ať už z důvodu nízkého věku dítěte v inkriminované době nebo z nejasnosti, co z jeho výpovědi je fantazie a co pravdivá vzpomínka. Pěstounům nezbývá nic jiného než se smířit s absencí mnoha informací, a přesto dítěti se syndromem CAN pomoci.

Týrání, zneužívání a zanedbávání, ať už bylo jakékoli, může mít shodné následky. Sice se v dalších řádcích pokusíme rozlišit specifické dopady konkrétního nevhodného zacházení s dítětem, ale mějme na zřeteli, že chování dětí může být nejrůznější, může jakkoli vybočovat z normy, a dokonce jsou i děti, které díky své odolnosti následky zvládnou a rozvíjí se ve zdravé osobnosti.

Následky sexuálního zneužívání

Nejvíce se policisté i sociální pracovníci potápí s vyšetřováním sexuálního zneužívání. Stejně jako psychické týrání se hůř navenek demonstruje, obzvláště pokud jde o velmi malé děti. Ty často nemohou popsat, co jim kdo dělá, neboť neumí mluvit, a pokud umí, ještě nerozeznají ne/správnost takového chování. Některé případy nikdy nevyřešíme a pravdu nezjistíme, navíc děti o sexuálním zneužití nerady hovoří. Většina případů není nikdy oznámena a odhaduje se, že pouze u dvou procent případů dojde k zásahu společenských institucí (Russell, 1983 in Elliott & Place, 2002, s. 96).

Dítě může být zneužito dotykově (pohlavní styk, osahávání někým jiným, nucení osahávat někoho jiného, orální sex, anální sex, incest, aj.) nebo bezdotykově (exhibice před dítětem, vystavování ho pornografickým nahrávkám/obrázkům, nucení dítěte k vysvléknutí, fotografování/natáčení jeho nahoty, aj.) (Pešová & Šamalík, 2006).

Rozsah traumatu posuzujeme podle těchto faktorů (Říčan & Krejčířová a kol., 1997):

- **traumatická sexualizace** – nepřiměřené rané sexuální chování,
- **bezmocnost** – dítě má strach, pocit ztráty kontroly nad situací,
- **stigmatizace** – pocit, že je dítě špatné, poškozené, stydí se za to, viní se,
- **zklamání** – pocit zrady od osoby, které věřilo nebo od které čekalo pomoc, deziluze, zlost.

Pozdějšími reakcemi, které můžeme vysledovat u dětí v pěstounské péči, jsou další vyhledávání podobných sexuálních zážitků nebo naopak vyhýbání se jim, potlačování sexuality. Zážitky ze sexuálního zneužívání v dětství se otiskují do vztahů v dospělosti nebo narušením pohlavní identity (Elliott & Place, 2002).

U některých dětí se objevuje posttraumatická porucha, charakteristická znovuprožíváním aktu v představách, úzkostí, nočními můrami a vyhýbáním se místům/lidem/situacím/částem těla, kde se akt děl.

Po delší době, kterou dítě stráví v pěstounské péči, se může stát, že se u dítěte objeví emoce svázané s dřívějším zneužitím, vyplaví se mnoho potlačených pocitů a názorů na akt. Není výjimkou, že se emoce dostaví po mnoha letech či v období dospívání, kdy se tělo hlásí o pozornost, a tudíž se objevují dávno vytěsněné vzpomínky. U některých dětí fungoval obranný mechanismus potlačení, vytěsnění, že si pamatují pouze útržky

a k tomu nepříjemný pocit. Nedovedou však vypovědět, co se tehdy dělo.⁶⁶

Studie provedené u dospělých odhalily možnou souvislost mezi zážitky sexuálního zneužití v dětství a vznikem závažných psychiatrických nemocí v dospělosti (Monck a kol., 1993 in Elliott & Place, 2002).

Následky zanedbávání

Dítě většinou citově, podnětově i tělesně strádalo. Nedostatkem kvalitní potravy a potravy vůbec se mu nemuselo dostávat přísunu životu a vývoji důležitých látek, takže se zabránilo rozvoji některých tělesných funkcí. Následkem toho je dítě nemocné (i celoživotně), může mít menší vzrůst, nedovyvinuté smysly, poruchy důležitých orgánů, mozkových funkcí aj. Co se týče chování, můžeme se setkat s hromaděním jídla, vytvářením zásob, jedením nestravitelného, hltáním a dalšími projevy.

Nebylo-li dítě syceno citově, může se nám zdát emočně ploché, apatické, nemusí rozumět sociálním mezilidským situacím a může postrádat schopnost empatie. Na druhé straně jsou i projevy opačné, a to že dítě se dožaduje citové náklonnosti extrémně, silně se poutá k pečující osobě, je afektované. Děti, které neměly příležitost vyvinout běžný zpětnovazebný princip, pak nevědí, jak si takovou pozornost pečovatелů získat.

Podnětová deprivace vznikla nedostatkem informací, které má dítě dostávat vzhledem k věku. Rodiče nepečují o rozvoj dětí (v řeči, pohybu, porozuměním některým situacím, hodnotám, vhodnosti či nevhodnosti konkrétního chování, aj.). Přijaté děti toho pak umí méně než děti jejich věku. Mají omezenou slovní zásobu, nemají obvyčné dovednosti, chybí základní hygienické návyky, neznají významy některých věcí. Nejčastějším následkem pak bývá školní odklad až o dva roky a selhávání v běžných situacích. Často je nutné podstoupit martýrium diferenciací diagnostiky mentální retardace či nižšího intelektu.

Následky psychického týrání

Za psychické týrání lze kromě extrémních forem, ke kterým se ještě dostaneme, považovat separaci dítěte od blízké osoby, střídání výchovných prostředí, zanedbávání péče. Všechny kategorie potíží se vzájemně prolínají, a tak je tomu i v tématu psychického týrání, které lze těžko ohraničit.

Tento negativní jev se hůř zjišťuje, neboť dítě coby dlouhodobá oběť po čase ztrácí schopnost rozlišit ne/správnost chování osoby, která mu činí příkoří. Navíc se běžně v rodinách používají některé formy trestů, někdy se prostě dítěti vynadá. Důležitá je ale míra takového chování, a tu nikde nenajdeme, nezná ji ani samo dítě. Informaci, že se psychické týrání děje nebo dělo, dostáváme při bezpečných rozhovorech s dětmi, kdy vzpomínky vyplouvají na povrch. Někdy máme informaci od těch, kteří se snažili zasahovat do nevhodného chování, dítě chránili.⁶⁷ Za psychické týrání považujeme nadávky, ponižování, vyhrožování, cílenou šikanu, izolaci dítěte, dítě je svědkem násilí na druhých lidech, aj. (Pešová & Šamalík, 2006).

Pachateli týrání nejsou jen vlastní rodiče dětí, ale může jím být i sourozenec, prarodič, vychovatel v ústavu, jiné dítě v ústavu nebo spolužák.

Děti, které prožily v roli oběti psychického týrání, mívají potíže se sebehodnocením, neúměrně reagují na své chyby, podceňují se, obviňují se, jsou ustrašené. Často jsou neurotické, nalezneme případy sebepoškozování. Po dlouhodobém týrání může dojít k afektivním

⁶⁶ Například dospívající dívka si vzpomíná pouze na to, že po koupání musela jako dítě ležet na zemi nahá. Jinou faktickou vzpomínku nemá, ale i ten malý útržek doprovází pocity zlosti.

⁶⁷ Například otec dívky ve stavu intoxikace před jejím očima rozbíjel nábytek, křičel a vyhrožoval vlastní smrtí. Přihlízející teta dívku odváděla co nejrychleji do jejího pokojíku, aby scénu neviděla, a snažila se otce dítěte zpacifikovat.

poruchám, citové plochosti nebo naopak přecitlivělosti. Děti nemusí rozumět běžným sociálním a vztahovým situacím.

Následky tělesného týrání

Tělesné ubližování je viditelnější, a protože většinou přináší bolest, okolí dostává signál k řešení. Nejčastějšími znaky jsou opakovaná poranění, nechť děti o poraněních hovoří, modřiny, vytrhané vlasy, nechť odhalovat některé části těla před ostatními, strach, uhýbání před vztažením ruky (Pešová & Šamalík, 2006). Pokud se děti dostanou pryč od lidí, kteří jim takto ubližovali, setkáváme se už jen s náznaky toho, co se dělo. Přesto ony náznaky mohou přerávat roky. Dítě, které šlo po odebrání z rodiny kvůli týrání do dětského domova a následně za 3 roky do pěstounské péče, stále uhýbá před rukou, která ho chce pohladit, při zjištění jakéhokoli problému si automaticky klekne a nastaví ruce k ráně nebo se jde rovnou schovat.

U některých dětí je pak možné vidět vzorce agresivního chování vůči jiným dětem, hračkám nebo zvířatům. V bezpečném prostředí a po získání důvěry mluví o chování svých agresorů, o tom, co zažily, hodnotí. Mají potřebu se z bolesti a nespravedlnosti vypovídat, až jde někdy o silný řečový tok. Je důležité zmínit, že i náhradní rodiče jsou v riziku dětem ubližovat. Uvědomme si, že děti přicházející do alternativní péče jsou náročné, citově hladové, často zlobivé a jejich zpětná vazba na altruistické snahy pěstounů jim pomoci bývá dlouho negativní. Pěstoun, jehož potřeba smysluplné pomoci není pak nasycena, může ze zoufalství zvolit nevhodné výchovné prostředky. Přežene to, a dítě je bito, ponižováno, je mu dáváno najevo, jak vše zkazilo a co vše pěstounské rodině vzalo. Kromě fyzických trestů přichází i psychické vydírání (například vyhrožování návratem do dětského domova).

9.2.2.3 Psychická deprivace a ústavní výchova

Ať už jde o týrání, zneužívání nebo zanedbávání, existují shodně popisované projevy dětí, které řadíme pod pojem psychická deprivace. Následkem nevhodného až hrubého zacházení dítě strádalo po stránce citové, podnětové i tělesné. Jeho základní biologické potřeby, ale ani potřeby psychické (stimulace, otevřená budoucnost, životní jistoty, pozitivní identity a smysluplného světa) nebyly naplněny (Langmeier & Matějček, 1974).

„Důležitým činitelem vzniku psychické deprivace je nedostatečné množství přiměřených podnětů z vnějšího prostředí — sociálních, citových, ale i senzorických. Druhým důležitým činitelem vzniku psychické deprivace je přerušení již vytvořeného vztahu mezi dítětem a jeho sociálním prostředím.“ (Bittner, Havigerová, Janišová & Langhansová, 2007, s. 63).

9.3 Dítě v krizi – specifika chování dítěte po separaci

Za náhlou separaci dítěte považujeme v této kapitole:

- umístění dítěte z původní rodiny do pěstounské péče na přechodnou dobu,
- umístění dítěte z původní rodiny do příbuzenské péče (například předběžným opatřením).

V obou případech se jedná o přechod z vlastní rodiny, tedy o krizovou situaci.

Kapitola se zaměřuje na děti předškolního věku a starší děti, na jejich projevy plynoucí ze závažné životní změny – opuštění rodičů. Text bude zároveň částečně zasahovat ještě do doby před umístěním, protože tam se dají najít zdroje, které následně můžeme využít k pomoci dětem traumatizovaným separací od blízkých osob.

9.3.1 Dítě v krizi a jeho projevy

„Krise je důsledkem střetu s překážkou, kterou nejsme schopni vlastními silami, vlastními vyrovnávacími strategiemi, eventuálně za pomoci nám blízkých lidí zvládnout v přijatelném čase a navyklým způsobem.“ (Vodáčková a kol., 2002, s. 29).

Děti se mohou dostat do urgentní alternativní péče ve špatném stavu charakterizovaném rozličným chováním – agresí, vzdorem, nemluvností, plačtivostí, aj. Pečovatelé si někdy mylně myslí, že ho do takového stavu dostala původní rodina a že je dítě v krizi z jejího negativního působení.

Dítě však prožívá dvojí krizi, a to za prvé především trauma z odebrání. Toto dítě přichází o rodiče, se kterým má nějaký typ pouta, přichází o jeho hlas, vůni. Dítě prožívá obrovskou změnu, krok do neznáma a do nejisté budoucnosti. Projevy krize tak ve většině případů pramení právě z pocitu ohrožení, ztráty a nejistoty. Za krizi ze ztrát také považujeme následné stěhování (změna místa, změna osob v okolí, ztráta kamarádů). Často jde však o kombinaci mnoha faktorů, které jsou ve své konečné fázi přizívány traumatem z odebrání.

Za další zdroj krize považujeme předešlý negativní způsob chování v původním rodinném prostředí.⁶⁸ Dítě je tedy předáno do alternativní péče v krizi a tento stav může nějakou dobu přetrvávat a vyžaduje speciální přístup pečujících osob.

9.3.1.1 Formy krize podle projevu

Hlasité krize:

Člověk je pod vlivem emocí, dítě může být v silném afektu a projevovat emoce jako úzkost, strach apod. Proto je nutné ho nejprve zklidnit, aby se „dostalo opět samo k sobě“.

Tiché krize:

Člověk se plně ovládá, dítě se odpoutá od pocitů a navenek působí, jako by mělo vše pod kontrolou. Takový projev krize v sobě nese riziko, že si ho nevšimneme a dítěti neposkytneme pomoc (Remedium, 2009).

Kromě základního rozdělení na tiché a hlasité krize uvádíme výčet možných projevů akutní krize u dítěte (Vodáčková a kol., 2002):

- **Agresivní útočné chování** – dítě pokouše své nové pečovatele, křičí, nadává, mlátí hlavou o zeď, je zlostné, aj.
- **Útěkové chování** – při první příležitosti uteče z domu pěstounů nebo se uchýlí do jiné místnosti, někdy děti utečou do snového světa, aby nemusely vnímat tíživost reality.
- **Regresivní chování** – dítě se vrací k dřívějším vývojovým obdobím (cucá si palec, kýve se, nemá takové dovednosti, kterých již dosáhlo, aj.)
- **Panická reakce** – dítě prožívá velký strach, vypadá ustrašeně, chová se neúčelně (například těká z místa na místo, přerovnáva již přerovnané věci, aj.), není schopné slyšet, co mu dospělý říká.

⁶⁸ Například dítě je často bito a ponižováno otčímem. Matka postupně vzdává obranu svého synka, protože je sama obětí domácího násilí a vidí již vše, co se děje, zkrlesně. Už tehdy dítě prožívá krizi. Syn se projevuje zvýšenou agresivitou vůči ostatním dětem ve školce, doma dělá, jako by násilí neviděl. Po zásahu úřadů je za dramatických okolností odvážen i za asistence soudního vykonavatele. Chlapec tak prožívá jednu krizi a vstupuje hned do další.

- **Derealizace** – dítě vypadá, jako že se ho situace netýká, připadá mu neskutečná.

Kdo zažil sám na sobě hlubokou krizi nebo byl svědkem krize druhého člověka, potvrdí, že najdeme řadu dalších projevů. Nelze je rozdělit pouze do čtyř typů chování. Reakce mohou být jakékoli a je dobré s tím počítat. Můžeme se tak setkat s odmítáním jídla a tekutin, apatií, ztrátou schopnosti mluvit a dalšími.

Každý člověk má své vyrovnávací mechanismy se stresovou situací. Bývají sebeochranné a i dítě přirozeně takových mechanismů využívá (Vodáčková a kol., 2002):

- **Regrese** – výše zmíněná jako projev krize, ale také copingová strategie dětského organismu. Dítě se vrací ke starším osvědčeným vzorcům chování, protože jsou dostupnější. Nově naučené vzorce jsou pro dítě v krizi příliš energeticky náročné.
- **Disociace** – dítě může například oddělit emoční prožitky od tělesných, nevnímá bolest, i když je k tomu důvod. Takové děti se pak často sebepoškozují, aby dosáhly nějakých citových prožitků.
- **Skotomizace** – dochází ke zkresleným nebo nedostupným vzpomínkám na událost, může jít i o limitované vnímání krizové situace.⁶⁹

I když považujeme výše zmíněné projevy krize za přirozené a sebeochranné, zároveň nás musí napadnout, že jsou i varovné a děti s takovými projevy potřebují zvýšenou pozornost a pomoc.

Vedle varovného chování v krizi existují i konstruktivní reakce, které dítěti pomáhají, a dítě samo k nim inklinuje (Vodáčková a kol., 2002):

- **Ventilace pocitů** – dítě vyjadřuje své emoce, nepotlačuje je (pláče, nahlas se zlobí aj.).
- **Vyprávění, sdílení události** – dítě mluví o tom, co se stalo.
- **Naplňování základních potřeb** – dítě v akutním stresu je schopno si říct například o pití, protože mu vyschlo v krku, nebo o deku, protože mu je zima. Dítě má kontakt se svým tělem, které potřebuje zabezpečit samo sebe, aby mohlo zvládnout krizi.
- **Využití podpory dalších blízkých lidí** – dítě se opře o své sourozence, se kterými je odváženo pryč, společně si v novém domově vlezou do postele nebo se drží za ruku sociální pracovnice, kterou dlouho zná.
- **Využití starší úspěšné zkušenosti s jinou krizí** – dítě má zkušenost s dřívější krizí a tím, co v tu chvíli dělalo, aby mu to pomohlo situaci přežít, a pokusí se v další krizi o totéž.
- **Opora ve víře** – dítě se pomodlí, aby vše dobře dopadlo, a dodá mu to větší pocit jistoty.

⁶⁹ Například dívka, která byla odvezena k babičce po smrti své matky, si nedokáže z odjezdového dne vybavit nic než barvu rámu dveří nemocničního pokoje, kam ji dovedli, aby se rozloučila s mámou.

9.3.2 Projevy ztráty z hlediska času

V literatuře se můžeme setkat s teorií o pěti fázích reakce na významnou ztrátu v životě člověka. Autorkou této teorie je psycholožka Elisabeth Kübler-Rossová, která ji původně aplikovala na lidi umírající, kteří se musí smířit se svým osudem. Později tuto teorii fází rozšířila na jakýkoli typ ztráty (úmrtí, ztráta blízkého člověka, ztráta zaměstnání a dosavadních jistot aj.). Sama Kübler-Rossová poukazovala na to, že posloupnost fází je jen náčrt a že každý člověk se chová jinak. Fáze jsou pouze inspirací, jak se na proces ztráty dívat, ale není vhodné se jejich posloupnosti držet. Někteří prožívají fáze v jiném pořadí, někteří něco vynechají, jiní se zacyklí mezi dvěma (Wikipedia, 2014). Teorií o ztrátách bychom nechtěli nabourat text o možných reakcích dětí v krizi. Reakce mohou být jakékoli, tak, jak je to psáno výše, nebo se ně dá pohlédnout více schematicky právě teorií fází zármutku. Každé dítě je jedinečné, chování jednoho vám bude více sedět na výčet jednotlivých reakcí bez ohledu na časový faktor, jiné dítě bude více vystihovat teorii fází.

- **Popírání** – jde o šokovou reakci a různou dobou trvání. Dítě nechce přijmout realitu změny, například si myslí, že když večer usne, pak probudí a zjistí, že to je jen sen a bude zase doma.
- **Hněv** – dítě se zlobí, má pocit, že je to nespravedlivé, může být na nové pečovatele zlé, nechce od nich přijmout pomoc, viní je, viní chování svých vlastních rodičů, nadává na ně.
- **Smlouvání** – fáze je charakterizovaná snahou dítěte změnit situaci. Živí se nadějí, že se vrátí nebo že pro to lze něco udělat. Smlouvá nejen s Bohem nebo svými plyšáky, kterým věří, ale také se svými pěstouny: „*Když budu hodné, vezme si mě mamka zpátky?*“
- **Deprese/apatie** – dítěti dochází, že ztrátu změnit nelze, bolí to. Může se projevovat jako smutné, málomluvné, apatické bez zájmu o jakékoli činnosti, nechápe, proč by se mělo snažit, když nic nemá smysl.
- **Smíření** – dochází k přijetí reality, dítě ví, že situaci nezmění, a začíná se zapojovat do nového života, začíná navazovat blízké vztahy. (Wikipedia, 2014)

U přechodného umístění často nevíme, zda se dítě bude nakonec moct vrátit domů. U mnoha dětí můžeme s jistotou říci, že přechodnost umístění znamená dobu, než se umístí do další rodiny. Vezměme ale případy, kdy je dítě na předběžné opatření umístěno k příbuzným nebo k přechodným pěstounům a existuje naděje, že se vrátí ke své původní rodině. Dítě prochází fázemi ztráty, ale má velmi malou šanci dojít ke smíření, protože stále žije v naději, že se vrátí domů.

Protože ani dítě zraněné odebráním z rodiny neumí fungovat dvojmo, tedy s nadějí návratu a zároveň s přijetím reality, stává se, že zůstává uvízlé například ve fázi hněvu nebo smlouvání. Taková situace je náročná pro pečovatele, protože dítě má vleklé obtíže s aklimatizací a s přijetím jejich lásky a nového domova. Obtížnost dvojité situace, naděje návratu a zároveň nutnost přijmout ztrátu v dětech vyvolává nervozitu, napětí. Děti si s tím neumí poradit a jako vrchol ledovce pak vidíme nepřizpůsobivé chování, agresi vůči dalším dětem, regresivní chování, sebetrestání a další projevy této dětské krize.

Každé dítě vnímá čas jinak, takže pokud některému trvá ona „přechodnost“ dlouho, od naděje upouští velmi pomalu a nakonec se s umístěním v nové rodině smíruje. Dokonce se může stát, že i po uplynutí přechodné péče se dítě stále hněvá, celým procesem přijetí ztráty neprošlo až do konce a čeká ho to až v další pěstounské rodině. Příchod do další

rodiny může být pro už tak zraněné dítě vážným důkazem, že se opravdu nevrátí domů, a nové pěstouny tak čeká doprovodit dítě znovu celou cestou přijetí ztráty a konečnosti řešení až do samotného smíření.

9.3.3 Jak může pěstoun pomoci dítěti v akutní krizi

- Buďte ve svém chování transparentní (dítě se nesnažte obalamutit, manipulovat).
- Zužte okruh lidí okolo dítěte, nepotřební lidé jenom zvyšují zmatek již zmateného dítěte.
- Víte-li, co se bude dít, jednoduše mu to sdělte.⁷⁰
- Dítěti nabízejte bezpečný dotek (stisk ruky, opora jeho zad). S doteky nespěchejte, vyčkejte na reakci.
- Dávejte dítěti najevo pochopení pro tíživost situace nebo jeho stavu.
- Nechte dítě vyprávět, co se všechno stalo a o čem samo chce mluvit ohledně své rodiny. Jeho vyprávění celé přijímejte, nehodnoťte jednotlivé aktéry jeho příběhu.
- Mluvte o svých pocitech.
- Naplňujte dítěti základní biologické potřeby.
- Buďte trpěliví.
- Vyděsí-li vás reakce dítěte, nejednejte v afektu, ale nejprve zklidněte sami sebe.
- Vytvářejte pro dítě prostor pro vyjádření všech emocí.
- Navažte na předešlé zvyky dítěte, aby se alespoň něco v jeho životě pozměnilo velmi málo.
- Ptejte se dítěte, jak mu je.
- Ptejte se dítěte, jak mu můžete pomoci. Pokud to neví, navrhněte mu nějaký váš způsob.
- Máte-li pocit, že na intervenci sami nestačíte, nebojte se požádat o pomoc odbornou, není to selhání.
- Nemá-li vlastní rodič soudní zákaz styku s dítětem, umožněte mu, aby se spolu s dítětem viděli, sdíleli nějaké činnosti a dítě tak mělo pořád vztahové propojení.
- Dejte dítěti číslo na Linku bezpečí.

Pomoc, na kterou se dá navázat z období před odchodem dítěte z rodiny a při odchodu:

- Hračka, věc, oblečení, které si dítě mělo možnost vybrat ze svého domova a vzít s sebou.
- Kontakty na blízké osoby (kartička se jmény a kontakty kamarádů, oblíbené učitelky, babičky, která s výchovou pomáhala, atd.)
- Možnost rozloučit se s blízkými osobami před odjezdem.
- Doprovod dítěte vlastním rodičem do přechodného umístění a možnost zabydlet se s jeho krátkou pomocí.
- Citlivé vedení vlastního rodiče několik dní před odejmutím z péče, aby s dítětem o situaci vhodně komunikoval, zklidnil vlastní emoce před dítětem, spolupracoval jako podpora lehčího přechodu a následného stavu dítěte v nové péči.
- Rozhovor s rodičem o zvycích dítěte, jeho povaze, osvědčených nástrojích pomoci, jehož záznam mají k dispozici pěstouni.

Cílem těchto doporučení je předejít dramatickým separacím dítěte od rodiny, které prohlubují následné trauma dítěte.

⁷⁰ Například: „Nevím, co je s tvojí mámou. Sociální pracovníce jí bude zítra volat. Pokud se něco dozví, řeknu ti to.“

Pěstouni se na příchod dítěte velmi pečlivě, někdy i s nervozitou, připravují. Překvapením a mnohdy zklamáním role bývá střet s realitou, když jim je na předběžné opatření přivezeno dítě v krizi. Dítě k nim nechce, brání se jejich péči, při snaze o dotek je pokouše. Nepřichází tak očekávaný vděk, pocit smyslu, že dítě zachránili, ale přichází těžký úkol přijmout postoj dítěte, a přesto mu pomoci. Proto je důležité se zájemci na přípravách pro pěstouny na přechodnou dobu o této skutečnosti dopředu mluvit.

Vnímá-li pěstoun negativismus dítěte vůči jeho pomoci jako osobní zranění, deziluzi, měl by dostat ze strany průvodců NRP podporu ve formě sdílení, opětovné práce s motivací, nabídky dostupné psychoterapie. Ze strany pěstouna je nutné tuto skutečnost přijmout a věřit, že trpělivostí, péčí, bezpečím se dítě postupně z krize dostane a bude poskytovat pěstounovi již jinou a možná pozitivnější zpětnou vazbu.

9.3.4 Doporučení průvodcům náhradních rodin (bez ohledu na to, zda jsou z OSPOD nebo organizace NRP)

- Buďte v častém kontaktu s pěstounskou rodinou a ptejte se na její potřeby, poskytněte zvýšenou podporu.
- Mějte vytvořený seznam dostupné odborné pomoci v regionu (psycholog, psychiatr, respitní péče, aj.) a podle potřeby ji rodině zprostředkujte.
- Vzdělávejte se v tématu krizové intervence, abyste mohli pěstounům poradit či pomoci jim rozeznat, kdy je chování dětí ještě v pochopitelné normě, nebo kdy už vyžaduje odborný zásah.
- Dávejte pěstounům prostor pro vyjádření pocitů.
- Plánujte s nimi jednotlivé kroky péče, pomáhejte jim ty dosavadní reflektovat.
- Inspirujte je, aby se vzdělávali v krizové intervenci a terapeutické podpoře dítěte.
- Jedná-li se o předběžné umístění dětí u příbuzných, ved'te s celou jejich rodinou rozhovory na téma, co bude následovat po ukončení opatření, Někteří se necítí na další dlouhodobou pěstounskou péči, ale potvrdit takové stanovisko je pro ně těžké. Tito pečovateléodváspotřebujípodporu, pochopeníprojejichstanoviskoareflexipozitivních dopadů jejich krátké pomoci. V případě, že příbuzní se rozhodnou o děti pečovat nadále, domluvte s nimi další postup a kroky vaší pomoci. V obou situacích s pečovateli naplánujte, jak dětem sdělí, co se bude dál dít.
- U pěstounů na přechodnou dobu zdůrazňujte riziko slibování dětem trvalosti jejich vzájemného vztahu/soužití.
- Je-li naděje, že se dítě vrátí do původní rodiny a biologický rodič může spolupracovat po dobu přechodného umístění, ke spolupráci ho přizvěte.
- Biologickému rodiči nabídněte dostupnou prorodinnou sociální službu (nenabízí-li ji vaše pracoviště), díky které zlepší svoji péči a udrží si motivaci postarat se o svého potomka.
- Asistujte při kontaktu biologického rodiče s jeho dítětem, a je-li naděje k návratu, pomáhejte mu přebírat některé činnosti péče. Zároveň podpořte pěstouna tuto situaci přijmout.
- Poskytněte pěstounům tipy na pohádky, příběhy, filmy, které mají podobné znaky jako příběh dítěte a mohou mu pomoci.

9.3.5 Doporučení pro pracovníky OSPOD

- Plánujete-li předběžné opatření s přechodným umístěním dítěte, snažte se o citlivý přechod, který bude dítě co nejméně traumatizovat. Dejte aktérům šanci se připravit, zprostředkujte jim odbornou pomoc.
- Zjistěte si zvyky dítěte a nechte ho s sebou vzít si oblíbené věci, které mu pomohou s krizí po separaci. Tyto informace předejte pěstounům.
- S biologickými rodiči mluvíte o možnosti spolupráce po dobu přechodného umístění, informace pak předejte průvodcům náhradní rodiny.
- V době příprav budoucích pěstounů z vašeho regionu s nimi mluvíte o možné krizi dítěte při přechodném umístění a jejich potenciální deziluzi plynoucí z odmítání pomoci dítětem.

9.4 Kazuistika

Čerstvá pěstounka, která žila bez partnera a sama vlastní děti neměla, dostala do péče tři malé sourozence (sestry Petru 1,5 roku, Leu 2,5 roku a Milenu 4 roky). Děti před tím prošly krátkou péčí zařízení pro okamžitou pomoc dětem (3 měsíce). Pěstounka se na děti velmi těšila, připravovala se, vyzdobila celý byt, nakoupila za pomoci své širší rodiny hračky, pravidelně navštěvovala pracovníky rodinné poradny, kteří ji na pěstounství připravovali v kurzu, a nechala se individuálně doprovázet. O dětech vybraných jí do péče se dozvěděla od sociální pracovnice, proto se cítila na vše připravena. Děti přijely a do týdne stačily zničit vše, co v bytě zničit šlo. Samotná pěstounka je ani tak nezajímala. Hrnuly se neustále k jídlu a k věcem, měly radost ze všech dávků a ze zážitků, dotek však nechtěly. Při pokusech pěstounky jim pohladit vlásky, chytout za ruku, automaticky křičely a plakaly. Nejstarší Milena sice také uhýbala před něžnými projevy, ale byla na ní vidět ostražitost, nedůvěra. Na druhé straně vypadala, že se rozmýšlí, co nabízená ruka znamená.

Nejmenší sestry si do pusy strkaly vše, co bylo v dosahu. Pěstounka měla pocit, že se stala drábem, který je neustále ve střehu a snaží se zabránit katastrofě. Kromě zvýšené únavy z neustálého kontrolního nasazení, přicházela i bezmoc, nenaplnění mateřských potřeb, které si pěstounka náhradní péčí chtěla uspokojit. Svěřila se, že občas, když jde spát a zavírá oči, doufá, že to je jen zlý sen, ze kterého se probudí a zjistí, že žádná tři děvčata neexistují.

Pěstounka vyhledala odbornou pomoc a začala docházet do pravidelného klubu pěstounů, kde se seznámila s jinými náhradními rodiči. Pravidelné návštěvy měly efekt sdílení a také navázání bližšího vztahu s jinou pěstounskou rodinou, která pečovala o děti přes 12 let.

Pěstounka navázala na individuální terapii pracovníků rodinné poradny, kde měla příležitost vyjádřit svou bezmoc, konfrontovat se svými původními motivy k náhradní rodinné péči a najít pro sebe cestu.

Z rad, které dostala, nejvíce fungovalo – být trpělivá, vztah s dětmi neuspěchat, i přes odmítání neustále nabízet svou náruč, jako pozitivní zpětnou vazbu od děvčat považovat i ty nejmenší projevy přízně, nebo alespoň neutrality. Za užitečnou považovala také snahu chovat se vždy transparentně, aby si na její projevy zvykly a staly se pak jistotou.

Pěstounství se posléze přehouplo do další fáze a děvčata se začala zklidňovat, vnímala více věci i lidi okolo sebe a pěstounka pro ně začala být důležitá. Přišlo období připoutávání.

V současnosti (po dvou letech péče) má pěstounka se všemi třemi dívkami pěkný a pevný vztah. Čeká je ještě dlouhá cesta, protože u prostřední Ley se zatím nepodařilo dohnat opožděný vývoj a nejstarší Milena vykazuje známky dřívějšího sexuálního zneužívání a jiných forem týrání. Nejvíce zatím prospívá nejmladší Petra.

9.5 Literatura

- PBSP, Asociace Pesso Boyden psychomotorické psychoterapie. Dostupné na <http://www.pbsp.cz/texty/txtpps1.htm> (Cit. 1.2.2014).
- Bechyňová, V., & Konvičková, M. (2008). Sanace rodiny. Praha: Portál.
- Bittner, P., Havigerová, J., Janišová, I., & Langhansová, H. (2007). Děti z ústavů! Brno: Liga lidských práv.
- Dunovský, J., Dytrych, Z., & Matějček, Z. a kol. (1995). Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. Praha: Grada Publishing.
- Elliott, J., & Place M. (2002). Dítě v nesnázích. Praha: Grada Publishing.
- Langmeier, Z., & Matějček, Z. (1974). Psychická deprivace v dětství. Praha: Avicenum.
- Matějček, Z. a kol. (1999). Náhradní rodinná péče: průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny. Praha: Portál.
- Matějček, Z., & Koluchová, J. (2002). Osvojení a pěstounská péče. Praha: Portál.
- Pešová, I., & Šamalík, M. (2006). Poradenská psychologie pro děti a mládež. Praha: Grada Publishing.
- Remedium. (2009). Výcvik Základy krizové intervence, úvodní setkání – osobní písemné poznámky účastníků výcviku. Praha.
- Říčan, P., & Krejčířová, D. a kol. (1997). Dětská klinická psychologie. Praha: Grada Publishing.
- Vágnerová, M. (2012). Psychický vývoj dítěte v náhradní rodinné péči. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, o.s.
- Vodáčková, D. a kol. (2002). Krizová intervence. Praha: Portál.
- Wikipedia. Model pěti fází smutku podle Kübler-Rossové, dostupné na [http://cs.wikipedia.org/wiki/Kubler-Rossové_model](http://cs.wikipedia.org/wiki/Kubler-Rossov%C3%A9_model), (Cit. 1.2.2014).

10 DOPROVÁZENÍ DÍTĚTE V JEHO MĚNÍCÍM SE PROSTŘEDÍ VČETNĚ PŘÍPRAVY VŠECH ZAPOJENÝCH OSOB

Jana Kocourková, Šárka Francírková

Je všeobecně známo, že k základním předpokladům pro zdravý vývoj dítěte patří stabilní a láskyplné prostředí. Víme však, co se děje, když se dítěti často mění jeho prostředí a pečující osoby? Jsme si skutečně v praxi vědomi všech těchto důsledků a ošetřujeme citlivě každý přechod dítěte? Klademe v těchto chvílích důraz a dostatek času na komunikaci s dítětem dle jeho možností a dispozic? Dáváme mu prostor pro jeho obavy a potřebu zvýšeného bezpečí? Nasloucháme mu? Těmto a dalším otázkám se věnuje text následující kapitoly.

10.1 Principy doprovázení dítěte v jeho měnícím se prostředí

Situace odebrání dítěte z rodiny s sebou přináší pro všechny zúčastněné mnoho citlivých témat. Stejně tak i změna místa při přechodu dítěte z jednoho typu péče do jiného, ke kterým se z různých důvodů přistupuje, je velmi náročným obdobím. O to důležitější je proces přípravy a nezbytná znalost potřeb dítěte i potřeb ostatních zúčastněných osob. Přechod dítěte z péče do péče musí být řízený a uvědomovaný proces. K tomu přispívá role koordinátora, který zná potřeby dítěte v době jeho přemístění a dbá na zachování jeho bezpečí. V současném systému plní roli koordinátora orgán sociálně-právní ochrany dítěte (OSPOD).

Dále je zásadní, aby všichni zapojení odborní pracovníci zůstávali jednotní v principech doprovázení dítěte v jeho měnícím se prostředí. Jedná se o čtyři základní principy a každý z nich je možné si symbolicky představit jako židli ve smyslu zastavení, usazení. Obecně platí, že rozhodujeme-li se ve stresové nebo jinak náročné situaci, vyplácí se nám možnost a schopnost zastavení se a zklidnění. Židle má čtyři nohy a v našem tématu je představují čtyři významné otázky nebo důležité okolnosti, kterých si musíme být vědomi, podílíme-li se na přípravě dítěte na přemístění. Čím vědoměji budeme zvažovat jednotlivé okolnosti a promýšlet konkrétní otázky, tím více stability a bezpečí vneseme do celého procesu.

Základními principy tedy jsou spolupráce, zodpovědnost, respekt k potřebám dítěte a prevence.

I. Spolupráce

Jedná se o princip, který zahrnuje vědomí každé ze zapojených osob a znamená: „Jsem v týmu a jsem si vědom společného cíle.“ V sociální práci a v pomáhajících profesích známe tento princip pod pojmem multidisciplinární tým/spolupráce. Pro zachování principu spolupráce postačí mít na vědomí následující:

- Poskytuji dostatek informací?
- Dávám prostor a čas práci kolegů?
- Předávám dobře svoji práci?
- Účastním se zpětné vazby (zhodnocení)?

V momentě, kdy jsou vytipováni náhradní pečující, nebo v momentě, kdy se ví, že se dítě bude vracet do péče rodičů, zapojuje koordinátor další odborníky a služby (NNO, psycholog, aj.) a vytváří tým, který je v dané situaci vhodný a kompetentní pro zajištění přemístění dítěte.

II. Zodpovědnost

Jedná se o princip, kterým vnášíme do procesu přemístění dítěte jasné a konkrétní vymezení toho, kdo má jaké kompetence, jaké kroky kdo připravuje a realizuje, a kdy, případně do kdy. Díky tomu, že promyšlíme následující čtyři otázky, vytváříme přehledný plán konkrétních kroků, který je nezbytným základem pro bezpečný přechod dítěte.

- Kdo může být v jaké fázi přemístění dítěte prospěšný?
- Co může tato osoba konkrétně udělat?
- Kdy (případně do kdy) je vhodné daný úkol zajistit/udělat/připravit?
- Jak lze optimálně v dané situaci úkol splnit?

III. Respekt k potřebám dítěte

Pocit ztráty, který dítě zažívá při odebrání z péče rodičů či jiných pečovatелů, představuje velmi citlivý moment spojený s mnoha emocemi, kterým dítě nemusí rozumět. Mnoho věcí se pro dítě v danou chvíli odehraje v poměrně krátkém čase. Odborní pracovníci, kteří vstupují v takový moment do komunikace a interakce s dítětem, mohou udělat mnohé pro to, aby byly v co největší možné míře ošetřeny potřeby dítěte, zejména potřeby bezpečí, ochrany, podpory a jistoty. Respektovat potřeby dítěte znamená být si vědom následujících základních čtyř okolností, které v danou chvíli sehrávají v životě dítěte zásadní význam:

- Jsem v krizi, kdo jsi ty?
- Chci vědět proč a co se děje.
- Chci vědět kam jdu.
- Chci vědět, co bude dál (se mnou, s rodiči, se sourozenci, s babičkou...).

Je nezbytné, aby byl určen konkrétní odborný pracovník OSPOD, případně jiná vhodná osoba (přizvaný psycholog, krizový intervent aj.), který poskytne dítěti přiměřeně jeho věku a dané situaci odpovědi, a to i v případě, že se dítě samo na nic neptá (může být v šoku nebo disociované). Představme si znovu každou z otázek jako jednu nohu židle – poskytneme-li dítěti tyto základní informace pravdivě a dostatečně citlivě, přispějeme k „usazení“ dítěte a jeho zklidnění. Dítě si z této zkušenosti pak odnáší pocit: „děje se mi něco zlého, ale záleží na mých pocitech, které okolí přijímá a reaguje na ně, můžu říct, co si myslím, můj názor je důležitý a respektovaný, dospělé, co jsou tady, neznám, ale zdá se, že jim můžu věřit“. Zachování důvěry dítěte v dospělé je pro další péči o ně stěžejní.

IV. Prevence

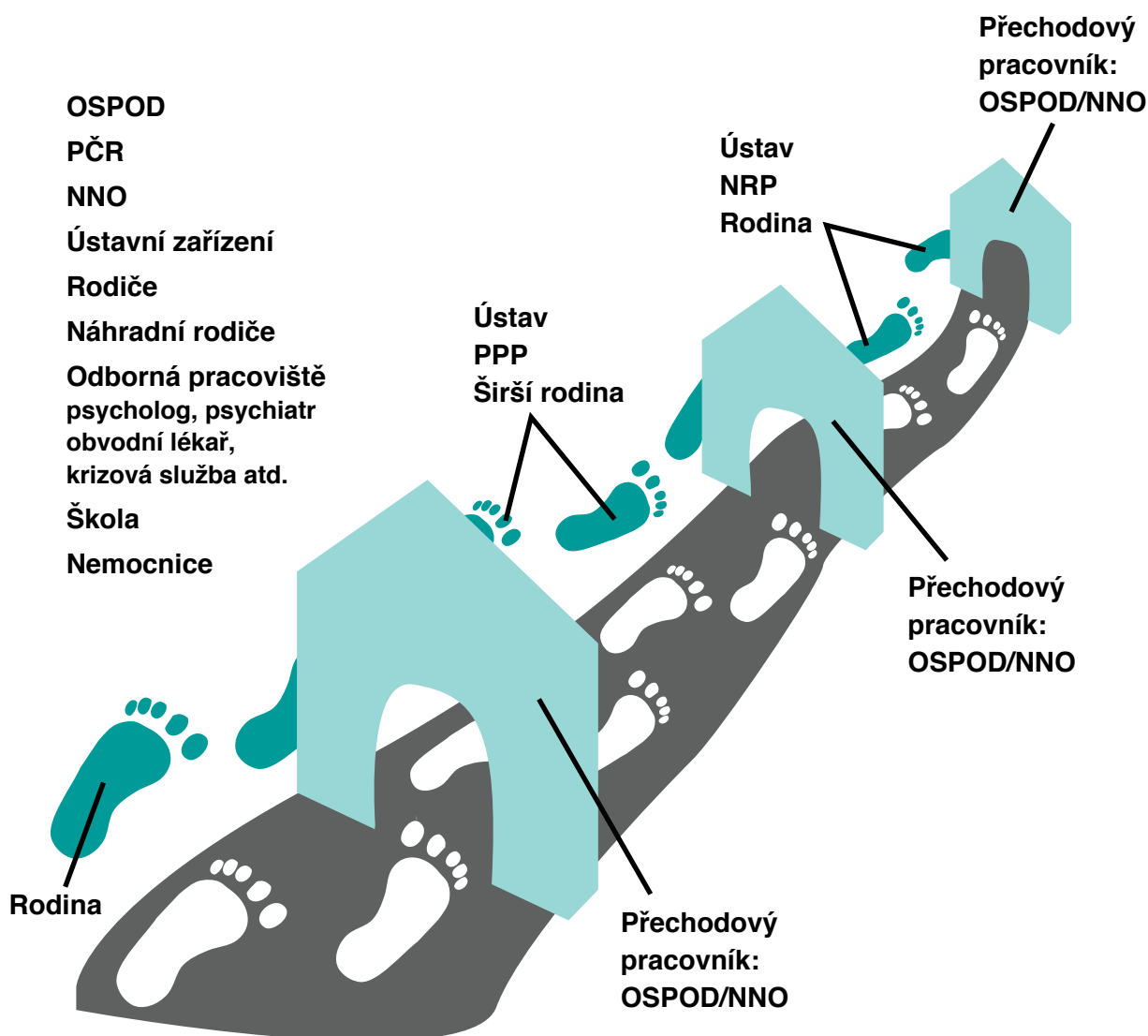
V sociální práci klademe důraz na preventivní práci v rámci sociálně-aktivizačních i jiných služeb v rámci podpory rodin, u kterých existuje riziko závažného selhání v základních funkcích rodičovské péče. Tyto aktivity jsou zaměřeny na prevenci odebrání dětí z péče rodičů a na posílení rodičovských kompetencí v péči o dítě. O principu prevence je však třeba uvažovat i v situaci, kdy k odebrání dítěte z rodiny dochází. Pro další vývoj dítěte je významné, aby si všechny zúčastněné osoby byly vědomy toho, že dodržáním předchozích principů předcházíme:

- další traumatizaci dítěte,
- nedostatečné informovanosti dítěte,
- nedostatečné informovanosti rodičů a snižování jejich kompetencí,
- časovému tlaku při rozhodování o způsobu a možnostech doprovázení dítěte a rodiny.

10.2 Sociální pole dítěte při přechodech z péče do péče

Změna je často důvodem k obavám a je obtížná pro každého, o to více pro dítě. Dějí-li se věci kolem dítěte bez vysvětlení, mají pro dítě traumatické následky a vliv na jeho sebeúctu a sebevědomí. Některé děti prožily ztrátu, odloučení a odmítnutí opakovaně a je pro ně náročné důvěřovat dospělým. To je velmi zásadní, protože víme, že v době přemístění vstupuje do sociálního pole dítěte mnoho osob – rodiče, adoptivní rodiče nebo pěstouni, pracovníci následných ústavních zařízení, pracovník OSPOD a další odborní pracovníci. Všechny zapojené osoby by si měly být vědomy základních práv dítěte a v jejich duchu přistupovat k celému procesu provázení dítěte (viz kapitola 1 manuálu).

SOCIÁLNÍ POLE PŘI PŘECHODU DÍTĚTE

10.2.1 Přemístění dítěte z rodiny a příprava všech zapojených osob

Odebrání dítěte z rodiny se někdy odehrává v krizových situacích, a tedy velmi rychle. O to více je potřeba vědět, jak dítěti poskytnout podporu a minimalizovat traumatické následky. V našem systému péče o rodinu je ve středu sociálního pole dítěte, Dochází-li k odebrání dítěte z rodiny, je na straně odborníků pracovník OSPOD, v jehož kompetencích je zodpovědnost za koordinaci celého procesu.

Při odebrání dítěte z péče rodičů se zvažuje možnost přemístění dítěte do některé z následných variant:

- širší rodina,
- pěstounská péče na přechodnou dobu,
- ústavní zařízení.

Pracovník OSPOD musí v dané situaci uvažovat ve třech rovinách:

- **Sociální rovina** – pro dobře zvládnutý přechod dítěte z péče do péče je v první řadě nezbytné mít jasně vymezené dvě role, roli koordinátora procesu a roli tzv. přechodového pracovníka, který bude vztahovou osobou k dítěti a bude přítomný po celou dobu změny. V současném systému na sebe obě role bere zpravidla pracovník OSPOD. Ten má možnost využít jiného odborného pracovníka se zkušeností s prací s traumatizovanými dětmi, který má odbornou znalost o potřebách dítěte při jeho přemístění z péče do péče a který roli přechodového pracovníka v rámci multidisciplinárního týmu převezme. Doporučujeme zmapovat, které NNO, případně jiná zařízení v rámci kraje nabízejí tuto možnost, a vymezit, jakým způsobem by mohla být prospěšná pracovníkům OSPOD. V dalším textu budeme pro přehlednost používat pouze termín koordinátor procesu.

Kromě vymezení rolí je také nezbytné mít konkrétní plán přemístění. Ne vždy lze ale takový scénář dopředu dobře připravit, zejména při odebrání dítěte z rodiny na základě tzv. rychlého předběžného opatření, kdy se jedná o velmi krizový moment. Pro takové případy doporučujeme oslovit terénní krizovou službu (pokud v rámci kraje působí) a zjistit její konkrétní možnosti spolupráce v těchto situacích. Terénní krizové intervenci jsou školeni v práci s lidmi v krizi a mohli by být v těchto náročných momentech pracovníkům OSPOD velmi užiteční.

- **Psychická rovina** – koordinátor procesu klade důraz na zajištění základního psychického bezpečí. To znamená, že dítěti vědomě poskytuje možnost kontroly nad situací a současně vyvíjí úsilí k simulaci bezpečí (práce se smysly, s hranicemi těla, práce s verbální i nonverbální složkou komunikace – viz níže kapitola 10.3.1).
- **Zdravotní rovina** – koordinátor procesu komunikuje s rodinou, případně i s dítětem o specifických zdravotních potřebách a zajistí, že na ně při přemístění nebude zapomenuto a budou dítěti k dispozici (například léky, brýle, naslouchátko, jiné speciální zdravotní potřeby a pomůcky).

10.2.1.1 Komunikační zásady s dítětem v krizové situaci

Koordinátor procesu, který vstupuje do intervence s dítětem, má nelehký úkol stát se pro dítě důvěryhodnou osobou. To vyžaduje zejména trpělivost a čas. I přesto, že se na některé situace přemístění nelze dopředu připravit, lze při samotném kontaktu s dítětem i v krizové a stresové situaci udělat mnohé. Vzpomeňme na princip respektu k potřebám

dítěte. Přistoupí-li pracovník ke komunikaci s dítětem v krizi s optikou tohoto principu a neopomene se „opřít o všechny čtyři nohy židle“, výrazně zvyšuje šanci, že bude v očích dítěte stabilní a věrohodnou osobou.

Koordinátor procesu musí znát komunikační zásady s dítětem v krizové situaci. Následující seznam tyto zásady stručně připomíná:

- pracovník se dítěti představí a vysvětlí, proč je tady,
- používá vhodné oslovení (ptá se přímo dítěte na jméno, na to, jak mu říkají),
- naslouchá dítěti,
- volí správný tón hlasu,
- komunikuje s dítětem přiměřeně jeho věku a situaci,
- používá jednoduché a srozumitelné věty,
- vysvětluje trpělivě,
- nechává dítě říct, co si myslí,
- reaguje na otázky, nevyhýbá se odpovědi a odpovídá vždy pravdivě,
- neslibuje dítěti nic, co nemůže splnit,
- sleduje nonverbální projevy dítěte (vnímání gest, oční kontakt, mimika),
- využívá nonverbální komunikaci,
- nezapomíná na postoj orientovaný na stejnou výšku vůči dítěti.

Při komunikaci s dítětem v krizi využíváme pro vytvoření bezpečí dítěte jednoduché pomůcky zmírňující stres, například:

- mediační nástroj pro komunikaci s dítětem (hračky),
- fotografie, obrázky, omalovánky,
- krátké povzbudivé pohádky, příběhy,
- antistresové pomůcky pro simulaci relaxačního prostředí, například polohování do deky (novorozenci, kojenci), hudba v automobilu při převážení dítěte aj.

Čeho se při komunikaci s dítětem v krizi vyvarovat:

- příliš autoritativního a direktivního přístupu, takový postoj zvyšuje napětí a stres,
- devalvace emocionálních projevů dítěte (pláč, strach, hněv),
- ignorace otázek dítěte,
- lhaní nebo zlehčování situace.

Provázíme-li přechodem z péče do péče dítě kojeneckého nebo batolecího věku anebo dítě s postižením, je třeba být zvláště pozorní k jejich potřebám. Musíme si být vědomi toho, že máme velmi omezené možnosti využít při simulaci bezpečí verbální komunikaci, a na druhé straně toho, že tyto děti prožívají stres a krizi stejně intenzivně jako ostatní děti. Ve zvýšené míře klademe důraz na zajištění bezpečí a zklidnění přes nonverbální komunikaci, intonaci hlasu a zajištění tělesného a smyslového komfortu:

- citlivost k tělesnému vnímání dítěte – teplo, klidné tempo, polohování do deky, vhodné podpůrné doteky (vyvarovat se rychlým, nečekaným pohybům vůči dítěti),
- citlivost ke smyslovému vnímání dítěte – je vhodné vzít s sebou tričko matky nebo jinou známou vůni, ozvučenou nebo vibrační hračku, kterou dítě zná, známou obrázkovou knížku aj.

10.2.1.2 Senzobiografická anamnéza

Jedná se o důležitý nástroj, který využíváme k efektivnímu předávání informací o dítěti následným pečujícím za účelem podpořit rychlejší adaptaci dítěte na nové prostředí

a usnadnit bezpečné navázání vazby mezi dítětem a pečujícím (pracovníkem ústavního zařízení, pěstounem, adoptivním rodičem). Tento nástroj je zásadní také pro udržení jednotných informací, které dítěti v době jeho přemístování z péče do péče sdělujeme. Připomeňme, že v sociálním poli dítěte je při změně prostředí mnoho zúčastněných odborníků, jejichž práce se prolíná nebo na sebe navazuje. Zachování jednotných informací vůči dítěti je velice obtížný, ale významný úkol.

Senzobiografická anamnéza mapuje různé oblasti péče o dítě (komunikační, vztahové, návyky a rituály aj.) a dá se využít ve dvou základních verzích:

- **Senzobiografická anamnéza – zkrácená verze** (viz příloha 10.1) – zpracovává ji zpravidla pracovník OSPOD. Využívá ji v situaci, kdy má málo informací o dítěti (o jeho návycích, projevech chování, způsobu komunikace aj.), například v situacích rychlého odebrání dítěte z rodiny.
- **Senzobiografická anamnéza** (viz příloha 10.2) – zpracovává ji zpravidla pracovník OSPOD (případně pracovník NNO spolupracující s rodinou). Využívá ji v situacích, kdy má prostor celý proces přemístění dítěte z rodiny konkrétně naplánovat a připravit.

10.2.2 Přejídný pobyt dítěte v pěstounské péči na přejídnou dobu nebo v zařízení

Všichni odborní pracovníci, kteří jsou přítomni situaci, kdy se dítě poprvé ocitá v novém prostředí (koordinátor procesu, pracovníci ústavního zařízení, pěstouni na přejídnou dobu, lékař, případně jiní odborníci), musí mít na paměti, že přichází citově zraněné dítě. Koordinátor procesu zajistí nejdříve bezpečí dítěte:

- nenechává dítě samotné,
- vytváří bezpečné prostředí pro přijetí dítěte – využívá adaptační techniky (ukáže dítěti prostředí a příjemné podněty, například hračky, barevné obrazy na stěnách, navštíví snoezelen, je-li k dispozici apod.),
- nemluví s následnými pečujícími za přítomnosti dítěte negativně o jeho zdravotním stavu, rodičích či situaci.

Koordinátor procesu poté předává novým pečovatelům informace (senzobiografickou anamnézu). V této fázi myslíme na to, že pro zachování důvěry dítěte v dospělé osoby je důležité být jednotní v informacích, které dítěti sdělujeme, a v tom, jak byla dítěti vysvětlena situace při samotném odebrání.

10.2.2.1 Podpora úspěšné adaptace dítěte v novém prostředí

Přichází-li dítě do ústavního zařízení, v první řadě je nezbytné určit vztahovou osobu, která provází dítě celým pobytem s cílem vytvořit vztah důvěry (pravdivá komunikace, spolehlivost, být k dispozici, naslouchání, sdílení), případně sledovat, na kterou osobu se dítě citově váže a citovou vazbu s ní podporovat. Tato osoba sleduje signály úspěšné a neúspěšné adaptace. Pomáhá předat způsoby navázání vztahu s dítětem dalším pečujícím, kteří se na péči o dítě také podílejí.

Při přechodu dítěte do ústavního zařízení nebo do péče k pěstounům na přejídnou dobu lze podpořit úspěšnou adaptaci dítěte zavedením rituálu vztahové osoby s dítětem. Jedná se o pravidelný program zahrnující poskytování dostatku podnětů, bezpodmínečné přijetí, simulaci bezpečí, podporu identity dítěte a komunikaci. Práce může probíhat skrze

podporu smyslového vnímání dítěte (písničky, básničky, vůně, zvuky, říkanky, světelné podněty, masáže, snoezelen aj.) s akcentem na budování důvěry v sebe i v okolí. Je vhodné zapojovat rituál do péče o dítě minimálně jedenkrát týdně. Tento program je následně předán dalším pečujícím k podpoře procesu přeměny neznámého na známé a bezpečné. Pravidelnou podporou interakce dítěte s jednou vztahovou osobou výrazně snižujeme riziko deprivace dítěte a fyziologických změn v mozku. Zároveň probíhá sociální rehabilitace a prevence dalšího traumatu. Důležité je zaznamenávat a tvořit pozitivní historii dítěte (fotografie z oslav narozenin, Vánoc, výletů, vztahy s vrstevníky, okolí aj.) a předávat ji v situaci přemístění dítěte zpátky do rodiny, do adoptivní péče, dlouhodobé pěstounské péče, případně do následného zařízení.

Další možnosti podpory dítěte v adaptační fázi bezprostředně po jeho přemístění do neznámého prostředí doporučujeme konzultovat, případně využít služeb organizací zabývajících se doprovázením dětí při přechodu z péče do péče nebo služeb odborníka zabývajícího se teorií attachmentu (vztahové vazby).

Adaptace dítěte je rozsáhlý proces popsáný mnoha odbornými texty. Pro účely manuálu popíšeme velmi stručně některé projevy dítěte v tomto procesu.

I. Projevy v období náhlé změny ztráty místa

Pro toto období je důležitá v manuálu popsaná tzv. první pomoc v komunikaci a dodržování principu respektu k potřebám dítěte (více kapitola 10.2.2.3).

II. Projevy aktivní, pozitivní adaptace

Dítě se zklidňuje a začíná se více projevovat. Tuto fázi významně podporuje dodržování principů a zásad uvedených v tomto manuálu pro doprovázení při přechodech dítěte z péče do péče, dále kvalitní terapeutické programy, individuální plán péče o dítě, kvalitní ošetrovatelská péče apod.

III. Projevy obtížné adaptace

- fyzické projevy: teplota, zhoršení fyzického stavu, pomočování atd.,
- psychické projevy: zvýšené podráždění, přecitlivělost, agresivita.

K možným příčinám patří nevhodný přístup pečujících a nedostatečná a nevhodná komunikace s dítětem vedoucí ke ztrátě důvěry v okolí.

IV. Projevy rezignace

Rezignace je nebezpečnou formou adaptace, která se projevuje naprostou pasivitou dítěte, nezájmem a apatií. Adaptaci znesnadňuje nedostatečný kontakt a komunikace s dítětem, příliš časté střídání pečovatелů (absence jedné vztahové osoby) a izolace od přirozeného prostředí dítěte a jeho běžných zvyklostí.

V. Projevy obranných reakcí

- návrat do „dětství“, ztráta některých návyků i u větších dětí,
- apatie, netečnost, nezájem o sebe a o okolí,
- deprese spojená i s pláčem, odmítáním jídla atp.,
- stereotypní pohyby,
- negativismus.

Preventivní kroky zahrnují:

- zkracování doby pobytu v ústavních zařízeních,
- kladení důrazu na kvalitu kontaktu v péči o dítě,
- dodržování rituálů dítěte,
- celkovou psychickou a sociální rehabilitaci,
- stimulační a bezpečné prostředí,
- kvalitní komunikaci s dítětem,
- využití podpůrných terapeutických programů,
- individuální péči.

10.2.2.2 Plánování přechodu dítěte do následného prostředí

Paralelně s procesem podpory dítěte v adaptační fázi probíhá plánování dalších kroků, které vedou k hledání trvalého řešení situace dítěte. Koordinátor procesu sestaví multidisciplinární tým osob, které se přímo podílejí na řešení situace dítěte a mezi kterými jsou:

- přechodový pracovník,
- pracovníci ústavního zařízení/pěstounská rodina na přechodnou dobu,
- pracovníci krajského úřadu,
- další odborníci dle individuálních potřeb dítěte (lékař, psycholog, psychiatr),
- rodiče dítěte – zapojení rodičů do procesu plánování dalších kroků je důležitý moment, ke kterému dochází za předpokladu, že je v zájmu dítěte, aby byl zachován jeho kontakt s rodiči. Informovanost rodičů o možnostech dalšího umístění dítěte a jejich spolupodílení se na rozhodování o tom, co je v dané situaci pro dítě nejlepším možným řešením, přináší korektní a partnerský přístup k rodině dítěte a usnadňuje následné kroky.

Koordinátor procesu vyžaduje, aby komunikace zapojených osob probíhala na základě definovaných principů spolupráce a zodpovědnosti (viz podkapitola 10.1) a zvažuje vždy všechny čtyři otázky/okolnosti obou principů.

V kompetencích koordinátora procesu je vyžádat si od současných pečovatелů včas zpracovanou senzobiografickou anamnézu dítěte. Trvá-li pobyt dítěte v zařízení/PPPD minimálně tři měsíce, trváme na vyplnění anamnézy v její plné verzi. Zkrácenou formu využíváme v případě, kdy se nepodařilo z důvodu krátkého pobytu započít pravidelný rituál konkrétní vztahové osoby s dítětem (viz kapitola 10.2.2.1.).

10.2.2.3 Příprava dítěte na ukončení současnému pobytu a přesun do následné péče

Situace dalšího přechodu dítěte je znovu velmi náročným a stresovým obdobím. Při přípravě tedy primárně reagujeme na krizovou situaci dítěte a využíváme dostupných nástrojů a pomůcek k tomu, abychom v co největší míře znovu naplnili princip respektu k potřebám dítěte. Tento princip pro potřebu pracovníků, kteří jsou v přímém kontaktu s dítětem, chápeme jako kladení důrazu na poskytování první pomoci reagující na ztrátu bezpečí (základní psychické potřeby člověka) a s ní souvisejících projevů. Péči o dítě v takové situaci zajistíme rozvíjením čtyř základních sociálních kompetencí doprovázejícího pracovníka:

- komunikačních schopností, včetně schopnosti identifikovat nonverbální komunikaci,
- empatie,
- schopnosti aktivního naslouchání,
- trpělivosti.

Dále je třeba věnovat zvýšenou pozornost ošetření ztráty bezpečí dítěte a budování jeho identity:

- při přemístění je přítomna vztahová osoba, případně pro dítě známá tvář,
- využíváme a uchováváme vše známé – hračky, vůně, fotografie (pro podporu identity dítěte je dobré pořídít fotografie již z porodnice a následných zařízení čirodin), hudba, materiály,
- soustředíme se na navození zvýšeného tělesného pocitu bezpečí (citlivá fyzická manipulace s dítětem) a zklidňující komunikace (tón hlasu, respektování rytmu dítěte, teplo, tekutiny) s cílem minimalizovat stresovou situaci.

Zvláštní pozornost věnujeme přípravě dětí se specifickými potřebami (kojenců, batolat, dětí s postižením). Více se situacím přechodu malých dětí a dětí s postižením věnujeme v kapitole 10.2.3.1. a 10.2.3.3.

10.2.3 Varianty dalšího umístění dítěte a příprava všech zapojených osob

V běžné praxi se setkáváme s časovým tlakem a soustředěním se na administrativní a organizační stránku přechodu. Je důležité toto paradigma překonat a mít na vědomí respekt k právům a potřebám dítěte a jeho situaci. Je důležité, aby si každý ze zapojených subjektů uvědomil svoji motivaci vůči své profesní roli a své místo v sociálním poli a vnímal svou profesní roli v systému. Podstatné je také naladění se na dítě a přijetí procesu přechodu a jeho principů jako uvědomovaný proces, který má svá pravidla a postupy.

Varianty dalšího umístění dítěte jsou následující:

- rodina,
- osvojení,
- pěstounská péče,
- ústavní zařízení.

V situaci, kdy je rozhodnuto o variantě následného umístění dítěte, je klíčová velmi dobrá koordinace celého procesu. Koordinátor procesu pověřuje další spolupracující odborníky nezbytnými úkoly souvisejícími s přípravou všech zúčastněných osob:

- přípravou dítěte,
- přípravou rodičů,
- přípravou dětí v rodině a příprava širší rodiny,
- přípravou odborníků – aktivní komunikace v sociálním poli, předávání informací a dokumentace (využíváme dostupných metodik přechodu z péče do péče v rámci zařízení),
- přípravou nových pečujících (osvojitelé a pěstouni procházejí přípravou, jejíž součástí je příprava na přijetí dítěte).

Koordinátor využívá odbornosti dalších pracovníků pro proces přechodu dítěte napříč celým sociálním polem dítěte, konkrétně:

- má za úkol zajistit přechod v zájmu dítěte,
- dohlíží na dodržování práv a potřeb dítěte (Úmluva o právech dítěte),
- určuje osoby, kterých se situace týká, a zahrnuje je do procesu řešení,
- dodržuje neutralitu,
- využívá mediačních nástrojů – komunikační karty a obrázky s tématy (více kapitola 10.2.3.2.),
- klade důraz na síťování služeb a návaznost aktivit na další služby v regionu.

10.2.3.1 Specifika přípravy malých dětí

Příprava mladšího dítěte je obvykle kratší a intenzivnější než příprava staršího dítěte. Vzhledem k tomu, že novorozenec nebo malé dítě nejsou schopni verbálně komunikovat, je v procesu přechodu klíčová fáze prvních kontaktů dítěte s pečovatelem/pečovateli. Noví pečující by měli být na tuto fázi vhodně připraveni.

Mají mít dostatek informací o projevech dítěte, o jeho způsobu komunikace a jeho reakcích (jak projevuje spokojenost, jak nespokojenost, co jej utěší, jak se rádo chová apod.). Stejně důležitá jsou ujištění a podpora nových pečujících v pozitivním přístupu a v naladění se na dítě, protože malé dítě vnímá informace nejvíce skrze nonverbální projevy a z řeči těla. V průběhu procesu je také velmi zásadní sledování a pozorování projevů dítěte, protože díky nim je možné vidět, jak dítě reaguje na nové pečovatele, a určit další vhodný způsob kontaktů.

Dobrý proces přípravy u malého dítěte závisí na pozitivním vztahu mezi současnými a novými pečovateli. Pokud jde o plán pro konkrétní dítě a zajištění jeho bezpečí, musí existovat jejich naprostá shoda. Na počátku plánování přechodu podporujeme sdílení porozumění potřebám dítěte a výměnu informací o tom, jak mají být naplňovány. Pokud není z různých důvodů možný kontakt současných a nových pečovatelů, jsou sdílení a výměna informací směrem k novým pečovatelům úkolem sociálního pracovníka.

Zajistit kontinuitu a přehlednost v procesu přípravy přechodu v rámci zařízení může být obtížný úkol v případě, kdy není určen konkrétní pracovník, který se přechodům dětí z péče do péče věnuje. Definování této role je pro dobře zvládnutý proces doprovázení dítěte v jeho měnícím se prostředí velmi užitečným a zásadním krokem pro zvládnutí koordinace a jednotného postupu všech zapojených subjektů.

Jednotlivé konkrétní kroky přechodu malého dítěte do trvalé péče jsou vždy plánovány s ohledem na potřeby a bezpečí dítěte. Následující seznam kroků představuje příklad procesu přípravy malého dítěte, který zahrnuje maximální přehled možností a aktivit, a má být v tomto smyslu především inspirací než snahou o jeho doslovné přenesení do praxe. Jednotlivé kroky se mohou měnit nebo vynechávat a přidávat jiné.

Příklad plánu přechodu malého dítěte:

1. Úvodní setkání nových pečovatelů a dětí, které jsou v rodině (účast vždy zvažujeme s ohledem na jejich věk), přípravného týmu, stávajících pečovatelů i, je-li to vhodné, rodiny dítěte. Účelem setkání je naplánovat úvodní období a domluvit, jakým způsobem dojde k postupnému převzetí každodenních praktických úkonů novými pečovateli (například krmení dítěte, hra, ukládání ke spánku apod.).

2. Setkání stávajících a nových pečovatелů – bez přítomnosti jiných osob za účelem předání informací o péči o dítě. Toto neformální setkání je příležitostí se vzájemně více poznat. Pokud se spolu budou cítit dobře a budou si vzájemně důvěřovat, dítě bude prožívat novou situaci klidně a na nové pečovatele bude reagovat pozitivně.
3. První setkání dítěte s novými pečovateli – je-li to možné, mělo by se konat v místě, kde se dítě cítí dobře, kde to zná (v pěstounské rodině nebo v zařízení). Celou dobu by měl být přítomný pečovatel, se kterým má dítě vytvořenou dobrou citovou vazbu (pěstoun, pracovník zařízení nebo sociální pracovník). Noví pečovatelé by měli být poučeni o tom, že je nepravděpodobné, že by na ně dítě začalo hned reagovat. Doporučuje se, aby noví pečovatelé přinesli dítěti dárek (pohádková knížka, hračka aj.), což má význam pro následnou práci na životním příběhu dítěte (hmotná vzpomínka na první setkání). Na následující setkávání je vhodné přinášet hračky z domova. Tyto hračky pak noví pečovatelé odnášejí zpět (vytváří dítěti paměťovou stopu – dítě v novém prostředí má něco známého, příjemného, bezpečného).
4. Následná setkání probíhají těsně po sobě (ob den), ideálně i nadále v prostředí dítěti známém. Noví pečovatelé postupně přebírají praktické úkoly (přebalují, krmí, hrají si s dítětem). Pokud je to možné, měly by se obličeje nových pečovatелů postupně stát těmi, které dítě uvidí jako poslední před usnutím a jako první ráno po probuzení. Toto je časově náročné, ale velmi to usnadňuje navázání vztahu s dítětem. Kontakty v domově nových pečovatелů mohou začít v momentě, kdy dítě reaguje na nové pečovatele pozitivně a těší se na ně. Důležité je zachovat režim dne, na který je dítě zvyklé. Kontakty lze realizovat například ob den a na konci týdne lze zajistit přespání dítěte. Je dobré vyvarovat se více než dvou přespání, dítě by mohlo být zmatené a unavené.
5. Příprava na přesun. Pokud probíhají během týdne návštěvy u nových pečovatелů dobře, je vhodné připravit do několika dnů plán na trvalý přechod. V rámci kontrolního setkání (asi týden před přesunem, například mezi prvním a druhým přespáním) se zjišťuje, jak daleko proces pokročil, a plánují se podrobnosti konečného přechodu a usazování poté, co se dítě přestěhuje.
6. Odchod ze stávajícího zařízení/PPPD. I když může být dítě malé na to, aby situaci chápalo nebo si ji pamatovalo, je důležité uspořádat akci na oslavu toho, že dítě odchází do nové rodiny. Z oslavy se pořídí fotografie. Je možné doporučit personálu zařízení, aby dítěti předal přáníčka, která noví pečovatelé uschovají na období, kdy bude dítě starší. Případně je možné vytvořit jednu společnou kartu se vzkazy pro dítě od každého, kdo se o dítě staral. Přání i vzkazy je vhodné formulovat tak, aby jim rozumělo i dítě v mladším věku, které začíná komunikovat.
7. Stěhování do nového domova. Osoba, která má k dítěti nejbližší citovou vazbu, by měla doslova předat dítě novým pečujícím. Doslova znamená dítě fyzicky předat a verbálně ho ujistit, že je dobře, že jde do nové rodiny, kde se bude mít dobře a kde bude milováno a chráněno. Tato fáze přechodu je velmi emočně náročná, stávající pěstoun by však neměl dávat najevo případnou nejistotu. Je vhodné být v kontaktu s doprovázející organizací a společně zvažovat různé varianty podpory. Doporučujeme koupit pro příležitost stěhování dítěte do nového domova nové zavazadlo. Později je možné na toto s dítětem vzpomínat: „Podívej, tohle je kufr, který jsme ti koupili, když ses k nám stěhoval/a“.

8. Usazování se v novém domově. Doporučuje se uspořádat rodinnou oslavu příchodu dítěte do rodiny, a každý rok ji poté opakovat. Pro dobrou adaptaci dítěte je zásadní zachovat režim dne a rituálů, na které je dítě zvyklé. Noví pečovatelé by měli být poučeni o možné dočasné regresi dítěte jako obranného mechanismu (například dítě, které už spalo celou noc, se v noci začne budit nebo dítě, které už pilo z hrnečku, bude vyžadovat láhev). Ve fázi usazování se nedoporučují návštěvy dítěte v domě bývalých pečovatelů nebo v zařízení.

Pro přenos citové vazby je vhodné, aby osoba, ke které mělo dítě nejbližší citovou vazbu, dítě jednou nebo dvakrát v novém prostředí navštívila. Později, po zvládnutí adaptace dítěte na nové prostředí, jsou vhodné návštěvy i v zařízení nebo u bývalých pečovatelů. Adaptační fáze a proces usazování probíhá mnohdy po dobu několika měsíců i let. Noví pečovatelé po přechodu dítěte do rodiny dále těží z podpory doprovázejícího pracovníka, který myslí také na podporu dětí, které už v rodině jsou.

10.2.3.2 Specifika přípravy starších dětí

Kromě zásady komplexnosti přípravy přechodu je u starších dětí (děti školního věku a dospívající) důležitá zásada zapojení dítěte do celého procesu a poskytnutí možnosti podílet se na rozhodování o své situaci. Zásada včasnosti při přechodech platí vždy se stejnou vážností a souvisí s povinností vyhodnocovat situaci dítěte, vytvářet plán dalších kroků a stanovovat termíny pro jejich zpracování, plnění a přehodnocování.

Přechod ze zařízení nebo PPPD u starších dětí, zvláště u dospívajících, trvá obvykle déle než přemístění dětí v novorozeneckém a batolecím věku. Obecně se délka odvíjí od toho, co dítě potřebuje, například úzkostlivější děti potřebují přechod rychlejší. Přechody starších dětí a dospívajících mají svá specifika, která souvisejí s minulou zkušeností dítěte. Některé mají za sebou opakovaný zážitek ztráty a odloučení a jakákoli další změna je znovu ohrožením jejich integrity osobnosti (jejich „já“). Opakované změny místa mohou chápat jako trest. Mají více negativních zkušeností s dospělými a potíže s důvěrou k dospělým. Dochází-li k přechodu v době dospívání, je třeba si uvědomit další zátěž, která souvisí s tímto obdobím – hormonální změny, odmítání autorit, hledání smyslu svého bytí a možností dalšího směřování.

Při vytváření plánu přechodu přihlížíme k věku dítěte, okolnostem situace dítěte a stávajících i nových pečovatelů:

- **Pracujeme systémově** – pracovat pouze s dítětem nebo dospívajícím samotným při přípravě na přechod nestačí. Klíčové je znát sociální pole dítěte. Koordinátor přechodu na začátku zvažuje, kdo jsou osoby, které představují pro dítě první vrstvu podpůrné sítě. Intervence na těchto úrovních může zajistit, že dítě přechod zvládne.

Zásadní je určit roli přechodového pracovníka – osoba, kterou dítě dobře zná, má k ní vytvořenou vazbu a důvěřuje jí (může jí být pěstoun na přechodnou dobu, sociální pracovník, terapeut, pracovník zařízení, případně jiný odborník). Přechodový pracovník se detailně seznamuje se zvyky, pravidly a rituály rodiny nových pečujících, aby mohl dítěti předat co nejvíce informací.

- **Poznejme dítě** – vyhodnocujeme situaci dítěte na úrovni zdravotní, sociální, psychologické:

- přemýšlíme o změnách a přechodech, kterými dítě prošlo,
- zvažujeme dopady ztráty a traumatu, které dítě zažilo,
- hodnotíme dosavadní vztahy dítěte s pečujícími a pravděpodobný styl připoutání,
- zajistíme si všechny dostupné záznamy k případu,
- mluvíme s dalšími lidmi, kteří tvoří podpůrnou síť,
- seznamujeme se se zvyky a režimem dne dítěte a jeho oblíbenými věcmi a činnostmi.

- **Vytvořme s dítětem časovou osu jeho životního příběhu.** Nakreslit nebo jinak ztvárnit osu životního příběhu dítěte je příležitostí mluvit s dítětem o tom, proč se věci v jeho životě děly právě tímto způsobem. Pracovník může reagovat na nepravdivé představy dítěte, že se události odehrávaly jeho vinou nebo proto, že bylo zlé nebo zlobivé. Pracovník pomáhá dítěti identifikovat pocity související s konkrétním zážitkem nebo chováním.

- **Vytvořme s dítětem scénář změny.** Pro zmírnění traumatu při přemísťování doporučujeme společně s dítětem vytvářet scénář změny. Cílem je poskytnout dítěti co nejvíce informací, poskytnout mu emoční podporu, dát pocit kontroly nad situací a možnost do určité míry ovlivňovat věci, které se kolem něho dějí. Scénář změny vytváří s dítětem přechodový pracovník. Vhodné je využít hravou formu komunikace, například karty s obrázky, které kontinuálně znázorňují témata související s přemístěním. Vizuelní znázornění umožňuje mluvit o tématech a situacích, na které je potřeba dítě připravit před přemístěním:

- Jaké jsou typy rodin (karta s obrázky: velká rodina, malé rodiny – dvoučlenné, tříčlenné, rodina s domácími zvířaty aj.) – mluvíme s dítětem o tom, jak velká je rodina, se kterou by mohlo bydlet.
- Jak může vypadat domov (karta s obrázky: panelák, rodinný dům, bytovka, maringotka aj.) – mluvíme s dítětem o tom, že existuje více způsobů žití a pomáháme mu, aby mluvil o svém očekávání do budoucna.
- Širší rodina a známí rodiny – povídáme si s dítětem o tom, s kým se bude seznamovat v novém prostředí (karta s obrázky sousedů, prodavače, pošťáka, lékaře aj.), také mluvíme o lidech, které nechá (přemístěním) za sebou.
- Jak bude vypadat nový pokoj dítěte (karta s náčrtem pokoje – okno, postel, skříň, detaily jsou nedomalované) – často se děti zajímají, zda budou mít svůj vlastní pokoj, pracovník vybízí dítě, aby domalovalo detaily, noví pečovatelé by se měli zajímat o to, co dítě namalovalo, a dle možností pokoj připravit.
- Vaření (jídlo a pití) v novém prostředí – často důležité téma u dětí, které zažily trauma a ztrátu, jídlo pro ně může mít význam bezpečí. Společné stravování se může stát dobrým „pomocníkem“ pro navazování vztahů v rodině a bezpečným prostorem pro komunikaci a sdílení. Na druhé straně je třeba mapovat, na jakou stravu je dítě zvyklé, změna nemusí být vždy vítána. Stejně tak i potěšení ze společného stravování nemusí vůbec znát.
- Způsoby vzájemné pomoci v nové rodině (karta s obrázky: společné věšení prádla, mytí nádobí, práce na zahradě, nakupování aj.) – pracovník zjišťuje, do jaké míry je dítě zvyklé být zapojeno do domácích prací. Očekávání dětí na účasti pomoci může vyvolat nejasnosti, někdy mohou považovat nějaký úkol za způsob potrestání.

- Pravidla v rodině – každá rodina má nastavena určitá pravidla, která tolerují, nebo netolerují některé způsoby chování (kdo kdy může do lednice, sledování televize, používání PC, klepání na dveře, hygienické návyky apod.). Přicházející dítě nebude tato pravidla znát. Obrázky mohou ukazovat různé chování, které je, nebo není dovoleno, pracovník s dítětem mluví a dítě dostává možnost vyjádřit pochyby.
- Péče o druhé (karta s obrázky: nemoc, zranění apod.) – některé děti, které zažily týrající chování ze strany blízkých osob, nebudou pravděpodobně zpočátku schopny projevit lítost, když někomu ublíží, ani přijmout péči okolí, když se samy zraní nebo když budou nemocné. Pracovník s dítětem mluví o tom, jak členové nové rodiny podobné situace řeší, a sleduje reakce dítěte, doptává se na jeho zkušenosti.
- Společná hra a způsoby trávení volného času (karta s obrázky různých her a činností, které noví pečující rádi společně hrají a dělají) – ne každé dítě si umí hrát, pokud se to nenaučilo, bylo zanedbáváno a nemělo dostatek pozornosti. Pracovník mluví s dítětem o tom, jak si rádo hraje, zároveň vypráví, co rádi dělají noví pečovatelé. Mapuje představy dítěte o hře.
- Jak noví pečující řeší konflikty a nedorozumění (včetně rozbití vázy, vylití džusu aj.) – pro dítě může být stresující stát se svědkem hádky nebo být do hádky zahrnuto. Je obtížné, ale zároveň velmi důležité dítě připravit na to, že konflikty se dají napravit a řešit a že k nim nedochází jeho vinou.
- Jak si členové nové rodiny projevují blízkost (karta s obrázky: dítě sedí na klíně dospělému, dospělý dává dítěti pusu na dobrou noc nebo když odchází do školy apod.). Komunikace s dítětem o tomto tématu nabízí dítěti možnost projevit obavu z fyzického kontaktu.
- Nezapomeneme také na témata: jak bude vypadat nová škola dítěte, pokud ji přemístěním změní, jaké zvyky má nová rodina při oslavách narozenin a svátcích (Vánoce, Velikonoce aj.).

10.2.3.3 Specifika přípravy dětí se zdravotním postižením

Pro představu a maximální užitečnost využití této kapitoly v praxi si dovolíme poukázat na jedinečný koncept Bazální stimulace®, který pomáhá zvyšovat kvalitu života a bezpečnost poskytované péče. Doporučujeme pro přípravu dětí se zdravotním postižením soustředit se ve všech fázích umístění dítěte v ústavním či náhradním rodinném prostředí na naplňování deseti centrálních cílů bazálně stimulující péče:

- zachovat život a zajistit vývoj,
- umožnit pocítit vlastní život,
- poskytnout pocit jistoty a důvěry,
- rozvíjet vlastní rytmus,
- umožnit poznat okolní svět,
- pomoci navázat vztah,
- umožnit zažít smysl a význam věcí či konaných činností,
- pomoci uspořádat svůj život,
- poskytnout autonomii a zodpovědnost za svůj život,
- objevovat se a vyvíjet se.

Pro dítě se změnami v oblasti vnímání, pohybu a komunikace je velmi důležité ritualizovat nejen ošetřovatelskou péči, ale především ritualizovat sociální péči okolo něj. Jeho specifika a omezení mu neumožňují komunikovat způsobem, který většina lidí bez hlubšího uvědomění a naslouchání pochopí, a proto reaguje výrazně negativněji na změnu prostředí a přechody do jiného prostředí.

Pro tyto děti je nadmíru důležité, aby koordinátor procesu, doprovázející pracovník, zdravotní pracovník atp. vždy získal kompletně vyplněnou senzobiografickou anamnézu a po celou dobu přechodu velmi citlivě dítě přepravoval nejlépe zapoložované, s materiály a komponenty, které dítě zná. Po přechodu do jiného, většinou ústavního prostředí seznámil další pečující s jeho návyky a získal kontaktní osobu, která bude pokračovat po celou dobu jeho adaptace s dodržováním jeho návyků. Kvalitní proškolení personálu tímto konceptem zajišťuje kvalitu poskytované péče o děti s postižením.

Aby byla podpora při přechodech z péče do péče citlivá a způsob komunikace s těmito dětmi smysluplný, musí doprovázející pracovník porozumět jeho specifikům, znát jeho návyky a být velmi trpělivý. Jeho hlavním posláním v tuto chvíli je „mediace“ několika světů, které se u dítěte setkávají. Děti s těžkým postižením potřebují pečlivý doprovod známou osobou, která mu po celou dobu změny bude blízkým „facilitátorem“, a to především v komunikaci mezi dítětem a pečujícím v sociálním poli. Doprovázející pracovník pomáhá pochopit volbu intervencí a důležitosti využívání schopnosti vnímání dítěte, jež jsou hlavním kanálem spojení s okolním světem. Dalším důležitým úkolem doprovázejícího pracovníka v novém prostředí je obhájit využití specifických pomůcek v péči o dítě (hračky, polohovací pomůcky, loutky aj.) a indikovat reakce a komunikační techniky dítěte.

Doporučujeme při samotném přechodu a adaptaci ve zvýšené míře dítě harmonizovat skrze fyzický kontakt, aby bylo méně úzkostné, vhodná je též masáž stimulující dýchání (viz koncept Bazální stimulace®) a zcela určitě polohování dítěte pro zvýšení pocitu jistoty a bezpečí při manipulaci s ním. U dětí s postižením je základ úspěchu více než kdy jindy ovlivněn spoluprací multidisciplinárního týmu a využitím všech léčebných, sociálních, pedagogických i psychologických prostředků ke zlepšení stávající situace a stavu.

10.3 Kazuistika

Sourozenci Martin (narozen 2009) a Markéta (narozena 2010) byli umístěni do ústavního zařízení pro závažné zanedbávání péče ze strany matky od října 2011. Matka nebyla zbavena rodičovské zodpovědnosti, ale zájem o děti neprojevovala. V rámci případové konference byly společně s matkou zvažovány další kroky řešení situace dětí, matka byla motivována k pravidelným návštěvám dětí a mj. byla seznámena s formami náhradní rodinné péče, souhlas k pěstounské péči však nedala. Matka odmítla spolupráci s doprovázející organizací v rámci sociálně-aktivizační služby pro rodiny s dětmi. V následném období pěti měsíců matka děti navštívila jednou.

Sourozenci byli zařazeni do evidence dětí vhodných pro NRP v červnu 2012. Krajský úřad začal pro sourozence vytipovávat vhodnou náhradní rodinu. Zařízení zařadilo sourozence do programu Bezpečná stopa zaměřený na tvorbu bezpečí a prevenci deprivace dítěte v raném věku, na stabilizaci psychiky dětí, na přípravu na společný přechod do náhradní rodiny a na posílení sourozenecké vazby.⁷¹ Byl zpracován individuální plán rozvoje dětí. Příprava dětí na přechod probíhala od července 2013 pravidelně jednou týdně po dobu 30 minut. S dětmi pracoval vždy jeden z terénních asistentů (dále pracovník).

⁷¹ Program Bezpečná stopa nabízí organizace Šafrán dětem o.p.s. a s uvedeným zařízením spolupracuje. Do zařízení dochází terénní asistenti, kteří pracují s vybranou skupinou dětí. Popsané principy práce lze realizovat i v případě, že přechodovým pracovníkem je zaměstnanec zařízení. Důležitá je tvorba „bezpečných stop“ prostřednictvím práce se smyslovými podněty, nikoli navazování vazby pracovníka s dítětem. V rámci programu Bezpečná stopa nepracuje s dítětem jeden konkrétní pracovník. Způsob práce jeden na jednoho je ale také možný. Zásadní je určit roli přechodového pracovníka.

Individuální plán rozvoje Martina a Markéty zahrnoval následující body:

- Podporu individuálních komunikačních a kontaktních kanálů pomocí „bezpečných stop“ (prostřednictvím cíleného zapojení smyslových podnětů do práce s dítětem – olej, hračky, knížky, aj.). Bezpečné stopy jsou vytvářeny skrze hru, dotekové techniky, masáže, bazální stimulaci, polohování, aromaterapii, vedení podpůrného hovoru, práce s příběhem aj.
- Podporu sourozeneckých vazeb (komunikační a kontaktní hry).
- Tvorbu senzobiografické anamnézy každého sourozence – vytvoření dostatku informací pro další pečující.

Martin zpočátku projevoval strach, nejistotu a nedůvěru. Markéta byla zvědavá, ale projevovala tělesný neklid. Pracovník na začátku práce s dětmi zvolil techniku „tvorby prenatální místnosti“ a techniky maximálně navozující pocit bezpečí. Sourozenci dobře reagovali a vyžadovali jí přesně dodržovat při každém sezení. Od začátku byl kladen velký důraz na tvorbu společných rituálů, které se pravidelně, naprosto přesně opakovaly a po celou dobu dětí v zařízení byly důsledně vyžadovány.

Komunikační a kontaktní kanály, které při hrách a technikách převládly a byly zásadní pro tvorbu bezpečných stop, byly u obou sourozenců zrak a sluch. Společné zpívání se stalo pravidelným rituálem sourozenců. S dotekem měli sourozenci po celou dobu doprovázení „ambivalentní vztah“. Vyžadovali ho a zároveň odmítali. Velmi dobře začal reagovat Martin na stimulaci „houpání v dece“ kde po měsíci vydržel nehnutě asi 30 minut a následně polohování ho velmi uvolňovalo. To inspirovalo Markétu a pracovník začal postupně přidávat do spolupráce s dětmi techniky z bazální stimulace. Po třech měsících práce s dětmi se již pravidelně oba sourozenci dohromady „houpali“ se svými plyšovými zvířátky (Martin měl plyšového pejska, Markéta plyšovou myšku)⁷² a užívali si zklidnění této techniky. Pracovník připravil krátký příběh o dvou sourozencích, který pravidelně četl. Sourozenci vyprávění rádi naslouchali, většinou zapolohovaní, s oblíbenými plyšovými hračkami a relaxovaní.

Markéta začala postupně inklinovat k individuální práci, užívala si soukromí a individuální pozornost asistenta. Martin se v průběhu doprovázení viditelně zklidnil fyzicky a vyžadoval aktivní kontakt, masáže olejem, polohování a stejně pojatý rituál odchodů a příchodů.

Personál zařízení si vytvořil se sourozenci velmi blízké vztahy plné porozumění a vzájemné radosti. Pracovník vypracovával společně s personálem po celou dobu senzobiografickou anamnézu. Sourozencům byly vytvořeny individuální knížky s příběhem (pohádkou o dvou sourozencích), fotografiemi prostředí atp. Pro všechny využívané přechodové komponenty (hračka, masážní olej, ponožky pro masáže, individuální knížka) byly pořízeny kufříky,⁷³ které se využívaly při setkávání se s dětmi.

V průběhu pobytu v zařízení děti dobře prospívaly jak po fyzické, tak po psychické stránce. Sourozenci získali potřebnou „důvěru“ v doprovázející pracovníky a byly vybaveny „bezpečnými stopami“ a kufříky.

Krajský úřad vytipoval vhodnou rodinu pro oba sourozence v listopadu 2013. Fáze přechodu trvala čtyři týdny. Již v ústavním zařízení proběhlo první setkání pěstounů s pracovníkem a personálem zařízení. Pracovník seznámil pěstouny s průběhem, konkrétními kroky a smyslem doprovázení dětí před samotným přechodem do rodiny. Společně s pracovníkem

⁷² Pracovník cíleně vybírá na začátku spolupráce dítěti jednu konkrétní hračku, jejímž smyslem je být dítěti „průvodcem“ při přechodu. Případně lze dát dítěti vybrat z více hraček. Ideální jsou lidské nebo zvířecí postavy, je možné využít plyšové hračky, panenky, aj.

⁷³ Pro uchování významných přechodových komponent lze pořídit cokoli jiného, kufřík je jedna z možností.

⁷⁴ Doporučujeme dbát na to, aby všechny pro přechod dítěte důležité a významné věci byly převezeny do nového prostředí ideálně v den přechodu dítěte.

zařízení předal senzobiografickou anamnézu a podrobně seznámil pěstouny s jejím obsahem.

Druhé setkání s pěstouny proběhlo v domácím prostředí náhradní rodiny jeden týden po přechodu dětí. Reakce sourozenců na pracovníka v novém prostředí byly velmi radostné. Hned se sháněli po kufřících, které si z organizačních důvodů nepřivezli přímo při přechodu.⁷⁴ Sourozenci si pamatovali všechny paměťové stopy z předchozí práce, které pracovník „testoval“, a hned si rozebrali své kufříky. Byly spokojeni a šťastní a ukazovali je pěstounům. Společně pročítali knížky s fotografiemi a na fotkách ukazovali, kde bydleli.

Pěstouni, kteří byli již v ústavním zařízení a při prvních rozhovorech seznámeni s návyky a rituály dětí, zvolili pro jejich „přivítání“ shodnou barvu povlečení jako v ústavním zařízení a shodně uspořádání postelí. Lépe se na nové prostředí adaptovala Markéta, která se projevovala velmi odvážně a aktivně (jedenkrát došlo k nočnímu pomočení), Martin byl zpočátku pasivnější, nekontaktní a nedůvěřivější (k pomočování došlo třikrát). Nicméně oba sourozenci velmi hezky přijímali „naučené rituály“, které společně s pěstouny a biologickým dítětem pěstounů prvních šest týdnů přesně dodržovali.

V rámci druhého setkání proběhl rozhovor s pěstouny. Pracovník seznámil pěstouny podrobněji s významem jednotlivých komponent v kufříku a doporučil způsob, jak je dál využívat. Pracovník ukázal pěstounům konkrétní techniky práce.

V této fázi končí spolupráce ze strany přechodového pracovníka a pěstounů. Pracovník se souhlasem pěstounů kontaktoval organizaci pověřenou k podpisu dohody o výkonu pěstounské péče, kterou seznámil s dosavadní prací s dětmi a předal doporučení pro další spolupráci a podporu pěstounů v době adaptační fáze dětí po přechodu.

10.4 Shrnutí

Ztráta základního pocitu bezpečí zpochybňuje bytí dítěte. Úzkost na jedné straně plyne z bezprostřední situace odloučení dítěte od rodiny, na druhé se přidává nejistota a obava z neznáma. V obou případech se dotýkáme bazálního ohrožení. Význam a dopad na psychiku dítěte se mění především dle jeho věku. Čím menší dítě, tím větší závislost na fyzických potřebách, a tím více znejistění přichází cestou tělesné nepohody a neuspokojení základních potřeb, a to jak fyzických, tak psychických (péče, podpora, bezpečí, hranice, doteky atd.) Malé dítě prožívá úzkost, protože neví, co se s ním děje, svět je cizí a ubližuje mu, instinktivně cítí, že mu jde o život. Starší dítě prožívá také tuto úzkost a k tomu i pocit, že nemůže být „úplně stejné jako ostatní, nemůže mít normální rodinu“. Společným znakem je silně narušený pocit důvěry.

Po přechodu do nového prostředí jsou navíc ještě aktivovány všechny vyrovnávací strategie a obranné systémy dítěte proti úzkosti, a proto je nutné vzít v úvahu tento fakt již při samotném procesu přechodu.

Čím starší dítě je, tím lépe může porozumět a pochopit situaci díky vhodné a citlivé komunikaci.. Zato ale přibývá daleko více obav z další ztráty bezpečí a života vůbec. Čím starší dítě, tím aktuálnější je téma a otázka přijetí vlastní reality. U všech dětí jsou časté reakce emocionálního šoku, emocionální bouře, pláče nebo chladného a odmítavého chování.

Dítě zcela jistě při přechodu z péče do péče prochází řadou nepříjemných situací a ohrožujících momentů spojených se ztrátou bezpečí a rychle se měnících prostředí. Citlivý průvodce se snaží v těchto chvílích využít všech možných nástrojů a metodik, aby napětí dítěte snížil.

Příloha 10.1

Senzobiografická anamnéza (zkrácená verze)

Sledované oblasti	Poznámky
<p>Komunikace</p> <ul style="list-style-type: none">• Na jaké oslovení dítě reagovalo nejlépe?• Kolik cizích osob, které dítě neznalo, bylo u odebrání a v jaké kdo byl roli?• Jak proběhlo navázání komunikace pověřeného pracovníka s dítětem (co fungovalo/nefungovalo)?• Jak se dítě v krizové situaci projevovalo (pláč, strach, šok, disociace...)?	
<p>Smyslové vnímání</p> <ul style="list-style-type: none">• Jak dítě reagovalo na tělesný kontakt – dotek?• Jaké věci podporující simulaci bezpečí skrze smysly byly využity, a jak na ně dítě reagovalo (hračky, hudba, vůně...)?• Jaké věci podporující simulaci bezpečí si dítě odvezlo s sebou?	
<p>Základní potřeby dítěte</p> <ul style="list-style-type: none">• Strava – byly dítěti nabídnuty tekutiny? Dožadovalo se samo pití/jídla?• Spánek – v jakém prostředí dítě usínalo (barvy stěn, postýlka/vlastní postel/usínalo v posteli s rodiči)? Potřebuje něco pro usínání (hudba, ticho, světlo, dudlík, hračka, hlas dospělého...)?	
<p>Osobní věci dítěte, které bude dítě potřebovat:</p> <ul style="list-style-type: none">• Hygiena – kartáček na zuby, příp. další věci významné pro dítě.• Zdraví – léky, brýle, rovnítky, inhalátor, sluchadla, příp. další nezbytné potřeby.	
<p>Informace sdělené dítěti:</p> <ul style="list-style-type: none">• Na co se dítě samo zeptalo a jaké odpovědi dostalo?• Co konkrétně bylo dítěti sděleno?<ul style="list-style-type: none">- Jsem v krizi, kdo jsi?- Chci vědět, proč a co se děje.- Chci vědět, kam jdu.- Chci vědět, co bude dál.	

Příloha 10.2

Senzobiografická anamnéza

Oblast péče o dítě	Poznámky
<p>Komunikace</p> <ul style="list-style-type: none">• Jak dítě oslovujete?• Jak dítě navazuje komunikaci – přes jaký smyslový komunikační kanál (zrak, sluch...)?• Jak navazujete komunikaci vy s ním?• Jak sděluje nevoli, strach?• Jak sděluje radost?• Jaký je typ (klidný, živý, potřebuje kolem sebe dění, atd.)?• Upřednostňuje s někým viditelně kontakt (s dospělými/ s vrstevníky/ s mladšími dětmi/ se staršími dětmi)?• Jak se projevuje ve skupině dětí (je společenské, samotářské, projevuje starost o druhé, je oblíbené, neoblíbené atd.)?• Jak reaguje na cizí osobu?	
<p>Smyslové vnímání</p> <ul style="list-style-type: none">• Které doteky má/nemá rádo?• Které zvuky má/nemá rádo?• Oblíbená píseň/říkanka? Je zvyklé na hudbu reprodukovanou/zpívanou?• Které vůně má/nemá rádo?• Vůně vyskytující se v jeho prostředí?• Upřednostňuje spíše teplo, nebo chlad?	
<p>Zátěžové situace</p> <ul style="list-style-type: none">• Jaké situace (návštěva lékaře aj.) či stavy (bolest, aj.) jsou pro dítě stresové a jak se v nich projevuje?• Co dítě dělá/co vyžaduje pro zvládnutí náročných situací (vyžaduje přítomnost blízké osoby/zůstává spíše samo atd.)?	
<p>Stravování</p> <ul style="list-style-type: none">• Oblíbené pokrmy a nápoje?• Neoblíbené pokrmy a nápoje?• Upřednostňuje teplotu jídla (teplé, studené)?• Obvyklá doba jídla?• Jaké zvyky má dítě při jídle?• Jí samo, nebo je krmeno? Čím?	

<p>Usínání a spánek</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Ve které poloze obvykle usíná? ● V jakém nočním prádle spí? ● Potřebuje něco pro usínání? (hudba, ticho, světlo, dudlík, hračka, hlas dospělého atd.) ● Má/nemá rádo být spíše přikryté, odkryté, spí zachumlané? ● Kolikrát denně spí? Jak přibližně dlouho? ● V jakém prostředí spí (barvy stěn, obrazy, hračky atd.)? 	
<p>Hygienická péče</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Jak často se dítě koupe a v čem (vana/sprcha)? ● Materiál, kterým je myto (žínka, houba)? ● Přípravek, kterým je myto? ● Přípravek používaný po koupání (mléko/olej)? ● Mytí vlasů, jak často, jakým přípravkem? ● Je zvyklé na určitý postup při a po koupání? ● Je zvyklé při koupání na hudbu, zpěv, povídání, hračky atd.? ● Věci, které při hygieně používá (samo, s pomocí)? 	
<p>Další:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Oblíbené hračky, pohádky? ● Oblíbené aktivity (kreslení, pohyb atd.)? ● Osobní věci, které používá? ● Významné prožitky dítěte (Na co rádo vzpomíná, co vypráví? Prožitky, na které s ním vzpomínáte)? ● Upřednostňuje některé z ročních období? ● Jak tráví své narozeniny? ● Jak tráví svátek? ● Je zvyklé slavit Mikuláše (5. 12.)? Jak reaguje? ● Jak tráví Vánoce? 	

11 PODPORA NÁHRADNÍ RODINY

Dagmar Zezulová

Cílem kapitoly je poukázat na realitu každodenního života s dětmi s raným traumatem, včetně pojmenování možných podpůrných mechanismů pro dobré fungování dlouhodobé NRP a její terapeutický efekt.

11.1 Náhradní rodina a specifika její struktury

Rodina je systém, který má vlastní strukturu tvořenou tisícem maličností známých pouze danému okruhu členů a tímto vědomím sounáležitosti vytváří silné pouto, je zdrojem bezpečí, pocitu začlenění a jistoty pevného místa ve společnosti. Tuto specifickou funkci plní i rodina náhradní. Síla rodiny není v genetické struktuře jednotlivých členů, ale v její sociální a psychologické funkci, která je nezávislá na genetickém potenciálu. Mít kam patřit je základní potřebou člověka, je předpokladem zdravého vývoje dětí a nejlepší prevencí nežádoucího chování.

Rozdíl mezi životem v ústavním zařízení a náhradní rodinou není ve velikosti rodinné jednotky, ale v možnosti sdílet soukromí, prožívat loajalitu se svými nejbližšími, mít navázaný hluboký vztah důvěry k dospělé osobě a perspektivu celoživotní citové vazby. Tuto funkci plní rodina s dítětem v dlouhodobé pěstounské péči stejně jako funkční rodina s dětmi vlastními. K tomu, aby mělo začlenění přijatého dítěte do rodiny co nejlepší terapeutický efekt, je však zapotřebí porozumět problematice raného traumatu a mít vzhled do specifických rolí jednotlivých členů rodinného systému. Jen tak je možné poskytovat rodině účinnou podporu při jejím doprovázení pěstounskou péčí.

Z výše uvedeného vyplývá, že problém každého jednotlivce v rodině je problémem rodiny jako celku. U pěstounských rodin je vždy v rodině přítomno dítě s traumatickou minulostí, se kterou se musí umět vyrovnat všichni členové nově vznikající rodiny.

Je důležité, aby všechny dospělé osoby kolem dítěte porozuměly tomu, že rané trauma je hluboké zranění, které bude dítě provázet celý život. Děti, které jsou opuštěné vlastními rodiči, ať už je důvod jakýkoli, prožívají strach ze smrti ve věku, kdy jejich vývoj není připraven na přijetí a zvládnutí takto hluboké emoce. Existují rozsáhlé práce, které potvrzují rozdílný vývoj mozku u dětí s traumatickou minulostí a dětí, které vyrůstaly v bezpečném a pečujícím prostředí (Cairns, 2013).

Specifickou skupinou jsou příbuzenské pěstounské rodiny, kde nemusí být předpoklad raného traumatu naplněn a problematika výkonu PP je tedy více či méně odlišná. Těchto rodin je mezi pěstounskými rodinami více než polovina, zaslouží si tedy v tomto textu stejnou pozornost jako nepřibuzná PP (další informace k příbuzenské PP nabízí kapitola 13).

11.1.1 Pěstouni

Pěstouni v dlouhodobé PP přijímají rodičovskou roli, často jsou dětmi jako rodiče také oslovováni. Přijetí rodičovské role je rozhodujícím faktorem v péči o přijaté děti, neboť vývoj dítěte je v naší společnosti spojen s rodinným systémem. I přes výrazné změny, kterými jsou současné rodinné systémy provázeny, je stále rodina vnímána jako základní zdroj výchovy a bezpečí pro vývoj dětí.

Rodičovská role pěstounů je však specifická v tom, že jim chybí kus společného života s dítětem. Je lhostejné, o jak dlouhý časový úsek se jedná, v každém případě jde o přetržení osobní historie a vytváření nové. Nejsou vytvořeny přirozené instinkty a naladění se na dítě a jeho potřeby, vztah mezi pěstouny a dětmi vyrůstá z nepřirozených základů a je jimi ovlivněn. U pěstounů se dostávají do popředí vlastnosti, jako je empatie, naslouchání, trpělivost a vnímavost. Podpořit rozvoj těchto vlastností lze různými metodami využívanými v rámci vzdělávání, klíčový pracovník však také může aktivně pojmenovávat situace, při nichž je přítomen a vést pěstouny k rozvoji empatického chování.

Užitečným nástrojem pro přijetí této skutečnosti a rozvoj vzájemných vztahů je práce s osobním příběhem. Každý člověk má svůj osobní příběh a vzpomínky, které mohou být velmi rozmanité. Sdílení svých osobních příběhů všemi členy rodiny posiluje jejich vzájemný vztah a respekt ke každému členu rodiny jako jedinečné osobnosti.

Rozdílná situace bývá u prarodičů v roli pěstounů. Zde nemusí být přerušena osobní historie dítěte, pokud rodič dítěte (častěji matka) udržoval se svými rodiči, budoucími pěstouny, kontakt v průběhu těhotenství a raného života dítěte. Dítě tak přejímá rodinné vztahy a tradice a v celkovém vývojovém konceptu je jeho situace snadnější. Prarodiče v roli pěstounů se však mohou potýkat s vlastní identitou, kdy se de facto stávají rodiči vlastního vnoučete. Toto je umocněno větším věkovým rozdílem a často také pocity viny za selhávajícího rodiče, kterého vychovávali. Podpora by měla být především v porozumění jejich pocitům, nesouzení, naslouchání a povzbuzování k přijetí rodičovské role vůči vnoučeti. Často se u příbuzenských PP setkáváme s postesknutím pěstounů, že jsou společností a sociálním systémem posuzováni komplexně se svými selhávajícími příbuznými, je na ně a jejich výchovné schopnosti pohlíženo se zvýšenou ostražitostí a nedůvěrou a cítí se málo partnersky při komunikaci se sociálními pracovníky, lékaři, pedagogy a úředníky. To je velmi demotivující a podobné pocity mohou vést k izolaci rodiny a nepodchycení jejich potřeb, v konečném důsledku až k selhání pěstounské péče.

11.1.2 Biologické děti v rodině

Přijetí pěstounského sourozence je vždy pro vlastní děti pěstounů velká zátěž, na kterou se nelze připravit. Děti mají velmi málo osobních zkušeností a většinou se dosud neseťkaly s prostředím, ze kterého pravděpodobně bude nový sourozenec pocházet. I když se jedná o děti vstřícné, soucitné, prosociálně orientované, poučené a empatické, mohou se po přijetí nového sourozence cítit ohroženy, neboť se příchodem nového dítěte mění jejich role v rodinné hierarchii. Pokud se jedná o nezletilé děti, nelze od nich očekávat spolupráci při výchově pěstounského dítěte a neměla by na ně být přenášena odpovědnost ani za rozhodnutí přijmout dítě do rodiny, ani za jeho chování či výchovu. Nedoporučuje se ani hlídání přijatého dítěte, i když v tomto bodě je potřeba postupovat individuálně a zohlednit konkrétní podmínky pěstounské rodiny.

Biologické děti v rodině nejsou předmětem dohody, kterou uzavírá orgán pověřený k výkonu SPOD s pěstouny. Je tedy na nastavení konkrétní organizace či klíčového pracovníka, jak bude zohledňovat jejich existenci, a především jejich zájmy. Pokud je to organizačně možné, doporučujeme nastavit práci s celým rodinným systémem, včetně biologických či adoptovaných dětí.

11.1.3 Přijaté dítě

Dítě, které do rodiny přichází jako nové, může zažívat celou škálu nejrůznějších pocitů, na které je potřeba být připraveno a umět se s nimi vyrovnat. Čím lépe je dítě připraveno na přesun a změnu pečovatелů, tím plynulejší bude jeho adaptace v nové rodině. Důležitý

je nejen věk dítěte, ale také jeho dosavadní zážitky. Více informací k projevům chování dětí v náhradní rodinné péči přináší kapitola 9.1.

11.1.4 Prarodiče a širší rodina

Síla přijetí sociálně osiřelého dítěte je nejen v tom, že je přijato bezprostřední nukleární rodinou, ale i v možnosti vnímat kontinuitu života, naučit se hierarchii vertikálních vztahů, porozumět historii jednoho rodu. Pokud je dítě vstřícně přijímáno širokou rodinou pěstounů, bude mít lepší podmínky i pro porozumění své osobní historii a historii vlastní rodiny. V každé rodině lze vysledovat někoho, jehož život byl složitý, kdo nedopadl tak dobře, jak bychom si přáli, a kdo je přesto stále její součástí.

V rodinách, kde se prarodiče distancují od přijetí pěstounských vnoučat, je vhodné vyzvednout skutečnost, že i ona sama mají své prarodiče, kteří zase myslí na ně a nemají žádný vztah k vlastním dětem pěstounů. Rozhodně škodlivý je přístup „když prarodiče nepřijmou pěstounské dítě, nebudou se stýkat ani s vlastními vnoučaty“, ke kterému někdy mají pěstouni sklony. Chtějí tak přijatému dítěti zprostředkovat informaci, že je nedílným členem jejich rodiny. V takovém případě je potřeba citlivě zasáhnout a vysvětlit pěstounům, že vztahy nelze znásilnit a bude-li mít jejich vlastní dítě zkušenost, že přijetím pěstounského sourozence přišlo o babičku nebo dědečka, neprospěje to ve svém důsledku nikomu z rodiny.

Složitá situace někdy nastává v rodinách s příbuzenskou PP, neboť širší rodina dítěte může být rozdělena na dva tábory – ten, který straní původním rodičům dítěte, a ten, který straní pěstounům. K tomu přistupuje ještě velmi častý model nerespektování pravidel pro kontakt rodičů s dítětem, který je komplikován rodinnými vazbami.

11.1.5 Širší sociální prostředí rodiny

Mezi širší sociální prostředí rodiny patří prostředí, ve kterém rodina žije (komunita), dále předškolní či školní zařízení, zdravotnická zařízení a úřady. Všichni tito lidé se spolupodílejí na sebehodnocení dítěte, na jeho osudu a schopnosti vyrovnat se s neradostnými okolnostmi jeho života. Zejména pedagogové mají velké rezervy v porozumění situaci, ve které se pěstounské děti nacházejí. Před zahájením školní docházky proto doporučujeme iniciovat případovou konferenci, aby se předešlo výchovným a školním potížím dítěte. Vhodné je stanovit adaptační období, kdy dítě bude mít individuální plán, neboť je známou skutečností, že pěstounské děti mají v důsledku traumatické minulosti sníženou schopnost využít svoji skutečnou mentální kapacitu. Mnoho pěstounů se potýká s problémy ve škole po celou dobu školní docházky svěřených dětí. Nevídné prostředí ve škole a pocity vyloučení mohou u dětí vést k nežádoucímu chování v celé široké škále, od záškoláctví přes šikanu až po otevřenou agresivitu, ať již namířenou proti okolí či proti sobě.

11.2 Role klíčového pracovníka

Po převzetí dítěte do PP uzavírají pěstouni do 30 dnů Dohodu o výkonu pěstounské péče s vybraným poskytovatelem této služby (OSPOD v místě bydliště či pověřenou organizací). Na základě uzavřené dohody je rodině přidělen klíčový pracovník, který ji bude doprovázet ideálně po celou dobu trvání pěstounské péče (v odůvodněných případech se může klíčový pracovník v průběhu trvání PP změnit, přičemž podmínky, za kterých může ke změně dojít, jsou předmětem standardů dané organizace).

Kontakt s rodinou je postaven především na pravidelných návštěvách klíčového pracovníka v domácnosti pěstounské rodiny, kde se každé dva měsíce setkává s pěstouny i s dětmi, naslouchá jejich starostem i radostem, konzultuje složitější situace, sdílí, hraje si či pracuje s dětmi i dospělými, zprostředkovává nejrůznější služby apod. Osobní kontakt může být doplněn kontaktem pomocí telefonu a emailu, zvláště v případech krizové intervence, poradenství, potřeby dílčí konzultace či pouhého sdílení složitějších situací, se kterými se pěstouni v průběhu pěstounské péče potkávají.

Kontakt s rodinou může být také podpořen v rámci respitních pobytů pro děti, pobytů a akcí pro celé rodiny a vzdělávacích akcí. Účast na těchto akcích je dalším přínosem pro vzájemné poznání se jak pro pěstounskou rodinu, tak pro klíčového pracovníka.

Není nutné, aby se každou návštěvu klíčový pracovník setkal osobně a o samotě se všemi členy rodiny, je však přínosné, pokud se podaří přizpůsobit návštěvy tak, aby jednou za čas mělo každé z dětí příležitost hovořit, pracovat či si hrát s klíčovým pracovníkem o samotě tak, aby pracovník mohl vnímat reakce dítěte a dítě mohlo probrat i věci, které nechce sdílet spolu s pěstouny. Taktéž je možné plánovaný kontakt uskutečnit v průběhu některého z pobytů, avšak jen tehdy, pokud pracovník a pěstouni budou mít možnost bezpečného nerušeného kontaktu.

11.2.1 Úloha klíčového pracovníka při práci s rodinou

Klíčový pracovník rodiny je nově zaváděná funkce, která by měla vyplnit dosud chybějící podporu pěstounům během výkonu pěstounské péče. Celý systém NRP je zaměřen na potřeby dětí, které jsou pod sociálně-právní ochranou, jejich potřeby však nelze oddělit od struktury a potřeb celé rodiny, ve které dítě žije. Klíčový pracovník tedy není pouhým ochráncem dítěte v pěstounské péči, ale v centru jeho zájmu je celá pěstounská rodina. Měl by být tím, kdo zprostředkovává rodině účinnou pomoc při výkonu pěstounské péče. Doprovázení pěstounské rodiny má charakter konzultací, poradenství, sdílení, podpory, náhledu, případně vedení pěstounů a dohledu nad pěstounskou péčí. Provázení směřuje k hlavnímu cíli: napomáhat vytvoření stabilního a bezpečného prostředí pro dítě a podporovat pěstouny tak, aby ve všech situacích dokázali zabezpečit v maximální možné míře nejlepší zájem dítěte.

Mezi pracovní povinnosti patří zejména:

- uzavření dohody o výkonu PP, změny a ukončení dohody,
- sledování naplňování dohody,
- komunikace se sociálním pracovníkem dítěte při vytváření IPOD a spolupráce na jeho realizaci,
- vedení dokumentace o výkonu SPOD,
- plánování návštěv, respitní služby a vzdělávání,
- práce s rodinným systémem, podpora identity dítěte,
- kontakt s biologickou rodinou,
- kontakt na odborníky, poradenství,
- krizová intervence.

11.2.1.1 Sdílení, vytváření prostředí důvěry

Jako jeden z nejtěžších a zároveň nejdůležitějších úkolů, který klíčové pracovníky čeká a který pěstouni očekávají, je vytvoření důvěry mezi pěstouny a klíčovým pracovníkem a mezi dítětem a klíčovým pracovníkem. Vytvoření bezpečného prostředí pro sdílení vnímají pěstouni jako nejdůležitější podmínku pro dobré fungování této služby, ale

současně přiznávají, že je pro ně samotné nejobtížnějším úkolem podporu klíčového pracovníka přijmout. Podobně obtížné je to i pro samotné klíčové pracovníky a často i pro děti, zvláště pokud mají negativní vzpomínky na dřívější zásah sociálního pracovníka či policejního orgánu.

Zavedení statutu klíčového pracovníka v době, kdy pěstouni mají děti delší dobu v péči, může být u mnohých rodin vnímáno jako narušení jejich rodinné integrity, které vyvolává silný pocit ohrožení, nejistoty a obrany.

U jiných rodin naopak může dojít k opačné situaci, kdy prostý fakt, že je zde někdo, s kým mohou sdílet své pocity a obavy, má sám o sobě silný zpětnovazebný efekt. Proto doporučujeme v první fázi navazování důvěry především aktivní naslouchání, nezasahování do zaběhlých postupů, sdílení a podporu.

Je třeba si uvědomit, že budování důvěry je proces dlouhodobý a postupný, navíc u různých lidí různě se vyvíjející. Je důležité dát vztahu prostor pro růst a vzájemný respekt. Nedoporučujeme začínat brzy s pracovními technikami (kniha života, jednostránkový profil), pokud to není aktuálně důležité, a už vůbec netlačit na kontakt s biologickou rodinou, pokud do té doby nebyl realizován. Naopak v prvním období je důležité věnovat se především prostému sdílení radostí i starostí, spontánnímu poznávání rodinného systému a jeho akceptaci, drobným konzultacím, pomoci s „externími problémy“, jako jsou školní úspěšnost, práce s pozorností, respitní služby apod. Důležité je věnovat dostatečný prostor pro poznávání se s dětmi, a to nejlépe v průběhu společné hry či aktivity.

Vytváření důvěry může mnohdy napomoci otevřené verbalizování situace, rozpaků a pocitů, a to jak s pěstouny, tak se staršími dětmi. Je vhodné pojmenovat, že to pro rodinu musí být velká změna, když k nim bude klíčový pracovník nyní chodit každé dva měsíce, citlivě sdělit, že lidé většinou v těchto chvílích cítí rozpaky, nejistotu, strach apod. Zvláště zneklidňující je pro pěstouny představa, že s dětmi klíčový pracovník chce hovořit zcela o samotě. Proto je vhodné v prvních několika setkáních trávit čas s dětmi za přítomnosti pěstounů. Zvýšení jistoty a důvěry pěstounů v klíčového pracovníka v budoucnu pomůže při budování důvěry s dětmi.

Podobné pocity a mnohé jiné mohou mít i samotné děti. Zároveň se u některých z nich také může objevit strach z odebrání z rodiny (zvláště u těch, které to někdy ve svém okolí zažily). Proto je potřeba dětem vysvětlit, jak se to stalo, že k nim najednou bude někdo pravidelně chodit a co tam bude dělat. Poté je dobré povzbudit dítě k tomu, aby sdělilo, co si o tom myslí, případně, zda ho napadá, co byste mohli dělat, abyste si ten čas společně užili.

Taktéž v rámci urychlení vzniku důvěry je možné domluvit se s rodinou na například absolvování společného výletu, případně účastnit se vzdělávací nebo pobytové akce pro pěstouny či respitní akce pro děti, kde jsou klienti přihlášení, a napomoci tak vzájemnému seznámení se.

S nastavením důvěry může pomoci také oslovování. Pokud je vhodné a otevřené prostředí, je užitečné nastavit přátelský vztah s jednotlivými členy rodiny, vždy je však potřeba stále si udržet nadhled odborníka a dát rodině hranice.

V případě, kdy klíčový pracovník pracuje s rodinou od počátku – tedy od převzetí dítěte do pěstounské péče nebo ideálně ještě dříve, je situace mnohdy jednodušší, nicméně proces vytváření důvěry je vhodné taktéž nepodcenit.

11.2.1.2 Vyhledání a podpora vnitřních rezerv rodiny

Při práci s rodinou je nutno zachovávat respektující přístup a vytvářet ovzduší spolupráce a důvěry. V takovém prostředí je snadnější objevit rezervy rodiny, podpořit je a verbalizovat jejich potřebu. Často pouhý fakt, že pěstounům někdo naslouchá, a kladením vhodných otázek dává najevo účast a zájem, vede k tomu, že formulováním odpovědí a popisem událostí dojde k uvědomělému zvládnutí dané situace a otevře se cesta k dalšímu postupu.

Jednou z metod, která se zabývá vyhledáváním vnitřních rezerv rodiny, je videotrénink interakcí. Podstatou této metody je zaměření terapeuta na to, co pěstoun dělá dobře. Špatných či nedokonale zvládnutých věcí si terapeut nevšímá, nekomentuje je a neupozorňuje na ně, sleduje pouze situace, které je vhodné vyzdvihnout a rozvíjet. Práce s rodinou musí být dostatečně intenzivní (například jednou týdně po dobu několika měsíců).

Užitečnou podporou je také zavedení deníku, do kterého pěstouni každý den zapíší, co se jim podařilo. Stačí jen jedna věta, pár bodů nebo heslovitý zápis.

Dalšími metodami, které rozvíjejí vnitřní rezervy rodiny, jsou podpůrné skupiny, rodinná terapie, aktivní naslouchání, používání neagresivní komunikace. Zásadou je nehodnotit, pouze popisovat, co se stalo, co vidím, používat já-jazyk, pokládat otázky. V případě potřeby je možné zprostředkovat supervizi.

11.2.1.3 Práce s dítětem

V rámci provázení PP je možné použít také nejrůznější techniky usnadňující práci s dítětem, rodinou či tématem, které jsou přínosné v mnoha ohledech. Tyto nejrůznější metody a techniky je možné naučit se na některých odborně zaměřených školeních. Zde je pár návrhů pro práci s dítětem:⁷⁵

- kniha života (více viz kapitola 14.3.5.1),
- kouzelná krabice:

Kouzelná krabice obsahuje značné množství nejrůznějších hraček-technik, které usnadňují práci s dítětem a můžeme je použít pro práci na Knize života, při zjišťování novinek dítěte, při snaze zjistit nové informace o životě rodiny, o prožívání a pocitech dítěte, apod.

- **loutkohra:**

Loutkohra je dobrým nástrojem k porozumění vztahům v rodinné hierarchii, resp. v sourozenecké skupině. Je vhodná pro rodiny, kde je více dětí podobného věkového složení. Děti jsou vyzvány, aby každé vyrobilo z dostupného materiálu jednu loutku, je lhostejné, půjde-li o člověka, zvíře či symbol. Potom společně si všechny děti prohlédnou zhotovené loutky a vymyslí krátký příběh, který zahrají pracovníci. Během příběhu a jeho nácviu je vhodné všimnout si, kdo koho řídí, kdo komu pomáhá, kdo se vymezuje, jakým způsobem spolu loutky komunikují, kdo začal příběh vymýšlet, či návrhy byly provedeny a či ignorovány, jaká je úroveň zapojení jednotlivých dětí apod.

⁷⁵ Inspirace převzata z třídeního semináře Sandy Andersen o budování odolnosti při práci s traumatem, Praha 2013, a z třídeního semináře sheffieldského týmu pro komunikaci s dítětem.

- **jednostránkový profil dítěte:**

Cílem je podpora sebevědomí dítěte, aby vědělo, v čem je dobré, co na něm ostatní mají rádi, kdy je šťastné a jakou potřebuje podporu. Práce se ideálně účastní celá rodina a postupně vyplňuje tři hlavní body šablony.

Hlavním a nejdůležitějším oknem je to, kde celá rodina vyplňuje, co je na dítěti skvělé, úžasné, proč ho má ráda. Ve druhém okně šablony je uvedeno, jak vypadá jeho špatný den, a jak naopak vypadá den dobrý.

Do třetího okna zapisujeme, jakou dítě potřebuje podporu, aby se ze špatného stal den dobrý. Tento profil dítěte, který je velmi konkrétní, může být dobrým nástrojem pro další osoby kolem dítěte, například pedagogy nebo respitní pracovníky.

- **řeka života:**

Při tvoření řeky života můžeme zapojit zkušenosti a vzpomínky dítěte i jeho fantazii. Je užitečná při hledání bezpečné vztahové osoby, která může být velmi důležitá v dalším životě dítěte, zejména v období dospívání či krizových situacích.

Vytváření řeky života má tři fáze. Začínáme v aktuálním bodě. Vyzveme dítě, ať namaluje, jak vypadá jeho řeka života v tuto chvíli, jak teče, jestli je voda čistá, nebo kalná, jak hluboké je její koryto, co nebo kdo stojí na břehu, komu řeka slouží, apod. Vyzveme ho, ať se zamyslí, které věci, lidé či zvířata jsou pro něj v tuto chvíli zdrojem radosti a dobrých pocitů. Od tohoto obrázku se posuneme do minulosti – jak se to stalo, že je moje řeka života právě v tomto místě? Kde je její pramen, kudy tekla, jaké překážky musela zdolat? Kdo jí pomáhal? Pokud se objeví bolavá místa, pomáháme dítěti je odplavit (je možné skutečně použít vodu a vymýt barvy z původního obrázku), ptáme se, kde jsou teď, apod.

V další fázi vyzveme dítě, aby zapojilo svoji fantazii a domalovalo svoji řeku života, kam by si přálo, aby pokračovala dál. Požádáme ho, aby se u každého životního mezníku či cíle, který se v této projekci objeví, zamyslelo nad tím, kdo mu může pomoci toho dosáhnout. Ptáme se, kdo, kteří lidé, situace, osobní vlastnosti nebo třeba důležitá slova mu v minulosti pomohli překonat peřeje nebo se dostat přes balvany, a na závěr je vypíšeme na papír. Ukážeme mu, kolik toho už překonalo, a jak různé negativní zážitky pomohly hezkým zážitkům v budoucnu. Vyzveme dítě, aby se pokusilo pojmenovat hezké zážitky, které ho ještě čekají. Vše schováme do složky dítěte, můžeme se pravidelně k tomuto obrázku vracet (například při výročí přijetí dítěte do rodiny).

- **psaní dopisů:**

U dětí, kterým bylo v minulosti ubližováno, převládne často traumatická identita, která ovlivňuje veškeré jejich vnímání reality. Dokud nedojde ke zpracování traumatické události, nemůže být dítě úspěšné v dalším životě. Pro tyto situace je vhodné nalézt terapeutické vedení, přesto však můžeme dítěti, pokud se potřebuje s něčím svěřit, ale necítí se dostatečně bezpečně, poskytnout některé návody. Jedním z nich může být například velký plyšový pes, kterému je možno pošeptat vše, co dítě trápí. Samotný fakt, že může vyslovit svoje vnitřní obavy a nemusí se obávat následků, je pro dítě silným uklidňujícím prvkem.

Dalším možným způsobem, jak se vyrovnat s traumatickými zážitky v minulosti, je psaní dopisů těm, kteří dítěti ublížili. Často se setkáváme s tím, že tento krok děti učiní spontánně, můžeme je v tom však povzbudit. Ptáme se, co by chtěly říci nebo na co se zeptat osoby, která jim ublížila, co by mohl ten člověk udělat, aby dal věci do pořádku, atd. Dopisy je možné schovat do uzamčené skříňky nebo, pokud to dítě vnímá jako ohrožující, je zničit.

- **uvolnění napětí:**

Pokud je dítě v opozici, chová se odmítavě, je plné negativních emocí nebo vzteku, můžeme mu před vlastní činností poskytnout prostor k uvolnění napětí. Vhodné je například čmárání na velký balicí papír měkkými tužkami, pastely či fixami s tlustým hrotem, šlapání či dupání po PET lahvích nebo u starších dětí vytváření mnoha malých míčků z plastelíny nebo keramické hlíny, které necháme dítě ve vysoké rychlosti házet na stěnu (nutný je vymezený prostor po dohodě s pěstouny). Podáváme je dítěti a povzbuzujeme ho, aby házelo silou a co nejrychleji. Postupně tak dojde k vybití vnitřní agrese a je možné přistoupit k další fázi návštěvy.

Při volbě materiálu postupujeme od nejméně kontrolovatelného (hlína) až k nejlépe kontrolovatelnému (tužky, pastelky).

11.2.2 Mapování potřeb rodiny

Každá rodina je jedinečná, a proto také potřeby různých rodin se budou více či méně lišit. Přitom ale při práci klíčového pracovníka je znát jeho charakteristický „rukopis“, a může se tedy stát – zvláště pokud má klíčový pracovník již osobní bohatou zkušenost s pěstounskými rodinami – že nejsou dostatečně respektována specifika konkrétní pěstounské rodiny. Na toto je důležité myslet a potřeby rodiny aktivně mapovat, často opakovaně v různých časových obdobích. Některé rodiny mají dobrou verbální schopnost pojmenovat svoje potřeby samy, jiné se mohou bránit a nevnímat různé signály, které jsou pozorovateli zvenku již zřejmé. K mapování potřeb rodiny můžeme využít kromě verbálního pojmenování zakázky i některé výrazové techniky.

11.2.2.1 Potřeby dospělých osob v rodině

Pěstouni jsou lidé, kteří byli v soudobé historii PP při řešení nejrůznějších věcí kolem výchovy pěstounských dětí odkázáni sami na sebe, a mnoho z nich má zkušenost, že jakmile se svěřili s některými těžkostmi sociálním pracovníkům, bylo jim nabídnuto umístění dítěte do ústavu nebo na ně bylo pohlíženo jako na výchovně nekompetentní osoby. Proto za základní potřebu dospělých osob v rodině považujeme respektující přístup, který vychází z předpokladu, že pěstouni znají své děti nejlépe a hájí jejich zájmy.

Dospělí lidé (může se vedle pěstounů jednat i o jejich dospělé děti) mohou být vyzváni, aby se spolupodíleli na pojmenování potřeb rodiny jako celku i jednotlivých jejích členů a spolupracovali tak na vytvoření konkrétní zakázky. Ta by měla být vždy velmi konkrétní, snadno kontrolovatelná a časově ohraničená. Dalším krokem je vytvořit společně návrh několika pravidel, která, budou-li respektována, pomohou pěstounům zvládat svoji roli co nejlépe.

U manželského páru pěstounů je důležité podporovat prostor pro vzájemný partnerský vztah, protože z něj děti čerpají jistotu a sílu. Pokud není dán dostatek prostoru pro vzájemné sdílení, dochází k plíživě narůstající frustraci, která může vyústit až k úplnému vyhoření.

11.2.2.2 Potřeby dítěte v NRP

Potřeby pěstounských dětí se odvíjejí od výše uvedeného. Do NRP se dostávají děti ze špatných sociokulturních poměrů, často mají zkušenosti se špatným zacházením, a leckdy jsou tím tak determinovány, že jiným projevům ani neumějí porozumět. Základní potřebou dítěte je uspokojování potřeb, které musí mít kontinuitu – jestliže se naplnění jeho vývojových potřeb zastaví v určitém bodě, nelze ho přeskočit, takže další vývojové úkoly nebudou úspěšně naplněny. Řešením tedy není zaměřit se na aktuální potíže,

ale na uzdravení traumatického zážitku, který dítě ochromuje a nedovoluje mu zdravě se rozvíjet. K rozklíčování potřeb pěstounského dítěte proto spolupracujeme nejen s pěstouny, ale hledáme důležitá místa i v jeho osobní historii, abychom zajistili ošetření traumat (více viz kapitola 1.1).

11.2.2.3 Potřeby ostatních dětí v rodině

Pokud v rodině vyrůstají i další děti pěstounů, ať už se jedná o děti biologické či osvojené, je nutné nevynechat je z celkové práce s rodinou, ačkoli nejsou předmětem dohody. Čím více je členů v nukleární rodině, tím více vzájemných vazeb vzniká, čímž je ovlivněno celkové klima rodiny. Kromě toho je potřeba vlastní děti pěstounů vnímat rovněž jako specifickou skupinu, neboť jejich situace je odlišná od běžných rodin.

Ze zkušeností mnoha pěstounských rodin považujeme za nejčastější ohrožení vlastních dětí tyto projevy:

- **neprůbojnost, nepřiměřené ustupování** – často se setkáváme s tím, že vlastní děti pěstounů jsou tak naučené ustupovat a neprosazovat se, že pozbudou zdravou soutěživost a průbojnost.
- **pečovatelský komplex** – mnoho starších dětí na sebe ochotně přebírá roli „třetího rodiče“, čímž je poškozen jejich vývoj.
- **potlačování vlastních potřeb** – pokud jsou potřeby dětí v pěstounské péči závažné, mohou být potřeby vlastních dětí pěstounů vnímány jako malicherné a není jim věnován dostatek pozornosti.
- **nepřiměřená rivalita** – frustrace dětí ze soužití s pěstounskými sourozenci, pocity spoluviny za jejich nevhodné chování (například krádeže) a loajalita s rodiči, kteří mohou být velmi unaveni, nezřídka vedou k nepřiměřené rivalitě až odmítání pěstounských sourozenců.

11.2.2.4 Potřeby rodiny jako celku

V některých fázích života rodiny může nastat situace, kdy se zakotví určité nefunkční vzorce komunikace nebo konfliktů, které postupně vedou až ke vzniku krizových situací (útěky dětí z domova, falešná obvinění apod.). V těchto chvílích (a vlastně po celou dobu práce s rodinou) již nelze pohlížet na potřeby jednotlivých členů rodiny izolovaně, ale je potřeba vnímat rodinu jako společenství, organismus, kde vše souvisí se vším. Role klíčového pracovníka se tak přesouvá z doprovodné osoby na roli mediátora, popřípadě je možné přenechat mediaci třetí straně. Vždy je však potřeba dodržovat pravidla nestranné komunikace, věci (situace) pojmenovávat, ale nehodnotit, dát prostor každému členu rodiny, a to i tehdy, týká-li se největší těžiště potíží pouze dvou osob v rodině. Každý člen rodiny je totiž konfliktem zasažen, i když to nemusí být na první pohled zřetelné.

11.2.3 Ukončení pěstounské péče

Za velmi problematickou otázku považujeme ukončení PP. Pěstounská péče dle zákona končí dosažením zletilosti a k tomuto datu také zaniká dohoda o výkonu PP. Přitom jen velmi málo pěstounských dětí je k tomuto dni schopno samostatného života (nejen pěstounských) a zánikem podpory rodiny dochází k odnětí potřebné pomoci, úkol není završen a cíle nemůže být dosaženo. V době, kdy se dítě nejvíce potýká s vlastní identitou a hledá svoje místo v životě, naráží na předsudky široké společnosti, před níž bylo dosud

chráněno bublinou pěstounské rodiny. V tomto období, kdy objevuje svoje limity a snadno propadá beznaději, depresím a závislostem, opouští klíčový pracovník rodinu a ponechává ji svému osudu.

Pěstouni, kteří bývají již velmi vyčerpaní a mnohdy i ve finanční nouzi, se musejí sami postarat o bydlení pěstounských dětí, sami je podporovat v nezaměstnanosti, sami jim pomáhat vyhledávat nabídky práce, sami za ně vyřizovat úřední náležitosti, aby zabránili nedozírným následkům vyplývajícím z nedospělého chování, atd. Pokud u děvčete v pěstounské péči dojde k předčasnému mateřství, musejí mu sami zajistit výbavu pro dítě, neboť nenaplněná potřeba lásky často vede k chování, jehož výsledkem je překotné těhotenství s partnery, již nemohou nebo nechtějí dobře plnit svoji otcovskou roli. Tito lidé splnili svůj úkol, ale není zde nikdo, kdo by na jejich práci navázal. Existují sice domy na půli cesty, ubytovny pro bezdomovce, chráněné dílny a chráněná bydlení, ale jaká je současná realita možnosti jejich využívání po děti z pěstounských rodin, uvádíme na jedné z mnoha kazuistik:

Kryštof byl od narození v kojeneckém ústavu, ve věku tří let přišel do NRP. Byl velmi úzkostný, stále musel mít v dohledu matku-pěstounku, dumlal palec do věku šesti let, při emoční zátěži se objevovaly výrazné tiky (léčba na neurologii). Emoce v tomto věku ještě byly bez patologie, pouze hluboce prožívané.

Ve věku 11 let se objevily psychosomatické problémy, silné bolesti hlavy, břicha, když se „bolest“ objevila, plakal až křičel bolestí. Po dohodě s PPP byl Kryštof přeřazen do speciální školy. Zde patřil mezi nejlepší žáky, psychosomatické problémy vymizely, rok byl bez problémů. Ve 12 letech se dostavil první hystericko-agresivní záchvat, hlavou prorazil sklo. Od této doby byl léčen na dětské psychiatrii pro poruchy chování a emocí.

Pěstounská péče skončila chlapcovou zletilostí, rodina se přestěhovala a Kryštof již nemohl s rodinou bydlet, protože finanční a psychické nároky byly na rodinu příliš vysoké. Pěstouni Kryštofa vychovávali od tří let, měli k němu pozitivní vztah i přes všechny problémy, které jim způsobil. Měli ho rádi a chtěli mu nastavit takové podmínky, ve kterých by mohl obstát, ale potřebovali, aby štafetu péče o Kryštofa za ně převzal někdo jiný.

Po skončení pěstounské péče v lednu 2013 rodina oslovila postupně tyto organizace:

- Dům na půli cesty Havlíčkův Brod, který Kryštofa mohl přijmout až za půl roku, ovšem bez záruky,
- Dům na půli cesty Pardubice, který mladíka odmítl, protože nepatří do jejich cílové skupiny,
- Dům na půli cesty Žamberk, který mladíka též odmítl z nedostatku kapacity,
- Byty sociální rehabilitace v Humpolci – nedostatek kapacity (březen),
- Znovu byty sociální rehabilitace v Humpolci v červnu – odmítnutí z důvodu jiné cílové skupiny,
- Dům na půl cesty Lanškroun – chráněné bydlení, bez odpovědi,
- Fokus Havlíčkův Brod – chráněné bydlení neposkytují osobám s poruchou osobnosti, pouze psychotikům,
- Občanské sdružení Neratov – odmítnutí z důvodu jiné cílové skupiny (osoby s mentálním postižením),
- Azylový dům Chrudim – odmítnutí z důvodu jiné cílové skupiny,
- Organizace Duševní zdraví Chrudim – odmítnutí z důvodu nedostatečné kapacity,
- Pěstounka podala žádost na městský úřad v místě trvalého bydliště rodiny, aby byl Kryštofovi přidělen sociální byt – přišla zamítavá odpověď, že litují, ale že není jejich cílová skupina.

Z uvedeného je zřejmé, že ukončení pěstounské péče je stejně náročnou záležitostí jako kterákoli jiná etapa v životě pěstounské rodiny a nelze ji ponechat bez povšimnutí. V okamžiku dosažení zletilosti dítě často nemá ukončené vzdělání a pěstouni dosud netuší, jak obtížné období je čeká a že již nebudou mít v dosahu žádnou pomoc. Proto je vhodné před ukončením PP iniciovat případovou konferenci k nastavení další péče o dítě, zejména jestliže existují reálné obavy, že ranou zletilost samostatně nezvládne. Bez podpory státních či sociálních institucí se pěstounská péče stává pastí.

11.2.4 Vzdělávání pěstounů

Dle ZSPOD platného od 1. 1. 2013 má každá osoba pečující a osoba v evidenci – tedy pěstoun – povinnost zvyšovat si znalosti a dovednosti v oblasti výchovy a péče o dítě v rozsahu 24 hodin v době 12 kalendářních měsíců po sobě jdoucích. Pěstoun má dle zákona právo, aby byla možnost zvyšovat si znalosti a dovednosti zprostředkována nebo zajištěna bezplatně. Pověřená organizace je zároveň povinna pěstounovi zajistit péči o děti po dobu, kdy pěstoun plní svou povinnost a účastní se vzdělávání.

Způsob účasti pěstounů na vzdělávání, formy vzdělávání a způsoby jeho úhrady by měla mít každá pověřená osoba specifikovány ve svých standardech. Plán vzdělávání vytvářejí pěstouni společně se svým klíčovým pracovníkem.

11.2.4.1 Témata vzdělávání

Cílem povinného vzdělávání pěstounů je zvyšování jejich kompetencí při soužití s dítětem v PP. Děje se tak prezentací již ověřených a známých informací či postupů, hledáním odpovědí na mnohé otázky, které tyto rodiny řeší, a v neposlední řadě také sdílením pěstounů mezi sebou navzájem a poskytnutím zpětné vazby přednášejícím odborníkům. Tímto způsobem je možné dosáhnout postupného zvyšování vědomostí a kvalifikace na obou stranách.

Obsahem vzdělávacích a osvětových aktivit jsou témata vztahující se k pěstounství, náhradní rodinné péči, výchově a péči o dítě, deprivaci, k potřebám a vývojovým obdobím dětí, k specifickým potřebám dětí, k otázkám souvisejícím se vzděláváním dětí apod. Další důležitou oblastí jsou témata zaměřená na potřeby pěstounů, prevenci syndromu vyhoření, komunikaci v rodině, možnosti terapie atd. V neposlední řadě lze pěstounům nabídnout témata úzce specializovaná, například na fetální alkoholový syndrom, poruchy autistického spektra, právní aspekty pěstounské péče, realizaci pěstounské péče v jiných zemích, zkušenosti dospělých, kteří vyrůstali v PP, romskou problematiku, poruchy připoutání a další hluboká poškození, psychiatrické poruchy a poruchy osobnosti, závislosti, apod.

11.2.4.2 Vzdělávání u příbuzenské PP

V příbuzenské PP tvoří početně velkou skupinu prarodiče. Tito lidé jsou o celou generaci starší, z čehož vyplývá i odlišná potřebnost vzdělávání. Nezřídka jsou zaskočeni administrativní náročností, neznalostí současných učebních osnov, cizího jazyka, ovládání moderních technologií. Sdílení potíží, se kterými se potýkají jak v rámci výchovy či vzdělávání dětí, tak při kontaktu s biologickými rodiči dítěte (tedy svými dětmi), lze zajistit pomocí svépomocné skupiny, která může mít charakter pravidelných setkání v malých skupinkách s kávou a zákuskem s přítomností pozvaného odborníka. Vzdělávání tak nabývá rozměr spíše otevřené diskuzní skupiny, která není tak ohrožující jako frontální výklad (více viz kapitola 13.4.4).

11.2.4.3 Možné způsoby vzdělávání

Vzdělávací či osvětová akce může mít různé podoby, například:

- vzdělávací či osvětové odpoledne/dopoledne (mohou být pravidelná, například jedenkrát měsíčně),
- jednodenní vzdělávací seminář,
- víkendový vzdělávací seminář či workshop,
- interaktivní skupiny,
- svépomocné skupiny a diskusní kluby,
- rodinné pobyty se vzděláváním,
- individuální vzdělávání.

Konkrétní podobu a dostupnost vzdělávacích akcí včetně časové dotace a způsobu zajištění hlídání dětí po dobu vzdělávání pěstounů má každá organizace (poskytovatel služby) podrobně popsanou ve svých standardech.

11.2.5 Dohled nad výkonem PP

Klíčový pracovník rodiny není pouze doprovodnou osobou, ale má současně kontrolní funkci, což je v navazování důvěry a bezpečného vztahu s pěstounskou rodinou řešením poněkud nešťastné. Pokud není klíčovým pracovníkem rodiny přímo sociální pracovník příslušného OSPOD, je jeho povinností s ním spolupracovat. Každé dítě v PP má vytvořen individuální plán ochrany dítěte, který je potřeba společně naplňovat.

11.2.5.1 Konflikt rolí

Z výše uvedeného vyplývá, že klíčový pracovník má pro rodinu jak podpůrnou, tak represivní funkci, což vede ke konfliktu rolí a možné nedůvěře klientů, zvláště pokud již mají zkušenost s neuváženým zásahem sociálního pracovníka.

Klára byla umístěna do rodiny jako nejstarší ze sourozenecké skupiny. Její dosavadní zkušenosti se světem dospělých byly velmi negativní a vedly k celé řadě projevů, které jsou typické pro poruchy připoutání. Z tohoto důvodu byla Klára v péči psychiatra.

Na letním táboře se Klára svěřila jedné z vedoucích, že je doma týraná a že maminka pije. Pracovnice tábora dala podnět sociální pracovníci dítěte, která ihned vydala rozhodnutí o předběžném opatření na celou sourozeneckou skupinu a děti byly z letního tábora umístěny do Klokánku. Zde zůstaly déle než půl roku, dokud nebylo soudním řízením rozhodnuto, že se jedná o manipulaci ze strany Kláry, která se nezakládá na pravdě. Vývoj dětí byl tímto zásahem dále poškozen.

Na tomto příběhu je důležitý především fakt, že pěstounům v situaci, kdy byli obviněni, nebyla nabídnuta žádná podpůrná osoba. Sociální pracovníce hájí zájmy dětí, aniž by ověřovala jejich pravdivost, zatímco na straně pěstounů není ochrana nijak zajištěna. Pěstouni nemají ze zákona právo na advokáta a nemají ani v systému podpory rodiny žádnou osobu, která by tu byla pro ně. Touto osobou by měl být klíčový pracovník rodiny, pokud však bude mít současně funkci dohledu, může se snadno dostat do střetu zájmů.

Dalším možným zdrojem střetu zájmů může být situace, kdy se dítě svěří přímo klíčovému pracovníkovi s něčím, co spadá do ohlašovací povinnosti. Děti i pěstouny je proto nutné hned zpočátku a dále i během rozhovorů informovat, že se povinná mlčenlivost nevztahuje na situace, které podléhají oznamovací povinnosti.

11.2.5.2 Supervize

Supervize je způsob, který nám dává příležitost podívat se na věci s odstupem, vyvarovat se snadného obviňování druhých (klientů, kolegů, organizace, „společnosti“), dává možnost pustit se do hledání nových možností, odhalit poučení, získat podporu. Jde o formu učení v bezpečném prostředí a objevování vlastních skrytých zdrojů. Je důležitá k profesionálnímu růstu, ošetření vlastních traumat a emocí a zlepšení kvality péče o klienty. Všichni klíčoví pracovníci a i další pracovníci v pomáhajících profesích by měli mít zajištěnou pravidelnou odbornou supervizi jako důležitou prevenci syndromu vyhoření.

11.2.5.3 Možné metody práce při zjištěných nedostatcích ve výkonu PP

Supervize je také velmi vhodnou metodou při zjištění nedostatků ve výkonu pěstounské péče. Pěstouni jsou „jen“ lidé, mají různé slabosti a limity a při náročné péči o děti nebo v některých krizových situacích mohou sklouznout k chování, které je nepřijatelné. V takové chvíli není na místě odsouzení, ale pojmenování toho, co vidíme, slyšíme a vnímáme, s popisem rizik, která toto chování provázejí, a s následným otevřeným rozбором situace s návrhem řešení.

Řešením může být podpora rodiny formou terapie některého z členů či celé rodiny, supervize pěstounů, případová konference, zvýšená intenzita chybějící služby apod. Optimální je, aby s navrženým řešením pěstouni souhlasili, či ještě lépe dali k němu sami podnět.

11.3 Respítní služba

Respítní péče je termín používaný v sociálních službách a znamená zajištění odpočinku pro pečující osobu. Jedná se tedy o odlehčovací službu, která zajistí plnohodnotnou péči o svěřenou osobu, v tomto případě o dítě v pěstounské péči, po celou dobu odpočinku pěstounů.

Každý pěstoun má po uzavření dohody nárok na zabezpečení konkrétních služeb a zároveň povinnost dodržovat některá ustanovení, přičemž obojí je vymezeno novelou ZSPOD a upřesněno samotnou dohodou k výkonu PP.

V oblasti respítních služeb zákonný nárok obsahuje zajištění 14 dnů respítní péče pro děti svěřené do péče pěstounů ve věku nad 24 měsíců, čímž je zajištěn jejich odpočinek. V plánu respítu si klient ve spolupráci s klíčovým pracovníkem rodiny vybírá z nabídky možností podle toho, jak mu je poskytuje organizace, se kterou má uzavřenou dohodu. Klíčový pracovník současně vyhodnocuje potřeby rodiny nad rámec zákonného nároku a individuálně posuzuje možnosti poskytnutí rozšířené péče.

11.3.1 Důležitost respítní služby

Zajištění respítní služby je důležitým nástrojem prevence syndromu vyhoření pěstounů. Děti přicházející do pěstounských rodin jsou velmi často výchovně náročné a jejich traumatická minulost je limituje v možnostech trávení volného času mezi vrstevníky. Při plánování respítu je proto velmi důležité přihlížet nejen ke zdravotnímu stavu dítěte, ale zohlednit také jeho potřeby výchovné a sociální. Mnoho dětí, které jsou z hlediska medicínského hodnoceny jako zdravé, má vysokou potřebu individuální pozornosti, a pokud se jim jí nedostává, mohou reagovat způsobem, který ohrožuje je samotné či jejich okolí. Tato fakta si bohužel mnoho běžných občanů není schopno připustit, a dochází tak snadno k různým vyhrčeným situacím, kterým bylo možno zabránit.

Emil přišel do pěstounské péče ve čtyřech letech s tím, že se jedná o zdravé dítě. Dobrý zdravotní stav byl v podstatě jediným „požadavkem“ pěstounů na dítě do PP.

Od počátku byly patrné zvláštnosti v Emilově chování (repetitivní chování, neschopnost si hrát), byl hyperaktivní, což pro pěstouny znamenalo nemožnost odpočinku – příbuzní ani přátelé si ho netroufali hlídat. V MŠ a později v ZŠ nastávaly problémy se zařazením do kolektivu, se sociálním porozuměním, s chováním. V mladším školním věku se Emil asi třikrát zúčastnil různých letních táborů, pořadatelé ho ovšem po zkušenosti s ním pokaždé odmítli příští rok přijmout z důvodů neochoty podřídit se pravidlům, zapojit do programu, problémů v kolektivu, snahy upnout se na nějakého dospělého a „přivlastnit si ho“. Opakovaně bylo pěstounům řečeno, že by Emil potřeboval osobního asistenta, toho ovšem nebylo z čeho platit, protože Emil stále neměl žádnou konkrétní diagnózu (a tudíž nebyla možnost žádat o vyšší dávky PP nebo příspěvek na péči) – pouze hyperkinetický syndrom, citová deprivace, případně byly zvláštnosti v chování přičítány jeho etniku.

Od 2. stupně ZŠ (ZŠ praktická) se stupňovaly potíže ve škole, objevovaly se agresivní afekty, zároveň úzkosti a odmítání řady předtím oblíbených aktivit. Okruh jeho zálib se velmi zúžil prakticky pouze na práci s počítačem a poslouchání hudby, občas kreslení jeho oblíbených ztroskotaných lodí.

Emil byl v péči dětských psychiatrů, dostával ale pouze léky na zklidnění. Ani dvě krátkodobé hospitalizace v psychiatrické léčebně situaci neobjasnily.

Zajistit školní prázdniny se tak pro pěstouny stalo nepřekonatelným problémem. Situace, kdy Emil trávil 24 hodin denně doma bez nějakých pravidelných činností, byla pro rodinu neúnosná, musel by s ním být stále někdo doma, nebylo na něj spolehnutí, že například vypne sporák nebo při odchodu z domu zamkne dveře, navíc byl sociálně naivní a hrozilo, že si přivede domů cizí lidi. V minulosti například věnoval náhodnému známému na ulici svůj mobil a fotoaparát nebo nabízel, že spolužákům zařídí a zaplatí opravu mobilu, apod.

Emilovo chování bylo navíc rušivé, nahlas si celé hodiny zpíval a hučel, když si vzal do hlavy, že něco chce nebo potřebuje, nedokázal počkat. Pracovat dokázal jedině pod přímým dohledem a vedením dospělého a jen po krátkou dobu. Najít pro Emila vhodný letní tábor nebo jakoukoli jinou formu péče bylo prakticky nemožné.

11.3.1.1 Respitní služba pro děti zdravé a děti se specifickými potřebami

Při plánování respitní služby pro konkrétní rodinu je potřeba přihlídnout k charakteristikám dětí, aktuální vyčerpanosti pěstounů, potřebě dětí odpočinout si od sebe navzájem atd. Před zařazením konkrétního dítěte na respit se osvědčuje mít připravený dotazník, který klíčový pracovník vyplní spolu s pěstouny. Měl by obsahovat otázky týkající se denního režimu dítěte, jeho zájmů, koníčků, strachů, rizikových projevů, potřeb a také jeho silných a slabých stránek. Výborné je, pokud je již zhotoven jednostránkový profil dítěte, poskytnout jej respitnímu pracovníkovi či osobnímu asistentovi dítěte.

Potřebu osobní asistence hodnotíme rovněž ve spolupráci s pěstouny. Některé děti mohou být tak náročné, že je potřeba zajistit osobní asistenty dva, aby se mohli během dne prostrídat. Naproti tomu zdravé děti, které jsou dobře integrovatelné do vrstevnické skupiny, je vhodnější zařadit na některý běžný tábor a nárok pěstounů na odpočinek vlastně omezit na proplacení faktury. Může se také stát, že v jedné pěstounské rodině jsou děti bezproblémové i děti náročné, v takovém případě je dobře, že si mohou od sebe navzájem odpočinout. V ostatních případech preferujeme možnost umístit na respit všechny děti z pěstounské rodiny ve stejnou dobu, aby byl odpočinek pěstounů skutečně efektivní.

Za respit nelze považovat rodinnou dovolenou.

U dětí s postižením je nutno postupovat individuálně. Některé ozdravovny a lázně zareagovaly na novelu zákona o zdravotnických službách a novelu ZSPOD vytvořením nabídky respitních pobytů se zdravotnickým dohledem, které je možné hradit z příspěvku na výkon pěstounské péče.

11.3.1.2 Další možnosti respitní služby

Respitní službu je možné rozšířit o další rozměry, například zařadit dítě do pravidelného programu zaměřeného na zvládání některých výchovných specifíků (agresivity, úzkosti, apod.), socioterapeutické skupiny pro dospívající, tematicky zaměřené skupiny (vhodná je dramaterapie, hudební skupiny či jiné expresivní výrazové prostředky) apod. Principem těchto programů je vytvoření relativně stálé skupiny, která kromě základního cíle respitní služby – péče o dítě po dobu relaxace pěstounů – reaguje na další potřeby dítěte, začleňuje ho do vrstevnické skupiny a vytváří prostor pro navázání bezpečného vztahu s dalšími dospělými osobami.

11.3.2 Formy respitní služby

Respitní služba může být poskytována jako skupinová, kdy se setkávají děti z pěstounských rodin klientů poskytovatele mezi sebou, mohou spolu navazovat přátelské vztahy a podporovat se navzájem (toto je důležité například pro romské děti vyrůstající v běžných českých rodinách) nebo jako individuální pro děti z jedné pěstounské rodiny. Za skutečně efektivní odpočinek lze považovat jen možnost využít respitní službu pro všechny děti z dané rodiny současně.

11.3.2.1 Skupinová respitní služba

Skupinová respitní služba je realizována mimo domov pěstounů, může být pravidelná (víkendové pobyty) nebo jednorázová (14 denní letní pobyt) nebo kombinace obou možností. Pobyt by měly být zajištěny pracovníky, kteří mají pověření k výkonu SPOD, jsou vzdělávání v problematice raného traumatu a mají zpracovány metodické pokyny pro řešení různých situací, které mohou nastat. Vycházejí ze spolupráce s klíčovými pracovníky, kteří rodiny znají, a společně s pěstouny mohou připravit podklady pro bezpečnou práci s dítětem. Vycházíme z toho, že dítě zná nejlépe jeho pěstoun a dokáže tedy sám definovat, jak je potřeba dítěti pomáhat. Pěstouny povzbuzujeme k otevřenému vyjadřování, protože jen tehdy, když budou členové respitního týmu správně informováni a instruováni, mohou poskytnout dítěti vše, co potřebuje.

Jsou-li na pobytech děti se zdravotními potížemi nebo se specifickými potřebami, je nutno zajistit dostatek osobních asistentů. Na každém pobytu by měl být přítomen zdravotník či lékař, pokud se nejedná o zcela bezrizikovou skupinu zdravých dětí. Je vhodné, aby pracovní tým, který zajišťuje skupinovou respitní službu, byl co nejstabilnější. Složení respitního týmu je věcí poskytovatele služby a mělo by být zakotveno v jeho standardech.

Před konáním respitní akce je potřeba nepodcenit produkční přípravu, včetně povinných hlášení. Osvědčuje se mít připravené písemné pokyny pro všechny členy respitního týmu, podle aktuálního složení dětí vytipovány rizikové situace a mít ošetřeno, jak jim předcházet, a jak postupovat v případě, že skutečně nastanou, atd. Všechny tyto postupy by měla mít organizace vypracovány v písemné podobě jako součást standardů. Důležité je i zajištění pravidelné supervize respitního týmu.

11.3.2.2 Individuální respitní služba

Individuální respitní služba je poskytována dětem jedné pěstounské rodiny. Je možné ji zajistit několika způsoby:

- Organizace může mít k dispozici rodinu, která splňuje požadavky dané jejími standardy a která slouží pro malý okruh pěstounských rodin jako druhé stabilní prostředí pro děti. Respitní pracovníci tedy fungují jako teta/strejda či babička/dědeček. Rodiny se s těmito respitními pracovníky znají, mohou se účastnit i společných akcí, děti mají navázaný vztah důvěry a dohoda, kdy budou děti v této rodině, je zcela v režii nastavené spolupráce mezi pěstouny a respitní rodinou.
- Druhou možností je zajištění respitního pracovníka organizace v místě bydliště pěstounů. Toto je vhodné zvláště u dětí, které jsou závislé na stabilitě svého prostředí (děti s autismem, děti s handicapem, které mají přizpůsobené podmínky bydlení apod.). Pěstouni tak mohou odcestovat na víkend nebo delší dobu s vědomím, že o děti pečuje spolehlivá pověřená osoba či osoby.
- Třetí možností je zajištění víkendového či vícedenního respitu respitními pracovníky organizace mimo domov pěstounů.

Při plánování respitu je vždy potřeba zohlednit jak možnosti poskytovatele služby, tak potřeby rodiny. V některých případech se může potřeba respitu prolínat s krizovým plánem rodiny.

V pěstounské rodině došlo s nástupem puberty nejstarších dětí po dlouholetém výkonu PP k velkému vyčerpání pěstounů a nahromadění problémů s dětmi. Tuto situaci bylo potřeba podchytit a nastavit plán řešení. Vycházeli jsme z vysoké potřeby odpočinku pěstounů zajištěním respitu pro děti, doplněného o řešení jejich aktuálních problémů. Plán byl stanoven na jeden rok s průběžným vyhodnocováním a vypadal takto:

- Nejstarší chlapec bude zařazen do programu pro dospívající děti, který zahrnuje sedm víkendových pobytů zacílených na potřeby dospívajících dětí v NRP. Jedná se o stabilní vrstevnickou skupinu, která je vedena stabilním týmem.
- Pro ostatní děti zajistíme individuální víkendové respitní pobyty mimo domov – 1. měsíc pro děvčata, 2. měsíc pro chlapce, 3. měsíc pro všechny děti, takto pravidelně po celý rok. Naším cílem je dosáhnout toho, aby se pěstouni mohli věnovat individuálně menšímu počtu dětí, které to potřebují, a mít také dostatek času pro sebe.
- Nejstarší dívku, která má velké potíže ve škole i mezi dětmi, zařadíme do terapeutické skupiny, která se bude scházet pravidelně jedenkrát týdně.

11.3.2.3 Frekvence a možnosti zajištění respitní služby

Respitní služba nemusí být realizována pouze osobou, která s pěstounskou rodinou uzavírá dohodu o výkonu pěstounské péče. Je možné a mnohdy i přínosné a efektivní využít již navázaných vazeb, které rodina má, podchytit je a zajistit potřebný odpočinek pěstounů s jejich pomocí. Při plánování respitu je proto vhodné na tuto možnost upozornit. Může se jednat o sportovní soustředění, skautský tábor nebo pravidelné akce komunity, do které je rodina začleněna. Pokud rodina takové možnosti nemá a poskytovatel, se kterým rodina uzavřela dohodu, nemá vlastní kapacity k zajištění respitu, je možné využít externí nabídky různých organizací. V tomto případě je nutné počítat s tím, že nemusí být dostatečně zajištěna bezpečnost programu s ohledem na specifické potřeby pěstounských dětí.

Frekvenci respitní služby je vhodné nastavit podle potřeb rodiny – pro některé rodiny je důležitá pravidelnost, jiné si efektivněji odpočinou při souvislé 14denní dovolené. Formy respitní služby lze také různě kombinovat.

11.4 Poradenství a vyhledávání dalších odborníků

Poradenství je důležitou součástí provázení. Při pravidelných návštěvách klíčového pracovníka lze projednat velkou část otázek, i mimo tyto pravidelné schůzky se však může stát, že se rodina dostane do situace, ve které potřebuje poradit. Pro tyto situace doporučujeme ponechat v rodině zalaminátovanou kartičku se jménem, telefonním číslem a vypsány časy, kdy lze poradenství využívat. Jedná se o situace, které nespádají mezi krizové. V praxi se může jednat o nejrůznější administrativní úkony, právní poradenství, výchovné potíže s dítětem, řešení školní úspěšnosti, začlenění dítěte do kolektivu apod. Mnohdy stačí pouze sdílení problému či povzbuzení.

11.4.1 Pravidla pro poskytování poradenství

O možnosti využívat poradenství je vhodné rodinu informovat na některé z prvních schůzek po uzavření dohody, popřípadě i vícekrát. Při této příležitosti je možné předat kartičku s kontaktem na klíčového pracovníka, vysvětlit možné způsoby poradenství (telefonicky, e-mailem, osobně v kanceláři), časové možnosti a organizaci práce, apod. Ne vždy si klienti uvědomují rozsah práce klíčového pracovníka, je tedy dobré upozornit i na časové limity, po které lze poradenství poskytovat. Přesné podmínky jsou definovány ve standardech organizace.

Do pravidel pro poskytování poradenství je potřeba také zahrnout zastupitelnost klíčových pracovníků v době dovolených, pracovní neschopnosti nebo služební cesty. Osvědčuje se také barevné vyznačení naléhavosti různých situací na ilustrativně zvolených případech.

11.4.2 Režim vyhledávání dalších odborníků

Klíčový pracovník rodiny je kompetentní osobou pro její provázení, není však všestranným odborníkem. Pokud rodina potřebuje pomoc v oblasti, která nespadá do jeho kompetence, je potřeba otevřeně toto přiznat a zajistit pomoc oslovením kolegy či externím způsobem. Optimální je mít navázaný kontakt s odborníky, které klíčový pracovník zná a kteří mají zkušenost s raným traumatem. Nejčastěji pěstouni potřebují dětského psychiatra, psychologa, psychoterapeuta, rodinného terapeuta, neurologa, speciálního pedagoga nebo právníka. V některých případech je vhodné zařazení do podpůrné skupiny, do které jednotliví odborníci docházejí (například u dlouhodobých problémů dítěte či rodiny).

11.5 Krizové situace

Krizová intervence je důležitá služba, která je součástí doprovázení. Jejím cílem je být klientovi k dispozici v případě nouze. Cílem krizové intervence je klienta uklidnit, ukotvit a stabilizovat. Následně je potřeba pomoci mu podívat se na daný problém zvenku, s nadhledem, a najít tak aktuálně nejpřínosnější řešení konkrétní situace.

Krizová intervence je obvykle nepředvídatelná, a proto je potřeba mít tuto službu zajištěnu celodenně a celoročně. Nemusí být poskytována pouze klíčovým pracovníkem rodiny, vždy by však měla být zajištěna kompetentním způsobem.

11.5.1 Charakteristika krizové situace

Krizové situace se mohou týkat jak dítěte, tak pěstounů. Přestože k jejich propuknutí dochází obvykle nečekaně, jsou částečně předvídatelné, neboť nic se neděje bezdůvodně a rizikový terén, ve kterém lze vycítit hrozící krizi, lze podchytit a pojmenovat. I přes tyto přípravy však ke krizím v pěstounských rodinách dochází a velmi pravděpodobně i nadále docházet bude. Základní charakteristikou krizové situace je její mimořádnost. Jedná se tedy o situaci, která není běžná, a tudíž její aktéři nemají natrénováno, jak se v ní budou chovat oni sami, jejich nejbližší ani širší okolí. Reakcí na takovou mimořádnou situaci, která může být velmi zraňující, bývá nejčastěji útok, útěk nebo bezmocnost.

11.5.1.1 Příčiny krizových situací

Propuknutí krize předchází nevládnuté stavy a situace, které mohou mít svůj původ v rodině, v osobnosti dítěte či pěstouna, ve škole, v interakcích, kterým je dítě vystaveno, apod. Za velmi důležité považujeme porozumění tomu, že nežádoucí chování dítěte začíná jeho vyloučením – ať už z dětského kolektivu (skrytá šikana), rodiny či celé společnosti (etnické zkušenosti, například v obchodech, kde jsou romské děti vystavovány ponižujícímu chování personálu, ačkoli nic neprovedly). Děti s raným traumatem mají velmi často osvojenou traumatickou identitu, která je učí vnímat neutrální sociální signály jako nepřátelské. Například pokud učitel dítěti sdělí, že udělalo chybu, a dítě po něm hodí penálem a uteče ze třídy, nedělá to proto, že je zlobivé či nezvladatelné, ale protože sociální kontext, který vnímá, není „pan učitel mě to chce naučit“, ale „už zase mu na mě něco vadí“, a to i tehdy, jestliže učitel dítě přiměřeně chválí. Traumatizované děti vnímají svět s dramatickou hudbou v pozadí, stále očekávají útok a jsou na něj připraveny.

11.5.1.2 Rizikové signály

Pokud klíčový pracovník dochází do rodiny jedenkrát za dva měsíce, získává výhodu odstupu, a může tedy včas zachytit rizikové signály, které oznamují přicházející krizi. Lidé, kteří v rodině žijí každodenní život, si přitom tyto změny nemusí uvědomovat.

Krizové situace, se kterými se lze v praxi nejčastěji setkat, jsou:

- útěk dítěte z domova,
- úmyslný trestný čin spáchaný dítětem,
- nečekaná návštěva biologických rodičů, vyhrožování, porušování domovní svobody,
- vyčerpání pěstounů,
- zjištění závislosti dítěte na omamných látkách,
- nečekaný afektivní záchvat s napadením pěstounů,
- obvinění pěstounů.

Rizikové signály, které je možné včas zachytit, se tedy budou lišit podle charakteru krizové situace. Již během práce s dítětem a rodinou lze vysledovat, jaké konkrétní potíže lze v rodině očekávat, mluvit o nich, hledat preventivní opatření a včas poučit pěstouny o tom, jak mají v případě krize postupovat. Je však potřeba říci, že některé situace předvídat nelze a mohou přijít zcela nečekaně.

Zachycené signály – například nedostatek energie pěstounů na řešení drobných každodenních konfliktů, které svědčí o jejich vyčerpání, nespokojenost dítěte se svým životem, snaha dítěte upoutávat na sebe pozornost, odmítavé chování, sebepoškozování, sdělení, že biologický rodič byl propuštěn z výkonu trestu, apod. – je vhodné zpracovat na supervizi, aby klíčový pracovník získal náhled na situaci a byl pro pěstouny a jejich děti

stabilní podporou. Další možnou metodou práce jsou skupinové supervize, kde lze získat inspiraci pro různá řešení od ostatních kolegů.

11.5.1.3 Možnosti terapie

Ve chvíli krize je nutná krizová intervence, v některých organizacích označovaná také jako aktivace krizového plánu (viz níže). Krizovou intervencí zajišťuje klíčový pracovník rodiny nebo jiná kompetentní osoba. Terapie je v tuto chvíli neúčinná a zajišťuje se až následně po zvládnutí krizové situace.

Zajištění terapie (individuální či rodinné) je v kompetenci klíčového pracovníka rodiny na základě společného rozboru situace s cílem předcházení jejího opakování.

V případě každé krize, ke které u klientů dojde, je nutná intervence klíčového pracovníka. Cílem intervence je pěstouny uklidnit, podpořit je a dát jim konkrétní cílenou podporu – například v případě útěku je možné učinit tyto kroky, které uvádí ve svých standardech Děti patří domů, o.s. (září 2013):

- kontaktovat dítě, nabídnout mu pomoc,
- zkusit obvolat krizová centra, ZDVOP – zda by zde dítě mohlo nocovat (poslat informaci dítěti),
- informovat policii a sociálního pracovníka (podle věku a mentálního stavu dítěte, pokud jde o pohřešování dítěte, jde o jinou situaci, než když víme, že se jedná o útěk),
- uklidnit pěstouny, povzbudit je, aby dítěti poslali zprávu (sms, facebook) – měla by být autentická, potvrzující vztah (o tom, že jej mají rádi, ať se vrátí, že mají o něj strach, že zkusí společně hledat řešení apod.),
- ujistit pěstouny, že to není jejich chyba, že je nesoudíte, mít pochopení pro jejich emoce, zeptat se, co pro ně můžete udělat,
- v případě déletrvajícího útěku doporučit pěstounům, aby dítěti průběžně posílali zprávy s autentickými informacemi (že na něj myslí, co se událo v rodině, že si jim o nich zdálo apod.), a to přesto, že dítě nebude odpovídat.

Popis možných krizových situací a způsoby jejich řešení s návodem k poskytování krizové intervence jsou součástí standardů organizace.

11.5.2 Krizový plán

Jako krizový plán označujeme soubor opatření, která jsou předem stanovena ke zvládnutí konkrétní krizové situace. Je důležitý jak pro samotné klíčové pracovníky, kteří se dosud s konkrétními situacemi nesešli, tak i pro pracovníky respitní služby, kteří přebírají do své péče dítě v rizikové situaci.

11.5.2.1 Vytváření KP

Krizový plán je vhodné vytvářet a doplňovat postupně podle zkušeností organizace, kontaktem s poskytovateli služeb a při poznávání rizikových okolností v rodinách klientů. Může představovat adresář služeb v daném regionu s pravidelnou aktualizací kontaktních údajů nebo detailní popis jednotlivých kroků při konkrétních krizových situacích.

Pro potřeby respitních pracovníků by měl být KP vytvářen aktuálně ve spolupráci s pěstouny, kteří dítě znají nejlépe, a být zacílen na aktuální potíže dítěte. Za krizovou situaci také v kolektivu dětí považujeme vážnější úraz či jiné ohrožení života a zdraví účastníků.

11.5.2.2 Podoba a náležitosti KP

Pro potřeby respitních pracovníků, kteří přebírají dítě do péče, by měl mít krizový plán tyto náležitosti:

- popis rizikového chování dítěte, které může vést ke krizové situaci,
- osvědčené postupy, kterými lze krizi předejít,
- návrh řešení, pokud ke krizové situaci opravdu dojde, včetně kontaktní a časových údajů.

11.5.2.3 Aktivace KP

Způsob aktivace KP je součástí krizové intervence. Pokud dojde ke krizové situaci v rodině klientů, nastává aktivace KP oznámením klíčovému pracovníkovi.

Na pobytech se krizový plán aktivuje tehdy, jsou-li zachyceny rizikové signály. Cílem je krizi předcházet, nikoli ji řešit. Po každé krizové situaci, ke které během pobytu dojde, je vhodné informovat všechny pracovníky, svolat děti, uklidnit je a sdělit srozumitelným způsobem, co se stalo a co z toho plyne. O situaci by měl následně vedoucí akce informovat též pěstouny a klíčového pracovníka.

11.6 Zajištění výpomoci

Novela ZSPOD poskytuje také pěstounům právo na výpomoc v době, kdy si musí vyřídit neodkladné záležitosti (lékař, úřady, soud) nebo kdy jsou pěstouni z důvodu zdravotního stavu v pracovní neschopnosti. Výpomoc zajišťuje organizace, se kterou má klient uzavřenou dohodu, a je poskytována jen po dobu nezbytně nutnou.

11.6.1 Jak se liší výpomoc od respitní služby

Doba poskytování výpomoci není započítána do nároku na respitní službu, která činí 14 dní v roce. Nemá také respitní charakter a může být poskytována osobami, které nesplňují nároky kladené na respitní pracovníky, pokud to dovolují standardy organizace, v nichž by mělo být definováno minimální vzdělání pracovníka pro výpomoc, včetně dalších náležitostí – jak dlouho dopředu musí být potřeba výpomoci oznámena, jaká je maximální doba poskytování výpomoci, zda je vázána na pracovní dobu organizace, v jakých prostorách je výpomoc poskytována, jaké jsou náležitosti dokumentace atd.

11.6.2 Možnosti poskytování výpomoci

V praxi je možné využít několik možných zdrojů pro výpomoc, přičemž výjimkou nejsou ani organizace, které k tomuto účelu využívají kojenecké ústavy, což považujeme za nešťastné řešení.

11.6.2.1 Vlastní zdroje rodiny

Pokud je možné využít vlastní zdroje rodiny, je tato možnost jednoznačně preferována. Pokud může chybějícího pěstouna zastoupit druhý z pěstounů, kterému bylo dítě svěřeno do PP, či jiný člen rodiny žijící s pěstouny trvale ve společné domácnosti, nejedná se o výpomoc.

V ostatních případech záleží na okolnostech a standardech organizace, zda bude výpomoc člena rodiny považována za službu či svépomoc.

11.6.2.2 Externí výpomoc

Mnoho rodin má navázány přátelské vztahy ve svém přirozeném sociálním okolí, a je tedy možné uzavřít dohodu o poskytování výpomoci s osobou, která rodinu a děti dobře zná. V tomto případě doporučujeme postupovat podle standardů organizace, tj. požadovat veškeré náležitosti jako při poskytování výpomoci pracovníky poskytovatele služeb. Vhodné je zaškolení v poskytování první pomoci.

11.6.2.3 Zajištění výpomoci poskytovatelem služeb v rámci dohody o výkonu PP

Pokud nelze zajistit výpomoc klientům výše uvedenými způsoby, je povinností poskytovatele poskytnout pracovníka pro výpomoc z vlastních zdrojů. Může se jednat jak o zaměstnance organizace, který splňuje náležitosti dané standardy, tak o zajištění výpomoci navázáním spolupráce s jinou organizací poskytující sociální služby.

11.7 Shrnutí

- Základním kamenem práce s pěstounskou rodinou v rámci jejího provázení je respektující přístup.
- S pěstouny a jejich dětmi je potřeba pracovat otevřeně v ovzduší důvěry, se zachováním odbornosti klíčového pracovníka.
- Hlavním pracovním prostředkem klíčového pracovníka je aktivní naslouchání a podpora všech členů rodiny.
- V okamžicích krize a tápání je významnou podporou zajištění další odborné služby. Důležité je zejména vyhledávání odborníků se zkušenostmi s dětmi v NRP.
- Pro dobrou spolupráci a vlastní dobrý pocit z práce by měl každý pracovník dodržovat etický kodex, mlčenlivost a využívat supervizi.
- Život je pestrý a přináší stále nové situace, proto je potřeba být připraven na změny. Je důležité podporovat klienty v jejich rozvoji a vytvářet podmínky pro jejich osobnostní i odborný růst.

11.8 Literatura

- Cairns, C. (2013). Bezpečná vazba mezi náhradními rodiči a dítětem. Praha: Portál.

12 NEJČASTĚJŠÍ PRAKTICKÉ PROBLÉMY PŘI VÝKONU NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE

Miloslava Striová

Jak řešit u dětí v pěstounské péči problémy s vyřízením cestovního pasu? Jakým způsobem a do jaké míry mohou pěstouni rozhodovat ohledně zdravotního stavu dítěte nebo volby jeho vzdělávání? Jaké jsou vlastně pravomoci pěstounů? Někdy nastává problém, když pěstouni chtějí přihlásit dítě k jiné zdravotní pojišťovně, potřebují pro ně náhle odborné lékařské či speciální vyšetření, operaci, nebo jen dát dítěti ortodontická rovnátka.

Pěstounská péče je podle zákona péčí nahrazující péči rodičů. Jedná se o rodinnou výchovu. Přesto má svá specifika, se kterými se pěstouni při výkonu své pěstounské péče potýkají.

12.1 Práva a povinnosti pěstounů dle občanského zákoníku

Rodiče, jejichž dítě bylo svěřeno do pěstounské péče, ze zákona svá práva a povinnosti neztratili. Dítě je však vychováváno pěstounem. Pěstoun tak soudním rozhodnutím získává práva a povinnosti podobná těm, která zákon přiznává rodičům. Ani dítě ani rodič tedy neztrácejí automaticky právo vzájemného kontaktu, jinak by byli zbaveni možnosti nejen využívat svá práva, ale i plnit své vzájemné povinnosti. Pěstoun vykonává přiměřeně práva a povinnosti rodičů, má tedy povinnost pečovat o zdraví dítěte, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj, zajišťovat vzdělání a výchovu. Může usměrňovat styk dítěte s rodiči v čase, stejně jako usměrňuje dítě, pokud jde o školní docházku nebo koníčky.

Novela občanského zákoníku, jehož součástí se stává od 1. 1. 2014 i rodinné právo, přináší například tyto změny (§ 958 a násl.):

- Rodiče mají vůči dítěti povinnosti a práva vyplývající z rodičovské odpovědnosti, s výjimkou práv a povinností, které zákon stanoví pěstounovi, ledaže soud z důvodů hodných zvláštního zřetele rozhodne jinak.
- Rodiče mají vyživovací povinnost a jsou zákonnými zástupci, rozhodují tedy o podstatných záležitostech dítěte, jako je volba školy nebo povolání, a spravují jeho majetek.
- Rodiče mají právo na informace o dítěti (ledaže soud z důvodů hodných zvláštního zřetele rozhodne jinak).
- Pěstoun je povinen a oprávněn o dítě osobně pečovat, při výchově vykonává přiměřeně povinnosti a práva rodičů.
- Pěstoun je povinen a oprávněn rozhodovat jen o běžných záležitostech dítěte a v těchto záležitostech dítě zastupovat a spravovat jeho jmění.
- Pěstoun má povinnost informovat rodiče dítěte o jeho podstatných záležitostech.

Za podstatnou záležitost se podle nového občanského zákoníku považují zejména neběžné léčebné a obdobné zákroky, určení místa bydliště a volba vzdělání nebo pracovního uplatnění dítěte.

V novém občanském zákoníku je také zdůrazněno, že pěstounská péče, a to i dlouhodobá, má být vnímána jako dočasná, jelikož účelem pěstounské péče není vytvořit takový poměr, jaký vzniká osvojením. Je třeba upozornit na to, že v tomto zákoně je více zdůrazněno

filozofické pojetí pěstounské péče, a to jako péče podpůrné k péči vlastních rodičů a právo biologické rodiny a dítěte být ve vzájemném kontaktu.

Může však nastat případ, kdy se práva dítěte mohou dostat do kolize s právy rodiče. V této situaci se v mezinárodním kontextu uznává přednostní zájem dítěte, který je nutné sledovat v každém konkrétním případě, nacházet řešení postavení dítěte a jeho ochrany s ohledem na všechny okolnosti, které nastávají v jeho životě. Zákonná úprava může těžko postihnout a ani nepostihuje vše, co je a může být v jeho zájmu.

Podle § 969 nového občanského zákoníku dojde-li k podstatné změně poměrů nebo k neshodě mezi rodiči a pěstounem v podstatné záležitosti týkající se dítěte, může dítě, rodič nebo pěstoun navrhnout soudu změnu práv a povinností. Vyžadují-li to tedy okolnosti, stanoví další povinnosti a práva pěstounů soud. Soud může navíc ve svém rozhodnutí současně zmocnit pěstouny například k vyřizování cestovních a osobních dokladů, výběru zdravotnických a školských zařízení, přihlášení trvalého bydliště, uzavírání smluv o stavebním spoření a pojištění ve prospěch nezletilých dětí svěřených do pěstounské péče. Dále je možné pěstouny zmocnit k vyslovení souhlasu k provedení případných vyšetřovacích a léčebných výkonů včetně operativních u nezletilých dětí. Práva a povinnosti rodičů ve vztahu k dítěti tak existují vedle práv a povinností pěstounů a často se v různé míře překrývají.

Pokud se pěstouni domnívají, že rodiče dětí nevykonávají řádně rodičovské povinnosti ke svým dětem (jsou-li nezvěstní či dlouhodobě nespolupracují, o děti se nezajímají apod.), je možné zvážit, zda by nebylo vhodnější soudně požádat o zbavení či omezení rodičovské zodpovědnosti. V případech, kdy byli biologičtí rodiče zbaveni rodičovské zodpovědnosti, se pak pěstouni stávají poručníky.

Poručník pobírá stejné dávky pěstounské péče a zároveň mu statut poručníka rozšiřuje pravomoci. Je však nutné vždy zvažovat, zda je zbavení rodičovské zodpovědnosti biologických rodičů opravdu vhodné a v zájmu dítěte.

12.2 Práva a povinnosti pěstounů podle zákona o sociálně-právní ochraně dětí

S novelou zákona o sociálně–právní ochraně dětí (ZSPOD), která platí od 1. ledna 2013, došlo i k novému pohledu na pěstounskou péči, a tím na pěstouny samotné. Novelou tohoto zákona byla vymezena jejich práva a povinnosti. Práva jsou pak úzce napojena na plnění povinností v rámci poskytování náhradní rodinné péče. Aby se tato práva a povinnosti nestaly plošně (tj. formálně) uplatňovanou záležitostí, je jejich konkrétní naplňování upraveno v dohodě o výkonu pěstounské péče.

12.2.1 Práva pěstounů

Od 1. ledna 2013 dochází k významné změně v tom, že pěstouni mají kromě nároku na odměnu a další dávky pěstounské péče dle § 47a ZSPOD nárok na následující formy pomoci:

- Právo na poskytnutí trvalé nebo dočasné pomoci při zajištění osobní péče o svěřené dítě v případě, kdy je pěstoun dočasně uznán práce neschopným, při ošetřování osoby blízké, narození dítěte, vyřizování nezbytných osobních záležitostí (úřední či soudní jednání, absolvování vzdělávání povinném rozsahu) nebo úmrtí osoby blízké (více viz kapitola 11.6).

- Právo na poskytnutí pomoci se zajištěním celodenní péče o svěřené dítě či děti, která je přiměřená věku dítěte, v rozsahu alespoň 14 kalendářních dnů v kalendářním roce, jestliže svěřené dítě dosáhlo alespoň 2 let věku (více viz kapitola 11.3).
- Právo na zprostředkování psychologické, terapeutické nebo jiné odborné pomoci alespoň jednou za šest měsíců (více viz kapitola 11.4).
- Právo na zprostředkování nebo zajištění bezplatné možnosti zvyšovat si znalosti a dovednosti v oblasti výchovy a péče (více viz kapitola 11.2.4).
- Právo na pomoc při udržování, rozvíjení a prohlubování sounáležitosti dítěte s osobami dítěti blízkými, zejména s rodiči, a při realizaci styku rodičů s dítětem v pěstounské péči, včetně pomoci při zajištění místa pro uskutečňování styku oprávněných osob s dítětem a při zajištění asistence při tomto styku (více viz kapitola 14).

12.2.2 Povinnosti pěstounů

Povinné vzdělávání v rozsahu 24 hodin v době 12 po sobě jdoucích kalendářních měsíců:

Je nutné posoudit, v jakých oblastech je třeba, aby si pěstoun doplnil vzdělání. Vzdělávání by mělo mít konkrétní přínos pro pěstouna ve vztahu k poskytované péči a k potřebám dětí a pěstounů. Proto je vhodné vytvářet vzdělávací plány a zaměřovat se na ty znalosti a dovednosti, které jsou pro pěstouny v danou chvíli nejpotřebnější. Splněné vzdělávání se prokazuje potvrzením o absolvování (je nutné, aby zde byl uveden časový rozsah vzdělávací akce), případně se zaznamenává do spisu pěstouna, pokud je rozšiřování znalostí a dovedností zajišťováno obecním úřadem, krajským úřadem nebo pověřenou osobou, s níž má pěstoun uzavřenou dohodu.

Povinnost umožnit sledování naplňování dohody o výkonu pěstounské péče a spolupráce se zaměstnancem pověřeným sledovat vývoj dětí:

Subjekt, který s pěstounem uzavřel dohodu o výkonu pěstounské péče, sleduje naplňování práv a plnění povinností dohody. Zaměstnanec tohoto subjektu (klíčový pracovník) se zaměřuje na výkon pěstounské péče, tedy na to, zda pěstouni nepotřebují pomoc či poradenství v některých oblastech souvisejících s péčí o dítě, a zajišťuje a koordinuje potřebné služby. Sledování naplňování dohody nemusí být vždy realizováno pouze návštěvou příslušného pracovníka v rodině, ale též při vzájemném kontaktu například na vzdělávacích kurzech apod. Osobní kontakt je realizován podle potřeby pěstounské rodiny, minimálně jednou za dva měsíce.

Zároveň vývoj dítěte sleduje také orgán sociálně-právní ochrany dětí příslušný podle místa trvalého pobytu dítěte. Zaměstnanci tohoto úřadu jsou povinni navštěvovat rodinu, kde dítě žije, nejméně jednou za tři měsíce v období prvních šesti měsíců po umístění dítěte, a poté v souladu se zájmy dítěte podle potřeby, nejméně však jednou za šest měsíců. Orgán sociálně-právní ochrany příslušný podle místa trvalého bydliště dítěte je nadále odpovědný za vytváření individuálního plánu ochrany dítěte, sledování jeho naplňování a vyhodnocování situaci dítěte. Pracuje také s původní rodinou dítěte, zejména v případech, kdy je dítě s rodinou v osobním kontaktu nebo se plánuje návrat dítěte do původní rodiny.

Opakované neumožnění sledování naplňování dohody o výkonu pěstounské péče nebo nespolečné spolupráce se zaměstnancem pověřeným sledovat vývoj dětí ze strany pěstouna zakládá jeden z výpovědních důvodů ze strany subjektu, se kterým je dohoda uzavřena.

Povinnost v souladu s individuálním plánem ochrany dítěte udržovat, rozvíjet a prohlubovat sounáležitost s osobami dítěti blízkými, zejména s rodiči, a umožnit styk rodičů s dítětem, pokud soud rozhodnutím nestanoví jinak:

Ustanovení zdůrazňuje odlišnost pěstounské péče a osvojení, byť práce s identitou dítěte je velkým tématem i pro adopci. Jak bylo uvedeno dříve, při výkonu této povinnosti má pěstoun nárok na doprovázení a podporu.

12.3 Dávky

12.3.1 Dávky pěstounské péče

Jako pěstounská péče se pro účely dávek pěstounské péče posuzuje péče o dítě poskytovaná osobou v evidenci (osobou vedenou v evidenci osob, které mohou vykonávat pěstounskou péči na přechodnou dobu) a osobou pečující, tedy osobou:

- která je pěstounem (nikoli na přechodnou dobu),
- která byla do dosažení zletilosti dítěte jeho pěstounem nebo poručníkem, a to po dobu, po kterou má nezaopatřené dítě nárok na příspěvek na úhradu potřeb dítěte,
- které je před rozhodnutím soudu o svěřením dítěte do pěstounské péče rozhodnutím soudu dítě dočasně svěřeno do péče osoby, která má zájem stát se pěstounem, a to po dobu trvání takové péče (tzv. předpěstounská péče),
- která je poručníkem dítěte, jestliže o dítě osobně pečuje, nebo
- která má v osobní péči dítě, k němuž nemá vyživovací povinnost, a to po dobu, po kterou probíhá soudní řízení o ustanovení této osoby poručníkem.

Dávky pěstounské péče jsou od 1. ledna 2013 nově upraveny v ZSPOD a přestávají být dávkami státní sociální podpory.

Dávkami pěstounské péče se rozumí:

- příspěvek při převzetí dítěte,
- příspěvek při ukončení pěstounské péče,
- příspěvek na zakoupení motorového vozidla,
- příspěvek na úhradu potřeb dítěte,
- odměna pěstouna.

Příspěvek při převzetí dítěte, příspěvek při ukončení pěstounské péče a příspěvek na zakoupení motorového vozidla jsou jednorázové dávky. Příspěvek na potřebu úhrad dítěte a odměna pěstouna jsou opakované dávky vyplácené měsíčně.

Osobě v evidenci náleží nárok na odměnu pěstouna ode dne právní moci rozhodnutí krajského úřadu o zařazení této osoby do evidence osob, které mohou vykonávat pěstounskou péči na přechodnou dobu. Osobě v evidenci (pěstounovi na přechodnou dobu) náleží odměna pěstouna i v případě, kdy nepečuje o žádné svěřené dítě.

Jinak dávky pěstounské péče náleží nejdříve ode dne vykonatelnosti rozhodnutí soudu o svěřením dítěte do péče, která má zájem stát se pěstounem. Za osobu, která má zájem stát se pěstounem, se považuje pro účely dávek pěstounské péče také osoba, které bylo do péče svěřeno dítě předběžným opatřením soudu, pokud zároveň tato osoba podá k soudu žádost o svěřením tohoto dítěte do pěstounské péče. Dávky pěstounské péče náleží dané osobě nejdříve za měsíc, ve kterém byl podán návrh na svěřením dítěte do pěstounské péče osoby, která má dítě v péči na základě předběžného opatření soudu.

Pokud nejde o případ uvedený výše, tak nárok na dávky pěstounské péče náleží od právní moci rozhodnutí soudu o svěřeni dítěte do pěstounské péče nebo rozhodnutí o ustanovení poručníka dítěti. Pečuje-li osobně o dítě osoba, o jejímž ustanovení poručníkem tomuto dítěti probíhá soudní řízení, tak jí dávky pěstounské péče náleží ode dne zahájení řízení o ustanovení poručníkem.

O dávky je možné zažádat na kterémkoli kontaktním pracovišti krajské pobočky Úřadu práce ČR, a to na předepsaném tiskopise. Tiskopisy jsou k dispozici na pobočkách Úřadu práce nebo v elektronické podobě na webových stránkách MPSV. Na tiskopisu je uveden seznam dokumentů, které je nutno k žádosti připojit:

- u osob v evidenci rozhodnutí krajského úřadu o zařazení do evidence osob, které mohou vykonávat pěstounskou péči na přechodnou dobu,
- rozhodnutí o svěřeni dítěte do pěstounské péče nebo rozhodnutí o ustanovení poručníkem, případně rozhodnutí soudu o dočasném svěřeni dítěte do péče osoby, která má zájem stát se pěstounem, nebo návrh, který byl podán soudem na zahájení soudního řízení o ustanovení osoby poručníkem, jestliže tato osoba osobně pečuje o dítě, k němuž nemá vyživovací povinnost,
- rodný list dítěte nebo jeho kopii.

Pokud je to potřebné pro nárok na dávku nebo na její výši, tak je ještě nutné doložit:

- skutečnost prokazující nezaopatřenost dítěte (například doklad o studiu). Za nezaopatřené dítě je považováno dítě do skončení povinné školní docházky a dále, pokud se buď připravuje na budoucí povolání, nebo je zdravotně postižené, nejdéle však do 26 let,
- doklad prokazující stupeň závislosti dítěte na pomoci jiné fyzické osoby,
- doklad prokazující výši důchodu v případě dětí, které požívají důchod z důchodového pojištění.

Místní příslušnost krajské pobočky Úřadu práce ČR se řídí místem trvalého pobytu osoby pečující/v evidenci. Pokud o příspěvek na úhradu potřeb dítěte a o příspěvek při ukončení pěstounské péče žádá osoba, která byla do zletilosti v pěstounské péči osoby pečující/v evidenci, řídí se místní příslušnost místem trvalého pobytu této osoby.

12.3.1.1 Příspěvek při převzetí dítěte

Nárok na příspěvek při převzetí dítěte má osoba pečující, která převzala dítě do pěstounské péče. Příspěvek nenáleží osobě v evidenci při svěřeni dítěte do pěstounské péče na přechodnou dobu.

Účelem jednorázové dávky je přispět na nákup potřebných věcí pro dítě přicházející do náhradní rodinné péče. Výše příspěvku je stanovena pevnými částkami podle věku dítěte:

- do 6 let – 8000 Kč,
- od 6 let do 12 let – 9000 Kč,
- od 12 let do 18 let – 10 000 Kč.

Při převzetí téhož dítěte náleží stejné osobě pečující příspěvek pouze jednou. Například jestliže má osoba pečující nejdříve dítě svěřeno do předpěstounské péče, a později pak do pěstounské péče. Pokud ale bylo dítě později svěřeno do péče jiné osobě pečující, náleží příspěvek při převzetí dítěte i této další pečující osobě.

12.3.1.2 Příspěvek při ukončení pěstounské péče

Nárok na příspěvek při ukončení pěstounské péče má fyzická osoba, která byla ke dni dosažení zletilosti v pěstounské péči (jak osoby pečující, tak osoby v evidenci), a to ke dni zániku nároku této osoby na příspěvek na úhradu potřeb dítěte. Pokud dítěti nenáleží příspěvek na potřebu úhrad dítěte z toho důvodu, že pobírá důchod z důchodového pojištění ve stejné výši nebo vyšší, také jemu náleží příspěvek při ukončení pěstounské péče, a to ke dni následujícímu po skončení jeho nezaopatřenosti.

Příspěvek je vyplácen jednorázově v částce 25 000 Kč a každé osobě náleží jen jednou, i když u zletilého dítěte může dojít k obnovení jeho nezaopatřenosti (například zletilé dítě po ukončení studia již nesplňovalo podmínku nezaopatřenosti, byl mu vyplácen příspěvek při ukončení pěstounské péče, ale po určité době opět zahájilo denní studium).

12.3.1.3 Příspěvek na zakoupení osobního motorového vozidla

Nárok na příspěvek na zakoupení osobního motorového vozidla má osoba pečující, která má v pěstounské péči nejméně tři děti nebo má nárok na odměnu pěstouna z důvodu péče o tři děti, včetně zletilých nezaopatřených dětí, které zakládají osobě pečující nárok na odměnu pěstouna, pokud zakoupila osobní motorové vozidlo nebo zajistila nezbytnou celkovou opravu motorového vozidla.

Další podmínkou je, že toto vozidlo osoba pečující nesmí používat pro výdělečnou činnost.

Výše příspěvku na zakoupení motorového vozidla činí 70 % pořizovací ceny motorového vozidla nebo prokázaných výdajů na opravy, nejvýše však 100 000 Kč. Součet těchto příspěvků poskytnutých osobě pečující v období posledních deseti kalendářních let přede dnem podání žádosti nesmí přesáhnout 200 000 Kč. S ohledem na to, že od 1. ledna 2013 jsou dávky pěstounské péče poskytovány podle jiného zákona než doposud, období deseti kalendářních let se počítá nově od tohoto data.

Příspěvek na zakoupení motorového vozidla může být poskytnut v bezhotovostní formě i před zakoupením motorového vozidla. Použití příspěvku na zakoupení motorového vozidla je osoba pečující povinna prokázat do šesti měsíců od jeho poskytnutí; pokud tohoto příspěvku nepoužila k zakoupení motorového vozidla, je povinna příspěvek vrátit.

Pokud osoba pečující do pěti let ode dne, kdy jí byl příspěvek poskytnut, motorové vozidlo, na jehož zakoupení nebo opravu byl příspěvek poskytnut, prodala, darovala, započala je používat pro výdělečnou činnost nebo přestala vykonávat pěstounskou péči, nejde-li o případ, kdy osoba pečující přestala vykonávat pěstounskou péči z vážných zdravotních důvodů, je povinna vrátit poměrnou část příspěvku na zakoupení motorového vozidla odpovídající době z období pěti let, kdy uvedené podmínky nesplňovala.

12.3.1.4 Příspěvek na úhradu potřeb dítěte

Nárok na příspěvek na úhradu potřeb dítěte má nezletilé nezaopatřené dítě svěřené do pěstounské péče. Po dobu, dokud dítě není zletilé, žádá o příspěvek osoba pečující nebo osoba v evidenci. Této osobě je příspěvek také vyplácen.

Nárok je zachován i po dosažení zletilosti dítěte, nejdéle však do 26. roku jeho věku. Podmínkou je, že se jedná o nezaopatřené dítě podle zákona upravující státní sociální podporu, které trvale žije a společně uhrazuje náklady na své potřeby s osobou, která byla do dosažení jeho zletilosti osobou pečující. Nárok nemá zletilé dítě, které bylo do dosažení zletilosti v péči osoby v evidenci. O příspěvek na úhradu potřeb dítěte v tomto případě žádá samo zletilé dítě a jemu je rovněž dávka vyplácena.

Dávka nenáleží dítěti, které je příjemcem důchodu z důchodového pojištění (například sirotčí nebo invalidní důchod), pokud je tento důchod vyšší nebo roven příspěvku na úhradu potřeb dítěte. Pokud je důchod nižší než příspěvek na úhradu potřeb dítěte, náleží příjemci příspěvek v takové výši, která přesahuje výši důchodu. Příspěvek také nenáleží po dobu, po kterou je dítě umístěno na základě rozhodnutí soudu do zařízení pro péči o děti a mládež nebo se nachází na základě rozhodnutí soudu nebo jiného příslušného orgánu v péči jiné osoby.

Výše příspěvku na úhradu potřeb dítěte činí za kalendářní měsíc:

- 4500 Kč pro dítě ve věku do 6 let,
- 5550 Kč pro dítě ve věku od 6 do 12 let,
- 6350 Kč pro dítě ve věku od 12 do 18 let,
- 6600 Kč pro dítě ve věku od 18 do 26 let.

Jde-li o dítě, které je podle zákona o sociálních službách osobou závislou na pomoci jiné fyzické osoby, činí příspěvek na úhradu potřeb dítěte:

Dítě ve věku	Dítě ve stupni závislosti I (lehká závislost) Kč	Dítě ve stupni závislosti II (středně těžká závislost) Kč	Dítě ve stupni závislosti III (těžká závislost) Kč	Dítě ve stupni závislosti IV (úplná závislost) Kč
Do 6 let	4650	5550	5900	6400
6 – 12 let	5650	6800	7250	7850
12 – 18 let	6450	7800	8300	8700
18 – 26 let	6750	8100	8600	9000

Tuto skutečnost musí osoba pečující/v evidenci doložit dokladem prokazující stupeň závislosti dítěte. Také v případě nároku na vyšší odměnu pěstouna musí o změnu výše požádat a tuto skutečnost doložit.

12.3.1.5 Odměna pěstouna

Nárok na odměnu pěstouna má osoba pečující a osoba v evidenci (osoba pečující i po dosažení zletilosti dítěte, pokud má dítě nárok na příspěvek na úhradu potřeb dítěte).

Pokud jsou oba manželé osobou pečující nebo osobou v evidenci, náleží odměna pěstouna pouze jednomu z nich.

Výše odměny pěstouna činí za kalendářní měsíc:

- 8000 Kč, je-li pečováno o jedno dítě,
- 12 000 Kč, je-li pečováno o dvě děti,
- 20 000 Kč,
 - je-li pečováno alespoň o tři děti,
 - je-li pečováno alespoň o jedno dítě, které je osobou závislou na pomoci jiné fyzické osoby ve stupni II (středně těžká závislost) nebo ve stupni III (těžká závislost) nebo ve stupni IV (úplná závislost),
 - jde-li o osobu v evidenci, a to i v případě, že nepečuje o žádné dítě, nebo
- 24 000 Kč, pečuje-li pěstoun alespoň o jedno dítě, které mu bylo svěřeno na přechodnou dobu, a toto dítě je osobou závislou na pomoci jiné fyzické osoby ve stupni II (středně těžká závislost) nebo ve stupni III (těžká závislost) nebo ve stupni IV (úplná závislost).

Za každé další dítě svěřené do péče osoby pečující se odměna pěstouna zvyšuje vždy o 4000 Kč. V případě, že je osobě v evidenci svěřeno dítě do jiné péče, než je pěstounská péče na přechodnou dobu, zvyšuje se za každé takové dítě odměna pěstouna o 4000 Kč.

Pokud je pěstoun rodičem nebo prarodičem otce nebo matky svěřeného dítěte, náleží mu odměna pěstouna vždy, pokud pečuje alespoň o tři děti nebo o alespoň jedno dítě ve II., III. nebo IV. stupni závislosti. V ostatních případech (pečuje-li o jedno nebo dvě zdravé děti nebo děti v I. stupni závislosti), náleží mu odměna pěstouna pouze v případech zvláštního zřetele, zejména s ohledem na jeho sociální a majetkové poměry a s přihlédnutím ke zdravotnímu stavu dítěte. Zda odměna pěstouna prarodiči či praprarodiči náleží, rozhodne příslušná krajská pobočka Úřadu práce ČR. Podkladem pro rozhodnutí je také vyjádření orgánu sociálně-právní ochrany dětí.

Ostatní dávky pěstounské péče pěstounovi, který je prarodičem nebo praprarodičem svěřeného dítěte, náleží v každém případě.

Při společné pěstounské péči manželů náleží dávka pěstounské péče jen jednomu z manželů určenému na základě dohody manželů. I když odměnu pěstouna pobírá jen jeden z manželů, tak v případě společné pěstounské péče oba manželé uzavírají dohodu o výkonu pěstounské péče a pro oba dva vyplývají z této dohody jak práva, tak povinnosti (například povinnost splnit požadovaný počet hodin vzdělávání pěstounů).

Odměna pěstouna náleží jen jednomu z nich i v případě, že každý z manželů má děti svěřeny do své výlučné péče. Stejně se postupuje, je-li jeden z manželů osobou v evidenci a druhý osobou pečující.

Nárok na odměnu pěstouna nevznikne, pokud je přerušeno zprostředkování pěstounské péče na přechodnou dobu (na žádost pěstouna nebo rozhodnutím krajského úřadu). Odměna nenáleží pěstounům v případě, kdy je dítě na základě rozhodnutí soudu v plném přímém zaopatření zařízení pro péči o děti a mládež nebo na základě rozhodnutí příslušného orgánu o svěřením dítěte do péče nahrazující péči rodičů v péči jiné osoby.

Odměna pěstouna se pro účely zákonů upravující daně z příjmů, pojistné na sociální zabezpečení, pojistné na úrazové pojištění a pojistné na všeobecné zdravotní pojištění považuje za příjem ze závislé činnosti. Výše odměny pěstouna je v zákoně uvedena před zdaněním. Před výplatou odměny provede Úřad práce odvody na daň z příjmu, pojistné na sociální zabezpečení, zdravotní a úrazové pojištění a pěstouni obdrží odměnu již po provedení srážek. Konkrétní výše záleží na tom, jaké slevy na dani budou uplatňovány ze strany příjemce odměny pěstouna.

Osoba pečující a osoba v evidenci (dále jen pěstoun) si mohou ve všech případech přivydělat. Tato skutečnost nemá vliv na výši odměny pěstouna. Pokud má pěstoun další souběžné příjmy, které podléhají dani z příjmů, podává daňové přiznání sám. Úřad práce mu vydá pro účely podání daňového přiznání potvrzení o zdanitelných příjmech. Pokud pěstoun nemá jiný zdanitelný příjem, může na krajské pobočce Úřadu práce podepsat prohlášení k dani a požádat Úřad práce ČR o zúčtování daně za příslušné zdaňovací období. V tomto případě je nutné doložit potřebné doklady, pokud bude uplatňovat odpočty nebo slevy na dani. Úřad práce ČR je vždy povinen na žádost pěstouna přijmout prohlášení poplatníka daně z příjmu a na základě doložených dokumentů provést zúčtování daně včetně daňových slev a bonusů.

Souběh pobírání odměny pěstouna a starobního důchodu je možný bez jakéhokoli dopadu na důchodové nároky. V případě pobírání odměny pěstouna však není možné vyplácení předčasného starobního důchodu do dosažení důchodového věku. Pěstoun si tedy musí vybrat, zda bude pobírat předčasný starobní důchod, nebo odměnu pěstouna.

Odměna pěstouna se poskytuje i po dobu dočasné pracovní neschopnosti nebo nařízené karantény pěstouna. Nejdéle však do konce kalendářního měsíce následujícího po kalendářním měsíci, v němž dočasná pracovní neschopnost vznikla nebo v němž byla nařízena karanténa. Po dobu, po kterou pěstoun v případě pracovní neschopnosti nebo nařízené karantény pobírá odměnu pěstouna, není mu nemocenská z titulu odměny poskytována (na náhradu mzdy ani na nemocenské dávky poskytované z titulu zaměstnání nemá vliv pobírání odměny pěstouna).

V tomto případě je třeba, aby lékař vystavil rozhodnutí o dočasné pracovní neschopnosti pro Úřad práce ČR jako zaměstnavatele a toto rozhodnutí pěstoun doručil na kontaktní pracoviště Úřadu práce ČR. Pěstoun ale není povinen si neschopenku nechat vystavit, dokonce ani když je hospitalizován. Ale vzhledem k tomu, že v této době pojišťnou činnost nemůže vykonávat, Úřad práce jej upozorní, že by o ni požádat měl. Jako u jiné změny má pěstoun osmidenní oznamovací povinnost.

Dále mohou nastat následující varianty:

- Pěstoun nemá jiné zaměstnání, onemocní, nenechá si vystavit neschopenku, protože péči o dítě v pěstounské péči zvládá – v tomto případě pobírá i nadále odměnu pěstouna.
- Pěstoun si neschopenku vystavit nechá, nemoc trvá krátce – pěstoun dál pobírá odměnu pěstouna.
- Pěstoun onemocní, nechá si vystavit neschopenku, nemoc trvá do konce kalendářního měsíce, kdy k vystavení neschopenky došlo, a ještě další měsíc a déle – po uplynutí této doby se již nevyplácí odměna pěstouna, ale nemocenské podle zákona o nemocenském pojištění.

Pokud v případě plánované lázeňské péče není v době pobytu v lázních vystavena pracovní neschopnost a pěstoun zajistí řádnou péči o svěřené děti v uvedené době partnerem nebo příbuznými, nemá pobyt v lázních vliv na dávky pěstounské péče.

V případě akutních zdravotních komplikací pěstouna spojených s hospitalizací je situace podobná v tom, že příbuzní by měli oznámit do osmi dnů tuto skutečnost a doložit na pobočce Úřadu práce neschopenku hospitalizovaného pěstouna.

Pokud má pěstoun kromě výkonu pěstounské péče ještě další pracovní poměr u jiného zaměstnavatele a bude hospitalizován, bude rozhodnutí o pracovní neschopnosti

vystavovat lékař pro každé zaměstnání zvlášť.

U variant, kdy si nechá pěstoun vystavit neschopenku pro Úřad práce i pro svého zaměstnavatele, platí, že nemocenské není poskytováno v tom měsíci, ve kterém dojde k uschopnění pěstouna, neboť tento měsíc náleží pěstounovi odměna pěstouna v plné výši jako za celý kalendářní měsíc.

Uplatňuje-li pěstoun ošetřovné člena rodiny u svého hlavního zaměstnavatele, nemusí tuto skutečnost hlásit na Úřadu práce a tato skutečnost nemá vliv na odměnu pěstouna.

Do jaké míry je tedy čerpání nemocenské u pěstounů výhodné? Pěstoun, který je neschopen pracovní činnosti v zaměstnání, může za pomoci příbuzných v uvedené době být schopen péče o děti v pěstounské péči. Proto nemusí být vystaveno rozhodnutí o dočasné pracovní neschopnosti zároveň pro Úřad práce. Pobírání nemocenských dávek je určité pro pěstouna méně výhodné než pobírání odměny pěstouna.

Podobný postup platí i v případě, kdy osoba, která je výdělečně činná, přijímá do péče nahrazující péči rodičů (na základě rozhodnutí příslušného orgánu) dítě mladší sedmi let. V tomto případě má nárok na peněžitou pomoc v mateřství, která jí bude vyplácena na základě příjmů z jejího dosavadního zaměstnání.

Pokud byl pěstoun účasten na nemocenském pojištění pouze z titulu pobírání odměny pěstouna, po převzetí dalšího dítěte do pěstounské péče mu nevzniká nárok na výplatu peněžité pomoci v mateřství.

Podmínkou nároku na peněžitou pomoc v mateřství je tedy účast pěstouna na pojištění alespoň po dobu 270 kalendářních dní v posledních dvou letech přede dnem nástupu na peněžitou pomoc v mateřství. Pro osoby samostatně výdělečně činné je kromě splnění podmínky účasti na pojištění také účast na pojištění jako osoby samostatně výdělečně činné po dobu alespoň 180 kalendářních dnů v posledním roce před nástupem na mateřskou dovolenou.

Do doby účasti na pojištění pro nárok na peněžitou pomoc v mateřství se také započítává doba studia na střední, vyšší odborné nebo vysoké škole nebo konzervatoři, jestliže studium bylo úspěšně ukončeno.

Nárok na peněžitou pomoc v mateřství má tedy mimo jiné také osoba, která převzala dítě do péče nahrazující péči rodičů, a to na základě rozhodnutí příslušného orgánu. Za takové rozhodnutí se považuje:

- rozhodnutí soudu o svěřeni dítěte do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče,
- rozhodnutí soudu o osvojení dítěte nebo svěřeni dítěte do péče budoucího osvojitele, rozhodnutí soudu o ustanovení fyzické osoby poručníkem, pokud o dítě osobně pečuje,
- rozhodnutí soudu o svěřeni dítěte do pěstounské péče nebo o svěřeni dítěte do péče fyzické osoby, která má zájem stát se pěstounem,
- rozhodnutí soudu o předběžném opatření o péči o dítě,
- podání návrhu soudu na zahájení soudního řízení o ustanovení fyzické osoby poručníkem dítěte, jestliže tato osoba osobně pečuje o dítě a nemá kněmu vyživovací povinnost, a to po dobu, po kterou probíhá soudní řízení.

Osoba, která převzala dítě do péče nahrazující péči rodičů na základě rozhodnutí příslušného orgánu, má nárok na 22 týdnů poskytování peněžité pomoci v mateřství. Pokud přijímá do této péče dvě a více dětí do sedmi let věku, výplata peněžité pomoci

v mateřství trvá 31 týdnů (po uplynutí 22 týdnů je možné peněžitou pomoc v mateřství vyplácet pouze v případě, že pojištěnec pokračuje v péči alespoň o dvě z těchto dětí).

12.3.2 Dávky státní sociální podpory

Žádosti o poskytování dávek státní sociální podpory vyřizují krajské pobočky Úřadu práce ČR podle místa trvalého pobytu osoby, která má na dávku nárok, tj. oprávněné osoby.

Žádosti o dávky se podávají na tiskopisech předepsaných MPSV.

12.3.2.1 Rodičovský příspěvek

Nárok na rodičovský příspěvek má rodič, který po celý kalendářní měsíc osobně, celodenně a řádně pečuje o dítě, které je nejmladší v rodině, a to až do vyčerpání celkové částky 220 000 Kč, nejdéle do 4 let věku dítěte.

Nárok na rodičovský příspěvek má také osoba, která převzala dítě do péče nahrazující péči rodičů na základě rozhodnutí příslušného orgánu. Při nároku na výplatu rodičovského příspěvku si lze přivydělat, je tedy možný souběh pobírání odměny pěstouna a rodičovského příspěvku.

Rodič (pěstoun) si může volit výši, a tím i délku pobírání rodičovského příspěvku. Pro určení nároku a výše rodičovského příspěvku je rozhodující výše denního vyměřovacího základu pro stanovení nemocenské v souvislosti s převzetím dítěte.

Jestliže alespoň jednomu z pěstounů v rodině lze stanovit k datu narození dítěte 70 % 30násobku denního vyměřovacího základu pro stanovení peněžitě pomoci v mateřství nebo nemocenské v souvislosti s převzetím dítěte podle zákona o nemocenském pojištění, může si pěstoun volit výši, a tím i délku pobírání rodičovského příspěvku. Maximální měsíční výše rodičovského příspěvku se stanoví ve vazbě na uvedený vyměřovací základ: pokud 70 % 30násobku denního vyměřovacího základu je nižší nebo rovno 7600 Kč, rodičovský příspěvek může činit nejvýše 7600 Kč; pokud 70 % 30násobku denního vyměřovacího základu převyšuje 7600 Kč, je výše rodičovského příspěvku omezena touto částkou, maximálně však výše rodičovského příspěvku může činit 11 500 Kč měsíčně. V případě, že vyměřovací základ lze stanovit u obou pěstounů, vychází se z toho, který je vyšší. Volbu výše rodičovského příspěvku je možno měnit jedenkrát za tři měsíce.

Pokud ani jednomu z pěstounů nelze uvedený vyměřovací základ stanovit, náleží jim rodičovský příspěvek v pevných měsíčních částkách 7600 Kč do konce 9. měsíce věku a následně ve výši 3800 Kč do čtyř let věku dítěte.

Podmínkou nároku na rodičovský příspěvek je, že dítě mladší dvou let navštěvuje jesle, mateřskou školu nebo jiné zařízení pro děti předškolního věku v rozsahu nepřevyšujícím 46 hodin v kalendářním měsíci. Dítě může navštěvovat léčebně rehabilitační zařízení nebo jesle, mateřskou školu nebo obdobné zařízení pro předškolní děti s postižením v rozsahu nepřevyšujícím čtyři hodiny denně. Dítě s postižením může navštěvovat jesle, mateřskou školu nebo obdobné zařízení pro děti předškolního věku v rozsahu nepřevyšujícím šest hodin denně. U dítěte, které dovršilo dva roky věku, není docházka do zařízení omezena.

12.3.2.2 Přídavek na dítě a příspěvek na bydlení

Přídavek na dítě a příspěvek na bydlení jsou dávkami státní sociální podpory vyplácenými v závislosti na příjmech osob patřících do okruhu posuzovaných osob. Příjmy rozhodné pro nárok na dávky státní sociální podpory zahrnují především příjmy ze závislé činnosti, příjmy z podnikání nebo jiné samostatné výdělečné činnosti a dále dávky nemocenského a důchodového pojištění a podporu v nezaměstnanosti. Do rozhodného příjmu se nezapočítávají pěstounské dávky, tedy ani odměna pěstouna. Dávky pěstounské péče (s výjimkou jednorázových) se však započítávají do příjmů při posuzování nároku na pomoc v hmotné nouzi.

Rodinou pro účely státní sociální podpory se rozumí soužití rodičů a nezaopatřených dětí v rodinné domácnosti. Na místo rodiče může být posuzována osoba, která převzala dítě do péče nahrazující péči rodičů na základě rozhodnutí příslušného orgánu.

U příspěvku na bydlení jsou společně posuzovány všechny osoby, které jsou v bytě hlášeny k (trvalému) pobytu, podmínka společné domácnosti se nevyžaduje.

12.3.3 Dávky pro osoby se zdravotním postižením

Pokud pěstoun pečuje o dítě se zdravotním postižením, náleží mu dávky pro toto dítě podle druhu a stupně jeho postižení.

Žádost podává přímo žadatel (tedy osoba s nepříznivým zdravotním stavem) nebo jeho zástupce na pobočce Úřadu práce ČR podle místa trvalého bydliště žadatele. Zástupce je k podání žádosti třeba, pokud je žadatel nezletilý, není způsobilý k právním úkonům nebo není vzhledem ke svému zdravotnímu stavu schopen žádost podat. Zástupcem dítěte je rodič, opatrovník, poručník či osoba, které bylo dítě svěřeno do péče rozhodnutím příslušného orgánu. Pěstoun tedy může žádost podat i bez souhlasu rodiče či zákonného zástupce dítěte. Zástupce dítěte musí při podání žádosti předložit svůj občanský průkaz a občanský průkaz dítěte staršího patnácti let, u mladšího dítěte jeho rodný list. Osoba, která není rodičem, musí předložit také doklad o rozhodnutí příslušného orgánu o svěřeni do péče.

Zákon č. 329/2011 Sb., o poskytování dávek osobám se zdravotním postižením upravuje:

- příspěvek na mobilitu,
- příspěvek na zvláštní pomůcku,
- průkaz osoby se zdravotním postižením a některé benefity, které z něj vyplývají.

Osoba se zdravotním postižením má dále nárok na příspěvek na péči.

12.3.3.1 Příspěvek na mobilitu

Příspěvek na mobilitu je opakující se nároková dávka vyplácená měsíčně v částce 400 Kč. Náleží osobě starší jednoho roku, která je držitelem průkazu osoby se zdravotním postižením ZTP nebo ZTP/P a opakovaně se dopravuje nebo je dopravována.

Další podmínkou je, že této osobě nejsou poskytovány pobytové sociální služby podle zákona o sociálních službách v domově pro osoby se zdravotním postižením, v domově pro seniory, v domově se zvláštním režimem nebo ve zdravotnickém zařízení ústavní péče. Avšak z důvodů hodných zvláštního zřetele může být příspěvek na mobilitu přiznán i osobě, které jsou poskytovány pobytové sociální služby výše uvedené.

Nárok na výplatu nenáleží za kalendářní měsíc, jestliže je oprávněné osobě po celý tento kalendářní měsíc poskytována zdravotní péče v průběhu hospitalizace.

12.3.3.2 Příspěvek na zvláštní pomůcku

Nárok na příspěvek na zvláštní pomůcku má osoba, která má těžkou vadu nosného nebo pohybového ústrojí nebo těžké sluchové postižení anebo těžké zrakové postižení.

Nárok na příspěvek na zvláštní pomůcku poskytovaný na pořízení motorového vozidla nebo speciálního zádržného systému má osoba, která má těžkou vadu nosného nebo pohybového ústrojí anebo těžkou nebo hlubokou mentální retardaci.

Další podmínkou je požadovaný věk osoby: u příspěvku na motorové vozidlo a na úpravu bytu musí být osoba starší tří let, u příspěvku na vodícího psa starší patnácti let a u všech ostatních musí být osoba starší jednoho roku. Pokud je pomůckou motorové vozidlo, je také podmínkou, že se osoba opakovaně v kalendářním měsíci dopravuje a že je schopna řídit motorové vozidlo nebo je schopna být vozidlem převážena.

Seznam druhů a typů zvláštních pomůcek, na které je dávka určena, je obsažen ve vyhlášce č. 388/2011 Sb. Příspěvek se poskytuje i na pomůcku, která ve vyhlášce uvedena není, a to za podmínky, že ji krajská pobočka ÚP považuje za srovnatelnou s některou z pomůcek, která ve vyhlášce uvedena je.

Zákon rozlišuje, zda jde o pomůcku v ceně do 24 000 Kč, nebo přes ni a speciální úpravu má pro motorové vozidlo. Výše příspěvku na pořízení motorového vozidla se stanoví s přihlédnutím k četnosti a důvodu dopravy, příjmu osoby a příjmu osob s ní společně posuzovaných a celkovým sociálním a majetkovým poměrům. Maximální výše příspěvku na motorové vozidlo činí 200 000 Kč. Pokud pěstounská rodina má také nárok na příspěvek na pořízení motorového vozidla z dávek pěstounské péče, lze o tyto dva příspěvky požádat současně na nákup jednoho vozidla.

Doporučuje se sjednávat pojištění vozidel pro případ odcizení, havárie, případně i živelní pohromy. Tyto nemilé události se nevyhýbají ani osobám se zdravotním postižením a jejich rodinám. Již pouhá skutečnost, že nemohou používat vozidlo, které potřebují, je velkou komplikací. Jedná-li se o vozidlo, které bylo pořízeno s příspěvím státu, je třeba se vyrovnat i s dalšími dopady. V případě, že dojde k odcizení vozidla, osoba ho přestane používat a nastává jedna ze situací, ve které vzniká povinnost vrátit vyplacený příspěvek na zvláštní pomůcku, respektive jeho část. Příjemce příspěvku se pak musí vypořádat nejen s tím, že nemá k dispozici vozidlo, které potřebuje, a svou dopravu musí řešit náhradním způsobem, ale i se vzniklou pohledávkou vůči krajské pobočce ÚP. Nemůže mu být poskytnuta ani další dávka.

12.3.3.3 Průkaz osoby se zdravotním postižením

Nárok na průkaz osoby se zdravotním postižením má osoba starší jednoho roku s tělesným, smyslovým nebo mentálním postižením charakteru dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu, které podstatně omezuje její schopnost pohyblivosti nebo orientace, včetně osob s poruchou autistického spektra.

Zákon rozlišuje tři typy průkazů – TP, ZTP a ZTP/P. Jsou vydávány osobám podle posouzení jejich zdravotního stavu a v závislosti na typu plyne držitelům určitá zvýhodnění či nároky, například bezplatnou dopravu pravidelnými spoji místní veřejné hromadné dopravy (tramvajemi, trolejbusy, autobusy, metrem) nebo slevu na jízděném ve vlacích a autobusech, parkovací průkaz pro osoby se zdravotním postižením, atd.

Osobě, která je držitelem průkazu ZTP nebo průkazu ZTP/P, a průvodci držitele průkazu ZTP/P, může být poskytnuta sleva ze vstupného na divadelní a filmová představení, koncerty a jiné kulturní a sportovní akce. Tyto benefity jsou nenárokové. Také někteří operátoři mobilních telefonů poskytují slevy pro držitele těchto průkazů.

Další nároky osob, které jsou držiteli průkazu TP, ZTP nebo ZTP/P, upravují jiné právní předpisy. Těmito předpisy jsou například zákon o daních z příjmů, zákon o místních poplatcích, zákon o správních poplatcích, zákon o pozemních komunikacích, zákon o dani z nemovitosti. Držitelé těchto průkazů tak mohou být osvobozeni od platby některých poplatků nebo při platbě zvýhodněni.

12.3.3.4 Příspěvek na péči

Příspěvek na péči se poskytuje osobám závislým na pomoci jiné fyzické osoby. Z poskytnutého příspěvku na péči pak tyto osoby hradí pomoc, kterou jim může dle jejich rozhodnutí poskytovat buď osoba blízká, asistent sociální péče, registrovaný poskytovatel sociálních služeb, dětský domov nebo speciální lůžkové zdravotnické zařízení hospicového typu.

Nárok na příspěvek má osoba starší jednoho roku, která z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu potřebuje pomoc jiné fyzické osoby při zvládnutí základních životních potřeb v rozsahu stanoveném stupněm závislosti. Při posuzování stupně závislosti osoby se hodnotí schopnost zvládat tyto základní životní potřeby: mobilita, orientace, komunikace, stravování, oblékání a obouvání, tělesná hygiena, výkon fyziologické potřeby, péče o zdraví, osobní aktivity a péče o domácnost (péče o domácnost se nehodnotí u osob do 18 let).

Výše příspěvku na péči pro osoby do 18 let věku činí za kalendářní měsíc:

- 3000 Kč, jde-li o stupeň I (lehká závislost),
- 6000 Kč, jde-li o stupeň II (středně těžká závislost),
- 9000 Kč, jde-li o stupeň III (těžká závislost),
- 12 000 Kč, jde-li o stupeň IV (úplná závislost).

Výše příspěvku na péči pro osoby starší 18 let činí za kalendářní měsíc:

- 800 Kč, jde-li o stupeň I (lehká závislost),
- 4000 Kč, jde-li o stupeň II (středně těžká závislost),
- 8000 Kč, jde-li o stupeň III (těžká závislost),
- 12 000 Kč, jde-li o stupeň IV (úplná závislost).

Po podání žádosti následuje proces posouzení stupně závislosti, který zahajuje sociální pracovník Úřadu práce. Tento pracovník provede sociální šetření v tzv. přirozeném sociálním prostředí žadatele, což je nejčastěji v jeho domácnosti. Účelem sociálního šetření je objektivně zjistit životní podmínky žadatele a jeho schopnost zvládat péči o vlastní osobu a být soběstačným v přirozeném sociálním prostředí, tj. v místě, kde žije. Šetření může trvat maximálně několik hodin a sociální pracovník posuzuje schopnost zvládat úkony vyjmenované v příslušné vyhlášce. Je dobré se před touto návštěvou dopředu seznámit se zněním některých ustanovení a znát dopředu, jaké otázky asi budou kladeny.

Schopnost provádět úkony je samozřejmě posuzována s ohledem na věk dítěte. Například schopnost nakládat s penězi či příprava jídla nebude u malého dítěte zkoumána stejným způsobem jako u dospělého. Rozhodujícím kritériem je také skutečnost, zda je žadatel schopen zvládat jednotlivé úkony zcela samostatně, či s dopomocí a dohledem druhé

osoby. Pokud není schopen zvládat zcela samostatně, má se za to, že tyto úkony nezvládá.

Po provedení sociálního šetření se žádostí o příspěvek zabývá posudkový lékař Okresní správy sociálního zabezpečení, který hodnotí funkční dopady zdravotního stavu na schopnost žadatele pečovat o sebe a být soběstačný. Vychází při tom z výsledku sociálního šetření. Potřebné doklady předá lékaři jak sociální pracovník, který vykonával šetření, tak ošetřující lékaři, kteří jsou uvedeni v žádosti o příspěvek.

Není proto nutné, aby žadatel obcházel se žádostí různé instituce, stačí, když předá potřebné aktuální lékařské zprávy například od odborných lékařů svému ošetřujícímu lékaři. Posudkový lékař si může pro potřeby posudku vyžádat specializované vyšetření nebo vyšetření provést sám. V praxi ale většinou vychází z dokumentace ošetřujícího lékaře a pouze v některých případech, kdy poskytnutá dokumentace k vytvoření posudku nedostačuje, vykoná sám vyšetření.

Řízení příspěvku by nemělo obecně trvat déle než 90 dní, nejčastěji trvá dva až tři měsíce, přičemž výplata dávky náleží již od prvního dne měsíce, v němž byla podána žádost.

12.4 Zdravotnictví

V záležitostech zdraví dítěte má pěstoun práva a povinnosti zákonného zástupce.

Dle § 42 zákona č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách, práva a povinnosti zákonného zástupce náleží též pěstounovi nebo jiné pečující osobě, statutárnímu orgánu nebo jím pověřené osobě dětského domova pro děti do tří let věku, školského zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy nebo zařízení sociálních služeb poskytujících pobytové služby, byla-li soudem nařízena ústavní nebo uložena ochranná výchova, nebo zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, jde-li o děti svěřené do péče tohoto zařízení na základě rozhodnutí soudu.

Tak je tomu i v případě, jde-li o poskytnutí zdravotních služeb se souhlasem zákonného zástupce, jestliže hrozí nebezpečí z prodlení a nelze bez zbytečného odkladu získat vyjádření zákonného zástupce; do zdravotnické dokumentace vedené o pacientovi se zaznamenají důvody, pro které nebyl souhlas zákonného zástupce získán.

Při přijetí dítěte do pěstounské péče pěstoun obdrží také jeho kartičku zdravotní pojišťovny. Většina dětí bývá zaregistrována u Všeobecné zdravotní pojišťovny. Pokud by chtěl pěstoun zaregistrovat dítě u pojišťovny jiné, je možné to učinit až po pravomocném rozhodnutí soudu o svěřením dítěte do pěstounské péče.

Může nastat situace, že matka dítěti, které je svěřeno do ústavní či pěstounské péče, změní zdravotní pojišťovnu, a to bez oznámení příslušnému ústavu či sociálnímu úřadu. Pěstouni se pak často ptají, zda je tato změna platná. V tomto případě je vhodné zajít do zdravotní pojišťovny a osobně se domluvit s konkrétním pracovníkem, který poskytne informace, jak postupovat v těchto případech.

Děti mohou být registrované u lékaře tam, kde se fakticky zdržují, i když je jiné jejich trvalé bydliště.

Děti svěřené rozhodnutím soudu do pěstounské péče jsou ze zákona též osvobozeny od placení regulačního poplatku za využití lékařské pohotovostní služby nebo pohotovostní služby u zubního lékaře. Ze znění zákona vyplývá, že osvobození od poplatků se nevztahuje na děti v poručnické péči.

Pro lepší komunikaci s lékařem je vhodné požádat sociální pracovníci z příslušného obecního úřadu obce s rozšířenou působností, kde mají děti trvalé bydliště, popřípadě pěstoun, aby vydala potvrzení o tom, že dítě bylo svěřeno do pěstounské péče (viz příloha 12.1).

12.5 Školství

Při komunikaci se školou by mohly nastat pěstounům problémy s tím, že nejsou zákonnými zástupci dítěte. Při zápisu dítěte do školy je vhodné doložit soudní rozhodnutí o svěřeni dítěte do pěstounské péče. Pracovník školy si kopii rozhodnutí uloží do dokumentace o dítěti, a škola pak komunikuje s pěstouny namísto rodičů dítěte.

Pokud škola odmítá tímto způsobem s pěstouny komunikovat, pěstoun má možnost obrátit se na svého sociálního pracovníka, který by měl pomoci získat souhlas rodičů dítěte. Pokud je obtížné takový souhlas získat, sociální pracovník pomůže sepsat návrh na ustanovení opatrovníka, který u soudu k zápisu do školy dá souhlas. Avšak jen k tomuto úkonu. Povinnost souhlasu zákonného zástupce je ale i na dalších dokumentech – na přihlášce do školní družiny, na plavecký výcvik, do školy v přírodě a na další akce pořádané školou.

Podobná situace může nastat při komunikaci s pedagogicko-psychologickou poradnou nebo speciálně pedagogickým centrem, kam se pěstouni často obracejí o pomoc a spolupráci.

Podle zákona má pěstoun zastupovat dítě v běžných situacích. V dosavadní praxi to mnohdy probíhalo tak, že pěstouni zastupovali dítě ve všem, pokud protistrana neřekla, že na to nemají právo. Důležité bylo v takové situaci nepodepisovat se jako zákonný zástupce, ale ke svému podpisu doplnit označení pěstoun.

V některých případech mají pěstouni v soudním rozhodnutí o svěřeni dítěte do pěstounské péče uvedeno, že jsou zmocněni k výběru školského zařízení. I tak by měli pěstouni informovat rodiče dítěte o výběru školy. Pokud s nimi nejsou v kontaktu, postačí napsat dopis nebo zprávu a tu ponechat u sociálního pracovníka dítěte pro případ, že by rodiče později projevili zájem o informace o dítěti. Forma dopisu by mohla být obdobná tomu, jakým způsobem poručníci zpracovávají k soudu roční zprávu o dítěti.

12.5.1 Předškolní vzdělávání

Úplata za předškolní vzdělávání se řídí podle vyhlášky č.43/2006 Sb., o předškolním vzdělávání. Podle této vyhlášky je ředitel mateřské školy⁷⁷ povinen osvobodit od úplaty zákonného zástupce dítěte, který pobírá sociální příplatek, nebo fyzickou osobu, která o dítě osobně pečuje a pobírá dávky pěstounské péče, pokud řediteli tuto skutečnost prokáže.⁷⁸

Skutečnost, že pěstoun pobírá dávky pěstounské péče, prokáže písemným oznámením Úřadu práce o tom, že mu byla dávka přiznána. Toto osvobození se vztahuje i na děti

⁷⁷ MŠ zřizované státem, krajem, obcí nebo svazkem obcí.

⁷⁸ Vzor žádosti o osvobození od platby za předškolní vzdělávání viz příloha 12.2.

v poručnické péči, protože poručníci také pobírají dávky pěstounské péče.

Je však třeba připomenout, že poplatky za předškolní vzdělávání nezahrnují stravu. A tak, přestože jsou pěstouni osvobozeni od poplatků za předškolní vzdělávání, za stravu ve školce platit musí.

12.5.2 Školní družina

Školní družina se ve své činnosti řídí prováděcím předpisem ke školskému zákonu, vyhláškou č.74/2005 Sb. o zájmovém vzdělávání.

Úplata může být snížena nebo prominuta dítěti, žákovi nebo studentovi, pokud je společně posuzovanou osobou pro nárok na sociální příplatek nebo pokud má nárok na úhradu potřeb dítěte v pěstounské péči a tuto skutečnost prokáže řediteli školy. Toto prominutí platby se tedy vztahuje také na děti v poručnické péči.

Zde však není jednoznačně řečeno, zda je nárok, aby platba za družinu byla snížena či prominuta. Záleží na řediteli, jak rozhodne.

12.5.3 Internátní ubytování

Pokud jsou dítě nebo žák společně posuzovanou osobou pro nárok na sociální příplatek nebo mají nárok na příspěvek na úhradu potřeb dítěte v pěstounské péči, jsou osvobozeni od placení poplatku za internátní ubytování. Tuto skutečnost je třeba prokázat řediteli internátu.

To se netýká osvobození od poplatků v domově mládeže. Internát a domov mládeže jsou dvě různé instituce. Internát poskytuje dětem a žákům škol samostatně zřízených pro děti a žáky se zdravotním postižením a dětem přípravného stupně základní školy speciální ubytování a výchovně vzdělávací činnost navazující na výchovně vzdělávací činnost těchto škol a školských zařízení a zajišťuje těmto dětem a žákům i školní stravování.

12.5.4 Škola v přírodě

Rodiče i pěstouni platí za pobyt dítěte na škole v přírodě vždy, neexistuje žádný zákon, který by platbu odpouštěl.

12.5.5 Zájmové vzdělávání

I v případě volnočasových aktivit platí, že pěstouni plně hradí náklady za svěřené děti do péče. Úlevu lze získat pouze na ty kroužky, které provozuje škola. Tedy ne na ty kroužky, které škola zprostředkovává. Některé školy poskytují snížení nebo prominutí platby z důvodu pobírání příspěvku hmotné nouze. Platbu za kroužky nelze ani nárokovat od organizace, se kterou má pěstoun uzavřenou dohodu. Je možné však obrátit se se žádostí na některé nadace, které podporují rozvoj a volnočasové aktivity dětí v pěstounské péči.

12.5.6 Asistent pedagoga

Asistent pedagoga působí pouze na škole, kde pomáhá žákům se speciálními vzdělávacími potřebami. Pracuje pod metodickým vedením učitele a je nápomocen hlavně v době výuky.

Rodiče za výkon asistenta pedagoga neplatí žádné poplatky. Asistent je odměňován v rámci stanovených platových tříd, které jsou určeny pro pedagogické pracovníky. Musí mít kvalifikaci a požadované vzdělání.

Doporučení ke zřízení místa asistenta pedagoga obvykle vydává speciálně-pedagogické centrum nebo pedagogicko-psychologická poradna v rámci zpracování individuálního vzdělávacího plánu žáka. Pozici asistenta pedagoga může zřídit ředitel školy, ve které se vzdělává žák se zdravotním postižením, zdravotním znevýhodněním nebo se sociálním znevýhodněním.

12.5.7 Osobní asistent

Osobní asistenci provádí pracovník v sociálních službách, jeho pozice je upravena zákonem o sociálních službách. Pracovní náplní osobních asistentů v souvislosti s účastí dětí se speciálními vzdělávacími potřebami ve vyučovacím procesu je například doprovod dítěte do školy nebo školského zařízení před začátkem vyučování a jeho vyzvednutí ze školy nebo školského zařízení po skončení vyučování včetně dalších podpůrných činností, které mohou být specifikovány ve smlouvě o poskytování osobní asistence. Osobní asistent může poskytovat například tyto služby:

- pomoc při zvládnání běžných úkonů péče o vlastní osobu,
- pomoc při osobní hygieně,
- pomoc při zajištění stravy,
- výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti,
- pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.

Osobní asistent bývá nejčastěji zaměstnancem některé neziskové organizace, které se asistencí zabývají a jsou poskytovateli sociálních služeb. Jestliže pro dítě hledáte osobního asistenta, je nejlepší kontaktovat některou z těchto organizací. Rodina poté přispívá na úhradu finančních nákladů této sociální služby, ke které může využít příspěvek na péči.

12.6 Vydávání cestovních pasů dětem v pěstounské péči

Postup při vydávání cestovního dokladu se řídí zákonem o cestovních dokladech č. 329/1999 Sb. O vydání cestovního pasu může požádat občan starší 15 let, ale do doby zletilosti, tj. do 18 let, musí k žádosti přiložit písemný souhlas zákonného zástupce s jeho ověřeným podpisem. Podpis lze ověřit u orgánu, u něhož se podává žádost.

Za dítě mladší 15 let žádost podává jeho zákonný zástupce. Místo zákonného zástupce může žádost podat pěstoun, osoba, které bylo dítě mladší 15 let svěřeno do výchovy, nebo ředitel zařízení pro výkon ústavní výchovy, které pečuje o dítě mladší 15 let na základě soudního rozhodnutí. Tyto osoby připojují k žádosti souhlas zákonného zástupce s jeho ověřeným podpisem.

Pokud je zákonný zástupce přítomen u podání žádosti, není třeba podpis ověřovat. Důležitou informací pro pěstouny je, že souhlas zákonného zástupce se nevyžaduje, pokud je jeho opatření spojeno s těžko překonatelnou překážkou. Tou mohou být například velké komplikace při zkontaktování rodiče nebo neznámé místo jeho pobytu. V tomto případě je třeba požádat příslušný orgán sociálně-právní ochrany dětí, aby vystavil zprávu o překážce, a tuto zprávu pak přiložit při podání žádosti místo souhlasu zákonného zástupce. Je však důležité poznamenat, že nesouhlas rodiče s pořízením pasu není brán jako těžko překonatelná překážka. Pokud rodič odmítá dát souhlas s vydáním pasu dítěte,

je třeba obrátit se na soud, aby rozhodl ve prospěch dítěte.

Na soud se pěstoun může obrátit s návrhem na ustanovení opatrovníka, který by místo zákonného zástupce přivolil k vystavení cestovního pasu dítěti. V odůvodnění návrhu by mělo být uvedeno, že rodiče dítěte nejsou k dosažení a že pěstouni již učinili kroky, aby získali jejich souhlas, avšak bez úspěchu. Pokud se pěstoun setká s odmítnutím na straně svého sociálního pracovníka, měla by poradit organizace, která pěstouny doprovází, nebo opatrovnické oddělení soudu.

K vystavení pasu jsou třeba následující doklady:

- rodný list dítěte,
- doklad o státním občanství ČR dítěte – je třeba pouze při vydání prvního cestovního pasu (žádá se u příslušného orgánu sociálně-právní ochrany dětí),
- rozhodnutí soudu o svěřením dítěte do péče nahrazující péči rodičů,
- písemný souhlas zákonného zástupce nebo vyjádření orgánu sociálně-právní ochrany dětí nebo rozhodnutí soudu o udělení souhlasu k podání žádosti o cestovní pas,
- občanský průkaz pěstouna.

V současné době na zahraniční cesty do zemí EU stačí jako cestovní doklad občanský průkaz. Dá se vystavit i dětem a není třeba souhlasu zákonného zástupce.

12.7 Poplatky za komunální odpad

Zákon č.565/1990 Sb., o místních poplatcích, upravuje místní poplatek za komunální odpad. Je-li poplatník nezletilý v době vzniku povinnosti zaplatit poplatek za komunální odpad, odpovídají za zaplacení poplatku tento poplatník a jeho zákonný zástupce společně a nerozdílně; zákonný zástupce má v takovém případě stejné procesní postavení jako poplatník. Nezaplatí-li poplatek poplatník nebo jeho zákonný zástupce, vyměří správce poplatku poplatek jednomu z nich.

Pěstouni nemají zákonnou povinnost platit za odpady u dětí, které mají svěřené do pěstounské péče. Pokud však tyto děti mají trvalé bydliště u pěstounů, pěstouni za ně tyto poplatky ve většině případů hradí.

Složitější otázkou je, co dělat s dluhy z minulosti nebo v případě, že dítě má jiný trvalý pobyt než pěstouni, ale poplatky neplatí nikde. Tady nezbyvá jiná možnost než s úřadem intenzivně komunikovat, popřípadě komunikovat s nadřízeným úřadem, případně dle uvážení dluhy za dítě doplatit. Každé město má osvobození od této platby nastaveno jinak.

Podle mluvčí veřejného ochránce práv:⁷⁹

„V poslední době se v médiích opět začalo mluvit o problémech dětí, za něž rodiče neplatili místní poplatek za komunální odpad. Jakmile nic netušící dítě dovrší 18 let, začne po něm příslušný obecní úřad vymáhat nedoplatek na poplatek, který mohl navýšit až na trojnásobek. Pokud navíc úřad nevymáhá nedoplatek sám, ale prostřednictvím exekutora, celková částka, kterou by měl čerstvě dospělý zaplatit, může vzrůst i o několik tisíc.

⁷⁹ <http://deti.ochrance.cz/aktuality/nezletili-a-poplatek-za-komunalni-odpad/>

Pokud obec (na základě zákona o místních poplatcích) zavede místní poplatek za komunální odpad (děje se tak obecně závaznou vyhláškou), musí ho platit každý, kdo má v obci trvalý pobyt, tedy i dítě. Jestliže je poplatník nezletilý, odpovídají za zaplacení poplatku také jeho zákonní zástupci (rodiče) – dítě obvykle nemá vlastní majetek a rodiče vůči němu mají vyživovací povinnost. Pokud rodiče nezaplatí, uloží obecní úřad povinnost zaplatit platebním výměrem (nebo takzvaným hromadným předpisným seznamem). Právě vzhledem k tomu, že nezletilí poplatníci obecně nejsou finančně soběstační, ochránce předpokládá, že až na odůvodněné výjimky vyměří obecní úřad místní poplatek zákonnému zástupci. Pak by platbu vymáhal po zákonném zástupci-rodiči, nikoli po dítěti. Ombudsman může pomoci, pokud zjistí, že úřad jednal nezákonně (vyměřil poplatek v rozporu s právní úpravou) nebo se dopustil jiných pochybení. Rovněž může posoudit zákonnost daňové exekuce (jestliže nedoplatek vymáhá sám obecní úřad). V případech exekucí prováděných soudním exekutorem ochránce dlouhodobě kritizuje obce, které k podání návrhu na nařízení exekuce využívají advokáty (doporučuje pak napadnout neúčelnost právního zastoupení, a to námitkami proti příkazu k úhradě nákladů exekuce).“

Obec navíc může nezaplacené poplatky zvýšit jako sankci za pozdní úhradu nebo úhradu v nižší výši až na trojnásobek. Místní poplatek za provoz systému nakládání s komunálním odpadem byl zaveden až v roce 2002. V současné době tak existují děti, které na tomto místním poplatku dluží své obci několik tisíc korun a tento dluh jim každým rokem narůstá, aniž by o jeho existenci měly jakékoli tušení.

Dítě, které je dlužníkem, se totiž o této skutečnosti až do své zletilosti vůbec nemusí dozvědět. Platební výměr obec buď nedoručuje dítěti, protože si je vědoma, že dítě není procesně způsobilé, ale doručuje ho rodičům, kteří však poplatek v některých případech nezaplatí. Právní řád navíc umožňuje obci vyměřovat místní poplatek hromadným předpisným seznamem vyvěšeným na úřední desce obecního úřadu.

Jednotlivé obce mohou obecně závaznou vyhláškou stanovit některý okruh osob osvobozených od místního poplatku za komunální odpad. V okruhu osvobozených osob tak mohou být například děti, které jsou na základě rozhodnutí soudu umístěny v ústavním zařízení apod. U těchto dětí by dluh vznikl pouze za dobu, kdy žily u svých rodičů, a ne za dobu pobytu v dětském domově. Každá obec má však podmínky stanoveny jinak, proto je dobré si zjistit dostupné informace a znění konkrétní vyhlášky v obci, kde dítě pobývalo před příchodem do pěstounské rodiny. Náhradním rodičům se proto doporučuje, aby se po přijetí dítěte do rodiny co nejdříve informovali, zda u dítěte nejsou evidovány žádné nedoplatky.

12.8 Spoření dítěte

Nový občanský zákoník, konkrétně § 898, upřesňuje, jakým způsobem mohou zákonní zástupci nezletilého nakládat s jeho majetkem: „K právnímu jednání, které se týká existujícího i budoucího jmění dítěte nebo jednotlivé součásti tohoto jmění, potřebují rodiče souhlas soudu, ledaže se jedná o běžné záležitosti nebo o záležitosti sice výjimečné, ale týkající se zanedbatelné majetkové hodnoty.“

Podle zákona o stavebním spoření je uzavření smlouvy o stavebním spoření běžná záležitost, takže smlouvu mohou za nezletilého uzavřít i jeho pěstouni. Pokud má dítě smlouvu o stavebním spoření, patří peníze na účtu tomuto dítěti. O nakládání s těmito penězi dětí rozhoduje opatrovnický soud.

Při výpovědi smlouvy o stavebním spoření dítěte podané pěstouny vyžadují stavební spořitelny rozhodnutí opatrovnického soudu. Prvním krokem je podání výpovědi smlouvy

o stavebním spoření. Výpověď podává pěstoun na formuláři příslušné stavební spořitelny.

Po podání výpovědi je nutno odeslat soudu „Návrh na schválení právního jednání“, což je žádost, aby soud schválil provedení výpovědi. Je vhodné tento návrh odeslat co nejdříve. Stavební spořitelny mají na výplatu naspořené částky obvykle tříměsíční lhůtu, během které by měl soud rozhodnout. Návrh se podává příslušnému soudu podle místa bydliště dítěte. Žádné soudní poplatky ani kolky se v tomto případě neplatí. Soud obvykle nařídí ústní jednání. Lhůta pro vydání rozhodnutí není stanovena, je reálné (ale nikoli jisté) vše stihnout během výpovědní lhůty.

Poté, co pěstoun obdrží rozhodnutí soudu, je potřeba vyčkat, až toto rozhodnutí nabude právní moci. Soudní rozhodnutí s vyznačením nabytí právní moci (nebo ověřenou kopií) doručí stavební spořitelně. Stavební spořitelna vyplatí naspořenou částku poté, co obdrží rozhodnutí soudu, a poté, co uplyne výpovědní lhůta.

V případě, že soud výpověď neschválí, smlouva o stavebním spoření pokračuje, jako by výpověď nebyla podána. Aby žádost byla schválena, musí pěstoun ve své žádosti uvést důvěryhodný a obhajitelný důvod, k jakému účelu budou využity naspořené peníze. Pokud se jedná o stavební spoření a jako důvod uvede, že staví dům, ve kterém bude rodina bydlet, nebo že prostředky použijí jiným způsobem ve prospěch dítěte, v takovém případě by měl soud povolit výběr naspořených peněz. Jako vhodný a obhajitelný důvod je například, že naspořené peníze pěstouni potřebují k rekonstrukci domu, aby tak dospívající dítě mělo svůj vlastní pokoj a soukromí. Soud by také mohl přihlídnout k takovému odůvodnění v případě, že dítě je zdravotně postižené a naspořené peníze potřebují využít na nákup osobního automobilu, který bude sloužit k dopravě zdravotně postiženého dítěte do školy. I v tomto případě by se mohlo jednat o využití prostředků ve prospěch dítěte.

Striktní vyžadování souhlasu opatrovnického soudu může některé pěstouny odradit. V tomto případě je vhodnější spoření pouze na vlastní jméno pěstouna. Pak záleží na každém, jestli tyto naspořené peníze dá dětem, nebo je použije jinak.

Vzniká zde i riziko toho, že dítě svěřené do pěstounské péče bude moci po 18. roce s těmito penězi nakládat podle své vůle. A je otázkou, zda jeho úvahy budou vždy správné, což pěstouni někdy už neovlivní. Ne každé dítě je v 18 letech zralé na to disponovat s větší částkou peněz.

12.9 Shrnutí

Novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí a občanský zákoník přinášejí nový pohled na dosavadní fungování pěstounské péče v České republice. Na jedné straně dochází k jasnějšímu vymezení práv a povinností pěstounů. Vedle toho je posílena pozice biologického rodiče vůči svému dítěti umístěnému v pěstounské rodině. Ve kterých případech budou tato ustanovení opravdu v zájmu dítěte, ukáže teprve čas. Otázkou stále zůstává práce soudců, kteří budou o jednotlivých právech a povinnostech pěstounů rozhodovat a upravovat je. Ideální by bylo, kdyby mezi rodiči dítěte a pěstouny fungoval bezproblémový kontakt a oni se tak mohli společně podílet na úspěšném vývoji dítěte umístěného v pěstounské péči. Velkou roli budou sehrávat organizace, které se podílejí na doprovázení jednotlivých pěstounských rodin, a síť podpůrných služeb pro práci s biologickou rodinou.

Příloha 12.1

Potvrzení o tom, že dítě bylo svěřeno do pěstounské péče příslušným soudem s č.j. ze dne a právní mocí tohoto rozhodnutí:

jméno a příjmení dítěte a jeho bydliště /nemusí být trvalé bydliště/
.....

Dle zákona o veřejném zdravotním pojištění č. 48/1997 Sb. § 16 a) regulační poplatky ve zdravotnictví neplatí pojištěnec svěřený rozhodnutím soudu do pěstounské péče.

Potvrzujeme tímto, že výše jmenovaný/á – jméno a příjmení dítěte – byl/a svěřen/ a do pěstounské péče manželům rozsudkem Okresního soudu

v

č. j. ze dne

Právní moc nabyla platnost

Toto potvrzení se vydává jako doklad pro osvobození od placení regulačních poplatků ve zdravotnictví.

Příloha 12.2

Vzor žádosti o osvobození od platby za předškolní vzdělávání

V souladu se zákonem č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), a podle § 6 odst. 5 vyhlášky č. 43/2006 Sb., o předškolním vzdělávání, žádám o osvobození od úplaty za předškolní vzdělávání pro, nar., trvale bytem

..... mi byl/a svěřen/a do pěstounské péče rozhodnutím soudu.....
ze dneOd tohoto dne o něj osobně pečuji a z důvodu péče o toto dítě pobírám dávky pěstounské péče.

13 PŘÍBUZENSKÁ PĚSTOUNSKÁ PÉČE

Lucie Salačová a kol.

„Vychovávám dvě vnoučata, naštěstí tomu jednomu bylo už osmnáct, ještě mám vnučku, té je čtrnáct. Co mi pěstounství dalo a vzalo? Starost mi to taky dalo... jako chlap se starám o dospívající holku, to je starost! Dalo mi to hodně tolerance – postupně jsem musel slevovat... musím být tolerantní...“

(Rozum a Cit (2013) – spot Pěstounství jako cesta)

Prarodiče dosud tvoří převážnou většinu v celkové skupině všech pěstounů (51 %, t.j. 4300 rodin v ČR). Jedná se o specifickou skupinu, která se stává pěstouny náhle bez předchozí přípravy ze strany státu a která pečuje o svá vnoučata s velkým nasazením, často navzdory věku, zdravotním a finančním obtížím, navzdory traumatu ze skutečnosti, že ve výchově selhaly právě jejich vlastní děti. Cílem kapitoly je popsat specifika příbuzenské pěstounské péče, přednosti a rizika tohoto druhu pěstounské péče s ohledem na svěřené děti a možnosti, jak příbuzné – pěstouny profesionálně a lidsky podpořit.

13.1 Cílová skupina

I když se mezi příbuzenskými pěstouny objevují tety, strýcové a další příbuzní, převážnou část tvoří prarodiče – babičky a dědové, proto dále v textu budeme mít na mysli především prarodičovskou příbuzenskou pěstounskou péči. Rozdílnost a specifikum této skupiny pěstounů, dané především faktem, že vnoučata vychovávají jejich vlastní prarodiče, může být výhodou i nevýhodou (více viz kapitola 13.3).

Dlouhodobou zkušenost, ze které čerpáme v této kapitole, jsme získali především doprovázením příbuzenských pěstounských rodin a organizací svépomocné skupiny příbuzných pěstounů, kterou Rozum a Cit, z. s. pořádá již pět let.

„Motivy vzniku příbuzenské pěstounské rodiny jsou jiné než u klasické pěstounské péče. Pěstoun se dlouhodobě, většinou v manželském páru, rozhoduje o přijetí dalšího dítěte do rodiny. Prochází procesem rozhodování, pochybností a získávání informací. Po aktu rozhodnutí ho čeká ještě proces zařazení do registru žadatelů, prochází tak odborným posouzením psychologa a sociálního pracovníka. Celý proces je završen přípravami a vzdělávacími akcemi. Prarodič či jiný příbuzný tímto procesem neprochází. Někdy se příbuzní, zejména pak prarodiče, stávají „znovu rodiči“ náhle, ale většinou jde spíše o vyústění dlouhodobých problémů v rodině.“

Nyní uvádíme nejčastější příčiny, proč se dítě ocitne v péči příbuzných:

- *náhlé úmrtí z důvodu nemoci či nehody rodiče(ů),*
- *úmrtí jednoho z partnerů, které vede k tomu, že druhý partner situaci nezvládá a děti opouští,*
- *mládí a nezralost matky, která péči o své dítě nezvládá,*
- *odebrání dítěte rodiči (nejčastěji matce), který žije sociálně patologickým způsobem života.*
- *psychiatrická diagnóza rodiče(ů),*
- *rodič(e) ve výkonu trestu,*
- *rodiče, u kterých se projevila závislost na drogách či alkoholismus.*

Všechny tyto události s sebou nesou náhlé nebo dlouhodobé trauma, a to většinou na obou stranách (dítěte i prarodiče). Ani jedna ze stran nemá prakticky dostupnou možnost (nebo jí není známa) se na tuto situaci připravit a sladit ji s vlastními potřebami a výhledy do budoucna, projít fázemi a posuny při tak závažném kroku.“ (Uhlířová a kol., 2010, s. 6).

Paní R. se ve věku 72 let stará o svých pět vnoučat, kterým je 17, 15, 12, 9 a 8 let. Rozhodnutí o převzetí dětí do své péče učinila poté, co ji sociální pracovnice OSPOD oslovila a sdělila, že „buď babička, nebo ústav“. Děti naposledy žily se svou matkou v azylovém domě, matka však péči o ně nezvládala, nedokázala zajistit ani základní potřeby pro děti, například jídlo. Otec všech dětí (syn paní R.) o ně má zájem, ani on však péči nezvládá, občas je navštěvuje. Žádný z rodičů nepřispívá finančně. Paní R. má další čtyři děti, které péči o své rodiny zvládají bez problémů. Děti svěřené do pěstounské péče babičky jsou na ni fixované, mluví o tom, že je babička zachránila. Čtyři z nich navštěvují střední a základní školu. Největší starost paní R. se týká financí – jak zabezpečit děti, jak jim umožnit studium, jak odkoupit byt, aby měly alespoň jistotu v bydlení.

13.2 Změna postavení prarodičů pěstounů v rámci novely zákona o sociálně-právní ochraně dětí

V souvislosti s přijetím novely zákona o sociálně-právní ochraně dětí (ZSPOD) nastala také změna ve způsobu financování pěstounské péče, a právě tato změna byla prvním velkým znejistěním pro prarodiče pěstouny. Příbuzní-pěstouni mají fakultativní nárok na odměnu pěstouna, to znamená, že je posuzována jejich sociální a finanční situace:

„Pokud je osoba pečující rodičem nebo prarodičem otce nebo matky svěřeného dítěte, náleží jí odměna pěstouna vždy, pokud pečuje alespoň o 3 děti nebo o alespoň 1 dítě ve II., III. nebo IV. stupni závislosti. V ostatních případech (pečuje-li o 1 nebo 2 zdravé děti či děti v I. stupni závislosti) jí náleží odměna pěstouna pouze v případech hodných zvláštního zřetele, zejména s ohledem na sociální a majetkové poměry a s přihlédnutím ke zdravotnímu stavu dítěte.“

Příslušná krajská pobočka Úřadu práce, která o odměně pěstouna rozhoduje, si pro účely posouzení zvláštního zřetele vždy vyžádá vyjádření od orgánu sociálně-právní ochrany dětí (obecního úřadu obce s rozšířenou působností) místně příslušného dle místa trvalého pobytu svěřeného dítěte.“ (Normativní instrukce č. 5/2013 Dávky pěstounské péče podle zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, s. 5).⁸⁰

Povinnost posouzení sociální a finanční situace rodiny považují pěstouni-prarodiče dle našich zkušeností za diskriminační. Většinou náhle, bez předchozí přípravy převzali svá vnoučata do vlastní péče, často museli ukončit svá zaměstnání právě proto, aby se o svá vnoučata mohli starat, málokdy si mohou přivydělat, často se o dítě stará jen jeden ovdovělý prarodič, a přesto právě oni musí prokázat, že na odměnu pěstouna mají nárok.

Nemožnost pobírat odměnu pěstouna by tyto rodiny ohrozila v samém jejich základu, ve financování základních potřeb dětí – stravování, zdravotní péče, vzdělávání a volnočasové aktivity, a tedy by bylo ohroženo setrvání dítěte v takovéto rodině, případně

⁸⁰ <http://www.mpsv.cz/cs/14224>

by došlo k dalšímu vyčlenění dítěte z jeho vrstevnické skupiny. Příspěvek na péči nebývá, vzhledem k nízkým příjmům, v těchto rodinách dostačující, nepokrývá potřeby dětí.

Dalším důvodem znejistění se pro řadu pěstounů prarodičů stala povinnost vzdělávat se na základě povinností uvedených v dohodě o výkonu pěstounské péče (povinné vzdělávání 24 hodin za rok). Je třeba zvolit takové formy vzdělávání, které jsou pro prarodiče přijatelné, například vzdělávání v rámci klubů či svépomocných podpůrných skupin. Mezi prarodiči jsou také více zastoupeni klienti, kteří mají potíže se svou pohyblivostí, případně i s porozuměním předkládaným informacím – zde je možné a potřebné volit individuální formu vzdělávání, například pohovor s odborníkem se zpětným ověřením porozumění informacím, studium literatury apod.

Nárok na službu doprovázení je pro prarodiče pěstouny pozitivní změnou, stejně tak jako využití odlehčovací služby. Prarodiče pěstouni jsou často zvyklí řešit těžkosti vlastními silami, často až na hranici svých možností. Jakmile však naváží důvěru, jsou přijímající, otevření, často schopni vyjádřit svou vděčnost za podporu a otevřenost řešit dlouho uzavřená témata. Pokud se podaří navázat mezi pracovníkem a prarodičem pěstounem vztah, bývá většinou velmi pevný.

Paní B. se ve věku 67 let stará o svou čtyřletou vnučku, která jí byla svěřena před třemi lety. Biologickou matkou je dcera paní B., která ve svých 16 letech začala mít problém s drogami. V 18 letech otěhotněla, během těhotenství měla zdravotní problémy, byla hospitalizovaná na psychiatrické klinice, holčičku ihned po narození předala do péče kojeneckého ústavu, kde ji paní B. jednou či dvakrát týdně navštěvovala, poté zažádala o svěřeni do své péče. V době, kdy jí holčička byla svěřena, ovdověla a přišla o bydlení. Situaci se však snaží řešit, nevzdává se. Velkou pomocí pro paní B. a její vnučku byla a je služba doprovázení a odlehčení. V době, kdy o holčičku pečují odlehčující pracovníci, si paní B. může například zajít k lékaři. Svépomocná skupina příbuzných pěstounů má pro paní B. velký význam především kvůli sdílení s lidmi, kteří se ocitli v podobné životní situaci, a také kvůli potřebným informacím, které zde může získat. Stálým problémem je pro paní B. nedostatek financí, pro rodinu se podařilo získat finanční pomoc od nadačního fondu. Za tyto peníze paní B. koupila sporák, nová okna do zahradního domku, ve kterém s vnučkou bydlí, a pro vnučku zaplatila kroužek.

13.3 Specifika cílové skupiny prarodičů pěstounů, rizika a východiska

Mezi zásadní specifika, kterými je skupina prarodičů pěstounů charakteristická, patří: finanční nouze, izolace, strach o zdraví, mezigenerační rozdíl a citlivé téma biologických rodičů přijatých dětí.

13.3.1 Finanční nouze

„Někteří příbuzní dostanou děti do své výchovy náhle a neočekávaně, bez možnosti se připravit. Jiní příbuzní dlouho původní rodině pomáhali (brávali si děti na víkend, přispívali finančně aj.), nakonec však bylo pro dítě lepší, aby si je sami vzali a vychovali. Všem je ale společné jedno: nejsou nikterak informováni o svých právech a možnostech. Ve většině případů ani nevědí, že existuje „nějaká“ pěstounská péče jako způsob náhradní rodinné výchovy. Pokud se jich neujme zkušená sociální pracovníce, která jim celou situaci vysvětlí a dále je provází, netuší, co si počít, kam se obrátit, o jaké pěstounské dávky žádat, jak se chránit před možným útokem biologického rodiče či jeho vydíráním.

Takto se nově vzniklá rodina může okamžitě ocitnout v hmotné nouzi, neboť důchod prarodičů na pokrytí všech potřeb dětí obvykle nestačí. I přesto, že se prarodiče postupně seznámí se svými právy a časem využívají státní příspěvky, a posléze i podporu ze strany řady neziskových organizací, mohou stále žít ve finančních těžkostech, které ještě násobí trauma vzniklé z prožívané situace. Finanční nouze tak vyřazuje tuto rodinu ze společenského života a socioekonomické úrovně obyčejných rodin.“ (Uhlířová a kol., 2010, s. 30).

Východiskem ze situace finanční nouze mohou být následující kroky:

- Prarodiče, kteří získají statut pěstouna, po zvážení nároku mohou získat odměnu pěstouna a další dávky související s pěstounskou péčí.
- Na základě uzavřené dohody o výkonu pěstounské péče mohou prarodiče pěstouni získat finance například na odlehčující pobyty a na další aktivity zahrnuté v individuálním plánu ochrany dítěte.
- Prarodiče pěstouni mohou požádat o finanční dar nadační fondy, které tuto cílovou skupinu podporují.
- Část prarodičů pěstounů, kterým to umožňuje především jejich dobrý zdravotní stav, je schopna přivydělat si různými brigádami, i když se s přibývajícím nezaměstnaností situace na trhu práce stává stále komplikovanější.
- Také vnoučata, která jsou starší 15 let, si mohou přivydělat na brigádách.

13.3.2 Izolace

„Finanční nouzí dochází k izolaci rodiny, neboť se prarodiče stydí přiznat svou situaci, a pokud nepomůže širší rodina, jsou schopni dětem zabezpečit pouze základní potřeby bez případných dalších aktivit, neumějí požádat o pomoc, a zůstávají tak při řešení situace osamoceni. Důvody izolace nejsou jen finanční, ale téma izolace se může objevit i v jiných úrovních a aspektech života.

Pojďme si je podrobně ukázat:

Věková izolace nově vzniklé rodiny je jeden z důležitých momentů příznačných pro pěstounství prarodičů (či starších pečujících příbuzných). Prarodiče, pokud do této doby společně se svými dětmi nežili, vedli již zcela odlišný způsob života náležející jejich věku. Nyní se stali rodiči znovu a jsou nuceni plnit roli, která již jejich věku úplně nepřísluší a která je zároveň může fyzicky a psychicky vyčerpávat. Pokud prarodičům někdo nepomůže, ostýchají se najít si rodiny přátel s podobnými problémy, se kterými by svou situaci mohli sdílet, svěřovat se, radit si, a tak se ve své nové roli posilovat. Tato skutečnost ve většině případů vede k bezradnosti, osamocení. Tak se ocitají v sociální izolaci.

Výše uvedené izolace takové příbuzenské náhradní rodiny ovlivňují i svěřené děti. Pocity neúspěchu se mohou ještě zvyšovat celkovou situací dítěte, kdy dítě se cítí ‚vyděděné‘ a jiné vzhledem ke svým vrstevníkům. Cítí se méněhodnotné proto, že vyrůstá v nestandardní rodině, často vinou obtížné finanční situace prarodičů, nižšího životního standardu, mnohdy i úzkostnější výchovy prarodičů, někdy bývá i terčem posměchu, což jeho pocit výlučnosti a osamocení ještě zvyšuje.“ (Uhlířová a kol., 2010, s. 30–31).

Pomoci prarodičům pěstounům mohou následující kroky:

- Jako přínosné se ukazuje vzájemné setkávání se prarodičů pěstounů, například v rámci svépomocných skupin, klubů, vzdělávacích pobytů atd. Vzhledem k tomu, že prarodiče tvoří téměř v celé republice většinu pěstounských rodin, předpokládáme, že speciálních akcí pro tuto skupinu klientů bude přibývat.
- Průvodce rodiny by měl být pracovníkem, který setkávání zprostředkovává a zároveň je schopný hovořit o tématu izolace nejen s prarodiči-pěstouny, ale i s dítětem, pro které by také měl hledat vhodné kontakty buď v jeho nejbližším okolí, nebo například v nabídce služeb pro děti z pěstounských rodin.
- Pokud je to možné, měli by prarodiče-pěstouni i nadále udržovat kontakty se svými přáteli z doby, kdy ještě neměli svěřena vnoučata do své péče. Mnozí z nich jsou schopni novou situaci přijmout a všemožně pomoci.

13.3.3 Strach o zdraví

„Prarodiče či starší pečující příbuzní jsou často již v důchodovém věku a náhle jsou zodpovědní za budoucnost dětí, které jsou v mnoha případech ještě předškoláky. Takoví pěstouni bývají neustále sužováni strachem a obavami, zda děti dokážou dovést do doby, kdy se budou schopné samy o sebe postarat. Tento strach často vede ke zhoršení jejich zdraví, tudíž se jejich úzkost ještě zvyšuje, zdraví se opět zhoršuje, vzniká tak začarovaný kruh. Pěstouni mají snahu zabezpečit vnoučata do budoucna, v mnoha případech spoléhají na pochopení svých dalších biologických dětí, což se však často setkává s opačným postojem a následným prohlubováním problémů uvnitř širší rodiny.

Stejně jako se bojí o své zdraví pěstouni, bojí se i děti o své pěstouny. Kromě strachu z pěstounovy nemoci se v mysli dítěte objevuje také otázka: „Co se mnou bude, až babička/příbuzný zemře?“ Dítě se tak trápí možnou ztrátou a zároveň nejistotou do budoucnosti.“ (Uhlířová a kol., 2010, s. 31).

V této situaci je vhodné, aby:

- Prarodiče-pěstouni svůj zdravotní stav nepodceňovali ani nepřeceňovali, pokud mají podezření na závažnější nemoc, měli by včas absolvovat potřebná lékařská vyšetření – i k tomu je dobré využít službu odlehčení (vyškolený pracovník se v době vyšetření postará o dítě),
- s dítětem mluvili o závažných zdravotních komplikacích pravdivě a úměrně jeho věku; pokud si na to netroufá prarodič sám, měl by mu být nápomocen průvodce, případně terapeut. V bezpečném prostředí je možné otevřít i citlivé téma budoucnosti dítěte bez prarodiče, probrat obavy i reálné možnosti řešení.

Řada prarodičů pěstounů konstatuje, že právě přijaté dítě jim pomohlo jejich zdravotní stav vylepšit. „Nemají čas řešit nemoci“, čímž se však paradoxně mohou vydělovat ze skupiny svých vrstevníků.

13.3.4 Mezigenerační rozdíl

„Velký věkový rozdíl mezi prarodiči/staršími příbuznými a jejich svěřenými dětmi přináší mnoho dalších obtíží. V mladším věku vnoučat se ve většině případů prarodiče nedokážou adekvátně věnovat potřebám či koníčkům dětí, zvláště v případě, kdy mají v péči větší počet dětí, nestačí již fyzicky, finančně, popřípadě jim nerozumí. Tyto mezigenerační problémy pak přibývají a vrcholí v období puberty či dospívání. Konflikty a vzájemné

obviňování mohou vzrůstat, popřípadě se obětavý příbuzný snaží dětem vyhovět, avšak naráží na své fyzické limity, což opět přispívá ke zhoršení jeho zdraví. Zaznamenali jsme rovněž případy, že se dítě i přes lásku ke svému příbuznému za něj stydí, protože vypadá staře, má odlišné oblečení a tolik se liší od mladších rodičů jeho vrstevníků.“ (Uhlířová a kol., 2010, s. 32).

Východiskem v této situaci může být:

- udržování kontaktu s dalšími rodinami pro reálné zhodnocení výchovných nároků prarodičů vzhledem k svěřeným vnoučatům a udržení kontaktu s vnějším, „generačně mladším“ světem (například co a proč po dětech vyžadovat, jaká rizika a přednosti skýtá počítačový svět, jak chodí děti oblékané, co je zajímavé atd.),
- průvodce rodiny, který může názory prarodičů korigovat, potvrzovat či mezigeneračně zprostředkovávat,
- vzdělávání prarodičů pěstounů (nosná jsou například témata počítačová gramotnost, puberta a její projevy atd.).

13.3.5 Citlivé téma biologických rodičů přijatých dětí

„...nejde jenom o dítě a o to, zda mu umožnit kontakt s rodičem, ale jde také o vás – o lidi, kteří jste rodičovým odchodem ztratili blízkou osobu a sami se tím trápíte. Tady je rozdíl mezi vámi a klasickými pěstouny. Běžní pěstouni řeší jenom rozhodnutí za dítě a k biologickým rodičům nemají žádný mezilidský vztah, nikdy se neznali. Proto je pro ně někdy jednodušší komunikaci s biologickými rodiči kvůli přání dítěte navázat, nebo ji naopak odmítnout, pokud cítí, že téma vlastního rodiče dítě rozrušuje. Vaše situace je jiná. Téma vlastního rodiče zasahuje i vás, týká se vašich vzpomínek, zážitků s daným rodičem, ale mnohdy i negativního postoje vůči němu. Kontakt s vlastním rodičem dítěte se vás proto vnitřně dotýká stejně jako dítěte.“ (Uhlířová a kol., 2010, s. 35).

Prarodičům-pěstounům může pomoci:

- průvodce, případně i další odborník (především terapeut) při podpoře svěřeného dítěte jsou v kontaktu s vlastní rodinou, je-li takový kontakt v zájmu dítěte, a v podpoře budování pozitivní identity dítěte ve vztahu k jeho vlastní rodině, pokud ke kontaktu nedochází,
- sdílení, a to především s dalšími prarodiči-pěstouny, těžkostí, které prarodiče-pěstouni prožívají vzhledem k tomuto tématu a které jsou způsobené traumatem pocíťovaného neúspěchu při výchově vlastního dítěte,
- vzdělávání (například téma drog),
- pravidla nastavená pro styk dítěte s biologickým rodičem, při jejichž vytváření hrají klíčovou úlohu prarodič pěstoun, průvodce, sociální pracovník OSPOD, biologický rodič, kteří by měli jednat v souladu tak, aby setkání bylo bezpečné a srozumitelné pro dítě, pokud možno též v souladu s jeho přáním (s ohledem na jeho věk).

Příbuzenská pěstounská péče má řadu výhod, většinou je to nejpřirozenější řešení krizové situace v rodině, kdy se rodiče nemohou, nechtějí nebo neumějí o své dítě postarat.

„Prarodiče, kteří přebírají péči o svá vnoučata, jsou okolnostmi nuceni se rychleji vyrovnat se ztrátou svých dětí. Vnoučata pro ně mohou být i útěchou. Pěstouni jsou nuceni sebrat všechny síly, aby byli dětem oporou, aby jim dokázali věnovat potřebnou péči. Posiluje je i pocit, že zajišťováním péče o děti dělají správnou, smysluplnou věc. To samozřejmě platí i pro ostatní příbuzné pečovatele.“

Prarodiče, kteří přijímají do výchovy svá vnoučata, často duševně omládnou. Jejich život se stane pestřejší, podnětnější. Ve vyšším věku zvládnou internet, cestují, chodí s dětmi na zájmové kroužky či za kulturou a za sportem. To vše může být výhodou, ale jen pokud si prarodiče připustí, že nemusejí a ani nemohou vše zvládnout sami. Že je dobré požádat o pomoc širší rodinu nebo známé. Že se lze obrátit i na různé organizace, které mohou v péči o přijaté děti pomoci.

Děti přecházející do péče příbuzných, se kterými mají většinou blízké vztahy, se snáze aklimatizují, přechod do této péče bývá méně bolestný než přechod do péče neznámých pečovateli. Děti možná již měsíce žily ve střídavé péči svých rodičů a prarodičů nebo trávily víkendy s tetou, strýcem a jejich dětmi. A tak, pokud jim rodiče odejdou ze života, je přirozené a nejméně bolestné, jestliže zůstanou se svými příbuznými. Nejsou tak narušeny jejich vazby vzniklé před selháním rodičovské péče (nebo před úmrtím rodičů). Možná zůstanou i ve své škole a se svými kamarády.

Když se děti dostanou do péče širší rodiny, dá se očekávat, že nebudou trpět poruchami vnímání vlastní identity – na rozdíl od dětí vyrůstajících v jiné náhradní péči. Znají své kořeny, rodinné hodnoty a rituály, prostě vědí, odkud pocházejí.

Děti vyrůstající u svých příbuzných nebudou tolik stigmatizovány. Většina z nás si vzpomene na kamaráda či spolužáka, který vyrůstal u svých prarodičů či jiných příbuzných, a nebylo to zdaleka tak silné téma, jako když někdo vyrůstal v adoptivní či pěstounské péči.

Pokud se příbuzenským náhradním rodinám dostane patřičná podpora, dá se předpokládat, že tato forma péče bude ve srovnání s jinými formami stabilnější – vzhledem k pokrevnosti. Děti se potřebují identifikovat alespoň s obrazem svých biologických rodičů, když už s nimi nemohou vyrůstat. To je to, co je uklidňuje, co jim dává předobraz jich samých. V řadě případů příbuzenské péče je zprostředkování styku dítěte s jeho rodičem snazší než v jiných formách náhradní péče. A pokud se podaří, aby se s tímto tématem pečovatelé vyrovnali, může být dítě ve styku s biologickým rodičem pravidelně. V ideálním případě se může vrátit do jeho péče.“ (Uhlířová a kol., 2010, s. 51–52).

Panu R. je 66 let a jako vdovec se stará o 14letou vnučku. Původně měl v péči i vnuka, kterému je již 18 let. Oba biologičtí rodiče (dcera a zeť) měli potíže s drogami a oba ukončili svůj život sebevraždou. Základní oblastí pomoci průvodkyně bylo vnést do rodiny „ženský element“ a zprostředkovat komunikaci mezi dědečkem a vnučkou. Díky pevnému a důvěrnému vztahu s průvodkyní dokázala dospívající dívka absolvovat nepříjemné lékařské vyšetření, při kterém byla objevena zdravotní komplikace s následnou nutnou a úspěšnou operací, a také navázala lepší kontakt nejen s dědečkem, ale i s vrstevníky, lépe přijímá i sama sebe. Pan R. již třetím rokem navštěvuje svépomocnou skupinu prarodičů-pěstounů. Během těchto setkání se mu daří přijímat informace, které se týkají komunikace a výchovy přijatých dětí, korigovat svoje obavy z toho, že i vnoučata budou mít problémy s drogami, a navíc se často ujímá sám slova a své zkušenosti předává nově přichozím pěstounům.

13.4 Metody vhodné pro práci s cílovou skupinou příbuzných - pěstounů

Při práci s prarodiči pěstouny je možné použít řadu metod běžných v sociální práci, vždy však s důrazem na individuální přístup a na základě dobře navázaného vzájemného vztahu, založeného na důvěře a respektu. Důležitým hlediskem je vždy zájem dítěte, které bylo svěřeno do pěstounské péče příbuzných-pěstounů, zakotvený v individuálním plánu ochrany dítěte.

13.4.1 Sociálně-právní poradenství

Sociálně-právní poradenství zaujímá významnou část v celkovém obsahu doprovázení pěstouna příbuzného jeho průvodcem. Především u prarodičů pěstounů je smysluplné předávat pro ně užitečné a podstatné informace, které si jiní pěstouni mohou sami opatřit především na internetu. Mnohdy je také užitečnost předaných informací vstupní branou k navázání vztahu mezi průvodcem a pěstounem-prarodičem.

Ať už poskytuje sociálně-právní poradenství sociální pracovník OSPOD nebo pracovník neziskové organizace, měl by příbuzným pěstounům předávat relevantní informace týkající se celého systému sociálně-právní ochrany dítěte a s tím spojené nároky pěstounů na podporu, pomoc, ale také povinnosti pěstounů (dle dohody o výkonu pěstounské péče), informace o nároku na dávky spojené s pěstounskou péčí, informace o soudním jednání atd.

Cílem poradenství by mělo být poskytnutí pravdivých informací srozumitelnou formou pro konkrétního klienta v množství, které je schopen přijmout, dále podpora klienta, jeho povzbuzení, pomoc při plánování nejbližších kroků na jeho cestě k (nebo v) pěstounství.

13.4.2 Doprovázení

Doprovázení jako nároková služba je jednou z nejpodstatnějších změn v souvislosti s přijetím novely ZSPOD. Služba doprovázení v Rozum a Cit, z.s. byla jedním z programů nabízených všem pěstounům, tedy i příbuzným-pěstounům, ještě před přijetím novely. Jednalo se však o službu, kterou klienti sami vyhledávali, byli tedy motivovaní ke spolupráci. Doprovázení bylo časově ohraničené (maximálně 1,5 roku), bylo však intenzivnější, průvodce dojížděl do rodiny minimálně jednou měsíčně, často ho do rodiny doprovázel i pracovník pro další specializovanou službu, například terapeut.

Průvodce, který pracuje nejen s příbuznými pěstouny, ale také s dětmi svěřenými do pěstounské péče, tedy s celým systémem rodiny, by měl rodinu citlivě a s respektem doprovázet na její životní cestě, kontrolovat zákonem dané povinnosti, nabízet další služby, které rodině mohou její situaci ulehčit a posunout ji v jejím vývoji. Mezi konkrétní metody patří například rozhovor, doprovod při úředních a jiných jednáních, nácvik potřebných konkrétních dovedností, pomoc při zprostředkování kontaktu s biologickými rodiči dítětem, krizová intervence atd. Cílem doprovázení by měla být vyvážená podpora i kontrola při výkonu pěstounské péče.

13.4.3 Podpůrné skupiny

První svépomocná příbuzenská skupina, organizovaná Rozum a Cit, z.s., probíhá již pět let. I když vytvoření nové skupiny trvá většinou delší dobu, zisky, které tato setkání klientům přinášejí, jsou významné. Právě díky dobré zkušenosti s organizováním svépomocné skupiny pro příbuzné pěstouny jsme zařadili tuto službu do všech větších měst, kde Rozum a Cit, z.s. působí. Jednotlivé skupiny se liší v míře toho, nakolik je skupina uzavřená, či otevřená, svépomocná, či vzdělávací. Možnost vzdělávat se ve skupině, kde se pěstouni navzájem znají, v příjemném prostředí a s podporou průvodce je pro příbuzné pěstouny velkým přínosem. Skupinu organizují průvodci, kteří v tomto místě s rodinami spolupracují, ke spolupráci zvou i další odborníky v roli lektorů.

Účast v podpůrných skupinách (svépomocné terapeutické skupiny, klubová setkání) umožňuje příbuzným pěstounům sdílet své zkušenosti, a tím snížit své napětí, pocity

osamění a izolace. Řada prarodičů pěstounů považuje takovéto setkání za společenskou událost, a tedy například důvod k tomu se pěkně obléci a „vyjít mezi lidi“.

Cílem společného setkávání v podpůrných skupinách je umožnit příbuzným pěstounům zažít pocit sounáležitosti, získat důležité informace, korigovat svoje pocity viny a selhání, získat nové kontakty a zažít sebe sama jako nositele podstatné informace pro někoho dalšího.

13.4.4 Vzdělávací aktivity

Oblast povinného vzdělávání v souvislosti s přijetím novely ZSPOD se stala největší oblastí odporu ze strany pěstounů, zejména pak příbuzných pěstounů. Mnozí z nich řadu let pečovali o svěřené dítě bez toho, aniž by se museli vzdělávat, a přijmout tuto povinnost je pro ně těžké. Přes všechny obtíže jsme však přesvědčeni, že právě skupina příbuzných pěstounů potřebuje získat potřebné informace, například v oblasti způsobů výchovy.

Kromě toho, že vzdělávání patří do povinností každého pěstouna, tedy i příbuzného pěstouna, je příležitostí jak si doplnit ty informace, které běžní pěstouni zažijí v přípravách na pěstounství. Stěžejními tématy jsou například styk s biologickou rodinou dítěte, identita dítěte, vlastní motivace k pěstounství, vývojová psychologie dítěte, téma ztráty, práce s traumatem atd. Cílem vzdělávání příbuzných pěstounů by mělo být předání důležitých informací citlivou a přijatelnou formou. Pro některé prarodiče je nejpříjemnější skupinová forma vzdělávání (například v rámci klubu), pro jiné individuální pohovor (například u prarodičů, kteří trpí smyslovou vadou).

13.4.5 Terapie

Vysvětlit význam terapie pěstounům příbuzným a motivovat je ke spolupráci je vzhledem ke generačnímu rozdílu často obtížnější než u jiné skupiny pěstounů. Přesto však, pokud získají příbuzní pěstouni důvěru k terapeutovi, mohou začít pracovat na oblastech vlastního vývoje přínosným způsobem, který jim byl většinou dosud neznámý. Často zde také hraje významnou roli průvodce rodiny, ke kterému již mají důvěru vybudovanou a který pomůže pěstounům otevřít možnost vstoupit do terapeutického vztahu.

Individuální či rodinná terapie je vhodná například při zvládnutí traumatu, korigování pocitů viny, zvládnutí strachu z budoucnosti, a to u příbuzných pěstounů i u dětí. Cílem terapeutické práce je pomoci pochopit a odžít si citlivá témata, nastavit nové vzorce chování a celkově lepší fungování členů rodinného systému navzájem i každého zvlášť.

Při práci s pěstounskými rodinami nedoporučujeme jednotlivé profesní role kombinovat, t.j. pokud je například průvodce zběhlý v terapeutické práci, neměl by v jedné rodině pracovat zároveň jako průvodce a zároveň jako terapeut.

13.4.6 Případové a rodinné konference

Metoda případových konferencí (a věříme, že nově i metoda rodinných konferencí) začíná být v souvislosti s přijetím novely ZSPOD metodou často využívanou. Pracovníci Rozum a Cit, z. s. se stali průkopníky v oblasti případových konferencí, případové konference organizujeme a facilitujeme, a to nejen pro naše klienty. Zároveň tuto metodu učíme i další pracovníky v oblasti sociálně-právní ochrany dítěte. Z našich bohatých zkušeností tedy víme, že díky případové konferenci, kdy spolu s klientem (dítětem a jeho rodinou) a za přítomnosti dalších osob, které mohou pomoci, hledáme cestu k řešení, můžeme

nastartovat přínosné změny v klientově životě. Často samotná atmosféra případové konference a snaha o spolupráci mohou pěstounům i jim svěřeným dětem pomoci na cestě k řešení obtížné situace.

Metoda případových a rodinných konferencí je přínosná v situaci, kdy například nefungují dosud používané metody řešení krizové situace, kdy se situace zdá být zacyklena nebo kdy rodina stojí před velkou změnou (například návrat dítěte do péče biologických rodičů).

Cílem případových a rodinných konferencí je nalézt společně se všemi zúčastněnými a pod vedením zkušeného facilitátora (u rodinných konferencí koordinátora) přijatelnou cestu k řešení rodinné situace, tuto cestu naplánovat a rozfázovat a určit jasné, konkrétní a splnitelné kroky (úkoly) ke zlepšení situace.

13.4.7 Supervize příbuzných pěstounů

Zkušenost s touto metodou práce využitou pro příbuzné pěstouny je prozatím spíše menšinová, avšak vždy když jsme ji využili buď v rámci Klubů náhradních rodičů, nebo při vzdělávacích akcích externím lektorem, osvědčila se nám.

Tato metoda umožňuje podívat se na svoji práci (pěstounství považujeme za oceněnihodnou a složitou práci) z nadhledu, a to za pomoci zkušeného supervizora. Jejím cílem je získat novou perspektivu, nové nápady, podporu a impulzy do budoucnosti. Supervizi je možné poskytnout příbuzným pěstounům jak skupinově, tak individuálně.

13.4.8 Mediace

Mediace je jednou z forem pomoci, kterou Rozum a Cit, z. s., nabízí rodinám, a tedy i příbuzným pěstounům. Dosud je však klienty téměř nevyužívaná. Máme však za to, že tam, kde není například možné využít metodu případové či rodinné konference, je mediace velmi vhodná.

Smyslem práce mediátora je pomoci „uslyšet hlas druhého“ tam, kde to dosud nebylo z různých důvodů možné. Mediace je vhodná například při rodinných sporech, podmínkou však je, že obě strany chtějí pracovat na zlepšení.

Cílem mediace je pomoci vyřešit vyhrocenou situaci a nalézt co možná nejlepší řešení pro všechny zúčastněné strany.

13.4.9 Doplnkové aktivity

Doplnkové aktivity, které se nám daří již řadu let nabízet pěstounským rodinám především díky podpoře Nadačního fondu Rozum a Cit (a dalších dárců), pro ně mají velký význam. Pěstounské rodiny mohou smysluplně a příjemně strávit společný čas, mají možnost podívat se na místa, která pro ně nejsou běžně dostupná, například i z finančních důvodů, dochází i k ocenění pěstounství ze strany veřejnosti.

Doplnkové aktivity typu společný výlet či divadelní představení spolu s dalšími pěstounskými rodinami umožní rodině vybočit z každodenní reality a zažít spolu něco pěkného. Cílem doplnkových aktivit je umožnit dobrý zážitek společného fungování celé rodiny (nebo alespoň některých jeho členů).

Paní K. ve věku 53 let má již 13 let v péči svou vnučku. Vnučce je nyní 15 let. Spolupráce Rozum a Cit, z. s. s rodinou trvá tři roky. Zpočátku se nedařilo nastolit a zachovat

pravidelnost a návaznost spolupráce, babička i vnučka byly nejisté, nedůvěřivé, prožívaly strach z možných důsledků otevřené spolupráce. Postupně se díky terapii začalo odkrývat, že vzájemná komunikace a společné soužití jsou pro obě klientky velmi náročné. Díky postupnému budování důvěry a bezpečí se začala zlepšovat i spolupráce s oběma klientkami. Babička se už například nebojí požádat o pomoc pokaždé, když se cítí bezradná. Postupně začala babička řešit i vlastní zdravotní problémy, na což dlouhou dobu neměla čas ani energii, obávala se totiž, aby tím nezanedbala péči o vnučku.

Během spolupráce se podařilo do péče o vnučku zaangažovat i širší rodinu, podpořit babičku a posílit její kompetence, motivovat klientky k potřebě změny, aktivovat víru obou klientek ve vlastní potenciál. Ve spolupráci s Nadačním fondem Rozum a Cit jsme rodinu několikrát finančně podpořily. Dále jsme zajistili doučování pro vnučku a pomoc při řešení jejich výchovných problémů. Babička je dnes mnohem sebevědomější žena, která dovede velmi kompetentně řešit problémy, které v rodině průběžně nastávají. Kromě doprovázení a terapeutické práce s oběma klientkami babička také pravidelně dochází do svépomocné skupiny pro příbuzné pěstouny, kde v současné době velmi aktivně napomáhá ostatním klientům čelit jejich potížím.

13.5 Příbuzenská pěstounská péče z pohledu dětí svěřených do tohoto druhu náhradní rodinné péče

Ačkoli společným cílem všech, kdo jsou součástí týmu sociálně-právní ochrany ohrožených dětí, a tedy i pěstounů příbuzných, je jednat v nejlepším zájmu dítěte, bývá situace dětí svěřených do příbuzenské pěstounské péče mnohdy velmi složitá. Velmi důležité je vždy individuálně zvážit situaci každého jednotlivého dítěte a jeho rodiny a rozhodnout, zda je pro dítě větším přínosem vyrůstat u příbuzných pěstounů, nebo u klasických pěstounů s možností pravidelného kontaktu se svými příbuznými, například prarodiči.

Některých rizik jsme se dotkli již v kapitole 13.3. Přímou výpověď dětí, které žily nebo dosud žijí v příbuzenské pěstounské péči, přinášíme v následující kazuistice a v příloze 13.1.

Dívka, za měsíc oslaví 14. narozeniny, žije v domácnosti na pražském sídlišti sama s babičkou. Babička kvůli péči o dívku žije odděleně od svého partnera, který chce žít na venkově, udržují vztah na dálku. Všichni tráví společně víkendy. Dívka je v péči babičky od sedmi let. Do té doby vyrůstala dívka s matkou, která ji zanedbávala, a jednoho dne odjela do zahraničí, dívku nechala u své kamarádky a už se nevrátila. Dívka říká: „*Mamka mě opustila, jela do Řecka...*“ Otec zemřel, než se narodila, matka se ještě vdala a dívka nese jméno jejího manžela, který se o ni také nestaral a brzy od matky odešel. Dívka říká: „*Tohle vlastně není moje skutečné příjmení...*“, ale o otci nic neví.

Dívka vnímá babičku jako rodiče, chvíli jí dokonce říkala mami, i když samozřejmě věděla, že je to babička. Teď o babičce mluví jako o „bibi“ a s tím je spokojená. Jednou oslovila i paní učitelku ve škole „mami“, protože jí někdy chybí, že tak nemá koho oslovovat

Na své babičce oceňuje, že jí má ráda a že se o ni stará, že se s ní babička učí a je dobrá kuchařka. Jelikož s matkou zůstávala často bez prostředků a hladová, má pro ní babiččin kuchařský um daleko větší význam než pro její vrstevníky.

O dívčině minulosti si babička nic nevymýšlela a dívce řekla pravdu: „*Máma tě opustila, jela do Řecka.*“ Tato věta je jediná, kterou dívka o matčině odchodu slyšela, nikdy se k ní už nic nepříдалo, víc neví a podle ní to neví ani babička.

O rodičích s babičkou moc nemluví, zatím se jí nechce. Myslí, že by klidně mohla, že by s ní babička o tom mluvila, protože si hodně povídají, ale dívka moc nechce. Když jí zajímalo, proč se jmenuje jinak než babička, dozvěděla se, že její příjmení vlastně není příjmení skutečného otce.

Rozdíly mezi babičkou a sebou pociťuje dívka hlavně v módě. Dívka má pocit, že jí občas babička nabízí příliš staromódní oblečení. Nejvíc jí to rozčiluje u sukní, babička by jí nejradši kupovala věci, které už se dávno nenesí.

Také jí dělá starosti, že mají málo peněz. Je jí to líto, proto někdy kradla sladkosti v obchodě. A taky je většinou zklamaná po Vánocích, ostatní děti dostávají velké dárky, ale ona většinou nemůže dostat to, co by si přála.

Když o své situaci mluví se svými vrstevníky, říká, že žije s babičkou. Má dvě kamarádky, které babičku dokonce znají, protože je může brát domů na návštěvy do pokojíčku. Zatím nezažila, že by se jí někdo posmíval, že nemá rodiče. Navíc ve třídě jsou ještě dva kluci, kteří také vyrůstají s babičkami v pěstounské péči, ale nijak je to nespojuje.

Výhodu spatřuje dívka v tom, že je na ni babička hodná, že si s ní hodně povídá a že se mají rády. Nevýhodu vidí v tom, že je babička docela přísná na učení, nutí ji se učit, ostatní to tak doma nemají.

13.6 Shrnutí

V krizové situaci, kdy se o dítě nemohou, nechtějí nebo neumějí postarat jeho biologičtí rodiče, je ve většině případů pro dítě nejpřirozenějším řešením přejít do péče příbuzných pěstounů, nejčastěji prarodičů. Dítě tak (většinou) neztrácí kontakt se svým dosavadním sociálním prostředím a také, pokud je to možné a vhodné, častěji dochází ke kontaktu s vlastními rodiči. Pro příbuzné pěstouny je však takovéto řešení většinou náhlé, s velkým nárokem na jejich přizpůsobení se. Z role prarodičů se náhle stávají opět rodiči, a to ve věku, kdy jim ubývají fyzické i psychické síly, v komplikované finanční situaci, většinou s ne příliš velkou možností přivydělat si. Prarodiče jsou konfrontováni s domnělou či skutečnou vinou za selhání vlastních dětí v jejich rodičovské roli, navíc je jejich aktuální situace často izoluje od vrstevníků. Přesto svoji novou roli přijímají.

Příbuzní pěstouni si zaslouží podporu ve své nelehké situaci, s respektem ke všem specifikám, především však s opravdovým zájmem o dítě, pěstouna, biologického rodiče a celou rodinnou situaci. Pokud se budeme na tento typ rodinné péče dívat nikoliv jako na možné zneužití dávek, ale jako na řešení krizové situace v rodině, bude se nám tato pomoc a podpora poskytovat mnohem snadněji.

13.7 Literatura

- Uhlířová, V. a kol. (2010). Dítě ve výchově příbuzných. Říčany: OS Rozum a Cit.

Příloha 13.1

Rozhovor s dívkou v příbuzenské pěstounské péči

Pěstouny dívky ve věku 17 let jsou její prarodiče, u kterých je v péči od pěti let, od 11 let v pěstounské péči. Důvodem svěření do péče prarodičů bylo rozhodnutí otce, který se o ni po rozvodu odmítl starat.

1. Jak jste vnímala osobu, která o vás pečovala - spíše jako rodiče nebo prarodiče?
Jako prarodiče.

2. Co oceňujete na pěstounovi, který se o vás staral?
Silné nervy, svůj věnovaný čas a lásku.

3. Jak vám byl pěstounem popsán důvod, proč nevyrůstáte s vlastními rodiči? V kolika letech se tak stalo? Odpovídal popis reálné skutečnosti?
Pamatuji si sama, jak mě otec přivezl, nevyptávala jsem se, byla jsem ráda. Ve čtrnácti letech, když měl táta začít platit alimenty, chtěl mě zpátky, tak se to rozebíralo i se sociální pracovníci.

4. Mluvil s vámi pěstoun o vašich biologických rodičích? Mohla jste je vidat (pokud žili)?
Nestáli o to ani oni, ani já.

5. Pociťovala jste mezigenerační rozdíly mezi vámi a pěstounem? Pokud ano, v čem?
Kdybych se měla opravdu velmi rozepsat, tak by to bylo tak na 3 stránky :D ale ano, mezigenerační rozdíly jsou větší.

6. Pociťovala jste problém ve financích, pokud jste vyrůstala s pěstounem?
Ne, žádné finanční problémy jsem nepocítila.

7. Jak jste popsala svoji rodinnou situaci vrstevníkům? Chápali ji?
Nikdy jsem nikomu nepopisovala nijak detailně rodinnou situaci, ale když jsem něco přibližovala, tak mě občas litovali.

8. Co považujete za výhodu a nevýhodu skutečnosti, že jste vyrůstala s pěstounem?
Samozřejmě nejlepší je mít výborné rodiče i prarodiče.

Výpověď byla získána metodou řízeného rozhovoru korespondenční formou.

14 BIOLOGICKÁ RODINA DÍTĚTE V NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČI⁸¹

Veronika Uhlířová

Kapitola přibližuje problematiku vztahu dítěte v náhradní rodině s rodinou biologickou, přístupy k tomuto tématu a názory, ze kterých vyvěrají doporučení. Zároveň také prakticky ukazuje, jak lze s dítětem o rodičích mluvit a jak s nimi udržovat kontakt.

Psaní kapitoly znesnadňoval komplikovaný systém služeb (sociální služby, osoby pověřené k sociálně-právní ochraně dětí, sociální úřady nebo sociální služby s pověřením k SPO), které se na kontaktu s biologickou rodinou mohou podílet a klienty podporovat. Kontakty totiž nerealizují pouze pracoviště uzavírající dohody s pěstouny a oddělení SPO na úřadech, ale také sociální služby pomáhající biologickým rodinám. Z toho důvodu v kapitole používáme následující termíny:

- pracovník/pracoviště NRP,

Organizace náhradní rodinné péče, která s pěstouny uzavírá dohody o výkonu pěstounské péče. Předpokládá se, že se bude starat především o členy náhradní rodiny (včetně dítěte).

- pracovník/pracoviště OSPOD,

Zaměstnanec obecního/krajského úřadu, oddělení sociálně-právní ochrany dětí. Předpokládá se, že pracuje jak s náhradní rodinou a dítětem, tak s rodinou biologickou.

- pracovník/pracoviště sociálních služeb.

Sociální služby, nabízející především podporu biologické rodině dítěte.

Jsme si vědomi toho, že některá pracoviště NRP jsou zároveň sociální službou a zprostředkovávají kontakt dítěte a jeho biologické rodiny jako komplexní službu se všemi aktéry. Na druhé straně vznikají spolupráce různých pracovišť, tam kde není komplexní služba. V takovém případě většinou pracovník NRP pečuje při kontaktu s biologickou rodinou o členy náhradní rodiny (včetně dítěte), pracovník sociální služby doprovází vlastní rodiče (často i z důvodu velké vzdálenosti bydliště rodiče od pracoviště NRP), do procesu vstupuje též pracovník OSPOD a všichni musí spolupracovat. Je tedy nutné jedním z pracovišť zaštitit koordinaci celé aktivity. Ze zkušenosti víme, že některá pracoviště NRP pečují nejen o náhradní rodiny, ale i bez sociální služby doprovázejí biologického rodiče v kontaktu s dítětem, a naopak některé sociální služby mají klientelu tak otevřenou, že i ony mohou pracovat se všemi členy obou rodin.

Z důvodu zmíněných komplikací a nemožnosti obsáhnout v této kapitole všechny kombinace spolupráce pracovišť budeme užívat jednotně obecné označení „pracovník“ nebo „pracoviště“. Tam, kde bude nutné jejich role vymezit, je blíže definujeme.

⁸¹ Kapitola je z velké části tvořena již existujícím textem příručky Kontakt dítěte žijícího v NRP s biologickou rodinou od stejnojmenné autorky (2014) a doplněna nově o další informace. Autorka příručky a vlastník práv Velký vůz Sever poskytli licenci k použití některých částí zmíněného textu bez nutnosti citací.

14.1 Biologická rodina dítěte ve vztahu k rodině náhradní

Vlastní rodina dítěte je citlivé téma pro dítě, pěstouny i pracovníky NRP. Novelou zákona o sociálně-právní ochraně dětí se zvyšuje tlak jak na pečující rodiče, tak na pracovníky, aby na biologickou rodinu dítěte nezapomínali a umožňovali udržet původní rodinné pouto, znovu navázat přerušovaný vztah nebo alespoň předávat informace o kořenech a širším příbuzenstvu. Zvyšují se také nároky na schopnosti náhradních rodičů s dětmi o biologické rodině dítěte vést dialog, nebát se tématu biologické rodiny a dětem být komunikačním partnerem a důvěrníkem, kterému se přijaté děti mohou svěřit se svými vzpomínkami, fantaziemi nebo přáními ohledně vlastní rodiny. Získat tuto dovednost však není jednoduché, pěstouni sami bojují s pojetím vlastního rodičovství. Potřebují tedy podporu pracovníků OSPOD a dalších organizací NRP.

Základní východiska dobře navázaného vztahu náhradní rodič – dítě – biologický rodič jsou:

- respekt náhradního rodiče vůči biologickému jako dárci života,
- respekt vůči biologickému rodiči jako dárci příležitosti být součástí příběhu přijatého dítěte v roli náhradního rodiče,
- důvěrný a kvalitní vztah mezi náhradním rodičem a dítětem,
- dítě jako člen obou rodin – rodiny biologické a rodiny náhradní (vyjma osvojení),
- podpora biologické rodiny v rámci služeb,
- biologická rodina, kořeny, rodinný příběh a názor dítěte na jeho minulost/důvody odebrání jako součástí identity dítěte,
- možnost dítěte hovořit o svých rodičích/sourozencích s pěstouny/osvojiteli beze strachu v průběhu celé náhradní péče,
- uznání pěstounství/osvojení biologickými rodiči jako pomoc jejich dítěti.

14.1.1 Boj o rodičovství

Děti na své vlastní rodiče často myslí. Myslí na ně, i když si je nepamatují. Povědomí dítěte, že se narodilo někomu jinému než náhradnímu rodiči a že někde jinde žijí lidé, s kterými je spjata krev, tvoří nedílnou součást jeho identity. Protože v mysli dítěte existuje obraz vlastního rodiče, mívá náhradní rodič někdy tendenci s touto mentální představou rodiče bojovat, aby jediným rodičem byl on sám.

Děti mívají ke svým biologickým matkám a otcům rozporuplné postoje, někteří vyjadřují vztek a odmítnutí, někteří po nich touží a omlouvají je. V prvním případě, kdy dítě chová ke svému dárci života negativní postoje, mívá náhradní rodič někdy falešný pocit výhry. V druhém případě, kdy dítě pozitivně sní o své biologické rodině, může pěstoun/osvojitel žárlit a dožadovat se od dítěte vděku za péči.

Úlohou pracovníků NRP nebo OSPOD je vést s náhradním rodičem o jeho pocitech dialog, pomoci mu citlivě vystoupit z neužitečného postoje boje s vlastním rodičem dítěte a z pocitu konkurence. Jejich úkolem je také posílit rodičovskou sebedůvěru pěstouna/osvojitele jinými způsoby než porovnáváním se s biologickým rodičem a doprovodit ho postupně k přijetí faktu, že vlastní rodič je součástí přijatého dítěte. Cestou k rodičovské sebedůvěře je kvalitní vztah náhradní rodič – dítě, vzájemná důvěra, respekt, hranice a nepodmiňovaná pevnost vztahu.

Konkurenční boj také může svádět biologický rodič. Setkáváme se s tím většinou na začátku pěstounské péče, kdy je žádán o souhlas či je informován o nové životní příležitosti svého potomka. K psychologce jednou přinesla 10letá dívka žijící druhým rokem v dětském domově dopis od matky s větou: „*Jestli si tě vezmou jiní rodiče, nějakí pěstouni,*

tak se zabiju.“ Dívka byla značně rozrušená a samozřejmě se začala bránit pěstounské péči. Podobné chování můžeme spatřit v případech, kdy rodič je s dítětem v kontaktu, vazby nebyly přetřhány a náhradní rodič umožňuje vzájemné setkávání. Biologický rodič, který nezpracoval vlastní selhání, žárlí na pěstouna jako na toho, komu se výchova daří a koho má jeho dítě rádo. Takové pocity bolí a z bolesti se mohou zrodit nevhodné zásahy biologických rodičů do výchovy pěstounů, hanění jejich péče, matení mysli dětí a navádění proti pečovatelům. I zde je místo pro pracovníky, kteří mají pochopení pro vlastní rodiče dětí a mohou se angažovat v citlivém vysvětlování, jak může náhradní rodinná péče jejich dítěti prospět a jak naopak dítěti ubližuje jeho přístup. Takový pracovník pomáhá vlastnímu rodiči zpracovat jeho příběh z negativní polohy ztráty dítěte do pozitivní polohy jeho potřeb. Mějme na paměti, že doprovázení náhradního i biologického rodiče z konkurenčního postoje je dlouhodobý proces, který si kromě času žádá i trpělivost.

14.1.2 Nedostatek informací

„Celý život vím, že žiju v příběhu, ve kterém nemám být. Neznám své kořeny a s tím se těžko žije. Když přijde bouře, tak strom bez kořenů se vyvrátí. Proto jsem vždy chtěla mámu a svůj příběh najít, ať je jakýkoliv...“ píše Edith Holá (2012, str. 46) ve své knize *Cesta k mým matkám*. Autorka byla v raném dětství adoptována a vyrůstala ve velké náhradní rodině. V dospělosti našla odvahu svou knihou otevřít téma touhy dětí po informacích o svých kořenech, o biologických rodičích a o navázání staronového vztahu.

Dítěti v náhradní péči chybí významné informace o jeho životě, kořenech a blízkých lidech. Necítí se celé. S „černou dírou“ informací se špatně žije a někdy má dítě tak silnou potřebu díru zacelit, že si mezery domýšlí (Uhlířová, 2012). Jedna z psychoterapeutických teorií hovoří o tom, že člověk má potřebu „uzavírat tvary“. Obdobně můžeme nahlížet i na touhu přijatého dítěte zacelit svůj neúplný příběh informacemi i přimyšlenými, uzavřít tedy tvar, pochopit své bytí.

14.1.3 Problémy s identitou

Existuje mnoho definic identity. Nejčastěji používáme *„Kdo jsem, odkud pocházím, kam jdu?“* V odborné literatuře najdeme synonyma totožnost a jedinečnost. Identita se vytváří jak vlastní historií dítěte, tak současností, tedy tím, jaké zpětné reakce dostává od okolí. Dítě v náhradní rodině by mělo mít přístup k pravdivým informacím, i když jsou bolestné. I tyto informace jsou jeho součástí. Někdy se setkáme s náhradními rodiči, kteří se snaží odstříhnout přijaté dítě od minulosti z důvodu buď ho chránit, nebo chránit sebe sama. V takových případech pak náhradní rodiče přispívají k tvorbě falešné identity, která ponese těžké následky, až se jednou dítě vše dozví.

Profesor Matějček vzpomíná v knize *Osvojení a pěstounská péče* na jednu starou anketu časopisu *Vlasta*. Byli dotazováni adoptivní rodiče a dospělí lidé, kteří vyrostli v adopci. *„Na otázku, zda říci, nebo neříci, odpovědělo o něco více než 50 % osvojitelů kategoricky neříci. Viděli v tom nejlepší ochranu vztahu dítěte k nim. Vyjadřovali obavu, že kdyby dítě vědělo, že není ‚vlastní‘, všechno by se mohlo pokazit.“* (Matějček, 2002, s. 105). Osvojené děti však v naprosté většině odpověděly, že rozhodně říci. *„Nejhorskí je,“* psaly ve svých dopisech, *„když tito milovaní rodiče (připomeňme si, prosím, že dítě ve svých citech nerozlišuje vlastní-nevlastní) hráli před námi komedii – nebyli k nám dost upřímní – nevěřili nám, mysleli si snad, že bychom je měli míň rádi, kdyby nám řekli pravdu... atd.“* (ibid.)

Hlavní problém s identitou u dítěte v náhradní rodině je, že dítěti scházejí základní informace. Některé si musí vymyslet, některé dohledat, některé nikdy nezjistí. Špatně se mu pak odpovídá na otázky „kdo jsem a odkud pocházím“.

Kromě zmíněné falešné identity vznikající při zatajování důležitých informací ze strany náhradních rodičů se ještě může objevit dvojitá identita. „*Zejména u romských dětí v NRP často nacházíme dvojitou identitu. V dobrých časech, když se dítěti daří, tak je bílé. Ve špatných časech, když zažívá neúspěch, se považuje za Roma.*“ (Klimeš, 2008, s. 9).

Nemusí jít jen o téma romství, ale i o téma dědičnosti. Například dívka ví od pěstounky, že matka byla prostitutka a taky tak o ní vulgárně mluví. V pubertě se dívka začne zajímat o chlapce a od pěstounky slyší, že její chování se podobá tomu matky. V dívce se pak vytváří identita opakování příběhu své prostituující matky. Samozřejmě nevíme, jak by se dívka chovala, kdyby jí pěstounka nevnucovala negativní rodinný příběh, ale nezbyvá než náhradním rodičům radit, aby se takového chování vyvarovali.

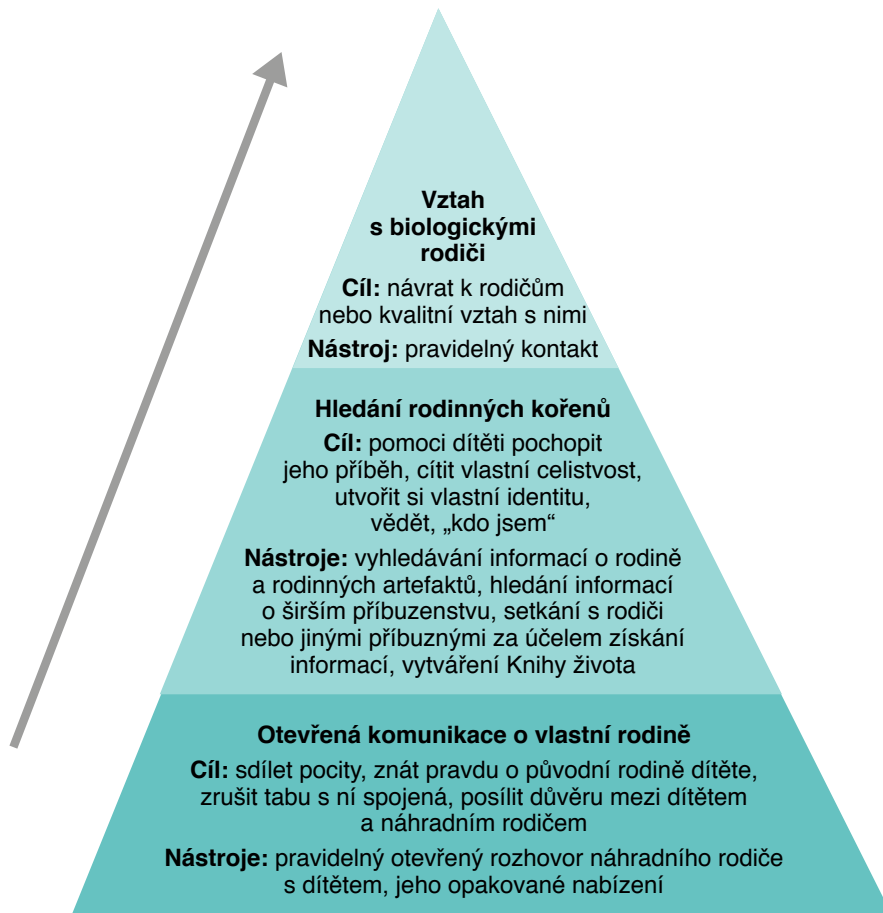
„*Člověk nemůže být sám sebou, když nezná příběh své rodiny. Příběh, v němž měl hrát hlavní roli. U nás je zakořeněno, že pokud zklame biologický rodič, je lepší ho neznat. Ne. Vlastní krev, příběh duše žijete dál a nevíte, kde se ve vás bere. A to je hrozné.*“ (Holá, 2012, s. 243).

14.2 Pyramida míry a způsobu kontaktu dítěte s biologickým rodičem

Následující pyramida jednoduše strukturuje intenzitu vztahů dítěte s biologickým rodičem.

PYRAMIDA INTENZITY KONTAKTŮ DÍTĚTE S BIOLOGICKÝM RODIČEM

Začínáme vždy základnou (dolním patrem), pokračujeme středem (prostředním patrem)

a končíme vrcholem (horním patrem). Zachování tohoto směru je podmínkou dobře navázaného vztahu a většího bezpečí pro dítě.

Pokud se nebudeme dostatečně věnovat nižším patrům, nepodaří se dobře navázat vztah (vrchol pyramidy). Pyramida dává také návod, jak hluboký kontakt dítěti poskytnout. Ne každé dítě může dojít na vrchol pyramidy. Dolní patro pyramidy je však pro všechny v náhradní rodinné péči povinné.

Pyramida je vodítko, do jaké míry se informacím, hledání rodinných kořenů či kontaktům věnovat. Klíčem je rozhodnout se, jakého vztahu nebo kontaktu chceme dosáhnout.

Existuje-li možnost, že se dítě do biologické rodiny vrátí nebo že pravidelný kontakt s vlastním rodičem bude pro dítě prospěšný (i bez návratu do biologické rodiny), snažíme se o postup všemi patry pyramidy zespod nahoru.

Existuje-li nějaká překážka, například biologický rodič nežije nebo dítě nadále odmítá, dítě v minulosti týral a to je při zmínce o něm stále traumatizované, zůstáváme v nižších patrech pyramidy. S největší pravděpodobností se do výstupu na vrchol nepustíme. Můžeme však dítěti poskytnout příležitost potkat se s ostatním příbuzenstvem, poznat sourozence, poslechnout si rodinné historky a vše, co mu pomůže pochopit jeho příběh, dotvořit jeho pravou identitu. Mluvíme teď o prostředním patře pyramidy. Sem patří i ojedinělá setkání s vlastním rodičem, kdy nejde o navázání vztahu, ale o získání informací o rodiči. Ani toto prostřední patro pyramidy nemusí být vždy naplněno.

Můžeme zůstávat v dolním patře komunikace o rodině, buď z důvodu absence jakýchkoli identifikačních údajů o biologické rodině (například anonymní adopce, babybox) nebo kvůli negativnímu postoji dítěte k informacím o rodině vůbec.

Do výstupu do dalších pater se nepouštíme ani tehdy, pokud ještě náhradní rodič k tomuto kroku nedozrál. Dítě má mít v pěstounovi/osvojiteli oporu, takže zralost postupovat výš by měla být vzájemně sladěna. Bude-li pracovník nutit náhradní rodinu k pravidelnému kontaktu s biologickým rodičem (kterého dítě například šest let nevidělo) a pěstoun se ještě nesmířil ani s tím, že by měl s dítětem o jeho biologické rodině otevřeně a věcně mluvit, pak se takový kontakt jen stěží podaří udělat bezpečný. Je ale třeba dávat pozor na to, aby pěstounovi jeho nepřipravenost na kontakt nesloužila jako dlouhodobé alibi.

Při zvažování kroků ohledně kontaktování biologické rodiny dítěte si nejprve zvolte prozatímní cíl bezpečný pro dítě a začněte na základně pyramidy. Je-li cíl výše než základna nebo si dítě samo žádá více než jen komunikaci o vlastních rodičích, přejděte do prostředního patra. Stále sledujte prožívání dítěte, vyhodnocujte jeho reakce na dodané informace o biologické rodině. Ve špičce pyramidy se ocitne menšina dětí v náhradní péči, nejčastěji v případech příbuzenské péče nebo v případech přechodného umístění dětí v náhradní rodině s reálnou vizí návratu.

14.3 Komunikace s dítětem o vlastních rodičích

Kapitola věnující se vhodné komunikaci o biologické rodině je určena pracovníkům NRP i samotným pěstounům. Průvodce v náhradní rodině se často dostane do situace, kdy mu dítě s důvěrou bude klást otázky nebo chtít vzpomínat. Takový pracovník by měl být připraven jak nejlépe reagovat. Následující inspirace by se měla též přenášet z pracovníků NRP na samotné pěstouny. Pracovníci mohou pěstounům ukázat, jak nejlépe s dětmi hovořit o vlastních rodičích nebo důvodu separace. Nezapomeňme také, že pracovník by měl vždy spolupracovat s náhradním rodičem, tedy neměl by dítěti sám sdělovat důležité údaje o jeho biologické rodině bez souhlasu či porady s náhradním rodičem.

Profesor Matějček k tématu zda mluvit s dětmi v náhradní péči o jejich biologické rodině, říká toto: „Říci! Ba ani to dokonce nestačí, takže dále ještě uslyšíme, že nejenom říci, ale spíše říkat a opakovaně se k tomuto tématu vracet...“ (Matějček & Koluchová, 2002, s. 104) Od roku vydání publikace se nutnost sdělovat dítěti pravdu o jeho původu stala přirozenou součástí náhradní péče. Náhradní rodiče s dítětem sdílejí jeho vzpomínky, názory a přání ohledně jeho biologické rodiny. Důležité také je, aby osvojitelé/pěstouni nečekali, až se dítě samo zeptá, ale začali sami od sebe (ibid).

Budou-li náhradní rodiče otevření dialogu o biologické rodině dítěte, dostanou příležitost být součástí jeho příběhu, získají jeho důvěru, budou vědět, co se mu děje v mysli a co cítí. Téma biologické rodiny pak není tabu, přijaté dítě nemusí skrývat své pocity a vztah ke svým rodným rodičům, nemusí se bát svým náhradním rodičům svěřit. Dítě má mnoho otázek, nejasností, ambivalentních pocitů i názorů a má právo si udělat jasno za pomoci náhradní rodiny a pracovníků NRP.

14.3.1 Zásady komunikace o biologické rodině dítěte

- Ptejte se dítěte, jaké má informace, co si pamatuje, a z toho vycházejte.
- Nelžete.
- Informace vybírejte a dávkujte podle věku a stavu dítěte.
- Rodiče nehodnoťte coby člověka. Pokud vám to činí obtíže, zkuste popisný způsob. Můžete hodnotit činy rodiče, ne však jeho samotného.⁸²
- Nahlas pojmenovávejte pocity dítěte (komunikační technika zrcadlení⁸³) a pocity své.⁸⁴
- S dítětem při nedostatku informací o rodičích fantazírujte. Dětská přání ohledně mámy a táty se dají splnit ve fantazii. Můžete s dítětem vymýšlet i představy, co asi rodiče dělají dnes. Například dítě vám s důvěrou sděluje, že jeho máma je určitě blondáta krásná žena mající spoustu peněz a velikou vilu, ve které je pokoj, který čeká na něj. Dítěti můžete navrhnout, ať vám svou představu namaluje. Ke konci takového fantazírování dítěti zopakujte, že vše byly fantazie a skutečnost opravdu neznáme. Je nutné, aby dítě fantazie od reality odlišovalo.
- Neslibujte. Pozor na tvrzení „*Neboj, mamka určitě napíše.*“
- Nebojte se říkat „nevím“.
- Sdílejte s dítětem pocity, vzpomínky, představy, názory. Nekonfrontujte se s nimi, pouze sdílejte.

14.3.2 Jak sdělovat nepříjemné věci o rodiči: technika přeznačkování

Technika přeznačkování nabízí jiný pohled na obtížnou situaci/chování. Využívá jiného pojmenování, cílí na zdánlivě skrytá, ale přijatelná vysvětlení, a tím dává příležitost ke změně postoje. Tuto techniku je vhodné používat, když se nás dítě ptá, proč nežije se svým rodičem, co se tehdy stalo. Očerňování rodiče a sdělování tvrdé/nebezpečné reality dítěti nepomůže.

⁸² Například: „Máš pravdu, tvůj táta se nechoval dobře, když kradl několikrát za sebou, a to i po propuštění z vězení...“ namísto Tvůj táta je nenapravitelný zloděj.“

⁸³ Komunikační technika zrcadlení je jednou ze základních technik práce s emocemi. Jejím úkolem je odhadnout, jak se asi druhý cítí, a říci to nahlas. Tím dáváme najevo pochopení jeho stavu a zároveň mu pomáháme emoci utlumit, kdy pojmenování nahlas mu slouží jako prostředek uvědomění si svého pocitu.

⁸⁴ Například: „Musí být pro tebe smutné překvapení slyšet, že máma porodila další děti a stará se o ně.“ nebo „Mám obavy, co se ti honí v hlavě, když vůbec o mámě nemluvíš.“

Tři základní kroky pro použití techniky přeznačkování uvádí Vodáčková (2002):

- Definujte původní interpretaci vašeho hodnocení chování rodiče v minulosti.
- Naleznete alternativní interpretaci téhož chování rodiče a pokuste se ji říci nahlas přijatelnými či pozitivními slovy.
- Hledejte skryté významy původního, které mohou doložit, že rodič udělal něco dobře (nebo alespoň přijatelně).

Rodiče se v nízkém věku dítěte rozvedli, otec půl roku po rozvodu zemřel. Matka po nějaké době dítě dala do internátní školky, chvíli ho tam navštěvovala, ale pak už se nikdy neobjevila a chlapec byl předán do dětského domova.

Alternativní interpretace (přeznačkování) může vypadat následovně:

- „*Máma byla sama a nedokázala se postarat, neměla sílu.*“
- „*Možná se trápila tím, že její manžel zemřel, a nedostala se z toho.*“
- „*Mámase ze začátku snažila a myslela si, že školka pomůže a ona sedá dohromady, bohužel se tak nestalo.*“
- „*Myslela si, že tě nechává v dobrých rukou.*“

Při použití techniky přeznačkování je důležité, aby nová interpretace byla důvěryhodná a neměnila fakta. V období puberty/dospívání je možné o důvodech separace s dítětem mluvit otevřeněji.

Při sdělování informací o biologické rodině je třeba vycházet z toho, co dítě ví a o čem si doma v náhradní rodině povídají. Není vhodné dítěti sdělit závažnou rodinnou informaci bez vědomí pěstouna a dříve než on. Jde o soulad poskytování informací mezi všemi aktéry – pěstouny, pracovníky NRP a pracovníky OSPOD. V případě domněnky, že by dítě mělo od pěstouna vědět více, je vhodné se nejprve sejit s pěstounem a návrh prodiskutovat.

14.3.3 Podpora dítěte při hledání kořenů

Hledání vlastních kořenů bývá dobrodružná cesta plná překvapení, dobrých i smutných informací, navždy slepých nezjistitelných míst a emocí. Náhradní rodič a pracovník by měli být dítěti partnerem v komunikaci o rodinné historii, důvěrníkem pro chvíle citového rozrušení, průvodcem jeho vlastním příběhem. Základním prostředkem podpory je otevřený rozhovor.

Není třeba se bát otázek typu „*Co si myslíš o tom, že nežiješ s vlastními rodiči?*“ nebo „*Co všechno si z minulosti pamatuješ?*“, „*Co nechceš zapomenout a co chceš zapomenout?*“ „*Jaké myšlenky se ti honí v hlavě, když přemýšlíš o vlastní mámě/tátovi?*“

Pyramidu vztahu k biologické rodině, představenou v předešlé části kapitoly, můžeme analogicky využít i v případě tématu hledání vlastních kořenů. Spodní úroveň (komunikace o biologické rodině) a střední úroveň pyramidy (hledání rodinných kořenů) mohou být jedinou realizovatelnou formou kontaktu s tématem biologické rodiny. Důvodem je například úmrtí rodiče, a tudíž nemožnost s ním jakýkoli vztah navázat, nebo odmítnutí rodiče se vůbec s dítětem setkat. Tento výsledek však neznamená, že o rodině nemůžeme mluvit či vyhledávat informace. Pokud se tedy stane, že není realizovatelná nejvyšší úroveň pyramidy (pravidelné setkávání s rodičem) nebo není pro dítě bezpečná a vhodná, přesto dítě nadále podporujeme v hledání informací, v utváření postojů ke své biologické rodině, k důvodům separace a v ucelování jeho identity.

Je však důležité mít na paměti, že dá-li se dítě do procesu hledání informací o svých kořenech a důvodech odebrání, přijdou chvíle rozrušení nebo krize. Je normální, že po hodině, kdy jsme se spolu s dítětem věnovali dopisování knihy života, o tom dítě přemýšlí a možná i pláče. Nějakou dobu budou bolestivá témata v jeho hlavě. Buďme tedy trpěliví, dejme dítěti prostor si odžít jakékoli emoce s pochopením. Když uvidíte, že dítě je v krizi dlouhodobě a hluboce právě po použití některé z technik podpory hledání rodinných kořenů, můžete na čas s hledáním přestat, řídit se rytmem a požadavky dítěte.

V praxi se potkáte i s dětmi, které nechtějí o svých vlastních rodičích mluvit. Za tímto odmítnutím bývá spousta emocí, nicméně dejme si pozor, abychom dítě příliš netlačili k hledání kořenů a informací, nebo dokonce k setkání s biologickými rodiči.

Novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí (dále jen ZSPOD) přinesla větší tlak na pracovníky i pěstouny, aby dětem informace o biologické rodině dávali a umožňovali jim kontakt. Na straně druhé je třeba dávat pozor na extrémní pocit vlastní „osvícenosti“, který nás občas nutí jednat „v zájmu dítěte“ právě proti jeho zájmu. Přílišný tlak na dítě, aby hledalo své kořeny může být kontraproduktivní a dítěti ubližovat.

V prvé řadě je nutné respektovat tempo a potřeby dítěte. Dítě má právo na vztek, trucováním, strach i nenávisť. I takové pocity mají děti vůči své biologické rodině, nejen stesk a lásku. Je tedy potřeba takovým dětem s jejich emocemi pomáhat, nabízet dialog a následovat tempo samotného dítěte.

14.3.4 Podpora fantazie a její hranice

„Po kom mám oči? Jsem tak šikovní na ruce po tátovi? Uměla moje máma zpívat? Jakou práci dělali moji rodiče? Viděla mě někdy babička a děda? Kde celá rodina roky žila? atd.‘ Děti si takové otázky kladou, a pokud Vám důvěřují, ptají se i nahlas. Odpovědi ale nikdo v nejbližším okolí nezná. A trápení se nejistotou není příjemné. V takových okamžicích přichází ke slovu fantazie.“ (Uhlířová, 2012, s. 12).

Děti sní o tom, jak krásně jejich biologická máma vypadá, jak bydlí v krásném domě a že dítě celé roky hledá a nemůže ho najít. V myslích dětí jsou otcové v zahraničí, zruční chlapi, kteří by kohokoli přeprali. Není vhodné dětem jejich sny brát, obzvlášť tam, kde je téměř totální absence informací. Náhradní rodič nebo pracovník NRP může s dítětem jeho fantazie prožívat, společně si je kreslit a hrát. Děti bývají vděčné, když jim umožníte fantazírovat a nezlobíte se, že biologického rodiče vidí růžovými brýlemi.

Jak děti rostou, dostávají vědomosti ve škole a setkávají se s životními příběhy svých spolužáků. Lze s nimi vést dialog o možnostech, proč není se svým rodičem, a co si myslí, že byl zrovna důvod u něj. Podaří-li se náhradnímu rodiči s dítětem takto otevřená komunikace, buduje se mezi nimi důvěra.

Fantazie má však své hranice. Jakmile s dítětem ukončíte fantazijní aktivity, je nutné si spolu potvrdit, že to jsou sny a naše názory, ale že pravdu neznáme. Fantazie nemá místo tam, kde známe informace a ještě k tomu je považujeme za závažné.

„Někdy je obtížné přerátovat rodinnou tragédii (například úmrtí či sebevražda rodiče, týrání rodičem, opuštění dítěte kvůli drogám atd.). Stojí za zmínku, že je v tomto případě na místě dítěti říkat pravdu a pravdivých informací se držet i dále (bez milosrdných fantazií) – dítěti tedy odpovídáme: ‚ano, máma ti ubližovala‘ nebo ‚máma zemřela‘. Tady fantazie nemá místo. Má ale místo v hledání důvodů rodičova chování nebo příčin smrti. Dítěti pak pomůže společné vymýšlení, například jak je možné, že dospělý člověk ublíží dítěti nebo co způsobí, že pro některé lidi je dávka drogy víc než vztah k vlastní ratolesti. Taková

fantazijní vysvětlení, vyjasnění pomáhají dítěti pochopit okolnosti chování jeho rodiče, přestože jeho vinu nesmyjí.“ (Uhlířová, 2012, s 14).

14.3.5 Aktivita pro děti pro pochopení svého životního příběhu a rodiny

14.3.5.1 Kniha života

V dnešní době existují návodné a nápomocné materiály pro práci s příběhem dítěte. Většinou jsou ve formě interaktivní příručky, kterou dítě samo postupně vyplňuje a bývá jen na jeho rozhodnutí, zda k tomu přizve dospělého pomocníka (náhradní rodič, pracovník, terapeut, aj.). V ČR je dostupné „Moje album“ a „Kniha života“, mnoho podobných variací knihy života neboli Life story book najdete dnes na internetu volně ke stažení v cizím jazyce. Principiálně jde o to, že přijaté dítě vlastní svou brožuru knihy života samo pro sebe, podepíše si ji, a jak jde čas, ji vyplňuje. Může se v kapitolách vracet zpět, když se dozví zásadní informace z minulosti. Kniha života není jen vzpomínkovou knihou, ale pomáhá dítěti také ukotvit současnost, fakta o náhradní rodině a přání do budoucnosti.

14.3.5.2 Tvorba rodinné mapy

Smyslem vytváření rodinné mapy přijatého dítěte je změna negativního dopadu minulosti. Minulost může i v přítomnosti ovlivňovat chování dítěte, jeho prožitky, vnímání a očekávání. Smyslem mapy tedy je ony negativní dopady přeměnit v pozitivní zdroje pro život (Banmen a kol., 2011).

Tvorba rodinných map není novinkou a v různých obměnách se i v ČR používá desítky let. Využití této techniky pro náhradní rodinnou péči však bylo opomíjeno. V tomto manuálu vycházíme z principů rodinných map „modelu růstu“ podle Virginie Satirové. Rodinná mapa je technikou podobnou knize života, odlišná je formou, některými kategoriemi, a hlavně komplexností vnímání celého rodinného příběhu včetně současnosti. Rodinná mapa není určena jen pro děti, ale pracuje se s ní i v dospělosti.

První rovinou mapy jsou fakta, neboli aktuální přítomnost obsahující základní informace o členech rodiny. V druhé rovině mapy, vnímání a vztahy, si dítě u každého člověka doplní, jak svého blízkého vnímal, co si o něm myslí a jaké má dobré a záporné vlastnosti. K tomu se využívá i lepení fotografií, fantazijní kresba, pohlednic z daných míst, vpisují se postupně dohledané informace, specifickou formou čar mezi lidmi se označuje kvalita vztahu mezi nimi.

Protože přijaté dítě je součástí dvou rodin, je vhodné, aby mělo ve své mapě obě rodiny (biologickou a náhradní), graficky je od sebe odlišilo a ono samo bylo středobodem mapy, středobodem obou rodin a vztahů. Díky zachycení obou rodin může dítě vnímat svou minulost i současnost najednou, komplexně se všemi vztahy i zdroji.

14.3.5.3 Ekomapa

V ekomapě dítě dostává příležitost přehledně si zaznamenat vztahy, události, pocity a názory na minulost i současnost. Maluje pak na papír spleť pavouka a má i možnost se do mapy vyjádřit, proč si myslí, že nežije se svými rodiči. Technika je kreativní, takže kromě vpisků se využívá i kresby, lepení fotografií a dalších technik (Ryan & Walker, 2006).

14.3.5.4 Další tipy pro pochopení kořenů dítěte

Chceme-li přijatým dětem prohloubit jejich informace a pomoci jim tvořit vztah k jejich pravdivému životnímu příběhu, můžeme být kreativní a překročit hranice příruček pomocí následujících nápadů (Uhlířová, 2012):

- Návštěva rodného města, pořízení pohlednice z rodného města
- Návštěva ústavního zařízení, kde dítě pobývalo před náhradní rodinou:

Dětské domovy i kojenecké ústavy a jiná pobytová zařízení bývají plná fotek a vzpomínek tamějších vychovatelek. Pěstouni mohou zařídit setkání s „tetou“, kterou mělo dítě rádo, vyžádat si jeho kresebné výtvary a fotky z akcí ústavu. Někdy se stává, že v ústavu je stále pracovnice, která měla příležitost se potkat s rodiči/prarodiči dítěte a může dítěti o nich něco sdělit. V dětském domově také lze najít staré dopisy od rodičů, pohlednice z věznic nebo starou oblíbenou hračku. I přijetí pobytu v ústavním zařízení patří do dětské životní historie, tvoří střípek mozaiky a nemělo by se na to zapomenout.

Připomenutí bývalého místa bydliště:

Tento krok je podobný návštěvě rodného města, týká se však připomenutí místa, kde dítě po nějakou dobu svého života žilo. Zná-li pěstoun adresu, může pořídit fotografie místa a nechat ji na dítě působit. Mohou se vynořit vzpomínky, emoce nebo se doplní jen informace. Pokud dítě zvládne návštěvu tohoto místa, navštivte ho osobně i s dítětem. Je však vhodné si dopředu zjistit, kdo tam žije, aby nedošlo k nemilému překvapení. Dbejte na psychické bezpečí dítěte, pozor na vzpomínky spojené například s týráním v daném místě. Taková návštěva může být zraňující.

Vyhledání sourozenců či širšího příbuzenstva:

Vyhledání se již samo děje dřív, než se k tomu odhodlá náhradní rodič. Díky moderním technologiím (sociálním sítím na internetu) se mnohé děti mohou kontaktovat s bratry a sestrami. Bývají o krok napřed. Dítě se ale takto může dozvědět citlivé či bolestné informace, může se uvnitř trápit a okolí neví proč. Je důležité mít na paměti, že vyhledávání příbuzných s sebou nese i rizika, proto je vhodné vědět, s kým si dítě přes sociální sítě píše, a mít jeho důvěru, že nám o tom řekne. Přes tyto výstrahy bývají přijaté děti rády, že našly své sourozence, že vědí, s kým je váže krevní pouto, podobný osud, že jsou si třeba podobné a také, že jim staronový sourozenec může poskytnout další informace o rodině do mozaiky.

14.3.6 Role pracovníka v systému náhradní rodinné péče

- Otevírat s náhradním rodičem téma nutnosti komunikace o biologické rodině jako základu pro pravdivou identitu dítěte a jejich vzájemnou důvěru mezi dítětem a jeho náhradním rodičem.
- Citlivě náhradního rodiče doprovázet v tomto tématu, poskytovat mu pochopení pro náročnou situaci a nelehký úkol.
- Být vedle náhradního rodiče tím, kdo s dítětem vede dialog o jeho rodině. Tato role však musí být vykonávána se souhlasem a vědomím náhradního rodiče.
- Pomáhat dítěti v kreativních technikách (kniha života, rodinná mapa, aj.).
- Spolu s dítětem, náhradním rodičem a sociálním pracovníkem OSPOD vyhodnocovat a plánovat postup pyramidou.
- Sledovat tempo a stav dítěte, podřizovat mu jednotlivé kroky v komunikaci o jeho vlastním příběhu.

14.3.7 Role pracovníka oddělení sociálně-právní ochrany dětí

Protože oddělení OSPOD také uzavírají dohody o výkonu pěstounské péče, jejich pracovníci zastávají roli průvodců náhradních rodin stejně jako pracovníci pověřených osob. Z tohoto důvodu pro ně platí stejná doporučení (viz výše).

Přidávají se ale tyto činnosti:

- aktivní vyhledávání informací o biologické rodině,
- zprostředkování kontaktních údajů či samotného kontaktu s biologickou rodinou nebo osobami majícími informace,
- předávání informací ze spisu dítěte, které mohou být pro jeho pochopení životního příběhu důležité (například adresa ústavu, kde dřív pobývalo, opatrovnícký soud a značka spisu, aj.),
- zvýšená kontrola, zda postup pyramidou je pro dítě vhodný a bezpečný. Pokud není, volí pracovník opatření.

14.4 Kontakt dítěte s biologickou rodinou

Kontakt se děje nejlépe pouze v případě, že biologický rodič i dítě projeví zájem. O celém procesu je nutné informovat pracovníka OSPOD a znát jeho názor, domlouvat se s ním a zahrnout ho do týmu spolupracovníků.

Kontakt obvykle začíná jedním z pěti způsobů (Uhlířová, 2010):

- biologický rodič se ozve sám (nejčastěji pracovníkovi OSPOD),
- na přání dítěte je biologický rodič kontaktován pracovníkem OSPOD a souhlasí se setkáním,
- na přání dítěte je biologický rodič kontaktován pracovníkem OSPOD, ale setkat se dítětem nechce,
- biologický rodič dítě navštěvuje od doby předpěstounskou péčí (například v dětském domově),
- biologický rodič dítě navštěvuje nepravidelně a dítě bývá silně rozrušené.

Vždy se nacházíme někde uprostřed rodinného příběhu, a tak nelze zaručit ideální nastavení setkání mezi dítětem a jeho vlastním rodičem. Někdy jde o začátek, kdy je dítě krátce umístěno v dětském domově nebo v náhradní rodině, s rodičem mělo dříve intenzivní vztah, a tak se nevidí při podobném setkání poprvé. Jindy se neviděli přes 10 let nebo se neviděli nikdy (k odloučení došlo v raném věku dítěte). Kontakt mezi dítětem a jeho vlastním rodičem/dalšími příbuznými se někdy děje i bez našeho vědomí, a to nejčastěji na facebooku.

14.4.1 Forma a míra kontaktu

14.4.1.1 Formy kontaktu

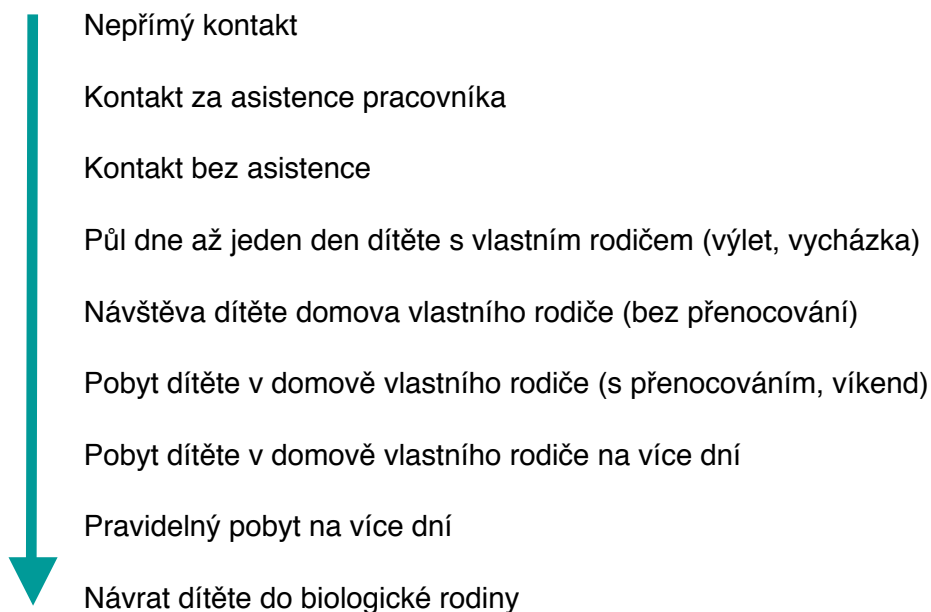
Kontakt mezi dítětem a jeho biologickou rodinou může být buď přímý, nebo nepřímý. V případě přímého kontaktu se může jednat o setkání dítěte s rodičem (návštěva, setkání na neutrální půdě, výlet/procházka dítěte s rodičem, pobyt dítěte u rodiče), které se může dít za asistence pracovníka nebo bez asistence. Další možností je verbální kontakt (telefon, Skype či jiná média).

V případě nepřímého kontaktu se pak jedná buď o psanou formu (dopisy, emaily, chat, internetové sociální sítě), nebo o mentální kontakt (otevřená komunikace náhradního

rodiče/pracovníka s dítětem o jeho biologické rodině, názorech na ni či vzpomínkách, prohlížení fotografií a jiných artefaktů z rodiny, aj.)

14.4.1.2 Míra kontaktu

Znovunalezení vztahu dítě – vlastní rodič či prohloubení vztahu by se mělo dít postupně. Každý krok je nutné vyhodnocovat. Šipka v následujícím schématu nabízí pozvolný postup.

14.4.1.3 Kritéria pro stanovení míry a formy kontaktu

Po odloučení dítěte od jeho biologické rodiny nastává nejistota. Změní rodič svou životní situaci k lepšímu a za čas bude schopen se o dítě starat? Je-li dítě delší dobu v alternativní péči, víme, co je s jeho biologickou rodinou? I když se pohybujeme na nejisté půdě, musíme se domluvit, jaký typ kontaktu je pro dítě nejvhodnější. Nejlepší variantou rozhodnutí je týmové rozhodnutí mezi pracovníky NRP, pracovníky OSPOD, pracovníky sociálních služeb mající v péči biologického rodiče, náhradními rodiči, biologickými rodiči a nesmíme zapomenout na názor a přání dítěte. Následující otázky (Taplin, 2013) jsou inspirativním vodítkem, jakou míru a formou kontaktu nastavit. Podle dohody mezi zúčastněnými a podle vyhodnocení již proběhlých kontaktů je možné míru i formu měnit podle potřeby.

- Jaký je účel kontaktu? Je cílem návrat dítěte do biologické rodiny?
- Jak silný je vztah mezi dětmi a jejich vlastními rodiči?
- Jaká jsou bezpečnostní rizika kontaktu pro dítě?
- Jaká jsou přání dítěte ohledně kontaktu? Jak na možnost kontaktu reaguje?
- V jaké vývojové fázi a psychické kondici se dítě nalézá?
- Jakou podporu dostávají pěstouni?
- Jakou podporu dostává vlastní rodič?
- Jakou podporu dostává dítě?
- Jak reagují vlastní rodiče na možnost setkávání?
- K jakým změnám ve vztahu došlo od posledního setkání mezi dítětem a rodičem?
- Jak moc a zda návštěvy vlastního rodiče narušují bezpečnou životní rutinu dítěte (například dlouhá cesta na setkání, adaptační fáze připoutání k pěstounům, aj.)?
- Zvažuje se do budoucna kontakt s širším příbuzenstvem?
- Existuje již „mentální kontakt“ dítěte s biologickou rodinou?
- Kde se návštěvy uskuteční?

14.4.2 Metodika asistovaného kontaktu

Informace a principy obsažené v následujícím textu je možné uplatnit i u kontaktu bez asistence tím, že klienty (biologické rodiče, náhradní rodiče, děti, podpůrné pracovníky) o nich poučíte, a dále pak sledujete, jak se je daří naplňovat.

14.4.2.1 Doporučená chronologie postupu

KOMUNIKACE: Otevřená komunikace o biologické rodině dítěte a důvodech odebrání.
(realizuje většinou náhradní rodič za pomoci pracovníka NRP nebo OSPOD)

KOŘENY: Podpora dítěte v zájmu o hledání svých kořenů.

(realizuje většinou náhradní rodič za pomoci pracovníka NRP)

HLEDÁNÍ OSOB: Hledání kontaktních informací o biologické rodině dítěte a naopak (v případě, že kontakt dítěte s rodičem byl na dlouho přerušen).

(realizuje většinou pracovník OSPOD)

INFORMAČNÍ SCHŮZKA: Komunikace se všemi aktéry zvláště o možnosti setkání, zjišťování přání/očekávání/rizik.

(realizuje pracovník klienta, s biologickým rodičem převážně pracovník sociální služby nebo OSPOD, se členy náhradní rodiny převážně pracovník NRP nebo OSPOD)

DOHODA O UŽÍVÁNÍ SLUŽBY „ZPROSTŘEDKOVÁNÍ KONTAKTU“: Podle charakteru pracoviště (NRP, OSPOD nebo sociální služby) a jeho vnitřních postupů je užitečné takovou smlouvu uzavřít. Tato dohoda vzniká mezi klientem a poskytujícím pracovištěm (například náhradní rodič – pracoviště NRP, biologický rodič – pracoviště sociální služby). Nemá-li pracoviště vnitřním předpisem nebo zákonem uloženo uzavírání takových dohod, nejmenší možnou formou je například písemné sepsání sjednané zakázky – zprostředkování kontaktu. Biologická rodina dítěte často bydlí v jiném regionu, je tedy možné, aby rodič uzavřel dohodu s místním pracovištěm a náhradní rodina zase ve svém regionu s pracovištěm, se kterým uzavřela dohodu o výkonu pěstounské péče. Všechny pracoviště v rámci jedné rodinné kauzy by měly být poučeny o jednotném postupu (především, pokud se jejich metodiky kontaktu s biologickou rodinou liší nebo v jednom z kooperujících pracovišť taková metodika neexistuje) a vzájemně se informovat. Z tohoto důvodu je na místě, aby proces měl jednoho koordinátora (více viz kapitola 14.4.3).

DOHODA O KONTAKTU: Tvorba písemné dohody mezi vlastním a náhradním rodičem o styku s dítětem – forma, míra, asistence/bez asistence, termíny, aj. (více viz kapitola 14.4.2.2.).

(realizuje dle domluvy mezi pracovišti pracoviště OSPOD, NRP nebo sociální služby)

ROLE PRACOVNÍKŮ: Ustanovení pracovníků přípravy na kontakt (je-li to nutné nebo to vyplývá z uzavřené dohody), koordinátora a dalších podpůrných osob.

(realizují pracoviště NRP, OSPOD a sociální služby dle vzájemné domluvy)

PŘÍPRAVA: Příprava na kontakt.

(realizují pracoviště NRP, OSPOD a sociální služby dle vzájemné domluvy)

KONTAKT: Samotný kontakt (asistovaný nebo bez asistence, tak jak vyplývá z uzavřené dohody). (realizují pracoviště NRP, OSPOD a sociální služby dle vzájemné domluvy)

VYHODNOCENÍ: Vyhodnocení kontaktu s jednotlivými účastníky zvlášť (možná i terapeutická péče) a nastavení dalšího postupu nebo změn, úprava původní dohody o kontaktu.

(realizují pracoviště NRP, OSPOD a sociální služby dle vzájemné domluvy)

UŽITEČNÉ MEZIDOBÍ: Práce na tématu biologické rodiny v mezidobí (podpůrný dialog s pracovníkem, terapie, sbližování se s novými informacemi získanými na setkání – například o dalších sourozencích, o dalších rodiči, fotkami, aj.).

(realizují pracoviště NRP, OSPOD a sociální služby dle vzájemné domluvy)

KONTAKT: Další setkání (bylo-li vyhodnoceno jako prospěšné).

(realizují pracoviště NRP, OSPOD a sociální služby dle vzájemné domluvy)

14.4.2.2 Dohoda o kontaktu

Je-li to možné, je vhodné sjednat mezi stranami náhradní rodiny a rodiny biologické písemnou dohodu dříve, než někdo podá soudní návrh na úpravu styku. Mimosoudní dohoda je pružnější, může reflektovat potřeby zúčastněných a písemně se měnit podle postupných vyhodnocení jednotlivých setkání. Dohoda dává pravidla a umožňuje vzájemnou odpovědnost za sjednané.

V dohodě nalezneme například nutnost asistence při kontaktu nebo pravidla bez asistence, předávání dětí, časy, délku setkání a způsoby hodnocení. Do dohody také může patřit povinnost každého účastnit se přípravy na takové setkání. K dohodě však nikoho nemůžeme nutit a ani orgán sociálně-právní ochrany dětí nemá pravomoc takovou dohodu nařídit. Za zmínku stojí ne příliš často užívané rozhodnutí ve správním řízení OSPOD – využití zapsaného mediátora. Protože je dohoda nevymahatelná, doporučujeme se všemi stranami pracovat tak, aby pochopily, proč je dohoda důležitá, jak dítěti prospěje, a cítily tak potřebu zmíněný text sepsat.

V případě, že dohoda neexistuje, jedna (nebo ani jedna) ze stran není ochotna spolupracovat, podá návrh soudu na úpravu styku s dítětem a soud jí vyhoví, nemůžeme již rozhodnutí soudu měnit či upravovat. Je-li kontakt s vlastním rodičem nevyhovující, můžeme pouze podat návrh na předběžné opatření.

V dohodě sjednáno může být sjednáno (Semerádová, 2013):

- koordinace setkávání,
- cíl setkávání,
- forma (délka kontaktu, asistence či bez asistence, aj.),
- pravidla kontaktu,
- frekvence setkávání,
- příprava na setkávání a další.

Součástí dohody by měl být i souhlas s poskytováním informací o stavu klientů během příprav a informací z vyhodnocování po realizovaném kontaktu mezi oběma rodinnými stranami přes osobu koordinátora.

Přítomnost dítěte coby spolutvůrce dohody o kontaktu může mít obdobnou podobu jako přítomnost dítěte na případové konferenci nebo v běžných situacích porozvodových dohod o úpravě styku. Záleží na psychické kondici dítěte, věku, rozumových schopnostech, aj.

Existují dvě řešení:

Dítě není přítomno, ale je zjištěn jeho postoj ke kontaktu a jeho přání:

Tato varianta se týká především kontaktů po delší době, kde se všichni připravují na klíčové setkání po mnoha letech a bylo by kontraproduktivní dítě vystavit prvnímu setkání s rodičem k tvorbě dohody, když ještě nikdo neví, jak to bude, dosud má nezpracované emoce a obavy. Tuto variantu samozřejmě využijeme v případě, kdy je dítě velmi malé a nemůže se nijak vyjádřit, strany se musí domluvit za něj. Podobně dítě nepřiveme, když se jeden z rodičů/příbuzných (náhradních, biologických, dalších blízkých osob) majících uzavřít dohodu chová velmi konfliktně. Uzavření dohody bez přítomnosti dítěte dává šanci dospělým svěřit si své obavy, potřeby, kritiku a děti příliš nestresovat.

Dítě je přítomno a ukotvuje své potřeby do dohody:

Situace může nastat většinou po proběhlém setkání, kdy je třeba pozměnit původní dohodu. Dítě již získalo zkušenost s kontaktem, má na něj názor a něco potřebuje. Může se pak zúčastnit jednání s cílem dohody o kontaktu. Ne všechny děti na to mají odvahu a musíme jejich postoj respektovat. Jinou situací, kdy využijeme variantu přítomnosti dítěte, bývá nevhodnost dosavadního traumatizujícího kontaktu. I zde dbáme na názor dítěte, zda chce být dohodě přítomno, protože pro něj nemusí být traumatizující jenom onen kontakt, ale i společné sezení o úpravě kontaktu.

14.4.3 Tým pracovníků kontaktu a jejich činnost

Při vstupu pracovníků do procesu kontaktu dítěte v NRP se svou biologickou rodinou je důležité, aby se určili jejich jednotlivé role a činnosti. Pracovníci a jejich pracoviště se snaží dodržovat tyto principy:

- vzájemná dohoda mezi pracovišti/pracovníky o tom, co kdo bude zajišťovat,
- OSPOD je informován o procesu a může zasahovat,
- OSPOD podněcuje pracoviště, aby se vzájemně dohodla na rozdělení kompetencí a na určení koordinátora procesu kontaktu,
- co největší nestrannost a nezaujatost pracovníků vůči jednotlivým klientům kontaktu (dá se zařídit tak, že biologický rodič, náhradní rodič a dítě a mají odlišné podpůrné pracovníky).

Následující text přináší inspiraci, jak kontakt realizovat, nejedná se však o závazné metodické nařízení.

14.4.3.1 Koordinace celého procesu kontaktu

Koordinátorem může být (po vzájemné dohodě mezi zúčastněnými pracovišti):

- pracovník OSPOD,
- pracovník NRP (většinou),
- pracovník sociální služby.

Úkolem koordinátora je zařídit, aby všichni byli připraveni na setkání, vytvořit bezpečné prostředí, vyjednávat s odborníky/pracovníky začleněnými do procesu kontaktu, vyhodnocovat přínos a rizika kontaktu s ohledem na stav dítěte, sledovat stav příprav, být i přítomen na setkání, je-li to žádoucí, dále vyhodnocovat stav všech po setkání a pomáhat stanovovat další kroky.

14.4.3.2 Tvorba dohody o kontaktu mezi náhradním a biologickým rodičem (jiným příbuzným)

Sepsat dohodu o kontaktu s klienty může (po vzájemné dohodě mezi zúčastněnými pracovišti):

- koordinátor celého procesu kontaktu (nejlépe) se zkušenostmi v mediaci dohod,
- pracovník NRP/sociální služby/OSPOD, který má zkušenosti v mediaci dohod a který dokáže být nestranný, i když jen jedna ze stran dohody je jeho klientem.

14.4.3.3 Příprava klientů na kontakt

Přípravu může vést (po vzájemné dohodě mezi zúčastněnými pracovišti):

- psycholog/psychoterapeut (nejlepší varianta),
- klientův klíčový pracovník NRP/sociální služby vyškolený v tématu kontaktu.

Nejlepším řešením je, když každý klient má svého podpůrného pracovníka, který pomáhá s přípravou na kontakt. Důvodem je riziko zaujatosti vůči některému klientovi (například pracovník zná příběh více ze strany pěstounské rodiny a těžko se mu pracuje s biologickým rodičem, když o něm slyšel mnoho špatného). Každý klient má právo na stejnou podporu a pochopení.

Tento člen kontaktního týmu má za úkol vytvořit mezi ním a klientem (dítětem, biologickým rodičem či náhradním rodičem) nejlépe terapeutický důvěrný vztah. Pomáhá klientovi vyrovnat se se změnou, odžít dopředu emoce, které by se mohly vyplavit na klíčovém setkání dítěte s rodičem a pracovat s dostupnými informacemi o celém rodinném příběhu (aby nedošlo k nepříjemným překvapením). Psycholog bývá často příjemcem silné emoční obhajoby biologického rodiče, stížností na vnější důvody rozchodu s dítětem, ale také pracuje s velkým pocitem viny rodiče. V rámci přípravy dítěte se můžeme setkat hlavně s vyrovnáním se s faktem, že se rodič potkat chce, tedy s životní změnou. Pracujeme se strachy ze setkání, nadměrnými očekáváními a protichůdnými pocity. Přípravný pracovník má ještě jeden velký úkol, a to naplánovat s klientem, o čem si budou společně při setkání povídat, co budou dělat a co je naopak nevhodné, protože by to někoho z nich citově poškodilo (více v kapitole 14.4.4.).

Pokud se na proces přípravy necítí klíčový pracovník klienta, je vhodné obrátit se na OSPOD v regionu bydliště dítěte, bydliště pěstounské rodiny a v regionu biologického rodiče. OSPOD následně může doporučit kontakt na pracovníka poradny pro rodinu, pracoviště pověřené SPOD apod. Psychologickou a podpůrnou přípravu na setkání již dnes poskytují některé vybrané pracoviště NRP. Pracovník přípravy by měl být informován o cíli budoucího kontaktu, o rizicích a pravidelně mít možnost konzultovat proces přípravy s koordinátorem. Vzhledem k tomu, že téma dobře rozmyšleného kontaktu se v České republice teprve rozvíjí, koordinátor kontaktu by si měl dát práci se seznámením pracovníka přípravy s principy takového setkání a informovat ho o současném trendu.

14.4.3.4 Vedení/moderování samotného kontaktu

Kontakt může vést (po vzájemné dohodě mezi zúčastněnými pracovišti):

- nestranný pracovník (někdystačí kolega klíčového pracovníka NRP/sociální služby, nejlépe psycholog/psychoterapeut),
- externí školený facilitátor,
- koordinátor procesu kontaktu, který je školený ve facilitačních dovednostech.

Často není možné personálně obsadit všechny role v kontaktu. Nejčastěji se jedná právě o osobu moderátora. Je tedy možné, aby moderátorem byl sám klíčový pracovník sociální služby/NRP nebo pracovník OSPOD. Tato kombinovaná role však nárokuje osobní zralost takového pracovníka a schopnost být nestranným prostředníkem. Kombinovaný pracovník by měl v rámci kontaktu neustále své postoje reflektovat, uvědomovat si je a korigovat. Riziko představuje také dvojrole, například klíčový pracovník dítěte (připravoval dítě i náhradní rodiče na kontakt), který biologického rodiče vidí na setkání poprvé, pak je posléze moderátorem. Zná příběh jednostranně a může slepě stranit náhradní rodině s dítětem a neuvědomovat si stav a potřeby dalšího člena kontaktu, a to biologického rodiče.

14.4.3.5 Vyhodnocení kontaktu, doporučení a následná péče o klienty kontaktu

Vyhodnotit skutečnější kontakt může (po vzájemné dohodě mezi zúčastněnými pracovišti):

- psycholog/psychoterapeut (nejlepší varianta), který klienta připravoval,
- klientův klíčový pracovník NRP/sociální služby.

Nejlepší variantou je, pokud pracovník, který klienta připravoval na kontakt, je tentýž, co s ním i proběhlé setkání vyhodnocuje. Pracovník podporuje klienta v hledání pozitivních momentů ze setkání, oceňuje, dává příležitost zpracovat emoce, pomáhá definovat potřeby klienta pro další kontakt. Po domluvě s klientem předává informace koordinátorovi kontaktu, aby bylo možné příští kontakt nastavit lépe, či dokonce se sejít k přepracování dohody o kontaktu. Stejně jako u pracovníka přípravy je ideální, když má každý účastník kontaktu svého pracovníka pro vyhodnocení a ošetření po setkání, aby nedocházelo ke stranění některým klientům.

14.4.4 Příprava na kontakt

Koordinátor zajistí všem zúčastněným osobu, která jim pomůže se na setkání připravit. V průběhu příprav setkání koordinátor pravidelně kontaktuje pracovníky přípravy a ptá se na průběh (samozřejmě se souhlasem klienta).

14.4.4.1 Společné prvky přípravy všech zúčastněných

V textu společných prvků přípravy jednotně užíváme označení „klient“ a míníme tím dítě, náhradního rodiče a biologického rodiče.

- Povězte klientovi, jak kontakt bude vypadat, co se bude dít, kdo přijde. Nechte klienty klást otázky.
- Kontakt si nanečisto přehrajte (především s dítětem).
- Prodiskutujte s klientem pravidla při kontaktu a po kontaktu.
- Především ho upozorněte, že první kontakt mají všichni „přežít“ bez velké újmy, takže je vhodné se držet bezpečných konverzačních témat (škola, prázdniny, přátelé, informace o širší rodině). Rozhodně s klienty promluvte o tom, proč by neměli na první schůzce žádat vysvětlení, proč kdysi došlo k jejich odloučení, ospravedlňovat se a naopak atakovat biologického rodiče, proč se nestaral. Pokud by toto doporučení klienti nechápali, pomozte si společným hledáním následků pro dítě a na atmosféru setkání. Ujistěte je, že na pravdivá vysvětlování bude čas na dalších setkáních.
- Informujte klienty na začátku přípravy, že do doby oficiálního kontaktu by neměli podniknout žádné kroky na vlastní pěst (vyhledání adresy, nenadálá návštěva, dopis, facebook), pokud se na nich s pracovníkem nedomluví.

- Dávejte klientovi prostorná dotazy ohledně setkání nebo ohledně současného života každého z nich.
- Máte-li fotografie dítěte ze života pěstounské rodiny/ze života biologického rodiče či výtvarné výtvary dítěte, poskytněte je oběma stranám (přes koordinátora). Zvolte vhodný okamžik pro seznámení se rodiče/dítěte s fotografiemi. Pozor na fotografie provokativně šťastné pěstounské rodiny, je lepší volit neutrální pózy. Pozor také na fotografie dalších dětí biologického rodiče, o kterých dítě doposud nevědělo. Vše musí jít s citem a postupně.
- Sestavte s klientem seznam otázek, které má na rodiče/dítě. Protože bude mít možnost tyto otázky klást na setkání, pomozte mu je upravit, jemně korigovat a své korekce vysvětlovat. Například by nebylo vhodné, aby se dítě zeptal, jestli ho má stále rádo.

14.4.4.2 Specifika přípravy biologického rodiče

I rodič, který v minulosti opustil své dítě nebo o něj dostatečně nebojoval, je klientem potřebujícím náš respekt a důvěru.

- Ptejte se rodiče, zda je jeho zájem dlouhodobý. Stává se, že se rodič pouze chce přesvědčit, že jeho dítě se má dobře a že je o něj postaráno, ale více se již citově poutat nechce (má strach). Je zde riziko, že dojde ke společnému setkání s dítětem, a pak už se rodič znovu neozve a opět dítěti zmizí ze života. Tato rána velmi dítě bolí. Proto s rodičem riziko proberte, a když zjistíte, že vlastně chce jen informaci, jak se dítěti daří, tak je lepší setkání nedoporučit, ale informace o dítěti mu podejte (jak se má, co umí, jací jsou pěstouni lidé, škola, atd.). Kontakt přestaňte pro všechny zúčastněné připravovat. Rodiče ale ujistěte, že v životě se jeho rozhodnutí může změnit, a pokud se tak stane, ať je otevřený.
- Nechte rodiče plakat.
- Nechte rodiče se obhajovat a ospravedlňovat. Všechna nakumulovaná energie emocí musí ven dřív než na samotném setkání s dítětem.
- Provázejte rodiče vyprávěním rodinného příběhu, pomáhejte mu hledat chvíle, kdy svou rodičovskou roli zvládal.
- Ukotvujte s ním pěkné rodinné zážitky z doby, kdy byl se svým dítětem.
- Objeví-li se pocit selhání a viny, doprovodte rodiče v prožitku a pomozte mu najít konstruktivní cestu k přijetí své viny a zároveň smíření.
- Máte-li informace o životě dítěte, uvážlivě je rodiči dejte.
- Budete-li mít pocit, že se odplavila nastřádaná energie sebeobviňování rodiče, napadání vnějších důvodů separace (úřady, otec dítěte, aj.), začněte se připravovat na setkání a plánovat budoucí kroky.
- Doporučte rodiči přinést na první kontakt dítěti malý dárek (nejlépe sladkost).
- Rodič by měl vědět, že dítě v rámci své přípravy dostane volbu, jak ho chce při kontaktu oslovovat. Připravte rodiče na možnost, že mu dítě bude chtít i třeba vykat nebo oslovovat příjmením a požádejte ho, aby tuto volbu dítěte respektoval.
- Připravte rodiče předem na možnost, že dítě oslovuje své pěstouny „mami a tati“ (doporučujeme, abyste si tento fakt zjistili u koordinátora kontaktu) a pomozte mu to přijmout.

14.4.4.3. Příprava dítěte

- Povídejte si s dítětem o všech informacích, které o své biologické rodině má, a z nich posléze vycházejte.
- Kromě informací, které dítě o své rodině má, se ho ptejte na jeho názory (například názor, proč si myslí, že spolu nejsou). V tomto bodě se můžete setkat s různými reakcemi, které bude třeba řešit terapeuticky.
- Chce-li mít dítě na některých přípravných schůzkách svého náhradního rodiče, umožněte mu to.
- Dítě nepřesvědčujte o nevině rodiče. Pomozte mu přijmout realitu minulosti (zde doporučujeme se řídit zásadami komunikace o biologickém rodiči uvedenými v kapitole 14.3.). Velmi pomáhá technika přeznačkování.
- Buďte připraveni přijmout protichůdné pocity dítěte a pomoci mu s nimi.
- Ukotvujte s ním pěkné rodinné zážitky z doby, kdy bylo se svým rodičem. Pokud dítě nemá vzpomínky, proberte jeho fantazie, které za dobu odloučení o svém rodiči mělo.
- Nebojte se používat hudbu, výtvarné potřeby a hračky. Děti mají často jednu písničku spojenou s fantazií o rodiči. Pokud takovou má, nechte, aby ji před vámi pustilo a buďte s ním.
- Vyzvěte dítě, aby vám sdělilo své strachy ze setkání a po něm. S potenciálními strachy dál pracujte, hledejte možnosti předejití strachu či řešení, pokud se naplní. Tyto informace je vhodné sdělit koordinátorovi kontaktu, který je ve spojení s pracovníkem přípravy rodiče. Vzájemnou komunikací se naplnění strachů dá předejít.
- Vyzvěte dítě, aby se s vámi podělilo o očekávání ze setkání a období po něm. Konstruuje další fiktivní pokračování se všemi riziky i přínosy. Informace by se měly dostat ke koordinátorovi, který je předán náhradním rodičům a biologickému rodiči. Využívejte principy zpětné vazby.
- Dejte mu možnost vidět prostory, kde se kontakt bude odehrávat.
- Zeptejte se, jak chce rodiče na setkání oslovovat, proberte všechny možné varianty a tuto informaci předejte koordinátorovi. Ten ji dál pošle pracovníkovi přípravy rodiče, aby se na oslovení mohli připravit.

14.4.4.4 Příprava náhradního rodiče

- Dejte pěstounovi prostor pro ventilaci pocitů, které životní změna (zájem dítěte se potkat se svým biologickým rodičem) přinesla.
- Nesudte jeho konkurenční postoj a obavy o ztrátu dítěte. Pomozte mu.
- Má-li pěstoun obavu o dítě, domluvte mu společné přípravné setkání s dítětem, kde by si mohli sdělit obavy, nebo naopak se posílit.
- Vyzvěte pěstouna, aby vám sdělil své strachy ze setkání a po něm. S potenciálními strachy dál pracujte, hledejte možnosti předejití strachu či řešení, pokud se naplní. Tyto informace je vhodné sdělit koordinátorovi, který je ve spojení s pracovníkem přípravy rodiče/dítěte. Předávání informací by mělo být se souhlasem klienta, může se to ošetřit již v dohodě o kontaktu. Vzájemnou komunikací se naplnění strachů dá předejít. Nejčastějším strachem pěstounů bývá potenciální ztráta dítěte a návrat k biologickému rodiči. Máme-li informace, že tomu tak není, pěstouna uklidňujeme. Máme-li informaci, že tato možnost existuje, pomáháme mu se s ní vyrovnat a přehodnotit jeho roli rodiče-pěstouna.
- Vyzvěte pěstouna, aby se s vámi podělil o očekávání ze setkání a období po něm. Konstruuje další fiktivní pokračování se všemi riziky i přínosy. Informace by se měly dostat ke koordinátorovi, který je předá přípravnému pracovníkovi dítěte a biologického rodiče.
- Upozorněte pěstouna, aby před dítětem biologického rodiče nepomlouval a neshazoval.

14.4.5 „Předsetkání“ pěstouna s biologickým rodičem (bez dítěte)

Setkání pěstouna a biologického rodiče může být zároveň schůzkou pro sepsání vzájemné dohody o kontaktu a jeho pravidlech. Někdy se stane, že si pěstoun přeje ještě jedno setkání bez přítomnosti dětí, aby i on sám získal jistotu, že biologický rodič dítěti nepřitíží a že je připraven respektovat potenciální pravidla.

Tímto setkáním můžete předejít nenadálým vztahovým komplikacím mezi pěstounem a rodičem, které by mohly vyvstat na samotném klíčovém setkání a ohrozit stav dítěte. Biologičtí i náhradní rodiče mají mít možnost se potkat mimo doslech dětí. Je vhodné, aby u tohoto setkání byl také odborný pracovník.

14.4.6 Klíčové setkání – asistovaný kontakt

V případě, že se všichni cítí připraveni na setkání, domluvíme termín vhodný pro všechny a kontakt realizujeme.

14.4.6.1 Místo

Setkání by se mělo nejlépe realizovat na neutrální půdě, jako je úřad, pracovna pracovníka NRP/OSPOD. Na poprvé není vhodné se setkat v bytě pěstounské rodiny. Místnost by měla disponovat židlemi pro všechny zúčastněné, stolem pro sdílení přinesených věcí (fotografie, hračky, aj.), nápoji, hračkami. Místnost by neměla být průchozí, aby vás nikdo nerušil. Dle věku dětí je vhodné mít po ruce hračky a pastelky s papíry. Pokud první setkání dopadne dobře, je vhodné ještě další kontakt uskutečnit na stejném místě, abychom si ověřili, zda je vše v pořádku. Je-li to v možnostech pracoviště poskytující prostor pro kontakt, mějte v záloze ještě jednu místnost. Hodí se, když někdo ze zúčastněných bude potřebovat chvíli pro sebe a zklidnění emocí, pro rozmluvu s pracovníkem.

14.4.6.2 Délka prvního kontaktu

Na setkání je vhodné mít dostatek času, například 1,5 až 2 hodiny. Pro koordinátora se čas ale prodlužuje na začátku i na konci kontaktu. Koordinátor by měl být na místě dřív a pozvat před setkáním toho člena, o kterého má největší obavy (na základě zpráv z příprav). Důvěrným rozhovorem, dodáním odvahy či odplavením nahromaděných emocí mu pomůžete, aby setkání lépe zvládnul a vše dopadlo bezpečně. Podobně je tomu i po setkání. V případě úspěchu je možné čas na dalších setkáních prodlužovat.

14.4.6.3 Členové klíčového setkání

Klíčového setkání se zpravidla účastní:

- biologický rodič či jiný příbuzný,
- dítě/děti,
- náhradní rodič/e,

Existuje i možnost, že se potká jenom biologický rodič s dítětem. Důvody mohou být různé, vždy je však nutné projít přípravou, konzultovat s koordinátorem, zda je to pro dítě vhodná varianta.

- pracovník OSPOD a pracovníci přípravy,

Tito členové mohou být důležití hlavně při prvním setkání.

- koordinátor kontaktu,

Jeho přítomnost se řídí stejnými pravidly jako u pracovníka OSPOD. Určitě by měl být i na druhém setkání pro ověření si bezpečnosti a užitečnosti. Jeho setrvání na dalších setkáních zvažte, nicméně i bez jeho přítomnosti ho informujte o výsledcích. Na prvotních setkáních může zahájit kontakt, a posléze pro jistotu sedět v vpopzdálí nebo ve vedlejší místnosti.

- moderátor/facilitátor.

Jeho přítomnost je vhodná nejlépe při prvním a druhém kontaktu, dále to vyplývá z uzavřené dohody či vyhodnocení po proběhlých setkáních. Díky jeho roli nazýváme typ kontaktu jako asistovaný. Moderátora především zveme, pokud předjímáme budoucí obtíže na setkání nebo se již obtíže objevily v již existujícím kontaktu.

Další osoby zvažte (širší rodina, jiné podpůrné osoby, pracovníci přípravy, nevlastní sourozenci dítěte, aj.). Atmosféra by měla intimní, lidé by měli být zapamatovatelní, role jasné. Neměly by vznikat početné koalice.

14.4.6.4 Co mít s sebou

Náhradní rodiče a dítě mohou na setkání přinést:

- fotografie z různých věkových období dítěte,
- výtvary dítěte,
- hračky, hry, pastelky, papíry (především u malých dětí),
- seznam otázek na rodiče (jsou nachystány již z přípravného období),
- fotografie ostatních členů rodiny (vlastní i nevlastní sourozenci, rodiče pěstounů, aj.),
- fotografie dalších blízkých lidí dítěte (kamarádi, děti ze třídy, aj.).

Biologický rodič může přinést:

- malý dárek pro dítě,
- fotografie svoje (nejlépe z doby, kdy byl ještě s dítětem, možno i z jeho dětství kvůli nalezení podobnosti se svou ratolestí, fotky současné),
- fotografie širší rodiny (současný partner, prarodiče dítěte, dům, kde žijí nebo žili),

Pozor na fotografie současných dětí, o které se biologický rodič stará. Je možné mít s sebou jejich obrázky, ale neměly by na fotografiích převažovat. Mějte na zřeteli, že dítě se může trápit zjištěním, že jeho vlastní rodič se dokázal a (chtěl) postarat o další děti, ale o něj ne. Není vhodné tedy toto trápení dráždit. Takové vysvětlení by měl rodič dostat už při přípravě.

- hračky pro dlouhou chvíli během kontaktu (v případě malého dítěte),
- seznam otázek, na které se chce zeptat náhradní rodiny a dítěte (je již vytvořeno během příprav).

Koordinátor a moderátor s sebou přinesou:

- psací potřeby, papír,
- stručné výstupy z příprav,
- seznam možných témat, kdyby vázl hovor,
- hračky pro dítě, pastelky, papíry, připravené osvědčené hry.

14.4.6.5 Pravidla kontaktu

Pravidla by měla být jasně řečena již v začátku kontaktu:

- respekt každý ke každému,
- právo setkání předčasně ukončit, pokud kdokoli bude v psychické nepohodě,
- délka kontaktu,
- nastavení vzájemného oslovování,
- respektování pravomocí moderátora a dodržování jeho instrukcí,
- komunikovat slušně, bez výčitek,
- právo se cítit jakkoli,
- nic zatím do budoucna neslibovat,
- jiné pravidlo (které je nastaveno dle individuálního příběhu a znalosti rodinné situace, členů setkání).

14.4.6.6 Doporučená struktura kontaktu

Setkání může probíhat v následujícím sledu:

- seznámení všech zúčastněných a připomenutí oslovování (například vykání/tykání, křestní jména, jenom příjmení), které bylo již promyšleno během příprav na kontakt,
- oživení pravidel kontaktu,
- informování o rolích pracovníků na setkání a jejich pravomocích,
- kolečko představení,

Nechte každého říci, s čím přichází, co od setkání očekává, s jakým pocitem by chtěl odcházet, jak mu právě je – tyto otázky klade moderátor). U velmi malých dětí se snažíme co nejrychleji o společnou hru, aby pro ně tento úvod nebyl stresující a dlouhý.

- výběr dalšího směřování,

Nabídněte rodičům a dítěti možnosti, jak se kontakt může ubírat dál, například každý popovídá o svém dosavadním životě, prohlížení fotografií či výkresů, zodpovídání na dotazy jeden druhého, u malých dětí hraní hry.

- opakování nabídky výběru (dle času),
- společné vyhodnocení setkání (jak se každý cítí, co dostal), návrhy na mezidobí,
- rozloučení s poučením pravidel chování v mezidobí.

Na konci setkání není vhodné položit otázku, zda účastníci chtějí v kontaktu pokračovat. Odpověď většina z nich ještě nezná, je pod nátlakem prvního kontaktu a každý potřebuje čas na srovnání myšlenek.

14.4.6.7 Role facilitátora/moderátora

Úkolem facilitátora je vést setkání od začátku až do konce a procesem provádět všechny zúčastněné. Může se stát, že bude mluvit více než ostatní.

Moderátor musí být citově a příběhově nestranný. Z tohoto důvodu je ideální takový moderátor, který příběh zná nejméně. Dostává informace od koordinátora, aby se lépe orientoval. Nejde-li personálně zajistit nezaujatého moderátora, povolejte kolegu, popřípadě mohou být moderátory sami pracovníci jednotlivých klientů kontaktu, ale musí

reflektovat svoji zaujatost a na chvíli ji dát stranou. Je však důležité, aby se s jednotlivými klienty moderátor seznámil, získal důvěru, účastnil se například posledního přípravného setkání jednotlivých klientů.

Moderátor má tyto úkoly:

- Všímá si emočního stavu členů setkání, na místě ho pojmenuje a řeší.
- Využívá základních komunikačních technik: rekapitulace, projevy empatie a otázky.
- Určuje kroky a fáze setkání, zveřejňuje je.
- Vázne-li hovor, nabízí témata.
- Je-li náplní i hra s malým dítětem, pomáhá biologickému rodiči se do ní zapojit.
- Dává rovnocenný a rovnoměrný prostor pro každého člena.
- Pravidelně se ujišťuje, zda je vše v pořádku.
- Vyjasňuje to, co bylo nesrozumitelné.
- Odráží útoky účastníků vůči sobě navzájem.
- Uzavírá se všemi postupné dohody o tom, co bude v setkání následovat.
- Hlídá čas.

14.4.7 Mezidobí (po kontaktu)

14.4.7.1 Pravidla pro mezidobí

- Pokud nebylo domluveno jinak, dítě se s biologickým rodičem samo nekontaktuje.
- Chce-li něco v mezidobí řešit biologický rodič s náhradním rodičem (či dítě s biologickým rodičem), využívá prostředníka – koordinátora. V případě, že obě strany jsou schopné domluvy, prostředníka využívat nemusí, ale alespoň ho informují o proběhlé komunikaci.
- Pokud byly vyjednány úkoly, je vhodné je splnit.

Pravidla by měli účastníci znát z klíčového setkání.

14.4.7.2 Vyhodnocení po klíčovém setkání

Po setkání dá koordinátor dítěti, náhradnímu rodiči a biologickému rodiči čas říci, jak by kontakt měl dále pokračovat. V tu dobu je vhodná péče psychologa (nejlépe stejného pracovníka přípravy), který s pěstounem a dítětem/biologickým rodičem vyhodnotí setkání a ošetří znovu otevřenou ránu. I to nejlépe odvedené klíčové setkání a nejlepší úmysl všech zúčastněných nezaručí to, že celá situace nebude bolet. Dítě může poklesnout ve školních výsledcích, pěstouni se mohou začít hádat atd. Nicméně je to přirozený následek citového rozrušení, které logicky klíčové setkání přináší. Děti často po takových setkáních řeší, kdo je vlastně máma/táta, mají v tom zmatek. Mějme to na paměti a neunáhleme se v rozhodnutích o dalších krocích.

Koordinátor nebo pracovník NRP informuje o průběhu/výsledcích kontaktu pracovníka OSPOD (s jakou mírou souhlasu klientů závisí na povaze a předpisech pracoviště, na zákonných předpisech, na sepsané dohodě). Pracovník OSPOD má právo do procesu kontaktu vstupovat a chránit zájem dítěte.

V případě, že setkání po čase dítě, pěstoun i biologický rodič vyhodnotili jako pozitivní, pokračujeme v kontaktu. Rozpoložení dítěte je nejlepším vodítkem, jak stanovit další postup. Dále už je vše individuální – například je nutné ještě další asistované setkání? V dalších setkáních je už na místě citlivě mluvit o důvodu odloučení, pravdě, vždy se zřetelem na psychickou bezpečnost pro dítě.

Pravidla k inspiraci pro volný kontakt biologického rodiče s dítětem:

- Zpočátku telefonovat dítěti jen přes telefon pěstouna v určený čas. Nejsou-li potíže, pravidlo se může rozvolnit.
- Dodržet čas návštěvy, v čas dát vědět, že se telefonát nebo návštěva neuskuteční.
- Respektovat podmínky stanovené dohodou mezi pěstounem a biologickým rodičem (v případě, že biologický/náhradní rodič nesouhlasí s původními podmínkami dohody, informuje koordinátora a vytvoří se konsenzus pro všechny přijatelný).
- Domlouvat se na dárčích pro dítě.
- Pokud dítě dostane od vlastního rodiče hračku, má právo si ji přivést domů či nechávat, kde chce.
- Chovat se k sobě navzájem slušně.
- Neslibovat.
- Neočerňovat biologického rodiče/náhradního rodiče.
- Respektovat přání dítěte.
- Být shovívaví (to platí hlavně pro pěstouny) k výchovným a emočním výkyvům dítěte po návratu/setkání se svým rodičem. Mějte na paměti, že taková setkání budou dítě citově rozrušovat vždycky a neznamena to hned, že biologický rodič něco při setkání pokazil/selhal.
- Rozhodne-li se biologický rodič, že dítěti odhalí pravdu o důvodu odloučení, je vhodné, aby své plánované vysvětlení připravil spolu s pracovníkem přípravy či koordinátorem.

Koordinátor by měl vědět o všech následných krocích, které pěstoun a biologický rodič hodlají vykonat (například je tato informovanost zakotvena do dohody).

Pěstoun, jehož přijaté dítě má naději, že pravidelná setkávání s vlastním rodičem povedou k návratu do biologické rodiny, nutně potřebuje citlivou podporu. Biologický rodič, jenž má reálnou naději na návrat dítěte, potřebuje podporu, poradenství a doprovázení ve znovusjednocení rodiny.

V případě, že ale první setkání dítěti neprospělo a předpokládáme, že by se více a více trápilo nebo že samo dítě už rodiče nechce vidět, respektujeme jeho rozhodnutí a biologického rodiče informujeme o výsledku. Nedáváme mu plané naděje, ale požádáme ho o otevřenost, pokud by dítě po nějaké době (i po letech) o kontakt stálo.

S náhradní rodinou dítěte a jím samotným domluvíme, co vše můžou kromě kontaktu biologickému rodiči nabídnout (například pravidelná informace pěstouna o školních výsledcích dítěte, důležité životní kroky dítěte, občasné fotografie, aj.). Biologický rodič pak potřebuje psychologickou podporu. Je vhodné, aby koordinátor doporučil rodiči nebojovat a nevyžadovat nucený styk skrz soud. Nikdo takovou cestu rodiči zakázat nemůže, pracovník by si však měl dát práci s vysvětlením negativních dopadů na dítě, pokud by volil tento způsob boje.

Vyhoví-li vlastnímu rodiči soud, musíme respektovat rozhodnutí vyšší instance. V takovém případě nemůžeme uplatnit výše zmíněný postup (například pozastavení setkávání s dítětem). Máme-li dojem, že soudem stanovený kontakt dítěti výrazně ubližuje, jedinou potenciální ochranou může být návrh na předběžné opatření. Ani v takovém případě nám ale soud nemusí vyhovět.

14.5 Ostatní aneb co ještě se může stát

14.5.1 Kontakt nelze zrealizovat

Na přání dítěte je kontaktován biologický rodič sociálním pracovníkem, ale nechce se setkat a ani nic vědět:

- Někdy je alespoň rodič nakloněn myšlence, že pracovníkovi poskytne pro dítě svoji fotku z doby, kdy s dítětem ještě byl (popřípadě informace o širší rodině).
- I přes pátrání pracovníka OSPOD se matku či otce nepodařilo najít nebo zemřeli.
- Dítě by mělo vědět, pokud rodič zemřel nebo není k nalezení.

Pokud zjistíte, že rodič dítěte zemřel (Uhlířová, 2010):

- O smrti rodiče dítě a jeho náhradního rodiče informujte. S informací nakládejte citlivě.
- Pokud víte, že rodič kdysi dítě zanedbával či týral, neodpírejte dítěti možnost truchlit. V případě potřeby vyhledejte psychologa.
- V budoucnu může dítě vyslovit přání navštívit matčin/otcův hrob, určité mu to umožněte.
- Bezprostředně po podání informace o úmrtí rodiče je dobré s dítětem uskutečnit rituální rozloučení (pohřeb) s biologickým rodičem, mít pak místo, kam „za ním“ může chodit.

14.5.2 Biologický rodič v minulosti dítě týral, ubližoval mu a má zájem se setkat

- Postupujte dle kroků v části metodiky asistovaného kontaktu.
- Využití psychologa zde není jen možností, ale nutností.
- Respektujte přání dítěte, všimněte si jeho stavu.
- Dbejte na to, abyste neporušili rozhodnutí soudu o zákazu styku biologického rodiče s dítětem.
- Někdy nemusí dojít k setkání, ale pro dítě může být důležitá informace, že se o něj rodič zajímal a kontaktoval pracovníka.
- V případě, že v rozhovoru s pracovníkem rodič uvede, že lituje svého chování vůči dítěti (týrání, zanedbávání, atd.), dítě by tuto informaci ocenilo. Je to pro něj důležité, hlavně pro jeho sebehodnotu. (Uhlířová, 2010)

14.5.3 Biologický rodič dítě již nepravidelně navštěvuje

Tato situace nastává především v rodinách příbuzenské pěstounské péče. Nejčastěji se biologický rodič objeví u svých rodičů (vychovávajících vnoučata, jeho děti), kteří mu nedokážou odepřít pomoc a mají kromě výčitek i pochopení pro jeho špatnou situaci. Rodič se nějakou dobu neozývá, žije svůj život, občas napíše dětem slibující sms, že si pro ně přijde. Někdy o tom děti své prarodiče informují a ti to následně řeší, někdy ne a děti se skrytě trápí.

Nebo rodič občas přijede, dojde ke konfliktu a děti tomu přihlíží. V jiném případě je rodič ve zlém stavu (drogy, psychiatrická diagnóza) a prarodič se mu snaží pomoci. Zaplatí za něj dluh, sežene léky, vyhledá odbornou pomoc nebo ho nechá pár dní doma přespát. Děti jsou pak s rodičem v kontaktu. Po jeho odchodu bývají zklamané, rozrušené, s ambivalentními pocity jak k prarodiči, tak k rodiči.

Setkáváme se s již vydanými soudními rozhodnutími o styku biologického rodiče s dítětem (například každá sudá sobota od 9.00 do 17.00 hodin). Rodič často do poslední chvíle nedá vědět, zda opravdu dorazí, dítě čeká, a bývá zklamáno. Někdy se děti od rodičů vrací nešťastné, příště k nim jít nechtějí. Je na zvážení, zda se vyplatí s vlastním rodičem za vaše pracoviště mluvit, snažit se s ním spolupracovat a doprovázet ho ve vhodném chování vůči dítěti nabízením asistovaného styku.

- O setkáních výše zmíněného typu by pěstoun/prarodič (či jiný příbuzný pečující o dítě) měl informovat pracovníka OSPOD a pracovníka NRP, společně dohodou stanovit pravidla styku rodiče s dětmi. Pracovník OSPOD má pravomoc v rámci správního řízení uložit služby zapsaného mediátora. Bohužel, pokud jsme předběhnuti soudním rozhodnutím o styku, které nemusí být dostatečně pružné, pak pracovník OSPOD už takové pravomoci nemá. Můžeme jen žádat soud o úpravu styku nebo se s ním snažit domluvit (nicméně to pro rodiče není povinné).
- V případě, že by rodič tato pravidla nedodržoval a způsoboval pravidelnou hlubokou újmu dětem, může se přikročit k soudnímu jednání o zamezení styku či soudnímu tanování pravidel styku.
- Pokud situace nedojde až do výše jmenované krajnosti, je dobré se společně setkat s prarodičem/pěstounem a rodičem, pracovníkem OSPOD/NRP a nejlépe moderátorem a vytvořit dohodu o kontaktu.
- Před takovým setkáním však doporučujeme individuálně pracovat s prarodičem a s dítětem a pokusit se navázat citlivý kontakt i s biologickým rodičem. Práce má pak podobu jako v přípravách na klíčové setkání.
- Mluvte s oběma stranami, snažte se nebýt zaujatí.
- Rodiče žijí různými způsoby života. Stane se, že je budete muset navštívit sami na půdě azylového domu, v kanceláři organizace pečující o lidi bez domova, na psychiatrii atd. Nečekejte, že se objeví u vašich dveří s chutí spolupracovat.
- Rozhovor s rodiči musí být citlivý, protože se rodič chce ospravedlnit a ukazuje vám odvrácenou stranu svého předešlého rodinného života, stěžuje si na výchovu svých rodičů, objevuje se zde řada nových souvislostí. V případě, že rodiče nehodnotíte a nesoudíte, dá se navázat důvěra.
- Díky této důvěře může pak rodič přistoupit na společnou domluvu s prarodičem/pěstounem na pravidlech kontaktu s dětmi. (Uhlířová, 2010)

14.6 Způsoby zprostředkování kontaktu

14.6.1 Dopis

Vyzvěte dítě s náhradním rodičem/biologického rodiče, ať napíše tomu, koho hledá a proč ho hledá. Je vhodné, aby byl dopis slušný, bez obviňování, opatrný a ničím nesvazující, pokud by posléze adresát s kontaktováním souhlasil. Klientům s dopisem pomozte, diskutujte o efektu napsaného, dle potřeby navrhněte změny. Tento dopis mějte jako hlavní nástroj zprostředkování kontaktu.

14.6.2 Cesta pomocí oddělení sociálně-právní ochrany dětí

Touto cestou může jít jak dítě zastoupené náhradním rodičem, tak rodič vlastní. Doporučujeme požádat o zprostředkování kontaktu či vyhledání širší rodiny písemně. Stojí-li za zády klienta jako podpora nezisková organizace, která ho celým procesem provází a pomáhá mu s úřadem jednat, efekt bývá větší.

Kontaktujeme OSPOD buď v místě současného trvalého bydliště dítěte (tedy sociální pracovníci, která má dítě v evidenci), nebo v místě, kde se dítě narodilo/delší dobu žilo se svou biologickou rodinou.

Musíme počítat s tím, že vyhledání biologické rodiny je delší proces a pracovnice OSPOD je velmi pracovně vytížená. Buďte trpěliví. Pracovníkovi OSPOD, který se snaží kontaktní informace vyhledat, pomůžeme údaji, které známe (jména, data narození, spisová značka soudního rozhodnutí, adresa bývalého ústavního zařízení, aj.).

Pracovník OSPOD musí často oslovit jiné pracoviště sociálně-právní ochrany pro spolupráci vyhledání osoby, protože ta se mohla odstěhovat do působnosti jiného regionu. To, že pracovník OSPOD osobu najde, ještě neznamená, že se kontakt uskuteční. Oslovená strana musí svolit. Proto je důležité, aby pracovník OSPOD s nalezenou osobou citlivě vyjednával (například pomocí předání dopisu, viz 14.6.1).

14.6.3 Cesta pomocí Ministerstva vnitra ČR

Oficiální cestu nabízí také Ministerstvo vnitra ČR, které spravuje na svých webových stránkách interaktivní formulář o zprostředkování kontaktu. Po jeho vyplnění pracovníci oddělení vyzvou žádanou osobu, aby podala ne/souhlas s předáním kontaktních údajů. Pracovníci vycházejí z oficiálního registru občanů a jejich trvale hlášených pobytů. Po získání kontaktní informace opět nejprve pošleme dopis.

14.7 Role OSPOD v procesu kontaktu dítěte s biologickou rodinou

Role OSPOD spočívá zejména v:

- pomoci s vyhledáním kontaktních údajů,
- kontrole zájmu a bezpečí dítěte,
- pomoci při sepsání návrhu k soudu o úpravě styku,
- zprostředkování psychologické pomoci klientům, je-li to užitečné.

Další role mohou a nemusí zastávat, vždy záleží na domluvě s participujícími organizacemi a klienty:

- informační schůzka jednotlivě s potenciálními členy kontaktu a zjištění očekávání,
- zprostředkování dohody o kontaktu mezi biologickým a náhradním rodičem, změna nefunkční dohody,
- koordinace příprav, kontaktu i vyhodnocování,
- doprovázení klientů v přípravách, v kontaktu a ve vyhodnocování.

14.8 Role pracovišť náhradní rodinné péče v procesu kontaktu dítěte s biologickou rodinou

Pracoviště NRP mají zpravidla za úkol:

- pomoc při vyjednávání klientů s úřady s žádostí o vyhledání kontaktních údajů,
- kontrolu zájmu a bezpečí dítěte,

- uzavírání dohody/zakázky o zprostředkování kontaktu mezi pracovištěm a klientem,
- koordinaci příprav, kontaktu i vyhodnocování,
- poskytnutí/zprostředkování psychologické pomoci svým klientům, je-li to užitečné.

Další role mohou a nemusí zastávat, vždy záleží na domluvě s participujícími organizacemi/ úřady a klienty:

- doprovázení především dítěte a náhradního rodiče procesem kontaktu (přípravy, kontakt, vyhodnocení),
- asistování kontaktu,
- doprovázení biologického rodiče procesem (vyplývá-li to z nabídky služeb organizace).

14.9 Role pracovišť sociálních služeb v procesu kontaktu dítěte s biologickou rodinou

Pracoviště sociálních služeb mají nejčastěji v péči biologického rodiče a jejich úkolem je:

- pomoc při vyjednávání klientů s úřady s žádostí o vyhledání kontaktních údajů,
- uzavírání dohody/zakázky o zprostředkování kontaktu mezi pracovištěm a klientem,
- doprovázení především biologického rodiče procesem kontaktu (příprava, kontakt, vyhodnocení),
- poskytnutí/zprostředkování psychologické pomoci biologickým rodičům, je-li to užitečné.

14.10 Kazuistika

Hanka (12 let) žije čtyři roky v pěstounské rodině spolu s dalšími dvěma přijatými dětmi. Jako jediná v náhradní rodině je romského etnika. Trápí ji to, cítí se odlišně, snaží se svým vzorným chováním dokázat, že si zaslouhuje lepší hodnocení, než se domnívá, že si okolí o ní jako o romské dívce myslí. Je velmi tichá, pěstouni mají strach, jaké myšlenky se jí honí v hlavě. Pěstounům říká „teto“ a „strejdo“. Při setkání s psychologem pěstouni uvádějí obavy o její identitu, její nepřijetí romství a zatvřelé mlčení na téma své biologické rodiny.

Zatímco Hanka nic netuší, jezdí pěstouni na semináře i víkendové akce určené náhradním rodinám majícím v péči romské děti. Zakupují literaturu oceňující romskou kulturu a tradice, snaží se pro dívku najít pozitivní zdroje, aby mohla přijmout sebe sama. Pěstouni s humorem dodávají, že začínají být více Romové oni, než je sama Hanka. Do poradny přicházejí, aby zjistili, zda netlačí na Hančino přijetí romství příliš a s dotazy, jak jí mohou pomoci, aby se otevřela na téma své biologické rodiny.

Vyprávějí, že Hanka si pamatuje kus života s matkou, žila s ní do svých šesti let. Po příchodu do jejich rodiny prý ještě chvíli vyprávěla nějaké zážitky, ale později se velmi uzavřela. Na dotaz psychologa, co vědí o její rodině, se ukázalo, že informací mají dost. Asi před rokem je kontaktovala přes OSPOD babička Hanky, několikrát si telefonovali, takže vědí, že Hanka má staršího patnáctiletého bratra, který žije v péči babičky. Dozvěděli se, že matka se po sebevraždě manžela snažila o obě děti postarat, ale následoval psychický i fyzický kolaps, série pobytů na psychiatrii, zanedbávání péče, nadměrné užívání alkoholu. Matka sama vyhodnotila situaci, že se nedokáže postarat, kontaktovala sociální úřad a domluvila se na alternativní péči o své děti – syn k babičce a dcera do dětského domova. Posléze se už matka nikdy neobjevila.

Hanka docházela k psychologovi čtyři měsíce, po stejnou dobu bylo pěstounům poskytnuto poradenství ve spolupráci psycholog a pracovník NRP z blízké neziskové organizace. Hanka se po navázání důvěry k terapeutovi svěřila s ošklivými vzpomínkami, které se snaží „vyhnat z hlavy“.

Matka pod vlivem alkoholu dělala nepředvídatelné věci, často zapáchala, v noci děti budila a kamsi je vedla. Hanka si vzpomíná na mámu jako na ošklivou, nespolehlivou a zapáchající paní, u které se bála jakékoli reakce, styděla se za ni. Hanka říká, že nechce být dcerou takové ženy, dcerou takové Romky.

Konzultace Hanky a pěstounů se občas propojily, aby spolu o těchto věcech mohli mluvit a vzájemně si otevřeli to, co řeší. Hanka dostala od svých pěstounů podporu, že se nemusí stydět, že ji mají rádi takovou, jaká je. Na oplátku dívky svěřili své obavy a snahy pomoci ji najít cestu k romství. V rodině se začalo více hovořit, biologická rodina Hanky se dostala jako téma do pravidelné komunikace.

Pěstouni s Hankou otevřeně diskutovali o své potřebě pochopení romství, radili se s ní o míře jejich účasti na různých workshopech tohoto tématu. Budující se důvěra prolomila ledy i u ostatních přijatých dětí, které byly zvyklé si již bez přítomnosti dospělých o svých vzpomínkách a názorech na své biologické rodiny normálně povídat. Když zjistili, že Hanka si s pěstouny vypráví o svých zážitcích, klade jim otázky, začaly s tím opatrně také.

Pracovník NRP se s rodinou vídal v měsíčním intervalu a pěstounům pomáhal plánovat, jak a co Hance z dostupných informací o matce sdělit, povzbuzoval je v započaté upřímnosti. S Hankou spolu začali vytvářet knihu života, kterou dívka otvírala a doplňovala ve vlnách. Měla půlroční období, kdy na svou biologickou rodinu nechtěla myslet a chtěla žít přítomností. V těch chvílích knihu neotevírala, dokonce nevěděla, kam ji dala. Naopak ve významných obdobích jako Vánoce a narozeniny, si vzpomněla, byla lítostivá a knihu hledala, pěstounů se doptávala a informace doplňovala. Obraz matky stále odmítala, nicméně její odmítání bylo chápáno a transparentní.

V průběhu roku od změny v komunikaci v pěstounské rodině našli odvahu, aby Hance sdělili, že jsou v telefonickém a písemném kontaktu s její babičkou a starším bratrem Mariánem. Hanka začala prožívat výkyvy nálad i chování. Nadšeně se na babičku a bratra vyptávala, hned se s nimi chtěla vidět, na druhé straně často plakala, litovala se, že „*kdyby o ni měli zájem, tak se už dávno ukázali*“. Cítila se nechtěná. Pěstouni zhruba po roce znovu navštívili psychologa, Hance se dostalo terapeutické péče ve zpracování nové informace, vlivu na její sebehodnotu. Cílem terapie bylo pomoci dívce najít v sobě své vlastní zdroje, ocenění, důležitou úlohu v rodinném příběhu a konečně se začalo pracovat i na tématu matky. Pěstounům dával pracovník NRP citlivé rady, jak na Hančino chování reagovat.

Dívka se začala zklidňovat, více pracovala s faktickými informacemi, projevila touhu potkat se s babičkou a bratrem. Pracovník NRP připravoval setkání se všemi zvlášť. Několikrát navštívil babičku a Mariána, mnoho chvil strávil nasloucháním příběhu o vině. Vyšlo najevo, že babička se před šesti lety necítila dostatečně zdravá, aby vychovala dvě vnoučata. Marián byl samostatný a více odolný. Hanka byla často nemocná a viditelně trpěla máminým hrubým chováním. Matka Hanky babičku tehdy požádala, aby se postarala o obě děti, ale babička si vzala do péče jen vnuka. O vnučku se bála postarat. Dnes se cítí velmi vinna. Pracovník NRP babičku vedl k tomu, aby o své vině s Hankou na setkání mluvila velmi opatrně, nacvičili spolu závažná sdělení.

Setkání se konalo o prázdninách, kdy se celá náhradní rodina, pracovník NRP a babička s Mariánem vydali na společný pěší výlet. Všichni byli opatrní a slušní, velmi pomáhaly ostatní děti, které setkání obohacovaly o hry a také byly zvědavé.

Dnes je Hance 14 let, s babičkou a bratrem se nepravidelně vídá. Děti spolu jezdí na tábory, chlapec na některé víkendy k pěstounům a Hanka na jednodenní návštěvy za babičkou. Dívka se naučila několik romských písní od babičky a také jeden tanec. O matce Hanka zatím mluvit nechce, babička to pod vedením pracovníka NRP respektuje.

Závěry:

- Rodině pomohla otevřená komunikace o příběhu Hanky.
- Ukázalo se, jakou žitěčnou sdělovat dětem, z čeho samí pěstouni mají obavy, na co myslí, co chtějí a jak jim s jejich minulostí touží pomoci.
- Hance prospěl respekt k vlastnímu tempu přijetí závažných informací a přijetí sebe sama.
- Pracovník NRP doprovázel i prarodiče a bratra, takže měl situaci více pod kontrolou, mohl sladit celý proces a pomoci jim v citlivém sblížení.
- Je vhodné, aby pracovník NRP a přizvaný psycholog společně komunikovali.
- Z příběhu vyplývá, že bude nutné se postarat o další děti v pěstounské rodině, které postupně sblížení Hanky a její biologické rodiny zažily a přimělo je to otevřít svou vlastní cestu.
- Dále je možné, že Hanka bude bojovat s obrazem matky a nehezkými vzpomínkami, nicméně dívka dospívá a je nutné brát zřetel na její tempo a přání. Možná, že až bude starší, příběh její, příběh mámy a pochopení se jednou propojí.
- Předpokládáme, že Hanka v sobě také řeší smrt otce, ale opět jí dáváme čas a volbu, kdy a s kým bude chtít toto téma řešit.

14.11 Shrnutí

Základní principy práce s tématem biologické rodiny přijatého dítěte:

- Kritérium pro otvírání tématu biologické rodiny je psychický stav, tempo a názor samotného dítěte.
- Kritérium pro vhodnost kontaktu s biologickou rodinou je psychický stav, tempo a názor samotného dítěte.
- Respektujeme klienty a jejich potřeby, nesoudíme je.
- Vedeme klienty (děti, náhradní rodiče a biologické rodiče) k vzájemnému respektu.
- Postupujeme krok po kroku, vyhodnocujeme.
- Jsme trpěliví.
- Jsme citliví.

14.12 Literatura

- Banmen, J. a kol. (2011). Transformační systemická terapie. Ostrava: Institut V. Satirové.
- Holá, E. (2012). Cesta k mým matkám. Brno: Jota.
- Klimeš, J. (2008). Budování identity dítěte. Říčany: OS Rozum a Cit.
- Koluchová, J., & Matějček, Z. (2002). Osvojení a pěstounská péče. Praha: Portál.
- Matějček, Z. (1999). Náhradní rodinná péče: průvodce pro odborník, osvojitele a pěstouny. Praha: Portál.
- Ryan, T., & Walker, R. (2006). Vytváření knihy života. Pomáháme dítěti porozumět jeho minulosti. Praha: Natama.
- Semerádová, M. (2012). Metodika zprostředkování kontaktu dítěte s vlastní rodinou. Pardubice: Amalthea.
- Taplin, S. (2005). Is all contact between children in care and their birth parents 'good' contact? Ashfield: NSW Department of Community Services.
- Uhlířová, V. (2010). Setkávání biologického rodiče s dítětem a jeho pěstounskou rodinou. Výukový materiál konference Rodina očima dítěte Hejnicích 2010. Říčany: OS Rozum a Cit.
- Uhlířová, V. (2012). Vztahový labyrint v náhradní rodině. Vlastní rodina přijatých dětí. Říčany: OS Rozum a Cit.
- Uhlířová, V. (2014). Kontakt dítěte žijícího v NRP s biologickou rodinou. Vzdělávací příručka. Nový Bor: Velký vůz Sever.
- Vodáčková, D. a kol. (2002). Krizová intervence. Praha: Portál.

KOMIKS PRŮVODCE DÍTĚTE PĚSTOUNSKOU PÉČÍ

Instrukce pro pracovníky

Vážení kolegové,

pro děti, které půjdou do pěstounské rodiny, jste důležitými osobami. Můžete být pracovníci dětského domova, sociální pracovníci OSPOD nebo podpůrné prorodinné organizace.

Aby byl přechod dítěte do nové rodiny citlivý, bezpečný a informovaný, je nutné, abyste dítě doprovázeli, odpovídali na jeho otázky a také abyste vy sami měli potřebné informace. Dobrá příprava dítěte na jeho umístění v pěstounské rodině může být vhodným základem pro to, aby se s ní dobře sladilo.

Tento průvodce dítěte vznikl právě jako podpora pro jeho informovanost. Vaším úkolem je pomoci mu průvodci dobře porozumět.

Děti by se neměly nové rodiny bát a měly by vědět, co je čeká.

Jak s dětmi pracovat při čtení průvodce?

- Komiks je vhodný pro děti od 6 do 10 let, které umí číst. Pokud jim čtení nebo porozumění textu činí potíže, pomozte jim (například předčítejte).
- Komiks průvodce dítěte je určen těm dětem, které jsou zařazeny do evidence dětí vhodných pro pěstounskou péči nebo které se chystají na brzký odchod z dětského domova či biologické rodiny.
- Komiks patří dítěti, neměl by být uložen v knihovničce zařízení. Dítě by si v něm mělo listovat, kdy chce a kde chce, vpisovat si do něj poznámky.
- Na posledních stránkách komiksu jsou 2 tabulky, které by mělo dítě vyplnit svými osobními údaji, proto je nutné, aby brožura patřila jen jemu.
- Komiks se skládá z několika částí. Po úvodní obecné informaci o pěstounské péči následuje příběh Honzy, pobývajícího přechodně u pěstounů, a příběh Petry, která přechází z dětského domova k pěstounce. V závěru najdete časté otázky dětí o pěstounské péči a na konec jsou zařazeny zmíněné tabulky. První je nazvaná „Můj adresář“ a druhá „Co chci, aby o mně pěstouni věděli“.
- Najděte si čas a s dětmi, které dostaly komiks ke čtení, společně o přečteném diskutujte. Můžete spolu procházet jednotlivé kapitoly a podrobněji je probrat a vysvětlit. Každá nová informace vzbuzuje v dítěti další otázky.
- I když se dítě bude identifikovat jen s jedním hrdinou komiksového příběhu, pobízejte ho, aby si přečetlo i příběh druhý. Oba jsou koncipovány tak, že se vzájemně informačně doplňují. Je-li vám svěřeno dítě z dětského domova a připravuje-li se pro něj trvalá pěstounská péče, je důležité, aby si přečetlo i příběh Honzika, chystajícího se přechodně k pěstounům. V jeho příběhu jsou informace důležité i pro děti z dětských domovů.

- Neumíte-li dítěti odpovědět na jeho otázky, nebo pokud sami něčemu nerozumíte, nebojte se to dítěti přiznat a slíbit mu, že informaci zjistíte. O pěstounské péči ví nejvíce sociální pracovnice nejbližšího OSPOD nebo pracovník organizace, která je v kontaktu s místními pěstounskými rodinami podle zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Kontakt na takovou organizaci získáte od sociální pracovnice OSPOD. Můžete také požádat pracovníka příslušné regionální organizace, aby dítě navštívil a vše o pěstounské péči mu vysvětlil. Tento pracovník dokonce může zorganizovat setkání dítěte s jinou pěstounskou rodinou nebo s dítětem již dlouho umístěným v pěstounské péči. Ti všichni se mohou s dítětem, které má přejít do pěstounské péče, podělit o své zážitky z tohoto typu rodinného soužití.
- Pomozte dítěti vyplnit závěrečné tabulky „Můj adresář“ a „Co chci, aby o mně pěstouni věděli“. Odchodem z původního prostředí ztrácí dítě mnoho údajů, které se později špatně dohledávají. Má-li dítě kontakty na kamarády, vychovatelky, příbuzné apod., může tyto vztahy dále udržovat, a neztratit tak původní vazby, na nichž mu záleží. Je také důležité, aby o sobě dítě mohlo nějakou formou svým budoucím pěstounům co nejvíce sdělit. Podněcujte dítě, aby vyplněnou druhou tabulku pěstounům ukázalo.
- Rozhodnete-li se s využitím této příručky pracovat s dítětem, které odchází ze své rodiny na základě předběžného opatření, buďte velmi citliví. Dítě může být v krizovém stavu, kdy není schopno přijímat žádné informace. V průvodci si začne číst, až se trochu zklidní. Buďte tedy trpěliví a průvodce mu nevnucujte. Dítě se k němu může vrátit krátce po umístění do nové rodiny či do neutrálního prostředí (krizové centrum, zařízení pro okamžitou pomoc dětem, nemocnice aj.). Při náhlém přechodu na předběžné opatření počítejte s odmítavou reakcí dítěte, je možné, že o novou rodinu nebude mít žádný zájem. Jeho postoj je pochopitelný. Průvodce tedy nabízejte postupně a opakovaně, nevzdávejte se při prvním odmítnutí.

Zpracovala Veronika Uhlířová
 Mgr. Veronika Uhlířová, autorka komiksu

PRŮVODCE DÍTĚTE PĚSTOUNSKOU PĚČÍ

Milé děti, tato knížka je určena vám, abyste se dozvěděly něco o pěstounské péči.

- Možná máte jít k pěstounům a nevíte, jací vlastně jsou.
- Možná máte spoustu otázek.
- Možná máte strach a nerozumíte tomu, co se děje.
- V knížce najdete příběh **Honzíka a Petry**. Obě děti čeká stěhování k pěstounům a od skřítky **Hopa** se dozvědí vše, co potřebují.
- Díky Honzovi a Petře dostanete i vy odpovědi na své otázky.

AHOJ DĚTI, JSEM SKŘÍTEK **HOP** A POMÁHÁM DĚTEM. MÝM ÚKOLEM JE VYSVĚTLIT VÁM, CO JE PĚSTOUNSKÁ PÉČE, KDO JSOU TO PĚSTOUNI A CO VŠECHNO DĚTI V NOVÉ RODINĚ ČEKÁ. NEBOJTE SE MĚ NA VŠECHNO ZEPTAT.

AHOJ, JMENUJU SE **HONZA** A JE MI 8 LET. BYLA U NÁS JEDNA PANÍ A ŘÍKALA, ŽE SE DOMA NEMÁM MOC DOBŘE. PRY MI CHCE SEHNAT JINOU RODINU, ABY SE O MĚ POSTARALA. NEROZUMÍM TOMU.

ŽIJU S MÁMOU. MÁMA MÁ POŘÁD NOVÉ CHLAPY, ČASTO SE STĚHUJEME A U TĚCH CHLAPŮ BYDLÍME. MÁMA NĚKDY PIJE ALKOHOL A JÁ SE MUSÍM DO ŠKOLY CHYSTAT SÁM. TAKY BÝVÁM SÁM V NOCI, MÁMA TŘEBA NĚKOLIK DNÍ NEPŘIJDE DOMŮ. SOUŠEDKA MI NĚKDY DÁ NAIJST, KDYŽ SI VŠIMNE, ŽE JSEM ZASE SÁM.

Přečtěte si příběh Honzík na straně 4. Dozvíte se, jak se dostal k pěstounům a zda se vrátí domů k mámě.

AHOJ, JMENUJU SE **PETRA** A JE MI 10 LET. MÁM MALOU SESTRU KAČENKU A ŽIJEME V DĚTSKÉM DOMOVĚ. MYSLÍM, ŽE UŽ TAM JSEM SKORO 5 LET. NAŠE TETA VYCHOVATELKA Z DĚTSKÉHO DOMOVA ŘÍKALA, ŽE PRO NÁS HLEDÁJÍ NOVOU RODINU. SICE SI V DĚTSKÉM DOMOVĚ HRAJEME, UČÍME SE, JEZDÍME NA TÁBORY, ALE JE NÁS TAM HODNĚ, STRÍDAJÍ SE TETY VYCHOVATELKY. OBČAS MĚ TO MRZÍ, ZAČNU MÍT JEDNU TETU RÁDA A ONA PAK PRACUJE V JINÉ SKUPINĚ, UŽ SE PAK SKORO NEVÍDÁME. CHTĚLA BYCH RODIČE JEN PRO SEBE A PRO SESTRU, MÍT TAKOVOU NORMÁLNÍ RODINU, JAKOU MAJÍ KAMARÁDI ZE ŠKOLY. VĚDĚT, ŽE JSEM TAM DOMA A ŽE K SOBĚ PATŘÍME - JÁ, KAČENKA, TÁTA A MÁMA.

Přečtěte si příběh Petry na straně 11. Dozvíte se, zda našla vysněnou rodinu a taky jak si musela poradit s problémy.

PÁR INFORMACÍ O PĚSTOUNSKÉ PÉČI

PĚSTOUN

Je to dospělý člověk, který chce vzít do své rodiny další děti. Chce ti pomoci, chce ti dát možnost, abys vyrůstal v klidu a bezpečí. Nabídne ti svůj byt nebo dům, postýlku, věci, hračky a bude se snažit, aby ses cítil co nejlépe jako doma. Pěstoun nemusí být sám, může mít manželku nebo pěstounka může mít manžela, takže jim oběma říkáme **pěstouni**. Někdy mají pěstouni své vlastní děti, se kterými budeš společně žít. Pěstoun se o všechny děti stará, učí se s nimi, chodí s nimi na výlety, hraje si spolu, pohladí je. Jeho úkolem je, abys vyrostl v klidu, a časem z tebe byl dobrý člověk.

PĚSTOUN NA PŘECHODNOU DOBU

Tento pěstoun je stejný člověk, jakého jsme před chvílí popsali, rozdíl je v tom, že se o děti stará na kratší dobu, většinou nejdéle jeden rok. Někdy mu říkáme **přechodný pěstoun**. Na přechodnou dobu znamená na krátký čas. Když bude naděje, že si tvoji rodiče dají život do pořádku a prokážou, že se o tebe mohou dobře postarat, půjdeš k přechodným pěstounům. Tam budeš žít krátký čas, dokud se to doma nezlepší. Pak se zase vrátíš. Kdyby se to náhodou nepovedlo, přechodní pěstouni tě doprovodí do jiné rodiny, u které už můžeš zůstat nadlouho, tedy do doby, dokud nevyrosteš. Pokud budeš mít přechodné pěstouny rád, můžeš je pak občas navštívit nebo jim zavolat.

DÍTĚ V PĚSTOUNSKÉ PÉČI

To budeš právě ty. Dítěti, které žije u pěstounů, tedy v pěstounské rodině, se říká **dítě v pěstounské péči**. Někdy také uslyšíš název pěstounské dítě.

KDO JE SOCIÁLNÍ PRACOVNICE

O sociální pracovníci budeme mluvit na dalších stránkách, proto by bylo dobré, kdybys věděl, kdo to je.

Sociální pracovníce je většinou žena, někdy muž, a pak mu říkáme sociální pracovník. Pracuje na úřadě v nejbližším městě a má za úkol chodit domů do rodin a zjišťovat, zda se děti u svých rodičů mají dobře, zda je něco netrápí, nebo dokonce jestli jim někdo neublíží. Když zjistí, že se dítě nemá dobře, pomůže rodičům, aby se o své děti dokázali lépe postarat. Třeba tak, že rodičům doporučí jiného pomocníka, který je učí dobře se starat, uklízet, vařit a chovat se k dětem hezky. Proto je důležité, aby ses sociální pracovníce nebál a řekl jí všechno. Je tu od toho, aby ti pomohla. Někdy se stane, že i když se sociální pracovníce snažila rodičům pomoci, nic se nezlepšilo, a ty se stále nemáš dobře. To pak soudce u soudu rozhodne, že se o tebe rodiče již nebudou starat a společně se sociální pracovníci ti hledají pěstouny, a pokud to není možné, tak místo v dětském domově. Sociální pracovníce tě doprovodí a můžeš se jí ptát na vše, co tě zajímá, abys všemu rozuměl. Sociální pracovníce tě pak pravidelně navštěvuje a zjišťuje, jestli se ti u pěstounů v nové rodině líbí. Svěť se jí, pokud něco není v pořádku. Svěť se jí, když se ti bude stýskat po rodičích a budeš se s nimi chtít setkat. Pokud je to možné, určitě se bude snažit to zařídit. Sociální pracovníce tě může taky doprovodit domů zpět k tvým rodičům, když se situace doma zlepšila a rodiče si vyřeší svoje problémy. Bylo by fajn, kdybys znal její jméno a telefon.

PROČ ŽÍT U PĚSTOUNŮ

Pěstoun ti nabízí rodinný život, který je jiný než život v dětském domově. Budeš u pěstounů bydlet, mít vlastní věci, vlastní klíč od domu nebo od bytu. Můžeš žít podobně jako tvoji spolužáci ve škole, kteří bydlí doma se svou rodinou. Můžeš tomu říkat doma a zvat si někdy kamarády, aby si s tebou hráli. Budeš umět nakupovat, počítat peníze, budeš vědět, jak vypadá fungující rodina, a jednou, až budeš velký, budeš taky umět tak dobře vychovat své děti a postarat se o ně. Když budeš žít u pěstounů, kteří jsou manželé, naučíš se něco o mužích a ženách, o lásce mezi nimi i o tom, jak spolu řeší problémy, když si náhodou nerozumějí. Časem se můžete mít vzájemně rádi. Když se budeš trápit nebo ti bude zle, pěstouni tě utěší, v noci tě ošetří a pohladí. Neodejdou z tvého života jen tak, budou tě doprovázet tak dlouho, jak budeš potřebovat. Pěstouni společně se sociální pracovníci umějí zařídit, aby ses mohl vidět s mámou nebo s tátou, pokud budeš chtít.

Když ti to pěstoun dovolí, můžeš jít po škole ven za kamarády nebo na návštěvu. Díky pěstounům získáš velkou rodinu, kde jsou babičky, dědečkové, tety, strejdivé, sestřenice, bratřanci a ty mezi ně budeš patřit.

HONZÍKOVA CESTA K RODINĚ RÝDLOVÝCH

Honza žije sám se svou mámou. Občas máma nepřijde domů a on zůstane doma sám. Tráví čas venku před domem, chodí pozdě spát. Když máma nekoupí jídlo, nemá co jíst. Máma hodně pije alkohol.

MÁMA ZASE NENÍ DOMA? TAK POJĎ K NÁM, ZROVNA VEČERÍME, DÁŠ SI S NÁMI.

Honzovi pomohla sousedka, která ho vzala k sobě domů na večeři. Zatímco Honza jí, sousedka telefonuje sociální pracovníci, aby jí pověděla, že je Honza zase sám, máma již několikrát den nepřišla domů a Honza je smutný a hladový.

JSEM MARTA GREGOROVÁ, SOCIÁLNÍ PRACOVNICE. MÁM O TEBE STAROST. POMŮŽU TI TĚ SBALIT SI NEJDŮLEŽITĚJŠÍ VĚCI A NA NĚJAKOU DOBU TĚ ODSUD ODVEZU, DOKUD SE TVOJE MÁMA NEVRÁTÍ A NEŽ SI VYŘEŠÍ SVŮJ PROBLÉM S PITÍM ALKOHOLU.

KAM POJEDU?

DO PĚSTOUNSKÉ RODINY. TO JE RODINA, KTERÁ SE O TEBE NA ČAS POSTARÁ, ABYS NEMUSEL DO DĚTSKÉHO DOMOVA.

Honza chce být na chvíli sám a odchází do svého pokoje, aby si sbalil věci. Je smutný a nerozumí tomu, co se děje. Tak si na chvíli sedne na svou postel a přemýšlí.

PROČ DO JINÉ RODINY? JÁ UŽ SVOJI RODINU PŘECE MÁM. KDYBYCH ŠEL K TĚM PĚSTOUNŮM, MĚL BYCH POCIT, ŽE JSEM SVOU MÁMU ZRADIL....

ALE... JÁ MÁM MÁMU RÁD!?

HONZÍKU, NEBOJ SE, PĚSTOUNI I SOCIÁLNÍ PRACOVNICE VĚDÍ, ŽE MÁŠ SVOU MÁMU. TVOJE RODINA ZŮSTANE TVOU RODINOU. KDYŽ TO PŮJDE, BUDEŠ SVOU MÁMU PRAVIDELNĚ VÍDAT.

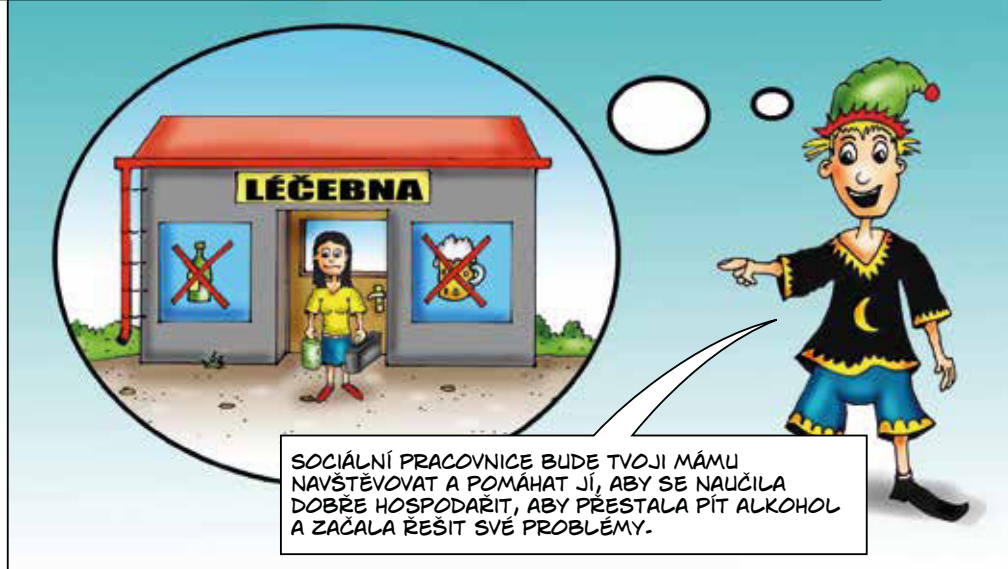
DĚTI MAJÍ RÁDY I TY RODIČE, KTERÍ SE O NĚ NEDOVEDOU DOBŘE POSTARAT. UCHOVEJ SI RODIČE V SRDCI. BUDEME PEVNĚ DOUFAT, ŽE MÁMA VYŘEŠÍ SVOJE PROBLÉMY S PITÍM ALKOHOLU, ABY SE O TEBE MOHLA STARAT. KDYŽ TO TVOJE MÁMA DOKÁŽE, SOCIÁLNÍ PRACOVNICE TĚ PŘIVEZE ZPÁTKY DOMŮ. KDYŽ MÁMA NEZMĚNÍ SVOJE CHOVÁNÍ, PĚSTOUNI I SOCIÁLNÍ PRACOVNICE SE BUDOU SNAŽIT, ABY SES S MÁMOU MOHL SETKÁVAT. SOCIÁLNÍ PRACOVNICE TI NAŠLA PĚSTOUNSKOU RODINU, KTERÁ BYDLÍ BLÍZKO.

CO VŠECHNO SI K PĚSTOUNŮM MŮŽU VZÍT? MÁM SVĚ KNÍŽKY, HRAČKY, OBLEČENÍ.

DOBŘE SI ROZMYSLI, CO VŠECHNO SI CHCEŠ S SEBOU VZÍT. BYLO BY MOC FAJN, KDYBY SIS PŘIVEZL SVĚ VLASTNÍ VĚCI, ABYS MĚL VZPOMÍNKY A CÍTIL SE DOBŘE. O VŠEM, CO CHCEŠ S SEBOU, SE PORADĚ SE SOCIÁLNÍ PRACOVNICÍ. SNAŽ SE, ABY TOHO NEBYL CELÝ NAKLAĐÁK.

Zatímco Honzík balí své oblíbené věci, dozvídá se od skřítky, co bude s jeho mámou po dobu, kdy on bude žít u pěstounů.

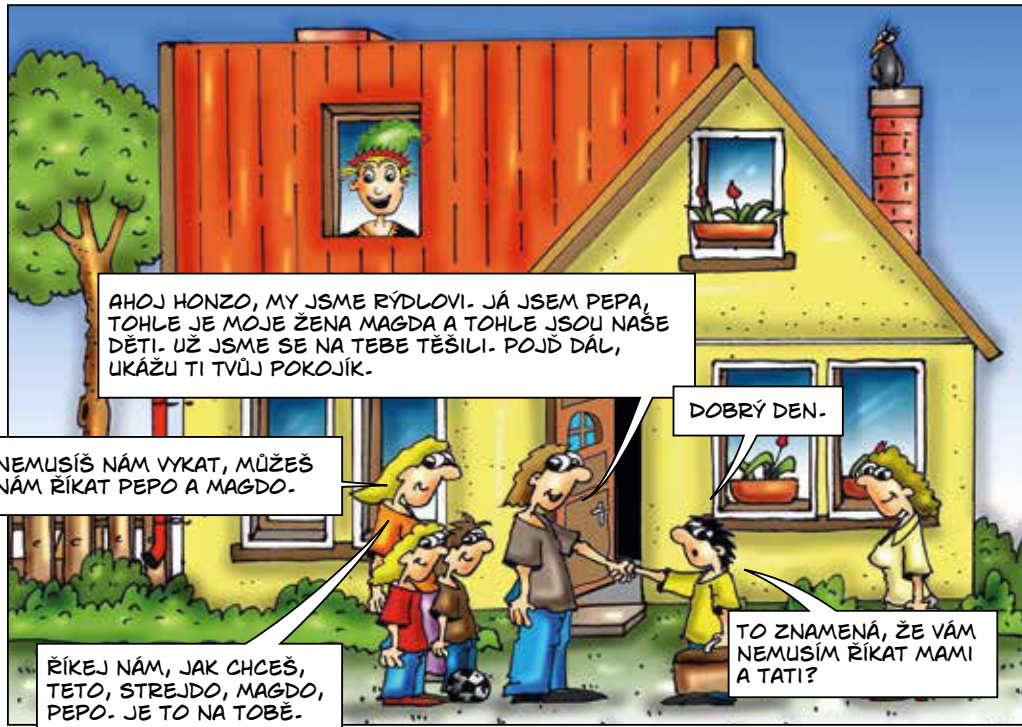
HONZÍKU, TY TO ZVLÁDNEŠ! DOUFÁM, ŽE TVOJI PĚSTOUNI BUDOU FAJN.

NĚKTEŘÍ PĚSTOUNI MAJÍ VLASTNÍ DĚTI, JINÍ NE. VŠICHNI ALE CHTĚJÍ DĚTEM, JAKO JSI TY, HONZÍKU, POMOCT A NABÍDNOUT JIM SVŮJ DOMOV.

NĚKTEŘÍ PĚSTOUNI MAJÍ UŽ VELKÉ DĚTI A NEŽIJÍ SPOLEČNĚ. JINÍ PĚSTOUNI MAJÍ VLASTNÍ DĚTI A TY K NIM PŘIBUDEŠ. MŮŽETE BÝT KAMARÁDI, BUDE VÁS VÍC. TAKÉ JSOU PĚSTOUNSKÉ RODINY, KDE ŽIJÍ DĚTI JAKO TY, KTERÉ PŘIŠLY DO PĚSTOUNSKÉ RODINY PŘED TEBOU A NAŠLY TAM NOVÝ DOMOV. A PROČ PĚSTOUNI CHTĚJÍ CIZÍ DĚTI DO SVÉ RODINY? PĚSTOUNY BAVÍ STARAT SE O DĚTI A CHTĚJÍ JIM POMOCT.

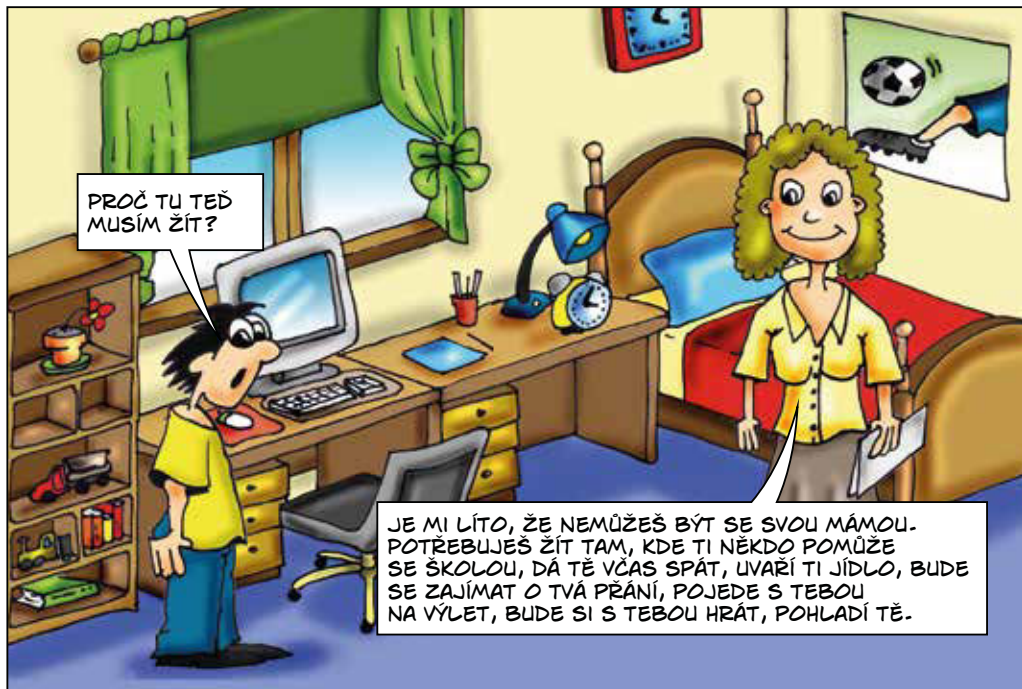
AHOJ HONZO, MY JSME RÝDLOVI. JÁ JSEM PEPA, TOHLE JE MOJE ŽENA MAGDA A TOHLE JSOU NAŠE DĚTI. UŽ JSME SE NA TEBE TĚŠILI. POJĎ DÁL, UKÁŽU TI TVŮJ POKOJÍK.

DOBŘÝ DEN.

NEMUSÍŠ NÁM VYKAT, MŮŽEŠ NÁM ŘÍKAT PEPO A MAGDO.

ŘÍKEJ NÁM, JAK CHCEŠ, TETO, STREJDO, MAGDO, PEPO. JE TO NA TOBĚ.

TO ZNAMENÁ, ŽE VÁM NEMUSÍM ŘÍKAT MAMI A TATI?

PROČ TU TEĎ MUSÍM ŽÍT?

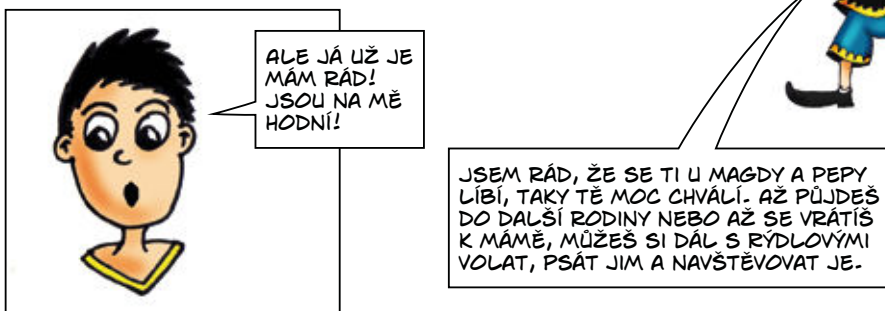
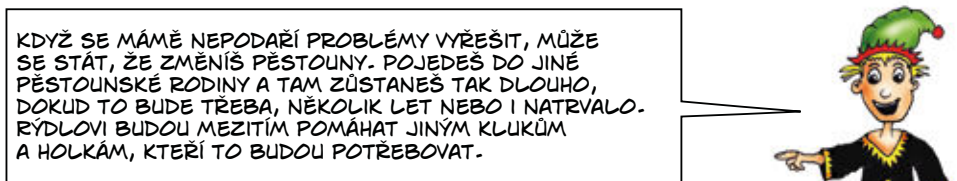
JE MI LÍTO, ŽE NEMŮŽEŠ BÝT SE SVOU MÁMOU. POTŘEBUJEŠ ŽÍT TAM, KDE TI NĚKDO POMŮŽE SE ŠKOLOU, DÁ TĚ VČAS SPÁT, UVAŘÍ TI JÍDLA, BUDE SE ZAJÍMAT O TVÁ PŘÁNÍ, POJEDE S TEBOU NA VÝLET, BUDE SI S TEBOU HRÁT, POHLADÍ TĚ.

Po 2 měsících...

Honzík se do rodiny pěkně zapojil, s pěstouny i jejich dětmi si rozumí, často se směje. Večer mu ale ještě bývá smutno.

At' půjde Honzík kamkoliv, vždycky bude sociální pracovnice znát jeho adresu. Honzík se mámě neztratí. Rýdlovi budou také vědět, kam mu volat nebo psát.

Po 6 měsících... Honzík si už zvyknul a je spokojenější.

č
š
ě
ř
š
ě

JAK SE PETRA BÁLA

PETRA JE 10LETÁ DÍVKA, KTERÁ UŽ 5 LET ŽIJE SE SVOU MALOU SESTROU KAČENKOU V DĚTSKÉM DOMOVĚ. PETŘINA MÁMA SE KDYSI NEDOKÁZALA O SVÉ DCERY POSTARAT. ZPOČÁTKU JE V DĚTSKÉM DOMOVĚ NAVŠTĚVOVALA, ALE PAK NAJEDNOU PŘESTALA, NIKDO NEVÍ, PROČ.

TÁTU VIDĚLA PETRA JEN JEDNOU JAKO VELMI MALÁ DÍVKA A TEN UŽ SE TAKÉ NIKDY NEOBJEVIL. PETRA SE CÍTÍ OSAMĚLÁ, ODMÍTNUTÁ MÁMOU A TÁTOU, NEROZUMÍ TOMU. V TETĚ HANCE, VYCHOVATELCE DĚTSKÉHO DOMOVA, NAŠLA DOSPĚLOU OSOBU, KTEROU MÁ RÁDA.

PETRA SI PŘEJE PATŘIT DO RODINY, KDE BY ONA I SESTRA MĚLY DOSPĚLÉ OSOBY JEN SAMY PRO SEBE A NEMUSELY SE O NĚ DĚLIT SE SPOUSTOU DALŠÍCH DĚTÍ, JAK TOMU JE V DĚTSKÉM DOMOVĚ. TOUŽÍ, ABY JI NĚKDO MĚL RÁD A STÁL O NI.

Zatímco Petra sní o rodině, Jana Bílá touží být pěstounkou. Chce se starat o děti z dětského domova. Paní Jana navštěvuje speciální kurz pro budoucí pěstouny. Speciální kurz znamená něco jako školu, kde ji naučí, jak se starat o děti, jak jim pomáhat. Jana jde na schůzku se sociální pracovnící.

Petru a Kačenku navštívila sociální pracovníce paní Gregorová. Po několika návštěvách paní Jany v domově jim navrhla, aby spolu strávily celý víkend.

Během víkendu...

ANO, JANA ŽIJE SAMA A MŮŽE BÝT PĚSTOUNKOU. JANA SE PŘED LETY ROZVEDLA, S MANŽELEM UŽ NEŽIJE A MÁ DVĚ DĚTI, KTERÉ JSOU DOSPĚLÉ. JANA BYLA SVÝM DĚTEM DOBRŮ MAMOU, A TAK CHCE VYTVORIT PĚKNÝ DOMOV I DALŠÍM DĚTEM.

Po návratu z víkendu navštíví Petru s Kačenkou v dětském domově sociální pracovnice paní Gregorová. Chce vědět, jak se jim u budoucí pěstounky líbilo a zda by u ní děvčata chtěla trvale žít.

KAČENKA BYLA U PANÍ JANY ŠTASTNÁ. VYPADALY SPOLU JAKO MÁMA S DÍTĚTEM. MNĚ SE TAM TAKY DOCELA LÍBILLO... AKORÁT JE JANA PRO MĚ JEŠTĚ HODNĚ CIZÍ. NIKDO PO MNĚ PŘECE NEMŮŽE CHTÍT, ABYCH JI HNED MĚLA RÁDA.

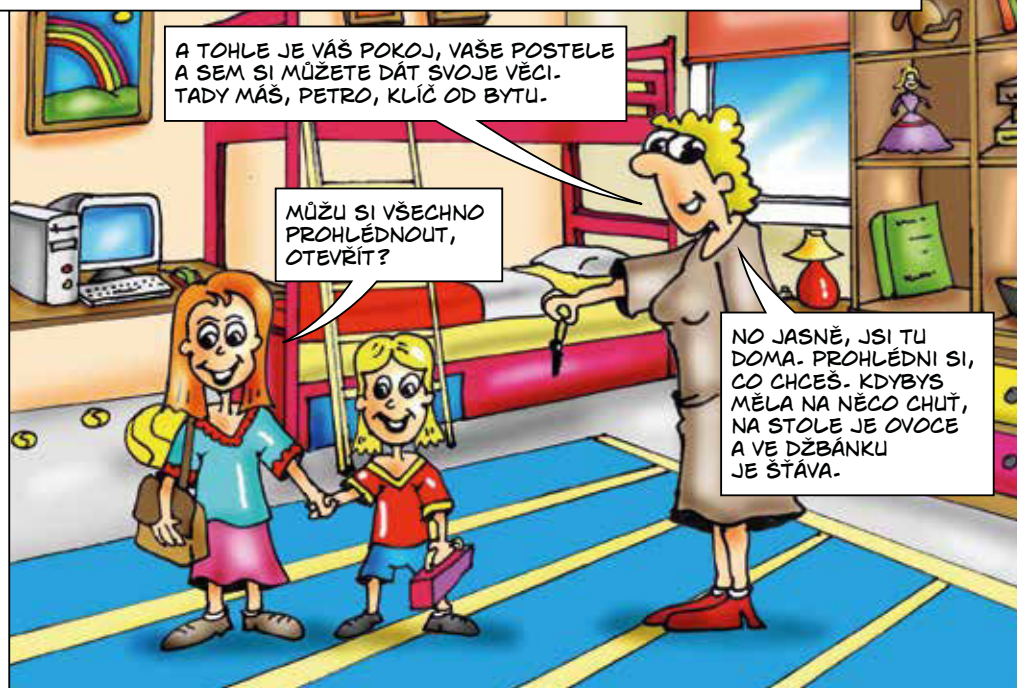
NEJDE NAŘÍDIT, ABYS MĚLA NĚKOHO RÁDA. ZE ZAČÁTKU SI NA SEBE BUDETE MUSET ZVYKAT, A KDYŽ VÁM BUDE SPOLU DOBRĚ, ZAČNETE SE MÍT RÁDI. LÁSKA MUSÍ VZKLÍČIT JAKO KYTKA ZE SEMÍNKA. JANA VÁM NABÍZÍ DOMOV, RODINU A MÁ CHUŤ SE S TĚBOU SKAMARÁDIT.

TAK CO, PETRO, CHCEŠ ŽÍT U PANÍ JANY? JÁ BYCH TO NA TVÉM MÍSTĚ UDĚLAL. BUDEŠ MÍT NOVOU RODINU A DOMOV.

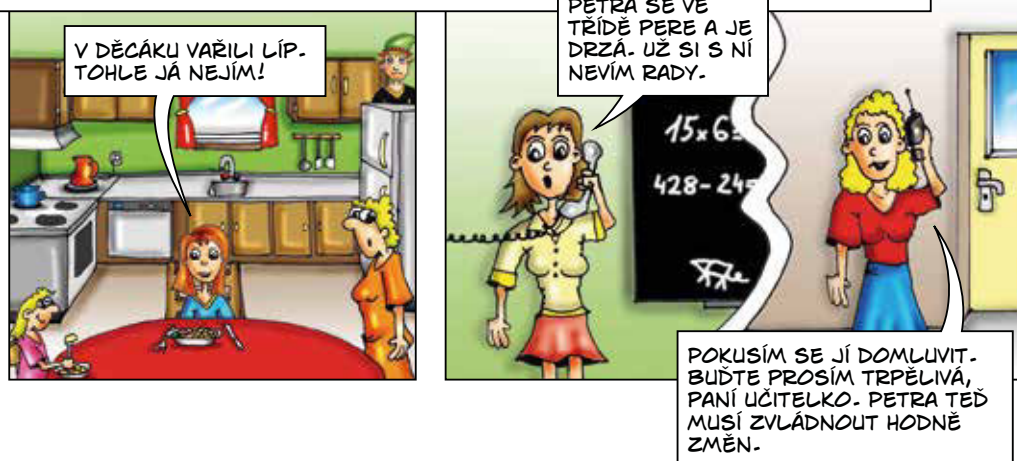
Příchod do pěstounské rodiny.

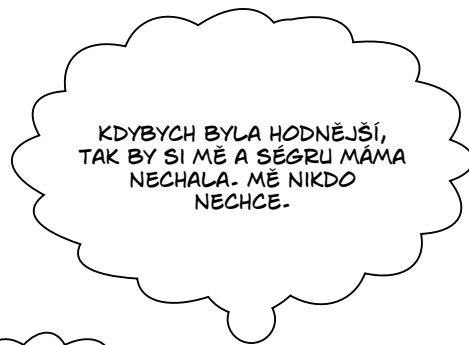
Petra se svou malou sestrou nakonec odešly z dětského domova natrvalo žít s paní Janou. Jejich pěstounka bydlí v panelovém domě v blízkém sídlišti.

O několik měsíců později...

Petra si zatím na novou školu, ani na nové bydlení nezvykla. Malá Kačenka si zvykla, Janu si oblíbila. Petra je ale smutná, stýská se jí po tetě Hance a taky po vlastní mamě. Nikomu o svém trápení neřekla a začala zlobit.

Nešťastná Petra utekla do obývacího pokoje, kde se schovala do pozdních večerních hodin.

JE MI LÍTO, PETRO, ŽE JSI MUSELA ODEJÍT OD BLÍZKÝCH LIDÍ, OD MÁMY, BABIČKY, TÁTY, TETY HANKY... TY ZA TO NEMŮŽEŠ. ZKUS JANĚ VĚŘIT, ŽE TO S TEBOU MYSLÍ VÁŽNĚ A ŽE TĚ NEOPUSTÍ.

MILÉ DĚTI, ŽIVOT JE NĚKDY TĚŽKÝ. MOŽNÁ SE VÁM CHCE KVŮLI TRÁPENÍ PLAKAT, MOŽNÁ KVŮLI TRÁPENÍ HODNĚ ZLOBÍTE, MOŽNÁ BYSTE CHTĚLI UTĚCT Z DOMOVA. NEMŮŽETE ZA TO, ŽE SE O VÁS VAŠI RODIČE NEUMĚLI DOBRĚ POSTARAT NEBO ŽE OD VÁS ODEŠLI.

S PĚSTOUNSKOU RODINOU JSTE DOSTALI VELIKOU ŠANCI MÍT RODIČE ZNOVU A TO TAKOVÉ, KTERÍ VAŠI VÝCHOVU ZVLÁDNOU, KTERÍ VÁS NEOPUSTÍ. JSOU TO DOSPĚLÍ LIDÉ, KTERÍ SI PORADÍ I S VAŠÍM ZLOBENÍM. TAKŽE TO NEVZDÁVEJTE PŘI PRVNÍCH PROBLÉMECH! SVĚŘTE SE SE SVÝM TRÁPENÍM PĚSTOUNŮM, SOCIÁLNÍ PRACOVNÍCI NEBO ZAVOLEJTE ZDARMA NA ČÍSLO LINKY BEZPEČÍ 116 111.

Společně jezdí na výlety a mají mnoho pěkných zážitků.

VŠECHNO NEJLEPŠÍ!

Petra i Kačenka mají teď velkou rodinu. Díky Janě mají babičku a starší sourozence.

TAK JAKÉ JE TO
V PĚSTOUNSKÉ
RODINĚ?

PRIMA. MÁM NOVÝ DOMOV, KLÍČE OD BYTU,
CHODÍM VEN S KAMARÁDKAMI, UMÍM SPOUSTU
NOVÝCH VĚCÍ. A HLAVNĚ NÁS MÁ JANA RÁDA.
DOUFÁM, ŽE SPOLU BUDEME UŽ NAPORÁD.
DO DĚTSKÉHO DOMOVA SE UŽ S KAČENKOU
NEVRÁTÍME, MÁME TEĎ TOTIŽ KONEČNĚ
RODINU!

Časté otázky dětí, které půjdou do pěstounské rodiny aneb Na co jste se ještě chtěli zeptat

Můžu si s sebou vzít fotografie svých rodičů a kamarádů?

Ano, můžeš. Neboj se pěstounům obrázky svých rodičů ukázat. Můžete pak spolu hledat, v čem jsi jim podobný. Pěstouna tvoje původní rodina zajímá. Jdeš-li z dětského domova, požádej tetu o fotky kamarádů a dalších tet.

Budu žít u pěstounů se svými sourozenci?

Ano, je důležité, abyste spolu zůstali. Sourozenci mají zůstat při sobě a pomáhat si. Sociální pracovníce se vám bude snažit najít pěstounskou rodinu, která je schopná přijmout vás všechny. Někdy se stane, že je vás moc, a pak vás mohou rozdělit mezi další pěstounské rodiny. Neboj se, sociální pracovníce se tě bude ptát, s kým chceš být, a taky zařídí, abyste se často všichni viděli a navštěvovali.

Co když budu zlobit? Co se mnou udělají? Dají mě do dětského domova?

Děti občas zlobí a pěstouni by si měli umět s tvým zlobením poradit. Mohou s tebou navštívit třeba psychologickou poradnu, kde vám někdo poradí, jak se k sobě máte chovat. Může se stát, že to společně nevládnete nebo budou mít pěstouni jiný vážný důvod, proč se o tebe nemožou dál starat. Sociální pracovníce se pak bude snažit najít pro tebe jinou pěstounskou rodinu. Kdyby se to nepodařilo, ano, pak bys šel do dětského domova. To je však úplně poslední řešení. Ale neboj se, stává se to málokdy.

Co když se mi nebude líbit, jak se ke mně pěstouni chovají?

Je důležité, abys byl v bezpečí a bylo ti dobře. Kdybys měl pocit, že to tak není, řekni to sociální pracovníci. Pokud si myslíš, že se k tobě pěstouni chovají špatně nebo ti ubližují, je nutné, aby to sociální pracovníce řešila. Neboj se o tom mluvit. Můžeš to říci i své učitelce, sousedce nebo rodičům svých kamarádů. Dospělí by ti měli pomoci. Sociální pracovníce pěstounům poradí, jak se k tobě mají chovat, a kdyby to nefungovalo, pošle je do psychologické poradny. Kdyby se to ani potom nezlepšilo, najde ti nové, hodnější pěstouny.

Můžu někdy vidět svoje vlastní rodiče nebo babičku a dědu, když budu žít v nové rodině?

Jestli chceš vidět třeba svou mámu, neboj se to říci pěstounům a sociální pracovníci. Budou se snažit jí najít. Pak už ale záleží jen na ní, zda najde odvahu se s tebou po dlouhé době vidět. Pěstoun i sociální pracovníce s takovým setkáním pomohou. Kromě vlastních rodičů můžeš vidět i své další příbuzné. Kdyby se nepodařilo setkání s tvými rodiči zajistit, nezůstávej se svým trápením sám a s někým blízkým o tom mluv, nejlépe s pěstouny...

Co když se mi bude stýskat po tetách z dětského domova, kde jsem dřív žil, nebo po kamarádech?

Řekni o tom pěstounům. Můžete spolu vyrazit na návštěvu do dětského domova i za kamarády. Nebo jim můžeš psát dopisy, emaily, volat, psát si přes facebook. Je proto důležité, abys před odchodem do pěstounské rodiny vyplnil kartičku kontaktů, která je na poslední straně této knížky.

Desatero pro děti, které jdou do pěstounské rodiny

1. Ptej se sociální pracovníce na všechno, co potřebuješ vědět o rodině, do které půjdeš.
2. Máš právo říci, zda k nim chceš.
3. Máš právo na strach, zmatek, na vztek, ale taky na radost.
4. Můžeš mít dál rád své rodiče.
5. Pěstounům můžeš říkat teto, strejdo, mami, tati nebo jejich křestním jménem.
6. Vezmi si s sebou věci, které máš rád a které ti pomohou si na novou rodinu zvyknout.
7. Napiš si jména a adresy lidí, které máš rád a chceš s nimi být stále v kontaktu.
8. Neboj se ptát na své rodiče.
9. Svěřuj se sociální pracovníci, jak se ti u pěstounů líbí a co potřebuješ.
10. Ptej se pěstounů na vše, čemu nerozumíš.

Co chci, aby o mě pěstouni věděli:

UMÍM:	MÁM TYTO DOBRÉ VLASTNOSTI:
MÁM RÁD BARVU:	KOMU JSEM POMOHL:
MÁM RÁD TATO JÍDLA:	NEMÁM RÁD TATO JÍDLA:
VE ŠKOLE MI JDE:	VE ŠKOLE MI NEJDE:

VE ŠKOLE MĚ BAVÍ:
JEDNOU BYCH CHTĚL BÝT:
O NOVÉ PĚSTOUNSKÉ RODINĚ SI MYSLÍM:
TĚŠÍM SE NA:
CHCI, ABY O MNĚ PĚSTOUNSKÁ RODINA VĚDĚLA:

Můj adresář:

JMÉNO A PŘÍJMENÍ	ADRESA, TELEFON, E-MAIL, FACEBOOK
TY:	<small>Sem napiš adresu tvého posledního domova</small>
SOUROZENCI:	
MÁMA:	
TÁTA:	
BABIČKA A DĚDA OD MÁMY:	
BABIČKA A DĚDA OD TÁTY:	
UČITELKA, KTEROU MÁŠ RÁD:	
VYCHOVATELKA Z DĚTSKÉHO DOMOVA:	
KAMARÁDI:	
DALŠÍ ČLOVĚK, KTERÉHO MÁŠ RÁD:	
LINKA BEZPEČÍ: <small>Sem můžeš volat celou noc i den zdarma, když se trápíš a potřebuješ, aby ti někdo poradil.</small>	116 111

PRŮVODCE DÍTĚTE PĚSTOUNSKOU PĚČÍ

Velký vůz Sever ve spolupráci s Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR

Autor: Veronika Uhlířová
Ilustrace: Míra Šticha
Jazyková úprava: Hana Borovská
Grafická úprava: READY2BUSINESS
ISBN – 978-80-7421-074-7

www.velkyvuz-sever.cz

Příručka byla podpořena z prostředků ESF prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost a ze státního rozpočtu ČR. Číslo projektu: CZ.1.04/3.1.00/04.00008 „*Systémová podpora procesů transformace systému péče o ohrožené děti a rodiny*“.

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Amálthea

NADACE
SIRIUS

**JSEM SPECIÁLNÍ BRÁCHA...
JSEM SPECIÁLNÍ SÉGRA...
...PROTOŽE NAŠI
JSOU PĚSTOUNI!**

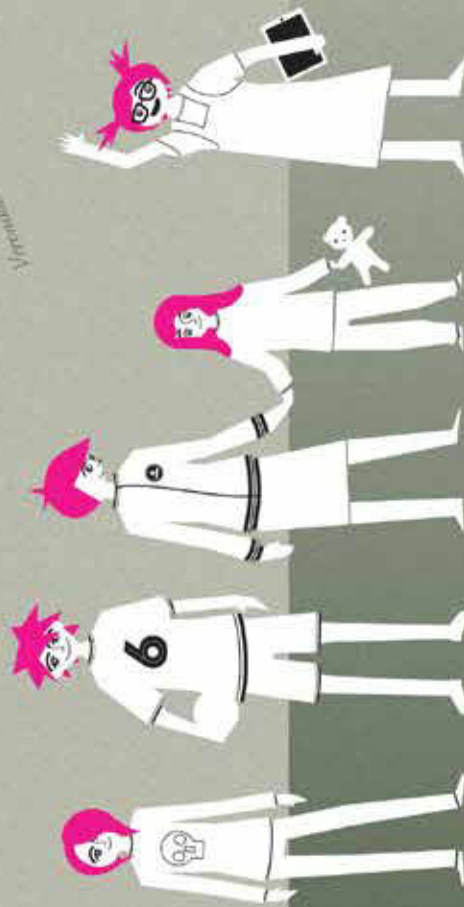
Sára

Petra, Nela

Věra, Iva

Magdalena

Máma

KNÍŽKA PRO DĚTI A MLADÉ
LIDI, JEJICHŽ RODINA SE STALA
RODINOU PĚSTOUNSKOU.

Pár slov na úvod

Dát si spícha s pěti speciálními mladými lidmi se mi nepoštěstí každý den. Nejdříve jsme moc nikdo nevěděli, co a jak budeme tvořit. Ale věděli jsme a shodli jsme se, že být bráchou nebo ségrou dítěte, které je v péstounské péči našich rodičů, je někdy docela fuška. Ale taky je to něco naprosto jedinečného, obohacujícího a pro mých pět kolegů autorů vlastně i něco normálního.

Možná že až prolistujete tuhle knížku, řeknete si: „Ty jo, takhle to mám taky, tohle se mi taky stává, na tohle taky někdy myslím.“ A o to nám šlo především. Vyjádřit slovy i obrázkem, jak se někdy děti a mladí lidé cítí, když u nich v rodině vyrůstá ještě další dítě, které nemá takové štěstí být se svými rodiči.

Sami jsme zvědaví, jestli se nám to povedlo. Mrkněte na to! 😊

Za autorský tým,

Ria Černá, Amalthea

(ti hlavní autoři ale promluví až na důležitějších stránkách, než je ta úvodní)

PS: Kolegové autoři čerpali ze svých zkušeností, ale jejich slova byla částečně pozměněna z důvodu ochrany soukromí jejich přijatých sourozenců i jich samotných.

Příběhy

„Jmenuji se Veronika a s péstounstvím jsem se poprvé setkala, když mi bylo 8 let. Přišla k nám holčička jménem Káťa, nebylo snadné si zvyknout na to, že se s ní musím dělit o hračky, o pozornost a hlavně o rodiče, docela mi to vadilo. Občas zlobila, brala mi věci a jedla mi moje bonbony, i když měla svoje, ale zvlády jsme to. Dnes bych svou mladší sestřičku za nic nevyměnila, je nenahraditelnou součástí naší rodiny.“

Veronika

„Když se naši rozhodli pro pěstounství, byli jsme s bráchou docela nadšení. Prošli jsme skvělou přípravou a už jsme nedočkavě vyhlíželi tvorečka, který bude potřebovat naši pomoc. Bylo to ale úplně jinak, než jsme očekávali. Nepřišel nikdo zakřivený a utrpený, nikdo, kdo by projevoval vděčnost. Příchodem dítěte nastalo doma zemětřesení. Trvalo půl roku. Někdy to bylo šilené, ale stálo to za to. Zjistili jsme, že plno obyčejných věcí není pro všechny samozřejmostí. Víc si všeho vážíme, víc si vážíme rodičů a i s bráchou se máme víc rádi. Naší rodinou prošly už děti dvě. Scénář stejný. Zemětřesení – na které dítě nemuselo do ústavu, pro další přípravu, po půl roce velký smutek z loučení promichaný s radostí. Další dítě dostalo šanci, další dítě nemuselo do ústavu, pro další dítě byla naše rodina prvním místem, kde se nekřičelo, kde bylo co jíst, kde se neopouštělo, nezavíralo, netrestalo, kde mohlo zažít, že má jeden druhého opravdu rád. Jsme rádi, že jsme do toho šli!“

Sára a Vilém

„Bylo mi 5 let, když si rodiče vzali z dětského domova 2 kluky. Nejdříve je k nám občas vzali na návštěvu. Hráli jsme si společně a myslím, že se jim u nás líbilo. Byla to sice změna pro nás všechny, ale po čase to bylo, jako kdyby u nás byli odjakživa. Byli to bráchové,

Martinovi bylo 6 let a Davidovi skoro 1 rok. Byla jsem malá, takže si už toho tolik nepamatuji. Víím ale, že mi vůbec nepřišlo zvláštní, že u nás najednou bydlí dvě nové děti. Já a můj mladší brácha jsme byli rádi, že máme nové sourozence, se kterými si můžeme hrát, bavit se a prožívat různá dobrodružství. A že jsme jich dost zažili. Prožili jsme všichni spolu moc pěkné dětství, na které ráda vzpomínám. Když Martin přišel do puberty, začal ale doma krást. Nejdříve jenom sladkosti, pak pár drobných peněz, co tak našel. Ale časem se to zhoršovalo, krádl peníze rodičům a pak i nám dětem. Doma jsme si museli ceně věci schovávat, abychom o ně nepřišli. Často se s rodiči hádal a párkrát potom utekl i z domu. Byly to těžké časy, a to především pro rodiče, kteří se kvůli němu trápili. V těchto dobách jsem si přála, aby si rodiče žádný dítě nevzali a nemuseli se trápit. Ale víím, že za to všechno úplně nemohl, i když nemůžu ho omlouvat. Mohli za to jeho rodiče, kteří se o něj dobře nestarali a nedali mu potřebnou lásku a vzor, asi to taky neuměli. V 18 letech od nás Martin odešel a přestěhoval se pryč. David se zatím scházel se svým pravým tátou a asi po roce se k němu odstěhoval. Občas mi oba chybí, a i když už s námi nebydlí, pořád je považuji za své sourozence. Nikdy bych nelitovala toho, že si je rodiče z dětského domova vzali.“

Magdalena

1

Chraň své sourozence, i když jsou jiní než ty.

„Stávalo se mi, že jsem byla s novou sěgrou na hřišti, někdo ke mně přišel a začal se mě ptát, jestli moje sestra není nějaká divná. Řekla jsem jim, že takhle o moji sěgre mluvit nebudou. Jednou jsme se i poprali. Ona přece za své postižení nemůže. Nechápu, že to někdo nechápe. Navíc sěgra je super!“

KOMENTÁŘ:

Zkus si představit, jaký by to bylo, kdyby takhle někdo mluvil o tobě. Taky bys byla/a možná ráda/a, že se tě brácha nebo sěgra zastanou. Navíc jinakost – ať už postižení, etnický původ nebo to, že dítě nevyzná doma – není důvod k tomu někoho urážet nebo šikanovat. Tím, že druhým ukazuješ, že to pro tebe není problém, jim dávaš víc, než si možná myslíš.

**DOVOLUJE SI NĚKDO NA TVĚ SOUROZENCE?
A CO S TÍM VĚTŠINOU DĚLÁŠ?**

2

Připadala jsem si jako přízrak!

„Všichni si všimli jenom jí a já jsem si připadala odstrčena, jako kdybych neexistovala...“

KOMENTÁŘ:

Ten, kdo má doma mladšího sourozence, dobře ví, o čem je řeč. Je to podobné, jako když se narodí miminko a je nejednou v rodině o jednoho člena víc. Stejně tak je všechno jinak i v rodině, když přichází nový brácha či nová sestra z jiné rodiny nebo z děčáku. Rodiče navíc často předtím říkávaj: „Uvidíš, jaký to bude skvělý, bude nás víc, zažijeme spoustu legrace, budeš si mít s kým hrát, s kým blbnout...“ A pak? Pak si připadáte jako přízrak, jako někdo, na koho nezbyvá čas. Všichni kolem chodí a ptají se na „toho nového“, na „tu novou“. Možná až později se zeptají: „A co ty?“ Jenže to už člověk nemívá chuť říct nic. Jedna věc je ale jistá, i když tyhle pocity občas zažívá každý, stojí za to o tom říct rodičům nebo kamarádům, nezústat na to sám. A nevyjelvat si zlost na bráchovi nebo sestře, kteří přišli k vám, protože to by se stejně otočilo proti tobě. Když budeš mít pocit, že to vašim říkáš, ale oni tě stejně neposlouchají, zkus jim to napsat, nechat jim vzkaz, třeba to zabere. Ale určitě s tím nezůstávej sám/sama. Přízrak totiž rozhodně nejsi! ☺

ZNÁŠ TENHLE POCIT TAKY?
JAKÉ TO PRO TEBE JE?

3

Brácha doma občas trochu řádil...

„Doma byl najednou docela šrumeč, nic nebylo jako dřív, nemohla jsem najít svoje věci, prostě bláznec.“

KOMENTÁŘ:

Ne že by ten bláznec u vás doma nebyl i dřív, no než jen je teď možná o trochu těžší najít věci na svém místě. Někdy tě to může pěkně štvát, a když to tak je, nezbyvá, než to řešit – s bráchou nebo segrou a případně i s rodiči – společně vymyslíte pravidla, která platí pro všechny a která by měla všem vyhovovat. Možná už doma nebudete tolik klidu jako dřív, zato se ale rozhodně nebudete nudit! ☺

JE U VÁS DOMA TAKY FRMOL?
JAK TO ZVLÁDÁŠ?

4

Našim někdy dost tečou nervy...

„Na rodiče toho je někdy trochu moc, občas se pohádají, měli bychom jim asi trochu pomoci.“

KOMENTÁŘ:

I máma s tátou jsou jen lidi a občas vybuchnout může přece každý. Sice se ti to třeba někdy zdá přitažený za vlasy nebo se na tebe máma rozkřičí neprávem, ale zkus na to kouknout i z jejího úhlu pohledu – má starost, abyste se všichni měli doma dobře, a to stojí spoustu sil a někdy i nervů. Když pak do toho ještě vletí táta a nepohodnou se spolu, je možná lepší klidit se z dosahu, počkat, až bouřka přejde. A když máš sílu a chuť, tak možná právě v téhle chvíli bez řeči vašim trochu pomoci. Rozhodně to ocení!

ZNÁŠ TUHLE SITUACI TAKY?
JAK TO VIDÍŠ TY?

5

všimli si jen jeho...

„Rodiče si to možná někdy neuvědomují, že ze začátku dávají přednost novému sourozenci.“

KOMENTÁŘ:

Rodiče si to uvědomují a často je to velmi trápí. Věř, nebo ne, zažívají často pocit viny a pochybnosti, jestli se rozhodli správně, když do rodiny přišlo další dítě. Dobře vídí, že mají méně času, a o to víc bilancují, jestli ty nestrádaš, jestli se máš dobře, jestli jsi spokojený/spokojená. Jedno je jisté – tebe milují úplně stejně jako dřív, nikdo ti tohle jedinečný místo v srdci tvých rodičů nemůže vzít!

ZAŽÍVÁŠ TO NĚKDY TAKY TAK?

6

Byla jsem osamělá...

„I moji přátelé si více všimli mého nového sourozence, odstrčili mě na druhou kolej. Připadala jsem si hrozně.“

KOMENTÁŘ:

Nedivím se, je těžký cítit se takhle mimo, na druhý kolej. Znáš ale ten pocit, že všechno nové je zajímavé, a když se to stane normální, tak to zevšední a už to tolik pozornosti nepřitahuje? Třeba když dostaneš nový mobil, tak je to super a nedáš ho z ruky, za půl roku už je to ale úplně normálka, že máš zrovna tenhle mobil. Ono to tak bude i s novým sourozencem. Do té doby – fakt všichni kamarádi jsou celí pryč ze sourozence, nebo bys našel/našla někoho, kdo je mnohem radší s tebou? Zkus se nad tím zamyslet a klidně svým kamarádům řekni, jak se cítíš a co potřebuješ – vypadnout jen s nimi ven, hrát si chvíli jen s nimi, bez nového sourozence. Je v pořádku, že to tak chceš!

CO TI POMÁHÁ, KDYŽ SE CÍTIŠ OSAMĚLE?

7

Našla jsem svůj svět...

„Někdy jsem se potřebovala odreagovat od toho všeho stresu a hluku doma. Pomáhala mi hudba.“

KOMENTÁŘ:

Je super objevit něco, co pomáhá zvládnout krize a bíbý pocity, který člověk někdy má. Pro někoho je to hudba, pro někoho vypadnout ven s kamarádama, pro někoho sport, pro někoho třeba hry na počítači nebo prostě internet. Každý máme svůj způsob. Rodiče pak někdy říkají, že „pořád jen sedíme u počítače“ nebo „že nám ty sluchátka vyhodí, jestli je budeme mít pořád na uších“. No – mají strach, abychom jim do toho našeho světa úplně nezmizeli. Nenech si vzít, co ti pomáhá, ale zkoušej různé způsoby, jak se odreagovat, být závislej na počítači není sranda, přijdeš tím o spoustu jiných zajímavých zážitků.

**TAKY MÁŠ SVŮJ SVĚT, KTEREJ JE
DOBŘYM ÚKRYTEM PŘED VŠÍM?**

8

stali jsme se přáteli!

„Nejdřív jsme spolu trochu bojovali, ale už jsme všechno překonali a stala se z nás bezva parta. Jsme sehrahá rodina.“

KOMENTÁŘ:

Je skvělý, že se ti povedlo se dát s novým bráčkou nebo novou ségrou dohromady. Bitky a hádky k tomu tak trochu patří – důležitý je, že spolu dokážete i vyjít a vlastně jste docela dobří kámoši. A když k tomu vezmete do party i rodiče, nemusí to být vůbec špatný! Mít se o koho v rodině opřít je přece docela dobrý pocit, ne?

Musela jsem to ze sebe někdy vykřičet!

„Už toho na mě bylo fakt moc, nějak se člověk přece odreagovat musí. Občas jsem se k bráchovi ale chovala fakt hnusně. A teď mě to docela mrzí.“

KOMENTÁŘ:

Každý občas šlápne trochu vedle a pak ho to mrzí. Máme nárok na špatnou náladu, můžeme mít i vztek. No, a když už se stane, že někoho seřveme tak trochu neprávem, je fajn najít v sobě odvalu a sílu a dojit se omluvit. Třeba to nepůjde hned, ale i později se to počítá. Navíc – tím že tohle zvládneš, učíš to i bráchu nebo ségru. Když budeš cítit, že toho vzteku je v tobě vážně hodně, je dobrý o tom říct rodičům. A když to nejde rodičům, tak někomu, komu důvěřuješ ve svém okolí a kdo ti může pomoci to doma nějak změnit.

**TAKY SI NĚKDY POŘÁDNĚ ZARŮVĚŠ A OBČAS
TĚ TO PAK MRZÍ?**

10

Máma potřebuje občas relax!

„Máma si od nás někdy potřebovala odpočinout, začala teda chodit na cvičení. Bývalo toho na ni doma trochu moc. Často i brečela, že je na všechno sama. Byla z toho unavená. Snažili jsme se jí teda víc pomoci, no.“

KOMENTÁŘ:

„Musí být docela těžký vidět mámu, jak brečí. Může se ti stát, že se pak cítíš provinile, že možná máma brečí i kvůli tobě. Není ale tvůj úkol mámu utěšovat a starat se o ni. Máma ví, na koho se obrátit, s kým se poradit. Co ale můžeš určitě udělat, je, že stejně jako ona respektuje tvoje zájmy a koníčky, tak i ty občas dohlídneš na bráčku nebo ségru, a máma tak bude mít čas i pro sebe.“

A JAK TO MÁ TVOJE MÁMA, TAKY TAK?

11

Mám si s kým hrát a s kým se bavit!

„S bráchou je velká zábava, dost často si spolu hrajeme a smějeme se. Občas jsme podnikali zajímavý dobrodružství. Některý věci řeknu radši jemu než našim, víc mě chápe.“

KOMENTÁŘ:

Mít parťáka se hodí, a když se podaří dát se s bráchou nebo segrou dohromady, je to hned všechno jednodušší. A i když budou rodiče někdy bublat, že třeba kryjete jeden druhého, vlastně budou moc rádi, že je ti s novým bráchou nebo s novou segrou tak dobře, že spolu vymýšlíte lumpárny a jste spokojeni.

**A CO TY, BEREŠ NOVÝHO
SOUROZENCE JAKO PARTÁKA?**

12

Táhli jsme za jeden provaz!

„Když jsem měla třeba nějaký problém, drželi jsme spolu a můj brácha mi pomohl.“

KOMENTÁŘ:

Někdy je jednodušší svěřit se s něčím bráchovi nebo sestra než rodičům. Ve dvou se vždycky líp vymýšlí, jak problém vyřešit. A i rodičům se některé věci líp sdělují ve dvou, tak proč to nevyužít?

A JAK TO FUNGUJE U VÁS DOMA?

Hodně jsme se prali...

„Hodně jsme se prali, no ani nevím, proč vlastně. Asi i o pozornost rodičů. Taký mi bral moje věci a to mě teda štvalo. Ted už je to v pohodě.“

KOMENTÁŘ:

Vjet si do vlasů a pohádat se, chvíli spolu nemluvit – tak to prostě někdy chodí. Když toho je ale moc a do toho ti někdo bere tvoje věci, není to nic příjemného. Zkus to ale řešit, říct, že ti to vadí, vyhlásit mír, když se schyluje k boji, udělat vsířčný krok. Prostě se dohodnout. Uleví se vám oběma. A viš, komu ještě? Rodičům. ☺

TAKY TO U VÁS NĚKDO VYPADÁ
JAKO NA BOJÍŠTI?

14

Spolužáci si o mně šuškali!

„Bylo to nepříjemný, když si ostatní spolužáci šeptali, kdykoliv jsem šla okolo. Bála jsem se, že je to o mně a naší rodině. O tom, že naši jsou pěstouni a že jsme teda divný.“

KOMENTÁŘ:

To je teda pěkně nepříjemný, když nevíš, co se o tobě vlastně povídá, anebo když víš, že jsou to urážky a posměšky. Moc lidí ještě neví, jak žijí pěstounské rodiny, o dětech z děčáku mají hrozivý fantazie. Taký si ještě pořád někdo může myslet, že to vaši dělají pro peníze. Ale jsou i lidé, kteří si myslí opak – že vaše rodina je skvělá a zaslouží ocenění a podporu od okolí. To, co můžeš určitě udělat, je, že se těch spolužáků, co pomlouvají, zeptáš, proč si myslí, že jste divná rodina. Taký můžeš říct, že tě to mirzí, že o tobě roznášší drby. Když tohle žádnou změnu nepřinese, bude asi lepší se takovým lidem vyhnout a opřít se o ty, kteří na tebe a vaši rodinu nekoukají skrz prsty. Taký o tom můžeš promluvit s rodiči, třeba najdou způsob, jak ti víc pomoci. I učitelé ve škole ti v tomhle mohou pomoci, takže pokud máš k někomu z nich důvěru, zkus mu o tom říct. I on může tvým spolužákům pomoci pochopit, jak to s pěstounskou péčí vlastně je.

TAKY SES POTKAL/A SE ŠUŠKANDOU? A CO JSI UDĚLAL/A?

15

Přijali jsme ho s radostí!

"Vzpomínám si na dobu, když k nám přišel. Ukázali jsme mu všechny hračky, byli jsme zvědaví, co bude říkat. Bylo to zvláštní a moc hezký. Nejdřív tu moc nechtěl bejt, ale pak se mu u nás zalíbilo a už chtěl zůstat."

KOMENTÁŘ:

Všichni jsou na začátku plní očekávání a strachu, jestli se u vás v rodině bude novému sourozenci líbit. Pro nové dítě je to mnohem snazší, když cítí, že máte radost z toho, jak objevuje nové místo. Vaši budou mít v začátcích jistě podobné pocity jako ty, tak se neboj jim o těch svých říct, můžete si o tom společně popovídat.

A JAK TO BYLO U VÁS DOMA?

16

Někdy jsem toho měl vážně dost a potřeboval jsem být sám...

„Občas jsem potřeboval být sám, ale nebylo kam zmizet. Všude někdo byl. A ještě navíc naši chtěli, abych bráčku hlídal. Pěkně mě to štvalo. Ale řekl jsem jim to a už je to lepší.“

KOMENTÁŘ:

Hlídat nového sourozence může být někdy fakt otrava, o tom není pochyb. Zároveň z toho ale může být i docela dobrá chvíle plná legrace. Tví rodiče už na tebe docela dost spoléhají a dávají ti důvěru, když tě občas žádají o hlídání. Zkus jim ale říct, když se ti to kříží s jinými tvými plány a když je toho třeba už moc. Vaši budou muset najít i jiný hlídání, domluvit se třeba se sociálním pracovníkem, který k vám chodí. Rozhodně bys neměl hlídat každý den!

A JAKTO JE U VÁS DOMA?
HLÍDÁŠ NĚKDY TAKY?

17

Lidi se na nás koukali, protože brácha byl jiný než my...

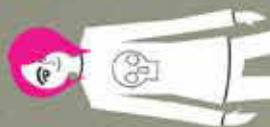

„Když jsme šli po ulici, všichni se po nás ohlíželi, protože nám brácha nebyl vůbec podobný. Nemůžete všem na potkání vysvětlovat, jak se věci mají. Prostě si zvyknete, že koukají, no.“

KOMENTÁŘ:

Lidé rádi hledají podobnosti dětí a jejich rodičů. A když nevědí, že vaši jsou pěstouni, mohou z toho vznikat zmatky. Když je navíc dítě jiného etnika než tvá rodina nebo má nějaké viditelné postižení, může to být o to těžší. Jinačnost prostě pohledy přitahuje. Jistě ale je, že nekoukají a nehodnotí tebe, ale spíš si kladou otázky „Kdo to je?“ „Proč si ho vzal?“ „Jak to mohou zvládnout?“ atd. Prostě nevědí, co si myslet, tak koukají. S tvými známými se o tom dá promluvit, s cizími lidmi kolem už tolik ne. Nezbyvá, než se s tím smířit a naučit se to brát s nadhledem. A zeptat se třeba rodičů, jestli jim to taky někdy vadí – jako tobě. Určitě ti potvrdí, že to tak někdy je, a budou mít figl, jak to zvládnout.

TAKY ZNÁŠ TEN POCIT, ŽE NA VÁS
NĚKDO POŘÁD CIVÍ? A JAK SE
S TÍM VYPORÁDAVÁŠ TY?

18

Ze začátku jsem byl ve stresu, nevěděl jsem, kudy k němu...

„Nevěděl jsem, jak se k novému sourozenci chovat, co mu říkat, jak se s ním bavit, jestli se ho můžu ptát, jaký to bylo, než k nám přišel. Bylo to zvláštní. Pak se to nějak zlomilo, a i když některý věci prostě neříká, už mě to nestresuje.“

**A JAK SE TOBĚ DAŘÍ SE
SOUROZENCEM MLUVIT?
ZMIZEL UŽ STRACH A STRES?**

KOMENTÁŘ:

Nově a neznámě je sice vzrušující, ale taky trochu děsivé. Není vůbec nic divného, že se cítíš trochu nesvojí, pokud jste k sobě zatím nenašli cestu. Právě se můžeš určitě na všechno, na co chceš, uvidíš, jak bude brácha nebo sestra reagovat. Když našťovně nebo milčením, tak se vyptávej, asi trochu moc. Když pomalu začne povídat, jdeš tou správnou cestou. Je dobrý netlačit na pilu, prostě spolu být, hrát něco, povídat si o tom, co se děje „rad a tady“. Zkus si sám/ sama představit, jaký by to bylo, kdybys takhle přišla/přišel do nové rodiny, co bys potřeboval/a ty? Taký se na to můžeš nového sourozence prostě zeptat – jestli se nevyptávej moc, jestli je v pohodě, když si povídáte o jeho minulosti. No, a když by bylo toho stresu na tebe trochu moc, řekni to vašim. Možná ti poradí, jak na to.

Máma na mě neměla čas...

19

„Máma měla starosti se sěgrou, pro mě už nezbylo tolik času a pozornosti jako dřív. Chápu to, ale stejně to je člověku líto, že už to není jako dřív.“

KOMENTÁŘ:

Vždycky je blbě, když se musíme o pozornost dělit s někým dalším. A může ti to přijít líto, že už to prostě „není jako dřív“. Není, ale možná je to v něčem zas lepší. Zkusíš něco takového najít? A zkusíš o tom říct i mámě? Nemáš to ztratit, určitě neodmítně si o tom s sebou promluvit a vymyslet, jak bys ji mohl/a mít aspoň chvíli jen pro sebe.

JAK SI O ČAS S MÁMOU ŘÍKÁŠ TY?

20

Neustále mě všude pronásledovala!

„Neměla jsem chvíli klidu, furt jsem ségru měla za zadkem. Nehmula se ode mě na krok. Bylo skvělý, když jí naši řekli, ať mě pořád neotravuje. Mám ji ráda, ale někdy se to už nedalo vydržet.“

KOMENTÁŘ:

Must to být fakt náročný – mít najednou pořád ségru nebo brácha vedle sebe. Kor když pořád mluví nebo něco chce nebo tě napodobuje, bere ti věci, vymýšlí si a ty to všechno musíš snášet a vydržet a ještě se tvářit mile, protože vaší to tak chtějí. Ale ty máš taky právo na čas pro sebe, a když je toho moc, prostě to vašim řekni. Brácha nebo ségra možná nevědí, že je to otravné, a potřebují se naučit, že co je nepřijemné druhým, to neděláme. Odmítní a nadávky ale nic neřeší, zkus to s trpělivostí a klidem – to většinou funguje mnohem lépe.

TAKY MÁŠ NĚKDY ZA SEBOU
„PRONÁSLEDOVATELE“?
A JAK TO ŘEŠÍŠ?

21

Naši jsou fakt borci!

„Nechápu, jak to naši můžou zvládnout – tolik starostí najednou. Mě by z toho asi kleplo. Fakt je obdivuju.“

KOMENTÁŘ:

Kdo by nebyl pyšný na své rodiče, že zvládnou pomáhat dítěti bez domova? I ty patříš mezi ty borce, i když za výchovu odpovědnost neneš. Život se změnil pro vás všechny a všichni jste se museli naučit víc spolupracovat, domlouvat se, omezit své potřeby a vyjít vstříc druhým. Vítejte mezi borci taky!

CO TAKHLE TROCHU POCHVÁLIT RODIČE I SEBE...

22

Mají mě naši pořad stejně rádi?

„Občas jsem přemýšlela, jestli mě naši ještě vůbec mají rádi. Ale vím, že jo.“

KOMENTÁŘ:

Možná by tě to napadlo, i když by vaši pěstouni nebyli, kdo ví. Takhle myšlenka napadne někdy každého. Důležité je, co s tím pak člověk udělá. Můžeš se jít zeptat, jak to tedy je, můžeš zkusit sám/sama najít důvody, proč zrovna teď tě tahle otázka napadá. Ale určitě na to nebud' sám/ sama a zkus o svých pochybnostech někomu říct nebo napsat. Uvidíš, že se „něco“ stane. Ona je někdy „ta láska“ vyjádřená slovy rodičů „Naše dcera už to všechno zvládá sama.“ nebo „O synovi ani nevím, je skvělý, jak se o sebe dokáže postarat.“ Ať tak či tak – klidně mámě nebo tátovi hupni na klín, obejmi je, dej jim pusku a připomeň, že je potřebuješ pořad stejně jako před tím, než nový člen rodiny přišel.

ZAŽÍVÁŠ TO NĚKDY TAKY TAK?

23

Doma se ztrácely věci...

„Občas se mi ztratí mobil nebo moje kapesný. Věděla jsem, že to dělá brácha, naši to s ním pořad řešili. Víím, že to nemyslel zle, a po tom, co si prožil, než k nám přišel, se tomu ani nedivím.“

KOMENTÁŘ:

Nikdo nemá rád, když mu zmizí jeho věci. Zvlášť když jsou to věci, který se nedají jen tak nahradit a máš k nim třeba speciální vztah, jsou pro tebe cenné. Určitě je dobré, když to bráchovi/segrě řekneš, že tě to teda pěkně mrzí nebo štví. Nebude nic divného, když s ním kvůli tomu nebudíš chtít mluvit nebo podnikat nějaký společný plány. Právě naopak. Na druhou stranu – to, že brácha nebo segra kradou, má nějaký důvod. Promluv si o tom s rodiči, zeptej se jich, co máš dělat, když se ti to znovu stane. Neřeš to ale tím, že bys na oplátku něco vzal sourozenci, to nikam nevede. Jen tím ukážeš, že kradst je normální. A to přece nechceme.

CO DĚLÁŠ TY, KDYŽ SE DOMA NĚCO ZTRATÍ?

Doma někdy mizely sladkosti a jídlo...

24

„Ségra kildně vzala jídlo, co bylo pro všechny, hlavně sladkosti. Místo aby snědla jen svoje sladkosti, vzala si i ty moje. V dětském domově ale prý neměla nic svýho, tak se na ni ani nezlobím.“

KOMENTÁŘ:

Máš právo se zlobit, může tě to štvát a nemusíš mít pro to vždycky pochopení. Společně byste doma měli vymyslet způsob, jak můžeš mít své věci v bezpečí, aby ťi do nich nikdo nelezl a nezmezely ťi, i když jde třeba jen o tastranku. Každěj ale někdy toužíme mít to, co mají druzí. I tys to určitě někdy zažila/a. A takhle se právě možná tvuj nový sourozenec cítí – chce mít všechno, co mají ostatní. A nemá zábrany si to vzít. Od teď se to ale bude u vás v rodině učit, takže zlepšení určitě přijde. ☺

STÁVÁ SE TO I U VÁS DOMA?

25

Když k nám přišla, neměla nic...

„Když k nám přišla, neměla skoro žádný věc. Z kojeňáku nám dali jen jednu plínu, kterou měla na sobě. Nic víc. Bylo to hrozný. Ale naši všechno dokoupili.“

KOMENTÁŘ:

Nemít své věci, hračky, oblečení, důležité dárky od blízkých – to je skoro nepředstavitelný. A možná právě takhle k vám nový člen rodiny přišel. Možná ti je líto nebo se zlobíš na jeho rodiče, že mu nic nedali. Určitě ale o nich nemluv negativně, nikdy nevíš, co za tím vězí – třeba prostě neměli peníze, aby mohli dítěti něco koupit, i když moc chtěli. S vašima určitě bráchovi nebo sěgře věci dokoupíte, i to pomůže, aby si u vás doma dobře zvykal/a.

**PAMATUJŠ SI NA TO, CO SI SÉGRA NEBO
BRÁCHA PŘINESLI A CO JIM CHYBĚLO?**

26

Spolužáci drželi se mnou!

„Spousta spolužáků mě podpořilo a obdivovali mě i mé rodiče. To mi dost pomohlo.“

KOMENTÁŘ:

Mít se o koho opřít je to nejdůležitější, a pokud takové lidi ve svém okolí máš, bude všechno jednodušší. Někdy stačí se vypovídat, někdy možná raději vypadneš z domu, pokud je rachot už moc velký a potřebuješ si trochu odpočinout. Neboj si o to říct a domluvit se s rodiči. Když o tom budou vědět a budou rozumět tvým důvodům, určitě nebudou proti.

**A CO TVÍ SPOLUŽÁCI NEBO KAMARÁDI?
PODRŽÍ TĚ, KDYŽ JE POTŘEBA?**

PÁR TIPŮ NA ZÁVĚR...

1. Nejsi na to sám.
2. Mluv o tom, co tě štve.
3. Nestyd' se za své pocity.
4. Nadávání je povoleno.
5. Máš právo říct - teď ne.
6. Nemusíš všechno zvládnout.
7. Rodiče tě mají rádi.
8. Važ si sám sebe.
9. Jsi jedinečný.
10. Děláš dobrou věc a ne každý by to zvládl.

NEZAPOMEŇ, ŽE:

- můžeš o svých pocitech říct rodičům nebo i sociálnímu pracovníkovi, který k vám chodí - pomůžou ti.
- se můžeš potkat i s dalšími dětmi, které řeší totéž co ty, stačí se domluvit se sociálním pracovníkem.
- můžeš do Amalthey napsat nebo zavolat.

KONTAKT:

E-mail: pestouni@amalthea.cz

Tel.: 775 559 179

(telefon zvedne sociální pracovník z Centra náhradní rodinné péče a vyslechne, co potřebuješ, nemusíš ani hned říkat své jméno)

AMALTHEA

Amalthea je nezisková organizace, která vznikla v roce 2003. Poskytuje služby pěstounským a adoptivním rodinám (Centrum náhradní rodinné péče) a také rodinám, ve kterých je vývoj dítěte ohrožen, nebo tam, kde bylo dítě z péče rodičů odebráno a pracujeme společně na možnosti návratu dítěte zpět do rodiny (Podpora pro rodinu a dítě). Amalthea je registrovaným poskytovatelem sociálních služeb (sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi dle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách) v rámci Pardubického kraje, její profil můžete najít v registru poskytovatelů Ministerstva práce a sociálních věcí. Amalthea je také pověřena k výkonu sociálně-právní ochrany dětí dle zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, tzn. je povinna respektovat zájmy dítěte, upozorňovat na ohrožení dítěte a jednat vždy v nejlépeším zájmu dítěte.

V prosinci roku 2009 Amalthea úspěšně prošla inspekci sociálních služeb, v rámci níž byla kontrolována kvalita práce sociálních pracovníků organizace a soulad činnosti organizace se Standardy kvality sociálních služeb.

Posláním programu Centrum náhradní rodinné péče je spoluvytvářet podmínky pro zdravý vývoj dětí v náhradních rodinách východních Čech prostřednictvím setkávání, doprovázení, poradenství a vzdělávání. Cílem Centra náhradní rodinné péče Amalthea je doprovázet rodiny v náhradní rodinné péči v obtížných situacích, napomáhat rodině v období přijetí dítěte do náhradní rodiny, přispívat k všestrannému rozvoji dětí v náhradní rodině, pomoci pěstounům a adoptivním rodičům zajišťovat naplňování potřeb dítěte. Amalthea má také za cíl zvyšovat odbornost pěstounů a adoptivních rodičů v péči o dítě a informacemi a osvětou zvyšovat zájem veřejnosti o náhradní rodinnou péči. Nabídku služeb přizpůsobujeme potřebám rodin.

JAK NÁS KONTAKTOVAT

E-mail: pestouni@amalthea.cz

Tel.: 773 952 819

www.amalthea.cz

www.facebook.com/o.s.Amalthea

Amalthea

**JSEM SPECIÁLNÍ BRÁCHA... JSEM SPECIÁLNÍ SÉGRA...
...PROTOŽE MAŠI JSOU PĚSTOUNI!**

KNÍŽKA PRO DĚTI A MLADÉ LIDI,
JEJICHŽ RODINA SE STALA RODINOU PĚSTOUNSKOU.

Autorský tým: Petra Nela, Veronika, Magdalena, Sára, Vilém, Ria
Vydala: Nezisková organizace Amalthea o. s.

Sídlo: Husova 199, 530 03 Pardubice

Poštovní adresa: Městský park 274, 537 01 Chrudim IV

Tisk: Tiskárna V Ráji s. r. o. Pardubice

www.amalthea.cz

Vydání první

2014, Amalthea

Tato publikace vznikla za podpory Nadace Sirius.

AUTOŘI

Šárka Francírková

vystudovala andragogiku na Univerzitě Jana Amose Komenského. Od roku 2005 je ředitelkou ŠAFRÁN dětem, o.p.s., zabývající se vzděláváním a podporou ohrožených rodin a dětí a mládeže vyrůstající mimo biologickou rodinu či jinak sociálně znevýhodněné v oblasti osobnostního a sociálního rozvoje s cílem efektivního zvládnutí náročných životních situací. Od roku 2013 působí též jako odborný konzultant v Nadaci táta a máma, Nadání a dovednosti, o.p.s., Spokojeni, o.p.s., Chci pomoci info, o.p.s. a Ingenio et Arti s.r.o. Před rokem 2005 pracovala jako koordinátorka projektů v Informačním středisku Mikuláš, o.p.s. a jako grantový pracovník v Nadaci Terezy Maxové.

Jana Kocourková

vystudovala obor Evropská kulturní studia na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a obor Sociální práce, sociální politika na Pedagogické fakultě Západočeské univerzity v Plzni. V roce 2012 pak ukončila pětiletý Sebezkušenostní psychoterapeutický výcvik v integrativní skupinové psychoterapii pod vedením Skálova institutu v Praze. Pracuje jako psychoterapeutka dětí v náhradní rodinné péči a aktivně pomáhá v pěstounských rodinách (doprovázení). Je frekventantkou dvouletého výcviku v Dyadické vývojové psychoterapii a výcviku v Terapii hrou. Připravuje podpůrné skupiny a kluby pro děti v NRP, náhradní rodiče i jejich přátele. Stála u zrodu myšlenky založení organizace LATUS pro rodinu, o.p.s., prostoru pro spolupráci a sdílení v oblasti náhradní rodinné péče v Plzeňském kraji. Zde se podílí na osvětové činnosti v oblasti náhradní rodinné péče, vyhledávání zájemců o NRP a informačních schůzkách s případnými zájemci. Současně působí jako lektorka a koordinuje zážitkové vzdělávací aktivity.

Jana Navrátilová

vystudovala obor Sociální práce ve veřejné správě na Univerzitě Hradec Králové. Do roku 2001 pracovala jako kurátorka pro děti a mládež na Okresním úřadě v Liberci. Posledních 12 let působí na úseku sociálně-právní ochrany dětí na odboru sociálních věcí Krajského úřadu Libereckého kraje. Má dvě děti, z toho jedno v pěstounské péči.

Jana Nožářová

vystudovala Vyšší odbornou školu sociálně právní, obor Sociální politika a sociální práce na Univerzitě Hradec Králové a zároveň aplikovanou psychoterapii se zaměřením na komunikační směry v Praze. V letech 2010–2012 byla členkou poradního sboru pro zprostředkování náhradní rodinné péče pro Ministerstvo práce a sociálních věcí. Dlouhodobě působí jako lektorka Institutu pro veřejnou správu Praha v kurzech pro přípravu na zvláštní odbornou způsobilost, kde je zároveň i zkušební komisařkou. Má bohatou odbornou publikační činnost a je průkopnicí pěstounské péče na přechodnou dobu v České republice. Sociálně-právní ochraně dětí se věnuje od počátku své profesní kariéry, v současnosti vede oddělení sociální péče Magistrátu hlavního města Prahy.

Kateřina Romančáková

vystudovala obor Sociální pedagogika na Univerzitě Hradec Králové. V letech 2006–2013 působila jako sociální pracovnice, poté jako vedoucí úseku sociálně-právní ochrany dětí Městského úřadu Jičín. Od roku 2013 je vedoucí proroďinných aktivit zejména v oblasti náhradní rodinné péče v Oblastní charitě Jičín. Současně je také lektorkou programu PRIDE.

Lucie Salačová

vystudovala Sociálně právní akademii a obor Sociální práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Pracuje jako metodička, odborná garantka, lektorka a facilitátorka v neziskové organizaci Rozum a Cit, z. s. a dále jako konzultantka na DONA lince v Bílém kruhu bezpečí, z.s. a lektorka krizové intervence v Remediu Praha o.p.s.

Hana Solařová

vystudovala na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy obor Sociální politika a sociální práce a učitelství pro střední školy. Od dubna 2002 pracovala jako vedoucí Centra komunitních aktivit o.s. Prev-Centrum v Praze 6, kde zakládala a vedla nízkoprahový klub pro děti a mládež. Od ledna 2005 pracovala jako sociální pracovnice v poradně pro cizince v Centru pro integraci cizinců, o.s. v Praze 3. V roce 2008 se stala inspektorkou kvality sociálních služeb – specializovanou odbornicí, provádí inspekce sociálních služeb a konzultace pro poskytovatele sociálních služeb v celé ČR. Od roku 2009 se intenzivně věnuje sociálně-právní ochraně dětí jako externí spolupracovník MPSV ČR, podílela se na přípravě a pilotním ověření standardů kvality pro orgány sociálně-právní ochrany dětí, pověřené osoby a pro zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Od roku 2009 spolupracuje s nadací LUMOS na tématu transformace péče o ohrožené děti.

Miloslava Striová

vystudovala odbornou matematiku a po ukončení studií pracovala jako programátorka. Své původní profesní zaměření opustila a nyní se stará o děti, které s manželem přijali do náhradní rodinné péče. S manželem adoptovali tři děti a dalších pět přijali do pěstounské péče. U jednoho přijatého dítěte se projevila závažná forma autismu. Díky zázemí manžela a přijatých dětí se věnuje medializaci náhradní rodinné péče a života s handicapovaným dítětem. V březnu 2013 nakladatelství Portál vydalo její knihu s názvem Děti, které se rodí v srdci (příběh adoptivní a pěstounské maminky). V současné době se podílí na doprovázení pěstounských rodin v občanském sdružení TRIALOG Brno.

David Strupek

vystudoval Právnickou fakultu Univerzity Karlovy. Od roku 1998 se věnuje advokátní praxi, v současné době v advokátní kanceláři Ůrge & Černošlávek. V roce 2006 obdržel jako člen kolektivu Linky právní pomoci Nadace Naše dítě cenu Právník roku v oboru rodinné právo. Specializuje se na oblast ochrany lidských práv.

Alena Svobodová

vystudovala obory sociální práce a učitelství pro střední školy na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Působila jako sociální pracovnice v Českém helsinském výboru, Poradně pro občanství, občanská a lidská práva, o.s. a Bene, o.s.. Od roku 2010 je odbornou pracovnící v oblasti transformace péče o ohrožené děti v organizaci Lumos.

Veronika Uhlířová

vystudovala psychologii na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci a dále se specializovala v dlouhodobém psychoterapeutickém výcviku systemického přístupu. Profesionální zkušenosti nasbírala v dětském domově, azylovém domě pro matky s dětmi, v poradně pro rodinu a v neziskových organizacích zaměřených na náhradní rodinnou péči (SOS dětské vesničky, Rozum a Cit). Dlouhodobě se terapeuticky věnuje ohroženým dětem před odchodem z původní rodiny a po umístění do náhradní rodiny nebo ústavu. Před několika lety se zaměřila na citlivé téma – kontakt dětí žijících v NRP s biologickou rodinou – a nadále toto téma prakticky rozvíjí (přípravy na kontakt, asistence při něm, narativní psychoterapie dětí pro přijetí svého osobního příběhu). V současnosti vede neziskovou organizaci Velký vůz Sever, která vytváří odborné metodiky a vzdělává sociální pracovníky v měkkých dovednostech rozhovoru. Věnuje se rodinnému poradenství (především v rámci NRP) v soukromé praxi, facilituje případové konference a aktivně spolupracuje s regionálními orgány sociálně-právní ochrany dětí.

Dagmar Zezulová

vystudovala lékařství na Masarykově univerzitě v Brně a pracuje jako lékařka v nemocnici ve Svitavách. Společně s manželem vychovala šest dětí, z toho čtyři v náhradní rodinné péči. V roce 2008 stála u založení Děti patří domů, o.s., která se zaměřuje na podporu pěstounských rodin a naplňování jejich potřeb. Je autorkou knih Domov je místo, odkud tě nevyhodí ... (V.U.G. 2006) a 2. doplněného vydání Domov je místo, odkud tě nevyhodí...ani když vyrosteš (SmartPress 2012), Pěstounská péče a adopce (Portál 2012) a spoluautorkou odborné metodiky Hostitelská péče a příprava k ní (Děti patří domů, o.s., 2011).

ZKRATKY

ESLP – Evropský soud pro lidská práva

EÚLP – Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod

IPOD – individuální plán ochrany dítěte

KP – krizový plán

KÚ – krajský úřad

LK – Liberecký kraj

MPSV – Ministerstvo práce a sociálních věcí

NNO – nevládní nezisková organizace

NRP – náhradní rodinná péče

ORP – obec s rozšířenou působností

OSPOD – orgán sociálně-právní ochrany dětí

OZ – občanský zákoník

PP – pěstounská péče

PPPD – pěstounská péče na přechodnou dobu

SPOD – sociálně-právní ochrana dětí

SŘ – správní řád

ÚMPOD – Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí

ÚP – Úřad práce

ÚPD – Úmluva o právech dítěte

ÚS – Ústavní soud

ZDVOP – zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc

ZoD – zákon č. 198/2002 Sb., o dobrovolnické službě a změně některých zákonů

ZSPOD – zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí

ZSS – zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

ZÚÚSC – zákon č. 312/2002 Sb., o úřednících územních samosprávných celků a o změně některých zákonů

Účelová neperiodická publikace

**Sborník příspěvků k aktuálním tématům
náhradní rodinné péče**

Vyšlo v roce 2015,
vydání první, 348 stran, 500 výtisků.
Vydalo Ministerstvo práce a sociálních věcí,
Na Poříčním právu 1, 128 01 Praha 2
jako neprodejnou účelovou publikaci.

ISBN 978-80-7421-103-4
N e p r o d e j n é